

EDUNYA ƏDƏBİYYATI

L.N.TOLSTOY

HƏRB və SÜLH

LEV NİKOLAYEVIÇ TOLSTOY

W 6(2)

T72

246.859

HƏRB VƏ SÜLH

DÖRD CİLDDƏ

I CİLD

M.F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kتابخانəsi

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKI-2006

*Bu kitab "L.N.Tolstoy. Hərb və sülh. Dörd cildə. 1 cild"
(Bakı, Azərneşr, 1950) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Rus dilindən tərcümə edən:

Məmməd Arif

891.7/33-dc22

AZE

Lev Nikolayeviç Tolstoy. Hərb və sülh. Dörd cildə. 1 cild. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006. 376 səh.

Dünya ədəbiyyatında özünəməxsus yeri olan məşhur rus yazıçısı L.N.Tolstoyun 1812-ci il rus-fransız müharibəsinə həsr olunmuş "Hərb və sülh" romanında ədibin bədii dühasının xəlqiliyi tam vüsətlə öz əksini tapmışdır. Bu roman vətənpərvərlik pafosu, xalqın tarixdə həlledici rolunu təsdiqləyən sosial-fəlsəfi məzmunu, yüksək bədii dili, epik təhkiyə üslubu, kompozisiyanın çoxplanlılığı, psixoloji təhlilin dərinliyi, insan xarakterlərinin dolğunluğu və s. keyfiyyətləri ilə XIX əsr dünya realist nəsrinin zirvələrindən biri sayılır.

ISBN10 9952-34-127-X

ISBN13 978-9952-34-127-0

© "ŞƏRQ-QƏRB", 2006

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN
**"Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında"**
12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

"TOLSTOY – BU, BÜTÜN ALƏMDİR..."

Dünya ədəbiyyatının "Hərb və sülh", "Anna Karenina", "Dirilmə" kimi bir çox misilsiz əsərlərini yaradan "rus torpağının böyük yazıçısı" Lev Nikolayeviç Tolstoyun irsi bəşər bədii təfəkkürü xozinasinin çox qiymətli hissəsini təşkil edir.

Hələ sağlığında dünya şöhrəti qazanan L.N.Tolstoyu bu səviyyəyə yüksəldən, hər şeydən əvvəl, onun yaşayıb-yaratdığı dövrün rus cəmiyyəti haqqında dediyi həqiqətlər, bədii əsərlərində heyrotamiz bir düzgünlüklə oks etdirdiyi rus həyatı idi.

Müasirlik, müasir ictimai münasibətlər, rus cəmiyyətindəki ziddiyyətlər Tolstoyun əsərlərinin əsas məzmununu təşkil edirdi. Ədəbin "Hərb və sülh" kimi nisbətən yaxın tarixi keçmişə oks etdirən əsərləri də ideyaca müasirləşdirilmiş, tarixi hadisələr, münasibətlər, əxlaqi görüşlər, fikir, ideya cəryanları müasir həyatın ən səciyyəvi cəhətləri ilə əlaqələndirilmişdi.

Tolstoy rus cəmiyyəti həyatına, rus ruh və məənəviyyətinə, oqido və oxlaqına çox dorindən, hərtərəfli nüfuz edə bilmiş ilə fərqlənmişdi. Müxtəlif sınıf və təbəqələrin həyatı, məişəti, şüuru, əxlaqi xüsusiyyətləri, oqido və etiqadları L.N.Tolstoy üçün gün kimi aşkar idi.

L.N.Tolstoy haqqında ayrıca əsər müəllifi olan Romen Rollan ədəbin varlığa tənqidi münasibətinin belə geniş miqyaslılığını nəzərdə tutaraq demişdi: "Avropada hələ bu vaxta qədər belə bir səs eşidilməmişdi... Bizim üçün Tolstoyun yaradıcılığına heyranlıq göstərmək az idi; biz onunla yaşayırdıq, o, bizim idi. Öz sənətinin canlılığı, həyatiliyi ilə, özünün gənc üroyi ilə və sivilizasiyanın yarılarının qozobli ifşası ilə bizim idi".

Tolstoyun tənqidi dünya miqyasında dərindən və çox aktual məzmun daşıyırdı. Tolstoydan bir sənətkar kimi çox təsirələnən Bernard Şou ədəbin yaradıcılığında ki bu cəhəti yüksək qiymətləndirib yazırdı: "Tolstoy dünyanı ictimai-siyasi həyatın səhnə arxasına nüfuz edən bir insan kimi görür. Bizim oksoriyyətimiz isə partretdə oturan tamaşaçıların illüziyasına tabe olmuşuq. Bizim müasir cəmiyyəti mühakimə və ittiham edərkən Tolstoyun dedikləri ədalətdən də ədalətlidir"¹. Tolstoyun tənqidi bir xalqın deyil, bütün xalqların, müasir cəmiyyətin ziddiyyətləri haqqında düşünən adamların diqqətini cəlb edirdi. Emil Zolyanı ədəbin ədalətsiz müharibələr haqqında tənqidi fikirləri xüsusilə cəlb etmişdi. Zolya demişdir: "Romançı Tolstoya ən böyük məstunluqla yanaşırım, ... yazıçıyıq dühəsi ilə yanaşı, onun xeyirxahlığının və ürokdən şerik olduğum müharibəyə qarşı nifrətini qeyd etmək istəyirəm"².

¹ L.N.Tolstoy (məqalələr məcmuəsi), M., 1955, səh.454.

² Yəno orada, səh.464.

Tolstoy bütün bəşəriyyətin xeyirxahı və müdafiəçisi kimi çıxış edirdi. Xalqların, millətlərin qarlaşmasına, məhriban yaşayışını görmək onun ən böyük arzularından idi. Ədəbin fikrinə, incəsənətinin ən böyük vəzifələrindən biri xalqların yaxınlaşmasına kömək etməkdən ibarətdir. Tolstoy müstəmləkə siyasətinin ən qüvvətli əleyhdarlarından biri idi. İnsanpərvor müfəkkir bütün məhkum millətlərə azadlıq, istiqlaliyyət tələb edirdi. Xalqları əsarət altında saxlayan hər hansı dövlət, istər rus çarı, istər ingilis kralı, istərsə də fransız imperatoru olsun, Tolstoyun nəzərində insanlığın ən qəddar düşməni idi.

Tolstoyu "İnsanlıq ələminə xidmət edən dahi sənətkar" adlandıran Cəfər Məmmədquluzadə ədəbin yaradıcılığının bu humanist təbiətini və onun demokratiyasını xüsusilə qiymətləndirib yazmışdır: "Tolstoy!.. Bu bir addır ki, insanlıq adı ilə adlanan cəmi məxluqatın yəvəndə 60 ildən bəri ehtiram ilə çəkilib. Milyonlarla zəhmətkeşlər, kəndlilər, yavan çörəkəndən ötürü gəcə-gündüz çalışanlar bu adla özlərinə təsəlli veriblər. Milyonlarla üdəbələr, şüoralar, müsənniflər, müəhərrirlər... bu ad sahibini vacibü-əhtiram biliblər..."

Dahi bir sənətkar və söz ustası kimi Tolstoy istər rus, avropalı, istərsə də şərqli müasirlərinə çox davamlı təsir göstərmişdir. Anatol Frans: "Epik bir yazıçı kimi Tolstoy bizim ümumi müəllimimizdir, o, bizə... insan qəlbinin gizli hərəkətlərini müşahidə etməyi öyrədir" – demişdir.

Qustav Flöber də Tolstoy sənətində psixoloji dərindənliyi heyran olduğunu söyləmişdi. Tomas Mann demişdir: "Tolstoyun təhkiyə sənəti heç kəsə mütəqayisə ediləməz". "Hərb və sülh" romanını oxuyanda Gi de Mopassan: "Bax, belə yazmaq lazımdır. Bu bizim üçün, biz gəncələr üçün köşfdir, bütün yeni bir ələmdir" – deyib, Tolstoy realizminə heyranlığını bildirmişdi. Teodor Drayzer demişdir ki, o, gəncliyində Tolstoy kimi yazıçı olmaq arzusu ilə yaşamışdır ki, dünya Tolstoyun səsində qulaq aşdığı kimi, onun da səsində qulaq əssin. "Hərb və sülh" əsərini həbsdə ikən tərcümə edən Nazim Hikmət Tolstoyu "sənətkarların sənətkarı" adlandırmışdır.

Tolstoy 82 il ömür sürmüş, həyatının 60 ilini bədii yaradıcılıq və fəlsəfi axtarışlarla keçirmişdir. Ədəb hələ sağlığında dünya şöhrətini həm qüdrətli, dahi bir sənətkar, söz ustası, həm də müfəkkir kimi yorulmaq bilməyən fəlsəfi axtarışları ilə qazanmışdır.

Tolstoy ədəbiyyata gəlişində qarşısına aydın bir məqsəd qoymuşdu: Xalqa, vətənə, insanlığa xidmət! İlk əsərlərini yazdığı illərdə ədəbin gündəliklərində oxuyuruq: "Hər bir əsərin qayəsi gərək xeyirxahlıq olsun"¹.

Tolstoy bədii yaradıcılığa başlamazdan əvvəl hansı vəsitə ilə insanlığa xidmət edəceyi haqqında çox düşünmüş, çox götür-qoy etmiş, axırda bu notisiyə gəlmişdir ki, o daha çox bədii yaradıcılıqla xidmət göstərə bilər. Bu xüsusda gündəliyində yazmışdır:

¹ L.N.Tolstoy. Ədəbiyyat haqqında, səh.21.

"...Mənim yeganə, əsas və bütün başqa meyillərimə və məşğələlərimə üstün gələnlər meyil ədəbiyyatçıdır... Əgər mən bir xeyir verə bilsəm, bu xeyri öz əsərlərimlə verə bilərəm"¹. Tolstoy ilk addımlarında ədəbiyyata, bədii yaradıcılığa çox böyük, mühüm, çətin, lakin şərəfli bir iş kimi baxırdı.

Tolstoyun əsərlərində təmiz əxlaqı hiss sadəcə sözlərlə təbliğ edilmir. Tolstoyun qəhrəmanlarında təmiz əxlaqı hiss onların çəkdikləri ağır mənəvi bəhrənlərə, özünü dərketmə, nöqsanlardan təmizlənmə və biri digərini özəv edən mürəkkəb hissi həyat prosesləri yolu ilə formalaşır. Tolstoyun qəhrəmanları həm özlərinin, həm də ətrafındakıları insanların əxlaqında olan nöqsanları dərketmə və inkar etmə yolu ilə ucaırlar.

O, bütün ömrü boyu istər bir yazıçı, sonətkar, istərsə də bir mütəfəkkir kimi, öz düşüncəsinə görə həqiqət axtarıcısı olmuşdur. Bu yolda ədib tez-tez çətinliklərə rast gəlmiş, ciddi mənəvi bəhrənlər keçirdiyi illər də az olmamışdır.

"Hərb və sülh"² romanının müqəddiməsindən öyrənirik ki, Tolstoy 1856-cı ildə yazmağa başladığı "Dekabristlər"³ı yarımqıç qoyub 1856-cı il hadisələrindən 1825-ci il hadisələrinə qayıtmış, bununla kifayətlənməyib, Rusiyani şöhrətləndirən Vətən müharibəsi dövrünü, həmin dövrlə əlaqədar 1805-1812-ci il hadisələrini öyrənməli olmuşdur. Bu axarşdan sonra yazdığımız qələbində 1805-1820-ci illər rus həyatını əks etdirməli olan böyük bir epopeya yaratmaq fikri doğulmuş, beləliklə, məşhur "Hərb və sülh" romanı yaranmışdır.

Tolstoy bu roman üzərində altı il (1865-1869) çalışmış və bu müddətdə Rusiyanın 15 illik tarixini bütün detalları ilə öyrənməli olmuşdur. Roman nəşr ediləndən sonra da (1873 və 1886) ədib onun yeni nəşrləri üzərində yenidən işləmiş, əlavələr, düzəlişlər etmişdir. "Hərb və sülh"⁴ də yazıçı bir tərəfdən 1805-1820-ci illərdəki rus cəmiyyətinin müxtəlif sinif və təbəqələrinin həyatını, mənəviyyatını, digər tərəfdən 1805-1812-ci il müharibələrinin realist təsvirini vermişdir.

"Hərb və sülh"⁵ əsərində Tolstoy dekabristlər üsyanına (1825) qədər gəlib çıxmasa da, bu hərəkəti doğuran rus cəmiyyəti həyatının bir sıra başlıca cəhətlərini bədii əksini vermişdir.

"Hərb və sülh"⁶ də rus-fransız müharibəsinin ilk mərhələsi təsvir edilmişdir: 1805-1807-ci illər müharibəsi və rus milli xarakterinin, rus xalqının coşqun vətənpərvərlik hissini parlaq surətdə əks etdirən 1812-ci il Vətən müharibəsi.

1805-1807-ci illər müharibəsinə, əsasən, rus çarının Avropa işlərinə qarışması səbəb olmuşdu. Tolstoyun nəzərində bu müharibə ədalətsiz müharibə olmaqla bərabər, rus diplomatiasının ciddi strateji səhvi idi. Həqiqətdə də belə idi. Avstriya ilə müttəfiq olub Napoleonla qarşı vuruşan və müharibə şəraitində Kutuzovu baş komandanlıqdan uzaqlaşdırıb komandanlığı öhdəsinə götürən I Aleksandr bu kampaniyada məğlub edilmiş, minlərlə əsgər və zabıt itirəndən

¹ L.N.Tolstoy. Ədəbiyyat haqqında, səh.31.

sonra Napoleonla barışığa gəlməli olmuşdu. I Aleksandr Napoleonu, Napoleon da I Aleksandri ordenlə "təltif"⁷ etmiş, bununla da böyük qanlar bahasına başa gəlmiş rus-fransız müharibəsinin birinci mərhələsi qurtarmışdı.

Rus-fransız müharibəsinin ikinci mərhələsi olan 1812-ci il Vətən müharibəsi isə rus xalqının və azadlıqsevən xalqların nəzərində olduğu kimi, Tolstoyun təsvirində də ədalətli müharibə, Rusiyanın istiqlaliyyəti uğrunda ümumxalqın apardığı müqəddəs müharibə idi. Bu müharibədə baş komandan vəzifəsini öhdəsinə götürən Kutuzov da xalqa, vətəne bağlı olan böyük vətəndaş və xalq iradəsinə təmsil edən böyük sərkərdə idi.

Tolstoy müharibənin hər iki mərhələsində, xüsusən 1812-ci il Vətən müharibəsində rus xalqının, əsgərlərin, ordunun komanda heyətinin, partizan hərəkəti qəhrəmanlarının fədakarlığını, mərdlik və igidliyini, rus milli xarakterini təzahür etdirən mühüm döyüş səhnələrini tarixi gerçəkliyə uyğun bir şəkildə, heyrətamiz bir inandırıcılıqla və dərin vətənpərvərlik hissi ilə canlandırılmışdır.

Tolstoyun nəzərində rus xalqının 1812-ci il Vətən müharibəsi ümumxalq mənafeyinə uyğun ədalətli müharibə idi. Bu ədalətli müharibə Kutuzovun işğalçı Napoleon ordularını rus torpaqlarından çıxarıb qovduğu yerdə qurtarırdı. Bundan sonra I Aleksandrın təzədən özünü baş komandan elan edib "Avropanın xilaskarı" kimi göstərməsi, Tolstoyun fikrincə, yanlış, həm də Napoleon iddiasına, Napoleon şöhrətpərəstliyi və xudbinliyinə bənzər, xalq mənafeyi, vətən mənafeyi ilə heç bir əlaqəsi olmayan hərəkət idi. I Aleksandrın müharibəni xaricdə keçirməsini Tolstoy çar sarayının mühafizəkar niyyətləri ilə əlaqələndirirdi. Bununla belə, Tolstoyun məqsədi yalnız müharibəni göstərməkdən ibarət olmamışdır. Əsərin "Hərb və sülh"⁸ adlanması təsadüfi deyildi. Ədibin bu çoxcildli epopeyasında cəmiyyətin və sülh şəraitində ziddiyyətlərlə dolu, əxlaqi-siyasi görüşləri müxtəlif olan ailələrin həyatını geniş epik lövhələrdə əks etdirmişdir.

Tolstoy ilk əsərlərindən mənsub olduğu zadəganlığa, bu sinfin əxlaqına, dünyabaxışına, tüfeyli eqoist mövqeyinə qarşı müxalifətə olan bir yazıçı olmuşdur. Doğrudur, bu müxalifət əhvali-ruhiyyəsi onun görüşlərində həmişə eyni qüvvətdə, eyni niyyət və eyni istiqamətdə olmamışdır. İlk dövrlərdə bu müxalifətçilik islahədicilik niyyətində idi, gələcəkdə qüvvətlənmiş, nəhayət, yaradıcılığının son dövrlərində tamamilə zadəganlığa, zadəgan hakimiyyətinə, mütələqqiyət üsuli-idarəsinə qarşı güclü nifrətə çevrilmişdir. Tolstoydakı bu müxalifətçilik əsərlərinin çoxunda dini idealist görüşlərlə, mücərrəd mənəvi-əxlaqi təkamül, ümumi məhəbbət ideyası ilə də mayalanmışdır. Bununla belə, hər hansı məzmununda olursa-olsun, bu müxalifətçilik ruhu Tolstoyu bir an belə tərk etməmişdir. Bu müxalifətçilik əhvali-ruhiyyəsi "Hərb və sülh"⁹ romanının Andrey Bolkonski, Pyer Bezuxov kimi qəhrəmanlarında da çox aydın görünür.

Təsədüfi deyil ki, "Hərb və sülh"¹⁰ saray oyanlarının, paytaxt əsilzadələrinin (knyaz Vasili, Rummyantsev, Qolitsin və başqalarının) tənqidi ilə başlayır. Mənsəbpərəstlik, şöhrətpərəstlik və varlıqla əhtirəsi onların yeganə həyat

idealıdır. Şəxsi mənafeləri üçün bir-birini boğazlamağa hazırdırlar. Paytaxt əsilzadələrinin xüsusi hörmət bəslədikləri və evlərinin daimi qonağı sayılan xaricilər də onların özləri kimi simasız, ideyasız və mənsub olduqları xalqdan ayrı düşmüş xudbinlərdir. Kimliyi yaxşı məlum olmayan fransız Fikont və italyan Abbat Mertemor saray əsilzadələrinə xoş gəlmək üçün özlərini Fransız inqilabının və Napoleonun əleyhdarı və rus çarının isə sədaqətli dostları kimi göstərirlər. "Avropanı xilas etsə, ancaq rus çarı xilas edəcəkdir" – deyərək yaltaqlanırlar. Paytaxt əyanlarının münasibətlərində, davranışlarında, əxlaqında, zövqündə rusluqdan çox az əlamət görünür. Bəzən fransızca danışmalarına bir neçə rus sözü qarışdırsalar da, onlar xarici "dostlarından" çox az fərqlənirlər. Bu əsilzadələrin, "yüksək cəmiyyət" adamlarının bir-biri ilə ünsiyyət saxlaması, bir-birinin evinə qonaq gedib-gəlməsi ancaq "iş düzəltmək", yüksək vəzifə tutmaq, gəlirli yer əldə etmək, oğlanlarını cehizi bol olan ailələrdən evləndirmək, qızlarını varlı yerə əvə vermək xatirinədir. Saray əyanlarının ziyafət gecələrində saraydan uzaq olan mülkədar ailələri də iştirak edirlər. Oxucu romanın əsas qəhrəmanlarından gənc knyaz Andrey Bolkonski və gənc qraf Pyer Bezuxovla da ilk dəfə burada tanış oluruq.

Knyaz Andrey Bolkonski istefaya çıxmış general-anşef Bolkonskinin yeganə oğlu kimi göstərilir. Qoca general çoxdandır ki, özünü "yüksək cəmiyyət" əlaqələrindən kənara çəkib kənddəki malikanəsinə qapanmışdır. O, "əsil elm", "böyük iş" hesab etdiyi riyaziyyat və həndəsə ilə maraqlıdır, hərdbin lazım gələndə dərin hörmət bəslədiyi Kutuzovla məktublaşır. Keçmiş hərbi xidmətlərinə görə qoca Bolkonskinin Kutuzovun yanında xüsusi hörməti vardır. Başqa təqlidçi mülkədarlardan fərqli olaraq Bolkonskinin uşaqları onun öz ciddi nəzarəti altında tərbiyə edilmişlər. Oğlu Andreyi boya-başa çatdırıb evləndirmiş, indi də qızı Mariyanın tərbiyəsi ilə məşğuldur. Son dərəcə zabitəli, tələbkər, əsəbi olan qoca generalın xasiyyəti çox ağırdır. Ailədə də qoca oğlu, qızı və gəlini ilə zabitəli bir hərbi kimi rəftar edir. Bununla belə, oğlu, qızı nəinki ona bir ata kimi baxır, müqəddəs bir qoca kimi də hörmət edirlər, bilirlər ki, bu qoca məhz ciddiliyi, tələbkərliyi ilə yaxşı ad qazanıbdir. Mühəribə başlayarkən qoca heç bir vəzifə daşımada da, mühəribənin gedişini diqqətlə izləyir, birinci mərhələdə rus ordusunun məğlubliyyəyə uğraması onu hədsiz qəzəbləndirir, bu məğlubliyyəti xaricilərin rus ordusunda rəhbər mövqə tutmaları ilə izah edir.

Napoleon Rusiyaya hücumə keçər-keçməz qoca general xalq ordusunun baş komandanlığını könüllü surətdə öhdəsinə götürür, bu ordunun təşkilatında böyük bacarıq və fədakarlıq göstərir, qoca yaşlarında da vətəno olan axırıncı borcunu verir. Onun nəzərində mühəribə həmişə gözlənilən hadisədir və hər bir vətəndaşın mühəribədə iştirakı onun müqəddəs vəsifəsidir. Oğlunun dostu gənc qraf Pyer Bezuxovun: "Bir vaxt gələcək mühəribə olmayacaq" – sözlərinə gülərək qoca general deyir: "İnsanların canından qanı çıxar, yerinə su dolur, – onda mühəribə olmaz". Qoca knyazın həyat fəlsəfəsi dərin deyildir,

ömrünü mühəribələrdə keçirmiş və həmişə də qələbə hissiylə yaşamış məğrur bir hərbinin "fəlsəfəsi"dir. Bununla belə, Tolstoyun nəzərində bu qoca rusluğunda sədiq, vətəno sədiq hərbiçilərdən, Kutuzovlar nəslindəndir.

"Hərbi və sülh"ün əsas qəhrəmanlarından olan knyaz Andrey Bolkonski belə bir atanın tərbiyəsinə almış ciddi, qabiliyyətli və hərtərəfli biliyə malik gəncdir. Romanın əvvəllərində 28-29 yaşlarında göstərilən knyaz Andrey atası kimi düzgün yol ilə hərbi şöhrət qazanmağı, böyük sərkərdə olmağı intixab etmiş, orduya yazılmış və bu gün-sabah mühəribəyə gedəcəyini qərar almışdır. Andrey Bolkonski dövlət işlərində çalışmaq, dövlət xadimi kimi şöhrət qazanmaq haqqında fikirləşirdi. Ancaq saray aristokratiyasının, "yüksək cəmiyyət" adamlarının iç üzünü görəndə və onların yalnız özlərini düşünən idealist mənsəbpərəstlərdən ibarət olduğunu biləndən sonra fikrindən dönmüş, hətta bu saray aristokratları mühihtinə qarşı onun qolbində güclü nifrət də əmələ gəlmişdir. Odu ki, romanın əvvəllərində saray əyanları məclisində Andrey acıqlı, qaşqabaqlı və yorğun görünür, yüksək mənsəb sahibləri ilə danışmaq belə istəmir, yalnız xətirinə çox istədiyi və tezliklə dostlaşdığı Pyer Bezuxovu görəndə qaşqabağı açılır.

Andreyin küskün, narazı və narahat ruhda olmasının bir səbəbi də ailə həyatı ilə əlaqədardır. O, bir ildir evlənmis, ancaq səvmədən evlənməmişdir, arvadı gənc Liza ilə xasiyyətləri düz gəlməmişdir. Andrey "yüksək cəmiyyət"dən xoşlanmadığı halda, Liza, əksinə, əsil səadət mühihtində axtarır. Ər evi, Bolkonskilər ailəsi ona cansıxıcı görünür. Əslində Lizadada təqsir yoxdur. O, çox məhriban, namuslu bir gəlinədir, ancaq neyləsin ki, bu ruhda tərbiyə almışdır, göz açdığı təntənəli ziyafətləri, balları, bal-maskaradları görmüşdür. Gənc bir gəlin üçün bunlardan birdən-birə ayrılmaq çətindir, ciddi, tələbkər Bolkonskinin evində isə fikir dağıdan, ürəkəcan belə təntənələr yoxdur. Tolstoy Andreyi xasiyyətində də atasına bənzər ciddiliyi gizlətmir. Andreyin gənc arvadına qarşı münasibəti rəsmi və soyuqdur. Buna görə də ərini səvən gənc qadın bir təhqir olunmuş, güməhsiz və müqəssir vəziyyətindədir. Liza hamilədir. Andrey ailəni pozmaq fikrində deyildir, ancaq hər halda ailə səadətini də görmür. Qoca Bolkonskinin də gəlini Lizaya münasibəti soyuqdur. Lizanın ürəkdən səvən və onun halına acıyan ancaq baldızı gənc Mariyadır.

Birinci rus-fransız mühəribəsi elan olunar-olunmaz, 1805-ci ildə knyaz Andrey cəbhəyə gedir, döyüşlərdə fəvqəladə igidlik, fədakarlıq göstərir, hərbi bacarığına görə orduda şöhrət qazanır. Andreyin böyük sərkərdə olmaq ümidləri artıq həqiqətə çevrilmək ərəfəsindədir. Lakin Andrey hərbi meydanı yüzlərlə önlərin və özü kimi ağır yaralananların arasında çox qan itirib təqsiz halda uzandığı yerdə ilk dəfə Napoleonu görür. Napoleon hərbi məyyəti ilə artıq sakitləşmiş hərbi meydanı gəlib qürur hissələ, laqeydəsinə növbəti vuruşda önləri və yaralananları gözdən keçirərək gənc Andrey şöhrətli sərkərdənin amansızlığına və soyuqqanlılığına heyvət edir. Eyni vəziyyətdə Andrey Napoleonu hərbi xəstəxanada görür. Andreyin böyüklük, hərbi şöhrət haqqında

əvvəlki təsəvvürləri tamamilə dəyişir, belə bir həyat ona çox mənasız görünür. Andreyi ədibin başqa qəhrəmanları kimi "insan həyatının əsil mənası nədir?" fəlsəfi sualı düşündürməyə başlayır.

1805-1807-cı illər müharibəsi müvəqqəti bərişlə sona çatandan sonra o vaxta qədər müharibədə öldüyü zənn edilən knyaz Andrey əsirlikdən vətəne qayıdır və "yüksək cəmiyyət"dən uzaqlaşmış kənddə təsərrüfatçı bir mülkədar kimi tənha həyat keçirməyi qərara alır. Bu münasibətlə çoxlu kitablar oxuyur, Rusiyada ilk dəfə olaraq təhkimçi kəndlilərin 300 nəfərini azad edir, qalan kəndlilərin də vəziyyətini müxtəlif yollarla yaxşılaşdırmağa çalışır. Arvadının vaxtsız ölümü, körpə oğlunun anasız qalması Andreyə çox ağır təsir etsə də, o, atası kimi ağrı-acıya dözümlüdür, sentimentallıq, xəyalpərəstlik təbiətinə yaddır. Sülh zamanında iki il kənddə yaşadığı müddətdə Andreyi rus ordusunu vəziyyəti çox düşündürür. O, hərbi sistemi dəyişdirmək haqqında bir layihə tərtib edir, islahatçı kimi tanınan Speranskinin şəxsiyyəti və görüşləri ilə maraqlanır. Bu məqsədlə Peterburqa gəlib yenə xoşlamadığı şəhər oyanları mühitinə düşür. Hərbi nazir Arakçeyev knyaz Andreyin layihəsinə əhəmiyyət vermir. Speranskinin də şəxsiyyəti Andreyə xoş gəlmir. Andrey ürok ağrısı ilə hiss edir ki, dövlət və hökumətdə böyük vəzifə tutan oyanlardan ölkə üçün xeyirli bir təşəbbüs gözləmək olmaz. Ümidlərinin boşa çıxması, ordu sistemində yenilik yaratmaq planlarının qiymətləndirilməsi knyaz Andreyi acı bir ümitsizliyə düşür. Bu küskün əhvali-ruhiyyədə onu ancaq gözəl Nataşaya bəslədiyi məhəbbət xilas edir.

"Hərb və sülh" romanında Vera, Sonya, Mariya və Rostovlar ailəsinin sevimli qızı Nataşa Tolstoyun rəğbət bəslədiyi gənc qızlardır. Bunlardan Nataşa ədibi daha çox məşğul etmişdir. Tolstoy Nataşanın 12-13 yaşlarından başlamış 29 yaşına qədərki həyat yolunu izləyir. Nataşada, Tolstoya xoş gələn bu qızın xasiyyətində, zövqündə və münasibətlərindəki təbiiyyət, təmizlik, sadəlikdir. Bir sıra başqa əsilzadə qızların rəftarında, zövqündə özünü açıq-aşkar göstərən sənlik və saxtaliqdan Nataşada əsər-olamət yoxdur. Nataşa da zadəgan tərbiyəsi almış, dayalar və müəbbilərlə əhatə olunmuş, fransızca danışmağı, fortepiano da çalmaq, ballarda gözəl rəqs etməyi, yaxşı geyinib-keçimməyi öyrənmişdir. Bununla belə, sadə xalq həyatına, adət-ənənələrinə, məhni və rəqs-lərinə çoxun məhəbbət də Nataşanın səciyyəvi xüsusiyyətlərindəndir. Nataşada sevən bir qəlb vardır. Gənc qız özünü sevdirməyi xoşlayır və buna müvəffəq olur, ancaq süni işvəkarlıq onun təbiətinə yaddır. Nataşa evin şadlığı, sevinci, ata-anasının, bacı-qardaşının və ailəyə yaxın olan dostların sevimlisidir. Xoş rəftarı, mehribanlığı, sərbət təbii meylləri, səmimiyyəti ilə hamının diqqətini cəlb edir. On altı yaşına çatanda Nataşa daha da gözəlləşir.

Knyaz Andrey Rostovlar ailəsinə əvvəldən yaxın olduğuna görə Nataşaya tez-tez rast gəlir və həmişə ondan mehribanlıq görürdü. Müharibədə yaralamb qayıdandan və gənc arvadını itirəndən sonra Andrey hiss edir ki, onun tənha kədərli halına hamıdan çox acıyan Nataşadır. Andrey Nataşanı sevir, ona evlən-

məyi təklif edir, qızın razılığını alandan sonra müalicə üçün xaricə gedir. Kobin və toy mərasimi bir neçə ay təxirə salınır. İndi Andrey qarışıqlıq məhəbbət və anlaşma əsasında qurulacaq gözəl ailə həyatının xoşbəxtliyi ilə özünü xoşbəxt hiss edir, yalnız bir cəhəti yadına salanda ona məyusluq üz verir: o, 32 yaşındadır, həm də 6 yaşına çatmış oğul atasıdır. Nataşanın isə 16 yaş təvəcə tamam olmuşdur, ailə həyatının nə olduğunu bilmir, dolaşdığı kübarlar mühiti də əxlaqsız kişilər yığnağıdır... Sonrakı hadisələr göstərir ki, Andreyin bu şübhə və tərəddüdləri nəhaq deyilmiş.

Knyaz Andrey xaricə müalicəyə ikən saray oyanı Vasili Kuraginın erkəyin və əxlaqsız oğlu Anatoli ortaya çıxır. Kübarlar mühitinin ən pozğun gənc-lərindən biri olan Anatoli zahiri gözəlliyi və bolluca yalanları ilə Nataşanı özünə cəlb edir. Anatoli iki il əvvəl polşalı bir qızla evləndiyini və ondan olan bir qızını da atdığı Nataşadan gizlədir. Nataşanın Andreyə nişanlı olduğunu bilə-bilə həyasızcasına qıza eşq elan edib, evlənməyi təklif edir. Nataşa knyaz Andreyi unuda bilməsə də, Anatoliyə daha artıq meyil göstərir və onunla evlənməyə razılıq verir. Bu dönüşlüklə müalicədən yeni xoşbəxt ailə qurmaq ümidilə qayıdan Andreyi tamamilə sarsıdır. Ona Nataşanın dönüşündən daha çox, yaxşı tanıdığı pozğun Anatolinin həyasızlığı, "cəsarəti" təsir edir. Andrey kübarlar mühitində nifrət daha da güclənir, o həmişəlik olaraq evlənmək fikrindən əl çəkir. Anatolinin evli olduğunu biləndən sonra onun Nataşa ilə evlənməsi baş tutmur. Nataşa çox böyük səhv etdiyinə görə ikiqat vicdan əzabı çəkir. Namuşlu, ağıllı və əxlaqlı Andreyi rədd etdiyinə, pozğun Anatolinin yalanlarına inandığına görə Nataşa xəstələnir...

Napoleon ordularının Rusiyaya hücum etdiyindən xəbər tutar-tutmaz knyaz Andrey yenə də cəbhəyə gedir. Alay komandiri kimi böyük iddiglik, fədakarlıq göstərir, atasının dostu, baş komandan Kutuzovun hörmətini qazanır. Bu müharibədə Andrey artıq böyük sarkərdə olmaq həvəsi ilə deyil, bir vətəndaş kimi işğalçılara həddini bildirmək əzmi ilə vuruşur. Döyüşçülərinə: "Rusiyanı təhqir edən fransızları cəzalandırmaq lazımdır" – deyir.

Borodino döyüşlərində Andrey yenə çox ağır yaralanır. Kutuzov ordunu müvəqqəti geri çəkdiyi zaman Andreyin ağır yaralıları birlikdə Moskvadan çıxarılması Rostovlar ailəsinin şəhərdən çıxması gününə təsadüf edir. Kəç zamanı Nataşa fədakarlıq göstərir, arabalara yüklənmiş çox qiymətli ev əşyalarını boşaltdırıb, onlara ağır yaralanmış rus əsgər və zabitlərinin yerləşdirir. Yolda Andreyin yaralıları içərisində olduğunu bilməsə də, onu gören kimi tanıyır. Böyük səylə bədbəxt nişanlısının sağlamlasına çalışsa da, bu söyləri bir noticə vermir. İşğalçılarla mübarizədə göstərdiyi mirdlik və fədakarlığa görə şöhrəti bütün orduya yayılmış knyaz Andreyin vaxtsız ölümü xüsusən bacısı Mariyaya, sevimli dostu Pyera və Nataşaya çox ağır təsir buraxır.

Andrey Bolkonski həyatında iki düşmənlə qarşılaşmışdır. Bunlardan biri işğalçı Napoleon orduları, ikincisi paytaxt oyanlarından olan pozğun, əxlaqsız Kuraginlər nəslidir. Birinci düşməni onun vətəni, xalqını təhqir etmək, əsarət

altına almaq istəyir, ikinci düşməni isə şəxsi həyatını zəhərləyir. Kuraginın əxlaqsız, ərköyün oğlanlarından biri olan İppolit çarpərəst Anna Pavlovnanın ziyafət gecəsində Andreyin sadələvh arvadı Lizaya utanmadan eşq elan edib qanını qaladır, ikinci ərköyün oğlu Anatoli, nişanlısı Nataşanı aldadıb, Andreyin ailə səadətinə olan son ümidini puça çıxarır. Arakçeyev kimi böyük vəzifə sahibləri də onun vətən üçün göstərdiyi xeyirxah təşəbbüslərin qarşısını alırlar.

Birinci qorxulu düşməni – işğalçı Napoleon orduları xalqın gücü ilə darmadağın edilib vətəndən qovulur və knyaz Andrey də bu müqəddəs Vətən müharibəsində öz vətəndaşlıq vəzifəsini layiqincə yerinə yetirib, xarici düşmənin cəzalandırılmasında iştirak edir. İkinci düşməni – xudbin Kuraginlərin pozğun əxlaqla ilə mübarizə isə Andreyə çox çətin görünür, çünki onun fikrincə, pozulan beş-altı Kuraginlər deyil, bütün “yüksək cəmiyyət”dir.

Tolstoy knyaz Andreyin fəlsəfi düşüncələrinə də geniş yer verir. Onun bu düşüncələri dostu Pyer Bezuxovla söhbətlərdə, mübahisələrdə daha aydın görünür.

***

On yaşında ikən bir mürəbbinin nəzarəti ilə xaricə göndərilən və iyirmi yaşına qədər təlim-tərbiyəsini xaricdə alan Pyer Rusiyanın ən varlı zadəganlarından qoca Bezuxovun qeyri-qanuni oğlu, həm də yeganə övlədidir. Bezuxov ağır xəstədir, yataqdadır, bu gün-sabahlıqdır, onun müxtəlif qubemiyalarında bir neçə kəndi, minlərlə təhkimli kəndliləri, ildə 500 min manatdan artıq gəliri vardır. Bütün yaxın qohumları yaman itizardadırlar. Görəsən, qoca əsilzadə bu qədər var-dövləti kimə vəsiyyət etmişdir? Qeyri-qanuni oğlunamı, ya başqa-sınamı?

Pyer xaricdən Moskvaya gələn kimi atası onu Peterburqa, sarayda böyük vəzifə tutan və imperatora yaxın olan knyaz Vasili Kuraginın yanına göndərir ki, ona bir vəzifə düzəltsin. Knyaz Vasili mahir hiyləgər, hər işdə ancaq şəxsi mənfəətini güdən vəzifə sahiblərindən biridir. Bu gün-sabahlıq olan Bezuxovun hədsiz var-dövlətinə yiyələnmək üçün Vasilinin gizli planları vardı. Əgər qoca zadəgan var-dövlətini qeyri-qanuni oğlu Pyerə vəsiyyət etsə, onda hər nəyin bahasına olursa olsun çalışmalıdır ki, Pyer onun qızı Elen ilə evlənsin. Odur ki, Vasili gənc Pyeri öz ayağı ilə tora düşən “ov” kimi, hörmət və izzətlə qəbul edir. Knyaz Vasilinin ailəsi sağlam ailə deyildi. Hədsiz gözəl olan qızı Elen məna-viyyətə yoxsul, adi bal-maskarad qızlarından biridir. Oğlanları Anatoli və İppolit ifrat əyyaş, kefcil və qumarbazdır.

Məktəb divarları arasından və kitablar aləmindən təzəcə ayrılmış 20 yaşlı Pyer birdən-birə belə pozğun bir mühitə düşür. Kefcil Anatoliyə qoşulub içir, ağıllı adama yaraşmayan və öz təbiətinə zidd olan hərəkətlər edir. Pyer çox-bilməmiş gənclərdən deyil, sadələvhdir, onda bir uşaq sadəliyi və laqeydliyi vardır. Elə bir zəngin həyat təcrübəsi və macərəsi da olmamışdır, adamları yaxşı tanımır, tez təsir altına düşür.

Qoca Bezuxov var-dövlətini Pyerə vəsiyyət edib ölüür. Bütün tanış-bilişlər, ərə verməli qızları olan ailələr, varlı, səxavətli gənc ağadan pul qoparmaq istəyənlər şirəyə yığışan milçəklər kimi Pyeri əhata edirlər. Hiyləgər knyaz Vasili hamıdan bacarıqlı çıxır, gizli planını həyata keçirir. Pyerin Elen ilə yaxınlaşmasına hər cür şərait yaradır, özünü, ailəsini ona ən yaxın, xeyirxah adamlar kimi göstərir. Pyer özü də hiss etmədən bir də ayaqlarını götürür ki, Elen ilə evlənməyə, tora düşmüşdür. Elen Pyerin evinə ailə səadəti yox, qasırğa, fırtına, qanıqaralıq, qısqançlıq, ailə faciəsi gətirir. Bütün günlərini ziyafətlərdə, bal-maskaradlarda, rəqs salonlarında “yüksək cəmiyyət” adamları, qadın və sorab düşkünləri əhatəsində olmağa can atan, kişilərin kölgə kimi onu təqib etməsindən xoşlanan Elenlə təmiz, sakit bir ailə qurmaq arzusu ilə evlənen Pyerin xasiyyəti tutmur. Kuraginlər ailəsinin Pyerin başına açdığı oyun onun üçün çox böyük bir ibrət dərəsi olur. Pyer nəinki saray əsilzadələri həyatının, ümumiyyətlə, mənsub olduğu zadəgan həyatının pozğun, tüfeyli, mənasız və qudurğün bir həyat olduğunu dərk edir. Öz həyatı, məişəti də ona çox mənasız görünür.

Pyerdə fəlsəfəçilik meyli vardır. Başına gələn hadisələrdən nəticə çıxarmağa çalışır. Onu “Həyat nədir?”, “Həyatda insanın əsil vəzifəsi nədən ibarətdir?” kimi suallar düşündürür.

Pyer evindən, arvadından inciyib Moskvadan Peterburqa gedərkən yolda rast gəldiyi qoca mason Bozdeyevin sözlərindən təsirlənir. Bozdeyev bildirir ki, öz daxilini təmizləmək, əxlaqını yaxşılaşdırmaqla məşğuldur. Allah adanı olmaq, bütün insanları qardaş bilmək, hamıya yaxşılaşdırmaq lazımdır. Zadəganların çoxu Allah yolundan uzaqlaşmışdır, varlı, ağıllı, savadlı olduqları halda, bu var-dövlət, ağıl və savadla heç nəyə yaxşılıqları döymür, on minlərlə təhkimli kəndlilərə heç bir maddi və mənəvi kömək göstərmirlər, cəmiyyətdən hər şey alır, ancaq ona heç nə vermirlər. Zadəganlar nökrələrinin zəhmətindən istifadə edib, pozğun, əxlaqsız, tüfeyli həyat keçirirlər. Allahı dərk etmək üçün daxilini təmizləməlisən, çünki daxili təmiz olmayan adam təmizi dərk edə bilməz...

Bu sözlərdən təsirlənən Pyer həyatını sadələşdirməyi, təvazökar, səxavətli, xeyirxah olmağı, başqalarına kömək etməyi, “yüksək cəmiyyət” mühitindən uzaqlaşmağı və fənalığa qarşı mübarizə etməyi qərar alır. Kəndlərə gedib kəndlilərin ağır vəziyyətini görəndən sonra onları təhkimçilikdən azad etmək, təhkimli kəndlilərin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq, kəndlərdə məktəb, xəstəxana, yetimlər evi açmaq istəyir. Lakin Tolstoyun kəndli-mülkədar münasibətlərini yaxşılaşdırmaq əzmində olan övvəlki mülkədarlar kimi Pyer də məqsədinə nail ola bilmir. O, həyatını dəyişmək, sadələşdirmək fikrində də qətiyyət göstərə bilmir.

Pyer bildirdi ki, o da yer üzündə xeyirxahlıq, məhəbbət, həqiqət görmür, onun da nəzərində hər şey yalan, hər tərəfdə fənalıqdır. Bununla yanaşı, onda belə bir qənaət var ki, hər insanda Allahın nuru olan bir ruh mövcuddur və bütün insanlar özlərində olan bu təmiz ilahi ruhı oyandırsa, hamı öz əxlaqlı təkmilləşdirməyə çalışsa, dünyada qardaşlıq, bərabərlik mümkündür. Andrey dostunun

sadəliyinə gilsə də, Pyerin: "Əsil səadət başqaları üçün yaşamaqdır" sözləri ona çox təsir edir.

Tolstoyun bütün müsəbət qəhrəmanlarında görmək istədiyi "ümumi məhəbbət" ideyası knyaz Andreydə də baş qaldırır və onun əvvəlki fikirlərinə üstün gəlir. Son nəfəsində Nataşanı başı üstündə görəndə Andrey düşünür: "Məhəbbət nədir? Nədir məhəbbət?.. Məhəbbət hər şeydir, hər şey, hər şey, nə ki mən anlayıram, dərk edirəm. Mən yalnız ona görə anlayır, dərk edirəm ki, sevirəm... Hər şey var, hər şey var, ona görə ki, mən sevirəm. Hər şey təkca onunla – məhəbbətlə əlaqədardır. Məhəbbət Allahdır və ölüm o deməkdir ki, məndə olan ilahi məhəbbət hissəciyi öz ümumi, əbədi mənbəyinə qayıdır". Beləliklə, romanın əsas qəhrəmanlarından olan Andrey vətənpərvər döyüşçü kimi yaşayıb, bir tolstoycu kimi ölür.

Pyer özü müstəqil surətdə "həqiqət axtarılığını" davam etdirir, çox oxuyur, düşünür, mühüm həyat məsələlərinə qarşı, kəndlilərdən min nəfərini orduya göndərir, düşmən Moskvaya yaxınlaşanda zabıt rütbəsində könüllü xalq ordusuna yazılır. Əhali Moskvanı tərk etdiyi zaman Pyer şəhərdə qalır. 1805-1807-ci illərdə Napoleona rəğbət bəsləyən Pyer, indi Napoleonu öldürməyi qarara alır, kəndli paltarı geyib silahlanır, lakin Napoleonu axtararkən fransızlara əsir düşür. Bir neçə əsirlikdə Pyeri güllələməyi aparırlar. Bir təsadüf nəticəsində özü sağ qalsa da, Rusiya vətəndaşlarının necə əzabla güllələndiyini görür.

Bütün bunlardan sonra gözləmək olardı ki, Pyer "şərə müqavimət göstərməli"; "düşməni də sevib bağışla!" kimi dini təlimdən əl çəkəcəkdir, lakin əksinə olur. Əsirlər düşərgəsində kəndli Platon Karatayevə rast gəlməsi onda bu münəddə qədim dini zehniyyəti bir qədər də gücləndirir.

"Hərb və sülh" romanında Platon Karatayev surəti Tolstoyun bu illərdə kəndli mənaviyyəti haqqında görüşlərini əks etdirən bir surət idi. Tolstoy əhatəsində olduğu cəmiyyətdə bir-birinə zidd iki həyat görürdü: sünü və təbii həyat. Ədib tüfeyli zadəganların həyatını, sünü, patriarxal kəndli həyatını isə təbii həyat hesab edirdi. Tüfeylilərin həyatını, əxlaq və məişətini amansızcasına ifşa edən yazıçı, patriarxal kəndli əqidəsi və əxlaqına dərin rəğbət bəsləyirdi.

"Hərb və sülh" əsərinin yazıldığı illər islahatdan sonrakı dövr idi. İslahat kəndlilərin vəziyyətini daha da ağırlaşdırmışdı. Tez-tez kəndli üsyanları baş verirdi. İnqilabçı-demokratlar mütləqiyyəti devirmək üçün kəndli üsyanlarına arxalanırdılar. Tolstoy isə bu üsyanlarda qurtuluş yolu görmürdü. O, "Hərb və sülh"də Boquçarovo kəndlilərinin üsyanını təsvir etmişdi. Lakin bu üsyanı ədib bir zərurət kimi deyil, lüzumsuz bir təsadüf kimi qiymətləndirmişdi. Rus kəndlisinin ən səciyyəvi xüsusiyyətlərini Tolstoy dindarlıqda, bərdşiricilik əhval-ruhiyyəsində, səbirli, dözümlü olmasında, bütün insanları qardaş bilməsində, "Allah adamı" olmasında görürdü. Tolstoyun fikrinə, pozulmuş, sünü həyat sürən tüfeyli ağalar ancaq belə kəndlilərin mənavi səviyyəsinə çatmaqla saflaşsa bilər, təbii həyat yolunu tutub, "ruhlarını xilas edə bilirdilər". Romanın Platon

Karatayev surəti və "həqiqət axtaran" Pyer Bezuxovun ondan təsirlənməsi səh-nələrini də görüşü ifadə edirdi. Əlli yaşında olan təhkimçi kəndli Platon Karatayevdəki sadəlik, mənavi saflıq, təmkinlilik, onun ruhundakı müvazinət, səsindəki mehribanlıq, möhkəm bağlı olduğu səbir və təvəkkül "fəlsəfəsi", kəndlilərinin dəmişində tez-tez işlətdiyi mənalı zərbi-mosəllər, atalar sözləri Pyeri heyran edir. Rus kəndlisinin əxlaqi təmizlik, mənavi saflıq cəhətdən tüfeyli mülkədarlardan qat-qat yüksək olduğu bir həqiqət idi. Lakin Pyerin Platon Karatayevlərin saflığına, sadəliyinə, insanpərvorliyinə heyran olması nə qədər təbii idisə, onun patriarxal kəndlilərin zəif cəhətlərini öz əməlinə idealizə etməsi bir o qədər sünü görünürdü.

"Hərb və sülh"də Tolstoy Tixon Şərbati surətində mübariz kəndlilərin də tipik nümayəndəsini göstərmişdir. Partizan Tixon, Denisovun bölüyündə işğalçılara qarşı döyüşlərdə misilsiz qəhrəmanlıq, fədakarlıq göstərir. Bahadır güclü Tixon qanlı vuruşmalarda həmişə qalib gəlir, kəşfiyyətdə çıxır, əsir tutub götürür. Tixon Şərbati bölüyün sevimlisidir, ən ağır vəziyyətdə şux zaraflatları ilə partizanların könlünü açır. Bununla belə, Tolstoyun "həqiqət axtaran" qəhrəmanı Pyer həyat həqiqətini Tixonlardan deyil, Karatayevlərdən öyrənməyə çalışır. Platon Karatayevə qısa ünsiyyət Pyerin görüşlərində ciddi dəyişiklik yaradır. Pyer belə bir qəti qənaətə gəlir ki, həyat həqiqətini avara massonlarda və kitablarda deyil, xalqın mənaviyyatında axtarmaq lazımdır.

Pyerin şəxsi həyatında da dəyişiklik baş verir. Elen zöhrəvi xəstəlikdən ölür. Pyer Nataşa ilə evlənin, üç qız, bir oğul atası olur. İndi Pyer onun üçün çox münasib olan bir ailə şəraitində daha sərbəst surətdə özünün "həqiqət axtarılığını" davam etdirir. Onda mənsub olduğu zadəgan sinfindən narazılıq daha da dərinləşib siyasi quruluşa, mütləqiyyət üsuli-idarəsinə qarşı ciddi müxalifətə çevrilir. Bu müxalifətçilik əhvali-ruhiyyəsi onu dekabrizm ideyalarına yaxınlaşdırır. Romanın epiloqunda Pyer gizli dekabristlər cəmiyyətinin üzvü kimi göstərilir. O, qayını Nikolay Rostova gizli cəmiyyətin məqsədini, proqramını izah edir, "xalqa əzab verən siyasi quruluşa" və hər cür fənalığa qarşı fəal mübarizəyə girişməklə qərarına gəldiyini söyləyir.

"Hərb və sülh"də Tolstoyu çox məşğul edən surətlərdən biri də Nikolay Rostovdur. Rus-fransız müharibələrində əvvəldən axıradək iştirak edən Nikolayın ilk gənclik yaşlarından evlənilib ailə qurana qədərki həyat yolu bütün ələmətdar cəhətlərilə izlənməmişdir. Nikolay Rostovlar ailəsinin ağıllı, tərbiyəli böyük oğlu, Nataşanın mehriban qardaşı və ailədə tərbiyə alıb böyümüş yetim qız, təmiz ürəkli gözəl Sonyanın sevgilisi, deyiklisidir. Nikolay evlənsə, "ancaq Sonyaya evlənəcəkdir". O "ölər, amma Sonyanın məhəbbətindən dönməz. Nə olsun ki, Sonya yetimdir, çehizi yoxdur. Sonyanın təmiz ürəyi, seven qəlbi, mehriban rəftarı ona bəsdir". Nikolayın qərarı belə idi. Lakin az sonra müharibədə iştirak etməsi Nikolayı dəyişdirir. Orduda mülkədar ailələrindən olan zabıtlərə, aldığı yüksək maaşdan əlavə, on min, iyirmi min pul göndərilirdi. Bu pulun gücünə onlar orduda da evlərinəki kefcil həyatı davam etdirirdilər.

Rostovlar ailəsi nisbətən gəliri az olan mülkədarlardan idi. Buna baxmayaraq, Nikolayın da dalmca əlavə pul göndərirdi. Nikolay da tay-tuşlarından geri qalmaq istəmir, kefcillərə qoşulmalı olurdu.

1805-ci il vuruşlarında Moskvayə məzuniyyətə qayıdan Nikolay övəlki ağılı, sakit, tərbivəli Nikolaya bənzəməzdi. Onunla birlikdə məzuniyyətə çıxmış Doloxov, Denisov və başqaları ilə hər gecə kefdə olurdu. Sonaya məhəbbəti azalmışdı, hətta gecələr başqa qadınlarla da görüşürdü. Nikolayın cəbhə dostları, sonradan 1812-ci il Vətən müharibəsində partizan hərəkətinin görkəmli qəhrəmanları olan Denisov və Doloxov da gənc idilər. Ordu şəraitini onları da dəyişirmişdi, kəfə, öyləncəyə alışmışdı. Nikolayın kefcil, bayramsayağı həyat keçirməsinin nəticəsi heç də yaxşı olmadı. O, bir gecədə qumarda 40000 manat uduzdu, bərcü düşdü. Rostovlar ailəsinin bu qədər pulu yox idi. Atası İlya İliç borc-xərc ilə oğlunun uduzduğu pulun bir hissəsini ödəməli oldu, ailənin maddi vəziyyəti xeyli çətinləşdi. Bu hadisə Nikolaya böyük ibrət dərsi oldu. Orduya qayıtdıqdan sonra məaşından qənaət edib qalan borcunu verməyə başladı.

Ümumiyyətlə, müharibə Bolkonkilor ailəsi kimi Rostovlar ailəsinə də çox baha başa gəldi. Bir az sonra ailənin kiçik oğlu Petruşa da döyüşlərdə həlak oldu.

Nikolay 1812-ci il Vətən müharibəsində də mərdliklə döyüşür, igidlik, qəhrəmanlıq göstərir, qələbədən sonra atasını və qardaşını itirən Mariya Bolkonkaya ilə evlənib, varlı bir mülkədar kimi təsərrüfatla məşğul olur.

Tolstoy Nikolayın keçdiyi həyat yolunu göstərməklə bərabər, onun siyasi görüşləri üzərində xüsusilə dayanır. Tələbəlik illərində çarpərəst olan Nikolay axıra qədər bu əqidəsində möhkəm dayanır. Müharibəyə gedərkən onun yeganə ideali pərəstləş etdiyi gənc imperator I Aleksandrın uğrunda vuruşmaq idi. Sonralar imperatora bəslədiyi məhəbbət soyusa da, Nikolay yenə axıra qədər çarpərəst olaraq qalır. O, mütləqiyyət üsuli-idarəsinə mülkədarların xeyirxah, müdafiəçisi kimi baxır. Buna görə də Nikolay gizli dekabristlər cəmiyyətinin üzvü olan Pyer Bezuxova düşməni münasibət bəsləyir. Romanın bu səhifələrini oxuyarkən hiss edərsən ki, əgər Tolstoy dekabristlər üsyanına gəlib çıxsaydı, Pyer üsyanda iştirak edənlərdən biri, Nikolayı isə dekabristlərə güllə atanlar sırasında olacaqdı.

Nikolay Bolkonkilorin var-dövlətinə sahib olandan sonra on minlərlə təklimçi kondilərin ağası kimi özünü çox yaxşı hiss edir.

"Hərbi və sülh" də bir-birinə zidd müxtəlif siyasi fikir tərəfdarları (inqilab əleyhdarları, Napoleon tərəfdarları, liberallar, monarxistlər və b.) çoxdur. Bütün bunları göstərməklə Tolstoyun məqsədi 1805-1820-ci illərdə Rusiyada doğan və bir-birinə zidd siyasi fikir cərəyanlarını yenidən canlandıraraq onlara münasibətini bildirmək olmuşdur.

1812-ci il Vətən müharibəsi səhnələrini, bu müharibədə Avropanı lərzəyə salan, Napoleon kimi bacarıqlı bir sərkərdənin ordularını darmadağın edən rus ordusunun və onun baş komandanı Kutuzovun, habelə partizan dostlarının qəhrəmanlığını, qələbəsini Tolstoy coşqun vətənpərvərlik ruhu və sevinci ilə təsvir etmişdir. Bu müharibə haqqında Tolstoy demişdir: "1812-ci il müharibəsində vətənin ölüm-dirim məsələsi həll olunurdu... O zaman bütün ruslarda bir arzu vardı: "Fransızları Rusiyadan qovmaq və onların ordularını məhv etmək". Xalqın bircə məqsədi vardı: "Öz vətənin işğalçılardan təmizləmək".

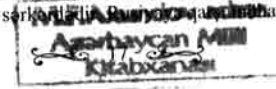
Ədib rus ordusuna qələbə qazandıran döyüşləri hər yerdə baş komandan Mixail İllarionoviç Kutuzovun müdrik tədbirləri ilə əlaqələndirir. Tolstoy təsvirlərində Kutuzov xalq iradəsinə, xalq ruhunu təmsil edən sərkərdədir. Çar I Aleksandrın iradəsi əleyhinə olaraq Kutuzovun baş komandan təyini edilməsini tələb edən xalqdır. Əsgərlərdən, partizanlardan başlamış zəbitlərə qədər hamı Kutuzovu özünün doğma adamı, dostu, atası hesab edir. Hər bir stravi döyüşü bilir ki, Kutuzov hərbi şöhrət qazanmaq üçün deyil, xalq üçün, vətən üçün, Rusiyanın istiqlaliyyəti üçün vuruşur. Xalq və ordu baş komandanın hərbi-strateji sənətkarlığına əmindir. Kutuzov döyüş şəraitində baş verən hər hadisəni, hər bir yeni vəziyyəti diqqətlə izləyir, gecələr də hərbi planlar haqqında düşünür. Hadisələrin gələcəyi qabaqcadan aydın görməsi baş komandan olaraq Kutuzovun başlıca xüsusiyyəti kimi göstərilir.

1805-ci il müharibəsində I Aleksandr orduya hücumə keçmək əmrini verərkən, Kutuzov bu döyüşdə məğlubiyyət baş verəcəyini əvvəlcədən bildirir, 1812-ci il Vətən müharibəsinin başlanğıcında rus ordusunda tətbiq edilən alman nəzəriyyəsinin düzgün olmadığını sübut edir. Kutuzov partizan hərəkətinin böyük rolunu qiymətləndirir və bu hərəkəti qüvvətləndirməyə səlisir. Kutuzov Tolstoyun təsvirində xüsusən sadə, mehriban, qayğıkeç insan, əsil xalq adamı kimi daha yüksək, daha özəmətlidir.

Bütün bunlarla bərabər, Tolstoy özünün xalqa yaxınlaşmaq yollarını, xalq mənoviyyəti haqqındakı anlayışını, patriarxal kəndliyə məxsus fatalizmi Kutuzova da isnad edir. Bir sıra epizodlarda, baş qaragahın hərbi müşavirəsinə təsvir edən səhnədə olduğu kimi, Kutuzovu ədib hərbi planlara laqeyd, qəzavü-qədərə inanan sərkərdə kimi göstərir. Belə hallarda baş komandan hadisələrin passiv müşahidəçisinə çevrilir. Məsələn, Tolstoyun təsvirinə görə Borodinonun əsil döyüş yeri olacağını Kutuzov əvvəlcədən düşünməmişdi, bu döyüş yeri təsadüfi olaraq omələ gəlmişdi. Halbuki Borodino döyüşü Kutuzovun hərbi-strateji planının əvvəlcədən dərinlən düşünülmüş əsas hissəsini təşkil edirdi. "Kutuzov əslində dəhi bir sərkərdə olaraq Napoleonun və onun ordusunun başını ən yaxşı hazırlamış əks-hücumlara batırmışdır".

Napoleon Tolstoyun nəzərində bacarıqlı, cəsur, lakin xalq üçün deyil, öz şöhrəti üçün vuruşan bir sərkərdədir. Bu müharibədə Napoleonun

246859

bu eybi açılır, bir sərkərdə və diplomat kimi o vaxta qədər qazandığı şöhrəti itirir. Rusiyaya hücum edəndə Napoleon Avropada olduğu kimi kiçik ordularla deyil, çoxmiylonlu xalq ilə müharibə aparmalı olacağını nəzərdə tutmurdu. Rus imperatorunun göndərdiyi elçi ilə söhbətindən aydın olur ki, Napoleon Rusiyaya qarşı başqına hazırlaşarkən, başlayacağı müharibənin xarakterini, qarşılaşacağı qüvvələrin nisbətini, gücünü deyil, özünü və hərbi təcrübəsi olmayan rus imperatoru I Aleksandri nəzərdə tuturdu. Şübhə etmirdi ki, ömrünü əsgərlikdə, müharibələrdə keçirmiş Napoleon, hərbi işdən başı çıxmıyan, sarayda oturub əmrlər verən bal-maskarad qəhrəmanı I Aleksandra mütəlak qalib göləcəkdi. Bu fikrini Napoleon dolayı yolla və qınurla elçiyə çatdırır: "Sizin imperator baş komandanlıq vəzifəsini nə üçün öhdəsinə götürmüşdür? Mən anadangəlmə əsgərim, o ki əsgər deyildir!" – deyib istehza ilə gülür.

Napoleon I Aleksandr haqqında səhv etmir. Tolstoyun təsvirində də I Aleksandr müharibə adamı, cəbhə adamı deyildir, saray divarları arasında böyümüş kövrək qəlbli bir insandır. O, 1805-1807-ci il vuruşlarında yaralıları görəndə ağlayır, əsəbləri pozulur, xəstələnir, alman hərbi nəzəriyyəçilərinin yaxşı düşünülməmiş hərbi planlarını təqdim edib orduya hücum əmrini verir, məğlubiyyətə səbəb olur, sonra da barışığa girib Napoleona orden bağışlayır, diplomatıyada "gül vurdugunu" zənn edir. Romanda I Aleksandr daha çox bal-maskaradlarda görünür. Ballarda imperator bir yox, bir neçə qadınla oynayır. Napoleonun Rusiyaya hücumu keçdiyindən də Aleksandr bal-maskaradda xəbər tutur. Məlum olur ki, Rusiya müharibəyə hazır deyilmiş, düşmən isə sürətlə irəliləyir...

Napoleon belə bir rəqiblə vuruşacağını güman edir. "Hərb və sülh" də Napoleon ifrat şöhrətpərəst, həddindən artıq özünə güvənən, özünə vələh olan, özünü hamıdan yüksək tutan xudbin bir fərdiyyətdir. Bu şöhrətpərəstlik miilyonlarla insanların məhvinə səbəb olur. Böyük bir ordu ilə Avropada ad çıxaran diviziyalar və məşhur generalları ilə Rusiyaya hücum edən Napoleon axırda əli qoynunda, gözü yaşlı geri qayıtmalı olur. Rusiya ilə müharibədə o nəinki parlaq şöhrətini, diviziyalarını, nəinki Fransanı, bir qayda yaratmaq istədiyini Avropanı da itirir. Bu dəfə də ikinci şöhrətpərəst I Aleksandr firsət tapıb, Avropanın "xilaskarı" rolunu öhdəsinə götürür. Müharibədə xalqlar olmanın əzab çəkər, nəticədə bir şöhrətpərəst yıxılır, onu ikincisi əvəz edir...

"Hərb və sülh" epopeyasının müəllifi də, onun qəhrəmanları da 1812-ci il Vətən müharibəsində əldə edilən və rus xalqına dünya şöhrəti qazandıran qələbə ilə sevinənlər də, əsərin birinci və ikinci epiloqundan göründüyü kimi, yenə də narahat, həyəcanlı və qayğılılardır. Çünki xarici işğalçılar məğlub edilsə də, daxili düşmənlər, həmin əsilzadələr sinfi, despotizm üsuli-idarəsi öz yerini daha da möhkəmləndirirdi. Vətən xilas olmuşdu, xalq isə yenə esarətdə idi. Tüfeyli siniflər bir qədər varlanmış, məhkum kəndli kütlələrini isə achiq, səfalət bürümüşdü.

***

"Hərb və sülh" əsərinin epiloqunda Tolstoy fəlsəfi publisistikaya keçib, tarixi hadisələri törədən, xalqları hərəketə gətirən səbəbləri öz fəlsəfi görüşlərinə uyğun bir şəkildə izah etməyə çalışmışdır.

"Hərb və sülh" roman-epopeyası bədii forma cəhətdən də rus realist romanı janrının inkişafında mühüm bir yenilik idi. Rus realist romanı Tolstoydan əvvəl, Puşkinin "Yevgeni Onegin", Qoqolun "Ölü canlar", Dostoyevskinin "Ölümlər evindən qeydlər" əsərlərindən göründüyü kimi, Avropa romanından məzmun və bədii formaca fərqlənirdi. Tolstoyun "Hərb və sülh"ü bu ənənəni inkişaf etdirməklə bərabər, Avropa romançılığı üçün də nümunə oldu. Bu yenilik, hər şeydən əvvəl, romanın kompozisiyasındakı ustalıq idi. Ədib rus ictimai-siyasi həyatının və ictimai-fəlsəfi fikrinin ən mürəkkəb bir dövrünün bütün əlamətdar hadisələrini məharətlə geniş epik planda bir süjet dairəsinə sığışdırma bilmişdi.

"Hərb və sülh" müəllifi hər cür hadisəçilikdən uzaq idi. Onun təsvirlərində insan hadisələrin arxasına sürünən deyil, hadisələri yaradandır. Psixoloji təhlil, surətlərin daxili aləmini bütün incəlikləri ilə açmaq Tolstoyun sənətkarlığının əhəmiyyətli məziyyəti idi. Ümumiyyətlə, Tolstoyun əsərlərində psixologizm yalnız əhvali-ruhiyyənin açılmasında deyil, tipin yeni fəlsəfəsinin, estetik zövqünün, temperamentiinin, arzu və əməllərinin də açılmasında böyük rol oynayır.

Tipikləşdirmə və fərdiləşdirmə Tolstoy sənətkarlığının dördüncü məziyyəti idi. Məlumdur ki, tipikləşdirmə və fərdiləşdirmə tarixi mövzuda yazılan əsərlərdə daha çətin və məsuliyyətlidir. "Hərb və sülh" müəllifi, haqqında yazdığı dövrün rus həyatını tarixi sənədlərdən, tarixi əsərlərdən, memuarlardan, 1812-ci il Vətən müharibəsində iştirak edən qocalardan, sürgündən qayıdan dekabristlərdən, onların ailə üzvlərinin öz babaları barədə eşitdiyi xatirələrdən və s. mənbələrdən hərtərəfli öyrənmək yolu ilə bu çətin vəzifənin öhdəsindən gələ bilmişdir. Mütəxəssislər romanın bir sıra prototiplərini müəyyən edib, ədibin Nataşa surətində T.A. Kuzminskayanı, Nikolay Rostov surətində atasını, qoca knyaz Bolkonski surətində ana babasını verdiyini, Denisov surətində şair və hərbi yazıçı, partizan hərəkatının təşəbbüsçülərindən biri Denis Davıdovu, Doloxov surətində partizan hərəkatı qəhrəmanı general İvan Doroxovu nəzərdə tutduğunu yazırlar.

Tolstoy tipiklik məsələsində antitezisi (məsələn, qoca Bolkonski və İlya İliç Rostov kimi), bir-birinə bənzəməyən tiplər yaratmağı sevirdi. Birinci nə qədər ciddi, sərt, tələbkardırsa, ikinci həlim, yumşaq xasiyyətlidir. Bu, qocalar arasında sadəcə zahiri fərqlər fərqi deyildir, həm də mənəvi keyfiyyət fərqi. Vətonin ağır günlərində sərt təbiətli qoca Bolkonski xalq ordusunun təşkilatçılarından biri və komandırir. Mülayim təbiətli İlya İliç Rostov isə öz vətəndaşlıq vəzifəsini general Baqrationun şərofinə 250 nəfərlik ziyafət təşkil etməklə bitirir. Bir-birilə yaxın rəfiqə olan iki qadın – Anna Mixaylovna Trubetskaya ilə qrafina Rostova da bir-birinə bənzəmirlər. Birinci hiylogor, fəngdir, əli ilişən yerdən pul qoparan, ikinci sadələrlər, o ki kimi yumşaq üröklü və mülayimdir. Nataşa

Rostova həyat eşqi ilə coşub-daşan, şən, fərohli, adamlarla qaynayıb-qarıyan, Mariya Bolkonskaya isə tonhəlqi sevon, hissiyyətil, bir qədər də mistik əhvali-ruhiyyəlidir. Hər ikisi gözəl, nəci və xeyirxah qızlardır, lakin xarakterlər müxtəlif, zövqlər də müxtəlifdir. Elen Kuragina ilə Liza Bolkonskaya da xarakterikə bir-birinin ziddinə olan gənə gəlinlərdir. Elen gözəlliyi ilə kişiləri tora salan, bal-maskarad azarkeşi, "yüksək cəmiyyət" pampadurşası, Liza Bolkonskaya isə özünü ərinə də sevdirməyi bacarmayan, aciz, məzlum, hər şeyi ürəyinə salıb özünü möhv edən bir zavallıdır. Vera ilə Sonya da belədirlər. Vera Rostova sevə də, sevməyə də, yaxşı-pis özünə nişanlı tapıb ərə gedir. Sonya isə Nikolaya bəslədiyi ilk məhəbbəti unuda bilməyən xoyalpərəstdir. Nikolay evləndikdən sonra da Sonya yənə tək-tənha, daşa doymuş uğursuz məhəbbətin dördü ilə yaşayır...

Knyaz Vasili Kuragin və Arakçeyev saray adamları, çarporəstdirlər. Lakin birinci sakit, saman altından su yeridən, pambıqla baş kəşən, ikincisi isə canavar və colladdır. Nikolay Rostov və Boris Trubetskoy gənə çarporəstlərdir. Lakin Nikolay mühafizəkarlığında da açıq, somimi, fədakar, Boris isə qeyri-somimi, ancaq yüksək vəzifəyə çatmaq üçün mühafizəkarlıq göstərən mənsəppərəstdir.

Apsəron ələyimin əsgəri Platon Karatayevlə təhkimçi kondli Tixon Şərbəti də bir-birinə bənzəməyən obrazlardır. Platon Karatayev dindar, mistik, pasifist, Şərbəti isə mübariz, döyüşkən və nikbindir. Ömürlərini döyüşlərdə keçirmiş iki sərkində – Kutuzovla Baqraton da fərdi xüsusiyyətlərə malikdirlər. Kutuzov təvəzəkər, Baqraton şöhrətpərəstdir. Əsərin əsas qəhrəmanlarından olan iki yaxın dost – knyaz Andreylə Pyer Bezuxov da xarakter və temperaməntə fərqli adamlardır. Romanın başqa surətləri də belə fərdi xüsusiyyətlərə malikdirlər. Bütün bu müxtəlif xarakterli adamlar tipik surətlər kimi böyük bir dövrün adamlarını təmsil edirlər. Mürəkkəb və müxtəlif insan xarakterləri yaratmaqda Tolstoy realizminin gücü "Hər və sülh"də özünü xüsusi bir aydınlıqla göstərmişdir.

Tolstoy realizminin bir xüsusiyyəti də insanın mənəvi ələmini bütün mürəkkəbliyi, ziddiyyətləri ilə göstərmək səyidir. Ədib öz sevimli qəhrəmanlarının gözəl xüsusiyyətləri, nəci əxlaqi keyfiyyətləri ilə yanaşı, nöqsanlarını, səhvlərini də göstərir. Oxucu inanır və şübhə etmir ki, Anatoli və İppolitlərin əhatəsində olan Nataşa Kuraginlərin toruna düşən Pyer şəxsi həyatında səhv etməyə bilməz.

Daxili monoloq və dialoqlar "Hər və sülh"də, habelə ədibin başqa əsərlərində də psixoloji təhlili dərinləşdirən ən güclü bədii vasitələrdəndir. Portret ustalığı və təbiət təsvirlərindəki ustalığa "Hər və sülh" müəllifi misilsizdir. Müəllif dilinin sadəliyi, aydınlığı və zənginliyi, tiplərin dilindəki xüsusi kəlorit, surətlərində hər birinin öz xarakterinə uyğun danışdırılması da Tolstoy realizmini seçiyələndirən xüsusiyyətlərdəndir.

Məmməd Cəfər

1975

BİRİNCİ HİSSƏ

I

Eh bien, mon prince, Gènes et Lucques ne sont plus que des apanages, des əmlak, de la famille Bonaparte. Non, je vous préviens, que si vous ne me dites pas, que nous avons la guerre, si vous vous permettez encore de pallier toutes les infâmies, toutes les atrocités de cet Antichrist (ma parole, j'y crois) – je ne vous connais plus, vous n'êtes plus mon ami, vous n'êtes plus monim sadiq qulum, comme vous dites¹. Xoş gördük, xoş gördük.. Je vois que je vous fais peur², oturun, danışın, nə var, nə yox?

İmperatriçə Marya Fyodorovnanın freylinası və yaxın adamı məşhur Anna Pavlovna Şerer, 1805-ci ilin iyul ayında, onun müsamirəsinə birinci olaraq gəlmiş vüqarlı və yüksək rütbəli knyaz Vasilini bu sözlərlə qarşılamişdı. Anna Pavlovna neçə gün idi ki, öskürürdü, öz təbiri ilə desək, qrip xəstəliyinə tutulmuşdu (qrip o zamanlar təktək adamların işlətdiyi yeni bir söz idi).

Odur ki, səhər tezdən xidmətçi vasitəsilə müxtəlif adamlara göndərilmiş bütün məktublarda eyni sözlər yazılmışdı: *"Si vous n'avez rien de mieux à faire, M. le comte (yaxud, mon prince), et si la perspective de passer la soirée chez une pauvre malade ne vous effraye pas trop, je serai charmée de vous voir chez moi entre 7 et 10 heures. Annette Scherer"*³.

Saraya məxsus ulduzlu mundir, corab və başmaq geyinmiş, ulduz taxmış, hamar üzündə parlaq bir ifadə görünən knyaz belə qarşılannmasından heç də pərt olmayıb:

– *Dieu, quelle virulente sortie!*⁴ – cavab verdi.

¹ Yaxşı, knyaz, Cənvə ilə Lukka artıq Bonaparte fəmiliasının mülkü oldu. Yox, mən sizə qabaqcadan deyirəm, siz müharibə olduğunu mənə söyləməsəniz, siz yenə də bu mürtdodin (doğrusu, mən onun mürtdəd olduğuna inanıram) bütün bu çirkinliklərini, bütün bu dohşətlərini müdafiə etməsəniz, mən artıq sizi tanıram, siz artıq monim dostum deyilsiniz, siz, dediyiniz kimi, artıq monim sadiq qulum deyilsiniz (*frans.*).

² Deyəsən, mən sizi qorxuduram (*frans.*).

³ Qraf (yaxud knyaz), əgər sizin vacib bir işiniz yoxsa və zavallı xəstənin yanında əxşamı keçirmək ehtimalı sizi çox qorxutmursa, o halda mən sizi bugün saat yeddə ilə on arasında öz evimdə görsəm, çox şad olaram, Anna Şerer (*frans.*).

⁴ Aman Allah, nə amansız bir hücum! (*frans.*)

Knyaz Vasili babalarımızın yalnız danışdığı deyil, eyni zamanda, düşündüyü zərif bir fransızca ilə, həm də kübarlar və saray mühitində qocalmış nüfuzlu adama məxsus himayəkar bir ədə və sakit bir tələffüzlə danışdı. O, Anna Pavlovnaya yaxınlaşdı, ətirələnmiş, işləyən daz başını uzadıb, onun əlini öpdü və sakitcə divanda oturub səsinə dəyişmədən:

– *Avant tout dites moi, comment vous allez, chère amie?*¹ Məni sakit edin, – dedi. Onun səsinə bir nəzakət və qayğıkeşlik hissi ilə bərabər bir qeydsizlik və hətta bir istehza belə sezilməkdə idi.

Anna Pavlovna:

– Mənəvi əzab çəkdiyiniz halda... necə sağlam ola bilərsiniz? Bizim zamanımızda hissiyyatı olan bir adam sakit qala bilərmi? – dedi. – Əminəm ki, siz bütün axtışımı yanımda olacaqsınız?

Knyaz:

– Bəs İngiltərə səfirinin ziyafəti necə olsun? – dedi. – Bu gün çərşənbədir. Mən orada görünməliyəm. Qızım dalmca gəlib, məni aparacaqdır.

– Mən elə zənn etdim ki, bugünkü ziyafət təxirə salınmışdır. *Je vous avoue que toutes ces fêtes et tous ces feux d'artifice commencent à devenir insipides*².

Knyaz, adəti üzrə, qurulmuş saat kimi danışır, inanılmasını istəməyi sözlər deyirdi:

– Əgər bilsəydilər ki, siz bunu arzu edirsiniz, ziyafəti təxirə salardılar.

– *Ne me tourmentez pas. Eh bien, qu'a-t-on décidé par rapport à la dépêche de Novosilzoff? Vous savez tout*³.

Knyaz soyuq və darıxmış bir ədə ilə:

– Nə deyim? – dedi. – *Qu'a-t-on décidé? On a décidé que Bonaparte a brûlé ses vaisseaux et je crois que nous sommes en train de brûler les nôtres*⁴.

Knyaz Vasili hər zaman, köhnə pyesdəki rolunu söyləyən bir aktör kimi tənbəl-tənbəl danışdı. Anna Pavlovna Şerər, əksinə, qırx

¹ Sevimli dostum, hər şeydən əvvəl deyiniz görüm, sağlamlığınız necədir?

² Ətiraf edirəm, bütün bu bayramlar və çıraqbanlar artıq zəhlə tökməyə başlamışdır.

³ Məni nigaran qoymayın. Deyin görüm, Novosilsovan depeşəsi münasibətə nə qərara gəldilər? Siz hər şeyi bilirsiniz.

⁴ Nə qərarı gəldilər? Bu qərara gəldilər ki, Bonaparte geri çəkilmək fikrində deyil, deyəsən, biz də qəti müqavimətə hazırıq.

yaşında olmasına baxmayaraq, həmişə həvəs və hərətlə çəşub danışdı.

Təşəbbüskar olmaq onun ictimai vəzifəsi olmuşdu, o bəzən özü də istəmədən, tanış adamların zənnini aldatmamaq üçün təşəbbüskar olmağa başladılar. Anna Pavlovnanın üzündə həmişə mütəvəzə bir təbəssüm cəlvələndirdi, bu onun təravəti solmuş sifətinə yaraşmasa da, ərköyün uşaqlarda olduğu kimi, daima öz sevimli nöqsanını bilməklə bərabər bu nöqsanı düzəltmək istəmədiyini, bunu bacarmadığını və lazım bilmədiyini ifadə edirdi.

Siyasi hərəkətlərə dair bu söhbət əsnasında Anna Pavlovna qızı-ğa başladı.

– Ah, mənim yanımda Avstriyadan danışmayın! Bəlkə, mən heç bir şey anlamıram, ancaq Avstriya heç bir zaman müharibə istəməmiş və istəmir. O, bizi düşmənlə satır. Rusiya təbəşinə Avropanın xilas-karı olmalıdır. Nəmədarımız öz yüksək vəzifəsini bilir və bu vəzifəyə sadiq qalacaqdır. İnanığım bir şey varsa, o da budur. Bizim mərhəmətli və gözəl hökmdarımız dünyada ən böyük bir rol oynamağdır. O, o qədər fəzilətli və xeyirxahdır ki, Allah onu köməksiz qoymayacaqdır. O, bu gün həmin bu qatıl və zalım sifətində daha da qorxunc olan inqilab əjdahasını əzmək vəzifəsini ifa edəcəkdir. Biz özümüz rahibin qanını almalyıq... Sizdən soruşuram: biz kimə ümid-var ola bilərik? Tacir ruhlu İngiltərə imperator Aleksandrın yüksək ruhunu anlamayacaq və anlaya da bilməz. İngiltərə Maltanı boşaltmaqdan imtina etmişdir. O, bizim hərəkətlərimizin iç üzünü bilmək istəyir, bunda başqa bir məna axtarır. Onlar Novosilsova nə dedilər?... Heç bir şey. Onlar özü üçün heç bir mənfəət güdməyib hər bir şeyi dünyanın səadəti üçün arzu edən imperatorumuzun fədakarlığını anlamadılar, anlaya da bilməyəcəklər. Onlar nə vəd etdilər? Heç bir şey. Vəd etdiklərini də yerinə yetirməyəcəklər! Prussiya artıq bildirmişdir ki, Bonaparte məğlub edilməzdir, Avropa bütünlükdə ona heç bir şey edə bilməz... Mən də nə Qardenberqin, nə də Qauqvissin heç bir sözüne inanmıram. *Cette fameuse neutralité prussienne, ce n'est qu'un piège!*

Mən təkcə Allaha və sevimli imperatorumuzun şəərəfli taleyinə inanıram. Avropanı o xilas edəcəkdir!..

¹ Prussiyanın bu məşhur bitərəfliyi – tələdən başqa bir şey deyildir.

Anna Pavlovna birdən dayandı və öz coşqunluğuna istehzallı bir tərzdə güldü.

Knyaz gülümsəyərək:

– Zənnimcə, – dedi, – bizim sevimli Vinsenqerode əvəzində sizi göndərsəydilər, siz hökmən Prussiya kralının razılığını alardınız. Siz çox şirindilsiniz. Mənə çay verərsinizmi?

Anna Pavlovna:

– Bu saat, – deyib yenə sakitləşərək sözünü davam etdi. – *A pro-zos*, bu gün evimə iki nəfər çox maraqlı adam gələcəkdir, *le vicomte de Morte-mart*, *il est allié aux Montmorency par les Rohans*¹, Fransanın ən gözəl fəmilialarından biridir. Ən yaxşı mühacirlərdən, əsl mühacirlərdəndir. *Sonra l'abbi Morio*:² siz bu dərin zəka sahibini tanıyırsınız? Hökmdar onu qəbul etmişdi. Bilirsinizmi?

Knyaz:

– A! Çox şad olaram, – dedi. Sonra buraya gəlməsinin əsas səbəbi guya indicə yadına düşmüş kimi, xüsusi bir qeydsizliklə əlavə edərək:

– Söyləyin, – dedi, – *l'impératrice-mère*³-nin baron Funkeni Venada birinci katib təyin etmək istədiyini doğrudurmu? *C'est un pauvre sire, ce baron, à ce qu'il paraît*⁴.

Knyaz Vasili həmin yerə öz oğlunu təyin etdirmək arzusunda idi, halbuki, oranı imperatriçə Marya Fyodorovna vasitəsilə barona verməyə çalışırdılar.

Anna Pavlovna imperatriçənin arzu etdiyi, yaxud bəyəndiyi bir şey haqqında nə özünün, nə də başqasının mühakimə yürüdə bilməyəcəyinə işarə olaraq gözlərini yumdu.

Ancaq həzin və quru bir səslə:

– *Monsieur le baron de Funke a été recommandé à l'impératrice-mère par sa soeur*⁵, – dedi.

Anna Pavlovna imperatriçənin adını çəkəndə, onun üzündə hüznə qarışıq dərin və səmimi bir sədaqət və hörmət ifadəsi göründü. O, söz arasında böyük hamini xatırlarkən, üzü həmişə belə birdən-birə dəyişirdi.

Anna Pavlovna dedi ki, imperatriçə həzrətləri baron Funkeyə *beaucoup d'estime*¹ etməkdədir, onun üzünü yenə kədər büürdü.

Knyaz laqeydcəsinə susdu. Anna Pavlovna özünəməxsus bir saray xanımı və qadınlıq məharəti ilə və incə bir surətlə imperatriçəyə tövsiyə edilmiş bir şəxs haqqında belə bir rəyi söyləməyə cəsarət etdiyi üçün knyazı həm sancmaq, həm də eyni zamanda ona təsəlli vermək istədi.

– *Mais à propos de votre famille*² – dedi, – qızınız cəmiyyət içinə çıxmağa başladığı gündən *fait les délices de tout le monde*. *On la trouve belle, comme le jour*³ bilirsinizmi?

Knyaz hörmət və təşəkkür məqamında təzim etdi.

Anna Pavlovna bir dəqiqə sükutdan sonra knyaza yaxınlaşdı, siyasət və kübar mühitinə dair söhbətlərinin bitmiş olduğunu və səmimi söhbətlərə keçmək lazım gəldiyini bildirmiş kimi, nəvazişlə onun üzünə gülümsəyərək davam etdi:

– Mən tez-tez bu fikrə gəlirəm ki, həyatın nemətləri bəzən ədalətsiz bir şəkildə bölünür. Nə üçün tale sizə belə gözəl və sevimli iki övlad vermişdir? (Mən Anatolu, sizin kiçik oğlunuzu istisna edirəm, mən onu xoşlamıram. – Anna Pavlovna bu sözləri qaşlarını qaldıraraq etiraz olunmaz bir şəkildə əlavə etdi). Bununla belə, doğrusu, siz onların qədrini bilmirsiniz, buna görə də onlara layiq deyilsiniz.

Anna Pavlovna öz füsunkar təbəssümü ilə gülümsədi.

Knyaz:

– *Que voulez-vous? Lafater aurait dit que je n'ai pas la bosse de la paternité*⁴, – dedi.

– Zarafatı buraxın. Mən sizinlə ciddi danışmaq istəyirəm. Bilirsinizmi, mən sizin kiçik oğlunuzdan narazıyam. Öz aramızda qalsın (onun üzü kədərli bir ifadə aldı), onun haqqında imperatriçə həzrətlərinin yanında danışdırlar, həm də sizin halınıza yanırırlar...

Knyaz cavab vermədi, Anna Pavlovna isə sükut edərək və ona mənalı-mənalı baxaraq, cavab gözləyirdi. Knyaz Vasili üzünü büzüşdürdü və nəhayət:

– Nə çarə! – dedi. – Siz bilirsiniz ki, mən onların tərbiyəçi üçün bir atanın edə biləcəyi hər şeyi etmişəm, amma ikisi də *des imbé-*

¹ O vikont Mortemarddır. O Roqanlar tərəfindən Monmoransi ilə qohumdur.

² Abbat Morio

³ Ana-imperatriçə

⁴ Bu baron, deyəsən, rəzil bir adamdır.

⁵ Baron Funkeni ana imperatriçəyə bacısı tövsiyə etmişdir.

¹ Çox hörmət

² Yeri gəlmişkən, ailəniz haqqında

³ Cəmiyyətin fəxri olmuşdur. Onu gün kimi gözəl hesab edirlər.

⁴ Nə etməli? Lafater olsaydı, deyərdi ki, mənə atalıq məhəbbəti yoxdur.

ciles¹ çıxdı. İppolit heç olmasa, sakit bir axmaqdır, Anatoli isə üstəlik nadindir. Aralarında ancaq bu fərq var, – deyər knyaz həmişəkindən daha qeyri-təbii, daha vəcd ilə gülümsədi və ağzının kənarında əmələ gələn qırıqlarda bir anlıq qaba və fəna bir əlamət xüsusi bir kəskinliklə zahir oldu.

Anna Pavlovna dalğın-dalğın gözlərini qaldıraraq dedi:

– Nə üçün sizin kimi adamların uşağı olur? Siz ata olmasaydınız, sizi məzəmmət etməyə mənim heç haqqım olmazdı.

– *Je suis votre*² sadiq qulunuzam, *et à vous seule je puis l'a-vouer*³. Uşaqların *ce sont les entraves de mon existence*⁴. Bu mənim cəzamdır. Mən buna belə məna verirəm. *Que voulez vous?*...⁵

Knyaz əllərinin hərəkəti ilə amansız tale qarşısında itaətkarlığını ifadə edərək susdu.

Anna Pavlovna fikrə getdi.

– Döcəl oğlunuz Anatolini heç evləndirmək fikrinə düşməyibsinizmi? – dedi. – Deyirlər ki, qarımış qızlarda *ont la manie des mariages*⁶. Mən özümdə hələ belə zəiflik hiss etmirəm, ancaq tanıdığım bir *petite personne*⁷ vardır ki, atasının yanında çox bədbəxt-dir, *une parente à nous, une princesse*⁸ Bolkonskayanı deyirəm.

Knyaz Vasili kübarlara məxsus bir dərəkə və hafizə ilə bu məlumatı nəzərə aldığı başının hərəkəti ilə bildirdisə də, cavab vermədi.

Zehindəki qara fikirlər qarşısında aciz qalmış kimi görünərək:

– Yox, bilirsiniz, bu Anatoli mənə ildə 40 000-ə oturur, – dedi və bir az kiridi. – İş belə getsə, beş il sonra nə olacaqdır? *Voilà l'avantage d'être p'êtrè père*⁹. Sizin knyaz qızı varlıdırımı?

– Atası çox varlı və xəsis bir adamdır. Kənddə yaşayır. Bilirsinizmi, hələ mərhum imperator zamanında istefaya çıxmış və "Prussiya kralı" ləqəbini qazanmış çox ağıllı bir adamdır, lakin qərribə xasiyyəti və ağır bir təbiəti var. *La pauvre petite est malheureuse*,

¹ Axmaq

² Mən sizin

³ Yalnız sizə etiraf edirəm.

⁴ Uşaqların həyatıma yük olmuşlar.

⁵ Nə etməli

⁶ Evləndirmək meyli olur.

⁷ Qız

⁸ Qohumumuz, knyaz qızı

⁹ Bu da ata olmağın qazancı

*comme les pierres*¹. Qızın qardaşı Kutuzovun adyutantıdır, bu yaxınlarda Lise Meyneni almışdır. Bu gün məni ziyarət edəcəkdir.

Knyaz birdən Anna Pavlovnanın qolundan tutub, nədənsə onu aşağıya doğru əyərək:

– *Écoutez, chère Annette*², – dedi. – *Arrangez-moi cette affaire et je suis votre*³ sadiq qulunuz olaram, a tout jamais; (pan, comme mon kənxudam *m'ycrit des*⁴ xəbər) qız gözəl bir ailədənindir, həm də varlıdır. Mənə də bu lazımdır.

Sonra knyaz özünəməxsus sərbəst, təklifsiz və zərif bir ədə ilə freylinanın qolundan tutdu, əlini öpdü, kreslonun üstündə yayılarək, kənara baxa-baxa freylinanın əlini havada oynatmağa başladı.

Anna Pavlovna düşünərək:

– *Attendez*⁵, – dedi, – Mən lap bu gün *Lise (la femme du jeune Bolkonski)*⁶ ilə danışaram. Bəlkə düzəldi. *Ce sera dans votre famille, que je ferai mon apprentissage de vieille fille*⁷.

II

Anna Pavlovnanın qonaq otağı yavaş-yavaş dolmağa başladı. Peterburqun ən yüksək əyanları, yaş və xasiyyət etibarilə ən müxtəlif adamlar olsalar da, yaşadıqları cəmiyyətin xüsusiyyətinə görə bir-birinə bənzəyən adamlar buraya toplaşdılar. Knyaz Vasilinin qızı gözəl Elen də sonra atası ilə bərabər səfirin ziyafətinə getmək üçün buraya gəlmişdi. Knyazın qızı şifre və bal paltarı geyinmişdi. *La femme la plus séduisante de Pétersbourg*⁸ adı ilə məşhur olan gənc, kiçik knyaginya Bolkonskaya da burada idi. Bu gənc knyaginya keçən qış orə getmişdi və artıq hamilə olduğu üçün kubar məclislərinə çıxmazdı. Bununla belə yenə də bəzi kiçik müsəmirələrə gedirdi. Knyaz Vasilinin oğlu knyaz İppolit də Mortemarla bərabər gələrək,

¹ Yazıq qız, daş kimi bədbəxtdir.

² Əziz Annet, dinləyin.

³ Mənim bu işimi düzəldin, mən də əbədi olaraq sizin...

⁴ Kənxudamın yazdığı xəbərlərdən (məlum olur ki)

⁵ Dayanın.

⁶ Liza (gənc Bolkonskinin arvadı) ilə

⁷ Mən sizin ailənizdə qarımış qızlar peşosini öyrənməyə başlayacağam.

⁸ Peterburqun ən cazibədar qadını

onu qonaqlara təqdim etdi. Abbat Morio və bir çox başqa adamlar da gəlmişdi.

Anna Pavlovna gələn qonaqlara müraciətlə:

– Siz *ma tante*¹ hələ görməmişinizmi? Yoxsa hələ onunla tanış deyilsiniz? – deyir və xeyli ciddi bir tövrlə qonaqları o biri otaqdan gələn uca bantlı, gödək boylu bir qarınmı yanına aparıb, adlarını bir-bir söyləyərək tanış edir, yavaş-yavaş gözlərini qonaqdan ayıraraq tante-nin üzünə baxır, sonra yenə geriyyə çəkilirdi.

Bütün qonaqlar, heç kimin tanımadığı, kimsənin maraqlanmadığı və heç kimə lazım olmayan xalaya qarşı salam mərasimi icra edirdilər. Anna Pavlovna həzin və tənənlə bir hal ilə onların salamlarını təqib edir və sükutla təsvib edirdi. *Ma tante* hər kəsə eyni ifadələrlə onun səhhətindən, öz səhhətindən, imperatriçənin səhhətindən danışdı, şükür Allaha, imperatriçənin səhhəti artıq yaxşı idi. Ona yanaşan bütün qonaqlar, nəzakət üçün tələsməməyə çalışır, ifa etmiş olduqları ağır vəzifədən sonra ürəklərində bir yüngüllük hiss edərək, bütün axşamı bir daha ona yanaşmamaq üçün ayrılıb gedirdilər.

Gənc knyaginya Bolkonskaya güləbətənlə tikilmiş məxmər bir kisədə öz əl işini də gətirmişdi. Onun biğ yeri xəfifcə tərlənmiş gözəl üst dodağı, dişlərinə görə qısa görünsə də, qayət sevimli bir şəkildə açılır və bəzən daha sevimli bir şəkildə uzanaraq alt dodağının üstünə enirdi. Tamamilə cazibədar olan qadınlarda hər zaman olduğu kimi, onun bu nöqsanı, yəni dodağının qısalığı və azacıq açıq qalan ağzı onun şəxsi gözəlliyinə məxsus bir məziyyət kimi görünürdü. Üzündə həyat və coşğunluq cəlvələnen, hamiləliyi bu qədər yüngül keçirən gözəl, sevimli və gələcəkdə yaxşı ana olacaq bu qadına baxmaqdan hər kəs məmnun qalırdı. Qocalar və darıxmaqda olan məyus gənclər onun yanında bir müddət dayandıqdan və onunla bir az danışdıqdan sonra, özlərinin də ona bənzəməyə başladıklarını hiss edirdilər. Onunla danışan və hər bir sözündə munis təbəssümünü və anbaan gözə çarpan parlaq ağ dişlərini görənlər bu gün özlərinin olduqca mehriban görüdüklərini zənn edirdilər. Hər kəs belə düşünürdü.

Balaca knyaginya əlində iş kisəsi, yanlarını basaba kiçik, sürətli addımlarla stolun ətrafında dolandı və şən bir halda paltarını düzəldərək, gümüş samovarın yanındakı divanda oturdu. Sanki

¹ Xalası

onun bütün hərəkətləri onun özü üçün və ətrafındakı qonaqlar üçün *bir partie de plaisir*¹ idi.

O, ridikülünü aç-aça, hamıya müraciət edərək:

– *J'ai apporté mon ouvrage*², – dedi. Sonra ev sahibəsinə dönərək:

– Baxın, Annette, *ne me jouez pas un mauvais tour. Vous m'avez écrit, que c'était une toute petite soirée; voyez comme je suis attifée*³, – dedi və döşündən bir az aşağı enli bir lent ilə sarınmış, boz zərif büzməli paltarını göstərmək üçün əllərini yellədi.

Anna Pavlovna:

– *Soyez tranquille, Lisa, vous serez toujours la plus jolie*⁴, – cavab verdi. Anna Pavlovna generala sarı döndü və eyni səsle sözüünə davam edərək:

– *Vous savez, mon mari m'abandonne, – deyər knyaz Vasiliyə müraciətə: – il va se faire tuer. Dites moi, pourquoi cette vilaine guerre?*⁵ – dedi, sonra cavab belə gözləmədən, knyaz Vasilinin qızı gözəl Elenə müraciət etdi.

Knyaz Vasili yavaşca Anna Pavlovnaya:

– *Quelle délicieuse personne, que cette petite princesse!*⁶ – dedi.

Kiçik knyaginyadan bir az sonra salona cüssəli, şişman, qırıx saçlı, cənokli, o zamanlı modaya görə, açıq rəngli pantolon geyinmiş, uca boylu və qəhvəyi fraklı bir gənc daxil oldu. Bu şişman gənc, bu saat Moskvada can verən məşhur Yekaterina velmoju qraf Bezuxovun qeyri-qanuni oğlu idi. O, hələ heç bir yerdə xidmət etmədi, tərtiblə almaqda olduğu xarici ölkədən yenicə qayıtmışdı və ilk dəfə idi ki, kübar məclisində görünürdü. Anna Pavlovna onu salondakı ən aşağı rütbəli adamlara aid bir təzimlə qarşıladı. Lakin növü etibarilə aşağı dərəcədə olan bu salama baxmayaraq, Pyer içəriyə girdikdə Anna Pavlovnanın üzündə bir qayğı və qorxu göründü. Sanki o, həddindən artıq yekə və mövqeyə uyğun gəlməyən bir şeyi görürdü. Pyer, həqiqətən, otaqdakı kişilərə nisbətən iri gövdəli idi, ancaq qorxu

¹ Nəşə, oylonca

² Mən işimi də gətirmişəm.

³ Mənimlə zarafət etməyin, siz mənə yazmışdınız ki, məsamiyəniz kiçik bir məsamiyərdir. Görürsünüzü, mən nə pis geyinmişəm?

⁴ Arxayın olun, Liza, siz hər halda hamıdan qəşəng olarsınız.

⁵ Bilirsiniz, orim mənə tork edir. Ölümə gedir. Deyin görüm, bu iyrənc müharibə nə üçündür?

⁶ Bu kiçik knyaginya nə sevimli bir qadındır!

bu cüssəyə yox, bəlkə, Pyerin onu salondakıların hamısından fərqləndirən, ağıllı, fəqət cyni zamanda, ürkək görünən diqqətli və təbii bir baxışına aid ola bilər.

Anna Pavlovna Pyerlə bərabər yaxınlaşdığı xalasına qorxa-qorxa baxaraq dedi:

– *C'est bien aimable à vous, monsieur Pierre, d'être venu voir une pauvre malade!* – Pyer nə isə anlaşılmaz bir söz mırıldadı və sonra gözləri ilə nəşə axtarmağa başladı. Kiçik knyaginya yaxın bir tanış kimi salam verərkən, o, nəşə və sevinclə gülümsədi və xalaya yanaşdı. Anna Pavlovnanın qorxusu əbəs yerə deyildi, çünki Pyer xalanın imperatriçə həzrətlərinin səhhətinə aid söylədiklərini axıra qədər dinləmədən ayırdı. Anna Pavlovna qorxmış bir halda onu dayandıraraq:

– Siz abbat Morionu tanıyırsınız mı? O, çox maraqlı bir adamdır... – dedi.

– Bəli, mən onun əbədi sülh haqqındakı planını eşitmişəm, çox maraqlı bir məsələdir, ancaq çətin baş tuta bilər...

Anna Pavlovna hər halda bir sözlə söyləmək və yenə ev sahibəsinə aid məşğələlərinə qayıtmaq üçün yalnız:

– Eləmi zənn edirsiniz?.. – dedi.

Pyer isə yenə başqa bir nəzakətsizlik göstərdi. Bayaq müsahibinin sözlərini sonuna qədər dinləmədən çıxıb getmişdi, indi də ondan ayrılıb getmək istəyən müsahibini söhbətlə dayandırdı. Başını əyib iri ayaqlarını ayıraraq, nə üçün abbatın planını xam xəyal adlandırdığını Anna Pavlovnaya isbat etməyə başladı.

Anna Pavlovna gülümsəyərək:

– Sonra danışarıq, – dedi.

Hələ öz həyatını qura bilməyən bu gəncdən ayrıldıqdan sonra Anna Pavlovna ev sahibəsinə aid məşğələlərinə qayıtdı. Hər bir şeyi dinləməyə və diqqət etməyə çalışaraq, söhbət zəifləməyə başlayan yerlərdə yardım etməyə hazır görünürdü. Toxucu emalatxanasının sahibi hər işçini öz yerinə qoyub müəssisənin içində dolaşarkən hərə-kətsizliyə və yaxud dəzgahın qeyri-adi, cırtlıtlı və çox yüksək səsine diqqət edərək, sürətlə yeriyib dəzgahın hərəkətini saxladığı və yaxud onu daha sürətlə işlətdiyi kimi, Anna Pavlovna da öz salonunda dolaşarkən susmuş, yaxud həddindən artıq danışan bir dəstəyə yaxınlaşır

və bir sözlə, yaxud adamların yerini dəyişməklə, yenə müvazinətli və ədəbli söhbət məşinini qaydaya salırdı. Lakin bütün bu qayğılarla birlikdə onun üzündə yenə Pyerə qarşı xüsusi bir narahatlıq görünürdü. Pyer Mortemarin ətrafında gedən söhbətləri dinləmək üçün yanaşdıqdan sonra yenə qayıdıb abbatın danışdığı dəstəyə doğru gedərkən, Anna Pavlovna onu diqqətlə süzürdü. Xarici ölkədə tərbiyə almış Pyer üçün Anna Pavlovnanın bu müsamiyəsi Rusiyada gördüyü ilk müsamiyə idi. O, burada Peterburqun bütün ziyalıları topladığını bildirdi və oyuncaq dükanına girmiş bir uşaq kimi gözləri dörd olmuşdu. O, ağıllı söhbətləri eşitmək fürsətini əldən çıxarmaqdan qorxurdu. Burada toplaşanların üzündəki arxayın və zərif ifadələrə baxarkən o, qayət ağıllı bir şey görüb eşitmək həsrətində idi. Nəhayət, o, Morioya yanaşdı. Söhbət ona maraqlı görünürdü, o dayandı, gənclərin sevdiyi kimi, öz fikirlərini söyləmək üçün fürsət gözləməyə başladı.

III

Anna Pavlovnanın müsamiyəsi işə başlamışdı. Söhbət məşini hər tərəfdə dayanmadan müntəzəm gurultularla işləyirdi. Yanında bu parlaq cəmiyyətdə bir az yad görünən, üzü büzümüş yaşlı bir qadın oturan – ma tante-dən başqa cəmiyyət üç dəstəyə bölünmüşdü. Ən çox kişilərdən ibarət bir dəstənin mərkəzində abbat dururdu. O biri, daha gənc dəstədə isə knyaz Vasilinin qızı gözəl Elen və sevimli qırmızı yanaqlı, gəncliyinə nisbətən xeyli şişman görünən, kiçik knyaginya Bolkonskaya, üçüncü dəstədə isə – Mortemarla Anna Pavlovna var idi.

Vikont xoşsifət, zərif ədə və hərəkətlərə malik bir gənc idi, cəhəmal ki, özünü məşhur bir adam sayırdı, lakin guya gözəl bir tərbiyə görmüş olduğundan, iştirak etdiyi cəmiyyətin ondan istifadə etməsinə təvəzökarlıqla yol verirdi. Anna Pavlovna, deyəsən, öz qonaqlarını bununla xoşhal edirdi. Qabiliyyətli metr-d'otel çirkin mətbəxdə xoşa gəlməyən bir ət parçasını fəvqəladə gözəl bir xörək şəklində təqdim etdiyi kimi, bu müsamiyədə də Anna Pavlovna öz qonaqlarını fəvqəladə və ən incə bir şey olaraq, əvvəlcə vikontla, sonra isə, abbatla xoşhal edirdi. Mortemarin dəstəsindən dərhal hersoq Engienskinin öldürülməsindən danışmağa başladılar. Vikont hersoq Engienskinin öz alicənablığı üzündən məhv olduğunu və Bonapartın hiddətlənməsinə xüsusi səbəblər olduğunu söylədi.

¹ Conab Pyer, çox gözəl iş görmüşsünüz ki, zavallı xəstənin ziyarətinə gəlmişsiniz.

Anna Pavlovna:

– Ah! voyons. *Contez-nous cela, vicomte*¹, – dedi və *contez-nous cela, vicomte cümləsinin à la Louis XV*² olduğunu sevinclə hiss etdi.

Vikont, itaət məqamında təzim etdi və nəzakətlə gülümsədi. Anna Pavlovna hamını onun hekayəsini dinləməyə çağıraraq, Vikontun yanında bir dairə vurdu.

Anna Pavlovna birinə pıçıldayaraq:

– *Le vicomte a été personnellement connu de monseigneur*³, – dedi. O birinə isə: *Le vicomte est un parfait con teur*⁴, – əlavə etdi. Üçüncüyə müraciət edərək: – *Comme on voit l'homme de la bonne compagnie*⁵, – dedi və bu surətlə Vikont üzərinə göyerti səpilməyi istədi. Boşqabdakı rostbif kimi, ən zərif və əlverişli bir şəkildə cəmiyyətə təqdim edilmiş oldu.

Vikont artıq hekayəsini başlamaq istəyərək, incə bir təbəssümlə gülümsədi.

Anna Pavlovna o biri dəstənin mərkəzini təşkil etməklə bərabər, bir az uzaqda oturmuş gözəl knyazın qızına tərəf dönərək:

– Buraya keçin *chère Hélène*⁶, dedi.

Knyazın qızı Elen gülümsəyirdi, salona daxil olduğu zaman, üzündə görünən və heç də dəyişməyən eyni gözəl bir qadın təbəssümü ilə ayağa qalxdı. Məxmər və incə saplarla süslənmiş ağ bal paltarın xəfifcə xışırdaya-xışırdaya və ağappaq çiyinlərinin gözəlliyi, saçları və brilyantları parlıdaya-parlıdaya, ona yol verən kişilərin arasından keçdi. O, kimsəyə baxmadan, lakin hamıya gülümsəyərək vücudunun, dolğun çiyinlərinin, o zamankı dəbə görə çox açıq olan dolğun döşünün və belinin gözəlliyinə tamaşa etməyə hamıya nəvazişlə ixtiyar verərək və sanki balın parlaqlığını özü ilə bərabər götürərək, Anna Pavlovnaya yaxınlaşdı. Elen o qədər gözəl idi ki, onda bir zərrə də naz və işvə görünmürdü, əksinə, elə bil, o, başqalarına şiddətlə və qalibpüxtlütlə təsir edən şəxsiz gözəlliyi üçün vicdan əzabı çəkirdi. Sanki öz gözəlliyinin təsirini azaltmaq istəyir, amma əlindən gəlmirdi.

¹ Ah! Bəli. Bunu bizə söyləyiniz, Vikont.

² XV Lüdövikə layiq

³ Vikont şəxsən hersoqla tanış idi.

⁴ Vikontun hekayə etməkdə qoribə bir məharəti var.

⁵ Yaxşı cəmiyyət adamı olduğu o saat məlum olur.

⁶ Əziz Elen

Onu görəndə hər kəs "*Quelle belle personne!*"¹ deyirdi. Vikont xariqələdə bir şey görmüş kimi, heyran-heyran çiyinlərini oynatdı. Elen onun qarşısında oturub, onu da eyni dəyişməz təbəssümlə işıqlandırmağa başlarkən, Vikont gözlərini yerə dikdi. Gülümsəyərək başını əydi və:

– *Madame, je crains pour mes moyens devant un pareil auditoire*², – dedi.

Knyaz qızı çılpaq, dolğun qolunu balaca mizə dayadı və bir söz deməyi lazım görmədi. O gülümsəyərək gözləyirdi. Hekayə danışılarda o, dümdüz oturub, arabir mizin üzərinə dirədiyindən, gah öz şəklini dəyişmiş dolğun və gözəl qoluna, gah da daha gözəl olan döşünə baxıb brilyant boyunbağısını düzəldirdi, bir neçə dəfə paltarının qatlarını düzəldirdi, hekayənin təsirli yerlərində Anna Pavlovnanın üzünə baxır və dərhal üzündə freylinanın üzündəki eyni ifadə görünür, sonra yenə xoş bir təbəssümlə sakit olurdu. Elenin dalınca kiçik knyaz qızı da çay masasının yanından ayrıldı.

– *Attendez-moi, je vais prendre mon ouvrage*³, – dedi. Sonra: – *Voyons, à quoi pensez-vous? Apportez-moi mon ridicule*⁴, – deyərək knyaz İppolitə müraciət etdi.

Knyaginya gülümsəyərək və hamı ilə danışaraq, birdən-birə yerini dəyişdi və oturub nəşə ilə özünü düzəldirdi.

– İndi yerim yaxşıdır, – dedi və hekayənin başlanmasını rica edərək, işini ölinə aldı.

Knyaz İppolit onun ridikülünü alıb gəldi və kreslosuna yaxınlaşdıraraq yanına oturdu.

*Le charmant Hippolyte*⁵ gözəl bacısına çox bənzəməsi ilə və daha artıq ona bənzəməklə bərabər, xeyli çirkin olması ilə hər kəsi heyretə salırdı. Üzünün cizgiləri tamamilə bacısının üzündəki cizgilərə bənzəyirdi, lakin bacısının üzündə nəşəli, məmnun gənc, əbədi bir həyat təbəssümü parlayırdı, vücudunda fəvqəladə və antik bir gözəllik vardı, qardaşında isə, əksinə olaraq, eyni üz bir axmaqlıq pərdəsi altında, əbədi, xudbin, bir ikrah ifadə edirdi, vücudu isə arıq və zərif idi. Gözləri, burnu, ağızı, hər bir şeyi, sanki qeyri-müəyyən və cansızca bir

¹ Nə gözəldir!

² Doğrusu, mən belə bir cəmiyyət qarşısında qabiliyyət göstərə biləcəyimə şübhə edirəm.

³ Dayanın, işimi götürürəm.

⁴ Nə düşünürsünüz? Mənim ridikülümü getirin.

⁵ Cazibəli İppolit

heyətdə toplanmışdı, əlləri və ayaqları isə həmişə qeyri-təbii bir vəziyyətdə olurdu.

O, bacısının yanında oturduqdan sonra, onsuz danışı bilməyə-cəkmiş kimi lornetini tələsik gözlərinə tutaraq:

– *Ce n'est pas une histoire de revenants?*¹ – dedi

Vikont təəccüblə çiyinlərini qaldıraraq:

– *Mais non, mon cher*², – dedi.

Knyaz İppolitə dediyi sözlərin mənasını ancaq söylədikdən sonra anlamış olduğunu hiss etdirən bir səslə:

– *C'est que je déteste les histoires de revenants*³, – dedi.

Özünə arxayın bir ədə ilə danışdığı üçün, söylədiklərinin çoxmu ağıllı, yaxud çoxmu axmaq sözlər olduğunu heç kəs anlaya bilmədi. Əynində tünd yaşıl bir frak, özü dediyi kimi, *cuisse de nymphe effrayée*⁴ rəngində pantolon, ayağında corab və çəkmə vardı.

*Vicomte*⁵ çox gözəl bir tərzdə o zaman ağızlarda gözən bir lətifə-dən bəhs edirdi: *Hersoq Enqiyenski m-llə George*⁶ ilə görüşmək üçün gizli surətdə Parisə getmiş və məşhur aktrisanın lütfündən istifadə edən Bonapartla üz-üzə gəlmişdi. Napoleon orada hersoqla görüş-dükdə təsadüfən bayılmış və bir müddət hersoqun ixtiyarında qal-masına baxmayaraq, hersoq bu vəziyyətdən istifadə etməmişdi, Bona-part isə hersoqun bu alicənablığına onu öldürməklə cavab vermişdi.

Hekayə olduqca cazibəli və maraqlı idi, xüsusən rəqiblərin birdən bir-birini tanıdıqları yer böyük bir maraqla oyatmışdı, deyəsən, xanımlar həyəcan içində idilər.

Anna Pavlovna sualedici bir nəzərlə balaca knyaginyanın üzünə baxaraq:

– *Charmant!*⁷ – dedi.

Balaca knyaginya, hekayədəki maraqlı və gözəllik onun işinə mane olurmuş kimi, iynəni öləndəki işinə sancaraq pıçıldadı:

– *Charmant.*

¹ Bu teyflər nağılı deyilmi?

² Əzizim, qətiyyətin yox.

³ Məsələ orasındadır ki, teyflər nağılından zəhlom gedir.

⁴ "Hürkmüş pəri vücudu"

⁵ Vikont

⁶ Aktrisa Jorj

⁷ Gözəldir.

Vikont sükutla ifadə edilən bu məhdən məmnun qalıb, min-nətdarlıqla gülümsəyərək, hekayəsinə davam etdi, lakin bu vaxt daim qorxunc görünən gəncə baxmaqda olan Anna Pavlovna onun böyük bir hərəratlə və ucadan abbatla danışdığını gördü və bu təhlükəli vəziyyətə yardım etməyə tələsdi. Doğrudan da, Pyer abbatla siyasi müvazinət haqqında söhbət açma bilməmişdi, abbat isə bu gəncin sadətil coşqunluğuna qarşı ciddi bir maraqlı hiss edərək, öz sevimli ideyasını ona izah etməyə çalışırdı. Hər ikisi böyük bir həvəslə və çox təbii ola-rıq, bir-birini dinləyir və söhbət edirdi. Anna Pavlovnanın beynmə-diyi də bu idi.

Abbat deyirdi:

– Avropa müvazinəti və *droit des gens*¹ bir vasitədir. Barbar-lıqda şöhrət qazanmış Rusiya kimi qüdrətli bir dövlət şəxsi mənfəəti nəzərə almadan, Avropada müvazinət yaratmaq istəyən bir ittifaqın başında durarsa, dünyanı xilas edər!

Pyer sözə başlayaraq:

– Bu müvazinəti siz necə əldə edə biləcəksiniz? – deyə bildi.

Bu zaman Anna Pavlovna yaxınlaşdı və Pyerə sət bir nəzər salaraq, İtaliyalıdan buraların havasını necə keçirdiyini soruşdu. İtaliyalının üzü birdən-birə dəyişdi, üzündə təhqiramiz və saxta – xoş bir ifadə görünürdü, yəqin ki, qadınlarla söhbət edərkən öz üzünə belə bir ifadə verməyə o adət etmişdi.

– Qəbul edilmək şərafət və səadətə nail olduğum cəmiyyətin və xüsusilə qadınlar cəmiyyətinin zəka və təhsil gözəlliklərinə o qədər məftun olmuşam ki, ab-hava yadıma düşməmişdir, – dedi.

Anna Pavlovna abbatla Pyeri artıq yanından uzaqlaşdırmayaraq, onları rahatca seyr etmək üçün ümumi dəstə ilə birləşdirdi.

IV

Bu halda salona yeni bir adam girdi. Bu, kiçik knyaz qızının əri, gənc knyaz Andrey Bolkonski idi. Knyaz Bolkonski qısa boylu, aydın və quru cizgilərə malik son dərəcə gözəl bir gənc idi. Yorgun və sıxın-tılı baxışlarından tutmuş sakit və müntəzəm addımlarına qədər, o, hər cəhətdən öz balaca və diribaş arvadı ilə dərin bir tozad təşkil edirdi. Guya salondakıların hamısı onunla nəinki tanış idi, hətta onu o qədər

¹ Beynəlxalq hüquq

təngə gətirmişdilər ki, onlara baxmaqdan və onları dinləməkdən böyük sıxıntı duyurdu. Onun baxdığı adamlar arasında gözəl arvadının üzü də, sanki onu daha çox təngə gətirmişdi. Gözəl sifətini pozan qaşqabaqla o, üzünü arvadından çevirdi. Anna Pavlovnanın əlini öpdü və gözlərini qıyaraq, bütün cəmiyyəti nəzərdən keçirdi.

Anna Pavlovna:

– *Vous vous enrôlez pour la guerre, mon prince!*, – soruşdu.

Bolkonski:

– *Le general Koutouzoff*, – deyərək bir fransız kimi, son hecanı uzadaraq, davam etdi:

– *A bien voulu de moi pour aide-de-camp...*²

– *Et Lise, votre femme?*³

– O, kəndə gedəcək.

– Gözəl arvadınızdan bizi məhrum etmək sizin üçün günah deyilmi?

Arvadı hər kəsə müraciət edərkən göstərdiyi bir işvə ilə ərinə sarı dönərək:

– *André!*, – dedi, – bilirsənmi, Vikont m-llə Jorj və Bonapart haqqında bizə nə qərribə bir əhvalat söylədi!

Knyaz Andrey gözlərini qıyaraq üzünü çevirdi. Salona girdiyi dəqiqədən bəri ona şən və mehriban gözləri ilə baxmaqda olan Pyer knyaz Andreyin yanına gələrək əlindən tutdu. Knyaz Andrey üzünü çevirmədən, dodaqlarını büzüşdürdü və əlinə toxunan adamdan xoşu çevirmədiyini bildirdi, lakin Pyerin gülümsəyən üzünü gördükdə, o an sevimli və xoş bir üzlə gülümsəməyə başladı.

Pyerə dönərək:

– Bəs belə!.. Səndəmi kübar məclisinə gəlib çıxdın? – dedi.

Pyer:

– Mən sizin gələcəyinizi bildirdim, – deyərək, cavab verdi. Sonra öz hekayəsinə davam edən Vikonta mane olmamaq üçün yavaşca dan əlavə etdi:

– Sizə axşam yeməyinə gələcəyəm. Olarmı?

Knyaz Andrey onun əlini sıxmaqla, bunu soruşmaq lazım gəlmədiyini Pyerə anladaraq:

¹ Knyaz, müharibəyəmi hazırlanırsınız?

² General Kutuzov məni özünə adyutant etmək istəyir...

³ Bəs arvadınız Liza!

⁴ Andrey

– Yox, olmaz, – deyərək güldü.

O, bir şey də söyləmək istədi, lakin bu zaman knyaz Vasili qızı ilə qalxdı, kişilər də onlara yol vermək üçün ayağa durdular.

– Məni bağışlayın, əzizim Vikont, – deyərək knyaz Vasili fransız müraciət etdi və ayağa qalxmasın deyərək, onun qolundan tutub oturtdu: – Səfirin evindəki ziyafət məni nəşədən məhrum edir və sizə mane olur, – sonra Anna Pavlovnaya dönərək dedi: – Sizin bu gözəl müsəmrənizi tərk etmək məni çox kədərləndirir.

Knyazın qızı Elen paltarının qatlarını xəfifcə tutaraq, stulların arasından keçdi, gözəl üzündəki təbəssüm daha aydın bir işıqla parlaırdı. Gözəl qız Pyerin yanından keçərkən o, hürkmüş və məftun gözləri ilə bu gözələ baxırdı.

Knyaz Andrey:

– Çox gözəldir, – dedi.

Pyer:

– Olduqca, – cavab verdi.

Knyaz Vasili keçərkən Pyerin qolundan tutub Anna Pavlovnaya dedi:

– Bu ayını əhlişədirin. Bir aydır ki, evimdə olur, amma ilk dəfədir ki, mən onu cəmiyyət içində görürəm. Gənclərə hər şeydən çox ağıllı qadınlar məclisi lazımdır.

V

Anna Pavlovna gülümsədi və Pyerin knyaz Vasiliyə ata tərəfdən qohum olduğunu bildirdi. Ma tante ilə oturmuş yaşlı qadın tələsik yerindən qalxdı və dəhlizdə knyaz Vasiliyə çatdı. Bütün əvvəlki uydurma maraqlı üzdən büsbütün yox oldu. Mərhəmətli və ağıllı siyan üzü ancaq rahatsızlıq və qorxu ifadə edirdi.

Qadın dəhlizdə knyaz Vasiliyə yetişərək:

– Knyaz, bəs siz mənim Borisim haqqında nə deyirsiniz? – (Qadın Boris adını deyərək “o” səsinə xüsusi bir vurğu ilə söylədi). – Mən Peterburqda çox qala bilmərəm. Yazıq balama nə kimi bir xəbər apara bilərəm, deyini?!

Knyaz Vasilinin onu könülsüz və hətta nəzakətsiz bir halda dinləməsinə baxmayaraq, yaşlı qadın ona nəvaziş və höyəcanla gülümsədi və getməsin deyərək əlindən tutdu.

– Padşaha bircə söz söyləmək sizin üçün çətin bir işdirmi, dərhal qvardiyaya keçirərlər, – deyə qadın rica edirdi.

Knyaz Vasili:

– İnanın, knyaginya, ölimdən gələnə edəcəyəm, padşahdan rica etmək mənim üçün çətin deyil. Knyaz Qolitsin vasitəsilə Rummyantsevo mürciət etməni mösləhət görürəm, bu daha ağıllı iş olar.

Yaşlı qadın knyaginya Drubetskaya adını daşıyırdı, bu, Rusiyanın ən yaxşı fəmilialarından biri idi, lakin o, yoxsul idi, çoxdan kübar məclislərindən çökülmüş və keçmiş əlaqələrini itirmişdi. İndi isə yeganə oğlunu qvardiyaya düzəltmək üçün gəlmişdi. Ancaq knyaz Vasilini görmək məqsədi ilə tanışlıq vermiş, Anna Pavlovnanın müsəmirəsinə gəlmiş və ancaq bu məqsədlə Vikontun söhbətini dinləmişdi. Qadın knyaz Vasilinın sözlərindən hürkdü, vaxtilə gözəl olan üzündə bir hiddət ifadəsi göründü, lakin bu bircə dəqiqə davam etdi, yenə gülümsədi və knyaz Vasilinın qolundan daha möhkəm tutaraq:

– Dinləyin, knyaz, – dedi, – mən heç vaxt sizdən rica etməmişəm, heç vaxt rica etməyəcəyəm, heç vaxt atamın sizinlə dost olduğunu yadırmıza salmamışam. Lakin mən sizi Allaha and verirəm, oğlum üçün bunu edin, o zaman mən sizi öz vəlinəmətim hesab edəcəyəm, – sonra tələsik əlavə etdi:

– Yox, açıqlanmayın, mənə söz verin. Mən, Qolitsindən xahiş etdim, o rədd etdi. – Sonra gözləri yaşardıqı halda gülümsəməyə çalışaraq:

– *Soyez le bon enfant que vous avez été!*, – dedi.

Qapı ağzında gözləyən Elen antik çiyinləri üzərindəki gözəl başını çevirərək:

– Papa, gecikərik, – dedi.

Cəmiyyətdəki nüfuz elə bir kapitaldır ki, onu yox olmasın deyə, mühafizə etmək lazımdır. Knyaz Vasili bunu bildirdi, əgər ona mürciət edən hər adam üçün xahiş etməyə başlasaydı, az bir zamanda sonra artıq özü üçün bir şey xahiş edə bilməyəcəkdi. Bunu qət etməsi olduğundan, öz nüfuzunu az-az sərf edirdi. Lakin knyaginya Drubetskayanın yeni ricasını eşitdikdən sonra bir növ vicdan əzabı duydu. Knyaginya ona bir həqiqəti xatırlatmışdı: Vəzifəsində atdığı ilk addımlar üçün onun atasına minnətdar idi. Bundan başqa o, bu qadının tövr və hərəkətlərindən onun istədiyi şeyi yerinə yetirməyincə əl çək-

məyən, oks təqdirdə, hər gün və hər dəqiqə zəhlə təkən və hətta hayküy salmağa başlayan qadınlardan, xüsusilə analardan olduğunu görürdü. Bu son fikir onu tərəddüd içində qoydu.

Həmişəki rəsmi ədəsi və sıxıntılı səsi ilə:

– *Chère!* – Anna Mixaylovna, – dedi, – sizin istədiyinizi eləmək, demək olar ki, mənim üçün mümkün deyildir. Amma sizi necə sevdiyimi və mərhum atanızın xatirəsinə nə qədər hörmət bəslədiyimi isbat etmək üçün mümkün olmayan bir şeyi edəcəyəm. Oğlunuzu qvardiyaya keçiriləcəkdir. Sizə söz verirəm. Razısınızmı?

– Əzizim, siz himayətəkar adamsınız! Sizdən başqa cür də gözlemirdim, sizin nə qədər mərhəmətli olduğunuzu mən bildirdim.

Knyaz getmək istəyirdi.

– Dayanın, iki söz daha. *Une fois passé aux gardes...*² – deyə tutuldu. – Mixail İlarionoviç Kutuzovla aranız yaxşıdır, Borisi onun adyutantlığına tövsiyə edin. O zaman mən lap sakit olaram, o zaman artıq...

Knyaz Vasili gülümsədi:

– Buna söz verə bilmərəm. Kutuzov baş ordu komandanı təyin edildikdən sonra, hər tərəfdən üstünə təkülmüşlər. Bilirsinizmi, özü deyirdi ki, bütün Moskva xanımları sanki öz uşaqlarını ona adyutant verməyə aralarında söz qoyublar.

– Yox, vəlinəmətim, yox, əzizim, buraxmayacağam, söz verin...

Gözəl Elen yenə cəni əda ilə təkrar etdi:

– Papa, – dedi, – gecikəcəyik.

– Yaxşı, au revoir³, salamat qalın. Görürsünüz ki?

– Demək, siz sabah padşaha öz edəcəksiniz, deyilmi?

– Mütəlləq, Kutuzova isə söz vermirəm.

Anna Mixaylovna vaxtilə bəlkə də ona məxsus olan, lakin indi onun arıqlanmış üzünə heç də yaraşmayan işvəkar bir gənc təbəssümü ilə gülürək, knyaz Vasilinın arxasınca:

– Yox, söz verin, söz verin, *Vasile!*, – dedi.

O sanki yaşının çoxluğunu unudub adət etdiyi bütün köhnə qadın vasitələrini işə salmışdı. Ancaq Vasili çıxar-çıxılmaz onun üzündə

¹ Əzizim

² Onu qvardiyaya keçirdikdə

³ Xudahafiz

⁴ Vasili

¹ Həmişəki kimi mərhəmətli olun.

yenə əvvəlki soyuq, hiyləgər bir ifadə göründü. Vikontun hekayətini dinləyən dostəyə yanaşdı və işini qurtarmış olduğundan, getməyə fürsət axtararaq, yenə hekayəni dinləyən kimi göründü.

Anna Pavlovna:

– Bu son *du sacre de Milan*¹ komediyası xoşunuza gəlirmi? – dedi. – *Et la nouvelle comédie des peuples de Gênes et de Lucques, qui viennent présenter leurs voeux à M. Bonaparte assis sur un trône, et exauçant les vœux des nations! Adorable! Non, mais c'est à en devenir folle! On dirait, que le monde entier a perdu la tête*².

Knyaz Andrey Anna Pavlovnanın üzünü dik baxaraq gülümsədi.

– “Dieu me la donne, gare à qui la touche” – dedi (Bonapartın başına tac qoyulduğu zaman söylədiyi sözlərdir). Sonra: – *On dit qu'il a été très beau en prononçant ces paroles*³, – deyə əlavə etdi və bu sözləri bir daha italyanca təkrar etdi:

– *Dio mi la dona, guai a chi la tocca.*

Anna Pavlovna sözüünə davam edərək:

– *L'espère enfin, que ça a été la goutte d'eau qui fera déborder le verre. Les souverains ne peuvent plus supporter cet homme, qui menace tout*⁴, – dedi.

Vikont nəzakətli və ümidsiz bir tövrlə:

– *Les souverains? Je ne parle pas de la Russie*, – dedi. Sonra getdikən qızıışmağa başlayaraq sözüünə davam etdi:

– *Les souverains, madame! Qu'ont ils fait pour Louis XVII, pour la reine, pour madame Elisabeth?*

*Rien, et croyez-moi, ils subissent la punition pour leur trahison de la cause des Bourbons. Les souverains? Ils envoient des ambassadeurs complimenter l'usurpateur*⁵.

¹ Milanda tac qoyulma mərasimi

² Bu da yeni bir komediya. Cənub və Lukka xalqları cənab Bonaparta öz arzularını bildirirlər. Cənab Bonapart da taxtda oturub, xalqların arzularını yerinə yetirir. Boh-böh, gözəldir? Yox, adam lap doli olar. Elə bil ki, bütün dünya başını itirmişdir.

³ Allah monə tac verdi. Vay ona toxunanın halına. – Deyirlər ki, o, bu sözləri söylərkən çox gözəl imiş.

⁴ Ümidvaram ki, bu artıq kasarı daşdıran son damla olacaqdır. Hamıya meydan oxuyan bu adama padşahlar daha dözo bilməzlər.

⁵ Padşahlar! Mən Rusiyadan danışram. Padşahlar! Onlar XVII Lüdivok üçün, kraliça üçün, Yelizaveta üçün nə etdilər? Heç bir şey. İnəniz ki, onlar burbonların işinə xoyanət etdikləri üçün coza çökəçöklər. Padşahlar! Onlar taxtı qəsb edən adamı tobrik üçün öz səfirlərini göndərirlər.

O, nifrətli köksünü ötürdükdən sonra, yenə vəziyyətini dəyişdi. Uzun zaman lornetlə Vikontu baxmaqda olan knyaz İppolit, bu sözlər söylənirək, birdən-birə bütün gövdəsi ilə kiçik knyaginyaya doğru çevrildi, ondan iynə istədi və iynə ilə stolun üzərində Konde armasını çəkərək, ona göstərməyə başladı. Knyaz İppolit monalı bir vəziyyət əlaraq, armanı ona başa salırdı, sanki knyaginya bunu ondan xahiş etmişdi.

– *Bâton de gueules, engrêlé de gueules d'azur – maison Condé*¹, – dedi.

Knyaginya gülümsəyərək dinləyirdi.

Vikont başlanmış söhbəti başqalarını dinləməyən, ancaq hor kəsdən yaxşı bildiyi bu işlə yalnız öz fikirlərinin gedişini toqib edən bir adam kimi sözüünə davam edərək:

– Əgər Bonapart Fransa taxtında bir il də qalsa, işlər çox pis olacaqdır, – dedi. – İntriqa, təcavüz, sürgün və edamla cəmiyyət, mən yaxşı cəmiyyəti, fransız cəmiyyətini nəzərdə tuturam, həmişəlik yox ediləcəkdir və o zaman...

O, çiyinlərini qısdı, əllərini oynatdı. Pyer bir şey söyləmək istədi, söhbət onu maraqlandırır, lakin onun keşiyini çökməkdə olan Anna Pavlovna sözünü kəsərək, həmişə imperator ailəsindən danışarkən etdiyi kimi hüznə dedi:

– İmperator Aleksandr elan etmişdir ki, o, üsuli-idarə seçməyi fransızların öz öhdəsinə buraxacaqdır. Mən də bu fikirdəyəm ki, şübhəsiz, bütün millət müstəbidin öləndən qurtardıqdan sonra, qanuni kralın ölinə keçəcəkdir. – Bu sözlərlə Anna Pavlovna kralpərəst mühacirə qarşı nəzakətli davranmaq istədi.

Knyaz Andrey:

– Bu, şübhəlidir, dedi. – Monsieur le vicomte² tamamilə haqlı olaraq bu fikirdədir ki, işlər həddindən artıq çətinləşmişdir. Məncə, keçmişə qayıtmaq çətin olacaqdır.

Pyer qızaraq yenə söhbətə qarışdı:

– Eşitdiyimə görə, bütün mülkədarlar artıq Bonapartın tərəfinə keçmişlər.

Vikont Pyerin üzünə baxmadan:

¹ Kondenin evi – heyvan cəhənglərindən ibarət bir osadır, morj cəhənglərdən hörlümsüdür.

² Cənab vikont

– Bunu bonapartçılar deyirlər, – dedi. – Bu saat Fransanın ictimai yəyini öyrənmək çətindir.

Knyaz Andrey istehzalı bir təbəssümlə:

– *Bonaparte l'a dit*¹, – dedi.

(Knyaz Andreyin Vikontu xoşlamadığı və onun üzünə baxmaqla bərabər, öz sözlərini onun əleyhinə çevirdiyi görünürdü).

Bir az sükut etdikdən sonra, yenə Napoleonun sözlərini təkrar edərkən:

– *“Je leur ai montré le chemin de la gloire, ils n'en ont pas voulu, je leur ai ouvert mes antichambres, ils se sont précipités en foule...”*
*Je ne sais pas à quel point il a eu le droit de le dire*².

– *Aucun*³, – deyər Vikont etiraz etdi. – Hersoq öldürüldükdən sonra ona ən çox rəğbət bəsləyən adamlar belə artıq onu qəhrəman saymırlar. – Sonra Anna Pavlovnaya dönərək sözüünə davam etdi: – *Si même ca été un héros pour certaines gens, depuis l'assassinat du duc, il y a un martyr de plus dans le ciel, un héros de moins sur la terre*⁴.

Anna Pavlovna ilə başqaları Vikontun bu sözlərini təbəssümlə qarşılamaq istərkən, birdən Pyer yenə söhbətə qarışdı. Anna Pavlovna onun münasibətsiz bir söz deyəcəyini hiss etdisə də, artıq onu dayandıra bilmədi.

Müsyö Pyer:

– Engien hersoqunun edam edilməsi bir dövlət zəruriyyəti idi, – dedi. – Mən Napoleonun bu işdə bütün məsuliyyəti ancaq öz üzərinə götürməkdən qorxmamasında bir ruhi əzəmət görürəm.

Anna Pavlovna qorxunc bir pıçılıta ilə:

– *Dieu! Mon Dieu!*⁵ – dedi.

Balaca knyaginya gülümsəyərək əlindəki işi özünə doğru çəkib:

– *Comment, m-r.Pierre, vous trouvez que l'assassinat est grandeur d'vme*⁶ – soruşdu.

– Ah! Oh! – müxtəlif səslər eşidildi.

¹ Bunu Bonapart söyləmişdir.

² “Mən onlara şöhrət yolu göstərdim, onlar istəmədilər, mən onlara qapılarımı açdım, onlar dəstə ilə tökülüb gəldilər”... Onun bu sözləri deməyə haqqı vardır.

³ Heç bir haqqı yox idi.

⁴ Bəzi adamlar üçün o, qəhrəman olsa da, hersoq öldürüldükdən sonra göylərdə bir şəhid artdı, yerdə isə bir qəhrəman azaldı.

⁵ Aman Allah, aman Allah!

⁶ Necə, müsyö Pyer, siz qətlə ruhi əzəmət görürsünüz?

Knyaz İppolit ingiliscə:

– *Capital!*¹ – deyər ovucu ilə dizinə vurmağa başladı.

Vikont yalnız çiyinlərini çəkdi. Pyer müzəffər bir görünüşlə gözlüyünün üstündən ətrafındakılara baxdı.

Sonra cürətli bir səslə sözüünə davam edərkən dedi:

– Mən bunu onun üçün deyirəm ki, Burbonlar xalqı anarxiya içində buraxaraq, inqilabdən qaçdılar. Yalnız Napoleon inqilabı anlaya bildi, ona qalib gəldi. Odur ki, ümumun rifahı xatirinə bir adamın həyatı üçün tərəddüd göstərmədi.

Anna Pavlovna:

– O biri stolun başına keçmək istəmirsinizmi? – soruşdu.

Lakin Pyer cavab verməyərək, sözüünə davam etdi. O, getdikcə daha da ruhlanaraq:

– Yox, – dedi, – Napoleon böyükdür, çünki o, inqilabdən daha yüksəkdə durur, onun zərərli cəhətlərinə üstün gəldi, hər bir yaxşı şeyi: vətəndaşların bərabərliyini, söz və mətbuat azadlığını müha-fizə etdi və yalnız bunun üçün hakimiyyət qazanmış oldu.

Vikont:

– Bəli, – dedi, – əgər o, hökuməti ələ aldıqdan sonra bu hökumətdən qətl üçün istifadə etməyərək, onu qanuni krala təslim etsəydi, o zaman mən ona böyük adam deyərdim.

– O bunu edə bilməzdi. Xalq hökuməti ona yalnız xalqı Burbonlardan xilas etmiş olduğu üçün verməmişdi. Odur ki, xalq onu böyük bir insan sayırdı. – Müsyö Pyer sözüünə davam edərkən:

– İnqilab böyük bir iş idi, – dedi. Pyer bu dəhşətli və cəsarətli təbirlə öz əzəmətli gəncliyini və hər bir şeyi dərhal söyləmək arzusunun meydana çıxarmış olurdu.

Anna Pavlovna:

– İnqilab və padşah qətl böyük iş imiş!.. – dedi. – Bundan sonra... lakin siz o biri stolun başına keçmək istəmirsinizmi? – təkrar etdi.

Vikont mülayim bir təbəssümlə:

– *Contrat social*², – dedi. – Mən padşah qətlindən danışmıram. Mən ideyadan danışmıram.

Yenə kinayəli bir səs onun sözünü kəsərək:

– Bəli, qarət, ölüm və padşah qətl ideyasından danışsınız, – dedi.

¹ Çox gözəl!

² Russonun “İctimai müqaviləsi”

– Bunlar, əlbəttə, ifrat bir dərəcədə idi, lakin məsələ bunlarda deyildi, məsələ insan hüququnda, mövhumatdan xilas olmaqda, vətəndaşların bərabərliyində idi. Napoleon bütün bu ideyaları tamamilə mühafizə etdi.

Vikont bu gəncin sözlərinin axmaqlığını ciddi surətdə isbat etməyi qərara almış kimi, istehza ilə dedi:

– Azadlıq və bərabərlik, bütün bunlar çoxdan öz etibarını itirmiş gurultulu sözlərdən başqa bir şey deyildir. Azadlığı və bərabərliyi sevməyən varmı? Xilaskarımız İsa peyğəmbər də azadlıq və bərabərlik fikirlərini təbliğ edirdi. İnqilabdan sonra məgər insanlar xoşbəxtmi oldular? Əksinə. Biz azadlıq istəyirdik. Bonapart isə onu məhv etdi.

Knyaz Andrey gülümsəyərək, gah Pyerə, gah Vikontə, gah da ev sahibinin üzünə baxırdı. Anna Pavlovna cəmiyyətə vərmiş etdiyinə baxmayaraq, Pyerin ilk dəqiqədəki hərəkəti qarşısında dəhşətə gəlmişdi. Lakin Pyerin küfr danışmasına baxmayaraq, Vikontun özündən çıxmadığını gördükdə və bu sözlərin üstünü basdırmaq artıq mümkün olmadığını anladığıda, bütün qüvvətini topladı və Vikontla birləşərək, Pyerə hücum etdi.

Anna Pavlovna dedi:

– *Mais, mon cher m-r Pierre*:¹ hersoqu, nəhayət, sadəcə bir insanı məhkəməsiz və günahsız olaraq edam edə bilən böyük bir adama siz necə qiymət verirsiniz?

Vikont:

– Mən, – dedi, – cənabın 18 brümeri necə izah etdiyini soruşmaq istədim. Əcəba, bu bir hiylə deyilmi idi? *C'est un escamotage, qui ne ressemble nullement à la manière d'agir d'un grand homme*.² Kiçik knyaginya:

– Hələ onun Afrikada öldürtdüyü əsirlər? Bu dəhşətdir! – deyib çiyinlərini çəkdi.

Knyaz İppolit:

– *C'est un roturier, vous aurez beau dire*,³ – dedi.

Müsyö Pyer kimə cavab verəcəyini bilmirdi. Hamının üzünə baxdı və gülümsədi. Bu gülüş başqalarında olduğu kimi ciddiyyətlə

¹ Lakin, özizim, müsyö Pyer

² Bu, böyük insanın torzi-hərəkətinə bonzoməyən bir firilədaçılıqdır.

³ Nə deyirsiniz deyən, bu bir nanəcibdir.

qarışıq bir təbəssüm deyildi. Əksinə, onun dodaqlarında təbəssüm görünərkən, dərhal ciddiyyət yox olar, bir az məyus görünən üzü dəyişərək, başqa bir üz, uşaq üzü, mərhəmətli, hətta axmaqcasına – bir növ əfv diləyən bir üz zahir olardı.

Onu ilk dəfə gören Vikont, bu yakobinçinin özünün sözləri qədər qorxunc olmadığını anladı. Hamı kiridi.

Knyaz Andrey:

– O sizin hamınıza birdən necə cavab verə bilər? – dedi. – Bir də dövlət adamının hərəkətlərinə qiymət verərkən, bir vətəndaş, bir sərkərdə, yaxud bir imperator hərəkətlərini fərqləndirmək lazımdır. Mən bu fikirdəyəm.

Pyer meydana çıxan bu köməkçiyə sevinərək:

– Bəli, bəli, əlbəttə, – dedi.

Knyaz Andrey sözünə davam edərək:

– Hər halda, etiraf etməlidir ki, Arkol körpüsündə, Yaffa xəstəxanasında taundan xəstələnlərə öl verən Napoleon özəmətlidir, lakin... lakin başqa hərəkətləri də vardır ki, onlara bəraət qazandıрмаq çətindir.

Knyaz Andrey Pyerin nitqinin münasibətsizliyini azaltmaq niyyətində imiş kimi, qalxdı və arvadına işarə edərək, getməyə hazırlaşdı.

Birdən knyaz İppolit ayağa durdu, əlləri ilə işarə edərək, hamını dayandırdı və oturmalarını rica edib dedi.

– *Ah! Aujourd'hui on m'a raconté une anecdote moscovite, charmante: il faut que je vous en régale. Vous m'excusez, vicomte, il faut que je raconte en russe. Autrement on ne sentira pas le sel de l'histoire*.¹

Knyaz İppolit Rusiyada bir il qalmış fransızların danışdığı bir ləhcə ilə, rusca danışmağa başladı. Knyaz İppolit çox ısrarla diqqət tələb etdiyi üçün, hamı dayandı.

– Moskvada bir xanım *une dame* var. Çox xəsis bir qadındır. Ona karetcı üçün iki *valets de pied*² lazım idi. Boyları çox yekə olmalı idi. Onun zövqü belə idi: Bu qadının *une femme de chambre*³ var idi, boyu da yekə. Qadın dedi ki...

¹ Bu gün mənə bir gözəl Moskva lotifosi söyləmişlər, onu sizə danışmaq lazımdır. Bağışlayın Vikont, mən rusca söyləyəcəyəm; yoxsa lotifonin bütün dadı qaçar.

² Nökör

³ Bir xidmətçi qızı

Bu yerdə knyaz İppolit güclü danışırmış kimi dayanaraq, düşünməyə başladı:

– O dedi ki... bəli, o dedi ki, “Qız (*à la femme de chambre*)¹. *livrée* (nökör paltarını) geyin, bərabər karetdə gedək *faire des visites*”².

Burada knyaz İppolit fınxırdı və dinləyənlərdən xeyli əvvəl qəh-qəhə ilə gülməyə başlayıb, hekayə söyləyənin üçün xeyirli olmayan bir təsir bağışladı. Bununla bərabər bir çoxları, o cümlədən yaşlı xanımla Anna Pavlovla da gülümsədi.

– Qadın getdi. Birdən güclü külək əsdi. Qız şlyapasını itirdi, uzun saçları dağıldı...

Burada knyaz İppolit özünü saxlaya bilmədi: kəsik qəh-qəhələrlə güldü və gülə-gülə dedi:

– Və bütün aləm bildi ki...

Bununla da lətifə qurtardı. Knyaz İppolit bu lətifəni nə üçün söylədiyi və nə üçün məhz rusca söyləmək lazım gəldiyi anlaşılmaz qalsa da, Anna Pavlovna ilə başqaları müsyö Pyerin fəna təsirli və ləyaqətsiz hərəkətini bu qədər xoş bir şəkildə tamamlayan knyaz İppolitün kübarlara məxsus nəzakətini təqdir etdilər. Bu lətifədən sonra söhbət gələcək və keçmiş ballar, tamaşalar, kimin harada görüşəcəyi haqqındakı xırda və əhəmiyyətsiz laqırtıya çevrildi.

VI

Qonaqlar Anna Pavlovna *charmante soirée*³ üçün təşəkkür etdikdən sonra dağılmağa başladılar.

Pyer yəndəmsiz görünürdü. Şişman olmaqla bərabər, boyu adi boydan uca idi, enli vücudu, qırmızı əlləri vardı, salona girməyi bacarmaz və oradan çıxmağı daha az bacarardı, yəni çıxarkən xüsusi olaraq xoş bir söz söyləyə bilməzdi. Bundan başqa, fikirləri pərişan görünürdü. Ayağa durarkən şlyapası əvəzinə üzərində general lələyi olan üçbucaqlı şlyapanı götürdü və general öz şlyapasını istəyəndə qəddər onu əlində tutaraq, şlyapanın cıqqasını dartışdırdı. Bununla bərabər, onun bütün pərişanlıığı, salona girməkdə göstərdiyi bacarıqsızlıq və danışmaq acizliyi, üzündəki saflıq, sadəlik və təvazökarlıq qarşısında

¹ Xidmətçi qıza

² Vizit verməyə

³ Gözəl müsəmirə

unudulurdu. Anna Pavlovna ona doğru çevrilərək, xristiancasına bir mərhəmətlə onun bu hərəkətini bağışlamış olduğunu anladaraq, başını tərpətdi və dedi:

– Sizi bir daha görmək ümidindəyəm, lakin əminəm ki, siz öz rəylərinizi dəyişəcəksiniz, özüm müsyö Pyer!

Anna Pavlovna bu sözləri dedikdə, Pyer heç bir cavab vermədi, ancaq təzim etdi və bir daha hamıya öz təbəssümünü göstərmiş oldu. Bu təbəssüm heç bir şey ifadə etmirdi, yalnız bunu ifadə edirdi ki, “Rəylər öz yerində, ancaq siz mənim nə qədər mərhəmətli və yaxşı bir oğlan olduğumu görürsünüz”. Hər kəslə bərabər Anna Pavlovna da ixtiyarsız olaraq bunu hiss etdi.

Knyaz Andrey dəhlizə çıxdı və bürüncəyini geydirən xidmətçiyə doğru ciyirlərini çevirib qeydsiz bir görünüşlə dəhlizə çıxan knyaz İppolitlə arvadının boşboğazlığını dinlədi. Knyaz İppolit gözəl və hamilə knyaginyanın yanında duraraq, lorneti ilə dik onun üzünə baxırdı.

Kiçik knyaginya Anna Pavlovna ilə vidalaşarkən:

– Gedin, Annette, sizə soyuq dəyər, – dedi, sonra yavaş bir səsle:

– *C'est arrêté*¹, – deyər olavər etdi.

Anna Pavlovna, Anatoli ilə kiçik knyaginyanın baldızı arasında düzəltmək istədiyi izdivac haqqında Liza ilə danışa bilməmişdi.

Anna Pavlovna yenə yavaşcadan:

– Ümidim sizədir, sevimli dostum, – dedi, – siz ona yazarsınız və mənə – *comment le père envisagera la chose*² – söylərsiniz. *Ay revoir*³ – dedi və dəhlizdən çıxıb getdi.

Knyaz İppolit kiçik knyaginyaya yanaşdı və üzünü ona yaxınlaşdıraraq, pıçıltı ilə nə isə deməyə başladı.

Knyazın xanımla bərabər xidmətçisi söhbətin nə zaman qurtaracağını gözləyərkən, əllərində şal və redinqotla dayanmış və danışılan şeyləri anlamamaqla bərabər bunu üzə vurmaq istəmirlərmiş kimi, bilmədikləri fransızca dinləyirdilər. Knyaz xanımla həmişəki kimi gülümsəyərkən danışıq və gülərək dinləyirdi.

Knyaz İppolit:

¹ Qət edildi.

² Atasının bu işə necə baxdığını

³ Salamət qalın.

– Səfirin ziyafətinə getməməkdən çox məmnunam, – dedi, – çox sıxıntılıdır... bu axşam gözəl oldu, deyilmi?

Knyaz xanımı biğ yeri xəfifcə tərləmiş dodaqlarını bir az qaldıraraq:

– Deyirlər ki, bal çox yaxşı olacaq, – cavab verdi. – Cəmiyyətin bütün gözəl qadınları orada olacaqlar.

Knyaz İppolit sevinclə gülürək:

– Hamı yox, çünki siz orada olmayacaqsınız, hamı yox, – dedi və xidmətçinin əlindən şalı dartaraq, hətta onu itələyərək, xanımın əyninə geydirməyə başladı.

Məharətsizlikdənmi, yoxsa qəsdənmi (kimsə bunu anlaya bilməzdi) xanım şalı artıq geydikdən sonra da o, xeyli müddət əllərini çəkmədi, sanki gənc qadını qucaqlayırdı.

Xanım hələ də gülümsəyərək, məlahətli bir hərəkətlə kənara çəkildi, üzünü çevirib ərinə baxdı. Knyaz Andreyin gözləri yumulu idi, o qədər yorğun və yuxulu görünürdü ki...

Knyaz Andrey arvadını nəzərdən keçirərək:

– Hazırsınızmı? – soruşdu.

Knyaz İppolit, təzə qayda ilə dabanından uzun olan redinqotunu tələsik geydi və ayaqları ətəklərinə dolaşa-dolaşa, xidmətçinin arabaya mindirdiyi knyaginyanın ardınca qapı ağzına çıxdı.

Dili də ayaqları kimi topuq vura-vura bağırırdı:

– *Princesse, au revoir!*¹

Knyaginya paltarının ətəyini yığaraq, karetin içində – qaranlıqda oturdu, əri qılıncını düzəldirdi, knyaz İppolit isə xidmət göstərmək bəhanəsi ilə həmişə mane olurdu.

Knyaz Andrey əl-ayağa dolaşan knyaz İppolitə quru və qaba bir sözlə rusca:

– Bağışlayın, cənab, – dedi. Sonra Pyerə müraciətlə:

– Pyer, səni gözləyirəm – dedi.

Knyaz Andreyin sözləri bu dəfə nəvaziş və məhəbbətlə səsləndi.

Foreytor tərpəndi, karetin təkərləri guruldamağa başladı. Knyaz İppolit qapı ağzında dayanıb, karetdə evinə qədər aparmağı söz verirdi Vikontu gözləyir və kəsik-kəsik gülürdü.

¹ Knyaginya, salamat qalın!

Vikont İppolitlə bərabər karetdə mindikdən sonra:

– *Eh bien, mon cher, votre petite princesse est tres bien, tres bien.*

– *Mais tres bien.* – dedi və öz barmaqlarının ucunu öpdü.

– *Et tout-à-fait française!*¹

İppolit pıçqıldayıb güldü. Vikont sözünə davam edərək:

– *Et savez-vous que vous êtes terrible avec votre petit air innocent. Je plains le pauvre mari, ce petit officier, qui se donne des airs de prince régnant!*²

İppolit bir daha pıçqıldadı və qəhqəhə ilə:

– *Et vous disiez, – que les dames russes ne valaient pas les dames françaises. Il faut savoir s'y prendre!*³, – dedi.

Pyer ev adamı kimi qabaqca gülərək, knyaz Andreyin kabinetinə girdi və adətə üzrə, dərhal divanın üzərinə uzandı. Əlinə keçən ilk kitabı rəfin üzərindən götürərək (bu “Səzarın xatirələri” idi) dirsək-ləndi və kitabı ortasından oxumağa başladı.

Knyaz Andrey kabinetə girib kiçik ağ əllərini ovuşduraraq:

– M-lle Şererin başına nə götürdin? O artıq büsbütün xəstələnə-cək, – dedi.

Pyer bütün bədəni ilə o tərəfə döndü, divan çıraladı, üzünü knyaz Andreyə çevirərək gülümsədi və əlini oynatdı:

– Yox, o abbat çox maraqlı adamdır. Ancaq məsələni doğru anlamır... Məncə, əbədi sülh mümkün bir şeydir, ancaq mən bunu söyləyə bilmirəm... Siyasi müvazinətlə yox...

Knyaz Andrey, deyəsən, bu mücərrəd söhbətlərlə maraqlanmırdı.

Bir dəqiqə sükut etdikdən sonra knyaz Andreyə dedi:

– *Mon cher!*⁴ ağıla gələni hər yerdə danışmaq olmaz. Yaxşı, nəhə-yət, sən bir qərara gəldinmi, sən kavalərqard olacaqsan, yoxsa dip-lomat?

Pyer ayaqlarını altına yığaraq, divanda oturdu:

¹ Belə, özizim, sizin bu balaca knyaz qızı çox gözəldir, tam bir fransız qadını

² Bilirsiniz, üzünüzdəki məsəməlləyə baxmayaraq, siz qorxunc adamsınız. Onun orinə, o zavallı zabıtcıyı yazdığım gəlir. Özünü saray oyanı kimi qələmə verir.

³ Bəs siz deyirdiniz rus qadınları fransız qadınlarına çatmazlar. Bacarmaq lazımdır.

⁴ Özizim

– Təsəvvür ediniz ki, mən hələ də bilmirəm. Heç birisi xoşuma gəlmir.

– Lakin hər halda bir qərara gəlmək lazımdır! Atan gözləyir.

Pyer hələ on yaşında ikən mürəbbi abbatla bərabər xaricə göndərilmiş və orada iyirmi yaşına qədər yaşamışdı. Moskva qayıtdıqdan sonra, atası abbata yola salmış və Pyerə demişdi: “İndi də Peterburqa get, hər tərəfə bax, xoşuna gələn işi seç. Mən hər bir şeyə razıyam. Budur, knyaz Vasiliyə bir məktub, bu da sənin üçün pul, hər bir şeyi yaz, hər bir şeydə mən kömək edəmə”. Pyer üç aydan bəri idi ki, özü üçün vəzifə seçir və heç bir şey etmirdi. Knyaz Andreyin soruşduğu da bu məsələ idi. Pyer alını ovuşdurdu.

Müsamirədə gördüyü abbata işarə edərək:

– Lakin o, hər halda, masona oxşayır, – dedi.

Knyaz Andrey yenə onu dayandıraraq:

– Bunlar sayıqlamadır, – dedi. – İşdən danışsaq, daha yaxşı olar. Atlı qvardiyada olmusanmı?..

– Yox, olmamışam, lakin ağıma bir şey gəlmişdir. Sizə söyləmək istəyirəm. Bu saat Napoleon əleyhinə müharibə gedir. Əgər bu, azadlıq müharibəsi olsaydı, mən birinci olaraq hərbi qulluğa girərdim. Lakin dünyanın ən böyük bir adamı ilə vuruşmaq üçün İngiltərə və Avstriyaya yardım etmək... bu, yaxşı deyildir.

Knyaz Andrey Pyerin bu uşaqqasına sözlərinə qarşı ancaq çiyini oynatdı. Bu kimi axmaq şeylərə cavab vermək belə lazım gəlmədiyini bildirdi. Lakin bu sadətil suala knyaz Andreyin verdiyi cavabdan başqa bir cavab vermək həqiqətən çətin bir iş idi.

– Hər kəs ancaq öz məsləkinə görə müharibə etsəydi, müharibə olmazdı.

– Belə olsaydı, lap yaxşı olardı, – Pyer razılaşdı.

Knyaz Andrey irişərək:

– Bunun yaxşı ola bilməsi çox mümkündür, lakin belə bir şey heç bir zaman olmayacaqdır... – dedi.

– Yaxşı, siz müharibəyə nə üçün gedirsiniz? – Pyer soruşdu.

– Nə üçün? Bilmirəm. Belə lazımdır. Bir də mən... – knyaz Andrey dayandı. – Mən gedirəm, çünki burada sürdüyüm həyat ürəyimə yatmır!

Qonşu otaqdan qadın paltarı xışiltısı gəldi. Knyaz Andrey ayılmış kimi silkindi, üzündə Anna Pavlovnanın salonunda görünən bir ifadə göründü. Pyer ayaqlarını divandan aşağı salladı. Xanım içəri girdi. O, başqa, ev paltarı geymişdi, lakin bu paltarda da zərif və təzə görünürdü. Knyaz Andrey ayağa duraraq, hörmətlə kreslonu ona yaxınlaşdırdı. Xanım həmişəki kimi fransızca danışa–danışa tələsik və ədişəli bir halda kreslosuna oturdudan sonra:

– Nə üçün, – dedi, – mən bunu çox düşünürəm, nə üçün Annet orə getməmişdir? Onu almamaqda siz, *messieurs*¹, nə qədər axmaq–sınız. Məni bağışlayın, lakin siz qadınları bir qətrə belə anlamırsınız. Nə yaman mübahisəçisiniz, müsyö Pyer?

Pyer (gənc bir kişi ilə gənc bir qadının münasibətlərində adi bir şey olaraq) sıxılmadan xanıma dedi:

– Sizin ərinizlə hey mübahisə edirəm, nə üçün müharibəyə getmək istədiyini anlaya bilmirəm.

Knyaz xanımı ayılmış kimi oldu. Deyəsən, Pyerin sözləri onun yaralı yerinə toxunmuşdu.

– Ah, mən də onu deyirəm, – dedi. – Mən anlamıram, qətiyyənlər anlamıram, nə üçün kişilər müharibəsiz yaşaya bilmirlər? Nə üçün biz qadınlar heç bir şey arzu etmirik, heç bir şey bizə lazım deyildir? Siz həkəm olunuz. Mən ona həmişə deyirəm ki, o, əmisinin yanında bir adyutantdır, ən gözəl bir mövqe sahibidir. Hər kəs onu tanıyır, onu təqdir edir. Bu yaxınlarda Apraksingildə bir xanımin: “*c'est ça le fameux prince André?*” *Ma parole d'honneur!*² – soruşduğunu eşitmişdim. – Xanım güldü. – Onu hər yerdə belə qəbul edirlər. O, çox asanlıqla baş adyutant belə ola bilər. Siz bilirsiniz ki, padşah onunla çox şəfqətlə danışırdı. Biz Annetlə bu barədə danışırdıq, bunu çox asanlıqla düzəltmək mümkündür. Sizin fikriniz nədir?

Pyer knyaz Andreyin üzünə baxdı və bu söhbətin dostuna xoş gəlmədiyini görüb heç bir cavab vermədi.

– Siz nə zaman gedirsiniz? – soruşdu.

Xanım salonda İppolitlə danışdığı və Pyerin üzv olduğu bu ailə mühitinə yaraşmayan işvəli – oynaq bir əda ilə danışmağa başlayaraq:

¹ Cənablar

² Bu, məşhur knyaz Andrey midir? Doğrudanmı!

– Ah! Ne me pariez pas de ce départ, ne m'en parlez pas. Je ne veux pas en entendre parler¹, – dedi. Bugün mən bütün bu öziz əlaqələri kəsmək lazım gəldiyini düşündüyüm zaman... bundan başqa, Andrey, bilirənmə? (xanım mənəli-mənəli ərinə göz elədi). Sonra çiyinlərini oynadaraq pıçıldadı:

– J'ai peur, j'ai peur!²

Əri otaqda özü ilə Pyerdən başqa birisinin də olduğunu görüb təəccüb etmiş kimi xanımın üzünə baxdı, sonra soyuq bir nəzakətlə arvadına dönərək:

– Nədən qorxursan, Liza? Anlaya bilmirəm? – soruşdu.

– Görürsünüzmü, kişilər nə qədər xudbindirlər. Hamısı, hamısı xudbindir! Özü öz kefi üçün, kim bilir nə üçün məni atıb gedir, kənddə tək buraxıb gedir.

Knyaz Andrey yavaş bir səslə:

– Unutma, atamla və bacımla qoyub gedirəm, – dedi.

– Fərqi yoxdur, mənim dostlarım olmayan yerdə mən tək qalacağam... Həm də istəyir ki, mən qorxmayım.

Onun səsinə bir deyingənlik duyulurdu, dodağı qalxmışdı, üzündə sevinc deyil, bəlkə heyvani, dələyə məxsus yırtıcı bir ifadə görünürdü. Pyerin yanında hamiləliyi haqqında danışmağı nalayiq sayırmış kimi sükut etdi, halbuki məsələnin bütün mahiyyəti bundan ibarət idi.

Knyaz Andrey gözlərini arvadından ayırmayaraq yavaş-yavaş:

– Mən yenə də anlaya bilmədim, – *de quoi vous avez peur?*³ – dedi.

Xanım qızardı və məyus-məyus əllərini oynatdı:

– Non, André, je dis que vous avez tellement, tellement changé...⁴

Knyaz Andrey dedi:

– Doktorun sənə tapşırıb ki, tez yatasan, gedib yatsan, daha yaxşı olar.

Xanım heç bir söz demədi, yalnız incə bıqlı, qısa dodağı titrədi. Knyaz Andrey qalxıb çiyinlərini qısaq, otağın içində gəzinməyə başladı.

Pyer təəccüblə və sadələhv bir nəzərlə gözlük arxasından gah ona, gah da xanıma baxırdı, o da qalxmaq istəyirmiş kimi, yerindən tərpendi, lakin yenə fikrindən daşındı.

Birdən kiçik xanım:

¹ Ah, getməkdən danışmayın, mən bu barədə eşitmək belə istəmirəm.

² Qorxuram! Qorxuram!

³ Nədən qorxursan?

⁴ Yox, Andrey, deyirəm ki, sən elə dəyişilmisən, elə dəyişilmisən ki...

– Çox da ki, müsyö Pyer buradadır, – dedi və gözəl üzü birdən-birə ağlayıcı bir hal aldı. – Mən sənə çoxdan demək istəyirdim ki, Andrey, sən nə üçün mənə qarşı münasibətini bu qədər dəyişmişən? Mən sənə nə etdim? Sən orduya gədirsən, mənə yazığın gəlmir... Nə üçün?

Knyaz Andrey yalnız:

– Lise! – dedi.

Bu sözdə həm rica, həm təhdid, həm də başlıca olaraq, ona bu sözlərdən pəşman olmağa çağırmaq ifadəsi vardı, lakin xanım tələsik sözlünə davam etməyə başlayaraq:

– Sən mənimlə xəstə və yaxud bir uşaq kimi rəftar edirsən. Mən hər şeyi görürəm. Yarım il bundan əvvəl sən belə idinmi?

Knyaz Andrey daha ifadəli bir səslə:

– Lise, rica edirəm, bəsdir, – dedi. Bütün bu söhbət əsnasında gətdikcə həyəcanlanan Pyer ayağa duraraq xanıma yaxınlaşdı. Sanki göz yaşlarını görərəkən dözə bilmir, özü belə ağlayacaq kimi görünürdü:

– Sakit olunuz, xanım, sizə belə gəlir, sizi əmin edirəm, özüm təcürüb etmişəm... nə üçün... onun üçün ki... yox, bağışlayın, kənar adam burada artıqdır... Yox, sakit olun... Sağlıqla qalın!

Knyaz Andrey Pyerin əlindən tutaraq saxladı:

– Yox, dayan Pyer. Xanım o qədər mərhəmətliyidir ki, bu axşamı sənənlə bərabər keçirmək zövqündən məni məhrum etmək istəməz.

Knyazın xanımı acı göz yaşlarını saxlamadı: – Yox, o ancaq özünü düşünür, – dedi.

Knyaz Andrey səbrinin tükəndiyini göstərən quru bir səslə:

– Lise, – dedi.

Birdən xanımın sevimli üzündəki hirsli ifadə cazibəli və mərhəmət oyadan bir qorxu ifadəsi ilə əvəz edildi. O, gözəl gözləri ilə oğrun-oğrun ərinin üzünə baxdı, üzündə quyruğunu sürətlə, lakin xəfficə oynadan bir köpək kimi aciz və etirafedicə bir ifadə göründü.

Xanım:

– *Mon Dieu, mon Dieu!*¹ – dedi, bir əli ilə paltarının qatını qaldiraraq, ərinə yaxınlaşdı və onun alından öpdü.

Knyaz Andrey ayağa durdu və özgə bir qadının əlini öpürmüş kimi böyük bir nəzakətlə arvadının əlini öpüb:

– *Bonsoir Lise*² – dedi.

¹ Aman Allah, aman Allah!

² Gecən xeyrə qalsın, Liza.

Dostlar kırımişdilər. Heç birisi sözə başlamırdı. Pyer knyaz Andreyin üzünə baxır, knyaz Andrey isə balaca əli ilə alını ovuşdururdu. O ah çəkərək ayağa durdu və qalpiya doğru yönəlib:

– Gedək, yemək yeyək, – dedi.

Zərif, təzə və zəngin bir yemək otağına girdilər. Salfetkalarından tutmuş gümüş qablara qədər, saxsıdan billura qədər, hər bir şeyin üzərində gənc ər-arvadin təsərrüfatına məxsus bir təzəlik izi görünürdü. Axşam yeməyində, knyaz Andrey masanın üzərinə dir-səklənərək ürəyində çoxdan bir şey gözdürən, birdən-birə söyləməyə qərar verən adam kimi, həm də Pyerin heç bir zaman öz dostundan görmədiyi əsəbi bir iztirabla sözə başlayaraq dedi:

– Əsla, əsla, evlənmə, dostum, mənim sənə məsləhətim budur. Əlindən gələni edib qurtarmamış evlənmə, seçmiş olduğun bir qadından soyumayınca, onu aydın bir şəkildə görməyincə, evlənmə. Yoxsa çox ağır və islahedilməz bir şəkildə yanıla bilərsən. Tamamilə qocalıb əldən düşdükdən sonra evlənmə... Yoxsa sənə də gözəl və ülvəli hər nə varsa, məhv olub gedəcəkdir. Hər şey heçə-puçə sərf olunacaqdır. Bəli, bəli, bəli! Üzümə bu qədər heyvətlə baxma. Əgər gələcəkdə özün üçün bir şey gözləyirsənsə, inan ki, hər bir şeyin bitmiş olduğunu, saray xidmətçisi ilə və gic bir adamla bir sırada durduğun salondan başqa hər bir şeyin üzünə bağlı olduğunu hər addımda hiss edə bilərsən... Eh...

Knyaz Andrey bərk-bərk əlini oynatdı.

Pyer gözlüyünü çıxartdıqından, üzü bir qədər dəyişdi və daha çox şəfqətli göründü; o, təəccüblə dostunun üzünə baxdı.

Knyaz Andrey sözüünə davam edərək:

– Mənim arvadım, – dedi, – gözəl bir qadındır. O, namus cəhətdən tamamilə əmin oluna biləcək nadir qadınlardan biridir. Lakin aman Allah, mən bu saat evli olmamaq üçün nələr verməzdim! Bunu mən ancaq sənə söyləyirəm. Həm də ilk dəfə söyləyirəm, çünki mən sənə sevirəm.

Knyaz Andrey bunu deyərək, Anna Pavlovnanın kreslosunda sərbəstcə oturan və gözlərini qırparaq dişləri arasında fransız cümlələrini söyləyən Bolkonskiyə çox az oxşayırdı. Quru üzü özələlərinin əsəbi hərəkəti ilə titrəyirdi, əvvəllər həyat işığı sönmüş kimi görür-

nən gözlərində indi şölə saçan bir parıltı vardı. Adı zamanlarda cansız görünən bu adam əsəbi dəqiqliklərdə xeyli enerjili görünürdü.

O, sözüünə davam edərək dedi:

– Bunu nə üçün söylədiyimi anlamırsan, bu ki bir həyat tarixçəsidir. Sən Bonapartdan və onun yüksəlişindən danışırsan. – (Pyer isə Bonapartdan heç də danışmamışdı). – Sən Bonapartdan danışırsan, lakin Bonapart çalışarkən hər bir addımda öz məqsədinə doğru gedirdi, o, sərbəst bir adamdır, onun öz məqsədindən başqa heç bir şeyi yox idi. Odur ki, öz məqsədinə çatdı. Sən bir qadına bağlananda, dərhal zəncirlənmiş bir əsir kimi hər bir azadlıqdan məhrum olursan. Hər şey, bütün ümidlərin, qüvvən, hər bir şey sənə sızır, peşmançılıq sənə əzab verir. Salonlar, dedi-qodular, ballar, şöhrətpərəstlik, heçlik – budur mənim çıxma bilmədiyim tilsimli bir daire. Mən artıq hərbə gedirəm, ən böyük bir hərbə... halbuki mən heç bir şey bilmirəm və heç bir şeyə ləyaqətim yoxdur. – Knyaz Andrey sözüünə davam edərək:

– *Je suis très aimable et très caustique*¹, – Arvadımın onsuz yaşaya bilmədiyi bu axmaq cəmiyyət, bu qanunlar da... Əgər sən *toutes les femmes distinguées*², ümumiyyətlə, qadın nə olduğunu bilsəydin! Mənim atam haqlıdır. Xudbin, şöhrətpərəst, kütlə, nəhayət bir heç – budur qadınlar, onlar olduqları kimi görüldükdə, ancaq bundan ibarət olurlar. Kübar məclislərində onlara baxdıqda, adama elə gəlir ki, bir şey var, halbuki heç bir şey, heç bir şey, heç bir şey yoxdur! Bəli, dostum, evlənmə, evlənmə, – deyə knyaz Andrey sözlərini bitirdi.

Pyer:

– Mənə bu gülünc gəlir ki, – dedi, – siz özünüzü qabiliyyətsiz sayırsınız, öz həyatınızı pozulmuş zənn edirsiniz. Sizin hər bir şeyiniz, hər bir şeyiniz qabaqdadır. Həm də siz...

Pyer bu “sizin” nə olduğunu demədi, lakin onun səsində dostuna çox yüksək bir qiymət verdiyi və ondan gələcəkdə böyük şeylər gözlədiyi görünürdü.

Pyer: “O, bu sözləri necə danışa bilər?” – deyə düşündü. Pyer knyaz Andreyi ən kamil bir şəxsiyyət nümunəsi zənn edirdi. Özündə olmayan və ən çox iradə qüvvəsi məfhumu ilə ifadə edilə bilən bütün yüksək xüsusiyyətlərin knyaz Andreydə olduğunu düşündü. Pyer

¹ Mən yaxşı bir boşboğazam.

² Ayrı-ayrı qadın

hər zaman knyaz Andreyin müxtəlif adamlarla sakit rəftar etmək qabiliyyətinə, xariqilədə hafizəsinə, geniş mütaliəsinə (o, hər bir şeyi oxuyardı, hər şeyi bilərdi, hər bir şey haqqında təsəvvürü vardı) və hər şeydən artıq onun çalışmaq və oxumaq qabiliyyətinə heyrət edərdi. Ancaq Pyer bəzən Andreydə xəyalpərvər, fəlsəfəçilik qabiliyyətinin olmadığını gördükdə (Pyerin özündə buna xüsusi bir meyil vardı) hey-rət edərdi, lakin bunun da bir nöqsan deyil, bəlkə, bir qüvvət olduğunu etiraf edərdi.

Təklərlərin yeriməsi üçün yağ lazım olduğu kimi, ən gözəl dostanə və sadə münasibətlərdə də mədh lazımdır.

Knyaz Andrey:

– *Je suis un homme fini*¹, – dedi. – Mənim barəmdə danışmağın nə mənası var, gəl, səndən danışaq. – O susdu və öz-özünə təsəlli verən düşüncələrinə gülümsədi.

Bu təbəssüm eyni zamanda Pyerin üzərində də göründü.

Pyer ağzını açıb qayğısız, şən bir təbəssümlə gülümsəyərkən:

– Mənim barəmdə nə danışmaq olar? – dedi. – Mən nəyəm ki?

*Je suis un bvtard!*² – Birdən yanaqları qıpqırmızı oldu. Bunu demək üçün böyük bir səy göstərdiyi hiss edildi. – *Sans nom, sans fortune...*³ Nə deyim, vallah... – Lakin fikrini tamamlamadı. – Mən hələ sərbəstəm, halım yaxşıdır. Ancaq nədən başlamaq lazım gəldiyini heç anlaya bilmirəm. Sizinlə ciddi surətdə məsləhətləşmək istəyirdim.

Knyaz Andrey mehriban gözlərilə Pyerin üzünə baxırdı. Lakin onun baxışında, dostanə, nəvazişli baxışında, yenə də öz üstünlüyünü hiss etdirən bir ifadə vardı.

– Sən mənim üçün qiymətliyəm, – dedi, – xüsusilə bizim bu kübar mühitində yeganə canlı bir insan olduğun üçün qiymətliyəm. Sənin işin yaxşıdır. Hansı vəzifəni istəyirsən, seç, heç fərqi yoxdur. Sən hər yerdə yaxşı görünəcəksən, ancaq bir şey var, bu Kuragingilə bir daha getmə, o cür həyat sürmə, sənə yaraşmır, kef, cahilliq və bütün...

Pyer çiyinlərini qaldıraraq:

– *Que voulez-vous, mon cher*, – dedi, – *les femmes, mon cher, les femmes!*⁴

¹ Mən işi bitmiş bir adamam.

² Qeyri-qanuni bir oğulam.

³ Adsız və dövlətsiz

⁴ Nə etməli, özizim, qadınlar, özizim qadınlar!

Andrey cavabında “anlamıram”, – dedi. – *Les femmes comme il faut*¹, bu başqa bir işdir, lakin *les femmes Kuragin, les femmes et le vin*² anlamıram.

Pyer knyaz Vasili Kuraginın evində olurdu, onun oğlu Anatolinin avara həyatında iştirak edirdi. Bu həmin Anatoli idi ki, islah olunmaq üçün knyaz Andreyin bacısı ilə evləndirmək istəyirdilər.

Pyer ağluna gözəl bir fikir gəlmiş kimi birdən:

– Bilirsiniz, – dedi, – ciddi deyirəm, mən bunu çoxdan düşünürdüm. Bu həyatla mən nə bir qərara gələ bilərəm, nə də bir şey düşünə bilərəm. Başım ağrıyır, pul yox, o, bu gün məni çağırır, amma getmə-yəcəyəm.

– Namusuna and iç ki, getməyəcəksən!

– Namusuma and olsun!

IX

Pyer dostunun evindən çıxarkən artıq gecə saat iki idi. Peterburqun dumansız, iyun gecələrindən biri idi. Pyer evə getmək niyyəti ilə kol-yaskaya mindi. Lakin evə yaxınlaşdıqca, axşamdan çox səhərə bən-zəyəm bu gecədə yata bilməyəcəyini hiss edirdi. Boş və kimsəsiz küçələrin uzaq bucaqları aydın görünürdü. Pyer yolda gedərkən xatırladı ki, Anatoli Kuraginın evində bu axşam adı qumarbazlar toplaşmalı idi və qumardan sonra, adət üzrə, Pyerin ən çox sevdiyi bir şənliklə bitən içki məclisi başlanacaqdı.

Pyer düşündü ki, Kuragingilə getmək yaxşı olar.

Lakin dərhal Kuraginın evinə getməmək üçün knyaz Andreyə namusuna and içərək söz verdiyi xatırladı. Amma o saat, iradəsiz adamlara məxsus bir tövrlə çox gözəlcə böyük bir ehtiras və arzu hiss etdi ki, getməyə qərar verdi. Dərhal verdiyi sözün mənasız olması fikri ağlına gəldi. Çünki knyaz Andreydən əvvəl o, Anatoliyə söz vermişdi. Nəhayət, bütün bu namusa and içilərək verilən sözlərin şərti bir şey olduğunu və heç bir müəyyən məna daşmadığını sabah, bəlkə, ölə biləcəyini və ya dünyada heç bir namuslu və namussuz söz qoymayan fəvqəladə bir hadisə baş verəcəyini nəzərə alaraq, onun tamamilə əhəmiyyətsiz olduğu qərarına gəldi. Bu cür mülahizələr

¹ Abırlı qadınlar

² Lakin Kuraginın qadınları, qadınlar və şorab

Pyerin ağına tez-tez gəlir və onun bütün qərar və fərziyyələrini altüst edirdi. Pyer Kuragingilə getdi.

Anatolinin yaşadığı süvari qvardiya qışları yanındakı böyük evin qapısında düşən Pyer pilləklə, işıqlı eyvana çıxdı və açıq qapıdan içəriyə girdi. Dəhlizdə kimse yox idi. Döşmənin üzərinə boş şüşələr, plaşlar, qaloşlar atılmışdı. Şərab qoxusu gəlir, uzaqdan söhbət və laqırtı eşidilirdi.

Qumar və yemək artıq bitmişdi, amma qonaqlar hələ dağılmamışdılar. Pyer plaşını çiyindən ataraq, birinci otağa girdi, bu otaqda axşam yeməyinin süfrəsi dururdu. Lakeylərdən biri heç kəsin görmədiyini zənn edərək, stəkanların dibində qalan şərabı xəlvətə içirdi. Üçüncü otaqda qəhqəhə və boğuşma səsləri, tanış bağırtilar, ayı nərəsi eşidilirdi. Açıq pəncərənin yanında səkkizə qədər gənc toplaşmışdı. Gənclərdən üç nəfəri cavan bir ayı ilə oynayırdı, birisi ayının zəncirindən çəkir, o biri isə üçüncünü ayı ilə qorxudurdu.

Birisi:

– Stivens üçün yüz manat qoyuram, – deyər bağırırdı.

O birisi:

– Gücün çatmaz ha! – bağıraraq cavab verirdi.

Başqa bir gənc:

– Mən Doloxov tərəfdarıyam. – deyər bağırır. – Kuragin, onları ayır, – deyirdi.

– Bəsdir, ayını buraxın, mərcimiz var.

Dördüncü gənc:

– Bir dəfədə içməli, yoxsa udulmuşdur! – deyər bağırırdı.

Ev sahibi ucaboşlu gözəl gənc döşü açıq nazik bir köynəkdə camaatın ortasında duraraq:

– Yakov, şüşəni ver. Yakov! – deyər bağırırdı. – Dayanın, cənaqlar. Budur Petruşa gəldi, əziz dostum, – deyər Pyerə müraciət etdi.

Pəncərə yanından qısaboşlu, açıq mavi gözlü bir adamın bu sərxos səslər arasında ayıq göründüyü üçün, xüsusi bir heyrət doğuran qərribə səsi eşidildi: “Buraya gəl, mərci kəs!” Bu, Anatoli bir yerdə yaşayan, Semyonov alayı zabiti, məşhur oyunçu və breytor Doloxov idi. Pyer sevinə-sevinə ətrafına baxaraq gülümseyirdi. – Heç bir şey anlamıram. Nə olmuşdur? – soruşdu.

Anatoli – dayanın, o, sərxos deyil. Şüşəni ver, – dedi və süfrənin üzərindən stəkani götürüb, Pyerə yaxınlaşdı.

– Əvvəlcə iç!

Pyer yenə də pəncərənin yanında toplaşan sərxos qonaqlara oğrun-oğrun baxaraq və söhbətlərinə qulaq asaraq, stəkanları dalbald boşaltmağa başladı. Anatoli şərab tökür və Doloxovun buradakı bəhriyyəli ingilis Stivenslə mərc gəldiyini söyləyirdi, mərc bundan ibarət idi: Doloxov üçüncü mərtəbənin pəncərəsində oturub, ayaqlarını aşağıya sallayaraq bir şüşə rom içəcəkdə.

Anatoli son stəkani Pyerə verərək:

– Al, hamısını iç! – dedi, – yoxsa, qoymaram!

Pyer Anatolini itələyərək:

– Yox, istəmirəm, – dedi və pəncərəyə yaxınlaşdı.

Doloxov ingilisin əlindən tutaraq, ən çox Anatoliyə və Pyerə müraciətlə aydın və açıq bir nitqlə mərcin şərtlərini danışdı.

Doloxov orta boylu, qıvrıqcı saçlı, açıq mavi gözlü bir adam idi. İyirmi beş yaş vardı. Bütün piyada zabitlər kimi o da bıç qoymazdı. Üzündə ən heyrətli bir şey olan ağızı tamamilə görünürdü. Ağzının xətləri çox incə bir şəkildə oyulmuşdu. Üst dodağının ortası iti ucu ilə alt dodağının üzərinə bərk qısılmışdı. Dodaqlarının uclarında, hər iki tərəfdən həmişə təbəssümə bənzər iki qırışq görünürdü. Bütün bu cizgilərə onun xüsusilə sət, arsız və ağıllı baxışlarını da əlavə etdikdə, elə bir təsir buraxırdı ki, bu üzünü seçməmək qətiyyətlə mümkün deyildi. Doloxov varlı deyildi, heç bir vasitə və əlaqəsi də yox idi. Anatoli on minlərlə pul xərclədiyi halda, onunla bir yerdə yaşayan Doloxov özünü elə aparırdı ki, Anatolini və bütün onları tanıyanlar Doloxova Anatolidən daha çox hörmət edirdilər. Doloxov hər cür qumar oynayırdı, özü də hər dəfə udurdu. Çox içsə də, heç bir vaxt başını itirmirdi. O zamanlar həm Kuragin, həm də Doloxov Peterburqun ən məşhur avara və kefcil adamlarından sayılırdılar.

Rom şüşəsinə götürülər, pəncərənin bayırdakı kənarına oturmağa mane olan çərçivəni iki lakey sındırmağa başladı, ətrafdakı ağaların məsləhətləri və bağırtiları altında onlar tələsir və qorxurdular.

Anatoli qalib gəlmiş bir adam görünüşü ilə pəncərəyə yaxınlaşdı. Bir şey sındırmaq istəyirdi. Lakeyləri itələyib çərçivəni dartdı, lakin çərçivə tərpənmədi. Anatoli şüşəni sındırdı.

Pyerə doğru dönerək:

– Buyur görüm, pəhləvan, – dedi.

Pyer pəncərənin çərçivəsindən yapışdı və elə dartdı ki, palıd çərçivə şaqqıltı ilə simb yerindən çıxdı.

Doloxov:

– Hamısını çıxarıb atın, yoxsa elə bilirlər ki, yapışıram, – dedi.

Anatoli:

– İngilis çox təşəxxüslənir... Yaxşı?.. Baxarıq... – deyirdi.

Pyer Doloxova baxaraq:

– Yaxşı, – dedi. Doloxov rom şüşəsini əlinə alaraq pəncərəyə yaxınlaşdı. Pəncərədən göyün işığı və orada qarışan səhərlə axşam səfəqləri görünürdü.

Doloxov əlində rom şüşəsi, sıçrayaraq pəncərəyə çıxdı. Pəncərədə ayaq üstə duraraq üzünü otağa çevirib: “Dinləyin!” deyə bağırdı. Hamı sakit oldu.

– Mən mərc çəkişirəm (sözlərini ingilis anlasın deyə, fransızca deyirdi və bu dildə çox da yaxşı danışa bilmirdi). Əlli imperiala mərc çəkişirəm. – Sonra ingilise tərəf dönərək əlavə etdi: – İstəyirsiniz, yüz olsun?

İngilis:

– Yox, əlli, – dedi.

– Yaxşı, əlli imperial, mərc çəkişirəm ki, bu bir şüşə romu dodaqlarımdan ayırmayaraq, dibinə qədər içim, bu pəncərənin o üzündə, bax, burada (Doloxov əyildi və pəncərənin bayır tərəfindəki divarın kənarını göstərdi) əlimlə heç bir şeydən tutmayaraq, oturub içəcəyəm... Yaxşı?..

– Çox yaxşı, – ingilis cavab verdi.

Anatoli ingilise tərəf döndü və frakının düyməsindən tutdu, yuxarıdan aşağı ona baxaraq (ingilisin boyu balaca idi), şərtləri ingiliscə bir-bir ona təkrar etməyə başladı.

Doloxov diqqəti özünə cəlb etmək üçün şüşəni pəncərəyə vura-raq bağırdı:

– Dayan! Dayan! Kuragin, qulaq asın! Kim mənim kimi eləsə, mən ona yüz imperial verərəm. Anlayırsınız mı?

İngilis bu yeni mərci qəbul edib-etmədiyini heç bir şeylə bildirmədən, yalnız başı ilə işarə etdi. Anatoli ingilisi buraxmırdı, başı ilə işarə edərək, hər bir şeyi başa düşdüyünü anlatdığına baxmayaraq, yenə də Doloxovun sözlərini ingiliscə tərcümə etməyə çalışırdı. Bu axşam var-yoxunu udmuş gənc və zəif vücudlu bir oğlan leybqısar başını pəncərədən çıxararaq aşağıya boylandı. Pəncərədən küçənin səksinə baxaraq:

– Vay!.. vay!.. vay!.. – dedi.

Doloxov:

– Sakit! – bağırdı və zabiti pəncərədən içəriyə doğru çəkdi. Zabit mahmızları bir-birinə dolaşaraq, yöndəmsiz bir hərəkətlə otağın içinə sıçradı.

Doloxov, əli daha rahat çatsın deyə, şüşəni pəncərəyə qoyduqdan sonra, ehtiyatla və sakitcə pəncərəyə çıxdı. Ayaqlarını küçəyə salladı və əllərini pəncərənin kənarlarına dayadı, yerini ölçdü, əyləşdi, əllərini salladı, sağa-sola hərəkət etdi və sonra şüşəni aldı. Anatoli iki şam götürərək, havanın tamamilə işıqlaşmasına baxmayaraq, şamları pəncərəyə qoydu. Doloxovun ağı köynəyinin arxası və qıvrıq saçlı başı iki tərəfdən işıqlanmışdı. Hamı pəncərənin yanında toplaşmışdı. İngilis qabaqda idi. Pyer gülümsəyir, lakin dinmirdi. Yaşca ən böyük olan bir nəfər, birdən qorxunc və acıqlı bir üzlə qabağa yeriyib Doloxovu köynəyindən tutmağa istədi.

Daha ağıllı olan adam:

– Cənablar, – dedi, – bu axmaq işdir, yıxılıb parça-parça olar.

Anatoli onu dayandıraraq:

– Toxunma, diksindirərsən, sonra düşüb ölür. Onda nə cavab verərsən? – soruşdu.

Doloxov başını döndərdi və yenə əllərini pəncərəyə dayayaraq, yerini rahatlamağa çalışdı.

Bir-birinə qısılmış incə dodaqları arasından kəsik bir səsle bu sözləri dedi:

– Əgər bir də mənə yaxın gələn olsa, bax, onu buraya salaram, hə!..

“Hə!” sözündən sonra yenə üzünü döndərdi əllərini aşağı salladı.

Rom şüşəsini götürüb ağızına dayadı, başını dalə əyib, müvazinət əmələ gətirmək üçün boş əlini yuxarıya qaldırdı. Şüşə qırıqlarını yığışdırmağa başlayan lakeylərdən birisi gözlərini pəncərədən və Doloxovun arxasından çəkməyərək əyilmiş halda dayanmışdı. Anatoli gözlərini açaraq, yerində qurumuşdu. İngilis dodaqlarını sallayaraq yan tərəfdən seyr edirdi. Mane olmağa çalışan kişi isə, otağın bir bucağına çəkilərək, üzü divara, divanda uzandı. Pyer əlləri ilə üzünü tutmuşdu. Üzündə unudulmuş xəfif bir təbəssüm vardı, lakin bu təbəssüm indi bir qorxu və dəhşət ifadə edirdi. Hamı kirmişdi. Pyer əllərini gözlərindən çəkdi. Doloxov yenə eyni vəziyyətdə oturmuşdu, yalnız başı bir az arxaya əyilmişdi. Peysərindəki qıvrıq saçları köynəyinin boynuna toxunurdu. Rom şüşəsini tutan əli qüvvəsini toplayır, gətdikcə yuxarıya qalxır və titrəyirdi. Deyəsən, şüşə boşalırdı və yuxarı qalxdıqca Doloxovun başı bir az da arxaya əyilirdi. “Nə üçün

belə uzun çəkir", – Pyer öz-özünə düşündü. Yarım saatdan artıq keçdiyini zənn edirdi. Birdən Doloxov arxaya doğru bir hərəkət etdi, əli əsəbi bir halda titrədi, əyri yerdə oturan vücudunu da hərəkətə gətirdi. O, yerindən sürüşdü, əli və başı daha da titrədi. Pəncərədən yapışmaq üçün bir əli qalxdı və yenə endi. Pyer yenə gözələrini yumdu və bir daha açmayacağını düşündü. Birdən hər şeyin titrədiyini duydu. Gözələrini açıb baxdı. Doloxov pəncərədə ayaq üstə durmuşdu, üzü solğun və şən idi.

– Boşdur!

O, şüşəni ingilise atdı, o da havada tutdu. Doloxov pəncərədən yerə sıçradı. Ondan bərk rom qoxusu gəlirdi.

Hər tərəfdən:

– Çox gözəl! Afərin! Bax, mərc belə olar! Lap qiyamət elədi! – səslər eşidilirdi.

İngilis kisəsini çıxartıb pulları saymağa başladı. Doloxov qaş-qabağını sallayıb danışmırdı. Pyer pəncərəyə sıçrayıb birdən bağıraraq:

– Ağalar! – dedi, kim mənimlə mərc gəlir. Mən də edirəm. Heç mərc də lazım deyil, şüşə götürsünlər. Mən də edəcəyəm... de götürsünlər.

Doloxov gülümsünərək:

– Qoy eləsin, qoy eləsin! – dedi.

– Nə danışsın! Dəlimi olmusan? Səni qoyan kimdir? Sənin başın pilləkəndən çıxanda gicəllənir, – deyər hər tərəfdən bağırmağa başladılar.

Pyer qəti və sərxoş bir hərəkətlə əlini stola vurub pəncərəyə dırmaşa-dırmaşa bağırdı:

– İcəcəyəm, rom şüşəsinə buraya ver.

Qollarından tutdular, lakin o qədər qüvvətli idi ki, yaxınlaşanları uzağa itələyirdi.

Anatol;

– Yox, bunu yola götürmək olmaz, mümkün deyil, – deyirdi, – dayanın, mən bu saat onu aldadaram. Bax, mən səninlə mərc gələrəm, ancaq indi yox, sabah, indi isə hamımız *** gilə gedirik.

Pyer:

– Gedək, – bağırdı, – gedək!.. Ayını da özümüzə aparacaq...

Pyer ayını ayağa qaldırdı, qucaqladı və onunla bərabər otağın içində fırlanmağa başladı.

Knyaz Vasili Anna Pavlovnanın müsamirəsində, yeganə oğlu Boris haqqında rica edən knyaginya Drubetskaya verdiyi vədi yerinə yetirdi. Boris haqqında padşaha ərz edilmiş və Boris müstəsna olaraq Semyonov alay qvardiyasında kiçik zabıt vəzifəsinə keçirilmişdi. Lakin Anna Mixaylovnanın bütün səy və qeyrətinə baxmayaraq, Boris Kutuzovun yanında adyutantlığa təyin edilməmişdi. Anna Mixaylovna Anna Pavlovnanın müsamirəsindən bir az sonra, Moskvada varlı qohumlarından olan Rostovgilə qayıtdı. Moskvaya gələndə həmişə onlara düşdü. Orduya yenidən təyin edilmiş və dərhal qvardiya kiçik zabıt vəzifəsinə keçirilmiş öz oğlu Borenka da uşaqlıqdan illərlə onların evində yaşamışdı. Qvardiya avqustun onunda Peterburqdan yola düşmüşdü. Anna Mixaylovnanın oğlu isə paltar almaq üçün Moskvada yubandığından, qvardiyanın dalınca getməli və Radzivilov yolunda ona çatmalı idi.

Rostovgilə Natalyaların, ana ilə kiçik qızın ad günü bayram edirdi. Ta səhərdən bəri Povarskaya küçədə, bütün Moskvada məşhur olan qrafinya Rostovanın böyük evinə arası kəsilmədən minik arabaları gəlib-gedir, qonaqları daşıyırdı. Qrafinya öz gözəl böyük qızı ilə və ardicıl bir-birini təqib edən qonaqlarla bərabər qonaq otağında oturmuşdu. Qrafinya qırx beş yaşında, şərqilərə məxsus arıqzülü bir qadın idi. On iki uşağı olduğundan, xeyli yorğun kimi görünürdü, zəiflikdən irəli gələn yavaş hərəkət və yavaş danışması özünə qarşı hörmət oyardaraq, görünüşünü daha da ciddiləşdirirdi. Knyaginya Anna Mixaylovna Drubetskaya da bir ailə üzvü sayıldığından, oradaca oturub, gələnləri söhbətlə məşğul edir və qonaqları qarşılamağa yardım edirdi. Gənclər qonaqları qarşılamaqda iştirak etməyi lazım bilməyərək, dal tərəfdəki otaqlarda oturmuşdular. Qraf qonaqları xoşgəldin eləyib ötürür, hamını nahara dəvət edirdi:

“Öz adından və öziz bayram sahiblərinin adından çox-çox təşəkkür edirəm, *ma chère* və ya *mon cher*¹ (Əzizim) (o, hər kəsə, özündən vəzifə və rütbəyə böyük və özündən kiçik adamlara *ma chère* və ya *mon cher* deyirdi). Nahara gəlin ha, yoxsa, *mon cher*, sizdən inciyərəm. Bütün ailəmin adından, ürəkdən rica edirəm, *ma chère*”. O dolu, şən, təmiz qırılmış üzündəki eyni ifadə ilə, hamının əlini

¹ Əzizim

eyni surətdə möhkəmcə sıxaraq, qısa salamlarla hər kəsə, istisnasız bu sözləri təkrar edərdi.

Qraf qonaqlardan birini ötürdükdən sonra, salondakı başqa qonaqların yanına qayıdır, kreslosunu yerindən tərpədirib gözəl yaşamağı bacaran bir adam görünüşü ilə qəhrəmançasına ayaqlarını ayırır və əllərini dizləri üzərinə qoyub vüqarla dayanır, ab-havadan danışır, can sağlığına aid mülahizələr yürüdürdü. Bəzən rusca, bəzən də çox pis, lakin inamli bir ədə ilə fransızca danışır və sonra başındakı seyrek çal saçlarını sıgallayaraq, yenə yorğun, fəqət öz vəzifəsini yerinə yetirməkdə olan bir adam görünüşü ilə qonaqları ötürməyə başlayır və yenə nahara dəvət edirdi. Hər dəfə dahlizdən qayıdarkən, çiçəklilikdən və xidmətçilər otağından mərmərli salona girir, səksən nəfərlik süfrə hazırlayan xidmətçilərin gümüş və çini qablar daşmasına və stolları düzərək qiymətli süfrələr açmasına baxır, bütün ev işlərini görəndə zadəgan Dmitri Vasilyeviçi yanına çağıraraq deyirdi:

– “Mitenka, bax, elə et ki, hər şey öz yerində olsun. Bildinmi?” – Məmnun bir halda geniş açılmış böyük stolu seyr edərək – “Ən mühüm məsələ süfrəni düzəltməkdir. Bildinmi?”.. – deyir və sonra arxayınca köksünü ötürərək, yenə qonaq otağına qayıdırdı.

Qrafınyanın yekəboy lakeyi qonaq otağının qapısından içəri girərək qalın bir səsle:

– Marya Lvovna Karagina qızı ilə bərabər! – xəbər verdi. Qrafınya bir az düşünərək, üzərində ərinin şəkli olan burunotu qabını açib qoxuladı.

– Bu vizitlərdən tənə gəldim, – dedi. – Daha keçib, qoy bu axırıncı olsun. Çox lovğadır. – Sonra “yaxşı, al canımı qurtar”, – deyir-miş kimi həzin bir səsle lakeyə:

– Buyursun, – dedi.

Ucaboş, şişman və məğrur görünüşlü bir xanımla yumru və gülürlü qızı, paltarlarını xışıldada-xışıldada qonaq otağına girdilər.

“*Chère comtesse, il y a si longtemps... elle a été alitée, la pauvre enfant... au bal des Razoumowsky... et la comtesse Apraksine... j'ai été si heureuse...*”¹ – deyər qızığın qadın səsleri eşidildi. Səslər bir-birinə kəsərək paltarların xışiltısına, səndəllərin taqıltısına qarışırdı. Söhbət arə verən kimi ayağa duraraq paltarları xışıldadı: “*Je suis bien*

¹ Qrafınya... çoxdan bəridir ki, zavallı xəstə halda yatmışdı... Razumovskilərin ziyarətində... Qrafınya Apraksina... Mən o qədər məmnun idim ki.

charmée; la sanré de maman... et la comtesse Apraksine”¹ – deməklə, yenə paltarları xışıldadaraq dahlizə keçmək, şuba və ya plaş geyib getməyə qədər dinlənən söhbətlərdən biri başladı. Söhbət o zamanla şəhərdə danışılan böyük bir xəbər haqqında idi. Yekaterina dövrünün məşhur zəngin və gözəl adamlarından olan qoca qraf Bezuxovun xəstə-tələnməsindən və onun Anna Pavlovna Şererin müsəmirəsində özünü çox ədəbsiz aparan qeyri-qanuni oğlu Pyerdən danışdılar.

Qadın qonaq:

– Mənim zavallı qrafa çox yazığım gəlir, – dedi, – onun səhhəti onsuz da yerində deyil, oğlunun bu hərəkəti onu daha da pozacaq, öldürəcək.

Qrafınya, qraf Bezuxovun kədərinə səbəb olan bu xəbəri azı on beş dəfə eşitmiş olduğuna baxmayaraq, qonağın nədən danışdığını bilmirmiş kimi soruşdu:

– Nə olmuşdur?

Qonaq:

– İndinin tərbiyəsi bundan artıq olmaz ki, – dedi. – Bu gənc hələ xaricdə ikən, başlı-başına buraxılmışdı. İndi də Peterburqda, deyirlər, o qədər biabırçılıqlar edib ki, polis vasitəsilə şəhərdən çıxarıblar.

Qrafınya:

– Nə danışsınız? – dedi.

Qrafınya Anna Mixaylovna söhbətə qarışaraq:

– O, özünə çox pis tay-tuş seçmişdir, – dedi. – Knyaz Vasilinin oğlu, bir də Doloxov, deyirlər, olmazın oyunlardan çıxıblar. Hər ikisi cəzasını alıb, Doloxovun rütbəsi əksildilib, əsgərliyə keçirilib, Bezuxovun oğlu isə Moskvaya sürgün edilib. Anatoli Kuragin işini isə atası birtəhər ört-basdır edib. Amma onu da Peterburqdan sürgün eləyiblər.

– Yaxşı, nə eləyiblər ki? – qrafınya soruşdu.

Qadın qonaq:

– Hamısı quldurbaşıdır, xüsusilə Doloxov, – dedi. – O, Marya İvanovna Doloxovanın oğludur, anası həyalı-hörmətli bir xanımdır, amma oğlu? Təsəvvür edə bilərsinizmi; hər üçü haradansa bir ayı tapıblar, ayını özləri ilə karetdə mindirib aktrisalarnın yanına götürüblər. Polis gəlib onları sakitləşdirmək istəyəndə, kvartalının tutub ayı ilə arxa-arxaya bağlayaraq, Moyka çayına atıblar. Ayı üzməyə başlayıb, kvartalını da onun belində.

¹ Mən çox şadam, ananın səhhəti... Qrafınya Apraksina

Qraf uğunub gedərək:

– Amma ma chere kvartalının görkəmi qiyamət imiş ha!

– Ah, bu ki, dəhşətdir! Qraf, burada gülməli şey varmı?

Lakin xanımlar özləri də istər-istəməz gülməyə başladılar.

Qadın qonaq sözüne davam edərək:

– Zavallını zorla xilas eləyiblər, – dedi. – Knyaz Kirill Vladimiroviç Bezuxovun oğlu gör nə ağıllı oyləncə düzəldir! – əlavə etdi. – Amma deyirdilər ki, yaxşı tərbiyə və təhsil alıb, ağıllı bir gənclir. Budur, görürsünüzü, xaricdə alman tərbiyə nə cür nəticə verir. Mən əminəm ki, varlı olmasına baxmayaraq, onu burada heç kəs evinə qəbul etməz. Mənə təqdim etmək istəyirdilər, qəti surətdə rədd etdim, mənim qızlarım var.

Qrafın qızlardan xəlvət söyləməyə çalışaraq soruşdu:

– Bəs onun çox varlı olduğunu siz haradan bilirsiniz? – soruşdu;

Qızlar dərhal özlərini elə göstərdilər ki, guya dinləmirlər. – Onun uşaqlarının hamısı qeyri-qanunidir. Deyəsən,.. Pyer də qanuni deyildir.

Qadın qonaq əllərini oynadaraq dedi:

– Zənnimcə, onun iyirmi nəfər qeyri-qanuni övladı var.

Knyaginya Anna Mixaylovna söhbətə qarışdı, bütün kübar ələmindəki hadisələrə bələd və əlaqədar olduğunu göstərmək istədiyi görünürdü.

O da yavaş bir səslə və mənalı-mənalı danışmağa başlayaraq:

– Bilirsinizmi nə var, – dedi, – Qraf Kirill Vladimiroviçin adı-sanı məlumdur... Uşaqlarının sayını özü də itirmişdir, lakin Pyer onun on sevimli oğludur.

Qrafın dedi:

– Hələ keçən il qocanın halı çox yaxşı idi! Mən onun kimi gözəl bir kişi görməmişdim.

Anna Mixaylovna:

– İndi çox dəyişib, – dedi. – Sonra sözüne davam edərək:

– Mən onu demək istəyirdim ki, arvad tərəfdən bütün mülkün varisi knyaz Vasilidir. Ancaq atası Pyeri çox sevdi, tərbiyəsi ilə məşğul olurdu, padşaha yazırdı... Odur ki, ölsə (halı o qədər pisdir ki, hər dəqiqə ölümünü gözləyirlər) *Lorrain*¹ bu böyük sərvətin kimə çatacağını kimsə bilmir... Pyerəmi, yoxsa knyaz Vasiliyəmi?.. Qırx min kəndlisi, milyonlarla da varı var. Bunları mən çox yaxşı bilirəm.

¹ Lorrain – o zamanın məşhur hökimi idi (tərc.).

Knyaz Vasili özü mənə söyləmişdir. Həm də Kirill Vladimiroviç ana tərəfdən mənim dayılarımdandır. Boryanın kirvəsi olub. Bu son sözləri, heç bir əhəmiyyət vermirmiş kimi, laqeydcəsinə söylədi.

Qadın qonaq:

– Knyaz Vasili Moskvaya dünən gəlib. Mənə dedilər ki, o, təftişə gedir.

Knyaginya:

– Doğrudur, ancaq, *entre nous*¹ – dedi, – bu bəhanədir, əslində, knyaz Kirill Vladimiroviçin yanına gəlib, xəstəliyinin ağır olduğunu eşidib.

Qraf:

– Hər halda, ma chere, qiyamət olacaq, – dedi və qonağın ona qulaq asmadığını görüb, üzünü qızlara çevirdi:

– Təsəvvür edirəm, kvartalının görkəmi qiyamət imiş ha, – dedi.

Kvartalının əllərini nə cür oynadığını təsvir edərək, bütün dolğun vücudunu əsdirən ucadan və yorğun səslə bir qəhqəhə çəkib güldü. Həmişə yaxşı yeyib içmiş adamlar belə gülürlər. Sonra – “Buyurun, nahara bizə buyurun” – dedi.

XI

Aralığa sükut çökdü. Qrafın xoş bir təbəssümlə qonağına baxdı. Lakin qonağın bu saat qalxıb gedəcəyi təqdirdə heç də inciməyəcəyini bildirən bir halı vardı ki, bunu gizləmədi. Qonağın qızı palatını düzəldərək, sualedici nəzərlərlə anasına baxırdı, bu halda birdən qonşu otaqdan qapıya doğru yüyürən bir neçə kişi və qadının ayaq səsləri, onlara toxunan və yıxılan stulların səsi eşidildi, on üç yaşlarında bir qız qaçaraq otağa girdi, kəseyi yubkasının altında bir şey gizlədən bu qız otağın ortasında dayandı. Görünür ki, qız səhvən, haraya yüyürdüyünü bilmədən gəlib buraya çıxmışdı. Eyni dəqiqədə qapı ağzında moruğu yaxalı bir tələbə, qvardiya zabiti, on beş yaşlı bir qız və uşaq gödəkçəli dolğun qırmızı bir oğlan uşağı göründü.

Qraf yerindən sıçradı və səndələyərək, qollarını yüyürən qızın qabağında açdı.

– A, sənən? – deyə gülərək səsləndi. – Bayram sahibi, ma chere, bayram sahibi.

¹ Öz aramızdır.

Qrafinya özünü ciddi göstərərək:

– *Ma chere, il y a un temps pour tout*¹. – Elle, sən onu korlamısan, – deyərək ərinə müraciət etdi.

Qadın qonaq: – *Bonjour, ma chère, je vous félicite*² – dedi və sonra anasına müraciət edərək:

– *Quelle délicieuse enfant*³ – əlavə etdi.

Qızın qara gözləri, iri ağızı vardı. O, gözəl deyildi, lakin diribaş idi, sürətlə qaçdığı zaman kiçik çiynləri paltardan bayıra çıxmışdı, qara saçları arxasına tökülmüşdü, arıq qolları və kiçik ayaqları vardı, krujevalı pantolon və üzuaçıq başmaq geymişdi, bu qız bütün varlığı ilə elə sevimli bir yaşda idi ki, ona artıq nə uşaq demək olardı, nə də böyük. Atasından özünü çevirərək, anasına tərəf üyürdü və onun ciddi tənbəhlərinə heç də etina etmədən, qızarmış özünü anasının krujevalı mantilyası arasında gizlətdi və gülməyə başladı. Yubkasının altından çıxardığı kukla haqqında qırıq-qırıq danışaraq, nəyə isə gülürdü.

– Görürsünüz? Kukladır ha... Mimidir... Görürsünüz.

Nataşa artıq danışa bilmədi (ona hər şey gülməli gəlirdi). O, anasının üzərinə yığılıb elə bərkdən və şaqqıltı ilə güldü ki, hamı, hətta lovğa qadın qonaq da özünü saxlaya bilməyib güldü.

Anası qəsdən acıqla qızını itələyərək:

– Yaxşı, get, kifir kuklanı apar, get, – dedikdən sonra, qonağa müraciətlə:

– Bu, mənim kiçik qızımdır, – dedi.

Nataşa bir dəqiqəlik özünü anasının krujevalı yaylığından ayırıb, gülməkdən yaşarmış gözləri ilə qonağa baxdı və yenə özünü gizlətdi.

Bu ailə səhnəsi ilə maraqlanmağa məcbur olan qonaq burada bir-təhər iştirak etməyi lazım bildi.

Nataşaya müraciət edərək:

– Qəşəng qızım, Mimi sənə nəyindir? Deyəsən, qızındır, hə?

Qonağın onunla bir uşaq dili ilə danışması Nataşaya xoş gəlmədi, o, bir söz demədən ciddi bir nəzərlə qonağın üzünə baxdı.

Bu aralıq bütün gənclər – knyaginya Anna Mixaylovnanın oğlu zabıt Boris, qrafın böyük oğlu tələbə Nikolay, qrafın on beş yaşlı qar-

¹ Əzizim, hər şeyin öz vaxtı var.

² Xoş gördük, özizim, sizi təbrik edirəm.

³ Nə gözəl uşaqdır.

daşı qızı Sonya və kiçik oğlu balaca Petruşa, hamısı qonaq otağına dolmuşdu, üzlərindəki nəşə və sevinci o dəb daxilində mühafizə etməyə çalışırdılar. Görünür ki, belə cəld üyürərək goldikləri dal otaqlarda daha şən söhbət edirmişlər, burada isə ancaq səhər dedi-qodularından, havadan və *comtesse Apraksine*¹ danışmışdılar. Hər dəm bir-birinə baxır və özlərini gülməkdən güclə saxlaya bilirdilər.

İki gənc, tələbə və zabıt, uşaqlıqdan bir-biri ilə dost idi, hər ikisi bir yaşda və gözəldi, lakin bir-birinə oxşamırdılar. Boris ucuboy, sarışın, gözəl və sakit üzündə mütonasib cizgiləri olan bir gənc idi. Nikolay isə ortaboylu, qıvrıcaq saçlı, aydın simalı bir gənc idi. Üst dodağında artıq qara tükler görünməyə başlamışdı. Simasında bir həvəs və sevinc ifadəsi vardı. Nikolay qonaq otağına girən kimi qızardı. Deməyə söz axtardığı və nə deyəcəyini bilmədiyi görünürdü. Boris isə, əksinə, dərhal alışı və sözü başladı, sakit və zaraftacı bir dillə Mimi adlı kuklanı gənc qız ikon, hələ burnu özilməmişdən tanıdığını, beş il içərisində bu kuklanın nə qədər qocaldığını və kəlləsinin çatladığını danışdı. Sonra Nataşaya baxdı. Nataşa özünü ondan döndürüb kiçik qardaşına baxdı. Qardaşı gözlərini qırıqdıraraq, səs-siz gülməyə girişməsinə təsirindən titrəyirdi. Qız artıq özünü saxlaya bilmədiyindən hoppandı və cəld otaqdan qaçdı. Boris gülmədi.

– Maman, deyəsən, siz də getmək istəyirsiniz. Kəret lazımdırımı? – təbəssümlə anasına müraciət etdi.

– Hə, hə, get de, hazırlasınlar, – anası gülümsəyərək cavab verdi.

Boris yavaşca qapıdan çıxdı və Nataşanın dalınca getdi, kök uşaq isə oyunlarının pozulmasından pərt olmuş kimi onların dalınca üyürdü.

XII

Qrafinyanın (bacısından dörd yaş böyük olan və özünü artıq böyük qız kimi aparan) böyük qızından və qonaq arvadın qızından başqa qonaq otağında Nikolay ilə əmisi qızı Sonya da qalmışdı. Sonya inco, arıq, qaraqaş, qaragöz bir qız idi, uzun kirpikləri ilə kölgələnmiş yumşaq bir baxışı, iki dəfə başına sarıymış qalın qara hörükləri vardı, üzünün dərisi, xüsusən çıpaq, arıq, lakin gözəl özəlölü qolları və boynunu sarıya çalırdı. Hərəkətlərindəki soyyallıq, kiçik üzvlərindəki yumşaqlıq, çəvliklik, bir az hiylogor və çəkingən tevri, gələcəkdə gözəl bir

¹ Qrafinya Apraksina haqqında

pişik olacaq, hələlik isə tamam böyüməmiş bir pişik balasını andırırdı. Görünür ki, o, öz təbəssümü ilə ümumi müsahibədə iştirak etməyi daha ədəbli hesab edirdi, lakin iradə və arzusunda rəğmən, gözləri, uzun və qalın kirpikləri arasından orduya gedən *cousin*¹-ə baxırdı. Qızlara məxsus elə ehtirahlı bir mehribanlıqla baxırdı ki, onun təbəssümü bir an belə olsun, kimsəni aldada bilməzdi. Görürdü ki, bu pişik balası, Borislə Nataşa kimi bu qonaq otağından çıxar-çıxmaz, *cousin-in* üzərinə daha həvəslə tullanıb oynamaq üçün və ancaq onun üçün burada oturmuşdu.

Qoca qraf qadın qonağa oğlu Nikolayı göstərərək:

– Bəli, ma chere – bunun yoldaşı Boris zabitliyə keçirilmişdir. Bu da öz yoldaşlarından geri qalmaq istəmir, darülfünunu atır, qocanı atır, hərbi qulluğa gedir, ma chere, halbuki arxivdə onun üçün yer də hazır idi, hər şey hazır idi, ma chere, dostluğu görürsünüz mü? – sualverici bir ifadə ilə sözünü bitirdi.

Qadın qonaq:

– Hə, axı deyirlər, müharibə elan edilib, – dedi.

– Çoxdan deyirlər, – deyirlər, deyirlər, axırda yorulub oturlarlar. *Ma chere*, dostluğu görürsünüz mü, – qraf təkrar etdi. – Bu qusarlığa gedir.

Qadın qonaq nə deyəcəyini bilmədiyindən başını yırğaladı.

Birdən Nikolay üzərinə atılmış böhtandan təlaşa düşmüş kimi:

– Dostluq üçün deyil, heç dostluq üçün deyil, özümün hərbi qulluğa həvəsim var, – dedi.

O, əmisi qızına və qonağın qızına nəzər saldı, hər ikisi məmnun bir təbəssümlə Nikolaya baxırdı.

Qraf çiyinlərini çəkərək və ona ağır dərnlər hesabına başa gələn bir iş haqqında zarafatla danışaraq dedi:

– Pavloqrad qusar alayı polkovniki Şubert bizdə nahar edir. O, burada məzuniyyətdə idi, indi gedir və bunu da özü ilə bərabər aparır. Nə etməli?

Nikolay:

– Ata, mən sizə demişəm, – dedi, – əgər istəmirsiniz, getməyim. Amma bilirəm ki, mən hərbi qulluqdan başqa heç bir işə yaramayacağam. Nə diplomatom, nə çinovnik, öz hissiyatımı gizləyə bilmərəm. O, sözünü bitirərək gözəl gənclik ədəsi ilə Sonyaya və qonaq qıza baxmağa başladı.

Pişik balası gözlərini ondan çökmirdi, hər saniyə sıçramağa və öz pişikliyini göstərməyə hazır olmuş kimi dayanmışdı.

Qoca qraf:

– Yaxşı-yaxşı! – dedi, – getdikcə hamı qızıdır. Hamını başdan çıxaran o Bonapartdır, hamı onun adyutantlıqdan gəlib imperator olduğuna düşündür. Nə olar, Allah ələsin, – qonağın istehlalı təbəssümünü görmədən əlavə etdi.

Böyüklər Bonapartdan danışırtdılar. Karaginanın qızı Jüli gənc Rostova müraciətlə:

– Heyf ki, siz cümo axşamı Arxarovgildə deyildiniz. Sizsiz dər-xırdım, – dedi və nəvazişlə gülümsədi.

Şirnikmiş Nikolay gəncliyinin işvəkar təbəssümləri ilə qıza daha yaxın oturdu və gülümsəməkdə olan Jüli ilə xüsusi söhbətə girişdi. Onun bu anı təbəssümü qızarmış və özünü gülümsəyirmiş kimi göstərən Sonyanın qəlbinə qısqanclıq bığağı kimi doğrayırdı. Nikolay bunun heç də fərqi nə vardı, söhbət arasında o, Sonyaya baxdı. Sonya ehtiras və kinlə dolu olan nəzərlərini ona dikdi, gözlərinin yaşını, dodaqlarındakı saxta təbəssümü güclə saxlayaraq, qalxdı və otaqdan çıxdı. Nikolayın bütün həvəsi qaçdı. Söhbət ara verən kimi pərişan bir halda Sonyanı tapmaq üçün otaqdan çıxdı.

Anna Mixaylovna otaqdan çıxan Nikolayı göstərərək:

– Bu gənclərin sirləri nə qədər aşkara olmuş, – dedi və əlavə etdi: *Cousinage dangereux voisinage*¹.

Qonaq otağına gənclərlə bərabər girmiş günəş şüası çəkildikdən sonra, qrafına heç kəs tərəfindən verilməyən, lakin onu həmişə məşğul edən bir suala cavab vermiş kimi dedi:

– Bunlara baxıb sevinmək üçün nə qədər iztirab və əziyyətlər çəkmişdir. İndi də, vallah, dörd-sərləri çoxdur. Adam hər an üstlərində əsir, xüsusilə oğlanlar və həm də qızlar üçün çox təhlükəli olan bu yaşda.

Qadın qonaq:

– Hər şey təbiiyədən asılıdır, – dedi.

– Doğru buyursunuz, – qrafına davam etdi: – Allaha şükür, mən bu vaxtdək uşaqlarımın dostu olmuşam və indi də onların yanında nüfuz və etibarım var. – Qrafına bu sözləri deyərək, uşaqlarının onlardan heç bir gizli iş görmədiklərini zənn edən bir çox ata-anaların səhvini təkrar edirdi. – Bilirəm ki, mən həmişə qızla-

¹ Əmi oğlu

¹ Əmi oğlu və əmiqzılıq qorxulu işdir.

rının ilk *confidente*¹ olacağıam, tündməcəz Nikolenkam da dəcəllik etsə (dəcəllik etməyən oğlan uşağı olmaz), hər halda bu peterburqlu cənablar kimi etməz.

Hər zaman dolaşq məsələləri yaxşı sonluqla həll edən qraf:

– Yaxşı uşaqlardır, yaxşı uşaqlardır, – deyə təsdiq etdi. – Görür-sünüz, qusar olmaq istəyir! Daha nə istəyirsiniz, ma chere!

Qonaq:

– Kiçik qızınız nə sevimlidir, – dedi. – Barıt kimidir.

Qraf:

– Hə, barıtdır, – dedi. – Mənə oxşayıb, qərribə bir səsi də var. Doğrudur, mənim qızımdır, lakin etiraf etməliyəm, oxuyan olacaq, ikinci Salomon olacaq. Onu öyrətmək üçün bir italyalı musiqiçi tutmuşuq.

– Tez deyilmə? Deyirlər, bu yaşda oxumaq səs üçün zərərdir.

Qraf:

– Yox-a, tez niyə olur! Bəs bizim analarımız on iki, on üç yaşında necə ərə gedinmişlər?

– O, indidən Borisə bənd olub. Bilirsinizmi? – deyə qrafınya sakitcə gülərək Borisin anasına baxdı və sanki daima məşğul olduğu bir fikrə cavab vermiş kimi, davam etdi: – Bilirsinizmi, indidən mən ona mane olsam, zabitəli olsam... Allah bilir, gizləndə nə oyun çıxardılar (qrafınya “öpüşərlər” demək istəyirdi), indi isə mən onun bütün sirlərini bilirəm. Axşamlar yanıma gəlir və hamısını mənə söyləyir. Bəlkə, mən onu bir az ərköyün böyüdürəm, amma, mənəcə, bu daha yaxşıdır. Böyük qızımı daha zabitəli saxlamışdım.

– Doğrudur, mənə başqa cür tərbiyə vermişlər, – böyük qızı, gözəl qrafınya Vera təbəssümlə dilləndi.

Lakin həmişə olduğu kimi, bu təbəssüm Veranın üzünü gözəlləşdirmədi, əksinə onun üzü qeyri-təbii bir şəkəldə düşdü və buna görə də xoşa gəlməyəcək bir ifadə aldı. Qrafınyanın böyük qızı Vera gözəl, ağıllı bir qız idi, yaxşı tərbiyə almışdı, yaxşı oxuyurdu, məlahətli səsi vardı, danışdığı sözlər xoş və haqlı idi, ancaq qərribədir ki, hamı – qonaq və qrafınya ona baxıb nə üçün bu sözü dediyinə təəccüb edirmiş kimi bir uyğunsuzluq duyduqlar.

Qonaq:

– Həmişə böyük uşaqlarla başqa cür rəftar edərlər, fəvqəladə bir iş görmək istərlər, – dedi.

¹ Sirdaşı

Qraf:

– Niyə gizləyək, ma chere, – dedi. Qrafınyacığaz Vera da özünü sinayırdı. Amma yenə yaxşı çıxdı, – deyə Veraya xoş bir ifadə ilə göz vurdu.

Qonaqlar qalxdılar və nahara gələcəklərini vəd edərək getdilər. Qrafınya qonaqları ötürərək:

– Bu nədir, oturmşudunuz, oturaydınız! – dedi.

XIII

Nataşa qonaq otağından çıxıb yüyürə-yüyürə çiçək otağına qədər gəldi. O, bu otaqda dayanıb Borisin çıxmasını gözləyərək, salonda danışılan sözlərə qulaq asmağa başlayırdı. Borisin nə üçün bu saat gəlmədiyindən darılmış və səbri tükənmiş Nataşa ayaqlarını yerə döyür və ağlamaq dərəcəsinə gəlmişdi ki, gəncin nə çox sakit və nə də çox cəld olan müntəzəm ayaq səsləri eşidildi. Nataşa cəld gül dibçəklərinin arasına girib gizləndi.

Boris otağın ortasında dayanıb boylandı, mündirinin qolundakı tozu əli ilə çırpdı və güzgüyə yanaşdı və gözəl üzünə baxmağa başladı. Nataşa səsini çıxarmayaraq gizləndiyi yerdən baxır və Borisin nə edəcəyini gözləyirdi. O, bir qədər güzgü qabağında durduqdan sonra, gülümsədi və çıxmaq üçün qapıya yönəldi. Nataşa onu səsləmək istədi, lakin fikrindən daşınıb “qoy axtarsın” – öz-özünə söyləndi. Boris çıxar-cıxmaz, o biri qapıdan Sonya qıpqırmızı qızarmış bir halda içəriyə girdi, göz yaşları arasında acıqlı-acıqlı nə isə pıçıldayırdı. Nataşa əvvəlcə onun yanıma qaçmaq istədi, lakin tez özünü saxladı və öz yerində duraraq gözə görünməz papaq altında imiş kimi, tamaşa etməyə başladı. O, yeni xüsusi bir həzz duyurdu. Sonya bir şey pıçıldayırdı və qonaq otağının qapısına baxırdı. Nikolay qapıdan çıxıb Sonyanın yanına gələrək:

– Sonya! Sənə nə olub? Bu nə işdir? – soruşdu.

– Heç bir şey, heç bir şey, heç bir şey, gedin! – Sonya ağlamağa başladı.

– Yox, bilirəm.

– Bilirsiniz, çox yaxşı, gedin o qızın yanına.

– Sonya, qulaq as, boş bir şeydən ötrü mənə və özünü incitməyə dəyərmimi? – Nikolay qızın əlindən yapışdı.

Sonya əlini çəkmədi və ağlamağını kəsdi. Nataşa tərən-mədən və nəfəsini çəkmədən parıldayan gözləri ilə gizləndiyi yerdən baxırdı. "İndi nə olacaq?" – deyə düşündü.

Nikolay deyirdi:

– Sonya, mənə dünyanı da versələr, lazım deyil. Təkcə sən mənim üçün hər şeydən. Sənə bunu isbat edərdəm.

– Belə sözlərindən xoşum gəlmir.

– Yaxşı, bağışla, daha demərəm, Sonya! – deyə Nikolay qızı özünə tərəf çəkib öpdü.

Nataşa "Ah, nə gözəldir!" – deyə düşündü və Sonya ilə Nikolay otaqdan çıxdıqda, o da dallarınca gedib Borisi öz yanına çağırdı.

Nataşa ədalət və hiyləgərçə:

– Boris, buraya gəl, sənə bir söz deyəcəyəm. Buraya, buraya, – deyə Borisi çiçək otağına, dibçəklər arasında, bayaq gizləndiyi yere çəkib gətirdi. Boris gülümsəyərək onun dalınca gedirdi.

– O nə sözdür, deyin görüm?! – soruşdu.

Nataşa pərt olaraq, o tərəf-bu tərəfinə baxdı və dibçəklərdən birsinə atılmış kuklasını görərək əlinə aldı:

– Kuklanı öpün, – dedi.

Boris diqqətli və nəvazişli gözləri ilə qızın təlaşlı üzünə baxıb heç bir cavab vermədi.

– İstəmirsiniz? Elə isə, buraya gəl, – bir az da çiçəklərin arasına soxuldu və kuklanı atdı. – Yaxın gəl, yaxın gəl, – deyə pıçıldadı. Qız əlləri ilə zabitin çiyinlərindən yapışmışdı, onun qızarmış üzündə bir əzəmət və dəhşət oxunurdu.

Həyəcanından gülümsəyərək və ağlamaq dərəcəsinə gələrək gözəlti Borisə baxa-baxa, güclə eşidilə biləcək bir səslə:

– Məni öpmək istəyirsinizmi? – pıçıldadı.

Boris qızardı.

– Nə gülməli qızınız! – qıza tərəf əyildi, bir az da qızardı və heç bir təşəbbüs göstərmədən dayanıb gözlədi.

Qız birdən çiçək dibçəklərindən birinin üzərinə çıxdı, boyu Borisdən uca oldu, onu iki əlli qucaqladı, incə və çılpaq qolları onun boynundan bir az yuxarıda qatlandı, başının hərəkəti ilə saçlarını gəriyə atıb, oğlanın lap dodaqlarından öpdü.

Qız dibçəklərin üstündən sürüşüb o tərəfə düşdü və başını aşağı salaraq durdu.

Boris:

– Nataşa, bilirsiniz ki, mən sizi sevirəm, lakin...

– Siz mənə bənd olmusunuz? – Nataşa onun sözünü kəsdi.

– Hə, bənd olmuşam, amma belə etməyə... Dörd il də gözləyək... Sonra mən sizi alaram.

Nataşa düşündü. İncə barmaqları ilə:

– On üç, on dörd, on beş, on altı... – deyə saydı, – yaxşı! Beləmi?

Könül xoşluğu və sevinc ifadə edən bir təbəssüm qızın çöhrə-sini işıqlandırdı.

Boris:

– Belə! – cavab verdi.

– Əbədi olaraqmı? Ölüncəyə qədərmı? – deyə qız Borisin əlindən tutaraq onunla bəxtiyarcasına yavaş-yavaş istirahət otağına getdi.

XIV

Qrafinya vizitlərdən o qədər yorulmuşdu ki, artıq heç kəsin qəbul edilməməsinə tapşırılmış və qapıçıya əmr etmişdi ki, təbrik etməyə gələn qonaqların hamısını ancaq yeməyə dəvət etsin. Qrafinya öz uşaqlıq yoldaşı olan knyaginya Anna Mixaylovnanı Peterburqdan gəldikdən sonra yaxşı görməmişdi, onunla üz-üzə oturub söhbət etmək istəyirdi. Anna Mixaylovna qrafinyanın kreslosuna daha yaxınlaşdı. Xoş simasından çox ağlamış olduğu görünürdü:

– Səninlə lap açıq danışacağam, – dedi. – Bizim kimi köhnə dostlardan çox az qalıb. Odur ki, sənin dostluğunu çox əziz tuturam.

Anna Mixaylovna Veraya baxdı və dayandı. Qrafinya dostunun əlini sıxdı.

Qrafinya ehtimal ki, heç sevmədiyi böyük qızına müraciətlə:

– Vera, siz nə dərrakəsiz qızınız? Burada artıq nə yersiz olduğunu düşünürsənmi? Dur get bacılarının yanına, ya da...

Gözəl Vera, heç bir təhqir hiss etmədən, istehza ilə gülümsədi:

– Anacan, bunu çoxdan demiş olsaydıq, mən dərhal gedərdim, – deyə öz otağına getdi.

Lakin istirahət otağının yanından keçərkən orada hər iki pəncərənin qabağında simmetrik bir vəziyyətdə iki cüt adam oturduğunu gördü. Dayandı və istehza ilə güldü. Sonya Nikolaya yaxın oturmuşdu. Nikolay ilk dəfə yazdığı şeirlərinin üzünü qız üçün köçürürdü. Borislə Nataşa o biri pəncərənin önündə oturmuşdu. Vera içəri

girəndə kiridilər. Sonya ilə Nataşa təqsirkar, lakin bəxtiyar bir ədə ilə Veraya baxdılar.

Bu vurğun qızlara baxmaq nə qədər nəşəli və təsirli idi, lakin onları Veraya xoş təsir bağışlamadığı görünürdü.

Vera:

– Nəçə dəfə rica etmişəm ki, mənim şeylərimə toxunmayın. Sizin öz otağınız var, – deyər Nikolaydan mürəkkəb qabını aldı.

Nikolay qələmin ucunu mürəkkəb qabına batıraraq:

– Bu saat, bu saat, – dedi.

Vera:

– Hər şeyin bir vaxtı var. Qonaq otağına elə yüyürüşüb gəldiniz ki, hamı sizin yerinizə utandı, – dedi.

Dediklərinin tamamilə doğru olduğuna görə, yəqin elə bunun üçün, heç kəs ona cavab vermədi. Ancaq dördü də bir-birinin üzünə baxdı. Mürəkkəb qabını əlində tutan Vera otaqda yubandı:

– Bu yaşda Nataşa ilə Boris arasında və sizin aranızda nə gizli bir iş ola bilər – bunlar boş-boş şeylərdir!

Nataşa havadar çıxırmış kimi:

– Vera, sənin nə borcuna, – dedi. Bu qızın bu gün hamıya qarşı, hər zamankından daha mehriban və nəvazişkar olduğu görünürdü.

Vera:

– Axmaq işdir, mən sizin yerinizə utanıram, – dedi. Nə sirbazlıqdır?..

Nataşa coşaraq:

– Hərənin bir sirri var. Biz sənin Berqlə olan işinə qarışmırıq ki, – dedi.

Vera dedi:

– Qarışmışsınız, çünki mənim işlərimdə heç bir pis şey yoxdur və ola da bilməz. Amma sənin Borislə nə cür rəfrat etdiyini mənə deyəcəyəm.

Boris:

– Nataliya İliniştə mənimlə çox gözəl rəftar edir, – dedi, – mən ondan şikayət edə bilmərəm.

Nataşa təhqir edilmiş kimi titrək bir səslə:

– Yaxşı, yaxşı, Boris, siz elə diplomatsınız ki, (diplomat sözü o zaman uşaqlar arasında çox işləndirdi, buna onlar xüsusi bir mənə verirdilər), adamın canı sıxılır. Bu qız məndən nə istəyir? – Sonra üzünü Veraya çevirərək:

– Sən bunu heç vaxt anlaya bilməzsən, – dedi, – çünki heç vaxt və heç kəsi sevməmişəm, sənin qəlbin yoxdur, sən ancaq *madame de Genlis*¹ – sən (təhqir yerində işləndən bu adı Veraya Nikolay vermişdi), sənin çox həzz aldığı şey başqalarına etdiyən yamanlıqdır. Sən Berqə istədiyən qədər naz sata bilərsən, – qız tez sözünü bitirdi.

– Əlbəttə, mən hər halda qonaqların yanında oğlanın dalınca yüyürməyəm...

Nikolay sözə qarışaraq:

– Arzusuna çatdı, – dedi, – olmazın sözlər deyib əhvalımızı korladı. Uşaq otağına gedək.

Dördü də hürküdülmüş quş sürüsü kimi qalxdı və otaqdan çıxdılar.

Vera:

– Mənə olmazın sözlər dedilər, ancaq mən heç bir şey demədim, – dedi.

Qapı arasından gülüşməkdə olan səslər eşidildi:

– Madame de Genlis! Madame de Genlis!

Hamıya belə pis və əsəbiləşdirici təsir bağışlayan gözəl Vera gülümsədi, görünür, deyilən sözləri heç də aldırmayaraq, güzgüyə yanaşdı, şarfını və saçlarını düzəltdi. Öz gözəl üzünə baxarkən sanki o daha da laqeyd və sakit oldu.

Qonaq otağında isə söhbət davam edirdi.

Qrafinya:

– Ah, chere, – deyirdi, – mənim də həyatımda var – dövlət – *tout n'est pas rose. Du train, que nous allons*² bizə uzun zaman kifayət etməyəcəkdir. Bunlar hamısı klub və onun nemətləridir. Kənddə yaşayarkən məgər istirahət edirik. Teatrlar, ovlar, daha nələr, nələr! Mənimki Allaha qalıb! Bəs sən bu işi necə düzəltdin! Çox vaxt sənə təəccüb edirəm, Annette, bu yaşında necə təkbəşinə Moskva, Peterburqa çapırsan, nazirlərin, böyükklərin yanına gedirsən, hamı ilə görüşməyi, danışmağı bacarırsan, təəccüb edirəm! Axı, necə oldu ki, düzəltdin? Mən belə şeyi bacarmaram.

Knyaginya Anna Mixaylovna:

– Ah, başına dönüm, – cavab verdi; – Allah sənə göstərməsin, dayaqsız, köməksiz və birçə istəklə bala ilə dul qalmağın böyük dərdir. Adam öyrənir, – deyər knyaginya bir az təkbəbürlə davam etdi:

¹ Madame Janlis

² Hər şey gül kimi deyil. Bu cür ki, biz yaşayırıq.

– həyatım mənə öyrətdi. O, böyüklərdən birini görmək lazım gəldikdə “*princesse une telle*” filankəsi görmək istəyir”, – deyə bir kağız yazıram, sonra özüm arabaya minib iki dəfə, üç dəfə, dörd dəfə gedirəm, istədiyimə müvəffəq olmayınca əl çəkmirəm, haqqımda nə düşünürlər–düşünsünlər, mənim üçün fərqi yoxdur.

Qrafinya:

– Bəs Borenka üçün kimdən təvəqqe elədin? – soruşdu. – Səninki artıq zabıtdır. Nikoluşka isə yunker gedir. Təvəqqe edəni yoxdur. Sən kimdən təvəqqe elədin?

Knyaginya Anna Mixaylovna:

– Knyaz Vasilidən, – deyə məqsədinə çatmaq üçün keçirdiyi bütün rəzalətləri unudaraq, iftixarla cavab verdi. – Çox yaxşı adamdır. O saat razı oldu və padşaha ərz etdi.

Qrafinya:

– Knyaz Vasili qocalıbmı? – deyə soruşdu. – Rumyantsev gildəki teatrlarımızdan sonra onu görməmişəm. Zənnimcə, məni unutmuş olar. *Il me faisait la cour*², – deyə qrafinya gülümsəyərək xatırladı.

– Elə o Vasilidir ki, durur, – Anna Mixaylovna cavab verdi, – mehribandır, adam üçün əldən-ayaqdan gedir. *Les grandeurs ne lui ont pas tourné la tête du tout*³ “sevimli knyaginya – deyirdi, – mən təəssüf edirəm ki, sizin üçün çox az iş görə bilərəm, – əmr edin”. Yox, çox sevimli bir adamdır, qohumdur, gözəl adamdır. Nathalie siz ki, oğlumu necə sevdiyimi bilirsiniz. Ah, mən onun səadəti üçün nələr etməzdim. Amma vəziyyətim o qədər pisdir ki, – Anna Mixaylovna səsinə alçaldaraq qüssə ilə davam etdi, – o qədər pisdir ki, olmayan kimi. O zavallı iş var-yoxumu tükədir və bir addım da qabağa getmir. Təsəvvür et ki, *à la lettre*⁴ iki şahı pulum belə olmur, Borisə nə ilə hərbi paltar alacağımı da bilmirəm. – Knyaginya dəsmalını çıxarıb ağlamağa başladı. – Mənə beş yüz manat lazımdır, halbuki ancaq bir iyirmi beş manatlıq kağızım var. Vəziyyətim belədir... Ümidim indi təkəcə qraf Kirill Vladimiroviç Bezuxovadır. Əgər o, öz oğulluğunu müdafiə etmək istəməsə, – axı o, Boryanın xaç atasıdır, – və ona yaşamaq üçün bir şey təyin etməsə, bütün əziyyətim hədəf gedəcək, oğluma hərbi paltar ala bilməyəcəyəm.

¹ Filan knyaginya

² Dalımcə düşürdü.

³ Yüksək mövqə onun başını gicəlləndirməmişdir.

⁴ Bəzən

Qrafinya doluxsundu və dinməzcə düşüncəyə daldı.

Knyaginya:

– Bəlkə də günahdır, – dedi, – amma hərdəm düşünürəm ki, qraf Kirill Vladimiroviç Bezuxov təkbaşına yaşayır... Böyük dövləti var... nə üçün yaşayır? Onun üçün həyat bir əzabdır, Borya isə indi–indi yaşamağa başlayır.

– Yəqin ki, o, Borisə bir şey verər, – deyə, qrafinya cavab verdi.

– Allah bilir, *chère amie*!¹ Bu varlılar, əyanlar o qədər xudbin olurlar ki! Amma mən hər halda bu saat Borislə onun yanına gedib vəziyyəti söyləyəcəyəm. Qoy haqqımda nə düşünürlər–düşünsünlər, oğlumun taleyi bundan asılı olduğu bir zamanda, bəzəmdə danışılan sözlərin mənim üçün əhəmiyyəti yoxdur. – Knyaginya qalxdı. – İndi saat ikidir. Siz saat dördə nahar edirsiniz. Gedib qayıda bilərəm.

Anna Mixaylovna öz vaxtından istifadə etməyi bacaran işgüzar bir Peterburq xanımı edəsi ilə oğlunun dalınca adam göndərdi və onunla bərabər dəhlizə çıxdı.

Onu qarıya qədər ötürən qrafinya pıçıldadı:

– Xudahafız, qadan alın, mənə xeyir–dua elə ki, işim gətirsin.

Yemək otağından dəhlizə çıxan qraf:

– Ma chere, qraf Kirill Vladimiroviçin yanınamı gedirsiniz? – soruşdu. – Halı yaxşı olsa, Pyeri buraya nahara dəvət edin. O, buraya gələrdi, uşaqlarla rəqs edərdi. Ma chere, hökmən dəvət edin. Görək bu gün Taras necə məclis düzəldəcək. Deyir ki, bu gün bizdə olacaq nahar kimi bir naharı qraf Orlovgil ömürlərində görməyiblər.

XV

Knyaginya ilə oğlu qrafinya Rostovanın karetinə mindilər. Karet küləş döşənməmiş küçə ilə gedib qraf Kirill Vladimiroviç Bezuxovun geniş həyətinə girdikdə Anna Mixaylovna:

– *Mon cher Boris!*² – oğluna müraciət etdi və köhnə paltosunun altından əlini qorxa–qorxa və nəvazişlə qaldırıb oğlunun əlinin üstünə qoydu: – *Mon cher Boris*, mehriban ol, diqqətli ol, – dedi. – Necə olsa, qraf Kirill Vladimiroviç sənin xaç atandır. Sənin gələcək taleyin də

¹ Bəzən

² Əzizim Boris

ondan asılıdır. Bunu yadında saxla, *mon cher*¹, bacardığın qədər sevimli olmağa çalış...

– Əgər bundan həqarətdən başqa bir şey çıxacağını bilsəydim...
– oğlu soyuq bir tövrlə cavab verdi. – Ancaq söz vermişəm və bunu sizin xatiriniz üçün edərəm.

Qapıda başqa bir karet durduğuna baxmayaraq, qapıcı ana və balanı (onlar özləri haqqında heç bir söz demədən, taxçalarda qoyulmuş iki sıra heykəllərin arasındakı şüşəbəndə girdilər) nəzərdən keçirdi, qadının əynindəki köhnə paltoya mənalı-mənalı baxdı və kimi istədiklərini soruşdu, onlara knyaginyalardan birisinin deyil, qrafın lazım olduğunu bildikdə, qraf cənablarının bu gün pis halda olduğunu və heç kəsi qəbul etmədiyini söylədi.

– Biz geri dönə bilirik, – oğlu fransızca söylədi.

– *Mon ami!*² – deyə anası yalvarıcı səslə yenə əlinə toxunaraq, oğluna müraciət etdi. Sanki oğlunun əlinə toxunmaqla onu ya sakit edəcək və ya qızıdıracaqdı.

Boris susdu və şinelini çıxarmadan, sualedici nəzərlə anasına baxdı. Anna Mixaylovna incə bir səslə qapıcıya müraciət edərək:

– Quzum, – dedi, – mən qraf Kirill İvanoviçin bərk xəstə olduğunu bilirəm... ona görə də gəlmişəm... Mən onun qohumuyam... Quzum, mən onu narahat etməyəcəyəm... Mənə ancaq knyaz Vasili Sergeyeviç lazımdır, onun kareti buradadır. Zəhmət çək, xəbər ver.

Qapıcı üz-gözünü turşudaraq, yuxarıya uzanan qaytayı çəkdi və qayıtdı.

Yuxarıdan yüyürən və pilləkənin kənarından baxan corablı, başmaqlı və fraklı xidmətçiye:

– Knyaginya Drubetskaya knyaz Vasili Sergeyeviçin yanına gəlib, – səsləndi.

Knyaginya boyanmış ipək paltarının büküşlərini düzəldərək, bədənnüma venedik güzgüsünə baxdı və köhnə başmaqlı ayaqları ilə xalı döşənmiş pilləkəni cəld yuxarı dırmandı.

Yenə də əlini toxundurmaqla hiddətləndirdiyi oğluna müraciət edərək:

– *Mon cher, vous m'avez promis*³, – dedi.

Oğlu gözlərini yerə dikərək sakitcə onun dalınca gedirdi. Salona girdilər. Salondan knyaz Vasilinın otaqlarına bir qapı açılırdı.

Ana ilə oğlu otağın ortasında qarşılarına çıxan qoca xidmətçidən yolu soruşmaq istərkən, qapılardan birisinin tunc dəstəyi çevrildi və knyaz Vasili çıxdı. Ev paltarında, bir ulduzlu balaca məxmər şubada olduğu halda, göyçək və qara saçlı bir kişini ötürürdü. Bu kişi məşhur Peterburq həkimi Lorrain idi.

– *C'est donc positif*¹, – deyə knyaz soruşdu.

Həkim latınca sözləri fransız ləhcəsilə tələffüz edərək:

– "*Mon prince, errare humanum est*", *mais...*² – cavab verdi.

– *C'est bien, c'est bien...*³

Knyaz Vasili Anna Mixaylovna ilə oğlunu görərək baş əydi, həkimi yola saldı və dinməz, lakin sualedici bir görünüşlə onlara yaxınlaşdı. Oğlu anasının gözlərinə birdən-birə dərin bir kədər çök-düyünü gördü və yavaşca gülümsədi.

Knyaginya knyaz Vasilinın soyuq, təhqiramiz nəzərlərini görmüş kimi:

– Ah, knyaz, nə müsibətli bir vaxtda görüşməli olduq... Əziz xəstəmizin halı necədir? – soruşdu.

Knyaz Vasili heyrət edirmiş kimi bir nəzərlə qadına və sonra Borisə baxdı. Boris nəzakətlə salam verdi. Knyaz Vasili salama cavab vermədən, Anna Mixaylovnaya tərəf döndü və onun sualına başının və dodaqlarının hərəkəti ilə cavab verdi, xəstənin çox pis və ümüdsüz bir vəziyyətdə olduğunu anladı.

Anna Mixaylovna:

– Nə danışırırsınız, – deyə heyrət etdi. – Ah, dəhşət! Adam düşünməyə belə qorxur... – Sonra Borisə göstərərək, – bu mənim oğlumdur. O, özü sizə təşəkkür etməyə gəlmişdir, – dedi.

Boris yenə də nəzakətlə təzim etdi.

– İnanın, knyaz, ana qəlbi sizin etdiyiniz yaxşılıqları heç vaxt unutmayacaq.

Knyaz Vasili yaxasını düzəldərək:

– Sevimli Anna Mixaylovna, sizə yaxşılyq etdiyimə çox sevini-rəm, – dedi. Onun səsində burada, Moskvada, himayə etdiyi Anna

¹ Demək, doğrudur.

² Knyaz, insan səhv edə bilər.

³ Yaxşı, yaxşı!

¹ Əzizim

² Dostum

³ Əzizim, sən mənə söz vermişən ha

Mixaylovnanın qarşısında, Peterburqda, Annette Şererin müsamirəsində olduğundan daha çox bir qürur və təkəbbür vardı.

O, kəskin bir tövrlə Borisə müraciət edərək:

– Yaxşı xidmət etməyə və ləyaqət göstərməyə çalışın, – dedi.

– Mən çox şadam... Siz burada məzuniyyətdəsinizmi? – laqeyd səsi ilə soruşdu.

Boris knyazın belə quru və sərt danışmasından pərt olmadan və söhbətə girişməyə həvəs göstərmədən:

– Cənab knyaz, – dedi, – təyin olunan yerə getmək üçün ömr göz-ləyirəm. – Boris o qədər sakit və nəzakətlə danışdı ki, knyaz ona diq-qətlə baxdı.

– Ananızın yanındamı olursunuz?

Boris yenə də “cənab knyaz” sözünü təkrar edərək:

– Qrafinya Rostovagildə yaşayıram, – dedi.

Anna Mixaylovna:

– Nathalie Şinşinani alan İlya Rostovgildə, – dedi.

Knyaz Vasili öz yeknəsək səsi ilə:

– Tanıyıram, tanıyıram, – dedi. – *Je n'ai jamais pu concevoir, comment Nathalie s'est décidée à épouser cet ours mal-léché! Un per-sonnage complètement stupide et ridicule. Et joueur à ce qu'on dit!*

– *Mais très brave homme, mon prince*², – Anna Mixaylovna müqəssir bir halda gülümsədi. Sanki qraf Rostovun doğrudan da bu sifətə layiq olduğunu bilir və zavallı qocaya acımasımı ondan rica edirdi.

Knyaginya bir az kiridikdən sonra yenə üzündə böyük bir yas ifadə edərək:

– Həkimlər nə deyir? – soruşdu.

Knyaz:

– Ümid azdır, – dedi.

– Mən isə mənə və Boryaya etdiyi yaxşılıqlar üçün dayıya bir də təşəkkür etmək istəyirdim. *C'est son filleul*³, – knyaginya elə əda ilə əlavə etdi ki, sanki onun bu sözləri knyaz Vasilini çox sevin-dirməli idi.

¹ Natalinin nə üçün bir kirlə ayıya ərə getdiyini indi də anlaya bilmirəm. Axmaq və gülünc bir adamdır. Deyildiyinə görə, qumarbazdır.

² Amma, knyaz, çox mərhəmətli adamdır.

³ O, bunun kirkəsidir.

Knyaz Vasili düşündü və üzünü turşutdu. Anna Mixaylovna anladı ki, knyaz qraf Bezuxovun vəsiyyətnaməsinə knyaginyanın da şərik olacağından qorxur. Odur ki, onu sakit etməyə tələsdi:

– Dayıya qarşı səmimi məhəbbət və sədaqətim olmasaydı, – deyə knyaginya davam etdi. O, “dayı” sözünü çox arxayın və açıq söylədi.

– Mən onun xasiyyətini yaxşı bilirəm, alicənab, həqiqətpərəst bir adamdır, ancaq yanında knyaz qızlarından başqa kimsə yoxdur. Onlar da hələ gəncdirlər... – Knyaz qızlarından əyilib pıçılıtlı ilə: – O, son vəzifəsini yerinə yetirdimi, knyaz? – dedi, – bu son dəqiqələr olduqca qiymətlidir. Yoxsa çox pis bir hal əmələ gələ bilər, əgər o, özünü belə pis hiss edirsə, onu hazırlamaq lazımdır. Knyaz, biz qadınlara, – deyə o, nazla gülümsədi, – belə şeyləri danışmağın qaydasını bilirəm, onu mütləq görmək lazımdır. Onu görmək mənə çox ağır gələcək, lakin mən müsibətə adət etmişəm.

Knyaz, deyəsən, anladı, Annette Şererin müsamirəsində olduğu kimi anladı ki, Anna Mixaylovnanın yaxa qurtarmaq çox çətindir.

Knyaz:

– Chère Anna Mixaylovna, qorxuram bu görüş ona çox pis təsir etsin, – dedi. – Axşama qədər gözləyək, həkimlər böhran keçirəcəyini söyləyirlər.

– Yox knyaz, belə dəqiqələrdə gözləmək olmaz. *Pencez, il y va du salut de son âme... Ah! c'est terrible, les devoirs d'un chrétien...*¹

İçəri otaqlardan birisinin qapısı açıldı, qrafın qardaşı qızlarından, knyaz qızlarından biri çıxdı, onun məyus və laqeyd bir üzü, qıçla-rına nisbətən ifrat dərəcədə uzun beli vardı.

Knyaz Vasili ona tərəf döndü:

– Hə, necədir?

– Hələ elədir, bu səs-küy də... – deyə xanım qız Anna Mixaylov-nanı yad adam kimi nəzərdən keçirdi.

Anna Mixaylovna yüngül addımlarla qrafın qardaşı qızına tərəf gedərək məsud bir təbəssümlə güldü:

– *Ah, chère, je ne vous reconnaissais pas*² – dedi, – *Je viens d'ar-river et je suis à vous pour vous aider à soigner mon oncle. J'imagine,*

¹ Düşünün, məsələ onun ruhunu xilas etmək üstündədir. Ah! Müdhiş bir şeydir, hər bir xristiyanın vəzifəsi...

² Ah, özüm, mən sizi tanımadım.

*combien vous avez souffert*¹, – deyə gözlərini süzərək ürəyiyananlıq etdi.

Knyaz qızı cavab vermədi, gülümsəmədi də, dərhal çıxdı. Anna Mixaylovna əlcəklərini çıxardı, qalib bir vəziyyətdə kreslodada oturdu və knyaz Vasilini də yanında oturmağa dəvət etdi.

– Boris! – oğluna müraciət etdi və gülümsədi, – mən qrafın, dayının yanına gedirəm, *mon ami*² sən də hələlik Pyerin yanına get, amma Rostovgilə dəvət edildiyini söyləməyi də unutma. Onu nahara dəvət edirlər. Zənnimcə getməz, – o, knyaza müraciət etdi.

– Əksinə, – deyə knyaz kefi pozulmuş bir halda cavab verdi – *Je serais très content si vous me débarrassez de ce jeune homme...*³ Burada boş yerə oturub. Qraf bir dəfə də olsun onu soruşmayıb.

O, çiynlərini çəkdi. Xidmətçi Boris əvvəlcə aşağı, sonra pilləkənlə yuxarı, Pyotr Kirilloviçin yanına apardı.

XVI

Pyer Peterburqda özünə bir vəzifə seçə bilmədi, doğrudan da onu azgınlıq üstündə Moskvaya sürgün etmişdilər. Qraf Rostovgildə danışılan hadisə doğru idi. Kvartalını ayıya sarıma işində Pyer iştirak etmişdi. O, bir neçə gün bundan əvvəl gəlmiş və həmişəki kimi, atasının evinə düşmüşdü. Hadisənin Moskvada məlum olmasını və atasının ətrafında toplaşan və həmişə onun pisliyini istəyən qadınların atasını acıqlandırmaq üçün bu hadisədən istifadə etdiklərini bildiyi halda, gəldiyi gün atası olan tərəfə keçdi. Adətən knyaz qızlarının oturduğu qonaq otağına girərkən, orada kargəf dəlində işləyən və kitab oxuyan xanımlara salam verdi, xanımlardan biri kitabı ucadan oxuyurdu. Üç nəfərdilər. Böyüyü təmizkar, uzunbel, ciddi bir qız idi. Anna Mixaylovnanın qabağına çıxan bu qız idi, o, kitab oxuyurdu, kiçiklərinin hər ikisi al yanaqlı və qəşəng idi, onlar kargəfdə işləyirdilər. Onları bir-birindən fərqləndirən birisinin dodağı üstündə olan xal onu çox gözəl göstərirdi. Pyeri xortlamış bir ölü və ya cüzamlı bir xəstə kimi qarşıladılar. Böyük qız mütaliəsini kəsdı və qorxmuş gözləri ilə dinnəz-söyləməz ona baxdı, xalsız kiçik qız da eyni vəziyyəti

¹ Mən əminizə xidmət üçün sizə kömək etməyə gəldim.

² Dostum

³ Siz məni bu gəncdən xilas etsəydiniz, çox şad olardım...

aldı, ön kiçiyi, xallı, nəşəli və güləyən qız çox ehtimal ki, bu maraqlı səhnədən doğmuş gülüşünü gizlətmək üçün başını kargəfin üzünə əydi. O toxuduğu parçanı aşağı çəkdi və gülüşünü güclə saxlayaraq, çəşnilərə baxırmış kimi əyildi.

Pyer – Bonjour, ma cousine, – dedi. Vous ne me reconnaissez pas? (Kuzina (əmi qızı), xoş gördük. Məni tanıyırsınız?)

– Mən sizi çox yaxşı tanıyıram, çox yaxşı tanıyıram.

– Qrafın halı necədir? Onu görə bilərəmmi? – Pyer həmişə olduğu kimi uyğunsuzluqla, lakin utanmadan soruşdu.

– Qraf həm cismani, həm də mənəvi əzab çəkir, deyəsən, siz onun mənəvi əzablarını artırmağa gəlmişsiniz.

Pyer:

– Qrafı görə bilərəmmi? – təkrar etdi.

– Hm!.. Onu öldürmək, tamamilə öldürmək istəyirsinizsə, görə bilərsiniz. Olqa, get gör, əminin bulyonu hazır oldumu, vaxtdır, – deyə knyaz qızı əlavə etdi və bununla Pyerə göstərmək istədi ki, sən atanı həmişə narahat etmək istədiyindən, biz həmişə onun rahatlığı üçün çalışırıq, həmişə çalışırıq.

Olqa çıxdı. Pyer bir qədər durub, bacılara baxdı və təzim edərək dedi:

– Hələlik mən gedim öz otağıma, mümkün olanda, mənə xəbər verin.

Ertəsi gün knyaz Vasili gəldi və qrafın evində düşdü. O, Pyeri yanına çağırtdırıb dedi:

– *Mon cher, si vous vous conduisez ici, comme à Pétersbourg; vous finirez très mal; c'est tout ce que je vous dis*¹. Qraf ağır, çox ağır xəstədir. Sən onu heç görməməlisən.

O zamandan bəri Pyeri artıq rahatsız edən yox idi. Bütün günü yuxarıda, öz otağında olurdu.

Boris onun yanına girəndə Pyer öz otağında gəzinir, hərdən bucaqlarda dayanır, gözə görünməyən bir düşməni qılıncı vuracaq kimi divarı hədələyir, gözlüklərinin üstündən ciddi bir nəzərlə baxır və yenə anlaşılmaz sözlər söyləyərək, çiynlərini oynadır və əllərini açaraq otağın içində gəzməyə başlayırdı.

¹ Əzizim, burada da özünü Peterburqda apardığımız kimi aparsanız, noticosi çox pis olar, sizə artıq deyəcək bir sözüm yoxdur.

– *L'Angleterre a vécu!*, – deyə qaşqabağını sallayaraq və kimi isə barmağı ilə göstərərək söyləndi. – *M. Pitt comme traître à la nation et au droit des gens est condamné à...*²

Özünü bu dəqiqə Napoleon təsəvvür edən Pyer öz qəhrəmanı ilə bərabər Pa-de-Kale üzərindəki təhlükəli yolu keçib Londonu fəth etdikdən sonra, Pitte üzərindəki mühakiməsini bitirməyə müvəffəq olmadı. Birdən gənc və mütənəsb bədənlı gözəl bir zabitin içəri girdiyini gördü. O dayandı. Pyer Borisi on dörd yaşlı bir uşaq ikən qoyub getmişdi və qətiyyətlə xatırlamırdı, lakin buna baxmayaraq, özünəməxsus cəldlik və sevinclə onun əllərindən yapışdı və mehribanlıqla güldü.

Boris sakitcə, xoş bir təbəssümlə:

– Məni xatırlayırsınız mı? – soruşdu. – Mən anamla qrafın yanına gəlmişik, lakin o, deyəsən, xəstədir.

– Hə, deyəsən, xəstədir. Hamı onu rahatsız edir, – Pyer bu gəncin kim olduğunu xatırlamağa çalışaraq cavab verdi.

Boris Pyerin onu tanımadığını hiss edir, özünü tanımağı lazım bilmir və azacıq da olsa, sıxıntı hiss etmədən, düz onun gözlərinə baxırdı.

Boris uzun və Pyer üçün uğunsuz olan sükutdan sonra dedi:

– Qraf Rostov xahiş etdi ki, bu gün onlara nahara gələsiniz.

Pyer sevinclə:

– A! Qraf Rostov! Hə, siz onun oğlusunuz? İlyə? Təsəvvür edərmisiniz, əvvəlcə mən sizi tanımadım. *M-me Jacqout*³ ilə Vorobyovi qoriyə getdiyimiz yadımızdadır mı? Çoxdan olan şeydir...

Boris tələsmədən, cəsarətli və bir az da istehzalı bir təbəssümlə dedi:

– Siz səhv edirsiniz. Mən Borisəm, knyaginya Anna Mixaylovna Drubetskayanın oğluyam. Rostovun atasının adı İlyadır, öz adı isə Nikolaydır. Mən m-me Jacqout adlı adam tanıyıram.

Pyer üzərinə ağcaqanad və ya arı hücum etmiş kimi əllərini və başını oynatdı:

– Eh, mənə nə olub, aləmi bir-birinə qarışdırdım. Moskvada o qədər qohumumuz var ki! Siz Borissiniz... Eləmi? Demək tanışığ. Yaxşı, siz Bulon səfəri haqqında nə fikirdəsiniz? Əgər Napoleon

¹ İngiltərənin sonudur.

² Pitt bir millət və xalq hüququ xaini kimi məhkum...

³ Madam Jako

kanaldan keçsə, ingilislərin işi pis olacaq. Zənnimcə, belə bir səfər çox mümkündür. Vilnev olsaydı, fürsəti əldən verməzdi.

Boris Bulon səfəri haqqında heç bir şey bilmirdi, qəzetləri oxumamışdı və Vilnevin adını ilk dəfə eşidirdi.

O, sakit və istehzalı tonla:

– Biz Moskvada siyasətdən çox yemək və dedi-qodu ilə məşğul oluruq, – dedi. – Mən bu məsələlər haqqında heç bir şey bilmirəm və düşünürəm. Moskva hər şeydən çox qeybət qılmaqla məşğuldur, – təkrar etdi. – İndi də sizdən və qrafdan danışirlar.

Pyer müsahibinin bir söz deyib sonra peşman olacağından qorxmuş kimi, özünəməxsus xoş təbəssümlə güldü. Boris isə dümdüz Pyerin gözlərinə baxaraq aydın və quru bir əda ilə danışdı.

O deyirdi:

– Moskvanın qeybətçilikdən başqa işi-peşəsi yoxdur. Hamı bu saat qrafın öz mal-dövlətini kimə qoyub gedəcəyi ilə məşğuldur. Bəlkə o, bizim hamımızdan daha çox yaşayacaq, mən çox arzu edirəm ki, belə olsun.

– Hə, çox ağır məsələdir, – Pyer cavab verdi. – Çox ağırdır. – Pyer yenə qorxurdu ki, bu zabit birdən-birə uyğunsuzluq törədən bir söz danışacaq.

Boris azacıq qızararaq, lakin səsini və vəziyyətini dəyişmədən: – Sizə elə gəlir ki, – dedi, – hamı bu varlı adamdan bir şey qopartmağa can atır.

“Elədir ki, var” – Pyer düşündü.

– Anlaşılmazlığa yol verməmək üçün, mən sizə deməliyəm ki, çox yanılırsınız, əgər məni və anamı o adamların sırasına daxil edirsinizsə, çox səhv edirsiniz. Biz çox yoxsuluq, lakin mən öz tərəfimdən deyirəm, mən yalnız atanız varlı olduğu üçün onu özümə qohum hesab etmirəm, nə mən və nə də anam ondan heç bir şey istəməyə-cəyik və qəbul da etməyəcəyik.

Pyer uzun zaman onun nə dediyini anlaya bilmədi. Anladığından sonra da divandan qalxdı və özünəməxsus cəldlik və bacarıqsızlıqla Borisin biləyindən tutdu və Borisdən daha çox qızararaq, utancaqlıq və məhcubiyyətlə qarışıq bir hisslə danışmağa başladı.

– Çox qəribədir. Məgər mən... kim deyir ki... Mən çox yaxşı bilirməm ki...

Lakin Boris yenə onun sözünü kəsdi:

– Mən öz fikrimi tamamilə dediyimə çox şadam. Bəlkə, sizə xoş gəlmədi, mənə əfv edin... – O, özü təsəlli tapmaq əvəzinə, ona təsəlli verməyə başladı: – Yəqin ki, sizi təhqir etmədim. Mənim qaydamdır, hər şeyi açıq danışaram... Nə cavab verirəm? Rostovgilə nahara gələcəksinizmi?

Boris, ehtimal ki, üzərindəki ağır vəzifəni başqasının üzərinə atmaqla özünü uyğunsuzluqdan çıxarıb başqasını o hala saldığına sevindi və yenə xoş bir hal aldı.

Pyer sakitləşərək:

– Yox, dayanın. Siz qərībə adamsınız. Bu saat dediyiniz çox yaxşı söz idi. Yəqin, siz mənim tanımısınız. Biz çoxdan görüşməmişik... Uşaqlıqdan ayrılmışıq... Siz məndən arxayın ola bilərsiniz... Mən sizi anlayıram, çox gözəl anlayıram. Mən bunu edə bilməzdim, cəsarət edə bilməzdim, çox yaxşı etdiniz. Sizinlə tanış olduğuma çox şadam, qərībədir, – deyərək dayanıb gülümsədikdən sonra əlavə etdi: – Siz mənə nə sanmışdınız? – O güldü. – Nə olar? Eybi yoxdur. Sizinlə daha yaxşı tanış olarıq, əlbəttə. O, Borisin əlinə sıxdı. Bilirsinizmi, mən qrafgilə heç getməmişəm. Çağırmaıb... Bir insan olaraq ona mənim yazığım gəlir... Lakin nə etməli?

Boris gülümsəyərək:

– Siz zənn edirsiniz ki, Napoleon öz ordusunu keçirə biləcək? – soruşdu.

Pyer Borisin söhbəti dəyişdirmək istədiyini anladı və onunla razılaşaraq, Bulon müharibəsinin xeyir və zərərindən danışmağa başladı.

Lakey Borisi knyaginyanın yanına çağırmağa gəldi. Knyaginya gedirdi. Pyer Borislə daha yaxından tanış olmaq üçün nahara gələcəyini vəd etdi, gözlüyünün arxasından onun gözlərinə nəvazişlə baxaraq əlini sıxdı... O getdikdən sonra Pyer yenə otaqda xeyli gözdü, lakin bu dəfə artıq gözə görünməyən düşməni qılıncla hədələmədi, sevimli, ağıllı və cəsarətli gənci xatırladıqca gülümsəməyə başladı.

İlk gənclik yaşlarında, xüsusilə yalqızlıqda olduğu kimi, Pyer bu gənc adama qarşı səbəbsiz bir nəvaziş hiss etdi və onunla dostlaşmağı qərara aldı.

Knyaz Vasili knyaginyanı ötürürdü. Knyaginya dösmalı gözlərinə tutmuşdu, üzündən göz yaşları axırdı.

Knyaz xanımı:

– Bu dəhşətdir, dəhşət! – deyirdi, lakin mən hər halda öz vəzifəmi yerinə yetirəcəyəm. Gecə yanında qalmağa gələcəyəm. Onu belə qoymaq olmaz. Hər bir dəqiqə qiymətlidir. Knyaz qızlarının nə üçün yubandıqlarını başa düşə bilmirəm. Bəlkə, onu rahat etmək üçün, bir yol tapmağa Allah mənə yardım etdi!.. *Adieu, mon prince, que le bon Dieu vous soutienne...*¹

– *Adieu ma bonne*², – knyaz geri dönərək cavab verdi.

Karetə mindikdən sonra knyaginya oğluna dedi:

– Ah, o, ağır bir haldadır. Heç kəsi tanımır.

Oğlu:

– Anacan, anlamıram, Pyerlə onun əlaqəsi necədir? – soruşdu.

– Hamısı onun edəcəyi vəsiyyətdən asılıdır, oğlum, bizim də tale-yimiz ondan asılıdır...

– O, bizə nə üçün bir şey qoyub getməli imiş?

– Ah, oğlum! Axı o, belə varlı, biz isə belə yoxsuluq!

– Yox, anacan, bu səbəb kafi deyildir...

– Ah, İlahi! İlahi! O, nə yaman haldadır! – deyərək anası inildədi.

XVII

Anna Mixaylovna öz oğlu ilə qraf Kirill Vladimiroviç Bezuxovgilə getdikdən sonra, qrafınaya Rostova uzun zaman yaylıqı gözlərinə sıxaraq tək oturdu. Nəhayət, zəngi vurdu.

Bir neçə dəqiqə gözləməyə məcbur edən qulluqçu qıza acıqlı dönərək:

– Bu nədir, özizim, qulluq etmək istəmirsiniz, nədir? Elə isə sizə yer taparam, – dedi.

Qrafınaya öz dostunun dərdinə və həqarətli yoxsulluğuna dərdindən acıyırdı, ona görə də halı çox pərişan idi. Onun bu halı xidmətçi qızlara “özizim” və “siz” demək şəklində təzahür edirdi.

Xidmətçi qız:

– Bağışlayın, – dedi.

– Qrafı yanıma çağırın.

Qraf həmişəki kimi bir az müqəssir kimi, yanlarını basa-basa arvadına yanaşdı.

¹ Xudahafiz, knyaz, Allah köməyiniz olsun.

² Xudahafiz, özizim.

– Nə var, qrafinuşka! Amma meşə çillərindən bir *sauté au madère*¹ olacaq ki, ma chère! Dadına baxdım, Taraskaya min manatı naھاq yərə verməmişəm. Dəyər!

O, bir cavan kimi dirsəklərini dizlərinə dayayıb çal saçlarını qarışdıraraq, arvadının yanında oturdu.

– Qrafinuşka, nə əmr edirsiniz?

Qrafinya ərinin jiletini göstərərək:

– Bura bax, əzizim, buran niyə ləkələnib? Yəqin şirədir, – deyə gülümsədi. – Qraf, bilirsənmi nə var, mənə pul lazımdır.

Qrafinyanın üzü kədərlandı.

– Ah, qrafinuşka!.. – deyə qraf əlini cibinə aparıb pul qabını çıxarmaq istədi.

– Çox lazımdır, qraf, mənə beş yüz manat lazımdır.

Qrafinya batist yaylığını çıxarıb ərinin jiletini sildi.

– Bu saat, bu saat... Ey, orada kim var? – deyə qraf, çağırdığı adamın dərhal özünü buraya yetirəcəyinə inanmış kimi səsləndi. – Mitenkanı buraya göndərin!

Mitenka qrafın evində tərbiyə almış bir zadəgan oğlu idi, indi qrafın bütün işlərini idarə edirdi. Mitenka sakit addımlarla otağa girdi. Qraf içəri girən hörmətkar gəncə müraciətlə:

– Əzizim, mənə... – o, bir az düşündü, – hə, 700 manat pul gətir. Bax, keçən dəfəki kimi cırıq və kirli pullar olmasın, yaxşılardan olsun, qrafinya üçündür.

Qrafinya kədərli bir ah çəkərək:

– Hə, Mitenka, sən Allah, təmizlərdən gətir, – dedi.

Mitenka:

– Qraf cənabları, nə zaman buyurursunuz, gətirim? – soruşdu. – Ərz olsun ki... Amma yox, narahat olmağa dəyməz, – deyə o, qrafın tez-tez və çətinliklə nəfəs aldığına gördükdə, acıqlandığını anlayıb əlavə etdi. – Yadımdan çıxacaqdı... bu saatmi buyurursunuz, gətirim?

– Hə, hə, bu saat gətir. Qrafinyaya ver.

Gənc çıxdıqdan sonra, qraf gülümsəyərək:

– Bu Mitenka lap qızıl parçasıdır, – dedi. Dilinə yox gəlməz. Zəhləm gedən şeydir. Hər şey mümkündür.

Qrafinya:

¹ Xörək adıdır.

– Ah, qraf, pul, pul, dünyada adamın başına nələr gətirmir! Mənə bu pul çox lazımdır, – dedi.

Qraf:

– Siz, qrafinuşka, məşhur bir bədxərcsiniz, – deyə arvadının əlini öpdü və yenə öz kabinetinə getdi.

Anna Mixaylovna Bezuxovgildən qayıtdıqda, qrafinyanın pulları kiçik stolun üzərindəki yaylığın altında idi, hamısı da təzəcə kağız pullar idi. Anna Mixaylovna da qrafinyanın nə üçün işə həyəcanlandırdığını duydu.

– Hə, nə var, nə yox, dostum? – qrafinya soruşdu.

– Ax, elə yaman haldadır ki! Heç tanınmalısı qalmayıb, əhvalı çox pisdır, çox. Bircə dəqiqə yanında qaldım, ikicə kəlmə söz də deyə bilmədim...

– Annette, sən Allah, rədd etmə, – deyə qrafinya birdən dilləndi və onun artıq cavan olmayan, arıq və vüqarlı üzünə qərribə bir qızartı çökdü, bu sözləri deyə-deyə o, yaylıqdan pulları çıxardı. Anna Mixaylovna həmin dəqiqə işi başa düşdü, əyildi ki, yeri gələndə qrafinyanı cəld qucaqlasın.

– Budur, bunu Borisə mundir tikdirmək üçün bağışlayıram...

Anna Mixaylovna artıq onu qucaqlayıb özü də ağlayırdı. Qrafinya da ağlayırdı. Onlar öz dostluqları və məhribanlıqları xatirinə ağlaşır-dılar... Bir də ona görə ağlaşır-dılar ki, cavanlıqdan bir-birilə dost olduqları halda, pul kimi ləyaqətsiz xırda-xuruş şeylərə baş qoşmalı olurlar. Ağlaşmalarının bir səbəbi də o idi ki, artıq cavanlıqları öldən getmişdi. Ancaq hər ikisinə bu göz yaşları xoş idi...

XVIII

Qrafinya Rostova qızları və bir xeyli qonaq ilə qonaq otağında oturmuşdu. Qraf kişi qonaqları öz kabinetinə aparıb həvəslə cəm etdiyi türk qəlyanları kolleksiyasını onlara göstərirdi. O, arabir çıxıb soruşurdu, bəs gəlib çıxmadı? Cəmiyyətdə *le terrible dragon*¹, ləqəbi ilə tanınan, öz zənginliyi və əzəməti ilə deyil, açıq fikir və sadə rəftarı ilə məşhur olan Marya Dmitriyevna Axrosimova xanımı gözləyirdilər. Marya Dmitriyevnanı çar ailəsi tanıyırdı, onu bütün Moskvada və Peterburqda tanıyırdılar və hər iki şəhərdə ona təəccüb edir,

¹ Qorxunc drağon

xəlvətə onun qabalıqlarına gülür, haqqında lətifələr danışdılar, buna baxmayaraq hamı istisnasız olaraq, ona hörmət edir və ondan qorxurdu.

Tüstü ilə dolmuş kabinetdə əsgər toplamaq haqqındakı manifestlə elan edilmiş müharibə haqqında söhbət gedirdi. Hələ manifesti heç kim oxumamışdı. Amma nəşr edildiyini hamı bilirdi. Qraf iki nəfər çubuq çəkən və söhbət edən qonşusunun arasında, arxası mütəkkəli yumşaq divanda oturmuşdu. Özü nə çubuq çəkir, nə də danışdı, başını gah bu tərəfə, gah o tərəfə əyərək, zahiri bir məmnuniyyətlə çubuq çəkənlərə baxır və bir-biri ilə vuruşdurduğu iki qonşunun mübahisəsinə qulaq asırdı.

Danışanlardan birisi sivil idi, qırışq, acıqlı və qırılmış ariq üzlü bir adam idi, ən şıq bir gənc kimi geyinsə də, yaşı artıq qocalığa yaxınlaşmışdı. O, ev adamı kimi bardaş qurub yumşaq divanda oturmuşdu. Çubuğun kəhrəbasını yan tərəfdən ağzına soxaraq, kəsik-kəsik tüstünü sorur və gözlərini qırışdırırdı. Bu, qrafınyanın əmisi oğlu qoca, subay Şinşin idi. Moskva qonaqlıqlarında ona acıdlı deyirdilər. O, deyəsən, öz müsahibinə güzəştə gedirdi. O biri cavan, çəhrayı sifətli bir qvardiya zabiti idi, təmizcə yuyunmuş və daranmışdı, kəhrəbanı ağzının ortasında tutaraq, çəhrayı dodaqları ilə tüstünü sorur və gözəl ağzından halqalar halında buraxırdı. Bu, həmin Semyonov alayındakı adyutant Berq idi ki, Borislə birlikdə alaya getmişdi. Bu həmin Berq idi ki, Nataşa onu Veranı, böyük qrafınyanın nişanlısı adlandıraraq, Veranı acıqlandırır. Qraf bunların ikisinin arasında oturub diqqətlə dinləyirdi. Qrafın boston oyunundan başqa ən çox sevdiyi məşguliyyət, dinləyici vəziyyətində qalmaq idi, xüsusilə iki çox danışan müsahibi vuruşdurmağa müvəffəq olduqda, bu məşğələ ona daha çox xoş gəlirdi.

Şinşin gülürək və ən sadə rus xalq ifadələrini incə fransız cümlələri ilə qarışdıraraq (bu onun dilinin bir xüsusiyyəti idi) dedi:

– Bəs necə, a kişi, *mon très honorable*¹ Alfons Karloviç. *Vous comptez vous faire des rentes sur l'état*², bölükdən qazanc etmək istəyirsiniz?

– Yox, Pyotr Nikolayeviç, mən ancaq göstərmək istəyirəm ki, piyadaya nisbətən süvaridə qazanc daha azdır. Pyotr Nikolayeviç, indi mənim vəziyyətimi təsəvvür edin...

¹ Möhtərəm

² Siz hökumətdən qazanc götürmək fikrindəmisiniz.

Berq həmişə çox düzgün, sakit və nəzakətlə danışdı. O, həmişə özündən danışdı, özünə bilavasitə dəxli olmayan şeylərdən danışdığı zaman, həmişə sakitcə durardı. O, beləcə, heç sıxılmadan və kim-səyə kiçik bir sıxıntı belə hiss etdirmədən, bir neçə saat kiriyə bilərdi. Lakin söhbət şəxsən ona aid olduqda, o, zahiri bir məmnuniyyətlə uzun-uzun danışdı.

– Pyotr Nikolayeviç, mənim vəziyyətimi təsəvvür edin, süvaridə olsaydım, adyutant rütbəsində belə iki yüz manatdan artıq ala bilməzdim. İndi isə iki yüz otuz manat alıram, – deyər o, nəşəli və xoş bir təbəssümlə danışır, Şinşinə və qrafa baxırdı, sanki öz uğurlarının daima başqa adamların əsas arzu və məqsədi olacağına heç bir şübhəsi yox idi.

– Bundan başqa, Pyotr Nikolayeviç, qvardiyaya keçəndən sonra, hörmətim artmışdır, – Berq sözünə davam etdi. – Qvardiya piyadasında boş yerlər də çoxalır. Sonra özünüz mülahizə edin, mən iki yüz otuz manatla necə keçinə bilərəm? Artırub atama da göndərirəm, – deyər o, tüstünü halqa-halqa buraxdı.

Şinşin kəhrəbanı ağzının o biri tərəfinə keçirərək:

– *La balance y est... Comme dit le proverbe*¹ almanlar yumurtadan yun qırırlar, – dedi və qrafa göz vurdu.

Qraf qəhqəhə ilə güldü. O biri qonaqlar Şinşinin söhbətə məşğul olduğunu görüb ona qulaq asmağa yaxınlaşdılar. Berq bu istehzamı və laqeydliyi hiss etmədən söhbətinə davam edirdi. Qvardiyaya keçdikdən sonra korpusdakı yoldaşlarından bir dərəcə artıq rütbə qazandığından, müharibə zamanı bölük komandirini öldürə biləcəklərindən, o isə bölükdə böyük olaraq qaldıqda, asanlıqla komandir ola biləcəyindən, alayda hamının onu sevdiyindən, atasının ondan çox razı qaldığından danışdı. Deyəsən, Berq bütün bunları danışarkən, həzz alırdı, ehtimal ki, başqa adamların da özlərinə məxsus maraqlı məsələləri olduğu ağlına belə gəlmirdi. Lakin bütün danışdıqları o qədər sevimli, gənc xudbinliyin sadələşliyi o qədər açıq və aydın idi ki, o, bütün dinləyiciləri özünə ram etmişdi.

Şinşin ayaqlarını yumşaq divandan aşağı salaraq, əlini onun çiyninə vurdu və: – Hə, canım, siz piyadada da, süvaridə də, hər yerdə irəli gedərsiniz, mən sizə qabaqcadan deyirəm, – dedi.

¹ Balans vuruldu... Atalar demişkon

Berq sevinclə güldü. Qraf və onun dalınca da qonaqlar qonaq otağına keçdilər.

Nahara az qalmışdı, indi elə bir vaxt idi ki, toplaşan qonaqlar yeməyə çağırılacaqları gözləyərək, uzun söhbət başlamır və eyni zamanda süfrə başında oturmağa tələsmədiklərini göstərmək üçün tərپəşməyi və susmamağı lazım bildirdilər. Ev sahibləri qapıya nəzər salır və bəzən bir-birinə baxırdılar. Bu baxışlardan onların daha kimi və ya nəyi isə gözlədiklərini gecikmiş məşhur bir qohumlarınımı, yoxsa hələ hazır olmayan bir yeməyimi gözlədiklərini anlamağa çalışırdılar.

Pyer nahara azacıq qalmış gəldi və qonaq otağının ortasında rast gəldiyi ilk kreslonun üzərində uyğunsuz bir vəziyyətdə oturub, hamının yolunu kəsdi. Qrafınaya onu danışmağa məcbur etmək istəyirdi, o isə gözlüyünün arxasından elə bil kimi isə axtarır, sadələvhlüklə ətrafına baxır və qrafınayın bütün suallarına qısaca cavablar verirdi. Onun vəziyyəti sıxıntılı idi, lakin özü bunu hiss etmirdi. Qonaqların çoxusu onun ayı əhvalatını bildiyindən, bu böyük, şişman və dinc adama maraqla baxır və belə ağır, təmkinli adamın kvartalını ilə elə zarafət etməsinə təəccüblənirdilər.

Qrafınaya ondan:

– Bu yaxındamı gəlmisiniz? – soruşdu.

– *Oui, madame*¹ – deyərək, ətrafına baxındı.

– Siz mənim ərimi görmüsünüzmü?

– Non, madame², – deyərək, yersizcə gülümsədi.

– Siz deyəsən, bu yaxınlarda Parisdə idiniz, zənnimcə, çox maraqlıdır.

– Çox maraqlıdır.

Qrafınaya Anna Mixaylovna baxdı. Anna Mixaylovna bu gənci məşğul etməyə dəvət edildiyini anladı və onun yanında oturaraq, atasından danışmağa başladı. O, qrafınaya olduğu kimi, buna da ancaq qısaca cavablar verməyə başladı. Qonaqlar hamısı bir-birləri ilə söhbətə məşğuldurlar. Hər tərəfdən "*Les Razoumovsky... Ça a été charmant... Vous êtes bien bonne... La comtesse Apraksine...*"³ – səsleri eşidilirdi. Qrafınaya qalxdı və salona girdi.

¹ Bəli, xanım

² Yox, xanım

³ Razoumovskilər... Çox gözəl idi... Siz çox mərhəmətlisiniz... Qrafınaya Apraksina

– Marya Dmitriyevna? – deyərək onun salondan səsi eşidildi.

Cavab olaraq:

– Özüdür ki var, – deyərək qaba bir qadın səsi eşidildi. Bunun ardınca Marya Dmitriyevna otağa girdi.

Ağırlaşmış qocalardan başqa bütün qızlar və hətta xanımlar ayağa qalxdılar. Marya Dmitriyevna qapıda dayandı və çal birçəkli, əlli yaşlı başını dik tutaraq, dolğun vücudunun yüksəkliyindən qonaqlara nəzər saldı və çərmanırımı kimi tələsmədən geniş qollarının ağzını düzəltdi. Marya Dmitriyevna həmişə rusca danışdı. Başqa səslərə üstün gələn yoğun və gurultulu səsi ilə:

– Əziz bayram sahibinə və uşaqlarına salam, – dedi. Sonra əlini öpən qrafa müraciətlə: – Qoca xatakar, sən necəsən, yoxsa Moskvada danırısan? İt qovmağa yer tapmırsanmı? Nə eybi var, canım, qoy bir körpəçiklər böyüsün... – deyərək, qızları göstərdi. – İstər-istəməz bunlara nişanlı tapmalı olacaqsan.

– Kazakım, sən necəsən? (Marya Dmitriyevna Nataşanı "kazak" çağırırdı.) – deyərək cürətli və şən bir halda onun əlini öpməyə gələn Nataşanı əli ilə oxşayaraq, – bilərəm, yaman dəcəl qızsan, amma yenə də sevirəm, – dedi.

Marya Dmitriyevna böyük ridikülündən yaqut daşlı armudu sırğaları çıxarıb bayram təntənəsi ilə sevinən və qızaran Nataşaya verdi, sonra cəld dönüb Pyerə müraciət etdi.

– E, e! Əzizim, bir yaxına gəl, – deyərək qəsdən yavaş və incə bir səs çıxardı. – Bir yaxına gəl, əzizim...

Marya Dmitriyevna hiddətlə qollarını bir az da yuxarı çırmadı.

Pyer gözlüyü arxasından sadələvhl bir nəzərlə ona baxa-baxa yaxınlaşdı.

– Yaxın gəl, yaxın gəl, əzizim! Sənin atana da əli şahlar ətəyində olduğu zamanlar sözün doğrusunu deyərdim, sənə isə hay-hay deyərəm.

O susdu. Bunun hələ başlanğıc olduğunu hiss edən başqaları da daha nələr olacağını gözləyərək susdular.

– Çox gözəl, heç söz ola bilməz! Yaxşı oğlansan... Atan ölüm yatağında yatır, sən isə öz kefindəsən, kvartalınımı ayıya mindirirsən. Eyibdir, quzum, eyibdir. Heç olmasa, müharibəyə gedəydin...

Marya Dmitriyevna döndü və əlini gülməyini zorla saxlayan qrafa uzatdı:

– Nə deyirsiniz, süfrə başına keçmək vaxtı deyilmi? – dedi.

Qabaqda qrafla Marya Dmitriyevna, onların dalınca qrafinya gedirdi. Qrafinya Nikolayla bərabər gedib alaya çatacaq görəkli adamla, qusar polkovniki ilə yanaşı gedirdi. Anna Mixaylovna isə Şinşinlə gedirdi. Berq əlini Veranın əlinə verdi. Gülümseyən Jyuli Karagina Nikolayla bərabər stola tərəf getdi. Onların ardınca salon boyu uzanan başqa qonaqlar da cüt-cüt yeridi, hamıdan daldə tək-tək uşaqlar, mürəbbilər və mürəbbiyələr hərəkət etdi. Yemək götürən xidmətçilər hərəkətə gəldilər, stullar səs-küy saldı, musiqi səsi ucaldı və qonaqlar stolun ətrafında oturmağa başladılar. Qrafin ev musiqisinin səsi, çəngəl-bıçaq, qonaqların söhbətləri və xidmətçilərin yumşaq ayaq səsləri ilə əvəz edildi. Stolun yuxarı başında qrafinya oturmuşdu. Sağında Marya Dmitriyevna, solunda Anna Mixaylovna və başqa qonaqlar əyləşmişdi. Stolun o biri başında ortada qraf, solunda qusar adyutanti, sağında Şinşin və başqa kişi qonaqlar oturmuşdular. Uzun stolun bir tərəfində bir qədər yaşlı gənclər: Vera ilə Berq, Pyerlə Boris, o biri tərəfində isə uşaqlar, mürəbbilər və mürəbbiyələr yerləşmişdilər. Qraf butulkaların, meyvəli vazların və büllür qabların arasından öz arvadına və onun mavi lentli hündür çutqusuna baxırdı. O, ciddi-cəhdlə yanındakılara şərab tökür, özünü də unutmurdu. Qrafinya da öz arvadlıq vəzifəsini unutmayaaraq, ananasların arxasından ərinə mənəli-mənəli baxırdı. Ona elə gəlirdi ki, ərinin daz başı və üzü qızardıyı üçün çal saçlarından kəskin bir tərdə seçilir. Xanımlar xırda-xırda söhbət edirdilər, kişilər isə hündürdən danışır-dılar, xüsusən qusar adyutantının səsi getdikcə daha yüksəkdən eşidilməyə başlayırdı. Adyutant o qədər çox yeyir, içir və qızarırdı ki, qraf onu başqalarının nümunə göstərirdi. Berq incə bir təbəssümlə Veraya eşşin yerləre deyil, göylərə məxsus bir hiss olduğundan danışdı. Boris öz yeni dostu Pyerə süfrə başındakı qonaqların adlarını deyir və üz-üzə oturan Nataşa ilə gözləşirdi. Pyer az danışır, təzə adamlara baxır, çox yeyirdi. İki növ şorbada *à la tortue*¹ adlı şorbamı seçdi və kətdədən tutmuş, meşə çilinə qədər bir yemək, bir şərab belə buraxmırdı, eşik ağası şorabları salfetkaya bükülmüş butulkada öz yoldasının çiyini üzərindən sirlə bir tərdə uzadır və "dreymada", "macar şorabı" və ya "reynveyn" – şorabların adını söyləyirdi. Pyer hər yemək taqımının yanında dörd-dörd qoyulmuş və üzərində qrafin monoqrafi çəkilmiş büllür qədəhlərdən əlinə keçən birisini uzadır və

nəşə ilə içərək, getdikcə daha xoş bir ifadə ilə qonaqlara baxırdı. Onunla üz-üzə oturan Nataşa Borisə elə baxırdı ki, yalnız on üç yaşlı qızlar ilk dəfə öpdükləri və bənd olduqları oğlana belə baxarlar. Nataşanın bu baxışları bəzən Pyerə tərəf çevrilirdi. Pyer bu gülünc və nəşəli qızın baxışlarına uyaraq, özü də səbəbini bilmədən gülmək istəyirdi.

Nikolay Sonyadan uzaqda, Jüli Karagininin yanında oturub yenə eyni qeyri-ixtiyari təbəssümlə ona bəzi şeylər söyləyirdi. Sonya ucadan gülürdü, lakin deyəsən, qışqanclıq əzabı çəkirdi, gah saralır, gah qızarır və var qüvvəsilə Nikolayla Jülinin danışdıqlarını eşitməyə can atırdı. Mürəbbiyə uşaqları təhqir edəcək adamlara cavab verməyə hazırlanmış kimi, rahatsız bir halda ətrafına baxırdı. Alman mürəbbi Almaniyaya, evlərinə yazacağı məktubda təfsilatı ilə təsvir etmək üçün bütün yeməkləri, desertləri və şorabları xatirində saxlamağa çalışırdı. O, çox incimişdi, çünki eşik ağası salfetkaya bükülmüş butulkanı onun yanından aparır və ona təklif etmirdi. Alman qışqabağını sallayır, özünü bu şorbada istəməyən kimi göstərməyə çalışır, lakin inciyirdi, çünki heç kəs anlamaq istəymirdi ki, şərab ona yanlışını yatırmıq, nəfsini söndürmək üçün deyil, ancaq xoş bir iltifat əlaməti olaraq lazımdır.

XIX

Stolun kişilərə məxsus olan başında söhbət getdikcə daha çox qızıqırdı. Polkovnik nəql edirdi ki, müharibənin elan edilməsi haqqındakı manifest Peterburqdan çıxmışdır və onun şəxsən gördüyü nüsxə indi çapar vasitəsilə baş komandana göndərilmişdir.

– Bizə nə düşüb ki, Bonapartla müharibə edirik? – Şinşin sözü başladı. *- Il a déjà rabattu le caquet à l'Auriche. Je crains, que cette fois ce ne soit notre tour*¹.

Polkovnik şişman, ucaboylu və zirək bir alman idi, deyəsən, köhnə qulluqçu və vətənpərvər idi. O, Şinşinin sözlərindən incidi.

Bəzi sözləri alman kimi tələffüz edərək:

– Çünki hörmətli conab, – dedi, – imperator bunu bilir. O, manifestdə deyib ki, Rusiyanı təhdid edən təhlükələrə laqeydcəsinə baxa bilməz. İmperiyanın təhlükəsizliyi onun şərəfi və ittifaqların qüdsiyyətidir və nədənsə, məsələnin mahiyyəti bu sözdə imiş kimi,

¹ O, Avstriyanın köpünü yatırdı. Qorxuram növbə indi də bizə gələ.

¹ Tıbağa supu

“ittifaqlar” sözünü ucadan söyləyirdi. O, özünəməxsus səhsiz və rəsmi hafizə qüvvəsi ilə manifestin baş sözlərini təkrar etdi: “Avropada möhkəm əsaslar üzərində sülh bərpa etməkdən ibarət olan yeganə və dəyişməz məqsədi həyata keçirmək arzusu padşahı ordunun bir hissəsini hüddud xaricinə göndərməyə və bu yeni vəzifəni yerinə yetirməyə məcbur etdi”. – Bax, bunun üçün, hörmətli cənab, – deyə o, bir stəkan şərabı ədəblə başına çəkdi və təqdir gözləyərək qrafa baxdı.

Şinşin üz-gözünü turşudub gülərək:

– *Connaissez vous le proverbe*:¹ “Yetim qızsan, qıvrıl yat”, – dedi və tez-tez rusca dan fransızcaya keçərək, – *Cela nous convient à merveille*² – dedi, – Suvorov Suvorov idi ki, onu da əzişdirdilər, *à plate couture*³, hanı bizim indi Suvorovlarımız? *Je vous demande un peu*⁴.

Polkovnik əlini stola vuraraq:

– Son damla qanımıza qədər vuruşub imperatorumuzun yolunda öl-mə-li-yik, onda yaxşı olar, – dedi, – bacardıqca (o, “bacardıqca” sözünü çox uzatdı), bacardıqca az mühakimə yürütməliyik. – O yenə qrafa tərəf dönərək sözünü bitirdi. – Biz qoca qusarların fikri belədir, vəsalam. Bəs siz, gənc oğlan və gənc qusar, nə fikirdəsiniz? – o, Nikolaydan soruşdu.

Nikolay müharibədən söhbət etdiklərini eşitdikdə, müsahibini buraxıb, dörd gözlə polkovnikə baxır və bütün diqqətilə dinləyirdi.

Nikolay bu dəqiqə böyük bir təhlükə keçirmiş kimi, qəti və şaşqın bir halda boşqabı fırlaya-fırlaya və stəkanların yerini dəyişə-dəyişə, tamamilə pörtərək:

– Sizinlə tamamilə şərikəm, – dedi, – ruslar ya ölməli və ya qalib gəlməlidirlər. Mən bu fikirdəyəm, – deyə o da başqaları kimi, dediyi sözün bu vəziyyətdə çox təmtəraqlı, təntənəli və ona görə də yersiz olduğunu anladı.

Yanında oturan Jüli köksünü ötürərək:

– *C'est bien beau ce que vous venez de dire*⁵, – dedi.

Nikolay danışarkən Sonya bütün vücudu ilə titrəyirdi, qulaqlarına qədər, qulaqlarının ardına və çiyinlərinə qədər qızarmışdı. Pyer polkovnikin nitqini diqqətlə dinləyir və başının hərəkəti ilə təsdiq edirdi:

– Bax, bu gözəldir!

– Bu gənc həqiqi qusardır, – polkovnik yenə əlini stola vuraraq baxırdı.

– Orada nə hay-küy salmışınız? – deyə birdən o biri stoldan Marya Dmitriyevnanın yoğun səsi eşidildi. – Stolu nəyə döyürsən? – qusara müraciət etdi, – kimə açıqlanırsan, yoxsa elə bilirsən qabağıdakılar fransızdır?

Qusar gülümsəyərək:

– Doğru deyirəm, – dedi.

Qraf o biri stola üzünü tutaraq:

– Yenə müharibədən danışılar, – dedi. – Axı oğlum gedir, Marya Dmitriyevna, oğlum gedir axı.

– Mənim dörd oğlum ordudadır, heç vicimə də gəlmir. Allah istəyəndə heç bir şey olmaz. Adam evdə istirahət etdiyi yerdə də ölə bilər, Allah müharibədə də saxlaya bilər, – deyə stolun o biri başından Marya Dmitriyevnanın yoğun səsi eşidildi.

– Orası elədir.

Yenə söhbət ikiləşdi – xanımlar stolun bir başında, kişilər isə o biri başında ayrıca söhbətə girişdilər.

– Soruşa bilməyəcəksən! – Nataşanın kiçik qardaşı ona müraciət etdi: – Görərik, soruşa bilməyəcəksən!

– Soruşacağam, – Nataşa cavab verdi.

Nataşanın üzü şaşqın və nəşəli bir qətiyyət ifadə edərək, qıpqırmızı qızardı. O, gözləri ilə qarşısında oturan Pyeri dinləməyə dəvət edərək qalxdı və anasına müraciətlə:

– Mama! – Nataşanın körpə köksündən çıxan bu səs bütün stol uzunu səsləndi.

Qrafına diksinərək:

– Nə var? – soruşdu, lakin qızının üzündən onun dəcəllik etdiyini bilib, başı ilə mənfəi və təhdidedici bir hərəkət göstərərək, əlini sil-kələdi.

Söhbət yavaşladı.

– Mama! Şirin şey nə veriləcək? – Nataşanın səsi daha qəti və kəsilmədən səsləndi.

Qrafına üz-gözünü turşutmaq istədi, lakin bacarmadı, Marya Dmitriyevna yoğun barmağı ilə qızı hədələdi. – Kazak! – deyə təhdidlə səsləndi.

– Qonaqların çoxusu böyüklərə baxır və bu hərəkətə nə cür qiymət verəcəklərini bilmirdilər.

¹ Belə bir atalar sözü var

² Bu bizim hamımıza çox uygundur.

³ Lap əməllicə

⁴ Sizdən soruşuram.

⁵ Gözəldir. Dediklərimiz çox gözəldir.

Qrafinya:

– Mən sənə göstərərəm, – deyə acıqlandı.

– Mama! Şirin şey olacaqmı? – deyə Nataşa cəsarətlə və nəşəli bir şıltaqlıqla çığırdı, sanki bu hərəkətinin yaxşı qəbul ediləcəyinə inanırdı.

Sonya ilə Şişman Petya gülürək başlarını gizlətdilər.

– Bax, gördünmü, soruşdum, – deyə Nataşa kiçik qardaşına və yenə üzünə baxdığı Pyerə piçildadı.

Marya Dmitriyevna:

– Dondurma veriləcək, amma sənə yox, – dedi.

Nataşa artıq qorxulacaq bir şey olmadığını görüb Marya Dmitriyevnadan da qorxmadı:

– Marya Dmitriyevna! Nə dondurması? Qaymaq dondurmasından xoşum gəlmir.

– Kök dondurması.

– Yox, nə? Marya Dmitriyevna, nə dondurması? – deyə Nataşa az qala bağıraraq soruşdu. – Mən bilmək istəyirəm?

Marya Dmitriyevna və qrafinya, sonra da bütün qonaqlar gülüşdülər. Hamı Marya Dmitriyevnanın cavabına yox, Marya Dmitriyevna ilə belə rəftar etməyi bacaran və buna cürət edən bu qızın cəsarətinə, zirikliyinə gəldi.

Ancaq ananas dondurması veriləcəyini öyrəndikdən sonra Nataşa əl çəkdi. Dondurmadan əvvəl şampən şərabı verildi. Yenə də musiqi çalındı, qrafla qrafınuşka öpüldü, qonaqlar qalxaraq qrafinyanı təbrik etdilər, bu stoldan o birisinə qrafla, uşaqlarla və bir-birləri ilə qədəh-qədəhə vurdular. Yenə də xidmətçilər yüyürüdürlər, stullar gurultu qopartdı, qonaqlar yenə eyni qayda üzrə, lakin üzləri daha çox qızarmış bir halda qonaq otağına və qrafin kabinetinə qayıtdılar.

XX

Boston stollarını açdılar, partiyalar düzəldilər və qrafin qonaqları iki qonaq otağında, istirahət otağında və kitabxanada yerləşdilər.

Qraf kartları bir yelpik şəklində açmışdı, o, yeməkdən sonra yatmaq vərdisindən güclə özünü saxlayır və hər şeyə gülürdü. Qrafinyanın təhrik etdiyi gənclər klavikordun və arfanın yanında toplaşmışdılar. Hamının ricası üzrə birinci olaraq Jüli arfada müxtəlif şəkillərdə kiçik bir pyes çaldı. Sonra gözəl səsləri ilə məşhur olan Nataşadan və Nikolaydan bir şey oxumalarını rica etdilər. Bir böyük qız kimi müraciət edilən Nataşa, deyəsən, bundan çox qürurlandı, lakin o qorxurdu.

– Nə oxuyacağıq? – soruşdu.

– “Klyuç” – Nikolay cavab verdi.

Nataşa:

– Hə, tez olun, – dedi. Boris, buraya gəlin. Bəs Sonya hamı?

O, ətrafa baxıb və yoldaşının otaqda olmadığını görüb dalınca qaçdı.

Sonyanın otağına yüyürən Nataşa yoldaşını orada da tapmayıb, uşaq otağına qaçdı. Sonya orada da yox idi. Nataşa Sonyanın koridorda sandıq üstündə olacağını anladı. Koridordakı sandıq Rostovgilin qız uşaqları üçün bir kədər yeri idi. Doğrudan da, Sonya əynindəki açıq pənbə paltarı əzib – bükürək, dayəsinin sandığı üstündə, çirkli pərğü döşək üzərinə üzüquylu düşmüşdü. Üzünü barmaqları ilə örtüb hönkürtü ilə ağlayırdı, çıpraq çiyinləri qalxıb düşürdü. Nataşanın bütün günü bayram münasibətilə şadlanan üzü birdən dəyişdi, gözləri bir nöqtəyə dikilib qaldı, sonra geniş gördəni titrədi, dodaqları sallandı.

– Sonya, nə olub?.. Hə?.. Sənə nə olub? .. u-u-u!..

Nataşa da böyük ağzını ayırıb, eybəcər bir şəkli alaraq, özü də səbəbini bilmədən və ancaq Sonya ağladığı üçün uşaq kimi zırlamağa başladı. Sonya başını qaldırmaq, cavab vermək istədi, lakin bacarmadı və başını daha da gizlətdi. Nataşa mavi döşək üzərində oturub yoldaşını qucaqlayaraq ağlayırdı. Sonya qüvvəsini toplayaraq qalxdı, göz yaşlarını silə-silə söyləməyə başladı:

– Nikolenka bir həftə sonra gedir, kağızı çıxıb... özü mənə dedi... Amma mən yenə ağlamazdım... (o, əlində tutduğu kağızı göstərdi, bu Nikolayın yazdığı şeirlər idi), mən yenə də ağlamazdım... Amma onun nə cür ürəyi olduğunu... nə sən anlaya bilərsən, nə də başqası.

Sonya yenə də Nikolenkanın yaxşı bir ürəyi olduğunu düşünərək ağlamağa başladı:

Bir az qüvvəsini toplayaraq:

– Sənin işin yaxşıdır... dedi, – mən paxıllıq etmirəm... mən səni sevirəm, Boris də... O, yaxşı oğlandır... Sizin qarşınızda əngəl yoxdur. Amma Nikolay mənim cousin-imdir... nə çarə... mitropolit özü də çarə edə bilməz... Anaya da qalsa (Sonya qrafinyanı ana hesab edir və ana çağırırdı), deyəcək ki, Nikolayın rütbəsi artmasına mane oluram, insafım yoxdur, qədir bilən deyiləm, amma... vallah... (Sonya xaç vurdu) mən onu da, sizin hamınızı da sevirəm, təkcə Vera... nə üçün? Mən ona nə eləmişəm? Mən sizdən çox razıyam, hər şeyimi sizə fəda etməyə hazırım, ancaq bir şeyim yoxdur...

Sonya daha danışa bilmədi və başını qollarına sıxaraq döşəyin üstünə qoydu. Nataşa sakitləşməyə başladı, amma üzündən yoldaşının dərdinin nə qədər ciddi olduğunu anladığı görünürdü.

Nataşa kuzinasının həyəcanının əsas səbəbini dərk etmiş kimi birdən:

– Sonya! – dedi, – Vera yeməkdən sonra sənənlə danışdımı? Hə!

– Hə, bu şeyləri Nikolay özü yazıb, mən hələ başqalarını da köçürmüşəm, Vera gəlib onları stolunun üstündən tapdı və dedi ki, anaya göstərəcəyəm, sonra da dedi ki, sən çox qədirbilməzsən, ana heç vaxt qoymaz ki, o, sənə evlənsin, o, Jüliyə evlənəcək. Görürsənmi, o, homişə Jüli ilə gəzir... Nataşa! Nə üçün?

O yenə bayaqından daha acı göz yaşları axıtmağa başladı. Nataşa onu qaldırdı, qucaqladı və göz yaşları qurumamış gülümsəyərək təsəlli verməyə çalışdı.

– Sonya, – dedi – sən Veraya inanma, canım–ciyərim, inanma. Yadındadırmı, biz üçümüz bir yerdə Nikolenka ilə istirahət otağında danışdıq, yadındadırmı, axşam yeməyindən sonra. Axı, biz məsləhəti həll etdik. Nə cür həll etdiyimiz yadımdan çıxıb, amma yaxşı həll etdik. Hər şey mümkün idi, yadındadırmı? Odur, Şinşin dayının qardaşı öz dayısı qızına evlənməyibmi, biz ki dayı nəvəsiyik. Boris də deyirdi ki, çox yaxşı olar. Mən ona hamısını dedim. O, elə ağıllı və yaxşı adamdır ki. Sonya, quzum, ağlama, canım–ciyərim, ağlama, Sonya! – Nataşa gülürək Sonyanı öpdü. – Vera yaman qızıdır, Allah bəlasını versin, heç bir şey olmaz, anaya da xəbər verməz. Nikolenka özü deyir, Jüli onun heç xəyalına da gəlməyib.

Nataşa Sonyanın başından öpdü, pişik balası dirçəldi, gözləri parladı, deyəsən, bu dəqiqə quyruğunu oynatmağa, yumşaq pəncələri üzərində tullanmağa və öz ləyaqətinə görə yumaqla oynamağa hazır idi.

Sonya cəld paltarını və saçlarını düzəldərək:

– Doğrumu deyirsen? Doğrumu, sən Allah? – dedi.

– Doğru deyirəm, vallah! – deyərək Nataşa yoldaşının hörlükləri altından çıxmış qaba tükləri düzəltdi.

Hər ikisi gülüşdü:

– Hə, indi “klyuç” oxumağa gedək.

– Gedək.

Birdən Nataşa dayandı.

– Bilirsenmi, – dedi, – o, mənimlə üz-üzə oturan şişman Pyer, bilirsenmi nə qədər gülməli bir adamdır. Məni güldürür.

Nataşa koridorla yüyürdü.

Sonya üzərindəki quş tüklərini çıxaraq və şeyləri döşünün sümükləri çıxmış boynuna yaxın bir yerdə gizlədərək, yüngül, nəşli addımlarla, qızarmış bir halda Nataşanın dalınca koridorla yüyürüb istirahət otağına getdi. Qonaqların ricası üzrə gənclər “klyuç” kvartetini oxudular, hamı böyüdü, sonra Nikolay yeni əzbərlədiyi bir nəğməni oxudu:

Bəxtiyar odur ki, aydın bir gecə,
İşıqlar saporəkən ay incə–incə,
Hiss edir, onu da bir düşünən var,
Təxunup tellərə gözəl barmaqlar,
Qızıl arfasını götürür dilə,
Alovlu ahəngin ehtirasılı
Onu xatırlayır, onu sosloyır:
Durma gəl, sevgilim, mənə gəl, – deyir.
Sabah bir cənəbə dönəcəkdir hoyat...
Dostun məhv olacaq o zaman, heyhat!!

O, nəğmənin son sözlərini oxuyub qurtarmamışdı ki, salonda gənclər rəqsə hazırlaşdılar. Xordakılar ayaqlarını yerə döyməyə, musiqiçilər isə öskürməyə başladılar.

***

Pyer qonaq otağında oturmuşdu, Şinşin xarici ölkədən gəlmiş bir adam olan Pyerlə danıxdırıcı siyasi bir söhbətə girişmişdi, bu söhbətə başqaları da qarışdı. Musiqi çalınan kimi Nataşa salona girib düz Pyerə yanaşdı, gülürək və qızaranaq dedi:

– Anam tapşırıb ki, mən sizi rəqsə dəvət edirəm.

Pyer dedi:

– Mən fiquraları çətdirəcəyimdən qorxuram, lakin siz mənim müəllimim olmaq istəyirsinizsə...

O, şişman əlini aşıya uzadaraq incə qıza verdi.

Kişi və qadınlar cüt–cüt düzəlməkdə və musiqiçilər alətləri kökləməkdə ikən, Pyer öz kiçik xanımı ilə oturdu. Nataşa tamamilə məsud idi, çünki o, böyük bir adamla, xaricdən gəlmiş bir adamla rəqs edə-cəkdi. O, hamının gözü qabağında Pyerlə oturub böyük adamlar kimi söhbət edirdi. Bir xanımın ona saxlamaq üçün verdiyi yelpik də əlində idi. O, tam mənasız bir məclis adamı təvri alaraq, (kim bilir bunu

¹ Bu parçanı şair M.Seydizadə ruscadan tərcümə etmişdir.

harada və nə zaman öyrənmişdi) yelpik yelləyir və yelpiyi arxasından gülümsəyir, öz kavaləri ilə danışırdı.

Qoca qrafınaya salondan keçərkən Nataşanı göstərərək:

– Əcəb, əcəb? Bura baxın, bura baxın, – dedi.

Nataşa qızardı və güldü:

– Nə olub, mama? Niyə belə edirsiniz? Təəccüblü bir şey varmı?

***

Üçüncü şotland rəqsinin ortasında, qrafla Marya Dmitriyevnanın oynadığı qonaq otağında stullar tərpəndi, fəxri qonaqların və qocaların çoxusu uzun zaman oturdudan sonra görməşib pul kisələrini ciblərinə qoyaraq, salonun qapısından çıxmağa başladılar. Qabaqda qrafla Marya Dmitriyevna gedirdi, hər ikisinin üzü gülürdü. Qraf zarafatçı bir nəzakətlə, balda olduğu kimi, yumru əlini Marya Dmitriyevnaya vermişdi. O dikəldi, üzü qoçaq – hiyləgər bir təbəssümlə işıqlandı və şotland rəqsinin üçüncü fiqurasını oynayıb bitirdikdən sonra musiqiçiləri alqışladı və birinci skripkaya müraciət edərək xoru səslədi:

– Semyon! Danila Kuporu bilirsən?

Bu, qrafın hələ gənlikdə oynadığı sevimli rəqslərdən idi (Danilo Kupor anqlez rəqsinin bir fiqurası idi).

Nataşa (böyük bir adamla rəqs etdiyini tamamilə unudaraq) qıvrıq başını dizlərinə sarı əyərək və öz cingiltili qəhqəhəsi ilə bütün salonu dolduraraq:

– Papama baxın, – deyə çığırdı.

Doğrudan da, salondakıların hamısı nəşəli bir təbəssümlə bu üzgünlər qocaya baxırdı. O, özündən boyca hündür olan əzəmətli xanım Marya Dmitriyevna ilə oynayır, havanın ahənginə uyğun olaraq əllərini tərpədir, çiynlərini düzəldir, ayaqlarını yavaşca yerə döyərək oynayır və dəyirmi üzündə getdikcə artan təbəssümlə tamaşaçıları gözlədikləri şeyə hazırladırdı. Danilo Kuporun nəşəli bir trepak səsinə bənzər həyəcanlı səsi eşidilər–eşidilməz, birdən salonun qapıları bir tərəfdən kişi, o biri tərəfdən isə qadın xidmətçilərlə doldu, onlar nəşələnen ağalarına tamaşa etməyə gəlmişdilər.

Qapılardan birindəki dayə ucadan:

– Ağamıza baxa! Laçındır! – deyirdi.

Qraf çox yaxşı rəqs edirdi və bunu özü də bilirdi, lakin xanımı heç yaxşı oynamaq bilmirdi. Onun böyük vücudu yanına düşmüş qüv-

vətli əlləri ilə dümdüz durmuşdu (o ridikülü qrafınaya verdi), onun ancaq ciddi və gözəl üzü rəqs edirdi. Qrafın yumru vücudunun ifadə etdiyi şeyi Marya Dmitriyevnanın yalnız getdikcə daha çox gülümsəyən üzü və titrəyən burnu ifadə edirdi. Qraf getdikcə daha çox hərəkət edərək, yumşaq ayaqlarının çevik hərəkətləri və yüngül hoppanmaları ilə cəzb edirdisə, Marya Dmitriyevna da çiynlərini atarkən, dönüşlərdə qollarını bükərkən və ayaqlarını yerə döyərək etdiyi kiçik hərəkətləri ilə az təsir bağışlamırdı. Belə şişman və adətən ciddi bir qadının bu kiçik hərəkətləri, haqlı olaraq, hər kəsə yaxşı təsir bağışlayırdı. Üz-üzə duranlar bir dəqiqə olsun belə özlərinə diqqət edə bilmir və bu barədə düşünmək də istəmirdilər. Hamı qraf və Marya Dmitriyevna ilə məşğul idi. Nataşa onsuz da rəqs edənlərdən göz götürməyən qonaqların qollarını və paltarlarını dartıb papasına baxmalarını tələb edirdi. Qraf rəqsin fasilələrində ağır–ağır köks ötürür, əllərini yellədir və musiqiçilərə də cəld çalmalarını əmr edirdi. Qraf getdikcə daha cəld, daha çevik bir hərəkətlə oynayır, gah barmaqları, gah dabanları üstündə Marya Dmitriyevnanın ətrafında fırlanırdı. Nəhayət, xanımı öz yerinə gətirib yumşaq ayağını daldan yuxarıya qaldırdı, gülümsəyən üzünü və tərləmiş başını öydi, gurultulu alqışlar və qəhqəhələr, xüsusən Nataşanın qəhqəhələri altında sağ əlini yelləyərək son addımını atdı. Rəqs edənlərin hər ikisi dayandı, ağır–ağır nəfəs alıb batist dəsmallarla üzlərini sildilər.

Qraf:

– Ma chyre, bax, bizim vaxtımızda belə rəqs edirdilər, – dedi.

Marya Dmitriyevna ağır–ağır köksünü ötürərək və qollarını çırılmalayaraq:

– Ay səni, Danila Kupor! – dedi.

XXI

Rostovgildə, salonda, yorğunluqdan baş-ayaq çalan musiqiçilərin çalğısı ilə altıncı anqlez rəqs edilərkən və yorğun xörəkpaylayanlar və aşpazlar şam hazırlayarkən, qraf Bezuxovun altıncı tutması başlamışdı. Həkimlər sağalmağa ümid olmadığını söyləmişdilər, xəstənin səssizcə olaraq günahları etiraf edilmiş və lazımı dualar oxunmuşdu, dualama ayini üçün hazırlıq gedirdi, həmişə belə zamanlarda olduğu kimi, evdə bir hərəc–mərclik, təlaş və intizar vardı. Evin ətrafında, darvazaların arxasında duran tabutçular yaxınlaşan arabalardan gizlənərək, qrafın ölümü münasibətilə ediləcək zəngin sifariş

gözlüyüridilər. Qrafın halından xəbər tutmaq üçün ara vermədən adyutantlarını göndərən Moskva baş komandanı məşhur Yekaterina oyanlarından olan qraf Bezuxovla bu axşam özü şəxsən vidalaşmaq üçün gəlmişdi.

Möhtəşəm qəbul otağı dolu idi. Baş komandan yarım saata qədər xəstə ilə təkliddə qaldıqdan sonra, təzimləmə yüngülcə cavab verərək həkimlərin, ruhanilərin və qohum-qardaşına ona dikilən nəzərlərindən mümkün qədər tələsik uzaqlaşmaq istəyərək çıxarkən, hamı hörmətlə ayağa qalxdı. Bu son günlərdə arıqlamış və saralmış knyaz Vasili baş komandanı ötürdü və ona yavaşcadan nə isə bir neçə dəfə təkrar etdi.

Baş komandanı ötürdükdən sonra knyaz Vasili salonda stol üzərində oturdu, qiçını qiçının üzərinə aşırı, dirsəklərini dizinə dayaraq əlləri ilə üzünü tutdu. Bir qədər belə oturduqdan sonra, qalxdı və hürkmüş gözləri ilə ətrafa baxaraq, qeyri-adi, tələsik addımlarla uzun koridoru keçib, evin o biri tərəfinə, böyük knyaz qızının yanına getdi.

Zəif işıqlanmış otaqda oturanlar bir-biri ilə qeyri-müntəzəm piçitilərlə danışır və tez-tez kırıyərək, sual və intizar dolu gözləri ilə qapıya baxırdılar. Bu qapı ölməkdə olan adamın yatığına açılırdı və hər dəfə birisi oraya girib-çıxanda, bu qapı zəif bir səs çıxarırdı.

Qoca bir ruhani yanında oturub sadəilliklə onu dinləyən bir qadına belə deyirdi:

– Əcəli tamamdır, əcəldən qaçmaq olmaz.

Qadın bu barədə özünün heç bir rəyi yox imiş kimi, ruhani qocanın rütbəsini söyləyərək:

– Mənə elə gəlir ki, dualamağın vaxtıdır, deyilmi? – xəbər aldı.

Ruhani əlini bir neçə yarımqal tükələri qalmış daz başına çəkərək:

– Bacı, bu, bir böyük sirrdir, – dedi. Otağın o biri başından cürbəcür səslər eşidildi:

– O, kim idi? Baş komandan özü idimi? – soruşdu, – nə cavandır?

– Amma yetmiş yaş var! Deyirlər, daha qraf adam tanımır? Hə, dualamaq istəyirlər?

– Mən birisini tanıyırdım, yeddi dəfə dualamışdılar.

Gözləri yaşlı ikinci knyaz qızı indicə xəstənin otağından çıxıb, Yekaterinanın portreti altında stola dirsəklənib möhtəşəm bir vəziyyətə alaraq oturan həkim Lorrenin yanında əyləşdi.

Həkim hava haqqındakı suala cavab verirdi: *Tres beau, tres beau, princesse, et puis, a Moscou on se croit a la campagne!*

Knyaz qızı köksünü ötürərək:

– *N'est-ce-pàs*¹ – dedi, o içə bilərimi? – Lorren fikrə getdi.

– O, dərman içdimi?

– İçdi.

Həkim saata baxdı. – Bir stokan qaynamış su götürün və une princee (O, öz incə barmaqları ilə une princee –nin nə olduğunu göstərdi) *de cremortartari*² tökün.

Alman həkim rusca çox pis danışaraq adyutanta:

– Elə bir təsadüf olmamışdır ki, xəstə üçüncü tutmadan sonra sağ qalmış olsun, – dedi.

– Nə qədər canıslu bir kişi idi! – deyərək adyutant dilləndi və piçilti ilə əlavə edərək: – bu qədər dövlət kimə çatacaq? – soruşdu.

– Adamı tapılar, – alman gülümsəyərək cavab verdi.

Yenə hamı qapıya baxdı. Qapı cırlıdadı, ikinci knyaz qızı Lorrenin dediyi dərmanı hazırlayıb xəstəyə apardı. Alman həkim qızı Lorrenə yaxınlaşdı.

Həkim fransızca çox pis danışaraq:

– Bəlkə, sabaha qədər sağ qaldı? – soruşdu.

Lorren dodaqlarını büzərək ciddi və mənfə bir hərəkətlə barmağını burnunun qabağında silkələdi.

Yavaşcadan:

– Bu gecədən çıxmaz, – dedi və xəstənin halını gözəl anlayıb söyləyə bildiyi üçün özündən razı qalaraq xoş bir təbəssümlə uzaqlaşdı.

***

Bu halda knyaz Vasili knyaz qızının otağına açılan qapını araladı.

Otaq alaqlanmış idi, yalnız təsvirlərən qarşısında iki kiçik buxurdan yanırdı. Otaqdan yaxşı tütün və çiçək qoxusu gəlirdi. Otağa şfanc, şkof, balaca stol və bu kimi xırda avadanlıq düzülmüşdü. Şirmanın dalından yüksək qu çarpayısının ağ örtükləri görünürdü. Küçük hürdü.

– Ah, sizsinizmi, *mon cousin*?³

O qalxdı və saçlarını düzəltədi, saçları həmişə, indi belə, başı ilə bir parçadan əmələ gəlmiş və lakla boyanmış kimi son dərəcə sığallanmış idi.

¹ Deyilmi?

² Bir çimdik kremortartar...

³ Kuzen (əmi oğlu)

¹ Knyaz qızı, gözəl havadır, həm də Moskva kəndə bənzəyir.

– Bir şey olmuşmu? – knyaz qızı soruşdu. – Mən elə qorxdum ki.
– Heç nə olmamış, işlər olduğu kimidir. Gəldim, Katiş, səninlə iş barəsində danışam, – deyər knyaz Vasili qızın yenicə qalxdığı kresloya yorğun-yorğun oturdu, – buranı nə yaman qızdırmısan, – dedi, – gəl burada otur, – *causons*¹.

Knyaz qızı:

– Mənə elə gəldi ki, bir şey olmuşdur, – dedi və dinləməyə hazırlaşaraq üzündə dəyişməz, daş kimi sərt ciddi ifadə olaraq knyazın qarşısında oturdu: – Yatmaq istədim, mon cousin, ancaq yata bilmədim.

Knyaz Vasili qızın əlini tutub adətli üzrə aşağıya öyrək:

– Bəs nə edək, əzizim? – dedi.

Görünürdü ki, bu “nə edək” onların ad çəkmədən başa düşdük-ləri bir çox şeyə aid idi.

Uyğunsuz dərəcədə uzun ayaqlı, quru və düz belli knyaz qızı qabarıq boz gözlərini knyaza laqeydcəsinə zilləmişdi. Başını buladı, köksünü ötürdü və dini surətlərə baxdı. Onun bu hərəkətini bir kədər və sədaqət, eyni zamanda bir yorğunluq ifadəsi və yaxında rahatlanmaq ümidi kimi izah etmək olardı. Knyaz Vasili isə bu hərəkəti bir yorğunluq ifadəsi kimi izah etdi.

– Elə bilirsən, mənə asan gəlir? *Je suis ereinte comme un cheval de poste*² hər halda, Katiş, mən səninlə danışmalıyam, həm də çox ciddi danışmalıyam.

Knyaz Vasili susdu, onun gah bu, gah o biri yanağı səyriməyə başlayaraq, üzünə xoş getməyəcək bir ifadə verdi. Qonaq otağında knyaz Vasilinin üzündə heç vaxt belə bir ifadə görünməmişdi. Onun gözləri də həmişəki kimi deyildi: o gah həyasızca zarafatla, gah da ürəkliklə ətrafa baxınırdı.

Knyaz qızı, balaca iti öz quru, arıq əlləri ilə dizi üzərində tutur, diqətlə knyaz Vasilinin gözlərinə baxırdı, sanki sabaha qədər susmaq lazım gələydə belə, o sual verib sükutu pozmayacağına and içmişdi.

Knyaz Vasili öz nitqini daxili mübarizə yolu ilə davam etdirərək:

– Görürsünüzmü, əziz knyaz qızım və kuzinam, Katerina Semyonovna, – deyər davam etdi, – belə dəqiqələrdə hər şeyi düşünmək lazımdır. Gələcəyi də, sizi də... Sən bilirsən ki, mən sizin hamınızı öz uşaqlarım kimi sevirəm.

¹ Danışmaq

² Mən poçt atı kimi əldən düşmüşəm.

Qız eyni fərsiz və hərəkətsiz nəzərlərlə knyaza baxırdı.

– Nəhayət, ailəmin halını da düşünmək lazımdır, – deyər knyaz Vasili acıqla stolu itələyərək ona baxmadan, davam etdi. – Katiş, sən bilirsən ki, Mamantov nəslindən olan siz üç bacı və bir də mənim arvadım qrafın ən həqiqi varisləriyik. Bilirəm, belə şeylərdən danışmağın və düşünməyin sənə nə qədər ağır gəldiyini, bilirəm. Mənə də asan gəlmir. Lakin, əzizim, mənəm altmış yaşım vardır. Şər demə-sən, xeyir gəlməz. Pyerin dalınca adam göndərdiyimi bilirsənmi, qraf onun şəklinə işarə edərək, yanına çağırılmasını əmr etmişdir, bilir-sənmi?

Knyaz Vasili sual nəzəri ilə qıza baxdı, lakin anlaya bilmədi ki, o, məsələni başa düşür, yoxsa sadəcə onun üzünə baxır...

Knyaz qızı cavab verdi:

– *Mon cousin*, mən həmişə Allahdan bircə şey istəyirəm, ona rəhm etsin, onun gözəl ruhunu sakitcə bu...

Knyaz Vasili daz başını silərək və itələdiyi stolu yenə də acıqla özünə tərəf çəkərək, tələsə-tələsə davam etdi:

– Orası elədir, ancaq... ancaq məsələ burasındadır ki, sən bilir-sən, keçən qış qraf vəsiyyətnamə yazmışdı. Bu vəsiyyətnamədə o, bütün əmlakını, həqiqi varislərinə və bizə deyil, Pyerə vəsiyyəət etmişdi.

Knyaz qızı sakitcə:

– Çox da vəsiyyətnamə yazmışdır! O, Pyerə vəsiyyəət edə bilməz. Pyer qanuni deyil.

Knyaz Vasili stolu özünə tərəf çəkərək dirçəldi və tez-tez danışmağa başlayaraq dedi:

– Ma chere, qraf padşaha məktub yazıb Pyeri oğulluğa götürməyi rica etmiş olsa necə? Bilirsenmi, qrafın böyük xidmətləri olduğu üçün ricası qəbul olunacaq...

Knyaz qızı məsələni müsahibədən daha yaxşı bildiyini düşünən adamlar kimi gülümsədi.

Knyaz Vasili onun əlindən tutaraq dedi:

– Mən sənə onu da söyləyə bilərəm ki, məktub göndərilməyib, amma yazılıb və padşah ondan xəbər tutub. İndi məsələ bu məktubun məhv edilib-edilməməsindədir. Məhv edilməmişsə, demək, tezliklə hər şey bitəcək... – Knyaz Vasili köksünü ötürdü və bununla “hər şey bitəcək” sözlərinə verdiyi mənani anlatmağa çalışdı. Qrafın kağızlarını araşdıracaq, vəsiyyətnamə ilə məktubu padşaha verəcəklər, yəqin

ki, ricası qəbul olunacaq. Pyer də qanuni bir oğul kimi hər şeyə sahib olacaqdır.

Knyaz qızı hər şey ola bilər də, ancaq bu ola bilməmiş kimi istehza ilə gülürək:

– Bəs bizim hissəmiz? – soruşdu.

– *Mais, ma pauvre Catiche, c'est clair, comme le jour*¹. Hər şeyin qanuni varisi ancaq o olacaq, sizə isə heç bir şey çatmayacaq. Əzizim, sən vəsiyyətnamənin və məktubun yazılmasından və məhv edilib-edilməməsindən xəbər tutmağın. Əgər bir səbəb dolayısıyla yaddan çıxarmışlarsa, sən onların yerini öyrənməli və tapmağın, çünki...

– Elə bir o qalmışdı... – deyər qız acı-acı gülürək və gözlərinin ifadəsini dəyişməyərək, onun sözünü kəsdi. – Mən qadınam, sizə biz qadınlar hamımız axmağın, amma mən orasını bilirəm ki, qeyri-qanuni oğul mirasa sahib ola bilməz... *Un bâtard*². – deyər qız bu tərcümə ilə knyazın tamamilə əsassız olduğunu sübut etmək istədi.

– Kətiş, niyə başa düşürsən! Sən ki ağıllı bir adamsan, niyə başa düşürsən ki, qraf padşaha məktub yazıb oğlunun qanuni olmasının təsdiqini rica etsə, Pyer artıq Pyer deyil, qraf Bezuxov olacaq, beləliklə, vəsiyyətnamə üzrə hər şeyə sahib olacaq. Vəsiyyətnamə ilə məktub məhv edilməmişə, o zaman sən, xeyirxah adam olmağınla *et tout ce qui s'en suit*³ təsəlli tapmaqdan başqa heç bir şey görə bilməzsən. Bu, belədir.

Knyaz qızı, məzəli və həqarətli bir söz demiş olduqlarını zənn edən qadınlar kimi:

– Mən bilirəm ki, vəsiyyətnamə yazılmışdır, – dedi, – ancaq mən onu da bilirəm ki, o, saxtadır, siz də, mon cousin, mənə lap axmaq hesab edirsiniz.

Knyaz səbirsizliklə:

– Əzizim Katerina Semyonovna, – dedi. – Mən sənənin yanına mübahisə üçün gəlməmişəm, bəlkə, doğma adamımla, yaxşı, mərhəmətli, həqiqətən doğma bir adamımla sənənin xeyrinə olaraq danışmağa gəlmişəm. Bir də sənə deyirəm, əgər qrafın kağızları içərisində padşaha məktub və Pyerin haqqında vəsiyyətnamə varsa, demək, quzum, sən bacılarının birlikdə vərəsəlikdən çıxarsan. Əgər

¹ Lakin, əzizim Kətiş, bu, gün kimi aydındır.

² Qeyri-qanuni.

³ Və buradan çıxan nəticələrlə.

mənə inanmırsansa, o zaman məsələdən xəbəri olanlara inan. Mən bu saat Dmitri Onufriçlə (bu adam evin vəkili idi) danışdım, o da belə dedi.

Deyəsən, qızın fikrində birdən nə isə dəyişdi, nazik dodaqları ağardı (gözləri isə olduğu kimi qaldı, danışdığı zaman səsi də, özünün belə gözləmədiyi halda) hıçqırıqlarla kəsilməyə başladı.

– Bu yaxşı olardı, – dedi. – Mən heç bir şey istəməmişəm və istəmirəm də.

O, itini dizlərinin üstündən yerə atdı və paltarının büküklərini düzəltdi.

– Demək, onun yolunda hər şeyini fəda edənlərə bu cür təşəkkür edəcək, belə razılıq edəcək... – dedi. – Çox gözəl! Çox yaxşı! Knyaz, mənə heç bir şey lazım deyil.

– Lakin sən tok deyilsən, bacıların var, – Knyaz Vasili cavab verdi.

Knyaz qızı ona qulaq asmadı.

– Bəli, mən bunu çoxdan bildirdim, amma bu evdə alçaqlıqdan, yalandan, həsəddən, intriqadan, nankorluqdan, ən alçaq bir nankorluqdan başqa heç bir şey gözləyə bilməyəcəyimi unutmuşdum...

Knyaz Vasili yanaqları daha çox səyriyərək soruşdu:

– O vəsiyyətnamənin harada olduğunu bilirənmə?

– Bəli, mən axmaq olmuşam, mən insanlara inanmışam, onları sevmişəm, özümü onlara fəda etmişəm. Dünyada ancaq alçaqlar və murdarlar müvəffəq olurlar. Mən bilirəm, bunlar kimin intriqasıdır.

Knyaz qızı qalxmaq istədi, lakin knyaz onun ölündən tutub saxladı. Knyaz qızının üzündə birdən-birə bütün insanlıqdan küsmüş bir adamın əzabı vardı. O, qəzəblə öz müsahibinə baxırdı.

– Hələ vaxt vardır, dostum, Kətiş, unutma ki, bunlar hamısı ani olaraq hiddət və xəstəlik zamanı yazılmış və sonra unudulmuşdur. Əzizim, bizim vəzifəmiz onun səhvini düzəltmək, bu ədalətsizliyə yol verməməklə, onun son dəqiqələrini yüngülləşdirmək, onun insanları bədbəxt edən bir niyyətlə ölməsinə imkan verməməkdən ibarətdir...

– O, özünü ona fəda edən insanları bədbəxt etdi, – knyaz qızı onun sözünə qüvvət verərək, yenə yerindən qalxmaq istədi, lakin knyaz onu buraxmadı. – O, bu fədakarlığın qədrini bilmədi. Yox, mon cousin, – köksünü ötürərək əlavə etdi, – mən unutmayacağam ki, bu dünyada öcr almaq olmaz, bu dünyada nə haqq var, nə ədalət. Bu dünyada hiyləgər və şeytan olmaq lazımdır.

– Yaxşı, *voyons*¹, sakit ol, sənin gözəl ürəyin vardır, bilirəm.

– Yox, mənim ürəyim şərhlə doludur.

– Sənin ürəyini tanıyıram, – knyaz təkrar etdi. – Mən sənin dostluğunu təqdir edirəm, sənin də mənim haqqımda belə bir fikirdə olmağın istərdim. Sakit ol *parlons raison*², hələ vaxt vardır. Bir gün mü, bir saat mü, hər halda vaxt var. Vəsiyyətnamə haqqında bildiklərinə mənə söylə, başlıcası, vəsiyyətnamənin harada olduğunu de, bunu sən bilməlisən. Onu indicə qrafa göstərməliyik. Yəqin ki, yadından çıxıb, indi onu məhv etmək istərdi. Sən bilirsən ki, mənim bircə arzum vardır – onun arzusunu layiqi ilə yerinə yetirmək! Mən ancaq bunun üçün buraya gəlmişəm. Mənim buradakı vəzifəm ona və sizə yardım etməkdir.

Knyaz qızı:

– İndi mən hər şeyi anladım, – dedi. – Mən bilirəm, bu intriqaqlar kimindir. Bilirəm.

– Canım, məsələ onda deyil.

– Sizin *protegee*³, sizin əziz knyaginya Drubetskaya Anna Mixaylovnanın intriqasıdır, onu – o alçaq, murdar qadını mən heç qapımda xidmətçi də saxlamazdım.

– *Ne pardons point de temps*⁴.

– Ah, deməyin! Keçən qış o, buraya soxulub hamımızın haqqında, xüsusən Sophie haqqında qrafa elə çirkin, elə pis şeylər demişdi ki, deməyə dilim gəlmir. Qraf bundan xəstələnmiş və iki həftə üzümü də belə baxmamışdı. Mən bilirəm ki, o, bu murdar, bu çirkin kağızı da o vaxt yazmışdır. Ancaq mənə elə gəlirdi ki, bu kağızın heç bir əhəmiyyəti yoxdur.

– *Nous y voilà*⁵ bəs niyə əvvəlcə heç bir söz demirdin?

– Yastığının altında saxladığı naxışlı portfəldə. İndi bilirəm, – knyaz qızı cavab vermədən söylədi. – Əgər bir günahım varsa, böyük bir günahım varsa, o da bu əclaf qadına bəslədiyim nifrətdən ibarətdir. – Knyaz qızı tamamilə dəyişmiş bir halda çığırdı. – O, nə üçün gəlib buraya soxulur? Bir gün gələr, mən hamısını, hamısını üzünə oxuyaram.

¹ Qulaq as

² Ağillı-başlı danışmaq

³ Himayonizdə olan

⁴ Vaxtı itirməyək

⁵ Elə iş də orasındadır.

Qəbul salonunda və knyaz qızının otaqlarında belə söhbətlər getdiyi bir zamanda, dalınca adam göndərilən Pyeri və onunla bərabər gəlməyi lazım bilən Anna Mixaylovnanı götürən karet qraf Bezuxovun həyətinə girdi. Karetin təkərləri pəncərələrin altına səpilmiş küləşin üzərində xəlifcə səslənərkən, Anna Mixaylovna təsəlliverici sözlərlə yol yoldaşına müraciət etdi və onu karetin bir bucağında yatmış görüb oyatdı. Pyer gözlərini açıb Anna Mixaylovnanın dalınca karetdən çıxdı və ölməkdə olan atası ilə görüşəcəyini ancaq indi düşündü. O, parad qapısında deyil, dal qapıda dayandıqlarının fərqi vardı. O, karetdən düşərkən iki meşşan geyimli adam qapıdan tələsik divarın kölgəsinə çəkildi. Pyer hər iki tərəfdən evin kölgəsində daha bir neçə nəfər belə adam gördü. Lakin bu adamları görməyə bilməyən Anna Mixaylovna, lakey və karetçi, bunlara etina etmədilər. Pyer öz-özünə “bu belə də olmalıdır”, – düşündü və Anna Mixaylovnanın dalınca getdi. Anna Mixaylovna zəif işıqlandırılmış ensiz daş pillələrlə tələsik yuxarı qalxır və geridə qalan Pyeri çağırırdı. Pyer isə, ümumiyyətlə, nə üçün qrafın yanına getməli olduğunu və eləcə də nə üçün dal pilləkəndən çıxmalı olduqlarını anlamırdı. Lakin Anna Mixaylovnanın cəsarətindən və tələsməsindən bu işin çox zəruri olduğunu özlüyündə kəsdirmişdi. Pilləkənin ortasında əllərində vedrə, ayaqqabılarını taq-qıldadaraq onlara tərəf yüyürən adamlarla az qala toqquşacaqdılar. Bu adamlar Pyerlə Anna Mixaylovnaya yol vermək üçün divara qısıldılar və onları görərkən, azacıq belə olsun təəccüb etməlidir.

Anna Mixaylovna onların birisindən:

– Knyaz qızlarının otağına buradan gedilir? – soruşdu.

– Buradan gedilir, – deyə lakey artıq hər bir şey ola bilmiş kimi, cəsarətli yığun səsi ilə cavab verdi.

– Sol tərəfdəki qapıdır, anacığım.

Pyer pilləkəni çıxdıqdan sonra:

– Bəlkə, qraf məni çağırمامışdır, – dedi, – öz otağıma gedərdim. Anna Mixaylovna Pyerlə yan-yanı durmaq üçün ayaq saxladı.

O, səhər oğlu ilə danışdığı bir ədə ilə Pyerin əlinə toxunaraq:

– *Ah mon ami!* – dedi, – *croyez que je souffre autant que vous, mais soyez homme*¹.

¹ Ah, dostum, inanın, mən sizdən az iztirab çəkmirəm, mard olun.

– Doğrudanmı gedim? – Pyer gözlüyünün arxasından xoş bir sima ilə Anna Mixaylovnaya baxaraq soruşdu.

– *Ah, mon ami, oubliez les torts qu'on a pu avoir envers vous, pensez que c'est votre pire... peut-être à l'agonie.* – deyər köksünü ötürdü. – *Je vous at tout de suite aime comme mon fils. Fiez vous à moi, Pierre. Je n'oublierai pas vos intérêts*¹.

Pyer heç bir şey anlamırdı. O, yenə bütün bu işlərin belə olmalı olduğuna inandı və artıq qapını açmış Anna Mixaylovnanı itaətlə təqib etdi.

Qapı həyəət tərəfdəki dəhlizə açılırdı. Bucaqda knyaz qızlarının qoca xidmətçisi oturub corab toxuyurdu. Pyer bu tərəfə heç keçməmişdi və bu cür otaqların varlığından xəbərsiz idi. Anna Mixaylovna dallarınca yüyürərək padnosda qrafın aparən qızdan (onu gözəl və quzu adlandıraraq) knyaz qızlarının əhvalını soruşdu və Pyeri çəki bəzəş koridorla apardı. Koridorun sonundakı birinci qapı qızların otağına açılırdı. Qrafın aparən xidmətçi qız tələsdiyindən (bu dəqiqə evdə hər iş tələsik görüldü) qapını örtmədi və Anna Mixaylovna ilə Pyer oradan ötüb keçərkən ixtiyarsız olaraq bu otağa baxdılar, böyük qızla Vasili bir-birinə yaxın oturaraq, söhbət edirdilər. Koridorun keçənləri görə knyaz Vasili cəld bir hərəkətlə geriyə çəkildi. Qız yerindən sıçradı və acıqlı-acıqlı var gücü ilə qapını çırpıb örtüdü.

Bu hərəkət knyaz qızının adı sakitliyinə heç də bənzəməzdi. Knyaz Vasilinin üzündə əmələ gələn qorxu, ondakı özəmətə heç uyğun gəlmirdi. Odur ki, Pyer dayandı və gözlüyünün arxasından sualedici baxışla öz rəhbərinə nəzər yetirdi. Anna Mixaylovna heç bir heyrat ifadə etmədi, o, bütün bu şeyləri çoxdan gözləyirmiş kimi, gülümsədi və köksünü ötürdü.

O, Pyerin baxışına cavab olaraq:

– *Soyez homme, mon ami, c'est moi qui veillierai à vos intérêts*², – dedi və koridorla daha sürətlə getməyə başladı.

Pyer məsələni və xüsusən *veillier à vos intérêts*³ sözlərinin nə demək olduğunu bilmirdi, lakin o anlayırdı ki, bütün bunlar belə

¹ Özizim, sizə haqsızlıq etdiyini unudun. Yaddan çıxarmayın ki, o, sizin atamızdır... Bəlkə, can üstədir. Mən dərhal sizi bir oğul kimi sevdim. Pyer, mənə inanın. Mən sizin keyrimizə çalışacağam.

² Mərd olun, dostum, mən sizin mənafeyinizi gözləyəcəyəm.

³ Sizin mənafeyinizi gözləyəcəyəm.

olmalı imiş. Koridorla gedərək onlar qrafın qəbul otağı ilə bitişik olan yarışıqlı bir otağa girdilər. Bu otaq Pyerin tanıdığı soyuq, zəngin otaqlardan idi. Otağın ortasında boş bir vanna qoyulmuşdu və xalının üzərinə so tökülmüşdü. Xidmətçi ilə əli buxurdanlı bir ruhani ayaq barmaqları üzərində yeriyərək otaqdan çıxdı və onlara etina etmədən iki İtaliya pəncərəli, Yekaterinanın böyük büstü və bütün boyu bərabəri portreti olan qəbul otağına girdilər. Qəbul otağında da eyni adamlar, eyni vəziyyətdə oturaraq pıçıldayırdılar. Hamı səsinə kəsərək, içəri girən solğun üzlü, ağlamış Anna Mixaylovnaya və başını aşağı salıb itaətlə onu təqib edən şişman, yekə Pyerə baxdı.

Anna Mixaylovnanın üzündə qəti bir dəqiqənin başlandığı qənaəti zahir oldu. O, işgüzar bir Peterburq xanımı üsulu ilə Pyeri özündən uzaqlaşdırmayaraq, səhərkindən daha da cəsarətlə otağa girdi. O can verən qrafın görmək istədiyi bir adamı öz dalınca aparırdı. O, mütləq qəbul ediləcəkdə, bunu o, özü də hiss etmişdi. Ani bir nəzərlə bütün otaqdakıları gözədən keçirdikdə və qrafın keşişini gördükdə, o, belini öyərək deyil, birdən boyunu kiçildərək xırda və cəld addımlarla keşişin yanına cumdu və ehtiramla gah bu ruhaninin, gah o biri ruhaninin – xeyir-duasını qəbul etdi.

Keşişə müraciətlə:

– Allaha şükür ki, gəlib özünüzi yetirdiniz, biz hamımız, qohum-qardaş, çox qorxurduq. Bu gənc qrafın oğludur, – deyər yavaşca əlavə etdi. – Müdhiş bir dəqiqədir.

Bu sözləri dedikdən sonra o, həkimə yanaşdı.

– *Cher docteur,* – dedi, – *ce jeune homme est le fils du comte... y a-t-il de l'espoir?*¹

Həkim dinmədən cəld bir hərəkətlə gözlərini və çiyinlərini yuxarı qaldırdı. Anna Mixaylovna da eyni hərəkətlə çiyinlərini və gözlərini qaldırdı, gözlərini tamamilə yumdu, köksünü ötürdü və həkimdən uzaqlaşdı Pyerə yanaşdı. O, böyük hörmət və mehribanlıqla məyuscasına Pyerə müraciət etdi.

Oturub gözləməsi üçün kiçik divanı ona göstərərək:

– *Ayez confiance en sa miséricorde*² – dedi və səssizcə hamının baxmaqda olduğu qarıya doğru yönəldi, həmin qapının güclə eşidilən səsinə sonra, dalında görünməz oldu.

¹ Əziz doktor bu gənc qrafın oğludur... ümid varmı?

² Allahın korəminə inanın.

Hər bir şeydə öz rəhbərinə tabe olmağı qərara almış Pyer, Anna Mixaylovnanın göstərdiyi kiçik divana tərəf yönəldi. Anna Mixaylovna getdikdən sonra, o, bütün otaqdakıların şiddətli bir maraq və həvəslə ona baxdığını gördü. O gördü ki, hamı, elə bil, qorxa-qorxa və hətta yaltaqlana-yaltaqlana, gözləri ilə onu göstərir və pıçıldadır. Ona indi heç vaxt etmədikləri bir hörməti edirdilər. Ruhanilərlə danışan tanımadığı bir xanım öz yerindən qalxıb ona oturmasını təklif etdi. Bir adyutant Pyerin yerə düşmüş əlcəyini götürüb ona verdi. O ötüb keçərkən həkimlər hörmətlə susdular və ona yol vermək üçün kənara çəkildilər. Pyer əvvəlcə xanımı rahatsız etməmək üçün, başqa yerdə oturmaq istədi, əlcəyi özü götürmək və heç də yol ağzında durmamış həkimlərin arxa tərəfindən keçib getmək istədi, lakin o, birdən hiss etdi ki, bu yaxşı düşməz, o anladı ki, bu gecə hər kəsin gözlədiyi qorxunc bir ayını icra etməlidir və buna görə də o, hamının xidmətini qəbul etməlidir. O, dinməzəcə adyutandan əlcəyi aldı, sadədil bir Misir heykəli görünüşü alaraq və böyük əllərini yan-yana duran dizlərinin üzərinə qoyub xanımın yerində oturdu və belə qərara gəldi ki, bütün bu işlər belə də olmalıdır, bu gecə çəsməmək üçün və axmaq bir iş görməmək üçün öz mülahizələri ilə hərəkət etməyib, öz ixtiyarını tamamilə ona rəhbərlik edənlərin əlinə verməlidir.

İki dəqiqə çəkmədi ki, knyaz Vasili öz üçulduzlu kaftanında, başını dik tutaraq, özəmətlə otağa girdi. O, səhərdən bəri xeyli arıqlamış kimi görünürdü, otağı nəzərdə keçirib Pyeri görərkən, gözləri həmişəkindən daha artıq böyüdü. O, Pyerə yanaşdı, qollarını tutdu (əvvəllər o, heç vaxt belə etməzdi) və yerində möhkəm durub-durmadıqlarını yoxlayırmış kimi aşağıya dartdı.

– *Courage, cou rage, mon ami. Il a demandé à vous voir. C'est bien!*, – deyərək istədi.

Lakin Pyer “halı necədir?” soruşmağı lazım bildi. Amma ölməkdə olan bir adamı qraf deyərək çağırmağın nə qədər yaxşı düşüncəyini kəsdirə bilmədi, onu ata deyərək çağırmağı isə insafı rəva görmürdü.

– *Il a eu encore un coup, il y a une demi-heure. Bir də tutması olmuşdur. Courage, mon ami...*²

Pyerin düşüncəsi elə dumanlı bir halda idi ki, “tutma” sözünü eşidərkən, o, həqiqi mənada bir tutma təsəvvür etdi. Heyrətlə knyaz

Vasilinin üzünə baxdı və xeyli sonra tutma sözünün xəstəliyə aid olduğunu anladı. Knyaz Vasili yolda Lorrenə bir neçə söz deyib ayaq barmaqları ucunda qapıdan içəriyə girdi. O, barmaqları üzərində gedə bilmir və çətinliklə, bütün vücudu ilə tullana-tullana gedirdi. Onların dalınca knyazın böyük qızı, daha sonra ruhanilər və axırda xidmətçilər də qapıdan içəriyə girirdilər. Qapının arxasında hərəkət etdikləri eşidilirdi. Nəhayət, Anna Mixaylovna eyni solğun, vəzifə ifasındakı qəti bir sima ilə içəridən çıxdı və Pyerin əlinə toxunaraq dedi:

– *La bonté divine est inépuisable. C'est la cérémonie de l'ex-trême onction qui va commencer. Venez!*

Pyer yumşaq xalının üzəri ilə yeriyərək, qapıdan içəriyə girdi və öz dalınca adyutantin, məchul qadının və xidmətçilərdən birisinin də içəriyə girdiyini gördü, elə bil, bu otağa girmək üçün artıq icazə istəmək lazım deyildi.

XXIII

Pyer bu sütunlarla bölünmüş, divarlarına İran xahları vurulmuş böyük otağı yaxşı tanıyırdı. Otağın bir hissəsində, sütunların o üzündə bir yanda ipək pərdələr altında qızıl ağacdən uca bir çarpayı, o biri yanda isə üzərində dini təsvirlər olan böyük bir *kiot*² qoyulmuşdu. Otağın bu hissəsi axşam ibadətində kilsələrdə olduğu kimi, qırmızı və parlaq bir işıqla işıqlandırılmışdı. Kiotun işıqlanmış örtüsü altında uzun volter kreslou qoyulmuşdu, baş tərəfində ağappaq, əzilməmiş, ehtimal ki, yenice dəyişdirilmiş balıqlar qoyulmuş kreslo üzərində qurşağa qədər açıq-yaşıl yorğanla örtülmüş halda Pyerə tanış olan özəmətli bir heykəl uzanmışdı. Bu, Pyerin atası, qraf Bezuxov idi. Yenə də geniş alnı üzərində aslanı xatırladan uzun çal saçı, yenə də gözəl qırmızı-sarı üzündə xüsusi – nöcbənə iri qırışıqları vardı. O, tamamilə dini təsvirlərin altında uzanmışdı, hər iki yoğun və böyük əli yorğandan bayıra çıxıb yorğanın üstünə qoyulmuşdu. Ovucu aşağı olan sağ əlinin, baş və şəhadət barmağı arasına mum bir şam qoyulmuşdu, bu şamı kreslonun arxasından öyilərək qoca xidmətçi tutmuşdu. Kreslonun başı üzərində ruhanilər durmuşdular, onların uzun saçları özəmətli – parlaq paltarlarının üzərinə tökülmüşdü, əllərində

¹ Məyus olmayan, məyus olmayan, dostum. O, sizi görmək istəyirdi. Elo yaxşıdır.

² Yarım saat əvvəl bir də tutması olmuşdur. Məyus olma, dostum.

¹ Allahın mərhəməti sonsuzdur. Ayın indi başlanacaq. Gedək.

² Dini təsvirlərə məxsus şəkaf

yanar şam olduğu halda, astadan ibarə ilə dua oxuyurdular. Onlardan bir az arxada, əllərində və gözlərində yaylıq tutan iki kiçik knyaz qızı, onların qabağında isə knyazın böyük qızı Katiş durmuşdu. Katiş bir an belə gözlərini dini təsvirlərdən çəkməyərək, sanki üzünü çevirərsə, cavabdeh olmadığını hamıya bildirmək istəyirdi. Üzündə rıq-qətli bir kədər və mərhəmət əlaməti olan Anna Mixaylovna və məchul qadın qapı ağzında durmuşdular. Knyaz Vasili qapının o biri tərəfində, kresloya yaxın, oyma məxmər stulun dalında durmuşdu. O, stulun arxasını özünə tərəf çevirib şam olan sol əlini stulun söykənə-cəyinə dayayaraq, sağ əli ilə xaç vurur və hər dəfə əlini altına qoyarkən gözlərini yuxarıya qaldırırdı. Üzündə sakit bir dindarlıq və Allaha itaət ifadəsi oxunurdu. Sanki üzü deyirdi: "Bu hissələri anlamırsınızsa, vay olsun halımıza".

Onun arxasında isə adyutant, həkimlər və kişi xidmətçilər durmuşdular. Kilsədə olduğu kimi, kişilər qadınlardan ayrılmışdı. Hamı susaraq xaç vururdu, yalnız kilsə məhnişi, ehtiyatlı, yoğun səslə bir məhni eşidilirdi, sükut anlarında isə ayaqların vəziyyətinin dəyişməsi və köks ötürmələri eşidilirdi. Anna Mixaylovna nə edəcəyini bildiyini göstərən qeyri-adi bir görünüşdə, otağın bu başından o başına keçərək, Pyerin yanına gəldi və ona şam verdi. Pyer şamı yandırdı və ətrafdakılara baxmağa başı qarışdığından, şam tutan əli ilə xaç vurmağa başladı.

Üzündə xalı olan kiçik, qırmızıyanaq, güləyən knyaz qızı Sofi ona baxırdı. Qız gülümsədi, üzünü yaylıqla tutdu və uzun zaman açmadı, lakin Pyerə baxarkən yenə də güldü. Pyerə gülüşsüz baxa bilmədiyindən özünü saxlamaq üçün sütunların dalına keçdi. Dua oxunma mərasiminin ortasında birdən ruhanilərin səsi kəsildi, piçilti ilə bir-birinə nə isə söylədilər. Qrafın əlini tutan qoca xidmətçi qalxdı və xanımlara müraciət etdi. Anna Mixaylovna irəli gəldi və xəstənin üzərindən əyilərək arxa tərəfdən barmağı ilə Lorreni yanına çığırdı. Fransız həkim əlində sönmüş şam, sütuna söykənərək, hörmətkar bir vəziyyətdə durmuşdu, əcnəbinin bu duruşu göstərirdi ki, başqa dində olmasına baxmayaraq, icra edilən mərasimin bütün əhəmiyyətini anlayır və hətta təsvib də edir. Dolğun, yaşlı həkim səssiz addımlarla xəstəyə yanaşdı, nazik ağ barmaqları ilə xəstənin yaşıl yorğan üzərindəki boş əlini əlinə aldı, üzünü o tərəfə döndərərək nəbzini yoxladı və fikrə gətdi. Xəstəyə içmək üçün bir şey verdilər, ətrafında tərpənişdilər. Sonra yenə də hər kəs öz yerinə çəkildi və dua yenidən

başlandı. Bu fasilə zamanı Pyer knyaz Vasilinin nə etdiyini bilən və onu anlamayanlar üçün daha pis olduğunu göstərən bir görünüşlə xəstəyə yanaşdığını gördü. Keçərkən böyük qıza qoşulub bərabər yataq otağının o biri başına, ipək pərdələr altındakı uca çarpayuya doğru gətdi. Knyaz da, qız da çarpayının o tərəfindəki dal qapıya girib yox oldular, mərasimin sonuna yaxın bir-bir gəlib öz yerlərində durdular. Pyer bu gecə gözləri qarşısında baş verən bütün hadisələrin tamamilə zəruri olduğunu birdəfəlik qət etdiyi üçün, bu hadisəyə başqalarından artıq diqqət yetirmədi.

Kilsə məhnişinin səsi kəsildi, xəstəni, əsrarə vaqif olduğu üçün, hörmətlə təbrik edən ruhaninin səsi eşidildi. Xəstə cansız və hərəkətsiz bir halda uzanmışdı. Onun ətrafında hamı tərpəşirdi, ayaq səsləri və piçiltilər eşidilirdi. Anna Mixaylovnanın piçiltisi hamısından aydın eşidilirdi.

Pyer Anna Mixaylovnanın:

– Mütləq çarpayuya keçirmək lazımdır, burada heç cür ola bilməz, – dediyini eşitdi.

Həkimlər, knyaz qızları və xidmətçilər xəstəni elə əhatə etdilər ki, artıq Pyer o çal saçlı qırmızı – sarı başı görə bilmədi, halbuki başqa simaları da görməsinə baxmayaraq, bu baş bütün mərasim zamanı bir an olsun onun gözü qarşısından uzaqlaşmamışdı. Kreslonu əhatə edən adamların ehtiyatlı hərəkətindən Pyer anladı ki, ölməkdə olan xəstəni qaldırıb başqa yerə keçirirlər.

Xidmətçilərdən birisinin qorxulu piçiltisini eşitdi:

– Əlimdən tut, elə də buraxarsan, – daha başqa səslər də eşidilirdi – aşağıdan... bir nəfər də tutsun, – ağır tənəffüslər və ayaq səsləri sürətləndi, sanki daşdıqları ağırlıq onların qüvvəti xaricində idi.

Xəstəni apararlar, Anna Mixaylovna da daxil olmaq üzrə, gənc oğlanla bərabərləşdilər. O, adamların küreyi və peysəri arxasından anı olaraq xəstənin yüksək, yağlı, açıq köksünü, qoltuğunun altından yapışmış adamların yuxarıya qaldırdığı ötlə çiyinlərini və aslan başına oxşayan çal, qıvrıq başını gördü, olduqca geniş alınlı və gicgahlı, gözəl ağızlı və əzəmətlə dolu soyuq görünüşlü bu baş, ölümün yaxınlığına baxmayaraq, öz şəklini itirib kifirleşməmişdi. Bu baş Pyerin üç ay bundan əvvəl, qraf onu Peterburqa yola saldıqda gördüyü kimi idi. Lakin indi o, apararların qeyri-müntəzəm addımları ilə köməksizcə yırğalanır və onun soyuq, laqeyd nəzəri harada qərar tapacağını bilmirdi.

Böyük çarpayı ətrafındakı təlaşlı hərəkətlərdən bir neçə dəqiqə keçdi, xəstəni gətirən adamlar dağıldılar. Anna Mixaylovna Pyerin qoluna toxunaraq dedi: "Vanez"¹. Pyer onunla birlikdə çarpayuya yanaşdı, çarpayıda xəstə, ehtimal ki, bayaqkı mərasimlə əlaqədar olaraq, təntənəli bir vəziyyətdə uzadılmışdı. Xəstə başını yüksək qoyulmuş yastıqlara söykəyərək uzanmışdı. Əlləri simmetrik bir halda, ovuqları aşağıya olaraq, yaşıl ipək yorğanın üzərinə qoyulmuşdu. Pyer yanaşarkən qraf düz ona baxırdı. Lakin elə bir nəzərlə baxırdı ki, mənasını anlamaq çox çətin idi. Yaxud bu nəzər heç bir şey söyləmədi, madam ki, göz var, insan nə olursa-olsun, bir şeyə baxmalıdır, bu belədir, yaxud bu nəzərdə böyük bir məna vardı. Pyer nə edə-cəyini bilməyərək, dayandı və rəhbəri Anna Mixaylovna tələf dönüb sualedici nəzərlərlə ona baxdı. Anna Mixaylovna xəstənin əlinə işarə edərək tələsik qaş-gözünü oynatdı və dodaqları ilə ona hava busəsi göndərdi. Pyer yorğana ilişməmək üçün səylə boynunu uzatdı və onun tövsiyyəsini yerinə yetirərək iri sümüklü və ətli əli öpdü. Qrafın nə əli tərpəndi və nə də üzünün bir əzələsi. Pyer, "daha nə edim"? – deyər soruşan bir nəzərlə yenə Anna Mixaylovnaya baxdı. Anna Mixaylovna gözləri ilə çarpayının yanındakı kreslonu ona göstərdi. Pyer itaətlə kreslodə oturaraq, gözləri ilə lazımı şeyi edib-ətmədiyini soruşmaqda davam etdi. Anna Mixaylovna təsvibedici bir hərəkətlə başını tərpətdi. Pyer yenə də Misir heykəllərinin simmetrik – sadə vəziyyətini aldı, deyəsən, nahamar və şişman vücudunun bu qədər böyük yer tutduğuna acıyır və mümkün qədər kiçik görünmək üçün bütün mənavi qüvvəsini sərf edirdi. O, qrafa baxdı. Qraf Pyer ayaq üstə olarkən üzünü tutduğu səmtə baxırdı. Anna Mixaylovna öz görünüşü ilə, ata ilə oğulun bu son görüş dəqiqəsindəki təsirli əzəməti dərk etdiyini izhar edirdi. İki dəqiqə çəkən bu görüş Pyerə saatdan da çox gəldi. Birdən qrafın üzünün iri əzələlərində və qırışıqlarında bir səyirtə əmələ gəldi. Səyirtə artdı, gözəl ağzı əyildi (atasının ölümə nə qədər yaxın olduğunu Pyer ancaq indi anladı), əyilmiş ağzından anlaşılmaz, xırıltılı bir səs eşidildi. Anna Mixaylovna səylə xəstənin gözlərinin içinə baxır və ona nə lazım olduğunu anlamağa çalışaraq, gah Pyeri, gah içkini göstərir, gah pıçılıtu ilə knyaz Vasilini çağırır və gah da yorğanı göstərirdi. Xəstənin göz-

¹ Gedək

lərində və üzündə bir səbirsizlik oxunurdu. Qraf yatağın başı üzərində ayrılmayan xidmətçiyə baxmağa çalışdı.

– O biri böyrü üstə çevrilmək istəyirlər. – deyər, xidmətçi pıçıldadı və qrafın ağır vücudunu üzü divara doğru çevirmək istədi.

Pyer xidmətçiyə yardım etmək üçün ayağa durdu.

Qrafı çevirərkən bir əli qüvvətsiz halda dala düşdü, o, əlini çəkmək üçün nahaq yerə təşəbbüs də etdi. Pyerin bu cansız ələ dəhşətlə baxdığını qarf gördümü və yaxud onun ölməkdə olan başından bu dəqiqə başqa bir fikir keçdimi, hər halda o sözə baxmayan əlinə, Pyerin üzündəki dəhşətə və yenə əlinə baxdı və üzündə simasına yaraşmayan zəif, az əzəbli bir təbəssüm gördü, bu təbəssüm sanki öz qüvvətsizliyinə qarşı bir istehza ifadə edirdi. Bu təbəssümü görərək Pyer birdən köksündə bir çırpıntı, burnunda bir gicişmə hiss etdi, nəzərləri göz yaşları ilə dumanlandı. Xəstəni böyrü üstə üzü divara çevirdilər. O, köksünü ötdürdü.

Anna Mixaylovna onu əvəz etməyə gələn knyaz qızını görüb Pyerə dedi:

– *Il est assoupi. Allons!*

Pyer çıxdı.

XXIV

Qəbul otağında knyaz Vasilidən və böyük qızdan başqa kimso yox idi, onlar Yekaterinanın portreti altında oturub nəyin bərosində isə şirin-şirin danışdılar. Onlar Pyeri rəhbəri ilə bərabər gördükdə susdular. Pyerə elə gəldi ki, knyaz qızı nə isə gizlətdi.

– Bu qadını görən gözüm yoxdur, – Pyer pıçıldadı.

Knyaz Vasili Anna Mixaylovnaya dedi:

– *Catiché a fait donner du thé dans le petit salon. Allez, ma pauvre Anna Mixaylovna, prenez quelque chose, autrement vous ne suffirez pas*².

Pyerə o, heç bir söz demədi, yalnız çiyindən bir az aşağı qolunu hərəkətlə sıxdı. Pyer Anna Mixaylovna ilə bərabər *petit salon*³ getdi.

¹ O huşa getdi. Gedək

² Kətiş kiçik salonda çay verilmesini omr etmişdir. Zavallı Anna Mixaylovna, gedib özünü borkidin, yoxsa oldun düşürsünüz.

³ Kiçik salon

Lorren kiçik dairəvi salonda, üzərində çay taqımı və soyuq yeməklər olan stolun qabağında durub nazik qulpsuz çin fincanında çay içir və ehtiyatlı bir coşğunluq ifadəsi ilə danışdı:

– *Il n'y a rien qui restaure, comme une tasse de cet excellent thé russe après une nuit blanche*¹.

Bu gecə qraf Bezuxovun evində olanların hamısı qarınlarını bərkitmək üçün stolun başına toplaşmışdılar. Güzgüləri və kiçik stolları olan bu kiçik dairəvi salonu Pyer yaxşı xatırlayırdı. Qrafın evində bal verildikdə, rəqs etməyi bacarmayan Pyer bu kiçik, güzgülü otaqda oturmağı və xanımlara tamaşa etməyi sevdi. Xanımlar bal tualetində, çılpaq boyun-boğazlarındakı incə və brilyantlarla bu otaqdan keçərkən, özlərini dəfələrlə əks etdirən işıqlı güzgülərə baxırdılar. İndi həmin otaq ancaq iki şamla işıqlanmış və gecə yarısı bir kiçik stol üzərində intizamsız halda çay taqımı və xörək qabları qoyulmuşdu, adı paltarda olan müxtəlif adamlar oturub pıçıldışırdılar. Onlar öz hərəkət və sözləri ilə bu saat yataq otağında olan və olacaq işləri yaddan çıxarmadıqlarını göstərirdilər. Pyer yemək istədiyinə baxmayaraq, yenə də yemədi. O, sualedici nəzərlə öz rəhbərinə tərəf döndü və onun ayaq barmaqları üzərində, yenə qəbul otağına, knyaz Vasili ilə böyük qızının qaldığı otağa getdiyini gördü. Pyer bunun da belə olmalı olduğunu güman etdi və bir az da dayandıqdan sonra, onun dalınca getdi. Anna Mixaylovna knyaz qızının yanında durmuşdu. Hər ikisi eyni zamanda həyəcanlı pıçılıtlı ilə danışdı.

– Knyaginya, mən lazım olub-olmayan şeyi yaxşı bilirəm, – deyər knyaz qızı söylənirdi, deyəsən, o, öz otağının qapısını çırpıb getdiyini zaman olduğu kimi yenə də həyəcan keçirməkdə idi.

Anna Mixaylovna yataq otağının yolunu kəsib, knyaz qızını buraxmadı, həlim və inandırıcı bir ifadə ilə:

– Lakin, əziz knyaz qızı, zavallı əmimə indi istirahət lazımdır, belə dəqiqələrdə bu, onun üçün çox ağır olmazmı? Belə dəqiqələrdə dünya malından danışmaq olarmı? Onun ruhu indi...

Knyaz Vasili ayağını ayağının üzərinə aşıraraq amirano bir şəkildə kreslodə oturmuşdu. Yanaqları şiddətlə qalxıb-düşür, düşərkən aşağıdan daha qalın kimi görünürdü. Lakin onda bu iki xanımın söhbəti ilə az maraqlanan bir adamın görünüşü vardı.

¹ Yuxusuz gecədən sonra heç bir şey, bu bir fincan gözəl rus çayı kimi, insanı özünə gətirə bilmir.

– Voyons, ma bonne Anna Mixaylovna, *laissez faire Catiche*¹. Bilirsiniz ki, qraf onu nə qədər sevdi.

Knyaz qızı knyaz Vasiliyə müraciətlə əllərində tutduğu naxışlı portfelə işarə edərək:

– Mən bu kağızda nə olduğunu bilmirəm, – dedi. – Mən ancaq onu bilirəm ki, əsl vəsiyyətnamə onun masasındadır, bu isə unudulmuş bir kağızdır...

O, Anna Mixaylovnanın yanından ötüb keçmək istədi. Anna Mixaylovna isə sıçrayıb yenə də onun yolunu kəsdi.

– Mən bilirəm, əziz, mərhəmətli knyaz qızı, – deyər, Anna Mixaylovna portfeldən elə bərk yapışdı ki, tezliklə buraxmayacağı aydın idi. – Əziz knyaz qızı, rica edirəm, yalvarıram, ona yazığınızı gölsin. *Je vous en conjure*...²

Knyaz qızı dinmirdi. Yalnız portfel uğrunda mübarizə edənlərin tövşüməsi eşidilirdi. Knyaz qızı ağzını açsaydı, Anna Mixaylovna bundan məmnun qalmayacaqdı. Anna Mixaylovna portfeldən bərk yapışmışdı, lakin buna baxmayaraq, səsinə yenə də özünəməxsus bir şirinlik və yumşaqılıq vardı.

– Pyer, əzizim, yaxına gəlin. Zənnimcə, Pyer qohumlar məclisində artıq adam deyildir, deyilmi, knyaz? – Mon cousin, nə üçün kiryirsiniz? – deyər knyaz qızı elə bərk çığırdı ki, salonda onun səsinə eşidib diksindilər. – Nə üçün kiryirsiniz, hər yetən burada işə qarşır və can verən xəstənin qapısında oyun çıxarır. İntriqaç! – knyaz qızı acıqlı-acıqlı pıçıldadı və var gücü ilə portfeli dartdı.

Anna Mixaylovna isə portfeldən uzaqlaşmamaq üçün, bir neçə addım irəlilədi və onun əlindən yapışdı.

Knyaz Vasili töhmət və heyrət ifadəsi olaraq:

– Oh! – dedi və qalxdı. – *C'est ridicule. Voyons*³, buraxın. Buraxın, deyirəm.

Knyaz qızı portfeli buraxdı.

– Siz də!..

Anna Mixaylovna qulaq asmadı.

– Buraxın, deyirəm sizə! Mən hər şeyi öz öhdəmə götürürəm. Mən gedib ondan soruşaram. Mən... Bəsdir deyirəm...

¹ Qoyunuz Katış öz bildiyini etsin.

² Yalvarıram sizə...

³ Bu gülüncdür. Bəsdir daha

Anna Mixaylovna deyirdi:

– *Mais, mon prince*¹, bu böyük dua mərasimindən sonra qoyunuz bir dəqiqə dincəlsin. Pyer, siz öz fikrinizi söyləyin. – deyə tamamilə yaxınlaşaraq, knyaz qızının acıqlı və bütün ədəb dairəsindən çıxmış üzünə və knyaz Vasilinin səyriyən yanaqlarına təəccüblə baxan gənc oğlana müraciət etdi.

Knyaz Vasili ciddi bir tərzdə:

– Unutmayın ki, bu işin aqibətinə siz məsulsunuz, – dedi, – siz nə etdiyinizi bilmirsiniz.

Knyaz qızı birdən Anna Mixaylovnanın üzərinə atılıb portfeli qaparaq:

– Rəzil qadın! – bağırdı.

Knyaz Vasili başını aşağı salıb əllərini oynatdı.

Həmin dəqiqədə Pyerin çoxdan baxdığı və həmişə sakitcə açılan o qorxunc qapı cəld, gurultu ilə açılıb divara dəydi, ortancıl qız içəridən çıxıb əllərini silkələdi.

– Siz nə edirsiniz! – qeyzlə soruşdu. – *Il s'en va et vous me laissez seule*².

Böyük qız portfeli əlindən yerə saldı. Anna Mixaylovna cəld əyilib onu götürdü və yataq otağına qaçdı. Böyük qızla knyaz Vasili özlərinə gəlib, onun dalınca getdilər. Bir neçə dəqiqədən sonra oradan birinci olaraq knyazın böyük qızı çıxdı, üzü solğun və quru idi, alt dodağını dişləmişdi. Pyeri görərkən acığını saxlaya bilmədi:

– Hə, indi sevinin, – dedi, – siz bunu gözləyirdiniz! – hönkürərək, yayıqla üzünü örtüdü və otaqdan çıxdı.

Böyük qızın dalınca knyaz Vasili çıxdı. O səndələyərək Pyerin oturduğu divana çatdı və əlləri ilə gözlərini tutub divanın üstünə yıxıldı. Pyer onun saraldığını və alt çənəsinin qızdırmalı adam kimi titrəyib əsdiyini gördü.

O, Pyerin biləyindən yapışaraq:

– Ah, dostum! – dedi, onun səsinə Pyerin əvvəllər heç görmədiyi bir səmimiyyət və zəiflik vardı. – Biz nə qədər günah işlər görürük, nə qədər aldadıq, nə üçün? Dostum, mənim altmış yaşım var... Ölüm... Hər şeyin axırı ölümdür, ölüm. Ölüm – qorxuncdur. – O, bu sözləri dedikdə ağladı.

¹ Lakin, knyazım

² O ölür, siz isə mənə tək qoymusunuz.

Anna Mixaylovna lap axırda çıxdı. Sakit və əhəstə addımlarla Pyerə yaxınlaşdı:

– Pyer!.. – dedi.

Pyer sualedici nəzərlə ona baxdı. O, gənc oğlanın alından öpərək, göz yaşları ilə onu islatdı. Bir qədər susduqdan sonra:

– *Il n'est plus...*¹ – dedi.

Pyer gözlüyü arxasından Anna Mixaylovnaya baxdı.

– *Allons, je vous reconduirai. Tâchez de pleurer. Rien ne soulage comme les larmes*².

Anna Mixaylovna Pyeri qaranlıq salona apardı, burada üzünü kimsə görmədiyi üçün Pyer sevindi. Anna Mixaylovna onu qoyub getdi, o qayıdanda, Pyer əlini başının altına qoyaraq şirin yuxuya getmişdi.

Ərtəsi gün səhər Anna Mixaylovna Pyerə belə deyirdi:

– *Oui, mon cher, c'est une grande perte pour nous tous. Je ne parie pas de vous. Mais dieu vous soutiendra, vous êtes jeune et vous voilà à la tête d'une immense fortune, je l'espère. Le testament n'a pas été encore ouvert. Je vous connais assez pour savoir que cela ne vous tournera pas le tête, mais cela vous impose des devoirs, et il faut être homme*³.

Pyer dinmirdi.

– *Peut-être plus tard je vous dirai, mon cher, que si je n'avais pas été là, dieu sait ce qui serait arrivé. Vous savez, mon oncle avant-hier encore me promettait de ne pas oublier Boris. Mais il n'a pas eu le temps. J'espère, mon cher ami, que vous remplirez le désir de votre père*⁴.

Pyer heç bir şey anlamadan, sükut edir və utandığından qızara-qızara knyaginya Anna Mixaylovnaya baxırdı. Pyerlə danışdıqdan

¹ O öldü.

² Gedək, mən sizi ötürüm. Çalışın ki, ağlayasınız: ağlamaq kimi heç bir şey insanı yüngülləşdirməz.

³ Bəli, özüm, siz bir torofo, bu bizim hamımız üçün böyük bir itgidir. Amma Allah köməyiniz olar, siz gəncsiniz, indi ümidvaram ki, siz böyük bir dövlət sahibsiniz. Vəsiyyətnamə hələ açılmamışdır. Mən sizi yaxşı tanıyıram və inanıram ki, bu dövlət sizi azdırmayacaq, lakin bu, sizin üzərinizə vəzifələr qoyur, mərd olmalısınız.

⁴ Bəlkə, sonra mən sizə danışdım, mən orada olmasaydım, Allah bilir, nə olacaqdı. Bilirsinizmi, mənim üç gün əvvəl Borisi yaddan çıxarmayacağımı vəd etmişdi, amma qismət olmadı. Özüm, öminəm ki, siz atanızın arzusunu yerinə yetirəcəksiniz.

sonra Anna Mixaylovna Rostovgilə getdi və uzanıb yatdı. Səhər oyandıqda o, Rostovgilə və bütün tanışlara qraf Bezuxovun ölümünü təfsilatı ilə nağıl etdi. O deyirdi ki, mən də qraf kimi ölmək istədim, onun ömrünün axırı nəinki təsirli, hətta ibrətli idi. Ata ilə oğulun son görüşü isə, o qədər təsirli idi ki, bunu gözlərim yaşarmadan xatırlaya bilmirəm. O, müdhiş dəqiqələrdə kimin özünü daha yaxşı apardığını deyə bilmirəm: son dəqiqələrində hər şeyi və hər kəsi xatırlayan və oğluna təsirli sözlər deyən atamı, yoxsa, acınacaqlı bir hala gələn, kədərindən üzülən, lakin buna baxmayaraq, ölməkdə olan atasını incitməmək üçün kədərini gizlətməyə çalışan Pyermi özünü yaxşı apardı, bilmirəm. Anna Mixaylovna davam edərək deyirdi: "*C'est penible, mais cela fait du bien; ça eleve l'ame de voir des hommes, comme le vieux comte et son digne fils*"¹. Anna Mixaylovna, knyaz qızılamanın və knyaz Vasilinın hərəkətlərindən də, bu hərəkətləri bəyənmədiyini bildirərək, çox gizli və pıçılıtlı ilə danışdı.

XXV

Lisiye Qonda, knyaz Nikolay Andreyeviç Bolkonskinin mülkündə hər gün gənc knyaz Andreyin knyaginya ilə bərabər gələcəyini gözləyirdilər, lakin bu intizar qoca knyazın evindəki adi həyatın həmişəki səliqə və intizamını pozmurdu. Cəmiyyət içərisində *le roi de Prusse*² ləqəbi ilə məşhur olan general-anşef knyaz Nikolay Andreyeviç çar Pavel zamanında kəndə sürgün edildiyi gündən bəri qızı Marya və onun rəfiqəsi *m-lle Bourienne*³ ilə bərabər daima öz Lisiye Qon mülkündə yaşayırdı. Yeni çar zamanı ona paytaxtlara getməyə icazə verildisə də, o, – hər kəsə lazım olsam, Moskvadan yüz əlli verst məsafədə olan Lisiye Qonıya gələ bilərəm, mənə isə heç kəs lazım deyil, – deyərək heç yərə getmədən kənddə yaşadı. O deyirdi ki, insanın pis əməlləri üçün iki mənbə vardır: bekarçılıq və mövhumat. Yaxşı əməlləri üçün də iki mənbə vardır: fəaliyyət və ağıl. O, qızının tərbiyəsi ilə özü məşğul olurdu və qızında hər iki yaxşı əməli inkişaf etdirmək üçün ona iyirmiş yaşına qədər cəbr və həndəsə dərsi vermiş və bütün

¹ Bu ağırdır, lakin eyni zamanda, savabdır; çünki qoca qrafı və onun ləyaqətli oğlu kimi adamları görəndə ruh yüksəlir.

² Prussiya kralı

³ Madmazel Buren

həyatını fasiləsiz məqgələrlə doldurmuşdu. Özü də həmişə məşğul olurdu, gah xatirələr yazırdı, gah ali riyaziyyatdan məsələlər həll edirdi, gah dəzgahda tütün qutusu yonurdu, gah bağda işləyir, mülkündə arası kəsilmədən aparılan inşaata nəzarət edirdi. Fəaliyyət üçün əsas şərtlərdən birisi intizam olduğundan, intizam onun həyatında son dərəcə düzgün qurulmuşdu. Onun süfrə başına gəlməsi, eyni və dəyişilməz şərait daxilində olur və eyni saatda deyil, eyni dəqiqələrdə baş verirdi. Daima qızından tutmuş xidmətçisinə qədər knyaz hamıya qarşı çox tələbkər idi. Buna görə də o, sört olmadığı halda belə, özünə qarşı qorxu və ehtiram oyadırdı. Halbuki, bunu ən sört adamlar belə asanlıqla əldə edə bilməzdilər. İndi istefaya çıxdığına və dövlət işlərində heç bir əhəmiyyəti olmadığına baxmayaraq, onun mülkü olan quberniyanın bütün rəisləri knyazın yanına gəlməyi özlərinə borc bilirdilər və gələrkən bənna, bağban və ya knyaz qızı Marya kimi, hündür xidmətçi otağında dayanıb knyazın müəyyən saatda çıxmasını gözləyirdilər. Kabinetin böyük hündür qapısı açılıb, pudralanmış parik qoyan qocanın çox da hündür olmayan cüssəsi görünərkən, xidmətçi otağında gözləyən hər kəs eyni dərəcədə ehtiram və hətta qorxu hiss edirdi. Knyazın kiçik əlləri vardı, qaşqabığını tökərək sallaq qaşları ilə gənc gözlərinə oxşayan parlaq gözlərini örtürdü.

Gənclər gəldiyi gün, qızı Marya adətli üzrə, müəyyən saatda, səhər görüşü üçün xidmətçi otağına girib, qorxa-qorxa xaç çəkir və ürəyində dua oxuyurdu. Knyaz qızı Marya hər gün görüşün salamat keçməsi üçün dua oxuyurdu.

Xidmətçi otağında oturmuş pudralı qoca xidmətçi sakitcə qalxdı və pıçıldayaraq: "Buyurun!" – dedi.

Qapının dalından dəzgahın müntəzəm səsi eşidilirdi. Knyaz qızı asan və rahat açılan qapını qorxa-qorxa açdı və astanada dayandı. Knyaz dəzgah başında işləyirdi, öz işinə davam edə-ədə geriyyə baxdı.

Böyük kabinet, ehtimal ki, aramsız işlənən avadanlıqla dolu idi. Üzərində kitab və plan olan böyük stol, kiçik qapılarında açarları olan hündür şüşəli kitab şkafları, üzərində açıq dəftər olan ayaq üstə durub yazmaq üçün qoyulmuş hündür stol, üzərində alət olan, ətrafına isə yonqar səpələnmiş yonucu dəzgah – bütün bunlar daimi, müxtəlif və müntəzəm bir fəaliyyətin şahidi idi. Güləbətlinlə işlənmiş tatar çəkməsi geymiş kiçik ayağının hərəkətindən, damarları çıxmış arıq əlinin işdən möhkəm yapışmasından görünürdü ki, knyazda hələ köhnəlməmiş bir qocalıq qüvvəti vardır. Bir neçə dairə vurduqdan sonra

o, ayağını dəzgahın ayaq yerindən götürdü, iskonəni silib dəzgahın yanında qoyulmuş meşin çantaya atdı və stola yanaşaraq qızını çağırdı. O, heç vaxt öz uşaqlarına xeyir-dua verməzdi, hələ qırılmamış tikanlı üzünü qızına tərəf tutaraq, ciddi və eyni zamanda nəvazişli bir diqqətlə onu gözədən keçirdi:

– Salamatsanmı?.. Hə, elə isə otur! – dedi.

O, öz əli ilə yazılmış həndəsə dəftərini götürdü və ayağı ilə öz kreslosunu irəli çəkdi.

Cəld səhifəni axtararaq və sört dirnağı ilə bir paraqrafdan o birinə qədər cızaraq:

– Sabah üçün! – dedi və tez səhifəni tapıb sört dirnağı ilə paraqrafalara işarə qoydu.

Knyaz qızı masanın üzərindəki dəftərə tərəf əyildi.

– Dayan, sənə məktub var, – deyə qoca masanın üstündəki çantadan zərfi çıxararaq birdən səsləndi. Hərfin üstü qadın əli ilə yazılmışdı, qoca məktubu masanın üstünə atdı.

Məktubu görərkən qızın üzündə qırmızı ləkələr əmələ gəldi.

O, cəld məktubu götürüb üstünü oxudu.

Knyaz soyuq bir təbəssümlə, hələ möhkəm olan saralmış dişlərini göstərərək:

– Eloizadandırmı? – soruşdu.

Qızı qorxa-qorxa baxaraq və qorxa-qorxa gülümsəyərək:

– Bəli, Jülidəndir, – dedi.

Knyaz sört bir tövrlə dedi:

– İki məktub da buraxacağam, amma üçüncüsünü oxuyacağam.

Qorxuram çox cəfəngiyat yazmış olarsınız. Üçüncüsünü oxuyacağam.

– İstəyirsiniz, bunu da oxuyun *mon père*¹, – deyə knyazın qızı daha çox qızaraq və məktubu ona uzadaraq cavab verdi.

Üçüncüsünü, dedim, üçüncüsünü, – deyə knyaz məktubu rədd etdi və masaya dirsəklənib həndəsə cizgiləri olan dəftəri qabağına çəkdi.

– Hə, xanım, – deyə qoca bir əlini qızının oturduğu kreslonun arxasına qoyub dəftərin üzərinə çox əyilərək sözbə başladı. Bu surətlə qız özünü hər tərəfdən atasının, çoxdan tanış olduğu tənəkə və qocalığa məxsus tünd qoxusu ilə əhatə olunmuş zənn etdi: – Hə, xanım, bu üçbucaqlar oxşardır, görürsənmi abc bucağı...

¹ Atacan

Knyaz qızı vahimə ilə atasının çox yaxında parlayan gözlərinə baxırdı, üzündə qırmızı ləkələr əmələ gəlirdi, heç bir şey anlamadığı və qorxunun ona atasının sonrakı aydın izahlarını da anlamasına mane olacağından əndişə etdiyi görünürdü. Müəllimmi və ya şagirdmi müqəssir idi, ancaq nə olursa-olsun, hər gün eyni hal təkrar edilirdi. Qızın gözləri dumanlanırdı, o, heç bir şey görmürdü, eşitmirdi, yalnız yaxında, qulağının dibində qoca atasının quru üzünü, onun nəfəsini duyur və yalnız bir şey düşünürdü, haçan olsun ki, tez kabinetdən çıxsın və öz otağında sərbəstcə məsələni anlasın. Qoca özündən çıxırdı, oturduğu kreslonu səs-küy ilə irəliyə-geriyə çəkir, acıqlanmamaq üçün özünü boğur və təxminən hər dəfə açıqlanır, deyindir və bəzən də dəftəri fırladırdı.

Knyaz qızı cavabında səhv etmişdi.

– Əlbəttə, axmaqsan! – deyə knyaz dəftəri itələyib çığırdı, lakin tez qalxdı və gedib əlləri ilə qızının saçlarına toxunub yenə oturdu.

Kreslonu irəli çəkdi və qandırmaya başladı.

Qız verilmiş dərslə bərabər dəftəri götürüb getməyə hazırlaşanda, knyaz dedi:

– Olmaz, qızım, olmaz. Riyaziyyat böyük işdir, xanım. Mən istəmirəm ki, sən bizim axmaq qızlara oxşayasın. Çalışsan, alışsan. (Əlini qızının yanağına çəkdi), axmaqlığı başından çıxar.

Knyaz qızı getmək istəyirdi, o, işarə ilə qızı saxladı və hündür stoldan yeni, arası kəsilməmiş bir kitab götürdü:

– Eloizan sənə bir də bu “Sirlər açarı”dır, nədir, göndərmişdir. Dini kitabdır. Mən isə heç kəsin dininə qarışmıram... – Ötəri baxdı.

– Al, hə, di get, get!

O, yavaşca qızının çiyəninə vurub dalmca qapını bağladı.

Knyaz qızı Marya məyus və vahiməli bir üzlə öz otağına qayıtdı, üzündəki bu ifadə onu çox az-az tərk edər və onun gözəl olmayan xəstə üzünü daha çirkin göstərirdi. O, üzərində kiçik portretlər, birçox dəftər-kitab olan yazı masasının başında oturdu. Atasının səlhi olduğu qədər, knyaz qızı səlhişsiz idi. O, həndəsə dəftərini qoyub, səbirsizliklə məktubu açdı. Məktub onun uşaqlıqdan tanıdığı ən yaxın dostundan gəlmişdi. Bu dost Rostovgildəki ziyafətdə olan Jüli Karagina idi.

Jüli belə yazırdı:

“*Chère et excellente amie, quelle chose terrible et effrayante que l'absence! J'ai beau me dire que la moitié de mon existence et de mon*

bonheur est en vous, que, malgré la distance qui nous sépare, nos cœurs sont unis par des liens indissolubles; le mien se révolte contre la destinée, et je ne puis, malgré les plaisirs et les distractions qui m'entourent, vaincre une certaine tristesse cachée que je ressens au fond du cœur depuis notre séparation. Pourquoi ne sommes-nous pas réunies comme cet été dans votre grand cabinet sur le canapé bleu, le canapé à confidences? Pourquoi ne puis-je, comme il y a trois mois, puiser de nouvelles forces morales dans votre regard si doux, si calme et si pénétrant, regard que j'aimais tant et que je crois voir devant moi, quand je vous écris!"¹

Bu yerə qədər oxuduqda, knyaz qızı Marya köksünü ötürdü və sağ tərəfindəki güzgüyə baxdı. Güzgüdə onun çirkin, zəif bədəni və arıq üzü görünürdü. Həmişə qəmgin olan gözləri indi daha ümitsiz bir halda güzgüdə özünə baxırdı. "O, mənə rıya satır", – deyər qız düşündü, üzünü güzgüdən çevirdi və oxumağa davam etdi. – Hal-buki Jülü öz dostuna rıya satmırdı, doğrudan da knyaz qızının böyük dərin və parlaq gözləri (sanki bəzən gözlərindən ilıq işıq şüaları dəstə-dəstə ətrafa yayılırdı), o qədər yaxşı idi ki, çox vaxt üzünün gözəl olmamasına baxmayaraq, bu gözlər gözəllikdən daha cazibəli olurdu. Lakin knyaz qızı gözlərinin yaxşı ifadəsini, özü haqqında düşünmədiyə zamanlarda görünən ifadəni heç bir vaxt görməmişdi. O, güzgüyə baxdıqda, hamıda olduğu kimi, onun da üzü qeyri-təbii, uzunsov pis bir şəkil alırdı.

O oxumağa davam etdi:

"Tout Moscou ne parle que guerre. L'un de mes deux frères est déjà à l'étranger, l'autre est avec la garde, qui se met en marche vers la frontière. Notre cher empereur a quitté Pétersbourg et, à ce qu'on prétend, compte lui-même exposer sa précieuse existence aux chances de là guerre. Dieu veuille que le monstre corsican, qui détruit le repos

¹ "Əziz və qiymətli dostum, ayrılıq nə qədər qorxunc və dəhşətli şeymiş! Vücudum və səadətəmin yarısının həmişə sizin yanınızda olmasına və bizi ayıran məsafəyə baxmayaraq, qəlblərimizin qırılmaz bağlarla bir-birinə bağlı olduğuna özümü nə qədər inandırmaq istəyirəm, qəlbim tələyə qarşı üsyan edir və mənə ohato edən həzz və unutmazlığa baxmayaraq, ayrıldığımız gündən bəri qəlbimin dərinliyində hiss etdiyim gizli qüssədən özümü ala bilmirəm. Nə üçün biz keçən ayda olduğu kimi, bir yerdə, sizin böyük kabinetdə, mavi divan üzərində, o "ətiraflar" divanı üzərində deyilik? Nə üçün mən üç ay əvvəl olduğu kimi, sizin həlim, sakit və nüfuzlu baxışlarınızdan yeni monəvi qəvvət ala bilmirəm? Mən sizin o baxışlarınızı nə qədər sevirəm və indi sizə yazdığım döyüqələrdə o baxışları qarşımda götürürəm".

de l'Europe, soit terrassé par l'ange que le Tout-Puissant, dans Sa miséricorde, nous a donnié pour souverain. Sans parler de mes frères, cette guerre m'a privée d'une relation des plus chères à mon cœur. Je parle du jeune Nicolas Rostoff, qui avec son enthousiasme n'a pu supporter l'inaction et a quitté l'université pour aller s'enjôler dans l'armée. Eh bien, chère Marie, je vous avouerai, que, malgré son extrême jeunesse... son départ pour l'armée a été un grand chagrin pour moi. Le jeune homme, dont je vous parlais cet été, a tant de noblesse, de véritable jeunesse qu'on rencontre si rarement dans le siècle où nous vivons parmi nos vieillards de vingt ans. Il a surtout tant de franchise et de cœur. Il est tellement pur et poétique, que mes relations avec lui, quelque passagères qu'elles fussent, ont été l'une des plus douces jouissances de mon pauvre cœur, qui a déjà tant souffert. Je vous raconterai un jour nos adieux et tout ce qui s'est dit en partant. Tout cela est encore trop frais. Ah! chère amie, vous êtes heureuse de ne pas connaître ces jouissances et ces peines si poignantes. Vous êtes heureuse, puisque les derni-ères sont ordinairement les plus fortes! Je sais fort bien que le comte Nicolas est trop jeune pour pouvoir jamais devenir pour moi quelque chose de plus qu'un ami, mais cette douce amitié, ces relations si poétiques et si pures ont été un besoin pour mon cœur. Mais n'en parlons plus. La grande nouvelle du jour qui occupe tout Moscou est la mort du vieux comte. Bezuxov et son héritage. Figurez-vous que les trois princesses n'ont reçu que très peu de chose, le prince Basile rien, et que c'est M. Pierre qui a tout hérité, et qui pardessus le marché a été reconnu pour fils légitime, par conséquent comte Bezuxov est possesseur de la plus belle fortune de la Russie. On prétend que le prince Basile a joué un très vilain rôle dans toute cette histoire et qu'il est reparti tout penaud pour Pétersbourg.

"Je vous avoue, que je comprends très peu toutes ces affaires de legs et de testament; ce que je sais, c'est que depuis que le jeune homme que nous connaissions tous sous le nom de M. Pierre tout court est devenu comte Besyxov et possesseur de l'une des plus grandes fortunes de la Russie, je m'amuse fort à observer les changements de ton et des manières des mamans accablées de filles à marier et des demoiselles elles-mêmes à l'égard de cet individu, qui, par-parenthèse, m'a paru toujours être un pauvre sire. Comme on s'amuse depuis deux ans à me donner des promesses que je ne connais pas le plus souvent, la chronique matrimoniale de Moscou me fait comtesse Bezuxova. Mais

vous sentez bien que je ne me soucie nullement de le devenir. A propos de mariage, savez-vous que tout dernièrement la tante en général Anna Mixaylovna, m'a confié sous le sceau de plus grand secret un projet de mariage pour vous. Ce n'est ni plus, ni moins, que le fils du prince Basile, Anatole, qu'on voudrait ranger en le mariant à une personne riche et distinguée, et c'est sur vous qu'est tombé le choix des parents. Je ne sais comment vous envisagerez la chose, mais j'ai cru de mon devoir de vous en avertir. On le dit très beau et très mauvais sujet; c'est tout ce que j'ai pu savoir sur son compte.

"Mais assez de bavardage comme cela. Je finis mon second feuillet, et maman me fait chercher pour aller dîner chez les Apraksines. Lisez le livre mystique que je vous envoie, et qui fait fureur chez nous. Quoiqu'il y ait des choses dans ce livre difficiles à atteindre avec la faible conception humaine, c'est un livre admirable dont la lecture calme et élève; l'âme. Adieu. Mes respects à nu nsieur votre père et mes compliments à m-elie Bourienne. Je vous embrasse comme je vous aime.

Julie".

"P. S. Donnez-moi des nouvelles de votre frère et de sa, charmante petite femme"¹.

Knyaz qızı düşünə-düşünə gülümsədi (bu zaman parlaq gözlərdən işıqlanan üzü tamamilə başqalaşmışdı), birdən qalxıb ağır-ağır

¹ Bütün Moskva hərbdən danışır. İki qardaşımdan biri artıq xaricedir. O biri hüdüd boyuna yola düşəcək qvardiyadadır. Öziz padşahımız özü Peterburqdan çıxıb və zənn edildiyinə görə, öz qiymətli həyatını müharibə təsədüflərinə moruz buraxmaq istəyir. Allah eləsin ki, Avropanın sakitliyini pozan Korsika ojdahası, xudavəndi-ələmin mərhəmətli başımızın üstündə uçan mələyin ili olə məlv olsun. Hələ qardaşlarımı demirəm, bu müharibə qəlbimə ən yaxın olanlardan birisi ilə münasibotimi pozdu. Mən genc Nikolay Rostovu deyirəm, öz təşəbbüskərligi ilə hərəkətsizliyə dözə bilmədi və orduya girmək üçün darülfünundan çıxdı. Etiraf edirəm, özizim Mari, çox genc olmasınə baxmayaraq, orduya gətməsi mənim üçün böyük bir dərd oldu. Keçən yay sizə danışdığım gəncə də o qədər əlicənablıq, o qədər səmimi gənclik var ki, beləsinə əsrimizdən iyirmi yaşlı qocaları arasında az-az təsədüf etməkdir olar! O, son dəroəcə açıq və ürəkli bir adamdır. O qədər təmiz və şairinə bir adamdır ki, onunla münasibotlərim nə qədər anı olsa da, çox əziyyətlər çəkmiş yoxsul qəlbimə münasibətlərdən ən dadlı həzzlər alır. Bir gün mən onun nəcə vidalaşdığını və vidalaşarkən nə danışdığımızı sizə söyləyirəm. Hələ bunlar çox təzədir... Ah! Öziz dostum, siz belə yaşlı həzzlərdən, belə yaşlı əzəblərdən xəbərsiz olduğunuz üçün xoşbəxtsiniz. Siz xoşbəxtsiniz, çünki adətən sonuncular birincilərdən qüvvətli olurlar. Çox gözəl bilirməm ki, qraf Nikolay mənim üçün dostdan başqa bir şey olmağa çox gənclər. Lakin bu dadlı dostluq, bu şairinə və təmiz münasibət mənim qəlbimin ehtiyacı idi. →

stola yanaşdı. Kağız götürüb sürətlə yazmağa başladı. O, belə bir cavab yazdı:

"Chère et excellente amie. Votre lettre du 13 m'a causé une grande joie. Vous m'aimez donc toujours, ma poétique Julie. L'absence, dont vous dites tant de mal, n'a donc pas eu son influence habituelle sur vous. Vous vous plaignez de l'absence — qui devrait dire moi, si j'osais me plaindre, privée de tous ceux qui me sont chers? Ah! si nous n'avions pas la religion pour nous consoler, la vie serait bien triste. Pourquoi me supposez-vous un regard sévère, quand vous me parlez de votre affection pour le jeune homme? Sous ce rapport je ne suis rigide que pour moi. Je comprends ces sentiments chez les autres et si je ne puis approuver, ne les ayant jamais ressentis, je ne les condamne pas. li me paraît seulement que l'amour chrétien, l'amour du prochain, l'amour pour ses ennemis est plus méritoire." plus doux et plus beau, que ne le sont les sentiments que peuvent inspirer les

→ Lakin bu barədə bəsdir.

Bütün Moskvanı moşul edən başlıca yenilik – qoca qraf Bezuxovun ölümü və onun mirasıdır. Tosovvür edin, üç knyaz qızı çox az bir şey almış, knyaz Vasili heç bir şey almamış, Pyer isə hor şeyin varisi olmuş və üstök qanuni oğul hesab edilmişdir, ona görə də qraf Bezuxov adı ələqə Rusiyada ən böyük bir sərət sahibi olmuşdur. Deyirlər ki, knyaz Vasili bu işdə çox çirkin bir rol oynamış və çox port bir halda çıxıb Peterburqa gətmişdir. Etiraf edirəm, mən bu vəsiyyətlər işlərindən çox az şey anlayıram, lakin bir şey bilirməm ki, bizim bu vaxta qədər sadəcə Pyer adı ilə tanıdığımız gənc – qraf Bezuxov Rusiyanın ən böyük sərət sahiblərindən birisi oldu Əro getməli qızları olan anaların və qızların özlərinin bu cənabə qarşı əlaqələrini nə cür dəyişdirdiklərini müşahidə edərkən öylənirəm. (öz aramızdır) o cənab məno həmişə höqr görünmüşdür. İki ildən bəri heç tanımadığım adamlardan nişanlı axtarmaqla öyləndiyindən, Moskvanın evlənmək haqqındakı şeyiələri mənə qrafınə Bezuxova edir. Lakin siz bilirsiniz ki, mən bunu heç də arzu etmirəm. Yeri gəlməşək, izdivac haqqında. Heç bilirsiniz, bu yaxınlarda hamının xələsi olan Anna Mixaylovna, heç kəsə deməmək şərtili, sizi evləndirmək haqqındakı fikrini məno açdı. Kim olsa yaxşıdır, knyaz Vasilinin oğlu Anatoli. Onu zəngin və adlısanlı bir qıza evləndirib işini düzəltmək istəyirlər, ata-anası sizi seçmişdir. Bu işə nə cür baxacağınızı bilirməm, mən sizi xəbərdar etməyi özümə bəre bildim. Deyirlər ki, o çox gözəl və böyük bir sorsoridir. Onun haqqında öyrəndiyim şey bundan ibarətdir.

Boşboğazlıq bəsdir. İkinci vərəqi bitirirəm, anam Apraksingilə nahara gətmək üçün dəlməcə adam göndərmişdir.

Sizə göndərdiyim mistik kitabı oxuyun. O kitab burada böyük uğur qazanmışdır. İlərisində, zoif insan ağıllının çətin ənləyə biləcəyi şeylər olmasına baxmayaraq, gözəl kitabdır. Onu mütaliə edərkən insan təsəlli tapır və ruhu yüksəlir. Əlvində. Atanız ehtiramımı yuldirin və m-İ Bureno isə salamını yetirin. Bütün qəlbimlə sizi bağrıma basıram. Buhiyə.

P.S. Qardaşımdan və onun gözəl ərvadından məno yazın".

beaux yeux d'un jeune homme à une jeune fille poétique et aimante comme vous. "La nouvelle de la mort du comte Bezouov nous est parvenue avant votre lettre, et mon père en a été très affecté. Il dit que c'était l'avant-dernier représentant du grand siècle, et qu'à présent c'est son tour; mais qu'il fera son possible pour que son tour vienne le plus tard possible. Que Dieu nous garde de ce terrible malheur! Je ne puis partager votre opinion sur Pierre que j'ai connu enfant. Il me paraissait toujours avoir un coeur excellent, et c'est la qualité que j'estime le plus dans les gens. Quant à son héritage et au rôle qu'y a joué le prince Basile, c'est bien triste pour tous les deux. Ah! chère amie, la parole de notre divin Sauveur qu'il est plus aisé à un chameau de passer par le trou d'une aiguille, qu'il ne l'est à un riche d'entrer dans le royaume de Dieu, cette parole est terriblement vraie; je plains le prince Basile et je regrette encore davantage Pierre. Si jeune et accablé de cette richesse, que de tentations n'aura-t-il pas à subir! Si on me demandait ce que je désirerais le plus au monde, ce serait d'être plus pauvre que le plus pauvre des mendians. Mille grâces, chère amie, pour l'ouvrage que vous m'envoyez, et qui fait si grande fureur chez vous. Cependant, puisque vous me dites qu'au milieu de plusieurs bonnes choses il y en a d'autres que la faible conception humaine ne peut atteindre, il me paraît assez inutile de s'occuper d'une lecture inintelligible, qui par là même ne pourrait être d'aucun fruit. Je n'ai jamais pu comprendre la passion qu'ont certaines personnes de s'embrouiller l'entendement, en s'attachant à des livres mystiques, qui n'élèvent que des doutes dans leurs esprits, exaltant leur imagination et leur donnent un caractère d'exagération tout-à-fait contraire à la simplicité chrétienne. Lisons les Apôtres et l'Evangile. Ne cherchons pas à pénétrer ce que ceux-là renferment de mystérieux, car, comment oserions-nous, misérables pécheurs que nous sommes, prétendre à nous initier dans les secrets terribles et sacrés de la Providence, tant que nous portons cette dépouille charnelle, qui élève entre nous et l'Eternel un voile impénétrable? Bornons-nous donc à étudier les principes sublimes que notre divin Sauveur nous a laissé pour notre conduite ici-bas; cherchons à nous y conformer et à les suivre, persuadons-nous que moins nous donnons d'essor à notre faible esprit humain et plus il est agréable à Dieu. Qui rejette toute science ne venant pas de Lui; que moins nous cherchons à approfondir ce qu'il Lui a plu de dérober à notre connaissance, et plutôt Il nous en accordera la découverte par Son divin esprit.

"Mon père ne m'a pas parlé du prétendant, mais il m'a dit seulement qu'il a reçu une lettre et attendait une visite du prince Basile. Pour ce qui est du projet de mariage qui me regarde, je vous dirai, chère et excellente amie, que le mariage, selon moi, est une institution divine à laquelle il faut se conformer. Quelque pénible que cela soit pour moi, si le Tout-Puissant m'impose jamais les devoirs d'épouse et de mère, je tâcherai de les remplir aussi fidèlement que je le pourrai, sans m'inquiéter de l'examen de mes sentiments à l'égard de celui qui me donnera pour époux. J'ai reçu une lettre de mon frère, qui m'annonce son arrivée à Lisie Qori avec sa femme. Ce sera une joie de courte durée, puisau'il nous quitte pour prendre part à cette malheureuse guerre, à laquelle nous sommes entraînés Dieu sait comment et pourquoi. Non seulement chez vous au centre des affaires et du monde on ne parle que de guerre, mais ici, au milieu de ces travaux champêtres et de ce calme de la nature, que les citadins se représentent ordinairement à la campagne, les bruits de la guerre se font entendre et sentir péniblement. Mon père ne parle que marche et contremarche, choses auxquelles je ne comprends rien; et avant-hier en faisant ma promenade habituelle dans la rue du village, je fus témoin d'une scène déchirante... C'était un convoi; des recrues enrôlés chez nous et expédiés pour l'armée... Il fallait voir l'état dans lequel se trouvaient les mères, les femmes, les enfants des hommes qui pariaient et entendre les sanglots des uns et des autres! On dirait que l'humanité a oublié les lois de son divin Sauveur, qui prêchait l'amour et le pardon des offenses, et qu'elle fait consister son plus grand mérite dans l'art de s'entretuer.

"Adieu, chère et bonne amie, que notre divin Sauveur et Sa très Sainte Mère vous aient en Leur sainte et passante garde.

Marie"¹.

¹ "Əziz və qiymətli dostum. Ayın 13-də yazdığınız məktub məni çox sevindirdi. Ey mənim şairinə Julim, siz hələ də məni sevirsiniz. Haqqında çox pis danışdığınız ayrılıq, deyəsən, sizə öz adı tosirini göstərmə bilməmişdir. Siz ayrılıqdan şikayət edirsiniz, bəs danışmağa cəsarət etmiş olsaydım, mən – bütün qiymətli dostlardan məhrum olan mən nə deyərdim? Ah, təsəlli üçün olumuz dinimiz olmasaydı, həyatımız çox kədərli keçərdi. O gəncə meylinizdən danışarkən nə üçün mənə ciddi davranmağı isnad edirsiniz? Bu məsələdə mən yalnız özümə qarşı ciddiyyəyəm. Mən başqalarında olan bu hissi anlayıram, onu heç bir zaman düymədiyimdən, təsəvvüf edo bilməsə də, itiham da etməyərəm. Ancaq mənə elə gəlir ki, xristian sevgisi, yaxın adamlara və düşmənlərə olan sevgi, bir gənc oğlanın gözəl gözəlrinin sizin kimi gənc, şairinə və sevon bir qızda oyadacağı hisslərdən daha dəyərli, daha dadlı və daha yaxşıdır. →

Gülümsoyən m-ile Bourienne knyaz qızı Maryanın sakit, mohzun və tutqun mühitino tamamilə başqa, qayğısız, nəşəli və özündən razı bir adam gotirərək, "r" səsini "y" kimi tələffüz edə-edə xoş və şirin bir səsle tez-tez dedi:

→ Qraf Bezuxovun ölüm xəbəri sizin məktubunuzdan əvvəl bizə çatdı, atam bu xəbərdən çox məhəssir oldu. Atam deyir ki, o, böyük əsrin sonucundan irəliləyən nümayəndəsi idi, indi də növbə onunundur, deyir, mən bacardığım qədər çalışacağam ki, bu növbə mümkün qədər gec gəlsin. Allah özü bizi o bədboxlıkdən qorusun.

Pyer haqqındakı rəyinizlə şükür ola bilmərəm. Pyeri mən uşaqlıqdan tanıyıram. Məna elə gəlir ki, o, həmişə gözəl bir qəlb sahibi olmuşdur, bu isə insanlarda ən çox təqdir etdiyim bir keyfiyyətdir. Onun miras məsələsinə və bu məsələdə knyaz Vasilin oynadığı rola gəldikdə, bu, onların hər ikisi üçün kədərli bir şeydir. Ah, özüm, İlahi xilaskarımızın – dəvənin imnə gözündən keçməsi zənginin cənnətə girməsindən asandır, – sözləri olduqca haqlıdır. Mənim Vasiliyə və ondan çox Pjero yazığım gəlir. Elə gənc bir adam bu qədər böyük bir sərəvət yükünü necə daşıyacaq? O, neçə-neçə günahdan atlanmalıdır! Dünyada hər şeydən artıq nəyi arzu edirəm deyərək mənəndən soruşsaydılar – ən yoxsul bir dilonçədən daha yoxsul olmağı arzu edirəm, deyirdim. Öziz dostum, orada böyük gürultü qoparan kitabı mənə göndərdiyiniz üçün minlərcə təşəkkür. Lakin deyirsiniz ki, o kitabla bir çox yaxşı şeylərlə bərabər, aciz insan ağılını dərək edə bilməyəcəyi şeylər də var, elə isə, mənə elə gəlir ki, anlaşılmaq olduğuna görə bir fayda verə bilməyəcək bir mütləq də artıq şeydir. Bəzi adamlarda fikirlərini qarışdırmağa, mistik kitablar oxumağa bir həvəs vardır ki, bunu heç bir zaman anlaya bilməmişəm, bu kitablar onların düşüncəsində şübhə oyadır, təsəvvürlərini təxərrüşə gətirir və onlara mübaligə xarakteri verir ki, bu tamamilə xristianlıq sadəliyinin ziddinədir. Həvariləri və İnciləri oxusaq, daha yaxşı olar. Bu kitablarda olan əsarətsiz şeyləri anlamaya təşəbbüs etməyək, çünki öbədiyyətli bizim aramızda qalın bir pərdə omələ gətirən o cismani cildimizi dəyişmədikdə, bizim kimi zavallı günahkarlar qazanın müdhişi və müqəddəs əsarətini nə cür anlaya bilərlər? İlahi xilaskarımızın burada, yer üzündə, bir rəhbər olaraq təyin etdiyi qanunları öyrənməklə kifayətlənsək, daha yaxşı olar. Bu qanunlara riayət etməyə çalışsaq, özümlərimizi inandıraraq ki, nə qədər ağılımıza az meydan versək, bir o qədər allaha xoş gedər, çünki Allah özündən sadır olmayan bilivi rədd edir və yenə özümlərimizi inandıraraq ki, Allahın bizi özünə gətirmək istədiyi bir şeyə nə qədər az fikir versək, o, öz İlahi ağıl vasitəsilə onları bəzə bir o qədər tez açar.

Atam mənə nişanlı bərosində heç bir şey deməmişdir, yalnız bunu dedi ki, məktub almış, knyaz Vasilin gəlməsini gözləyir. İzdıvac planına gəlincə, öziz və qiymətli dostum, siz dəməliyəm ki, mənə, izdivac təbə olunması lazım gələndə İlahi bir buyuruqdur. Əgər xudavəndi-ələm mənim qismətimə zövçüclik və analıq vəzifəsi qoymuşsa, mənim üçün nə qədər ağır olsa da, mən, zövçüclüyü kimi verəcəyi haqqında öz hisslərimi öyrənməyəcəyəm, o vəzifəni bacardığım qədər sədəqətlə yerinə yetirəcəyəm.→

– Ah, vous expédiez le courrier, princesse, moi j'ai déjà expédié le mien. J'ai écrit à ma pauvre mère¹.

Səsinə alqaldaraq:

– Princesse, il faut que je vous prévienne, – deyərək əlavə etdi, – le prince a eu une altercation, – altercation, – deyərək məmnun bir halda öz-özünü dinləyərək, xüsusi bir tələffüzlə davam etdi: – Une altercation avec Michel Ivanoff. Il est de très mauvaise humeur, très morose. Soyez prévenue vous savez...²

Knyaz qızı Marya cavab verdi:

– Ah! Chère amie, je vous ai prié de ne jamais me prévenir de l'humeur dans laquelle se trouve mon père. Je ne me permets pas de le juger, et je ne voudrais pas que les autres le fassent³.

Knyaz qızı saata baxdı və klavikord çalmağa sərəvət edəcəyi vaxtdan beş dəqiqə keçmiş olduğunu gördükdə, qorxmış bir halda istirahət otağına gətdi. Saat 12 ilə 2 arasında günün müəyyən qayda-qanununa müvafiq olaraq knyaz istirahət edir, knyaz qızı isə klavikord çalırdı.

→ Qardaşından məktub almışam, arvadı ilə bərabər Lise Qorriyə gələcəyini xəbər verir. Bu səvincə çox sürmüyəcəm, çünki o, müharibədə iştirak etmək üçün buraya gəlir, Allah bilir, bu müharibə də bizə haradan qismət oldu. Yalnız orada, iş və məclislər mərkəzində deyil, burada belə, çöl işləri arasında, şəhərlərin adətən kəndə təsəvvür etdikləri bir sakitlik içərisində də müharibə xəbərləri eşidilir və ağır təsirlər bağışlayır. Atam ancaq hərbi səfərlərdən danışır, mən isə heç bir şey anlamıram, üç gün bundan əvvəl kənd kəçməyə, adətini üzrə, gözə-gözə keçərkən, ürokyandırıcı bir mənzərəyə təsadüf etdim. Bu, bir dəstə yeni tutulub müharibəyə göndərilən qüvvə nəfərləri idi. Gələnlərin analarının, bacılarının, uşaqlarının halını görüb, hər iki tərəfin höknürü ağladığımı görək eşidəydiniz. Sanki, insanlar öz İlahi xilaskarlarının – bir-birini sevin və övə edin, – deyərək təlim etdiyi qanunları unutmuşlar və sanki boşoriyyət başlıca vəzifəsini bir-birini öldürməkdə gətir.

Əlvida, öziz və mehriban dostum. İlahi xilaskarımız və onun müqəddəs anası sizi öz müqəddəs və qüdrətli himayəsi altında hiyfz etsin.

Mariya⁴

¹ Ah, siz məktub göndərdiniz, mən özümlərimizi göndərdim. Zavallı anama yazmışdım.

² Sizə xəbər verməliyəm, knyaz qızı, knyaz Mixail Ivanoviçlə söhbət etdim. Heç halı özümdə deyil, çox acıqlıdır. Sizi xəbərdar edirəm, bilmirsiniz...

³ Ah, öziz dostum! Atamın nə kimi bir əhvali-ruhiyyə sahibi olduğunu mənə heç bir vaxt xəbər verməməni rica etmişdim. Onu mühakimə etmədiyim kimi, başqalarının da mühakimə etməsinə istəməzdim.

Ağsaçlı qapıçı böyük kabinetdə oturub mürgüləyir və knyazın xorultusuna qulaq asırdı. Evin o biri tərəfində, uzaqdan, bağlı qapılar arxasından, Dyusseke sonatının iyirmi dəfə təkrar edilən çətin passajlarını eşidilirdi.

Bu anda eyvana bir karetdən və bir təkətli yanaşdı, karetdən knyaz Andrey çıxdı, öz balaca arvadını düşürdü və özündən irəliyə ötürdü. Parıqlı qoca Tixon xidmətçilər qapısından başını çıxarıb, pıçıldayaraq knyazın istirahət etdiyini bildirdi və tələsik qapını örtüdü. Nə oğlunun gəlişi və nə də başqa fəvqəladə hadisələr gündəlik qayda-qanunu poza bilməzdi, bunu Tixon bilirdi. Deyəsən, knyaz Andrey də bunu Tixon qədər yaxşı bilirdi. O, atasını görmədiyi zamandan bəri adətlərinin dəyişib-dəyişmədiyini yoxlaymış kimi, saata baxdı və atasının adətlərini dəyişmədiyini yəqin etdikdən sonra, arvadına müraciətə:

– O, iyirmi dəqiqədən sonra qalxacaq. Bacım Maryanın yanına gedək, – dedi.

O vaxtdan bəri balaca knyaz xanımı kökəlmişdi, lakin danışarkən gözləri və narın bığı, təbəssümlü incə dodağı yenə də elə şən və sevimli bir tərzdə qalxırdı.

– Mais c'est un palais, – deyər knyaz xanımı bal sahibinə təriflər yağdıran bir ifadə ilə ətrafına baxaraq ərinə müraciət etdi: – *Allons vite, vite!*¹

O baxınaraq Tixona, ərinə və onları ötürən xidmətçiye gülümşəyirdi.

– *C'est Marie qui s'exerce? Allons doucement, il faut la surprendre!*²

Knyaz Andrey onu nəzakətli və məyus bir ifadə ilə təqib edirdi.

O, keçərkən əlini öpən qocaya:

– Tixon, qocalmışsan, – dedi.

Klavikord səsi eşidilən otağın qabağında, yan qapıdan qəşəng, sarı saçlı bir fransız qızı çıxdı. M-llə Bouri-enne sevincindən özünü itirən kimi oldu.

¹ Bəli, bura saraydır – tez gedək, tez!

² Mari məşq edir? Yavaş, birdən gedib üstünə çıxacaq

– *Ah! Quel bonheur pour la princesse, – dilləndi. – Enfin! Il faut que je la prévienne!*

Knyaz xanım fransız qızı ilə öpüşərək deyirdi:

– *Non, non, de grace... Vous ktes m-llə Bourienne, je vous connais déjà par l'amitié que vous porte ma belle-soeur. Elle ne nous attend pas!*³

Onlar istirahət otağının qapısına yanaşdılar. İçəridən dəfələrlə təkrar edilən passaj eşidilirdi. Knyaz Andrey pis bir şey gözləyirmiş kimi dayandı və üz-gözünü turşutdu.

Knyaginya içəriyə girdi. Musiqi səsi ortada kosıldı. Çığırtı, xanım qız Maryanın ağır ayaq səsləri və öpüş marşçıtları eşidildi. Knyaz Andrey içəri girəndə yalnız birçə dəfə, öz toyunda, həm də azacıq bir-birlərini görmüş olan knyaz qızı ilə knyaginya qucaqlaşdı və necə öpüşmüşdülərsə, indi də elə öpüşürdülər. Onlar bir-birini qucaqlayıb dodaqları ilk dəfə hara rast gəlsə, oranı bərk-bərk öpürdülər. M-llə Bourienne əllərini üreyinin üstünə qoyub ilahi bir təbəssümlə gülümşəyərək, onların yanında durmuşdu, o gülməyə hazır olduğu qədər, ağlamağa da hazır görünürdü. Knyaz Andrey çiyinlərini oynatdı və yalnız bir pərdə dinləyən musiqi həvəskarları kimi, üz-gözünü turşutdu. Qadınlar bir-birini buraxdılar. Sonra yenə, gecikməkdən qorxurlarmış kimi, bir-birinin əlindən yapışıb, görüşməyə və əllərini dartmağa, sonra yenə bir-birinin üzündən öpməyə və knyaz Andreyin gözlədiyi kimi ağlaşmağa və yenə də öpüşməyə başladılar. M-llə Bouri-enne də ağladı. Deyəsən, knyaz Andrey özünü pis hiss edirdi, lakin bu iki qadın üçün ağlaşma çox təbii idi, onlar, sanki bu görüşün başqa cür başa gələcəyini təsəvvür belə etmirdilər.

Birdən hər iki qadın:

– *Ah! Chère!.. Ah! Marie!* – deyər gülüşdülər. – *J'ai rêvé cette nuit... – Vous ne nous attendiez donc pas?.. Ah! Marie, vous avez maigri... – Et vous avez repris!*³

– *J'ai tout de suite reconnu madame la princesse!*⁴ – deyər m-llə Buren sözə qarışdı.

¹ Ah, xanım qız necə sevinəcək! Axır ki, gəldiniz! Onu xəbərdar etmək lazımdır.

² Yox, yox, siz Allah... Siz madmazel Buryensiniz; mən sizi baldızımla olan dostluğunuzdan tanıyıram. O, bizi gözləyirmi?

³ Ah, özimiz!.. Ah! Mari! – Yuxuda görmüşdüm axı. Siz bizi gözləyirdinizmi? Ah! Mari, siz nə qədər arıqlamışsınız. Amma siz çox köklənmişsiniz...

⁴ Mən knyaginyanı o saat tanıdım.

– Et moi qui ne me doutais pas!.. – deyö xanım qız Marya çağırdı. Ah, André, je ne vous voyais pas¹.

Knyaz Andrey bacısı ilə əl-ələ öpüşdü və onun yenə də övvəlki kimi *pleurnicheuse*² olaraq qaldığını söylədi. Knyaz qızı Marya qardaşına tərəf döndü, gözəl görünən iri parlaq gözlərinin islaq, mehriban, ilıq və yumşaq nəzərləri knyaz Andreyin üzündə dayandı. Knyaginya ara vermədən danışdı. Narın bığlı, qısa üst dodaqları bir an aşağı enir, bəzən qırmızı alt dodağına toxunur və yenə dişlərini və gözlərini parlardan təbəssümlə açılırdı. Knyaginya Spasskaya təpəsində başına gələn və belə hamilə vəziyyətində onun üçün təhlükəli olan fəlakətdən söhbət açdı və dərhal, bunun ardınca, bütün paltarını Peterburqda qoyub gəldiyindən, burada, Allah bilir, nə geyəcəyindən və Andreyin tamam dəyişməsindən, Kitti Odinovanın bir qocaya orə getməsindən, knyaz qızı Marya üçün *pour tout de bon*³ bir nişanlı tapıldığından danışdı və bu barədə sonra söhbət edəcəyini söylədi. Knyaz qızı Marya hələ də dincməzə qardaşına baxırdı. Onun gözəl gözlərində bir sevgi və kədər vardı. Gəlinin sözlərindən asılı olmayaraq, onun özlüyündə fikrə cumduğu gönlüdü. O, knyaginyanın Peterburqda axırıncı bayram haqqında söhbətini yarımqıq buraxaraq qardaşına müraciət etdi:

– Andrey, sən lap yaqın müharibəyə gedirsən? – soruşdu və ah çəkdi. Lise – də ah çəkdi.

– Lap sabah, – qardaşı cavab verdi.

– *Il m'abandonne ici, et Dieu sait pourquoi, quand il aurait pu avoir de l'avancement...*⁴

Knyaz qızı Marya sözün arxasına qulaq asmadı və öz düşüncə kələfini davam etdirərək, qardaşı arvadına tərəf dönüb nəvazişli gözləri ilə qarşına işarə edərək soruşdu:

– Doğrudanmı?

Knyaginyanın siması dəyişdi. Ah çəkdi.

– Bəli, doğrudan, – cavab verdi. – Ah, bu çox qorxuludur...

Lizanın dodağı sallandı. O, üzünü baldızının üzünə yaxınlaşdırıb, yenə birdən ağladı.

¹ Mənim heç ağıma da gəlməzdi... Ah, Andrey mən sizi heç görmürəm.

² Ağlaşan

³ Hər cəhətdən olvermiş

⁴ O, mən burada qoyub gedir, sobobini isə Allah bilir, halbuki o, qulluğunu artıra bilərdi.

Knyaz Andrey üz-gözünü turşudaraq:

– Buna istirahət lazımdır. Deyilmi, Liza? Sən onu öz yanına apar, mən də atamın yanına gedim. O yenə övvəlki kimidirmi?

– Övvəlki kimi, lap o cür, bəlkə sonə başqa cür gördündü, – deyö bacısı sevinclə cavab verdi.

– Yenə həmin saatlarda xiyabana gəzinirmi? Dozğahda çalışırmı? – deyö knyaz Andrey atasına olan bütün möhəbbət və hörmətinə baxmayaraq, onun zoif cəhətlərini anladığını bildiren xofif bir təbəssümlə soruşdu.

– Həmin saat, həmin dozğah, üstolik riyaziyyat və mənim həndəsə dərslərim, – deyö Marya sevinclə cavab verdi, elə bil, həndəsə dərsləri onun həyatının ən noşəli məşğələlərindən idi.

Qoca knyazın qalxmasına qalan iyirmi dəqiqə bitdikdən sonra Tixon gənc knyazı atasının yanına çağırmağa gəldi. Qoca oğlunun gəlməsi münasibətilə öz tərzi-həyatında bir istisnaya yol verdi. O, oğlunun yeməkdən qabaq, geyinmə zamanı öz otağına buraxılmasını əmr etdi. Knyaz qədim qıyafətdə gəzir, kaftan geyir və pudra vururdu. Knyaz Andrey (qonaq otaqlarında olduğu kimi açıqlı sima ilə deyil, bəlkə Pyerlə danışarkən aldığı xoş bir sima ilə) atasının yanına girərkən, qoca zinət otağında, üzərində meşin çəkilmiş bir kreslodə oturmuşdu. Əynində pudromant vardı, başı Tixonun əllərində idi.

– Ah! Əsgər! Bonapartamı qalib gəlmək istəyirsən? – deyö qoca Tixonun toxuduğu hörüklerin imkan verdiyi qədər pudralı başını silkələdi.

– Heç olmazsa sən onunla əməlli məşğul ol, yoxsa çox keçməz ki, o, bizi də öz təbəəliyinə yazdırar. Maşallah! – deyö qoca yanağını irəli uzatdı.

Yeməkdən qabaqkı yuxudan sonra qoca özünü çox yaxşı hiss edirdi (o deyirdi ki, yeməkdən qabaqkı yuxu qızıldır, yeməkdən sonrakı yuxu isə gümüş). O, qalın və sallaq qaşları altından sevinə-sevinə oğluna baxırdı. Knyaz Andrey atasına yanaşib, onun göstərdiyi yerdən öpdü. O, atasının sevimli mövzusu olan indiki hərbi adamlara və xüsusən Bonaparta sataşmasına cavab vermədi.

– Hə, ata, gəldim, həm də hamilə arvadla, – deyö atasının xoş və mərhəmətli gözlərini, üzündəki cizgilərin hər bir hərəkətini təqib etdi. – Salamatsızımı?

– Oğlum, yalnız axmaqlar və səfillər salamat olmazlar, sən ki mənə tanıyırsan: səhərdən axşama qədər məşğulam, pəhrizkaram, əlbəttə, salamatam.

– Allaha şükür, – oğlu gülümsədi.

– Burada Allahlıq bir iş yoxdur. Yaxşı, söylə görək, – deyə o yenə öz sevimli mövzuya qayıtdı, – de görək, strategiya deyilən yeni elm vasitəsilə Bonapartla vuruşmağı almanlar sizə necə öyrətdilər?

Knyaz Andrey gülümsədi:

– Ata, qoyunuz bir özümə gəlim, – dedi. Atasının zəiflikləri ona hörmət edib sevməyə mane olmadığını göstərən bir təbəssümlə: – Axı, mən hələ özümə yer eləməmişəm – əlavə etdi.

– Yalan deyirsən, yalan deyirsən, – deyə qoca hörüklərinin möhkəm olub-olmadığını yoxlamaq üçün saçlarını silkələyərek oğlunun əlindən tutdu və səsini ucaltdı. – Arvadın üçün ev hazırdır. Bacın Marya aparıb ona göstərir və bir neçə ağız laqırtı vurur. Bu onların öz işidir, arvad işidir. Mən onun tələməsinə şadam. Otur, danış görək. Mixelsonun ordusuna sözüm yox, Tolstoyunkuna da elə... hər ikisi bir zamanda quruya çıxacaq... Bəs, cənub ordusu nə edəcək? Prussiya bitərəfdir... Çox yaxşı. Bəs Avstriya? – O kreslodan durub ardınca qaçan və paltarlarını ona verən Tixonla bərabər otaqda o baş-bu başa gedərək danışdı. – Bəs İsveç Pomeraniyanı necə keçəcəklər?

Knyaz Andrey atasının ısrarını görürək, əvvəlcə könülsüz, lakin getdikcə həvəslənərək və adətə üzrə, söhbətin ortasında ixtiyarsız ruscadan fransızcaya keçərək, başlanacaq səfərin əməliyyat planını şərh etməyə başladı. O, doxsan min nəfərlik bir ordunun, Prussiyayı bitərəflikdən çıxarmaq və müharibəyə çəkmək üçün hücum edəcəyindən, bu ordunun bir hissəsinin Ştralzunuda İsveç ordusu ilə birləşəcəyindən, iki yüz iyirmi min avstriyalının yəlli min rusla birləşərək İtaliyada və Reynə müharibə edəcəyindən, əlli min rusla əlli min ingilisin Neapola yenəcəyindən və nəhayət, beş yüz min nəfərlik bir ordunun hər tərəfdən fransızlara hücum edəcəyindən danışdı. Qoca knyaz dinləmiş kimi, danışığa qarşı heç bir maraq göstərməyərək, ayaq üstə geyinirdi. Üç dəfə qəflətən onun sözünü kəsdi. Birinci dəfə onu dayandıraraq: "Ağ! Ağ!" – çığırdı.

Bunun mənası o idi ki, Tixon onun istədiyi jileti verməmişdi. İkinci dəfə dayanıb:

– Tezmi doğacaq? – soruşdu, sərəzişlə başını silkələdi. – Yaxşı deyil! Davam et, davam et, – dedi.

Üçüncü dəfə knyaz Andrey təsvirini bitirdikdə, qoca süni bir səslə "Malbroug s'en va-t'en guerre. Dieu sait quand reviendra"¹ – oxumağa başladı.

Oğlu gülümsədi.

– Bu mənim bəyəndiyim bir plan deyildir. Mən yalnız vəziyyəti olduğu kimi sizə nağıl etdim. Napoleon da öz planını bizimkindən pis tərtib etməmişdir.

– Yaxşı, sən mənə heç bir yeni şey söyləmədin, – deyə qoca düşüncəli bir halda öz-özünə mırıldandı: – "Dieu sait quand reviendra"². – Get yemək otağına.

XXVII

Üzü qırılmış və pudralanmış knyaz müəyyən saatda yemək otağına gəldi. Orada gəlini, qızı Marya, m-İle Buren və knyazın memarı onu gözləyirdi. Rütbəsinin alçaqlığına görə süfrə başına buraxılması yasaq olan bu memar knyazın qəribə arzusuna görə yemək otağına buraxılmışdı. Həyatda varlı ilə yoxsulla ciddi fərqlənən və böyük quberniya məmurlarını belə süfrə başına az-az buraxan knyaz burununu bucaqda dama-dama yayılığa fırxıran memar Mixail İvanoviç bəyənmişdi. Knyaz bütün insanların bərabər olduğunu isbata çalışmış və dəftərlərlə qızını inandırmaq istəmişdi ki, Mixail İvanoviç heç də səndən və məndən pis deyildir. Süfrə başında knyaz hər kəsdən artıq lal-dinməz oturan Mixail İvanoviçə müraciət edirdi.

Evin başqa otaqları kimi yüksək olan yemək otağında, hər stulun dal tərəfində dayanan ev xidmətçiləri və ofisianlar knyazın çıxmasını gözləyirdilər. Eşik ağası əlində salfetka, lakeylərə göz vuraraq rahatsız nəzərini tez-tez gah divar saatına, gah da knyazın çıxacağı qapıya dikib, stulun üstünə döşənmiş süfrəyə baxırdı. Knyaz Andrey onun üçün yeni bir şey olan qızıl çərçivəli böyük bir şəkllə baxırdı. Şəkildə Bolkonski knyazlarının şəcərəsi təsvir edilmişdi. Bu lövhə ilə qarşı-qarşıya böyük bir çərçivədə, ehtimal ki, Bolkonskilərin Ryurik nəslinə mənsub ulu babası olan tachi hökmdar bir knyaz təsviri vardı. Bu təsvir çox pis çəkilmişdi, yəqin ki, ev rossamı tərəfindən çəkilmişdi. Knyaz Andrey başını bulaya-bulaya bu şəcərəyə baxdı və gülünc bir portreto baxmış kimi güldü.

¹ Malbruk səfərə çıxdı, Allah bilir, nə vaxt dönəcək.

² Allah bilir, nə vaxt dönəcək.

– Onun şəxsiyyətini tam mənasilə burada görürəm, – deyə knyaz Andrey ona yanaşan bacısı Maryaya müraciət etdi.

Knyaz qızı Marya heyrətlə qardaşına baxdı. O, qardaşının nöyə güldüyünü anlamırdı. Atasının gördüyü hər bir iş ona xoş və haqlı görünürdü, onun etdiklərinə söz ola bilməzdi.

– Hər kəsin bir zəif cəhəti var, – deyə knyaz Andrey davam etdi.
– Böyük ağıl sahibi olmaqla bərabər *donner dans ce ridicule!*¹

Knyajına Marya qardaşının mühakiməsindəki cəsarəti anlaya bilmədi və etiraz etməyə hazırlaşdığı zaman kabinetdən gözlənilən ayaq səsləri eşidildi. Knyaz həmişəki kimi cəld və şən bir halda içəri girdi. Sanki qəsdən öz tələsik hərəkətləri ilə evin ciddi intizamına əks getməyə çalışırdı. Bu anda böyük saat ikini çaldı. Yemək otağındakı saat da öz incə səsi ilə ona səs verdi. Knyaz dayandı, onun sallaq qalın qaşları altındakı oynaq, parlaq və ciddi gözləri hamını nəzərdən keçirib gənc gəлиндə dayandı. Bu zaman gənc knyaginya saray əhlinin padşah qarşısında keçirdiyi hala bənzər bir hal keçirirdi, bu qoca ətrafındakı adamlarda belə bir qorxu və ehtiram hissi oyandırmışdı. O, knyaginyanın başını oxşadı və sonra bacarıqsız bir hərəkətlə yavaşca onun peysərinə vurdu.

– Çox şadam, çox şadam, – deyə o bir daha diqqətlə knyaginyanın gözləri içinə baxdı, cəld addımlarla uzaqlaşdı və öz yerində oturdu.
– Oturun, oturun! Mixail İvanoviç, oturun.

O, gəlininə öz yanında yer göstərdi. Xidmətçi knyaginya üçün stul qoydu.

– Ho, ho! – deyə qoca knyaginyanın yumrulanmış qarnına baxdı:
– Tələsmisən, yaxşı deyil!

Knyaz həmişə gözləri ilə deyil, yalnız ağız ilə gülümsədiyi kimi yenə quru, soyuq və xoşagəlməz bir tərzdə gülümsədi:

– Çox gəzməlisən, mümkün qədər çox gəzməlisən, – dedi.

Kiçik Knyaz xanımı onun dediklərini eşitmədi və yaxud eşitmək istəmədi. O susdu və tutulmuş kimi göründü. Knyaz knyaginyadan atasını soruşdu, knyaginya da cavab verib gülümsədi. Knyaz ondan ümumi tanışlarını xəbər aldı, knyaginya daha da açıldı, knyaza salamlar yetirdi və şəhər dedi–qodularından danışa–danışa söhbətə girişdi.

Knyaginya getdikcə daha da açılışaraq dedi:

– *La comtesse Apraksine, la pauvre, a perdu son mari, et elle a pleuré les larmes de ses yeux!*¹.

Knyaginya danışib açılışdıqca, knyaz ona daha ciddi bir nəzərlə baxırdı. Birdən onu layiqi ilə öyrənmiş və haqqında aydın bir təsvir əldə etmiş kimi, üzünü Mixail İvanoviçə çevirdi:

– Mixail İvanoviç, deyəsən, bizim Bonapartın işi xarəbdir. Knyaz Andrey mənə danışdı (o, həmişə oğlunun adını üçüncü şəxsdə çəkərdi). Onun üstünə hücum etmək üçün güclü qüvvə toplanır. Amma biz ikimiz də onu boş bir adam hesab edirdik.

Bonapart haqqında knyazla haçan belə sözlər danışdığından xəbəri olmayan, lakin bunun sevimli söhbətə girişmək üçün lazım olduğunu anlayan Mixail İvanoviç səbəbini özü də anlamadan gənc knyazın üzünə baxdı.

Knyaz memarı göstərərək oğluna dedi:

– Bu, böyük taktikdir ha!

Bu surətlə yenə söhbət müharibədən, Bonapartdan, indiki generalardan və dövlət adamlarından düşdü.

Qoca knyazın danışqlarından görünürdü ki, o indiki dövlət adamlarının uşaq–muşaq olmasına, müharibə və dövlət işinin əlifbasını belə anlamadıqlarına, Bonapartın əhəmiyyətsiz bir fransız olmasına və artıq ona qarşı duracaq Potyomkinlər və Suvorovlar olmadığı üçün müvəffəqiyyət qazanmasına deyil, hətta Avropada heç bir siyasi çətinlik və müharibə olmadığına, müharibə əvəzinə yalnız kukla komediyasına bənzər bir iş gördüklərinə də möhkəm inanmışdı. Knyaz Andrey atasının yeni adamlar haqqındakı istehzalarına nəşə ilə diqqət edir, zahiri bir şadlıqla atasını söhbətə cəlb edib onu dinləyirdi.

– Keçmişdə olan bütün şeylər adama xoş gəlir, – deyə knyaz Andrey sözə başladı. – Moronun tələsinə düşən və oradan qurtara bilməyən həmin Suvorov deyildimi?

– Bunu sənə kim dedi? Kim dedi? – deyə knyaz bağırdı. – Suvorov!
– O, boşqabı fırlatdı, Tixon tez tutdu. – Suvorov!.. Bir düşün, knyaz Andrey, iki adam: Fridrix və Suvorov... Moro! Suvorovun əlləri azad olsaydı, Moro çoxdan əsir düşmüş olardı, halbuki Suvorovunu əlləri azad deyildi, onun əlləri hofs–kriqs–vurst–şnaps–ratlara məşğul idi.

¹ Yazıq knyaginya Apraksina orini itirdi. Aqlamaqdan yazığın gözlərinin işığı getmişdir.

¹ Belə güllünc şeylərlə məşğul olmaq!

Allah göstərməsin, indi gedərsiniz, o hofs-kriqs vurst-ratları görərsiniz. Suvorov onlarla bacarmırdı, Mixail Kutuzov haradan bacaracaq? Yox, əzizim, – deyə knyaz davam etdi. – Siz öz generallarınızla Bonapartın qabağında dura bilməzsiz, fransızları aparmaq lazımdır ki, özləri-özlərini tanımadan, bir-birlərini qırsınlar. Palen adlı bir alman Yeni-Yorka, Amerikaya, fransız Moronun dalınca göndərmişlər, – deyə o bu il Moronun rus xidmətinə dəvət edilməsinə işarə etdi. – Əcayib işlər!.. Potyomkinlər, Suvorovlar, Orlovlar almanı idilər? Yox, qardaş, ya siz ağılınızı itirmisiniz, ya da mən. Allah köməyiniz olsun, görərik. Bonapart bunların nəzərində böyük sərkərdə olmuşdur! Hm!..

– Mən deyə bilmərəm ki, bütün ömrü və qərarlar yaxşıdır, – knyaz Andrey cavab verdi, – lakin mən Bonapart haqqında belə düşünməyinizi anlaya bilmirəm. İstədiyiniz kimi istehza edin, lakin Bonapart böyük sərkərdədir!

– Mixail İvanoviç! – deyə qoca knyaz qızardılmış otlə məşğul olan və özünün unudulduğunu zənn edən memarı səslədi: – Mən sizə deməmişdim ki, Bonapart böyük taktikdir? Bax, bu da deyir.

– Əlbəttə, knyaz cənabları, – memar cavab verdi.

Knyaz yenə də soyuq bir gülüşlə güldü.

– Bonapart köynəkdə anadan olmuşdur. Gözəl əsərləri var. Həm də ilk dəfə almanlara hücum etdi. Almanları döyməyən kimdir? Dünya yaranandan bəri hər yerindən qalxan almanları döymüşdür. Onlar isə heç kəsi. Onlar ancaq bir-birini döymüşlər. Bonapart da onların üstündə ad qazandı.

Bu surətlə knyaz, öz anlayışına görə, Bonapartın bütün müharibələrdə və hətta dövlət işlərində də buraxdığı bütün səhvləri saymağa başladı. Oğlu etiraz etmədi, lakin onun da, qoca knyaz kimi, götürülən sübutların heç birisi ilə öz fikrindən dönməyəcəyi görünürdü. Knyaz Andrey etiraz etmədən atasını dinləyir və ixtiyarsız olaraq, bu qoca kişinin illərdən bəri kənddə tək oturub, heç bir yerə getmədiyi halda, son illərlə Avropada cərəyan edən hərbi və siyasi əhvalı belə müfəssəl və incəliklə bilib tənqid etməsinə təəccüb edirdi.

– Sən elə güman edirsən ki, qocayam, işin nə yolda olduğunu anlamıram, – dedi. – Anlayıram, çox gözəl anlayıram! Gecələr yatmıram. Yaxşı, bir de görüm, sənün böyük sərkərdən harada özünü göstərmişdir?

– Söyləşəm, uzun çəkər, – deyə oğlu cavab verdi.

– Get, o sən, o da Bonapart. *M-lle Bourienne, voilà encore un admirateur de votre goujat d'empereur!*¹ – deyə o, gözəl bir fransızca bağırdı.

– *Vous savez, que je ne suis pas bonapartiste, mon prince?*²

– *“Dieu sait quand reviendra”*³, – deyə knyaz saxta bir tərzdə səsləndi və daha saxta bir tərzdə gülrək süfrədən durdu.

Balaca knyaginya bütün mübahisə müddətində və ondan sonrakı yemək zamanı susub vahimə ilə gah baldızı Maryaya, gah qayınatasına baxırdı. Onlar stol başından qalxdıqdan sonra knyaginya baldızının əlindən yapışdıb o biri otağa çağırırdı:

– *Comme, c'est un homme d'esprit votre père c'est à cause de cela peut-être qu'il me fait peur*⁴.

– Ah, o elə mehribandır ki, – deyə knyaz qızı cavab verdi.

XXVIII

Knyaz Andrey sabah axşam yola düşməli idi. Qoca knyaz qaydasını pozmayaraq, nahardan sonra öz otağına getdi. Balaca knyaginya baldızının yanında idi. Knyaz Andrey öynində epoletsiz yol sürtuku, ona verilmiş otaqlarda öz kamerdineri ilə yola hazırlanırdı. Arabaya və çemondanların qablaşdırılmasına özü şəxsən baxdıqdan sonra, şeylərin haraya yüklənməsini əmr etdi. Otaqda ancaq knyaz Andreyin həmişə özü ilə apardığı şeylər qaldı: mücrü, böyük gümüş çanta, atasının Oçakov müharibəsindən hədiyyə gətirdiyi iki türk tapancası və bir qılınc. Bütün bu yol avadahlığını knyaz Andrey böyük bir səliqə ilə saxlayırdı. Hamısı təzə, təmiz, mahud qablara qoyulmuş, diqqətlə qaytana sarınmışdı.

Adamlar yola düşən dəqiqələrdə həyatlarında dəyişiklik əmələ gəldikdə, öz hərəkətlərini etraflı düşüner, başlarına ciddi fikirlər gəlir. Belə dəqiqələrdə onlar adətən keçmişi yoxlayır, gələcək üçün planlar qururlar. Knyaz Andreyin siması düşüncəli və zərif idi. Əllərini arxasına qoyaraq, tez-tez otağın bu küncündən o biri küncünə var-gəl edir,

¹ Bax, sizin zavallı, goda imperatorun porostışkarlarından biri də budur!

² Knyaz, bilirsiniz ki, mən bonapartçı deyiləm.

³ “Allah bilir haçan qayıdacaq”.

⁴ Atamız nə ağıllı adamdır. Bolko, buna görə mən ondan qorxuram.

qabağa baxır və başını düşüncəli halda yırgalayır. O, müharibəyə getməkdənmi qorxurdu, arvadı atıb getməkmə onu məyus edirdi? – Bəlkə bunların hər ikisi vardı, lakin onu bu halda görməsinlər deyə, dəhlizdən ayaq səsləri eşidər-eşitməz, cold əllərini arxasından çəkdi, mücrünün örtüyünü bağlaymış kimi, stolun yanında durdu və həmişəki kimi sakit bir vəziyyətə aldı. Bu, knyaz qızı Maryanın ağır addımlarının səsi idi.

– Mənə dedilər ki, arabanın yüklənməsini əmr etmişiniz, – deyə tövşüdü (sanki qaçaraq gəlmişdi). – Mən səninlə təklikdə danışmağa istəyirəm. Allah bilir, yenə nə qədər bir-birimizdən ayrı qalacağıq. Yanına gəlməyimdən incimirsən ki? Sən çox dəyişmişən, Andryuşa, – deyə bacısı verdiyi sualı izah edirmiş kimi əlavə etdi.

Knyaz qızı “Andryuşa” sözünü deyərək gülümsədi. Bu ciddi və gözəl kişinin həmin arıq, nadinc uşaq, öz uşaqlıq yoldaşı olduğunu düşünmək onun özünə də qəribə görünürdü.

– Bəs Lise hanı? – deyə Andrey bacısının sualına yalnız təbəssümlə cavab verib soruşdu.

– O elə yorulmuşdu ki, mənim otağımdakı divanda yuxuya getdi. Ax, Andre! *Quel trésor de femme vous avez!*, – deyə qardaşının önündə divan üzərində oturdu. – O lap uşaqdır, sevimli, şən bir uşaq. Bilsən, mən onu nə qədər sevdim.

Knyaz Andrey dinmirdi, lakin bacısı onun simasına qonan kinayəli və nifrətli ifadəni gördü.

Kiçik zəifliklərə qarşı göz yumulmalıdır. Belə zəifliklər kimdə yoxdur, Andre! Unutma ki, o, kübarlar aləmində göz açıb böyümüşdür. Həm də indi halı pərişandır. Hər kəsin halını anlamalıdır. *Tout comprendre, c'est tout pardonner*².

Bir düşün, alışmış olduğu həyatdan sonra ərindən ayrılıb, təkə kənddə, həm də elə bir vəziyyətdə qalmaq yazıq üçün nə qədər ağırdır. Bu çox ağırdır.

Knyaz Andrey bacısına baxarkən, ürəyindən xəbər verə biləcəyimizi zənn etdiyimiz bir adamı dinlərkən gülümsədiyimiz kimi gülümsədi.

– Sən kənddə yaşadığın halda, belə bir həyat səne dəhşətli görünür, – dedi.

– Mən başqa. Məndən danışmağa dəyməz. Mən başqa bir həyat arzu etmərəm, edə də bilmərəm, çünki mən başqa bir həyat görməmişəm. Lakin, Andre, bir düşün, gənc və kübar məclislərinə alışmış bir qadın üçün həyatının ən gözəl dəmlərini kənddə keçirmək nə deməkdir? Həm də tək-tənha, çünki atacağım həmişə məşğul, mən də... Sən ki, mənə tanıyırsan... Yüksək cəmiyyətə alışmış bir qadının zövqünü təmin etmək üçün mən çox yoxsulam. M-İle Bourienne də tək...

Knyaz Andrey:

– Sizin Bourienne mənim heç xoşuma gəlmir, – dedi.

– Yox, yox! O, çox sevimli, mehriban, həm də yazıq bir qızıdır. Onun heç, heç bir kimsəsi yoxdur. Doğrusunu desəm, o, mənə nöinki lazım deyil, bəlkə maneədir də. Sən bilirsən, mən həmişə yovuşmaz olmuşam, indi isə daha artıq. Mən tək yaşamağı sevirəm... *Mon pere!* onu çox sevdi. O qız, bir də Mixail İvanoviç – bu iki adama qarşı o, nəvazişli və mehribandır, çünki onların hər ikisinə yaxşılıq etmişdir. Sən deyirdi ki: “biz insanları onların bizə etdikləri yaxşılıqdan çox, bizim onlara etdiyimiz yaxşılıq üçün sevirik”. Mən pere onu yetim bir uşaqlıq *sur le pavé*² almış, o, çox mehriban qızıdır. Mən pere onun qiraətini çox bəyənir. O, gecələr atam üçün ucadan kitab oxuyur. Çox gözəl oxuyur.

– Marie, öz aramızdır, mənə elə gəlir ki, bəzən atamın xasiyyəti səne ağır gəlir, deyilmi? – deyə knyaz Andrey birdən soruşdu.

Knyaz qızı Marya bu sualdan əvvəlcə təəccübləndi, sonra isə qorxdı.

– Mənə?.. Mənə?.. Mənimə ağır gəlir?! – dedi.

– O, əvvəllər də sən idi, indi isə, zənnimcə, xasiyyəti lap ağırlaşmışdır, – deyə knyaz Andrey atası haqqında belə sərbəst fikir yürüdərek, qəsdən bacısını heyrləndirmək və yaxud imtahan etmək istəyirmiş kimi davam etdi.

– Andre, sən hər cəhətdən yaxşısan, lakin sənin fikirlərinə bir təkəbbür var, – deyə bacısı Marya səhəbtin gedişindən artıq öz fikirlərinin cərəyanına uyaraq söylədi, – bu isə böyük günahdır, atamın haqqında belə düşünmək olarmı? Olsa belə, mən pere kimi bir adam *vénération*³ hissindən başqa nə kimi bir hissə doğura bilər? Mən

¹ Atam

² Kükədon

³ Təqdis

onunla özümü məmnun və xoşbəxt sayıram. Mən sizin hamınızın mənim kimi xoşbəxt olmanızı istərdim.

Qardaşı inanmazlıqla başını yırğaladı.

– Andre sənə doğrusunu deməliyəm, bircə şey mənə ağır gəlir, o da atamın din haqqındakı fikirləridir. Mən anlama bilmirəm, necə olur ki, onun kimi böyük bir ağıl sahibi gün kimi aydın olan bir şeyi görmür və belə yanılır? Mənim bədbəxtliyim ancaq bundan ibarətdir. Lakin burada da son zamanlarda, deyəsən, işlər yaxşılaşır. Son zamanlar onun istehzaları artıq əvvəlki kimi acı deyildir, həm də bir rahib var, o gəlmişdi, qəbul etdi və onunla uzun-uzadı danışdı.

– Yox, əzizim, mənə elə gəlir ki, siz rahiblə boş yerə vaxt keçirirsiniz, – deyər knyaz Andrey istehzalı, lakin nəvazişkar bir təbəsümlə əlavə etdi.

– Ah! *Mon ami!* Mən ancaq Allaha dua edirəm, ümidvaram ki, o, mənim səsimi eşidər, – bir dəqiqəlik sükutdan sonra o qorxa-qorxa dedi: – Andre, səndən böyük bir ricam var.

– Nə ricadır, əzizim?

– Yox. Söz ver ki, rədd etməyəcəksən, sənə heç bir əziyyəti olmayacaq və sənə heç bir hörmətsizlik yetirməyəcək. Bununla sən yalnız mənə təsəlli vermiş olacaqsan. Söz ver, Andryuşa, – deyər bacısı əlini ridikülə soxdu və orada əli ilə bir şey tutdu, lakin o şeyi hələ meydana çıxarmadı, elə bil əlində saxladığı şey haqqında rica etdiyi şey idi və sanki rica etdiyi şeyin ifasını təmin edəcək sözü almadıqca ridiküldəki o şeyi çıxara bilməyəcəkdə. Knyaz qızı yalvarıcı bir nəzərlə qorxa-qorxa qardaşına baxırdı.

– Sənin bu rican mənim üçün ağır zəhmət olsa belə... – knyaz Andrey məsələni anlamış kimi cavab verdi.

– İstədiyini kimi düşün. Bilirəm, sən də mənə pere kimisən. İstədiyini kimi düşün, lakin ricama əməl et. Yalvarıram, əməl et. Bunu atamın atası, babamız, bütün müharibələrdə gözdirmişlər... – O hələ əlində saxladığı şeyi ridiküldən çıxarmırdı, – söz verirsənmi?

– Əlbəttə. De görüm, nədir.

– Andre, mən sənə bu müqəddəs surətlə xeyir-dua verirəm, sən də mənə söz ver ki, heç bir zaman onu boynundan açmayacaqsan? Söz verirsənmi?

– O şey iki pud ağırlığında deyilsə və boynumu üzməzsə, söz verirəm... Səni razı salmaq üçün... – deyər knyaz Andrey cavab verdi və dərhal bu zarafatdan bacısının rəncidə olduğunu anlayıb, peşman oldu və: – Əzizim, çox şadam, ciddi deyirəm, çox şadam, – deyər əlavə etdi.

– İradəndən asılı olmayaraq bu səni hiyfz edər, sənə inayət edər, səni özünə cəlb edər, çünki həqiqət və rəhmət bunun əlindədir, – deyər knyaz qızı iki əli ilə qardaşının qarşısında xilaskarın köhnə oval təsvirini özəmətli bir əda ilə tutaraq həyəcədən titrəyən bir səslə söylədi. Əynində gümüşü əba olan qara üzlü xilaskar təsvirinin incə bir zənciri vardı.

Knyaz qızı xaç vurdu, kiçik təsviri öpdü və Andreyə verdi.

– Lütfən. Andre, mənim xatirəm üçün...

Qızın iri gözlərində mehriban və cürətsiz bir nur parladı. Bu gözlər onun xəstə, artıq çöhrəsini işıqlandırır və gözəlşdirirdi. Qardaşı təsviri ondan almaq istədi, lakin qız onu saxladı, Andrey anladı, xaç vurdu və təsviri öpdü. Andreyin üzü eyni zamanda həm zərif (o mütoəssir olmuşdu), həm də istehzalı idi.

– *Merci, mon ami!* – Knyaz qızı onun alınından öpdü və yenə divan üzərində oturdu. Onlar kiritidilər.

– Dedim sənə, Andre, həmişəki kimi mehriban və alicənab ol, Lise-nin qüsurlarına baxma. Bilsən, o nə qədər mehriban və sevimlidir, həm də vəziyyəti indi çox ağırdır.

– Maşa, mən ki arvadımı töhmət etdiyim və ya ondan narazı qaldığım barədə sənə bir söz deməmişəm. Sən bunları mənə nə üçün deyirən?

Knyajna Marya özünü müqəssir hiss etmiş kimi pul-pul qızardı və susdu.

– Mən sənə heç bir şey deməmişəm, amma sənə deyiblər. Bu isə məni məyus edir.

Qızın Maryanın alnında, boynunda və yanaqlarında qırmızı ləkələr daha aydın meydana çıxdı. O, bir şey söyləmək istədi, amma bacarmadı. Qardaşı işi başa düşmüşdü, xanımı nahardan sonra ağlamış, uğursuz doğacağını ehtimal etdiyini, qorxdığını söyləmiş, öz tələyindən, qayınatasından, ərindən şikayət etmişdi. Göz yaşları tökəndən sonra knyaginya yatmışdı. Knyaz Andreyin bacısına rəhmi gəldi.

¹ Dostum

¹ Təşəkkür edirəm, dostum

– Maşa, onu bil ki, mən arvadımı heç bir şeydə töhmətləndirə bilmərəm, töhmətləndirməmişəm və heç vaxt töhmətləndirməyəcəyəm, mən özümə də o cəhətdən heç bir şeydə töhmət edə bilmərəm, hər hansı bir vəziyyətdə olsam, bu münasibət olduğu kimi qalacaq. Əgər həqiqəti bilmək istəyirsənsə... Mənim xoşbəxt olub-olmadığımı bilmək istəyirsənsə, yox, mən xoşbəxt deyiləm. O, xoşbəxtdirmi? Yox. Nə üçün? Bilmirəm...

Bunu söyləyərkən, o qalxdı, bacısına yanaşdı və öyilib alından öpdü. Knyazın gözəl gözləri ağıllı, mehriban və qeyri-adi bir şölə ilə parlıdı, lakin o, bacısına deyil, onun başı üzərindən, açıq qapının qaranlığına baxırdı.

– Onun yanına gedək, vidalaşmaq lazımdır. Ya da tək get, onu oyat, mən bu saat gəlirəm.

– Petruşka!- deyə knyaz kamerdineri səslədi: – Gəl, bunları yığışdır. Bunu oturulacaq yerə, bunu da sağ tərəfə qoy.

Knyaz qızı Marya qalxdı və qapıya yollandı. O dayandı.

– *Andre, si vous avez la foi, vous vous seriez adresse a Dieu, pour qu'il vous donne l'amour, que vous ne sentez pas et votre priere aurait ete exaucee*¹.

– Yalnız bunu? – deyə knyaz Andrey cavab verdi. – Get, Maşa, bu saat gəlirəm.

Bacısının otağına gedən yolda, bir evi o birisi ilə birləşdirən dəhlizdə knyaz Andrey sevimli bir təbəssümlə qarşısına çıxan m-llə Bourienne rast gəldi. Bu gün üçüncü dəfə idi ki, knyaz xəlvət yollarda sadə və sevinclə gülümsünən bu qıza təsadüf edirdi.

O, nədənsə qızaraq və gözlərini yerə dikərək:

– Ah! *Je vous croyais chez vous*², – dedi.

Knyaz Andrey ona ciddi bir nəzər saldı. Onun üzündə birdən nifrət əlaməti oynadı. O, qıza heç bir söz demədi, gözlərinə baxmadan alınına və saçlarına elə kinli bir nəzər saldı ki, fransız qızı qızardı və heç bir söz demədən çıxıb getdi. Knyaz Andrey bacısının otağına çatanda, artıq knyaginya oyanmışdı, onun sözləri bir-birinin ardınca yağdıran şən səsi açıq qapı arasından eşidildi. O, uzun bir zaman danışmaqdan məhrum edilib indi itirmiş olduğu vaxtı ödəmək istəyirmiş kimi hey danışdı.

¹ Əgər etiqadın dürüst olsaydı, hiss etmədiyin bir sevgi bəxş edilməsi üçün Allaha dua edirdin, sənin duan müstəcab olardı.

² Ah, mən sizi öz otağınızda zənn edirdim.

– *Non, mais figurez-vous, la vieille comtesse Zouboff avec de fausses boucles et la bouche pleine de fausses dents, comme si elle voulait défier les années...*¹ ha, ha, ha Marie!

Qrafinya Zubova haqqında həmin bu cümləni və həmin bu qəh-qəhəni knyaz Andrey yad adamlar yanında beşinci dəfə idi ki, öz arvadından eşidirdi. O, sakitcə otağa girdi. Dolğun, qırmızı knyaginya, əlində iş olduğu halda, kresloda oturub Peterburq xatirələrini və hətta cümlələrini təkrar edirdi. Knyaz Andrey ona yanaşdı, başını oxşadı və yoldan sonra dincəlib-dincəlmədiyini xəbər aldı. O cavab verib, eyni söhbətinə davam etdi.

Altı atlı kolyaska qapıda dayanmışdı. Qaranlıq bir payız gecəsi idi. Arabacı kolyaskanın dişləsini görmüdü. Dəhlizdə oli fanarlı adamlar girib-çıxırdılar. Böyük evin böyük pəncərələrindən işıq düşürdü. Gənc knyazla vidalaşmaq istəyən ev xidmətçiləri dəhlizə toplaşmışdılar. Salonda isə ev adamları, Mixail İvanoviç, m-llə Bourienne, knyaz qızı Marya və knyaginya durmuşdu. Knyaz Andrey atasının yanına kabinetə çağırılmışdı, atası onunla təkliddə vidalaşmaq istəyirdi. Hamı onların çıxmasını gözlüyüdü.

Knyaz Andrey kabinetə girdikdə, qoca knyaz qocalara məxsus gözlüyünü taxmış və əynində ağ xalat olduğu halda masa dəlində oturub yazırdı, bu paltarda o, oğlundan başqa heç kimi qəbul etməzdi. Qoca dönüb:

– Gedirson? – deyə soruşdu və yenə yazmağa başladı.

– Vidalaşmağa gəldim.

– Buradan öp, – deyə o, yanağını göstərdi. – Çox sağ ol, çox sağ ol!

– Bu razılıq nə üçündür?

– Onun üçün ki, gecikmirsen, arvadın tumanından yapışmırsan, xidmət nə şeydən əvvəldir. Çox sağ ol, çox sağ ol! – O yenə yazmağa davam etdi, elə yazırdı ki, cırıldayan qələm ucundan mürəkkəb sıçrayırdı. – Əgər deyiləsi bir sözün varsa, de. Bu işlərin hər ikisini eyni zamanda görə bilərəm, – deyə əlavə etdi.

– Arvadım barədə... Onsu da onu sizin öhdənizə buraxdığım üçün sıxılıram...

– Yalan niyə danışırın? Nə lazımsa, de.

– Arvadımın doğmaq vaxtı çatanda, Moskvadan mamaça götdirdin... Vaxtında mamaça burada olsun.

¹ Yox, təsəvvür edin, qoca qrafinya Zubova yaşının çoxluğuna istehza edirmiş kimi saxta birçək, saxta diş qoydurur...

Qoca knyaz dayandı və anlamırmış kimi ciddi gözlərini oğluna dikdi.

– Bilirəm ki, can salamat olmadıqda, ona heç kim kömək edə bilməz, – deyə knyaz Andrey pərt olmuş kimi davam etdi. – Mən də o fikirdəyəm ki, milyon ittifaqdan biri bədbəxt hadisə ilə noticələmə bilər, lakin bu onun və mənim fantaziyamdır. Onun başını doldurmuşlar. O yuxu görmüş, indi də qorxur.

– Hm... hm... – qoca knyaz yazısını tamamlayaraq öz-özünə söyləndi. – Elərəm. – O, məktubu imzaladı, birdən tez oğluna tərəf döndü və gülümsədi.

– İşlər xarəbdir, eləmi?

– Nə xarəbdir, ata?

– Arvad, – deyə qoca knyaz qısa və mənalı bir ədə ilə cavab verdi.

Knyaz Andrey:

– Anlamıram, – dedi.

– Nə edək, əzizim, onlar hamısı belədir, arvadı arvadlıqdan çıxarmaq olmaz ki... Qorxma, heç kimə demərəm, özün isə bilirən.

O öz kiçik, kəmiqli əlləri ilə oğlunun əlindən yapışdı, silkələdi, insanın daxilinə nüfuz edirmiş kimi görünən oynaq gözləri ilə oğlunun üzünə dik baxdı və yenə adi soyuq qəhqəhə ilə güldü.

Oğlu köksünü ötürdü və bununla atasının onun dərdini bildiyini etiraf etmiş oldu. Qoca məktubları bükür, möhürləyir, adi sürəti ilə surquçu, möhürü və kağızı bir-bir götürüb atırdı.

Məktubları möhürlədikcə kəşik-kəşik söylənirdi:

– Nə etməli? Gözəldir! Mən hamısını edərəm. Sən arxayın ol.

Andrey dinmirdi, atası onun dərdini bildiyindən o həm şad idi, həm qəmgin.

Qoca qalxdı və məktubu oğluna verdi.

– Dinlə, – dedi, – arvadından niğaran qalma. Onun üçün mümkün olan hər şey ediləcək. İndi məni dinlə, məktubu Mixail İllarionoviçə verərsən. Ona yazmışam ki, səni yaxşı yerlərə qoysun və adyutantlıqda çox saxlamasın, pis vəzifədir. Sonra səni necə qəbul etdiyini mənə yaz. Yaxşı olsa, xidmət et. Nikolay Andreyeviç Bolkonskinin oğlu heç kəsə minnətlə xidmət etməz. Hə, indi bəri gəl.

O, çox tez-tez danışdığından sözlərin yarısını yeyirdi, lakin oğlu onu anlayırdı. O, oğlunu bürünun yanına apardı, qapağını açdı, qutunu çəkdi, öz iri, uzun və sıx xətti ilə yazılmış bir dəftər çıxartdı.

– Mən səndən əvvəl ölməli olacağam. Bu mənim yazılarımdır, mən öləndən sonra bunları padşaha vermək lazımdır. Bu da lombard bileti ilə məktubdur. Bu, Suvorov müharibələrinin tarixini yazacaq adamın mükafatıdır. Bunu akademiya göndərmək lazımdır. Bunlar da mənim qeydlərimdir, məndən sonra oxuyarsan, xəyri görürsən.

Andrey atasına, yəqin hələ çox yaşayacağını söyləmədi. O anlayırdı ki, bunu demək lazım deyil.

– Hamısını yerinə yetirərəm, ata, – dedi.

– Hə, indi əlvida! – O, oğluna əlini öpdürdü və özü də onu bağrına basdı. – Knyaz Andrey, unutma, səni öldürsələr, mən qocanı ağrıdacaq... – O birdən dayandı və dərhal çıxırtılı bir səslə – lakin özünü Nikolay Bolkonskinin oğluna layiq olmayan bir tərdə aparmış olduğunu eşitsəm, mən... xəcalət çəkəcəyəm! – dedi, onun səsi tirtədi.

Oğlu gülümsəyərək:

– Ata, bunları siz mənə deməyə də bilərdiniz, – dedi.

Qoca dinmədi.

– Sizdən bir ricam da var, – deyə knyaz Andrey davam etdi:

– Əgər mən ölsəm və əgər oğlum olsa, onu dünən sizə dediyim kimi özünüzdən uzaqlaşdırmayın... rica edirəm, yanınızda böyüsün.

– Arvada verməyəkmə? – deyə qoca gülərək soruşdu.

Dinmədən bir-birinin qarşısında durdular. Qocanın oynaq gözləri düz-doğru oğlunun gözlərinə dikilmişdi. Üzünün alt tərəfində nə isə titrədi.

Birdən:

– Vidalaşdıq... Yeri! – dedi. – Yeri! – deyə kabinetinin qapısını açaraq acıqlı və uca bir səslə çıxırdı.

Knyaz Andrey və bir dəqiqəliyə başını qapının arasından çıxarıb acıqlı səslə çıxıran ağ xalathı, pəriksiz və qoca gözlüyü taxmış knyazı görə gəlını və qızı:

– Nə olmuş, nə olmuş? – deyə soruşdular.

Knyaz Andrey köksünü ötürdü və cavab vermədi. Arvadına dönerək:

– Hə, – dedi. Bu “hə” sözündə soyuq bir istehza vardı, sanki bununla o, “hə, indi bildiyinizi edin” demək istəyirdi.

Balaca knyaginya bənizi ağararaq və vahimə ilə orinə baxaraq:

– *André, déjà!*¹ – dedi.

¹ Andrey, gedirsiniz!

Knyaz Andrey onu qucaqladı, qadın birdən çıxıb, huşsuz halda erinin çiyninə düşdü.

Knyaz Andrey knyaginyanın söykəndiyi çiynini ehtiyatla çəkdi, arvadının üzünə baxıb, onu ehmallıqla kresloya oturtdu.

Yavaşca bacısına:

– *Andieu, Marie!* – dedi. Bir-birinin əlini öpdükdən sonra, cəld addımlarla otaqdan çıxdı.

Knyaginya kresloda uzanmışdı, m-llə Buren onun gicgahlarını ovurdu. Knyaz qızı Marya qardaşı arvadına yardım edərək, gözəl yaşlı gözləri ilə hələ də knyaz Andreyin çıxmış olduğu qapıya baxır və xaç vurub dualayırdı. Qoca burnunu sildikcə, kabinetdən tez-tez acıqlı, güllə kimi partlayan səslər eşidilirdi. Knyaz Andrey çıxar-çıxmaz tez kabinetin qapısı açıldı və ağ xalatlq qocanın ciddi fiqurası göründü.

– Getdimi? Çox gözəl! – dedi, huşsuz düşün balaca knyaz xanımına acıqlı-acıqlı baxdı, töhmətədicə bir tövrlə başını bulayıb qapını örtü.

İKİNCİ HİSSƏ

I

1805-ci ilin oktyabrında rus ordusu Avstriya ershersöqlüğünün kənd və şəhərlərini işğal etdi, Rusiyadan gələn yeni-yeni alaylar Braunau qalası yanında yerləşməklə əhalinin yaşayışını çətinləşdirmişdilər. Baş ordu komandanı Kutuzovun baş düşərgəsi Braunauda idi.

1805-ci ilin 11 oktyabrında yenicə Braunauya çatmış piyada alaylardan biri şəhərin yarım milliyində durub, baş komandanın alayı göz-dən keçirməsini gözləyirdi. Yerini və şəraitin ruslara yad olmasına (meyvə bağlarına, daş hasarlara, kirəmid damlara, uzaqdan görünən dağlara) və əsgərlərə maraqla tamaşa edən xalqın rus olmasına baxmayaraq, alay həmişəki vəziyyətini mühafizə etməkdə idi. O, Rusiyanın mərkəzində nümayişə hazırlaşan başqa rus alaylarından heç də fərqlənmirdi.

Hələ axşamdan, son keçidi aşarkən, baş komandanın səfər zamanı alayı nəzərdən keçirəcəyi haqqında əmr alınmışdı. Əmrdə yazılan sözlər alay komandiri üçün aydın deyildi. Baş komandan alayı yol partlarında nəzərdən keçirəcəkdə? Bu, aydın deyildi. Qarşıda belə bir sual durmasına baxmayaraq, batalyon komandirləri şurası “artıq təzim etmək, əskik təzim etməkdən yaxşıdır” – misalına əsasən, alayı parad paltarında nümayiş etdirməyi qərara aldı. Otuz verstlik yol gəlmiş əsgərlər göz qırpmadan gecəni sabaha kimi paltarlarını yamayib təmizlədilər, adyutantlar və taqım komandirləri öz nəfərlərini saydılar, hesabladılar, səhərə yaxın alay dünən son keçiddəki uzun və intizamsız axın halından çıxıb iki min nəfərlik müntəzəm bir kütlə şəklinə girdi, bu iki min nəfərin hər biri öz yerini tanıyır, öz işini bilir, hər birinin düymələri və toqqası öz yerində təmiz və par-par parlıdayırdı. Bu intizam yalnız zahiri deyildi, əgər baş komandan əsgərlərin mundirini qaldırıb baxmaq istəsə idi, hamısının əynində təmiz köynək, hər birinin çantasında zəruri şeylər, əsgərlərin dediyi kimi “xırm-xırda” görərdi. Lakin bir məsələ vardı ki, o barədə heç kəs rahat ola bilmirdi. O da ayaqqabı məsələsi idi. Əsgərlərin yarısından çoxunun ayaqqabısı dağılmışdı. Bu nöqsan alay komandirinin günahı

¹ Əlvida, Marya

deyildi, çünki onun dəfələrlə etdiyi tələblərə baxmayaraq, Avstriya dövləti tərəfindən ona mal buraxılmamışdı, alay isə min verst yol gəlmişdi.

Alay komandiri yaşlı, hirsli, qaşları və bakenbardları ağarmağa başlayan bir general idi, dolğun və enli bədəni vardı. Onun kürək-lərindən çox arxası ilə köks arası enli idi. Əynində tamamilə yeni, qat kəsmiş bir mundir, çiyinlərində qalın qızıl poletlər vardı, bu poletlər onun dolğun çiyinlərini sanki aşığı deyil, yuxarıya qaldırmışdı. Alay komandirində ən gözəl həyatı bir işi bəxtiyarçasına yerinə yetirən bir adam siması var idi. O, cəbhə qarşısında gəzir, gəzərkən hər addımında azacıq belini əyərək hoppanırdı. Görünür ki, alay komandiri öz alayından zövq alırdı, onunla özünü məsud sanırdı, bütün mənevəyyatı yalnız alaya məşğul idi, lakin buna baxmayaraq, onun yerışı, qolbində hərbi maraqlardan başqa ictimai məişət və qadın məsələsinin də böyük yer tutduğuna dəlalət edirdi.

– Mixaylo Mitriç, – deyə o, batalyon komandirlərindən birinə müraciət etdi. (batalyon komandiri gülümsəyərək, özünü irəli verdi, hər ikisinin bəxtiyarlığı aydın görünürdü), – bu gecə yaman əziyyəti çəkdiyiniz ha. Amma, deyəsən, pis olmadı, alay yaman alay deyil, hə?

Batalyon komandiri bu xoş kinayəni anladı və güldü:

– Tsaritsın luqda da bizi çöldən qovmazdılar.

– Nə? – deyə komandir soruşdu.

Bu əsnada işarəçilər düzülmüş şəhər yolunda iki atlı göründü. Bunlar adyutant və onun dalınca atını sürən kazak idi.

Adyutant baş qəragahdan dünənki ömrədə aydın olmayan şeyi alay komandirinə anlatmaq üçün, yəni baş komandanın alayı yol paltarında, şində, çexolda və tamamilə hazırlıqsız bir halda görmək istədiyini bildirmək üçün göndərilmişdi.

Venadan hofkriqsrat üzvü dünən Kutuzovun yanına gəlmiş və mümkün qədər tez öz ordusunu ershersoq Ferdinandın və Makin ordusu ilə birləşdirməsini təklif və tələb etmişdi. Kutuzov isə bu birləşməni əlverişli hesab etməmiş və öz rəyini yürütmək üçün götürə-cəyi başqa sübutlarla birlikdə Rusiyadan gələn ordunun acınacaqlı bir vəziyyətdə olmasını da Avstriya generalına göstərmək qərarına gəlmişdi. Alayı qarşılaşmaq istəməsi də bu məqsədlə idi, odur ki, alay nə qədər pis vəziyyətdə olsa idi, bir o qədər baş komandanın xoşuna gələcəkdi. Adyutant bu təfəsilatdan xəbərsiz olsa da, baş komandanın tələbini alay komandirinə bildirdi, əsgərlərin şində və çexolda olma-

sını, əks təqdirdə baş komandanın narazı qalacağını anladı. Bu sözləri dinləyən alay komandiri başını aşağı dikdi, dinmədən çiyinlərini çəkdi və hirsli əllərini oynatdı.

– İşləri korladıq getdi, – deyə söyləndi. – Mixaylo Mitriç, gördü-nüzmü, mən sizə demədimmi ki, səfər zamanı görə əsgərlər şində olsunlar. – O, töhmətedici bir tövrlə batalyon komandirinə tərəf döndü. – Ah, İlahi! – deyə cəld irəli atıldı və komandaya adət etmiş səsi ilə bağırdı: – Cənab təqım komandirləri!.. – Feldfəbellər!.. – Sonra haqqında danışdığı adama böyük ehtiram bəsləyən bir ifadə ilə şəhər-dən gələn adyutanta dönüb soruşdu: – Tezmi buyuracaqlar?

– Zənnimcə, bir saat sonra.

– Paltarları dəyişdirməyə vaxtımız çatarmı?

– Bilmirəm, general...

Alay komandiri özü sıralara yanaşaraq, yenə də paltarlarını dəyi-şib şinel geymələrini əmr etdi. Təqım komandirləri təqımlara dağıl-dılar, feldfəbellər əl-ayağa düşdülər (şinellər çox da yararlı bir halda deyildi), dərhal bir az əvvəl müntəzəm və sakit duran dördbucaqlar dalğalandı, axıb uzandı və dilə gələrək guruldamağa başladılar. Hər tərəfdən əsgərlər yürürüdürlər, çiyinlərini ataraq çantalarını başlarınd-an keçirib çıxarmağa, əllərini yuxarıya qaldıraraq qollarının ağızın-dan tutub darta-darta şinellərini çıxarmağa başladılar.

Yarım saat sonra yenə hər şey əvvəlki halına gəldi. Lakin bu dəfə qara dördbucaqlar boz bir rəng aldı. Alay komandiri yenə dik-dik yerişərək alayın qabağına çıxıb uzaqdan onu nəzərdən keçirdi.

– Bu nədir? Bu nədir? – deyə çığırıldı. – 3-cü təqımın komandirini!

– 3-cü təqımın komandirini generalın yanına! Komandiri gene-ralın yanına! 3-cü təqımın komandirin yanına! – deyə sıralarda səsler eşidildi, adyutant də gecikməkdə olan zabiti axtarmağa yüyürdü.

Böyük bir səylə ucalan səsler, sözləri əvirib-çevirib, nəhayət, “general 3-cü təqıma” şəklində bağırdıqda, söz gəlib yerinə çatdı, tələb olunan zabıt təqımın arxasından çıxdı, yüyürməyə adət etməmiş yaşlı bir adam olmasına baxmayaraq, yəndəmsiz bir tərzdə corabla-rına ilişə-ilişə generala tərəf yortdu. Komandirin simasında, öyrən-mədiyi dərsi söyləməyə məcbur edilən bir məktəblinin rahatsızlıq ifadəsi vardı. Qırmızı burunda (bu qırmızılıq, ehtimal ki, pəhrizkar olmamaqdan irəli gəlmişdi) ləkələr göründü, ağı öz yerini tapa bil-mirdi. Alay komandiri tövsüyərək yüyürən və yaxınlaşdıqca addımını seyrəldən təqım komandirini tərpedən dırnağa qədər süzdü.

– Çox keçməz ki, siz əsgərlərə sarafan geydirərsiniz. Bu nədir? – deyə alay komandiri alt çənosini irelə verərək çıxırdı və 3-cü taqım sıralarında fabrikin mahudu rəngində şinel geyib, başqa şinellər arasında gözə çarpan əsgəri göstərdi. – Bəs özünüz harada idiniz? – Baş komandanın gəlməsi gözlənilir, siz isə öz yerinizi buraxıb gedirsiniz? Bu nə işdir?... Parad zamanı əsgərləri necə geydirməyi mən sizə öyrədə-rəm! Bəli!..

Taqım komandiri rəisdən göz çəkməyərək, iki barmağını gicgahına daha da bərk sıxmağa başladı, sanki indi o, bütün nicatını bunda görürdü.

– Niyə susmusunuz? O macar qiyafəsinə girən kimdir? – deyə alay komandiri ciddi bir zarafat etdi.

– General cənabları...

– Hə, nə var? General cənabları? General cənabları! General cənabları! Nə olsun, nə deyirsiniz?

– General cənabları, o, Doloxovdur, rütbəsinəndən mərhum edilmişdir... – deyə komandir yavaşca cavab verdi.

– Nə? O, feldmarşallığa endirilib, yoxsa əsgərliyə? Əsgərliyə endirilmişse, o da başqalığa kimi formada olmalıdır.

– General cənabları, yolda siz özünüz ona icazə vermişsiniz.

Alay komandiri bir az soyuyaraq:

– İcazə vermişəm? İcazə vermişəm? Bax, əzizim, siz həmişə beləsiniz, – dedi. – İcazə vermişəm? – Sizə adam söz deməyə də peşmandır... – alay komandiri bir qədər susdu. – Peşman olur adam sizə bir söz deyir, siz... – Bərdən hiddətlənərək: – Nə? Lütfən, əsgərləri səliqə ilə geyindirin.

Alay komandiri adyutanta baxıb atıla-atıla alaya tərəf yönəldi. Görünürdü ki, hiddətlənmək onun çox xoşuna gəlir, alayın qabağında keçərkən öz hiddətinə daha başqa bəhanələr axtarırdı. Zabitlərdən birisini nişanı təmizləmədiyi üçün, digərini sıranın intizamsızlığı üçün töhmət edərək, 3-cü taqıma yanaşdı.

– Necə durmusan? Ayağın haradadır? Haradadır ayağın? – deyə göy şinel geymiş Doloxova beş addım qalmış, alay komandiri özəz ifadə edən bir səs ilə çıxırdı...

Doloxov əyilmiş qılıncı yavaş-yavaş düzəltdi, aydın və sırtıq bir nəzərdə düz generalın üzünə baxdı.

– Göy şinelini çıxart... Feldfel! Bunun şinelini dəyişdirin... bu zib... – O, sözünü tamamlaya bilmədi.

– General, əmri yerinə yetirmək vəzifəmdir, daha təhqir... – Doloxov tez cavab verdi.

– Sırada danışmaq olmaz!.. Danışmaq olmaz, danışmaq olmaz!..

– Təhqirə dözmək vəzifəm deyil ki, – Doloxov yüksək və aydın bir səsle sözünü tamamladı.

Generalla əsgərin gözləri bir-birinə sataşdı. General bərk sarınmış şərfini acıqla aşağıya dartırdıraq kiridi.

– Uzaqlaşarkən:

– Lütfən, şinelinizi dəyişdirmənizi xahiş edirəm, – dedi.

II

Bu zaman yolda qoyulmuş işarətçi:

– Gəlir! – deyə bağırırdı.

Alay komandiri qızardı, ata tərəf yüyürdü, titrək əlləri ilə üzəngidən yapışdı, atın belinə aşırıldı, özünü düzəltdi, qılıncını çəkdi və şən bir qətiyyətlə ağız yan tərəfə ayıraraq, bağırmağa hazırlaşdı. Alay özünü düzəldəndən bir quş kimi silkələndi və yerindəcə donub qaldı.

– Far-r-rağat! – deyə alay komandiri ürəkləri sarsıdan bir səsle bağırırdı. Bu səs özünə nəşəli, alaya nisbətən zəhmli, yaxınlaşmaqda olan baş komandana isə xoş və nəvazişli idi.

Ətrafında ağac əkilmiş enli, böyük torpaq yolla, yaylarını azacıq taqıldadaraq, qoşaatlı uca göy rəngli bir Vena kolyaskası sürətlə gəlirdi. Kolyaskanın dalınca möyyəti və xorvatlardan ibarət mühafizə dəstəsi çapırdı. Kutuzovun yanında Avstriya generalı oturmuşdu, əynində qara rus paltarları yanında qərribə görünən ağ bir mundir vardı. Kolyaska alayın yanında durdu. Kutuzovla Avstriya generalı nəşə yavaşca danışdılar. Kutuzov xəfifcə gülürdü, ağır addımla kolyaskadan düşərkən, sanki onun qarşısında nəfəslərini belə çəkmədən ona və alay komandirinə baxan 2000 nəfər adam yox idi.

Komanda səsi ucaldı, alay yenə cingildəyərək titrədi və qaraul vəziyyəti aldı. Dərin bir sükut içərisində baş komandanın zəif səsi eşidildi. Alay bərdən – “Baş komandan cənablarına sağlıq dilərik!” – deyə hayqırırdı. Yenə aralığa sükut çökdü. Əvvəlcə alay hərəkət edir, Kutuzov isə bir yerdə dayanırdı, sonra ağ generala yanaşı olaraq piyada, möyyətin müşayiəti ilə sıraları gəzməyə başladı.

Alay komandirinin özünü çəkib, gözlərini zilləyərək baş komandanı salamlamasından, dik-dik yeriməsini güclə saxlayaraq, qabağa

öyilə-öyilə generalların dalınca soralrı gözməşindən, baş komandanın hər bir sözündən və hərəkətindən diksinməşindən görünürdü ki, o, amirlik vəzifəsinə nisbətən tabelik vəzifəsinə daha böyük bir həzzlə ifa edir. Alay komandirinin səy və ciddiyəti sayəsində bu alay Braunauya gələn başqa alaylara nisbətən gözəl bir vəziyyətdə idi. Yalnız 217 nəfər xəstə və yorğun vardı, çəkmələrindən başqa hər şeyləri öz yerində idi.

Sıraların arasında gözün Kutuzov hərdən dayanır və hələ Türkiyə müharibəsindən tanıdığı zabitlərlə, bozən də əsgərlərə bir neçə kəlmə mehriban-mehriban danışır. Əsgərlərin çəkmələrinə baxarkən, o, kədərli bir neçə dəfə başını yırgaladı və bunu, kimsəyə töhmət etmədiyi halda, bu nöqsana göz yuma bilmədiyini sezdiren bir ifadə ilə Avstriya generalına da göstərdi. Baş komandanın alaya aid sözlərini nəzərdən qaçırmaq üçün belə hallarda həmişə alay komandiri irəliyə yüyürdü. Kutuzovun dalınca, onun ön yavaş danışılan sözlərini belə eşidəcək bir məsafədə 20 nəfər möyyəti gedirdi. Onlar bir-biri ilə söhbət edir və bozən gülürdülər. Hamıdan irəlində, baş komandanın arxasına gözəl bir adyutant gəlirdi. Bu, knyaz Bolkonski idi. Onunla yanaşı olaraq ucaboyle qərargah zabiti, çox kök, mehriban, gülər üzlü, gözəl simalı, gözləri yaşarmış yoldaşı Nesvitski gedirdi. Nesvitski yanında gedən qara qusar zabitinin oyunlarına gülümsəməkdən özünü güclə saxlaya bilirdi. Qusar zabiti gülmədən, gözlərinin ifadəsinə təg-yir vermədən, ciddi bir sima ilə alay komandirinin arxasına baxır, onun hər bir hərəkətini yamsılayırdı. Hər dəfə alay komandiri atılıb irəli öyildikcə, qusar zabiti də lap onun kimi, eyni zamanda atılıb irəliyə öyilirdi. Nesvitski gülür və başqalarını da bu oyunbaza baxmağa təhrik edirdi.

Baş komandana tikilmiş və öz hədəqlərindən çıxan minlərcə gözün qarşısında Kutuzov yavaş-yavaş və süst gedirdi. 3-cü taqımın bərabərinə çatdıqda dayandı. Onun dayandığını fərq etməyən möyyəti istəməyə-istəməyə üzərinə yürüdü.

Baş komandan göy şinel üstündə cəzalanmış qırmızıburun kapitanı tanıyaraq:

— A, Timioxin! — dedi.

Alay komandirindən töhmət aldığı zaman Timoxin özünü o qədər çəkinmişdi ki, ondan artıq çəkinmək imkansız görünürdü. Lakin bu dəfə baş komandan ona müraciət edərkən kapitan özünü elə çəkdi ki, baş komandan bir az da artıq baxsa, kapitanın davam gətirə bilməyəcəyini

zənn etmək olardı. Kutuzov onun vəziyyətini anlamış və halına acımış idi ki, tez üzünü o tərəfə çevirdi. Kutuzovun dolğun və aldığı yarıdan eybəcərleşmiş üzündə xəfif bir təbəssüm oynadı.

— Hələ İsmayıl qalasında tanıyıram. Qoçaq zabitdir! Ondan razısanmı? — deyər Kutuzov alay komandirindən soruşdu.

Alay komandiri də özünün xəbəri olmadan, güzgüdə olduğu kimi, qusar zabitindən əks edərək sıçrayıb irəli atıldı və cavab verdi:

— Çox razıyam, baş komandan cənabları!

— Eyibsiz gözəl olmaz, — deyər Kutuzov gülümsədi və ondan uzaqlaşaraq: — Bu da Baxus tərəfdarı idi.

Alay komandiri bu işdə müqəssir olmasından qorxaraq, diksindi və cavab vermədi. Bu anda zabit kapitanın üzünü, qırmızı burnunu və bərk çəkilmiş qarnını görüb, onun üzünü və duruşunu elə ustalılıqla yamsıladı ki, Nesvitski özünü gülməkdən saxlaya bilmədi. Kutuzov döndü. Görünür ki, zabit öz üzünü istədiyi kimi idarə etməyi bacarırdı. Kutuzov geriyə döner-dönmöz zabit tez üzünü dəyişirdi və dərhal ciddi, hörmətəkar və məsum bir hal aldı.

Üçüncü taqım sonuncu idi, Kutuzov bir şey xatırlayırmış kimi fikrə getdi. Knyaz Andrey Kutuzovun möyyəti arasından çıxıb ona yavaşca fransızca dedi:

— Siz bu alayda rütbəsi endirilmiş Doloxovu yadınıza salmağı ömr etmişdiniz.

— Hanı Doloxov? — deyər Kutuzov soruşdu.

Paltarını dəyişib boz əsgər şinelə geymiş Doloxov çağırılmasını gözləmədi. Aydın göy gözlü, sarışın əsgərin boylu-buxunlu cüssəsi sıradan kənara çıxdı. O, baş komandana yanaşdı və salama durdu.

— Sözlün nədir? — deyər Kutuzov soruşdu.

— Doloxov budur, — deyər knyaz Andrey cavab verdi.

Kutuzov:

— Hə! — dedi. — Zənnimcə, bu tənbeh səni islah edər, yaxşı xidmət et. Padşah mərhəmətlidir. Ləyaqət göstərsən, mən də səni unutmam.

Onun aydın göy gözləri, taqım komandirinə baxdığı kimi, baş komandana da sərbir nəzərlə baxır və sanki öz ifadələri ilə əsgəri baş komandanı ayıran sərtlik pərdəsini aradan qaldırmaq istəyirdi.

O, öz ahəngdar, səlis və təmkinli səsi ilə dedi:

— Baş komandan cənabları, sizdən bir rıcam var, günahımı yumaq və öz ixlasımı padşaha və Rusiyaya isbat etmək üçün mənə imkan verin.

Kutuzov üzünü ondan çevirdi. Onun üzündə kapitan Timoxindən üz çevirərkən olduğu kimi, bir göz təbəssümü oynadı. O çevrildi və üzünü turşutdu, sanki bununla hər şeyi, Doloxovun dediklərini, onun Doloxova deyəcəklərini çoxdan, lap çoxdan bildiyini, bütün bunların artıq cansıxıcı olduğunu və bunların əsl istəniləcək şey olmadığını ifadə etmək istədi. O, üzünü çevirdi və arabaya tərəf yollandı.

Alay ağır yürüsdən sonra istirahət etmək, paltar və ayaqqabılarını təmizləmək ümidi ilə taqımlara ayrıldı və Braunau yaxınlığında təyin edilmiş mənzillərə dağıldı.

Alay komandiri mənzilə tərəf hərəkət edən 3-cü taqımın o biri tərəfinə keçib, qabaqda gedən kapitan Timoxinə yanaşaraq dedi:

– Proxor İqnatıç, məndən narazılığınız yoxdur ki?– Xoş keçib-bitən rəsm-keçiddən sonra alay komandirinin üzündə bir sevinc oxunurdu. – Padşah qulluğudur... olmaz... Bir gün gələr, cəbhədə... Onda özüm birinci olaraq üzr istərəm, siz ki, mənə tanıyırsınız... Çox təşəkkür edirəm, – o, əlini taqım komandirinə uzatdı.

– Lütf edin, general, mən buna cəsarət edərdimmi?– deyə kapitan cavab verdi, burnu qızardı, güldü və gülərkən İsmayıl müharibəsində tufəng qundağı ilə çıxarılmış iki qabaq dişinin boş yeri görünürdü.

– Cənab Doloxova da deyir ki, o arxayın olsun, mən onu unutmayacağam. Mən çoxdan sizdən soruşmaq istəyirdim. Lütfən, deyin görün, o, özünü necə aparır? Yenə də...

– Cənab general, o, qulluqda özünü yaxşı aparır... Ancaq xasiyyəti... – deyə Timoxin cavab verdi.

– Hə, xasiyyəti necədir? –alay komandiri soruşdu.

– Cənab general, gündə bir rəngə girir; gah ağıllı, bilikli və mehribandır, gah da yırtıcıdır. Bilirsinizmi, Polşada az qala bir yəhudini öldürmüşdü...

– Eləmi, eləmi? – alay komandiri söylədi, – cavandır, görək qeydinə qalaq. Axı onun hər yerdə adamı var... Siz onu o qəder də...

– Buyurun, cənab general, – deyə Timoxin təbəssümlə rəisin nə demək istədiyini anladığını hiss etdirdi.

– Bəli, bəli.

Alay komandiri sıraları axtarıb Doloxovu tapdı və atını saxladı:

– İlk sədaqətli xidmət göstərdiyiniz zamaq epolet alacaqsınız, – dedi.

Doloxov ona baxdı, heç bir söz demədi və kinayəli gülümsəməsinə belə dəyişdirmədi.

– Çox gözəl, – deyə alay komandiri davam etdi. – Hərəyə məndən bir piyalə araç, – deyə əsgərlərə eşdirmək məqsədilə təkrar etdi. – Hamıya təşəkkür edirəm! Allaha şükür! – deyə o, bu taqımdan uzaqlaşıb o birisinə yanaşdı.

– Doğrudan yaxşı adamdır ha, bax, belə adamlı qulluq etmək olar, – deyə Timoxin onunla yanaşı gedən zabitə müraciət etdi.

Zabit gülərək:

– Heç söz ola bilməz, lap çervondur ki, var!.. (Alay komandirinə çervon kralı adı vermişdilər).

Rəsm – keçiddən sonra komandirlərdə əmələ gələn yüksək əhvali-ruhiyyə əsgərlərə də keçdi. Taqım nəşə ilə yol gedirdi. Hər tərəfdən əsgərlərin danışığı eşidilirdi:

– Bəs deyirdilər, Kutuzovun bir gözü çəpdir.

– Bəs necə! Çəpdir də.

– Yox... əşi, səndən də gözlüdür. Çökmələrə, patavalara, hər şeyə göz gəzdirdi...

– Sən öləsən, ayaqlarıma baxan kimi, dedim daha...

– O yanındakı avstriyalını gördünüzü, elə bil üzünə təbəşir sürtmüşdü, u kimi ağappaq idi. Deyəsən, onu da sürtüb ağardılar.

– Fedeşou, sən onlara yaxın idin, döyüşün başlanmağından nə danışdırdı? Deyirlər ki, Bonapart özü Brunoudadır!

– Bonapart özü! Axmaq olma, yalan sözdür! Bilmədiyən şeyi danışma! Prussiyalılar üsyan ediblər. Avstriyalılar indi hələ onu yatırmaqdadırlar. O yatırıldıqdan sonra Bonapartla müharibə başlanacaq. Amma sən deyirsən ki, Bonapart Brunoudadır. Axmaq söz danışsın. Yaxşı qulaq as.

– Bir onlara baxın! Beşinci taqım, bir baxın, kəndə çatır, onlar kaşa bişirəcəklər, amma biz hələ gedib yerimizə də çatmayacağıq.

– Əşi, bir az suxarı ver görüm.

– Dünən səndən tütün istədim, verdinmi? Yadımdadırmı? Al, cəhənnəmə.

– Heç olmasa, bir az dincəlməyə saxlayaydılar. Yoxsa belə acqarına beş verst də yortacağıq.

– Almanlar bizi arabaya da mindirsəydi, lap yaxşı olardı. Ağayana gedərdik!

– Amma, uşaqlar, getdikcə əhali heyvərələşir ha. O tərəflərdə hamı polyak idi, yenə hər halda rus təbəsi idi, indi isə hamısı almandır.

– Mahni oxuyanlar qabağa! – kapitanın bağırtısı eşidildi.

Ayrı-ayrı sıralardan taqımın qarşısına iyirmiyə qədr adam gəldi. Barabañçı, baş mahnıçı üzünü mahnı oxuyanlara tutub əlini yelləyərək uzun bir əsgər mahnısı oxumağa başladı. Mahnı "Dan söküldü, günəş doğdu..." sözləri ilə başlayıb: "Kamenski atamız bizə şöhrət qazandıracaq..." sözləri ilə bitirdi. Bu mahnı Türkiyədə bəstələnmişdi, indi də Avstriyada oxunurdu, yalnız bir fərqlə ki, "Kamenski atamız" əvəzinə "Kutuzov atamız" sözləri qoyulmuşdu.

Qırx yaşında quru və gözəl bir əsgər olan barabañçı son sözləri əsgərcəsinə tələffüz edərək və yerə bir şey atmış kimi əllərini yelələdərək, ciddi bir nəzərlə mahnı oxuyan əsgərləri süzüb üzünü tursutdu. Sonra bütün gözlərin ona tikildiyinə əmin olaraq gözəgörməz, qiymətli bir şeyi iki əli ilə ehtiyatla başı üzərinə qaldırılmış kimi hərəkət göstərdi, bir neçə saniyə başı üzərində saxladıqdan sonra birdən, tənqə gəlmiş kimi atdı:

"Ah, dəhlizim, mənim dəhlizim!"

"Yeni dəhlizim mənim..." – deyərək iyirmi nəfər ağız-ağıza verdi.

Qasıqçı paltarının və daşdığı şey-süyin ağırlığına baxmayaraq, cəld qabağa keçdi və taqımın qabağında dalı-dalı gedərək, çiynlərini oynatmağa və qasıqlarla kimi isə təhdid etməyə başladı. Əsgərlər mahnının ahənginə uyğun bir tərzdə qol atır, geniş addımlarla yeriyir və ixtiyarsız olaraq ayaqlarını müntəzəm atırdılar. Taqımın arxasından təkər səsləri gəlir, yaylar cırlıdır və at ayaqlarının tappılısı eşidilirdi. Kutuzov öz məyyəti ilə bərabər şəhərə qayıdırdı. Baş komandan əsgərlərin azad yerində davam etmələrinə işarə etdi. Mahnını eşitdikdə oynaya-oynaya nəşə və ruh yüksəkliyi ilə yol gedən əsgərlərin gördükdə, Kutuzovun və bütün məyyətinin simasında bir məmnuniyyət ifadəsi oxundu. Kolyaska taqımları ötüb keçdiyi yerdə, sağ cinahın ikinci sırasında göygözlü Doloxov istər-istəməz nəzərə çarpırdı. O, öz addımlarını mahnının ahənginə uyduzaraq, xüsusi bir çeviklik və əda ilə yeriyir və keçib gedənlərin üzünə elə bir nəzərdə baxırdı ki, elə bil ki, bu saat taqım ilə bir yerdə getməyənlərin halına təəssüf edirdi. Kutuzovun məyyəti içərisində olan və bir az əvvəl alay komandirinin təqlidini çıxaran qusar korneti kolyaskadan aralandı və atını Doloxova tərəf sürdü.

Qusar korneti Jerkov vaxtilə Peterburqda Doloxovun rəhbərlik etdiyi dəliqanlılar cəmiyyətinə mənsub idi. Xarici ölkələrdə Jerkov Doloxova bir əsgər olaraq təsadüf etmiş və tanışlıq etməyə lüzum

görməmişdi. İndi isə Kutuzovun öz xidmətindən azad edilmiş Doloxovla danışmasından sonra o, köhnə bir dost sevinci ilə ona müraciət etdi.

O, mahnı səsləri altında atının addımlarını taqımın addımları ilə uyğunlaşdırmağa çalışaraq dedi:

– Əziz dostum, necəsən?

– Mənim necəyəm? – deyərək Doloxov cavab verdi. – Görürsən də...

Gur mahnı səsi, Jerkovun açıq bir nəşə ilə danışmasına və Doloxovun qəsdən çox soyuq cavab verməsinə xüsusi bir rəng verirdi.

Jerkov:

– Hə, komandanlardan razısınımı? – soruşdu.

– Razıyam, yaxşı adamlırlar. Bəs sən qərargaha necə soxuldu?

– Göndərilmişəm, növbədəyəm.

Onlar kiritdilər.

"O, laçını buraxdı, həm də ki sağ qolundan" – deyərək mahnı oxunur, istər-istəməz yüksək və sağlam bir ruh oyadırdı. Mahnı səsləri altında danışmasaydılar, onların söhbəti ehtimal ki, başqa cür olardı.

– Avstriyalıların basılması doğrudurmu? – Doloxov soruşdu.

– Deyirlər, Allah bilir.

– Mən şadam, – Doloxov mahnıya riayət edərək, qısa və aydın cavab verdi.

– Axşamlar əlin çatanda yanımıza, kart çəkməyə gəl, – deyərək Jerkov ona müraciət etdi.

– Yoxsa pullanmışınız?

– Gəl.

– Yox. Söz vermişəm. Qulluğumu artırmayınca nə içəcəyəm, nə də oynayacağam.

– Nə danışırsan, sən qulluq göstərənə qədr...

– Sonra baxarıq.

Onlar yenə susdular.

Jerkov:

– Bir şey lazım olsa, qərargaha gəl, orada sənə kömək edərlər, – dedi.

Doloxov gülümsədi.

– Sən mənim dərdimi çəkmə. Bir şey lazım olsa, heç kəsdən istəmərəm, özüm götürərəm.

– Nə olar, mən elə-belə deyirəm...

– Hə, mən də elə-belə deyirəm.

– Sağ ol!

– Xoş gəldin!..

... yüksəkdəki, uzaqdakı

Ana yurduna tərəf..”

Jerkov atını mahımladı, at acıqlandı, hansı ayağını övvəl atacağı bilmədi, təpiyini bir neçə dəfə yerə döyüb durdu, özünə gəldi, addımlarını mahınınun ahənginə uyduzaraq, taqımın geridə buraxdı və çaparaq kolyaskaya çatmağa çalırdı.

III

Rəsm-keçiddən qayıtdıqdan sonra Kutuzov avstriyalı generala bərabər öz kabinetinə girdi və adyutantı səsləyib gəlməkdə olan qoşunun vəziyyətinə dair bəzi kağızları və qabaqda gedən orduya baş komandanlıq edən ershersoq Ferdinanddan gələn məktubları gətirməsini əmr etdi. Knyaz Andrey Bolkonski tələb olunan kağızlarla baş komandanın kabinetinə daxil oldu. Stol üzərində açılmış plan qarşısında Kutuzov və hofkriqsratın Avstriya üzvü oturmuşdu.

Kutuzov Bolkonskiyə baxaraq:

– Ah!.. – dedi, sanki bu sözlə adyutantın bir az gözləməsini arzu edərək, fransızca başladığı söhbəti davam etdirdi.

– General, mən ancaq bir şey deyirəm, – Kutuzov tələsmədən, ifadə etdiyi hər bir sözə müsahibini diqqətlə qulaq asdıran xoş bir bəlağətlə danışdı. Görünür, Kutuzovun özü də öz danışığını çox məmnuniyyətlə dinləyirdi. – General, mən yalnız bir şey deyirəm, əgər iş mənim şəxsi arzumdən asılı olsaydı, özəmətlı imperator Fransın istədiyi çoxdan yerinə yetirilmiş olardı. Mən çoxdan ershersoqla birləşmiş olardım. Sözümə inanın, mənə qalırsa, ordunun baş komandanlığını özümdən daha məlumatlı və bacarıqlı bir generala tapşırmaq (belə general Avstriyada çoxdur) və bütün bu ağır məsuliyyəti öz üzərimdən götürmək şəxsən məni sevindirə bilər. Lakin, general, vəziyyət bizdən daha güclü çıxır. – Bunu deyib Kutuzov gülümsədi, üzündəki ifadə sanki: – Mənə inanmağa haqqınız vardır və hətta mənim üçün heç fərqi də yoxdur. İstər inanın, istər inanmayın, lakin bunu mənə deməyə sizin əlinizdə bəhanə yoxdur. Bütün işlər də bundadır, – deyirdi.

Avstriya generalının simasında bir narazılıq ifadəsi vardı, lakin o, Kutuzova eyni tərzdə cavab verməyə bilmədi:

– Əksinə, – deyə o deyingən və açıqlı bir tərzdə, dediyi sözlərin riyakar mahiyyətinə tamamilə zidd olaraq cavab verdi, – əksinə, imperator həzrətləri siz cənabların ümumi işdə iştirak etməzənə böyük qiymət verir. Biz isə bu rəydeyik ki, bu təxir şanlı rus ordusunu və onun baş komandanını müharibələrdə qazanmağa adət etdiyi zəfərdən məhrum edər. – Bu surətlə o, övvəlcədən hazırlanmışa bənzəyən cümləsini bitirdi.

Kutuzov təbəssümünə təğyir vermədən təzim etdi:

– Mən isə əminəm və ershersoq Ferdinand həzrətlərinin məni şəərəfyab etdiyi son məktuba əsaslanaraq, zənn edirəm ki, Avstriya ordusu general Mak kimi mahir bir köməkçinin komandası altında indi tam mənası ilə qalibyyət əldə etmişdir və artıq bizim köməyimizə möhtac deyildir, – deyə Kutuzov sözünü tamamladı.

General qaşlarını çatdı. Avstriyalıların məğlubyyəti haqqında doğru məlumat olmasa da, ümumi əlverişsiz şeylələri təsdiq edəcək əlamətlər çox idi. Buna görə ki, Kutuzovun avstriyalıların qalibyyəti haqqındakı zənni daha çox bir istehzaya bənzəyirdi. Lakin Kutuzov eyni ifadə ilə gülümsəyir və sanki bu zənnə haqlı olduğunu söyləyirdi. Doğrudan da, Makın ordusundan aldığı son məktub, ona bu qalibyyət və ordunun tutmuş olduğu ən əlverişli strateji vəziyyət haqqında məlumat verməkdə idi.

Kutuzov knyaz Andreyə müraciət edərək:

– O məktubu bəri ver, – dedi. – Budur, lütfən baxın, – deyib, Kutuzov dodaqları ucundakı istehzal təbəssümlə ershersoq Ferdinandın məktubundan aşağıdakı parçasını almanca Avstriya generalına oxudu:

„Wir haben vollkommen zusammengehaltene Kräfte nahe an 70000 Mann, um den Feind, – wenn er den Lech passirte, angreifen und schlagen zu können. Wir können, da wir Meister von Ulm sind, den Vortheil, auch von beiden Ufern der Donau Meister zu bleiben, nicht verlieren; mithin auch jeden Augenblick, wenn der Feind den Lech nicht passirte, die Doneu übersetzen, uns auf seine Cormmunications-Linie werfen, die Donau unterhalb repassiren und dem Feinde, wenn er sich gegen unsere treue Allirte mit ganzer Macht wenden wollte, seine Absicht alsbald vereiteln. Wir werden auf solche Weise den Zeitpunkt, wo die Kaiserlich-Russische Armee ausgerüstet sein wird, muhig

entgegenharren, und sodann leicht gemeinschaftlich die Möglichkeit finden, dem Feinde das Schicksal zuzubereiten, so er verdient"¹.

Kutuzov bu parçanı qurtardıqdan sonra dərindən nəfəs aldı, diqqət və nəvazişlə hofkrişrat üzvünə baxdı.

– Baş komandan cənabları, siz "şər deyilməsə, xeyir gölməz" zərbi-məsələni bilirsiniz? – deyər Avstriya generalı zarafatı buraxıb, işə keçmək istədiyini bildirərək cavab verdi.

O, ixtiyarsız olaraq adyutanta baxdı.

– Müsəidənizlə, general, – deyər Kutuzov onun sözünü kəsdi və o da knyaz Andreyə tərəf döndü. – Əzizim, Kozlovskidən casuslarımızın gətirdiyi məlumatı al. Bax, bu qraf Nostisdən gələn iki məktub, bu da ershersox Ferdinand cənablarından gələn məktub, bu da – Kutuzov ona bir neçə kağız verdi. – Bunlardan təmiz fransızca bir memorandum², bir qeyd tərtib et ki, Avstriya ordusunun hərəkətləri haqqında aldığımız bütün məlumat orada əks olunsun. Bunu tərtib etdikdən sonra general cənablarına təqdim et.

Knyaz Andrey ilk sözlərindən Kutuzovun təkcə nə dediyini deyil, hətta nə demək istədiyini belə anlamış olduğunu bildirərək başını əydi. Kağızları topladı, ümumi bir təzimin etdi və xalq üzərində sakitcə addımlayaraq, qəbul otağına çıxdı.

Rusiyadan çıxdığı gündən çox az vaxt keçdiyinə baxmayaraq, knyaz Andrey çox dəyişmişdi. Üzünün ifadəsində, hərəkətlərində, yerində əvvəlki sünilikdən, yorğunluqdan və tənbellikdən bir nişanə belə qalmamışdı. Onda başqalarının buraxdığı təsiri düşünməyə vaxt tapmayıb, xoş və maraqlı bir işlə məşğul olan bir adamın görkəmi vardı. Siması özündən və ətrafındakılardan məmnun olduğunu ifadə edirdi, təbəssümü və baxışı şən və cazibəli idi.

Hələ Polşada gəlib çatdığı Kutuzov onu mehribanlıqla qəbul etmiş, onu yaddan çıxarmayacağını vəd etmiş, başqa adyutantlardan

¹ "Bizim 70000 nəfərə qədər tamamilə birləşdirilmiş qüvvəmiz vardır, demək, düşmənin Lex çayından keçdiyi təqdirdə, ona hücum edib məğlub edə bilirik. Ulu artıq əlimizdə olduğundan, biz Dunayın hər iki sahilinə komanda etmək ixtiyarını özümüzdə saxlaya bilirik, bu surətlə, düşməni Lexi keçmək istədiyi təqdirdə, biz hər an, Dunaydan keçməyə, onun rabitə xəttinə hücum etməyə, aşağıdan yenə Dunayı geri adlamağa və düşmənin bütün qüvvəsini sadıq müttəfiqlərimizin üzərinə çevirmək istəməyə, ona öz məqsədini yerinə yetirməyə imkan verməməyə müttədirik. Demək, biz motanotli bir surətdə, Rusiya imperator ordusunun tamamilə hazırlanmasını gözləyəcəyik. Sonra düşməni ləyiq olduğu zərbinə vurmaq imkanını bərabərlikdə asanlıqla öldürə bilərik".

² Memorandum

fərqlənən bir münasibət bəsləmiş, özü ilə Venaya gətirmiş və daha ciddi tapşırıqlar vermişdi. Venadan Kutuzov öz köhnə yoldaşına, knyaz Andreyin atasına belə yazmışdı:

"Oğlunuz, öz məşğələləri, mətanəti və icracılığını ilə başqalarından fərqlənən bir zabit olmaq ümidini verir. Əlimin altında belə bir adam olduğu üçün, mən özümü xoşbəxt hesab edirəm".

Knyaz Andrey Kutuzovun qərargahındakı, öz xidmət yoldaşları arasında və ümumiyyətlə, orduda, Peterburq cəmiyyətində olduğu kimi, bir-birinə tamamilə zidd olan iki cür şöhrətə malik idi. Bəziləri, az miqdarda adamlar knyaz Andreyi özlərindən və bütün başqa adamlardan yüksək tutur, ondan böyük uğurlar gözləyir, onun sözünə qulaq asır, onunla fəxr edir və onu təqlid edirdilər. Bu adamlarla knyaz Andrey sadə və xoşbəxt idi. Başqaları isə, yəni əksəriyyət, knyaz Andreyi sevmir, onu təkəbbürlü, soyuq və pis adam hesab edirdi. Lakin knyaz Andrey bu adamlarla özünü aparmağı bacarırdı, ona hörmət edirdilər və bəlkə, qorxurdular da.

Kutuzovun kabinetindən qəbul otağına girən knyaz Andrey kağızlarla bərabər yoldaşına, pəncərənin önündə oturub kitab oxuyan növbəti adyutant Kozlovskiyə yanaşdı.

– Hə, knyaz, nə var? – Kozlovski soruşdu.

– İrəliyə getmədiyimizin səbəbi haqqında qeyd tərtib edilməsi əmr olunmuşdur.

– O səbəb nədən ibarətdir?

Knyaz Andrey çiyinlərini çəkdi.

– Makdan xəbər yoxdurmu? – Kozlovski soruşdu.

– Yoxdur.

– Onun məğlub edilməsi şayiəsi doğru olsaydı, xəbər gələrdi.

– Əlbəttə – knyaz Andrey eşik qapısına tərəf yollandı, elə bu zaman ucaboylu, yeni adama bənzəyən sürtüklü, başı qara dəsmalla bağlanmış, boynunda Marya-Tereza ordeni asılmış bir Avstriya generalı qapını bərk çırpıb tez qəbul otağına girərək, onunla üz-üzə gəldi. Knyaz Andrey dayandı.

– General-anşef Kutuzov? – yeni gələn general qəliz bir alman şivəsi ilə tez söyləndi və o tərəf-bu tərəfinə baxaraq, dayanmadan kabinetin qapısına yanaşdı.

– General-anşef məşğuldur, – deyər Kozlovski tələsik məchul generala yaxınlaşdı və onun qapıya tərəf olan yolunu kəsərək: – Kimin gəldiyini xəbər verir?- deyər soruşdu.

Məchul general onu tanımadıqlarına töəcəb edirmiş kimi, yuxarıdan aşağıya boyca çox uca olmayan Kozlovskiyə nifrətlə baxdı.

– General–anşef məşğuldur, – Kozlovski sakit bir səsle təkrar etdi.

Generalın üzü turşudu, dodaqları tərpendi və əsməyə başladı. Cib dəftərini çıxartdı. Karandaşla tez bir neçə söz qaraladı, vərəqi qopardı və “bunlar mənə nə üçün baxır”, – deyərək soruşmuş kimi, otaqdakıları nəzərdən keçirdi. Sonra general bir şey demək istəyirmiş kimi başını qaldırıb boğazını uzatdı, lakin tez öz–özünə saymazca oxuyurmuş kimi qəribə bir səs çıxartdı, bu səs də dərhal kəsildi. Kabinetin qapısı açıldı və astanada Kutuzov göründü. Başı sarıqlı general təhlükədən qaçırılmış kimi, əyilmiş bir halda, arıq ayaqları ilə böyük və sürətli addımlar ataraq Kutuzova yanaşdı.

– *Vous voyez le malheureux Mack!*, – deyərək gözlənilmədən ona müraciət etdi.

Qapı ağızında dayanmış Kutuzovun üzü bir neçə an tamamilə həyəcanlı qaldı, sonra, qırıqlar üzündən bir dalğa kimi keçdi, alnı açıldı, hörmətlə başını əydi, gözlərini qapadı, dinməzce Maki içəriyə buraxıb özü də dalınca girərək qapını örtüdü.

Avstriyalıların məğlub edilməsi və Ulm yanında bütün ordunun təslim olması haqqında yayılan şayiə doğru çıxdı. Yarım saat sonra əmrlər verildi, hər tərəfə adyutantlar göndərildi, bu əmrlərdən məlum olurdur ki, çoxdan bəri həyəcanlı qalan rus ordusu da tez bir zamanda düşmənlə üz–üzə gələcəkdir.

Knyaz Andrey qərargahda öz mənafeğini müharibənin ümumi gediş ilə bağlayan nadir zabitlərdən biri idi. Maki gördükdə və onun məğlubiyətinin təfəsilatını eşitdikdə, o, işin pis olduğunu, rus ordusunun nə qədər çətin bir vəziyyətə düşdüyünü anladı və ordunu nələrlə gözlədiyini, bu orduda özünün oynayacağı rolunu tez təsəvvür etdi. Özünə arxayın olan Avstriyanın rüsvay olduğunu və ehtimal ki, bir həftə sonra Suvorovdan sonra ilk dəfə rusların fransızlarla toqquşmasını görüb orada iştirak edəcəyini düşünər–düşünməz, ixtiyarsız olaraq həyəcanlı bir nəşə duydu. O, Bonapartın bütün rus ordusunun igildiyinə üstün gələ biləcəkdir deyəndən qorxur və eyni zamanda öz qəhrəmanının rüsvay edilməsini rəva görmürdü.

¹ Bədbəxt Maki görürsünüzmü?

Bu düşüncələrdən həyəcanlanan və əsəbiləşən knyaz Andrey atasına məktub yazmaq üçün öz otağına girdi. O, atasına hər gün məktub yazırdı. Bərabər yaşadığı Nesvitskiyə və zarafatçı Jerkova koridorda rast gəldi, onlar həmişəki kimi nəyə isə güldürdülər.

Nesvitski knyaz Andreyin pərildayan gözlərini və solğun üzünü görüb:

– Niyə belə qəmginsən? – deyərək soruşdu.

– Şad olmağa bir səbəb yoxdur, – Bolkonski cavab verdi.

Knyaz Andrey Nesvitski və Jerkovla rastlaşdığı zaman koridorun o biri başından Kutuzovun qərargahında rus ordusunun ərzaq işlərinə baxan Avstriya generalı Ştraux və dünən gələn höfkrıqsrat üzvü bunlara tərəf yerişirdi. Generalların üç zabitlə keçib gedə bilmələri üçün geniş koridorda lazımı qədər yer vardı. Lakin Jerkov əli ilə Nesvitskini itələyərək, tövşüyən bir səsle:

– Gəlirlər!.. Gəlirlər!.. Çəkilin, yol verin! Lütfən, yol verin! – dedi.

Generallar onların bu iltifatlarından tez xilas olmaq istəyərək, keçib–getməyə çalışdılar. Zarafatçı Jerkovun üzündə birdən gic bir şadlıq təbəssümü oynadı və sanki o, bu təbəssümü gizləyə bilmədi. O irəlilədi və Avstriya generalına müraciət edərək almanca belə dedi:

– General cənabları, təbrik edirəm.

O, başını əydi və rəqs öyrənən uşaqlar kimi yöndəmsiz bir hərəkətlə gah bu və gah o biri ayağını taqıldatmağa başladı.

Höfkrıqsrat üzvü olan general sərt bir nəzərlə ona baxdı və gic gülüşündəki ciddiyəti görüb bir dəqiqəlik diqqətini ondan əsirgəyə bilmədi. Dinləyirmiş kimi gözlərini qıydı.

– General Makın gəlməsi münasibətilə sizi təbrik edirəm, tamamilə salamandır. Yalnız azacıq burası sıyrılmışdır, – deyərək Jerkov gülümsəyər–gülümsəyər başını göstərdi.

General qaşlarını çatacaq dənüb yoluna davam etdi. Bir neçə addım gətdikdən sonra acıqlı–acıqlı:

– *Gott, wie naiv!*¹ – dedi.

Nesvitski qəhqəhə ilə knyaz Andreyi qucaqladı. Lakin Bolkonski daha da saralaraq acıqlı–acıqlı onu kənara itələdi və Jerkova tərəf döndü.

Makın gəlməsi, onun məğlub olması və rus ordusunun gələcəyi haqqındakı düşüncələrlə təsirlənən knyaz Andrey Jeprkovun yersiz zarafatından tam mənası ilə əsəbiləşdi.

¹ İlahi, nə sadələhv adamdır.

– Hörmətli cənab, – deyə o alt çənəsi əsə-əsə kəskin bir sözlə ona müraciət etdi, – əgər siz doğrudan da təlxək olmaq istəyirsinizsə, mən sizə mane ola bilmərəm. Lakin sizə xəbərdarlıq edirəm, əgər bir də mənim yanımda oyunbazlıq etməyə cəsarət etsəniz, mən sizə özünü nə cür aparmağı öyrədərəm.

Nesvitski ilə Jerkov bu işdən o qədər təəccübləndilər ki, hər ikisi dinnmədən, gözlərini bərəldib Bolkonskiyə baxdılar.

– Mən nə etdim ki, təbrik etdim də, – Jerkov cavab verdi.

– Mən sizinlə zarafat etmirəm, rica edirəm kiryin, – Bolkonski çığırdı və Nesvitskinin əlindən yapışaraq, nə cavab verəcəyini bilməyən Jerkovdan uzaqlaşdı.

Nesvitski onu sakit etməyə çalışaraq:

– A kişi, sənə nə olub? – dedi.

– Necə nə olub? – knyaz Andrey həyəcanlı–həyəcanlı deyindi.

– Bir düşün ki, biz ya öz padşahımıza və öz Vətənimizə xidmət edən və ümumi uğurlarımıza şad, ümumi uğursuzluğumuza qəmgin olan zabitlərək, yaxud öz ağasının işi ilə maraqlanmayan lakeylərək. *Quarante milles hommes massacrés et l'armée de nos alliés détruite, et vous trouvez là le mot pour rire.* – deyə davam etdi, sanki fransızca söylədiyi bu cümlə ilə öz fikrini möhkəmləndirmiş oldu. – *C'est bien pour un garçon de rien, comme cet individu, dont vous avez fait un ami, mais pas pour vous, pas pour vous!*¹ – Jerkovun hələ onu eşidə biləcəyini gördükdə, knyaz Andrey fransız tələffüzü ilə rusca təkrar etdi: – yalnız uşaqlar belə öylənə bilərlər.

O, kometin cavab verib–verməyəcəyini gözlədi. Lakin komet döndü və koridordan çıxdı.

IV

Pavloqrad qusar alayı Braunaunun iki milliliyində dayanmışdı. Nikolay Rostovun yunker olduğu eskadron Zalsenək adlı alman kəndində yerləşmişdi. Bütün süvari diviziyasında Vaska Denisov adı ilə məşhur olan eskadron komandiri rotmistr Denisova kəndin ən yaxşı evlərindən biri verilmişdi. Yunker Rostov Polşada gəlib alaya çatdıqdan sonra, indiyə kimi eskadron komandiri ilə bir yerdə yaşayırdı.

¹ Qırx min adam öldürülmüş və müttəfiqlərimizin ordusu məhv edilmişdir, siz isə hələ bir zarafat da edirsiniz. Bu hərəkət özünüzdə dost etdiyiniz bu cənab kimi yaramaz uşaqlara yararar, sizə isə yox, sizə yox.

Makın məğlubiyyəti xəbəri ilə baş mənzildə hamı bir–birinə dəydiyi gün, oktyabr ayının 11–də eskadron qərargahında həyat həmişəki kimi sakit getməkdə idi. Rostov səhər tezdən, atlara ələf tedarükündən qayıtdıqda, gecə səhərə kimi kartda uduzmuş Denisov hələ evə gəlməmişdi. Əynində yunker mundiri olan Rostov atı eyvanın qabağına çəkdi, gənclərə məxsus çevik bir hərəkətlə atı itələyib bir ayağını yəhərdən aşırıd və atdan ayrılmağı istəmiş kimi üzəngidə dayandı, nöhayət düşdü və çaparı səslədi.

– A, Bondarenko, öziz dostum, – deyə o, cold ata tərəf gələn qusara müraciət etdi. – Atı apar, gözdir. Bu sözləri o, bütün yaxşı gənclərin xoşbəxt olduqları zaman hamıya müraciət etdikləri xoş və nəşəli bir nəvazişlə söylədi.

– Baş üstə, cənab komandir, – deyə xaxol sevinclə başını silkləyərek cavab verdi.

– Bax, yaxşı gözdir ha!

Bir başqa qusar da ata tərəf yüyürdü, lakin Bondarenko atın cilo-vunu tutmuş, kəmini ağzından çıxarmışdı. Yunkerin yaxşı araq pulu verməsi, ona qulluq etməyin faydasız olmadığını göstərirdi. Rostov atın əvvəlcə boynunu, sonra budunu oxşayıb dayandı.

“Candır ha! At belə olar!” – öz–özünə söylədi və gülümsəyərək qılncını əli ilə tutub, məhmızlarını cingildədə–cingildədə tez cyvana çıxdı. Əynində fufayka, başında qalpaq, əlində peyin təmizlədiyi dəmir şana olan ev sahibi–alman başını inək pəyəsindən çıxarıb baxdı. Rostovu görün kimi birdən üzü açıldı. Sevinclə güldü və göz vurub: “*Schön, gut Morgen!*”¹ – deyə təkrar etdi. Sanki o, bu genci salamlamaqdan həzz alırdı.

– *Schon fleissig!*² – deyə Rostov üzündən əksilməyən şən və qar-daş hissi ilə dolu bir təbəssümlə cavab verdi. – *Hoch Oestreicher! Hoch Russen! Kaiser Alexander hoch!*³, – deyə o, alman ev sahibinin çox–çox dediyi sözləri təkrar etdi.

Alman güldü, tövlənin qapısından tamamilə çölə çıxdı, qalpağını götürüb başı üzərində yelləderək:

– *Und die ganze Weit hoch!*⁴ – deyə bağırıd. Rostov da alman kimi furajkasını başının üzərində yelləderək və gülərək bağırıd: “Und

¹ Sabahın xeyir! Sabahın xeyir!

² Çalışsınız!

³ Yaşasın avstriyalılar! Yaşasın ruslar! Yaşasın imperator Aleksandr!

⁴ Və bütün dünya yaşasın!

Vivat die ganze Welt". Belə şənlik etmək üçün nə tövlə təmizləyən almanda, nə də taqımla bərabər ot dalınca gedib qayıdan Rostovda heç bir əsas olmadığına baxmayaraq, hər ikisi böyük bir sevinc və qardaş məhəbbəti ilə bir-birinə baxdı, qarşılıqlı sevgi əlaməti olaraq, başlarını yırğaladıqdan sonra, gülürək hər kəs öz işinə getdi: alman tövləyə, Rostov isə Denisovla yaşadığı evə girdi.

– Bəs ağa hanı? – deyə Rostov Denisovun bütün alayda məşhur olan hiyləgər lakeyi Lavruşkadan soruşdu.

– Dünən gecədən gəlməyiblər. Yəqin uduzublar, – Lavruşka cavab verdi. – Mən bilirəm, udanda lovğalanmaq üçün tez gəlirlər. Onda ki, iş səhərə çəkdi, deməli, uduzublar, hirsli gələcəklər. Qəhvə istəyirsinizmi?

– Gətir, gətir.

On dəqiqə sonra Lavruşka qəhvə gətirdi. “Gəlirlər!” – dedi, – vay halımıza.

Rostov pəncərədən baxıb evə qayıdan Denisovu gördü. Denisov qırmızısıfət kiçik bir adam idi, parlaq qara gözləri, yoğun bıığı və qalın saçları vardı. Əyində yaxa düymələri açıq mentik, enli sallaq çaxçur, təpəsində isə əzilmiş bir qusar papağı vardı. O, qəmgin bir halda başını aşağı salıb eyvana tərəf gəlirdi.

– Lavruşka, – hirsli-hirsli və “r” səsinə “y” kimi tələffüz edərək, bərkənd çığırdı. – Tez çıxart, heyvan!

– Çıxardırım da, – Lavruşkanın cavabı eşidildi. Denisov otağa girərkən:

– A! Sən qalxmısan? – soruşdu.

– Çoxdan, – deyə Rostov cavab verdi, – mən hələ ot dalınca da gedib qayıtmışam, Matilda xanımı da görmüşəm.

– Yox əşi! – Amma mən köpək oğlu dünən yaman uduzdum, – Denisov çağırırdı. – Belə də bədbəxtlik olar? Sən gedəndən sonra əlim gətirmədi. Ey, çay gətir!

Denisov gülürmüş kimi üz-gözünü qırırdıaraq və qısa, möhkəm dişlərini ağardaraq, gödək barmaqları ilə meşə kimi qalın qara saçlarını qarışdırırdı.

– Şeytan məni yoldan çıxarıb o siçanın yanına göndərdi (Siçan zabitin ləqəbi idi), – deyə o, iki əli ilə alınını, üzünü ovuşdırmağa başladı. – Bir təsəvvür et ki, bir kart da gətirmədi, bir kart da gətirmədi.

Denisov ona verilən çəkilməmiş çubuğu aldı, ovucunda sıxdı və odunu tökə-tökə qəlyanı döşəməyə çırpıb çağırmağa başladı.

– Sempel gətirdi, parol götürdü; sempel gətirdi, parol götürdü.

Denisov odu yerə səpələdi, çubuğu qırdı və atdı. O, susdu və birdən parlaq qara gözlərilə şad bir halda Rostova baxdı.

– Yenə də qadın-filan olsaydı, dərd yanı idi. Yoxsa burada içkidən başqa bir şey yoxdur. Heç olmasa, döyüş tez başlaya idi...

Eşikdən gələn qalın ayaqqabı tappiltısını, mahmız cingiltisini və öskürək səsinə eşidib üzünü qarıya tutdu və:

– Ey, oradakı kimdir? – deyə soruşdu.

– Vaxmistr! – deyə Lavruşka cavab verdi.

Denisovun ovqatı daha da təlx oldu.

– İşlər yaman oldu, – deyə içində bir neçə qızıl pul olan kişəni Rostova atdı. – Rostov, əzizim, say gör nə qədər qalib, sonra kişəni sox balışın altına, – dedi və vaxmistrin yanına getdi.

Rostov pulları aldı, tez köhnə və təzə qızilları ayırıb dəstə-dəstə düzərək saymağa başladı.

– A! Telyanın! Xoş gördük! Dünən məni yaman soydular, – o biri otaqdan Denisovun səsi gəldi.

– Harada? Bıkovgildə, siçangildə?.. Mən bilirdim, – deyə nazik bir səs eşidildi və dərhal həmin eskadronun kiçik zabiti poruçik Telyanın otağa girdi.

Rostov kişəni balışın altına atıb onun kiçik tərli əlini sıxdı. Səfərdən qabaq Telyanın nə üçün isə qvardiyadan köçürülmüşdü. O, özünü alayda çox yaxşı aparırdı, lakin onu sevməzdilər, xüsusilə Rostov bu zabitə olan səbəbsiz nifrətini nə uda bilirdi, nə gizləyə bilirdi.

– Hə, gənc süvari, Qraçikimdən razısanmı? – poruçik soruşdu (Qraçik Telyanınin Rostova satdığı minik atı idi).

Poruçik heç vaxt öz müsəninin gözələrinə baxmazdı, onun nəzərləri daima bir şeydən o birinə qonardı.

– Bayağ sizi atla keçərkən gördüm...

– Hə, pis at deyil, – Rostov atı 700 manata aldığı halda, bu qiymətin yarısına belə dəymədiyinə baxmayaraq, cavab verdi. – Qabaq sol ayağından axsamağa başlayıb, – deyə əlavə etdi.

– Dırmağı çatlayıb! Onun ziyanı yoxdur. Mən sizə öyrədərəm, at nallamağı öyrədərəm.

– Lütfən, öyrədin, – Rostov rica etdi.

– Öyrədərəm, öyrədərəm, asan şeydir. Amma at üçün görək mənə təşəkkür edəsən ha.

– Qoy, deyim, atı götürsünlər, – deyə Telyanindən xilas olmağa çalışan Rostov atı götürmək üçün çıxdı. Dəhlizin astanasında, Denisov ağzında çubuq vaxmistrin qabağında büzüşərək oturub onu dinləyirdi. Rostovu görər-görməz Denisov üzünü turşutdu və çiyinin üzərindən baş barmağı ilə Telyanın oturan otağı göstərüb qaşqabağını tökdü.

Vaxmistrin burada olmasından çəkinməyərək:

– Bu hərifdən heç xoşum gəlmir, – dedi.

Rostov: “Mənim də xoşum gəlmir, ancaq nə etməli!” – deymiş kimi çiyinlərini oynatdı və lazımı əmri verdikdən sonra Telyanınin yanına qayıtdı.

Telyanın kiçik ağ əllərini ovuşduraraq, Rostovun qoyub getmiş olduğu eyni tənbel bir pozada oturmuşdu.

Rostov otağa girərək: “Belə zəhləmgetmiş adam olarmı?” – deyə düşündü.

Telyanın qalxaraq və ehtiyatsızlıqla ətrafına baxınaraq:

– Atı götürmələrini əmr etdinmi? – deyə soruşdu.

– Əmr etdim.

– Elə isə, gedək. Mən ancaq Denisovdan dünənkəki əmriməməni soruşmağa gəlmişdim. Almışınızmi, Denisov?

– Hələ yox. Bəs hara gedirsiniz?

– Bu cavana at nallamağı öyrətmək istəyirəm, – Telyanın cavab verdi.

Eyvana çıxıb tövləyə getdilər. Poruçik çatlayan dırnağı nə cür mıxlayıb bitişdirmək lazım gəldiyini öyrədirib öz evinə getdi.

Rostov evə qayıtdıqda stolun üstündə bir butulka araq və kolbasa gördü. Denisov stolun dəlində oturub qələmi cırıldadırdı. O, qəmgin-qəmgin Rostova baxıb dedi:

– O qıza yazıram.

Qələm əlində stola dirsəklənib, yazacağı şeyləri dillə daha tez söyləmək mümkün olduğu üçün sevinirmiş kimi öz məktubunu Rostova söylədi.

– Görürsənmi, dostum, – dedi. – Nə qədər ki, sevməmişik biz qafilik, yatmışıq. Fani adamlarıq... Elə ki, sevdik, yüksəlirik, Allah kimi, ilk yaradılan məxluq kimi pak və müqəddəs oluruq... O kimdir? Qov bayıra! Vaxtımız yoxdur! – deyə cəsarətlə ona yanaşan Lavruşkaya bağırırdı.

– Mənə nə dəxli var? Özünüz tapşırımsınız da. Vaxmistr pul dalınca gəlib.

Denisov üzünü turşutdu, bağırub acıqlanmaq istədi, lakin dinmədi. – İşlər yaman oldu, – deyə öz-özünə düşündü və: – Orada, kisədə nə qədər pul qalib? – deyə Rostovdan soruşdu.

– Yeddi yeni, üç köhnə.

– Nə yaman oldu? Niyə uyuy kimi dayanmışsan, gedib vaxmistri başdan eləsənə, – Denisov Lavruşkanın üstünə çığırdı.

– Denisov, məndə ki pul var, alıb versənə, – deyə Rostov qızardı.

– Özümüzünkülərdən borc almaqla aram yoxdur, xoşum gəlməz, – deyə Denisov mırıldandı.

– Sən məndən yoldaşcasına pul almasan, səndən inciyərəm. Doğru deyirəm, məndə pul var, – deyə Rostov təkrar etdi.

– Yox, yox.

Denisov balşın altındakı kisəni götürmək üçün çarpayıya yanaşdı.

– Rostov, pulu hara qoymusan?

– Aşağıdakı balşın altına.

– Yoxdur ki. Denisov balşların ikisini də yerə atdı. Kisə yox idi. – Təəccüb!

– Dayan, bəlkə yerə salmışsan, – deyə Rostov balşları götürüb bir-bir silkələdi. Yorğanı götürüb silkələdi. Kisə yox idi.

– Bəlkə yadımdan çıxıb? Yox, hələ bir başının altına bir xəzinə qoyduğunu da düşündüm, – deyə Rostov söylədi. Üzünü Lavruşkaya tutub: – Mən kisəni buraya qoymuşdum. Necə oldu? – soruşdu.

– Mən içəriyə girməmişəm. Haraya qoymusunuz, orada olmalıdır.

– Yoxdur axı...

– Siz beləsiniz, haraya gəldi atırsınız, sonra da yadınızdən çıxırı. Bir ciblərinizə baxın.

– Yox, yenə xəzinə məsələsini düşünməmiş olsaydım, – Rostov dilləndi, – yox, oraya qoyduğum yadımdadır.

Lavruşka bütün yorğan-döşəyi araşdırdı, çarpayının altına baxdı, stolun altına baxdı, bütün otağı axtardı və evin ortasında dayandı. Denisov dinmədən Lavruşkanın hərəkətlərini təqib edirdi. Lavruşka otağın ortasında dayanıb təəccüblə əllərini oynatdı, tapmadığını söylədikdə Denisov Rostova baxdı.

– Rostov, sən mənə öcəşmirsən ki...

Rostov Denisovun nəzərlərini hiss etdi, ona baxdı, lakin yenə də tez nəzərini ondan çəkdi. Boğazından aşağıda, harada isə boğulub saxlanmış qan birdən-birə üzünə və gözlərinə hücum etdi. Nəfəsi tıxandı.

Lavruşka dedi:

– Poruçikdən və sizdən başqa otaqda heç kim olmayıb, hər halda gərək burada olsun.

– Səndən soruşan yoxdur, kor şeytan, başını aşağı sal, axtar, – Denisov qızarmış bir halda təhdid edici hərəkətlə lakeyə cumub bağırdı. – Kisə tapılmalıdır, yoxsa ölüncə döyərəm. Hamınızı döyüb öldürərəm.

Rostov nəzərini Denisovdan çəkməyərək gödəkcəsinin yaxasını düymələməyə başladı, qılıncını bağladı və furajkasını geydi.

– Eşidirsənmi, kisə tapılmalıdır, deyirəm, – deyərək Denisov bağırdı, lakeyin çiyinlərindən tutub silkələdi və divara çırpdı.

– Denisov, ondan əl çək, mən bilirəm kim götürüb, – Rostov göz-
lərini qaldırmadan qapıya tərəf yollandı.

Denisov dayandı, düşündü və Rostovun nə demək istədiyini anla-
yaraq onun əlindən yapışdı.

– Ola bilməz, – Denisov elə bağırdı ki, boğazında və alnında damarlar yoğun ip kimi şişib qabardı. – Sən dəli olmusan, elə şey ola bilməz. Kisə buradadır, bu yaramazın gönünü soyacağam, tapdıracağam.

Rostov titrək bir səslə:

– Mən bilirəm kim götürüb, – deyərək təkrar etdi və qapıya tərəf gəldi.

– Elə iş eləmə, deyirəm sənə, – Denisov yunkerini saxlamağa çalışdı.

Lakin Rostov böyük bir düşməni ilə danışırmış kimi, acıqla dartı-
nıb əlini ondan xilas etdi və gözləri içinə dik baxaraq titrək səslə:

– Nə danışdığını anlayırsanmı? – deyərək soruşdu.

– Otaqda məndən başqa kimsə olmayıb. Deməli, O deyilsə, onda...
O sözünü bitirə bilməyib otaqdan bayıra sıçradı.

– Cəhənnəmə ki, gora ki, – bu, Rostovun eşitdiyi son sözlərdir.

Rostov Telyaninin mənzilinə gəldi.

Telyaninin xidmətçisi ona belə cavab verdi:

– Ağa evdə yoxdur, qərargaha gediblər. – Yunkerin həyəcanlı
üzünü görən xidmətçi: – Yoxsa bir şey olub? – deyərək əlavə etdi.

– Yox, heç bir şey olmayıb.

Dənşik:

– Bir az tez gəlsəydiniz, görərdiniz, – dedi.

Qərargah Zalsenkin üç verstliyində idi. Rostov evə girmədi, atını
mindi və qərargaha sürdü. Qərargahın yerləşdiyi kənddə bir meyxana
vardı, zabitlər oraya gərdirdilər. Rostov meyxanaya gəldi, eyvanın
qarşısında Telyaninin atını gördü.

Poruçik meyxananın ikinci otağında, qarşısında sosiska və bir
butilka şərab stol başında oturmuşdu.

– Cavan oğlan siz də gəldiniz! – deyərək Telyanin gülümsəyərək və
qaşlarını qaldıraraq soruşdu.

Rostov:

– Bəli, – deyərək cavab verdi, sanki bu sözü söyləmək üçün çətinlik
çəkdi və qonşu stollardan birinin dəlində oturdu.

Hər ikisi sükut etdi. Otaqda iki alman və bir rus zabiti oturmuşdu.
Hamı sükut edirdi. Boşqaba dəyən çəngəlin və poruçikin tərpnən
ağzının səsi eşidilirdi. Telyanin qəlyanaltı edib qurtardıqdan sonra,
cibindən ikiqatlı bir kisə çıxartdı, kiçik ağ barmaqları ilə halqalarını
çəkdi. Bir qızıl çıxarıb qaşlarını qaldıraraq xidmətçiyə verdi.

– Al, tez ol, – dedi.

Qızıl pul təzə idi. Rostov qalxıb Telyaninə yanaşdı. Çətin eşidilən
yavaş bir səslə:

– Verin kisənizə baxım, – dedi.

Telyanin gözləri çevik hərəkət edə-ədə və hələ də qaşları qalx-
mış halda, kisəni ona verdi:

– Hə, yaxşı kisədir... hə... hə... – dedi və birdən bənizi qaçdı:
– Cavan, alın baxın, – əlavə etdi.

Rostov kisəni əlinə aldı, kisəyə, içindəki pullara və Telyaninə
baxdı. Poruçik adəti üzrə ətrafına baxındı, lakin birdən sanki çox şən
bir vəziyyət aldı.

– Venaya çatan kimi hamısını oradaca qoyacağam, indi isə bu
dılığır şəhərlərdə pul xərclənəsi yer belə yoxdur, – dedi. – Hə, verin,
cavan, mən getməliyəm.

Rostov dinmədi.

– Siz niyə gəlmisiniz, siz də yeməyəmi? Yaxşı yeməkləri var,
– Telyanin davam etdi: – Hə, ver görək.

O, əlini uzadıb kisədən yapışdı. Rostov kisəni buraxdı. Telyanin
onu götürüb cibinə salmağa başladı. Bu zaman onun qaşları qeydsizcə
qalxdı və ağzı azacıq açıldı, sanki o: “hə, hə, öz kisəmdir, cibimə
qoyuram, heç kimə dəxli yoxdur, öz kisəmdir” – deyirdi.

Köksünü ötürərək və qalxmış qaşları altından Rostovun gözlərinə
baxaraq:

– Hə, cavan, nə var? – deyərək soruşdu. Sanki bir an içərisində
Telyanin gözlərindən Rostovun gözlərinə və Rostovun gözlərindən
Telyanin gözlərinə elektrik qığılcımı sürətilə bir nur parçası axdı.

Rostov Telyaninin əlindən tutaraq:

– Buraya gəl, – dedi və onu pəncərənin qabağına çəkdi. – Bu pullar Denisovundur, götürmüşsünüz... – deyərək onun qulağına pıçıldadı. – Nə?.. Nə!.. Mənmi? Nə?.. – Telyanin çığırdı.

Lakin bu sözlər şikayətkar, ümitsiz və mərhəmət diləyən bir çığırtı kimi səsləndi. Rostov bu səsi çşidər-çşitməz sinəsi üstündən böyük bir şühə daşı götürülmüş kimi oldu. O, bir sevinc hiss etdi, lakin eyni zamanda, qarşısında duran bu adamın, zavallının halına acıdı. Ancaq Rostov başlamış olduğu işi sona qədər aparmalı idi.

Telyanin furajkasını götürüb kiçik boş bir otağa yönəldərək mırıldandı:

– Buradakılar, Allah bilir, nə düşünə bilərlər, sübut lazımdır...
– Mən bilirəm, sübut da edə bilərəm, – deyərək Rostov cavab verdi.
– Mən...

Telyaninin qorxmuş və saralmış üzünün bütün özəlləri əsməyə başladı, gözləri yenə də sürətlə hərəkət edirdi, lakin bu dəfə aşağılarda dolaşırdı. Rostovun üzünə baxmırdı, hıçqırq səsləri də eşidirdi.
– Qraf!.. gənc bir adamı məhv etməyin, alın zəhirmar pullar sizin olsun... – o pulları stolun üstünə atdı. – Qoca atam, anam var...

Rostov pulları götürdü, gözünü Telyaninin gözünə sataşdırmaq istəməyərək, dinməz-söyləməz otaqdan çıxmağa başladı. Lakin qapı ağzında dayandı və gözləri yaşarmış olduğu halda geri döndü:

– Aman Allah, – dedi, – siz bu işi necə gördünüz?

Telyanin yunkərə yanaşaraq:

– Qraf, – dedi.

– Mənə toxunmayın, – Rostov kənara çəkildi. – Pula ehtiyacınız varsa, alın. – O, kisəni Telyaninə atıb meyxanadan çıxdı.

V

Həmin günün axşamı Denisovun mənzilində eskadron zabitləri şirin söhbət edirdilər.

Uca boylu, çal saçlı, yoğun bıqlı və iri, qırısqız üzlü ştabs-rotmistr hirsindən qızarmış Rostova müraciətlə danışırdı.

– Rostov, mən sizə deyirəm ki, gərək gedib alay komandirindən üzr istəyiniz.

Kirsten adlı bu ştabs-rotmistr iki dəfə namus məsələsi üstündə qulluqdan əsgərliyə keçirilmiş və iki dəfə də qulluq göstərüb öz yerinə keçirilmişdi.

– Məni yalançı adlandıрмаğa kimsəyə icazə vermərəm, – deyərək Rostov bağdı. – O, mənə dedi ki, yalan deyirsən, mən də ona dedim ki, yalan sən deyirsən, sözümlü geri götürməyəm, istəyir mən hər gün növbəyə təyin etsin, istəyir həbsə aldırın, mən gedib ondan üzr istəməyəcəyəm, əgər o, bir alay komandiri kimi mənə razı salmağı özüne layiq görməyirsə, mən də...

Ştabs-rotmistr sakitcə öz uzun bıqlarını tumarlayaraq yoğun səsi ilə Rostovun sözünü kəsdi.

– Canım, bir toxdayın, bir məni dinləyin. Siz başqa zabitlərin yanında alay komandirinə deyirsiniz ki, zabıt oğurlayıb...

– Sözü başqa zabitlərin yanında düşməsinə müqəssir deyiləm. Bəlkə, onların yanında danışmaq yaxşı deyil, ancaq mən diplomat deyiləm. Ona görə də mən qusarlıq girmişəm, elə zənn eləmişəm ki, burada da incəlik lazım olmayacaq, o isə mənə deyir ki, mən yalan danışırım, qoy sübut etsin... qoy mənə razı salsın...

– Bunlar hamısı çox gözəl, sən elə güman etmə ki, səni qorxaq hesab edirlər, yox, məsələ onda deyil. Yunker də alay komandirindən razılıq tələb edə bilərmiz? Denisovdan soruşun, gör heç belə iş ola bilərmiz?

Denisov söhbətə qarışmaq istəmiş kimi, qəmgin bir halda bıqlını gəmirərək dinləyirdi. Ştabs-rotmistrin sualına mənfə cavab olaraq başını buladı.

– Siz o çirkin məsələni başqa zabitlərin yanında alay komandirinə açdığınız üçün, – ştabs-rotmistr davam etdi, – Boqdanıç (Boqdanıç alay komandiri idi) sizin sözünüzü kəsdi.

– Sözümlü kəsmədi, dedi ki, mən doğru demirəm.

– Hə də, sonra siz başlayıb ona boş-boş sözlər söyləmişiniz, gərək üzr istəyiniz.

– Heç vaxt! – deyərək Rostov səsləndi. Ştabs-rotmistr ciddi və qəti:

– Mən bunu sizdən gözləməzdim – dedi. Siz üzr istəməkdən boyun qaçırırsınız, halbuki, özizim, siz nəinki yalnız onun qarşısında, bəlkə, bütün alayın, bizim hamımızın qarşımızda müqəssirsiniz. Əgər bu işin içindən nə cür çıxmaq haqqında məsləhətləşmiş olsaydıq, yenə dərd yarı idi. Halbuki, siz birdən-birə zabitlərin yanında məsələni açmısınız. İndi alay komandiri nə etsin? Zabiti məhkəməyə verib bütün alayı ləkələsinmi? Bir yaramazdan ötrü bütün alayı rüsvay etsinmi? Bunumu istəyirsiniz? Biz isə bunu istəmirik və Boqdanıç sizə doğru demirsiniz, deməklə qoçaqlıq etmişdir. Yaxşı düşməyib, ancaq nə

etməli, əzizim, təqsir özünüzdədir. İndi işi bir sayaq malalamaq istəyirlər, siz isə lovgalıq edib üzr istəmir və məsələni açıb danışmaq istəyirsiniz. Növbəyə getmək sizə toxunur, qoca və namuslu bir zabıtdən əfv istəmək nədir ki, hər cür olsa da, Boqdanıç namuslu, cəsur qoca bir alay komandiridir, bu sizə toxunur, bəs bütün bir alayı ləkələmək? – Ştaps-rotmistrin səsi titrəməyə başladı. – Əzizim, sizin alaya gəldiyiniz iki gündür, bu gün buradasınız, sabah, kim bilir, haraya adyutantlığa gedəcəksiniz. Sizin nə vecinizə ki, sabah: “Pavloqrad zabıtləri arasında oğru var” – deyə güləcəklər. Amma biz sizin kimi deyilik. Elə deyilmi, Denisov? – Bizə dəxli var, deyilmi?

Denisov hələ də susur və qımıldanmırdı, aradır işıldayan qara gözləri ilə Rostova baxırdı. Ştaps-rotmistr davam edirdi:

– Siz özünü alçalmaq istəmirsiniz, üzr istəməkdən boyun qaçırsınız. Biz qocalar, alayda böyüyən və Allah qismət eləsə, alayda da ölməli olan qocalar da alayın şərəfini alçalmaq istəmirik. Boqdanıç da bunu bilir. Ah, əzizim, bilirsinizmi, alayın şərəfi bizim üçün nə qədər qiymətlidir? Yaxşı iş görmürsünüz. Heç yaxşı iş görmürsünüz. İstər inciyin, istər inciməyin, mən sözü şax üzə deyərəm. Yaxşı iş görmürsünüz!

Ştaps-rotmistr qalxdı və üzünü Rostovdan kənara çevirdi.

Denisov yerindən sıçrayaraq:

– Vallah, kişi doğru deyir! Rostov, doğru demirmi, sən Allah? – dedi.

Rostov qızarıb-bozararaq, – gah bu, gah o biri zabıtə baxdı:

– Yox, cənablar, yox... siz zənn etməyin ki... mən çox yaxşı anlıyaram, siz nəhaq yerə mənə barəmdə ələ düşürsünüz... Mən... mən də alayın şərəfini qorumaq istəyirəm... bəs necə! Mən bunu işdə sübut edəmə, mənə üçün də bayrağımızın şərəfi... yaxşı, olsun, mən müqəssirəm... – Rostovun gözləri yaşla dolmuşdu. – Mən müqəssirəm, başdan-ayağa qədər müqəssirəm... Daha nə istəyirsiniz?

Ştaps-rotmistr dönüb böyük əlilə Rostovun çiyinə vuraraq:

– Bax belə, qraf, – dedi.

Denisov bağırdı:

– Sənə demədimmi, qiyamət oğlandır.

– Bax, bu yaxşı oldu, – qraf, – deyə ştaps-rotmistr bu etirafı üçün onun rütbəsi ilə çağırmaq istəyirmiş kimi təkrar etdi: – Qraf cənabları, gedin üzr istəyin, gedin.

– Cənablar, hamısını edəmə, artıq kimsə məndən bir söz belə eşitməz, – Rostov yalvarıcı bir səslə söylədi, – lakin üzr istəyə bilmərəm, vallah bilmərəm, keyfinizə baxın. Balaca uşaqlar kimi necə yalvarım?

Denisov gülümsədi. Kirsten dedi:

– Sizin üçün pis olar. Boqdanıç kinli adamdır, tərslik etməyin, peşman olarsınız.

– Vallah, tərslik etməyəm. Necə bir hal keçirdiyimi sizə təsvir edə bilmərəm, nə edim...

Ştaps-rotmistr:

– İxtiyar sizindir, – dedikdən sonra Denisovdan: – Bəs o haramzadə hara getdi? – deyə soruşdu.

– Özünü xəstə yazdırıb, sabah əmr ilə qulluqdan xaric edilməsi tapşırılmışdır, – Denisov cavab verdi.

Ştaps-rotmistr:

– Yəqin xəstədir. Yoxsa başqa nə ola bilər ki? – dedi.

– İstər xəstə olsun, istər olmasın, gözümə görünməsin, görünsə, öldürəcəyəm, – Denisov qəzəblə çığırdı.

Jerkov otağa girdi.

– Sən hara, bura hara? – zabıtlər yerbəyerdən ona tərəf döndülər.

– Cənablar, yürüş var. Mak bütün ordusu ilə əsir düşmüşdür.

– Yalan demə!

– Özüm gördüm.

– Kimi? Canlı-başlı Makımı? Əlli-ayaqlı Makımı gördün?

– Yürüş! Yürüş! Belə təzə bir xəbər gətirdiyi üçün ona bir şüşə şərab verin. Bəs sən necə gəlib buraya çıxdın?

– O məlun Makın üstündə yenə alaya göndərdilər. Avstriya generalı məndən şikayət etdi. Mən onu Makın gəlməsi münasibəti ilə təbrik etmişdim... Rostov, sənə nə olub, elə bil hamamdan çıxmısan.

– Canım, iki gündür burada yaman işə düşmüşəm.

Alay adyutantı girib Jerkovun gətirdiyi xəbəri təsdiq etdi. Sabah yola çıxmaq üçün tapşırıq alınmışdı.

– Yürüş var, cənablar!

– Allaha şükür, bəsdir bir yerdə oturduq.

Kutuzov geridə buraxdığı İnn (Braunauda) və Traun (Linsdə) çayları üzərindəki körpüləri məhv edə-edə Venaya çəkildi. Oktyabr ayının 23-də rus ordusu Ens çayı üzərindən keçirdi. Günorta zamanı rus arabaları, top və ordu dəstələri Ens şəhərindən keçərək, körpünün hər iki tərəfindən axıb getməkdə idi. İliq, yağışlı bir payız günü idi. Körpünü müdafiə edən rus batareyalarının durduğu yüksək yerdən geniş bir sahə görünürdü, bu sahanın üzü gah maili yağan yağışın kiseyi pərdəsi ilə örtülür, gah genişlənir və gah günəşin ziyası altında ən uzaqdakı şeylər belə lakla boyanmış kimi aydın görünməyə başlayırdı. Kiçik şəhər əl içi kimi görünürdü: qırmızı damlı ağ evləri, kilsə və körpüsü aydın gözə çarpırdı. Körpünün hər iki tərəfi ilə bir-birini basa-basa rus qoşunu axıb gedirdi. Buradan Dunay dönüşündəki gəmilər, ada, Ens çayının Dunaya töküldüyü yerdə sularla əhatə olunan parklı bir qala, daha sonra Dunayın qayalarla və şam meşəsi ilə örtülmüş sol sahili, əsrarlı uzaqlarda isə yaşıl zirvələr, mavi dərələr, əl dəyməmiş vəhşi bir meşə kimi nəzərə çarpan şamlıqda monastrın qüllələri görünürdü. Ens çayının o tayında, daha irəlindəki dağda düşmənlər kəşfiyyatçıları görünürdü.

Yüksək bir yerdə, topların arasında, məiyyəət zabiti ilə bərabər duran aryerqard rəisi general durbinlə ətrafı nəzərdən keçirirdi. Bir qədər geridə, baş ordu komandanı tərəfindən aryerqarda göndərilmiş Nesvitski topun xortumu üzərində oturmuşdu. Nesvitskiyə yol yoldaşlığı edən kazak çantamı və matranı ona uzatdı. Nesvitski də zabitləri qutaba və gözəl doppelkymələ qonaq elədi. Zabitlər kimi diz üstə, kimi yaş ot üstündə bardaş qurub sevinclə onu əhatə etmişdilər.

– Bəli, burada qala tikdirən Avstriya knyazı heç də axmaq adam deyilməmiş. Gözəl yerdir. Cənablar, niyə yemirsiniz? – deyərək Nesvitski söylənirdi.

Zabitlərdən biri bu cür məşhur qorəgah məmuru ilə söhbət etməkdən məmnun olaraq:

– Çox təşəkkür edirəm, knyaz, – deyərək cavab verdi. – Olduqca gözəl yerdir. Biz lap parkın yanından keçdik, iki maral gördük, nə qarıbə evdir!

– Knyaz, bir baxın, – deyərək bir başqası dilləndi, o bir qutab daha götürmək arzusunda idi, lakin ürək etmədi və buna görə də özünü

ətrafa tamaşa edirmiş kimi göstərmək istəyirdi. – Bir baxın, piyadələrimiz artıq oraya dırmanmışlar. Görürsünüz mü, kəndin o tərəfində, çəmənlikdə üç nəfər nə isə aparır. Onlar bu sarayın axırına çıxacaqlar.

– Bəli, bəli, – deyərək Nesvitski qutabı gözəl və sulu ağzında çeynəyərək davam etdi. – Yox, bilirsinizmi, mən nə istərdim, bax, oraya dırmanmaq istərdim.

O, dağ üzərində görünən qülləli monastrı göstərdi.

Gülümsədi, gözləri süzülürdü və parıldadı. – Pis olmazdı ha, cənablar?

Zabitlər gülüşdülər.

– Heç olmasa, rahibləri qorxudardıq. Deyirlər, orada gənc italyan qızları var. Vallah, həyatımın beş ilindən keçərdim!

Daha cəsarətli olan zabit gülümsəyərək:

– Onlar da darıxırlar, – dedi.

Bu zaman irəlində duran məiyyəət zabiti generala nə isə göstərir, general da durbinlə baxırdı.

General durbinə gözlərindən çəkərək və çiynlərini oynadaraq açıqla dedi:

– Elədir ki var, elədir ki, var, bizimkilər çayı keçərkən onları topa tutacaqlar. Bəs niyə yubanırlar?

O tayda adi gözlə düşmənlər və onun batareyaları görünürdü. Batareyadan süd kimi ağ bir tüstü qalxdı. Tüstüdən sonra uzaq vuran bir top atəşi açıldı və qoşunlarımızın çaydan keçmək üçün tələsdiyini görürdü.

Nesvitski tövşüyərək qalxdı və gülümsəyə-gülümsəyə generala yanaşdı:

– General həzrətləri yemək istəyirmi?

– İşlər yaxşı deyil, – general ona cavab verməyərək söylədi, – bizimkilər gecikdilər.

– General həzrətləri, gedim xəbər bilimmi? – deyərək Nesvitski soruşdu.

– Gedin, gedin, lütfən gedin, – deyərək general artıq təfəsilat ilə əmr edilmiş bir şeyi təkrar etməyə başladı, – qusarlara deyin ki, onlar hamıdan sonra keçsinlər və əmr etdiyim kimi körpünü yandırsınlar, bir də körpü üzərində yanacaq yoxlasınlar.

Nesvitski: Çox yaxşı, – deyərək cavab verdi. Atını tutan kazakı səs-lədi, torbanı və matranı yığırdırmasını tapşırırdı və ağır vücudunu asanlıqla atın üzərindən aşırıb yohərə oturdu.

– Vallah, o rahibələrin yanına gedəcəyəm, – deyə gülümsəyə-rək ona baxan zabidlərə döndü və ayrı-üyrü cıgırla dağa tərəf sürdü.

General topçuya müraciət edərək:

– Haydi, kapitan, bəsdir, başlayın görək. Darıxmamaq üçün məş-ğuliyət edin.

– Silah başına! – zabıt komanda verdi.

Bir dəqiqə sonra topçular sevinclə tonqallardan uzaqlaşdıb top-ları doldurdular.

– Birinci! – deyə komanda eşidildi.

Birinci nömrə cəld kənara çıxdı. Top qulaq batırıcı bir gurultu qopardı, mərmı vızılı ilə dağ döşündəki qoşunlarımızın başı üzərindən keçdi, düşməne xeyli qalmış düşüb partladı və buraxdığı tüstü ilə düşdüyü yeri nişanladı.

Bu səsdən əsgərlərin və zabidlərin bənizi açıldı, hamı qalxıb aşağıda qoşunlarımızın hərəkətini və yaxınlaşmaqda olan düşmənin aydın görünən hərəkətlərini müşahidə etməyə başladı. Bu zaman günəş tamamilə buludların arasından çıxmışdı, bu tək atəşin gözəl səsi parlaq günəşin şüaları ilə birləşərək mətin və nəşəli bir təsir yaradırdı.

VII

Körpü üzərindən iki düşmən məmisi uçmuşdu, körpüdə bashabas idi. Nesvitski körpünün ortasında atından düşüb öz yoğun gövdəsi ilə körpünün barmaqlığına sıxılmışdı. Gülümsəyərək geriye dönür və yedəyində iki at tutaraq bir neçə addım arkada duran kazakına baxırdı. Knyaz Nesvitski irəliləmək istərkən birdən yenə əsgərlər və arabalar ona dirəndi, onu barmaqlıqlara sıxdı, onun gülümsəməkdən başqa heç bir çarəsi qalmadı. Kazak təkərlərin və atların yanı ilə gedən, piya-daların üzərinə sürən sürücü əsgərə dönərək dedi:

–A kişi, nə edirsən? Bir az gözlənsənə? Qoysana general keçib getsin.

Lakin sürücü general sözüne əhəmiyyət verməyərək, yolunu kəsən əsgərlərə bağırırdı:

– Ey! Uşaqlar, sola basın, dayanın!

Uşaqlar isə çiyin-çiyinə dayanaraq, – bir-birinin süngüsündən yapışaraq, aralanmadan axımla körpü boyu hərəkət edirdilər. Knyaz Nesvitski körpünün barmaqlığından aşağıya baxaraq, Ens çayının

sürətli, gurultulu və çox da yüksək olmayan dalğalarını gördü. Bu dalğalar körpünün sütunları yanında bir-birinə qarşır, pozulur, burulur və bir-birini qovurdu. Körpüyə baxanda orada da cəmi yekrəng canlı əsgər dalğalarına, qotazlara, qılaflı kiverlərə, çantalara, süngülərə, uzun tüfənglərə, kiverlərin altında görünən iri sümüklü, batıq yanaqlı, qayğısız-yorğun ifadəli üzlərə və körpünün taxtalarına yapışmış ət palçıq üzərində hərəkət edən ayaqlara təsadüf etdi. Hərđən yeknəsək əsgər dalğaları arasında, Ens çayının dalğalarında parlayan ağ köpük kimi plaşlı bir zabıt əsgərlərdən fərqli olan görkəmi ilə görünürdü. Hərđən çay üzərində hərlənən bir talaşa kimi piyada bir qusar, xid-mətçi və yaxud yerli bir adam piyada ordu dalğaları arasında körpü üzərindən keçib gedirdi, bəzən də körpü üzərində, çayda üzən bir tir kimi hər tərəfdən əhatə olunaraq, ağzına qədər qalanmış və üstü dəri ilə örtülmüş bir bölük və yaxud zabıt arabası axıb keçirdi.

– Görürsənmi! Elə bil bənd sökülüb axır, – deyə kazak ümitsiz bir halda dayanıb söyləyirdi. – Hələ çoxmu var?

– Milyondan bir əksik! – yaxından ötüb keçən cırıq şinelli güləyən əsgər göz vuraraq cavab verdi və gözdən itdi. Onun dalınca da qoca bir əsgər keçdi.

Qoca əsgər yoldaşına müraciətlə məyus bir halda:

– İndi onlar (onlar – düşmən) körpüsünü gülləyə bassalar, nə qiya-mət qopar, – dedi. Bu əsgər də keçdi. Onun dalınca arabalı bir əsgər gəlirdi.

Xidmətçi arabanın dalınca yüyürüb dal tərəfində bir şey axtararaq:

– Zəhrimar sarıqları hara soxublar, – deyirdi. Araba da ötüb keçdi.

Onun dalınca kefliyə oxşayan nəşəli əsgərlər gedirdi.

Şinelinin ətəklərini belinə sancmış əsgər, əllərini yelləyərək nəşə ilə deyirdi:

– Əzizim, tüfəngin dibçiyi ilə lap ağzının üstünə çaldı ha...

O biri isə qaqqıldayaraq cavab verdi:

– Bəs necə, o yaman şeydir.

Bunlar da keçdi, Nesvitski nə bu ağzının üstünə vurulan adamı öyrənə bildi, nə də yaman şeyin nəyə və kimə aid olduğunu başa düşdü.

– Gör nə tələsirlər, onlar boş atırlar, amma bunlar elə bilirlər ki, bu saat hamını qıracaq, – deyə kiçik zabıt acıqlı və töhmətləyici bir ifadə ilə söyləndi.

Yekəəğız, gənc bir əsgər güclə qəhqəhəsini saxlayaraq:

– Amma, dayı, güllə yanımdan keçən kimi nitqim kəsildi. Doğrudan, vallah, elə qorxdum ki, – əsgər elə danışdı ki, elə bil qorxduğu üçün fəxr edib lovğalanırdı.

Bu da keçib getdi. Onun dalınca, bayaqkı arabalara oxşamayan bir araba gəlirdi. Bu, bir cüt at qoşulmuş və sanki üstünə bütöv bir ev yüklənmiş alman forspanı idi. Alman kəndlisinin sürdüyü forspanın dalına gözəl, ala və böyük yelini bir inək bağlanmışdı. Tük balişların üstündə əli uşaqlı bir qadın, bir qarı və mis kimi qırmızı, gənc, sağlam bir alman qızı oturmuşdu. Görünür ki, yerlərindən dəbərdilmiş bu əhalini xüsusi icazə ilə buraxmışdılar. Bütün əsgərlərin gözü qadınlara dikildi və araba addım-addım keçib gedincəyə qədər bütün əsgərlər bu iki qadından danışdılar. Bütün üzlərdə bu qadınlar haqqındakı nalayiq fikirlərin təbəssümü oxunurdu.

– Gör ha, kolbasa da qaçır!

Başqa bir əsgər alman kəndlisinə müraciət edərək:

– Matuskanı sat bizə, – deyirdi. Alman isə başını aşağı salıb, acıqlı və qorxmış bir halda iri addımlarla gedirdi.

– Gör necə də bəzənib! Zalımın qızı!

– Fedotov, bunlara nökr dursaydın, nə yaxşı olardı!

– Görmüşük, canım!

Alma yeyən piyada zabıt də gülümsəyə-gülümsəyə gözəl qıza baxaraq soruşdu:

– Hara gedirsiniz?

Alman gözlərini yumub heç bir şey anlamadığını bildirdi.

Zabıt qıza alma uzadaraq:

– İstəyirsən, al, – dedi.

Qız gülümsədi və aldı. Nesvitski də körpü üzərindəki başqa adamlar kimi axıra qədər gözlərini qadınlardan çəkmədi. Onlar keçib getdikdən sonra yenə eyni danışqlarla eyni əsgərlər gəlib keçdi və nəhayət, hamı dayandı. Körpüdə çıxılacaq yerdə taqım arabasının atları dayandığından bütün izdiham dayanıb gözləməyə məcbur olmuşdu, belə hadisələr tez-tez olurdu.

– Niyə dayandılar? Qayda-qanun da yoxdur! – deyə əsgərlər deyindirilər. – Hara basırsan? Şeytan! Gözləyə bilməzsən! Onlar körpünü yandırsa nə edərsiniz. Görürsən, zabıtlar də basırlar ha, – dayanan adamlar bir-birini nəzərdən keçirərək hər yandan danışır və irəliyə, çıxış yoluna tərəf basırdılar.

Nesvitski körpünün altına, Ens çayının suyuna baxarkən tez-tez yaxınlaşmaqda olan tamamilə yeni bir səs eşitdi... Bu səs böyük və suda şəppildayan bir şeyin səsi idi.

Yaxında duran əsgər səsə tərəf boylanaraq ciddi bir tərzdə:

– Gör bir hara vurur ha! – dedi.

– Bizə ürək-dirək verir ki, körpünü tez keçək, – bir başqası həyəcanla cavab verdi.

İzdiham yenə hərəkət etdi. Nesvitski bu səsin top gülləsi səsi olduğunu anladı.

– Ey, kazak, atı ver! – dedi. –Ey! Çəkil! Çəkil görüm! Yol ver!

O, güclə ata çatdı, bağıra-bağıra irəliyə hərəkət etdi. Əsgərlər ona yol vermək üçün bir-birinə sıxıldılar, amma birdən onu elə sıxdılar ki, ayağı da əzildi, yaxındakılar müqəssir deyildi, çünki onları daha bərk sıxdılar.

Bu əsnada arxadan xırıltılı bir səs gəldi:

– Nesvitski! Nesvitski! Ay məlun!

Nesvitski geri döndü və on beş addımlığında gələn, piyada kütləsi ilə ondan aralanmaqda olan furajkası peysərinə enmiş, mentikini dəli-qanlıcasına çiyinə atmış, qırmızı, qara Vaska Denisovu gördü.

– Bu şeytanlara, bu məlunlara əmr elə, mənə yol versinlər, – deyə Denisov çıxırdı. Deyəsən, çox hiddətlənmişdi, kömür kimi qara bəbəklərini yanmaqda olan gözlərinin ağı üzərində gozdürür və qımnıdan çıxarılmış qılıncını üzü kimi qırmızı, çılpaq kiçik əli ilə fırladaraq bağırırdı.

– Ey! Vasya! – deyə Nesvitski sevinclə cavab verdi. – Nə olub?

Vaska Denisov qəzəblə ağ dişlərini göstərüb, Bədəvi adlanan gözəl, qara və cins atını mahmızlayaraq:

– Eskadron keçə bilmir, – deyə bağırırdı. Onun atı, toxunan sün-gülərdən qulaqlarını qırpır, finxırır, köpüklər sıçradır, ayaqlarını körpünün taxtasına döyürdü, sanki yiyəsi icazə versəydi, körpünün məhəccəri üzərindən atılacaqdı:

– Bu nədir? Qoyun kimi! Lap qoyun kimi! Çəkilin... Yol verin!.. Dayan, ey araba, dayan orada! Qılıncıla doğraram! – deyə doğrudan da qılıncını siyirib, havada oynada-oynada çığırmağa başladı.

Əsgərlər qorxa-qorxa bir-birlərinə qışıldılar, nəhayət, Denisov Nesvitskiyə yaxınlaşdı.

Denisov atını sürüb yanaşdıqda Nesvitski ona:

– Sənə nə olub, sərxoşsanmı? – dedi.

– İcməyə də macal vermirlər, – deyə Vaska Denisov cavab verdi.
– Səhərdən axşama kimi alayı gah o yana çəkirlər, gah bu yana. Əgər döyüşdürsə döyüş olsun, daha bu nədir?

Nesvitski onun yeni mentikinə və təkəltusına baxıb dedi:

– Bu gün nə qəşəng geyinmişən?

Denisov gülümsüdü və ətirli yaylığını çıxarıb Nesvitskinin burnuna tutdu.

– Olmazmı? İşə gedirəm! Üzümü qırxdırıb, dişlərimi yuyub, ötirilmişəm.

Kazakla müşayiət edilən Nesvitskinin qamətli görkəmi və qılınc oynadaraq hiddətlə bağırən Denisovun qətiyyəti elə təsir bağışladı ki, onlar körpünün o biri tərəfinə soxulub piyadaları saxladılar.

Nesvitski əmr çatdıracağı polkovniki körpünün çıxış yolunda tapıb tapşırığı yerinə yetirdikdən sonra geri qayıtdı.

Denisov yolu təmizlədikdən sonra körpünün girəcəyində dayandı. Özünükiyələrə tərəf can atan və ayaqlarını yerə döyən köhlənin başını çəkərək ona tərəf hərəkət edən eskadrona baxırdı. Körpünün taxtaları üzərində aydın nal səsləri eşidildi, sanki bir neçə at çapırdı. Qabaqda zabitlər və hər sırada dörd nəfər olmaq üzrə, bütün körpü boyu eskadron uzandı və o biri tərəfə keçməyə başladı.

Dayandırılmış piyada əsgərlər körpünün kənarında palçıq içinə toplaşaraq adətən, ordu növlərinin arasında bir-birinə qarşı bəslənən yabançı və istehzal bir bədxahlıqla yanlarından intizamla gəlib keçən təmiz və şıq geyinmiş qusarlara baxırdılar.

– Yaxşı bəzəniblər! Bircə Podnovinski meydanına getmələri əskikdir!

Bir başqası:

– Bunlardan fayda yoxdur! Ancaq görkəmləri var!

Qusarlardan birinin atı oynaqlayıb piyadalara palçıq sıçratdı, qusar zarafatla:

– Piyada, toz cləmə! – dedi.

Piyada nəfər qolu ilə üzündən palçığı təmizləyərək:

– Çanta arxanda səni iki çaparxana qovaydım, qaytanların qırılaydı, amma, nə edim, at minən adam deyil ki, quşdur, – dedi.

– Amma, Zikin, sənin bircə atın əskikdir, yaman zirək adamsan, – deyə onbaşı, çantanın ağırlığı altında iki qat öyilmiş ariq əsgərlə zarafat etdi.

– Dəyəyəyi qoy ayaqlarının arasına, olsun at, – deyə qusar cavab verdi.

Piyadanın qalan hissəsi girəcəkdə qıf görünüşü alaraq körpüdən tələsik keçirdi. Nəhayət, arabaların hamısı keçdi, bashabas azaldı və sonuncu batalyon körpüyə çıxdı. Təkcə Denisovun eskadronunun qusarları körpünün o tayında, düşmən qarşısında qalmışdı. Uzaqda, qarşı dağdakı düşmən aşağıdan, körpüdən görünmürdü, çünki arasından çay axan dərədə üfük yarım verst uzaqdakı qarşı təpədə bitirdi. Qabaq çöllük idi, burada dəstə-dəstə atlı kazaklarımız hərəkət edirdilər. Birdən yolda, qabaqdakı dikdirdə göy kapotlu əsgərlər və topçular göründü. Bunlar fransızlar idi. Atlı kazaklar çaparaq dağa çökildilər. Denisovun eskadronunun bütün zabitləri və əsgərləri başqa şeydən danışıb o yan-bu yana baxmağa çalışsalar da, orada – dağda nə olduğu haqqında düşünməkdən özlərini saxlaya bilmirdilər. Aramsız bir halda üfüqdə görünən düşmən qoşunu olduğu zənn edilən nöqtələrə baxırdılar. Günortadan sonra hava yenə açıldı, parlaq günəş Dunayın və onu əhatə edən qaramtıl dağların üstünə öyilməyə başladı. Sakitlik idi, hərədən bir qarşıdakı dağdan düşmənin səcpur və çığırtı səsləri gəlirdi. Eskadronla düşmən arasında xırda atlı dəstələrindən başqa heç bir şey yox idi. Onları düşməndən üç yüz sajenlik boş bir çöl ayırırdı. Düşmən atəşə ara verdi və iki düşmən qoşununu bir-birindən ayıran o ciddi, müdhiş, görülməz və bilinməz hüddud daha aydın hiss edilməyə başladı.

“Dirilər ölülərdən ayıran bir xətti andıran bu hüduddan bir addım o yanda min bir əzab və ölüm başlayırdı. Orada, o çöllün, o ağacın, o günəşdə parlayan damın arxasında nə vardır? Kim vardır? Kimsə bilmir, amma bilmək istəyir. Bu hüdudu keçmək qorxuludur, amma adam onu keçmək istəyir. Hər kəs bilir ki, tez-gec bu hüdudu keçəcək və orada nə olduğunu öyrənəcək, bu, öləndən sonra nə olacağı bilmək qədər zəruri idi. Amma insan qüvvəlidir, sağlamdır, nəşəli və həyəcanlıdır, özü kimi sağlam, həyəcanlı və həvəsli adamlarla əhatə edilmişdir”. Düşmən qarşısında duran hər bir adam belə düşünməyə də, hər halda belə hiss edir, bu hiss bu dəqiqə cərəyan edən bütün hadisələrə xüsusi bir parlaqlıq və xoş bir qətiyyət verir.

Düşmənin yaxınlığında təpədə top atəşi tüstüsü göründü, mörmi vızıldayaraq qusar eskadronunun başı üzərindən keçdi. Bir yerə toplaşmış zabitlər öz yerlərinə dağıldılar. Qusarlar atların cərgəsinə düzəltməyə çalışdılar. Eskadronda hamı susdu. Hamı irəliyə, gah düş-

mənə və gah komanda gözləyərək eskadron komandirinə baxırdı. İkinci, üçüncü mərmə də gəlib keçdi. Topların qusarlara atıldığı aydın idi, lakin mərmilər ahəngdar bir sürətlə vızıldayaraq qusarların başı üzərindən keçib gedir və arxada partlayırdı. Qusarlar dala baxmırdılar, lakin hər mərmə başları üzərindən səslənib keçərkən eskadronun bütün yeknəsək – müxtəlif simalı nəfərləri mərmə ötüb keçincəyə qədər nəfəslərini gizləyə-gizləyə sanki komanda ilə üzəngilərdən qalxır və yenə yatırdılar. Əsgərlər başlarını tərپətmədən bir-birlərinə baxır və maraqla yoldaşlarının vəziyyətini öyrənməyə çalışırdılar. Denisovdan tutmuş şeypürçüyə qədər hamının dodaq və çənələrində eyni mübarizə, qəzəb və həyəcan əlaməti oxunurdu. Vaxmistr əsgərləri gözdən keçirərək, cəza ilə qorxudurmuş kimi, üzünü turşudurdu. Yunker Mironov hər mərmə uçanda başını öyirdi. Sol cinahda, ayağı ilə toxunub hərəkətə gətirdiyi görkəmli Qraçikin üstündə duran Rostov geniş kütlə qarşısında imtahana çağırılan və bu imtahanda uğur qazanacağına əmin olan xoşbəxt bir şagirdə oxşayırdı. O, aydın və parlaq nəzəri ilə hamını gözdən keçirir və sanki mərmilərin altında belə sakit dayanmasına baxmalarını rica edirdi. Lakin onun da üzündə, dodaqlarının kənarında iradəsi xilafına olaraq, eyni ciddi və nə isə yeni əlamətlər görünməkdə idi.

– Orada öyilən kimdir? Yunker Mironov! Yaxşı deyil, mənə baxın! – deyərək Denisov çığırdı. O, bir yerdə dayana bilmir, at üstündə eskadronun qabağında fırlanırdı.

Vaska Denisovun dik burunlu, qara tükü üzünə və sıyrılmış yalın qılıncın dəstəyini tutmuş (gödək barmaqlı, tük basmış) əli, kiçik vücutu həmişə olduğu kimi, xüsusən aqşamüstü içdiyini iki butulkadan sonrakı vəziyyətdə idi. Ancaq o, həmişəkindən daha çox qızarmışdı, tükü başını quşlar su içərkən başlarını qaldırdıqları kimi yuxarıya qaldırılıb, kiçik ayaqları ilə mahmızları məhrəban Bədəvinin böyüklərinə bərk-bərk qısıb, yıxılacaq kimi daha öyilərək atı eskadronun o biri cinahına çapır və xırıltılı səslə bağraraq, tapançaları yoxlamağı tapşıırırdı. Denisov atı sürüb Kirstenə yanaşdı. Ştaps-rotmistr enli və ağır yerlişli madyanı yavaş-yavaş Denisova tərəf sürdü. Uzun bıçlı ştaps-rotmistri həmişəki kimi ciddi idi, ancaq gözləri həmişəkindən daha çox parıldayırdı.

O, Denisova:

– Hə, nə var? – dedi, – döyüş baş tutmayacaq. Görərsən, geri qayıdacağıq.

– Heç bilmək olur ki, nə edirlər! – Denisov mırıldandı. – A! Rostov! – deyərək yunkerin şad üzünü görərək onu səslədi. – İstədiyinə çatdın. – Denisov, yunkerdən xoşlanırmuş kimi təsvibədiçi bir tövrlə gülümsədi. Rostov özünü tamamilə xoşbəxt hiss etdi. Bu əsnada rəis körpüdə görüldü. Denisov atını onun yanına çapdı:

– Cənab rəis! İzn verin, hücumla keçək! Mən onları əzərəm.

– Nə hücumla? – rəis zəhlətökən milçəkdən tənqə gəlmiş kimi, Denisov turşudub sıxıntılı bir səslə söylədi. – Siz nə üçün burada durursunuz? Görürsünüz ki, cinahlar geriye çəkilir. Eskadronu geriye çəkin.

Eskadron körpünü keçdi və bir adam belə itirmədən atəş altından çıxdı. Onun dalınca sırada olan ikinci eskadron da çıxdı və son kazaklar o tayı tamamilə tərək etdilər.

Pavloqradlıların iki eskadronu körpünü keçib bir-birinin ardınca dağa yollandı. Alay komandiri Karl Boqdanoviç Şubert Denisovun eskadronuna yanaşdı. Şubert öz atını Rostovla yanaşı addım-addım sürür və Telyanın üstündəki toqquşmalardan sonra ilk dəfə rast gəlmələrinə baxmayaraq, ona heç əhəmiyyət vermirdi. Rostov cəbhədə indi özünü qarşısında müqəssir bildiyi bir adamın ixtiyarında hiss edir, gözlərini alay komandirinə enli kürəyindən, sarışın peysərindən və qırmızı boynundan çəkmirdi. Rostova bəzən elə gəlirdi ki, Boqdanıç qəsdən özünü etinasız göstərmək istəyir, məqsədi isə indi yunkerin igidliyini sınamaqdır, odur ki, Rostov özünü doğruldu və sevincə ətrafına baxınırdı. Bəzən ona elə gəlirdi ki, Boqdanıç öz igidliyini göstərmək üçün qəsdən atını yaxında sürür. Bəzən düşüncəyə düşürdü ki, Rostovu tənbeh etmək üçün bu düşmən, qəsdən eskadronu şiddətli bir hücumla göndərəcək. Bəzən də hücumdan sonra onun yaralı yunkerə yanaşib, alıcənablıqla barışmaq üçün əlini ona uzadacağını xəyal edirdi.

Jerkovun pavloqradlılara tanış olan (o, yaxınlarda bu alaydan çıxmışdı) hündür çiyinli cüssəsi alay komandirinə yanaşdı. Jerkov baş qarəghadan qovulduqdan sonra alayda qalmamış və axmaq deyiləm ki, cəbhədə iynə ilə gor qazıyam, hazır qarəghada heç bir iş görməyə-görməyə daha çox mükafat alaram – demiş, knyaz Baqrationun yanında ordinares vəzifəsinə düzələ bilməmişdi. O, öz sabiq rəisinə aryerqard rəisindən əmr gətirib gəlmişdi.

Jerkov qəmgin, lakin ciddi bir tövrlə Rostovun düşməninə müraciət edib, yoldaşlarını gözdən keçirər-keçirər dedi:

– Polkovnik, dayanmaq və körpünü yandırmaq ömr olunmuşdur.

– Kimə ömr olunmuşdur? – deyər polkovnik acıqlı soruşdu.

Jerkov ciddi bir tövrlə:

– Polkovnik, bilmirəm, kimə ömr olunmuşdur, ancaq mənə knyaz ömr etdi ki: “Get, polkovnikə de ki, qusarlar tez qayıtsınlar və körpünü yandırsınlar”.

Jerkovun dalınca qusar polkovnikinə eyni ömrlə məiyyət zabiti yanaşdı. Məiyyət zabitinin dalınca kazak atı minmiş şişman Nesvitski gəldi, at onu güclə dördnala gətirirdi.

O sürə-sürə bağırırdı:

– Necə olsun, polkovnik, mən sizə dedim ki, körpünü yandırın, indi kim isə yalan deyib, orada hamı başını itirib, heç baş çıxarmaq olmur.

Polkovnik tələsmədən alayı dayandırdı və Nesvitskiyə müraciət etdi:

– Siz mənə partlayıcı şeylər haqqında dediniz, yandırmaq haqqında isə mənə heç bir şey demədiniz.

– Necə yəni, ay quzum, – deyər Nesvitski dayandı və furajkasını çıxarıb, totuq əli ilə tərdən islanmış saçlarını düzəltdi. – Partlayıcı şeyləri gətirəndə demədim ki, körpünü yandırın?

– Cənab qərəgah zabiti, əvvələn mən sizin quzunuz deyiləm, ikinci siz mənə körpünü yandırın demədiniz. Mən qulluq işini bilirəm və əmri ciddi yerinə yetirmək adətimdir. Siz dediniz ki, körpünü yandıracaq, kim yandıracaq, bilmirəm, mənə vəhy gəlməyib...

Nesvitski əlini yelləyərkən:

– Hə də, həmişə belə olur da, – dedi və Jerkova dönərək: – sən nə üçün buradasan? – deyər soruşdu.

– Hələ onun üçün. Nə yaman islanmışsan, gəl səni sıxım.

– Özünüzdə dediniz, cənab qərəgah-zabiti... – deyər polkovnik incik bir səslə davam etmək istədi.

Məiyyət zabiti onun sözünü kəsərək:

– Polkovnik, tələsmək lazımdır, yoxsa düşmən topları qüllə atəşi məsafəsinə qədər irəliləyə bilər, – dedi.

Polkovnik dinnmədən məiyyət zabitinə, şişman qərəgah zabitinə – Jerkova baxdı və üz-gözünü turşutdu.

O, haqqımda edilən pisləklərə baxmayaraq, yenə də lazımı işi görəyəm, – deyirmiş kimi təntənəli bir surətdə:

– Mən körpünü yandıracağam, – dedi.

– Bütün günahlar atda imiş kimi, polkovnik uzun və əzələli ayaqları ilə atı vurub irəli sürdü və 2-ci eskadronun geriyyə, körpüyə tərəf qayıtmasını əmr etdi. Rostov da burada Denisovun komandası altında xidmət edirdi.

Rostov düşündü: “Elədir ki, var, o, mənə imtahan etmək istəyir! – qəlbə sıxıldı və qan üzünə vurdu. – Qoy görsün qorxağam, yoxsa yox”.

Yenə də bütün eskadron nəfərlərinin nəşəli üzündə top mərmiləri altında durduqları zaman olduğu kimi, bir ciddiyyət göründü. Rostov öz gümənlərinə sübut tapmağa çalışaraq gözlərini öz düşməni olan alay komandirinin üzündən çəkirdi. Polkovnik isə bir dəfə də olsun Rostova baxmır, həmişə sırada olduğu kimi, ciddi və əzəmətli bir görünüşlə baxırdı. Komanda verildi.

– Cəld olun! Cəld olun! – onun yanından bir neçə adamın səsi gəldi. Qusarlar nə edəcəklərini bilmədən, qılıncları cilovlara ilişərək, mahızları cingildəyərək tələsə-tələsə atdan düşdülər, Rostov artıq alay komandirinə baxmırdı, – macalı yoxdu. O qorxurdu, ürəyi döyünməkdən qalmaq dərəcəsinə gəlirdi, qusarlardan geriyyə qalacağından qorxurdu. Atı saxlamaq üçün əsgərə verdikdə əlləri əsrirdi, o, qanın tappıltı ilə ürəyinə axdığını da hiss edirdi. Denisov geriyyə əylərək və nə isə bağıraraq onun yanından çapıb gəldi. Rostov mahızları bir-birinə dolaşaraq, qılıncları şaqıldayaraq ətrafında qaçısan qusarlardan başqa heç bir şey görmürdü.

Arxadan birinin bağırması eşidildi:

– Xərək gətirin!

Rostov xərək tələb etməyin nə demək olduğunu düşünmədi. O ancaq hamıdan irəlidə olmaq üçün yüyürürdü, ancaq körpünün lap yanında, ayağının altına baxmadığından, tapdalanmış pələğin içinə girib, büdrədi və əlləri üstə yığıldı. Daldan gələnə onu ötüb keçdilər.

– Rotmistr, hər iki yandan, – deyər bir səs eşitdi, bu səs at belində irəliyə çapıb körpüdən bir az uzaqda təntənəli və şən bir sima ilə dayanan alay komandirinin səsi idi.

Rostov bulanmış əllərini şalvarına silərək, dönüb öz düşməninə baxdı və irəliyə getdikcə yaxşı olar gümanı ilə bir az da irəliyə qaçmaq istədi. Lakin Boqdanıç Rostovu görməyib tanımadığı halda bağırırdı:

– Körpünün ortası ilə qaçan kimdir? Sağ tərəfə! Yunker, geriye!
– deyə acıqlı çığırdı və qoçaqlığı ilə öyünüb at belində körpüyə çıxan Denisova döndü.

– Rotmistr, bu nə risqdir? Atdan düşədiniz, – dedi.

Vaska Denisov yəhərin üstündə dönərək:

– Eh! Müqəssiri güllə harda olsa tapar, – deyə cavab verdi.

***

Bu aralıq Nesvitski, Jerkov və məyyəət zabiti, hamısı birlikdə güllə tutmayan yerdə durub gah körpü ətrafında vurnuxan bir dəstə sarı kiverli qaytanla işlənmiş tünd-yaşıl gödəkçəli və göy şalvarlı adamlara və gah o biri tərəfə, uzaqdan gələn göy kapotlara, asanlıqla topa bənzədilən atlı dəstələrə baxırdılar.

“Körpünü yandıracaqlar, yoxsa yox? Kim tez iş görəcək? Bizimkilər çatıb körpünü yandıracaqlar, ya fransızlar saçma məsafəsinə çatıb onları qıracaqlar?” Körpü üstündə durub, parlaq axşam işığında körpüyə, qusarlara və o biri tərəfə, yaxınlaşan süngülü və toplu göy kapotlara baxan qoşun əhlindən çoxusu istər-istəməz bu sualları ürək döyüntüsü ilə öz-özünə verirdi.

Nesvitski:

– Oh! Qusarların atası yanacaq! – deyirdi. – Saçma atəsinə çox qalмайıb.

Məyyəət zabiti:

– O nahaq yerə bu qədər çox adam apardı, – dedi.

– Doğrudan da, – deyə Nesvitski əlavə etdi. – İki qoçaq gənc aparsaydı, kifayət idi.

– Ah, cənab, – deyə Jerkov, qusarlardan göz götürməyərək, sözə qarışdı, lakin öz sadələvh mülahizələrinə görə onun ciddi və ya qeyri-ciddi danışığını anlamaq olmurdu. – Ah cənab! Siz nə danışırınsız! İki nəfər göndərsəydik, bantlı Vladimiri bizə kim verərdi? Belə tələfat verərsək, eskadronu təltifə verərik və özümüz də bantik alarıq. Bizim Boqdanıç qayda-qanunu bilir.

Məyyəət zabiti:

– Aha, – dedi, – bu mərmə saçmasıdır.

O, toparlaqdan ayrılıb tələsik uzaqlaşan fransız toplarını göstərirdi.

Fransızlar tərəfdə, top olan dəstələrdə bir tüstü, eyni zamanda, bir daha, bir daha göründü və birinci atəşin səsi eşidilərkən dördüncü tüstü göründü. Bir-birinin ardınca iki səs və sonra üçüncü səs eşidildi.

– O, of! – deyə Nesvitski acı bir ağrıdan ufuldaymış kimi ufuldayıb, məyyəət zabitinin əlindən tutdu. – Baxın, biri yıxıldı, yıxıldı, yıxıldı.

– Deyəsən ikisi yıxıldı!

– Mən padşah olsaydım, heç müharibə etməzdim, Nesvitski üzünü geri çevirdi.

Fransızlar topları yenə tələsik doldurdular. Göy kapotlu piyadalar yüyürək körpüyə tərəf hərəkət etdilər. Yenə də ayrı-ayrı məsafələrdə tüstülər göründü və körpü üzərində mərmə saçmaları şaq-qıldamağa başladı. Lakin bu dəfə Nesvitski körpü üzərində nə olduğunu görə bilmədi. Körpüdən qalın bir tüstü qalxdı. Qusarlar körpünü yandıra bilmişdilər, fransızlar batareyaları indi onlara mane olmamaq üçün deyil, bəlkə artıq nişan aldıkları və atəş açmağa hazır hədəf olduğu üçün atırdılar.

Qusarlar at saxlayanların yanına qayıdıncaya qədər fransızlar üç dəfə mərmə atdılar. İki atəş yanlış açıldığından, saçmalar ötüb keçdi, amma üçüncü atəş qusarların arasına düşüb üç nəfəri yerə sərdi.

Özünün Boqdanıça qarşı münasibəti ilə məşğul olan Rostov nə edəcəyini bilməyərək, körpü üstündə dayanmışdı. Kəsib doğramalı (o, müharibəni, həmişə belə təsəvvür edirdi) adam yox idi, körpünün yandırılmasına da yardım edə bilməmişdi, çünki başqa əsgərlər kimi özü ilə bərabər küləş dəstəsi götürməmişdi. O, dayanıb ətrafa baxırdı, birdən körpü üstündən qoz dağılmış kimi şaqqıltı eşidildi və orada duranların hamısından ona yaxın olan qusar inilti ilə körpünün məhəccəri üzərinə düşdü. Rostov o birilərlə bərabər onun yanına yüyürdü. Yenə birisi “xərək!” deyə bağrıdı. Dörd nəfər adam qusardan yapışıb qaldırmağa başladı.

– Oooo!.. Allah xatirinə, buraxın, – deyə yaralı bağrıdı, onu qaldirib xəreyə qoydular.

Nikolay Rostov üzünü o tərəfə çevirib, bir şey axtarırmış kimi, uzaqlara, Dunayın suyuna, göyə və günəşə baxdı. Göy nə qədər qəşəng görünürdü, o nə qədər mavi, sakit və dorindir! Qüruba doğru enməkdə olan günəş nə qədər parlaq və gözəl idi! Dunayın suyu nə qədər xoş və zərif bir halda parıldayırdı! Uzaqda, Dunayın üzündə maviləşən dağlar, monastır, əsrarəngiz dərələr, təpələrinə qədər

dumanlara dalan şam meşələri daha gözəl idi... Oralar sakit və xoşbəxt idi... "Bircə orada olsaydım, heç bir şey, heç bir şey arzu etməzdim, heç bir şey arzu etməzdim" – deyə Rostov düşündü. "Təkcə məndə və bu günəşdə o qədər səadət var ki, amma burada... inilti, iztirab, qorxu, bir də bu anlaşılmazlıq, bu tələsiklik... Bax yenə də çığırlar, yenə hamı geriyyə qaçır, mən də onların dalınca qaçıram. Bax odur, odur, ölüm, başımın üstündə ölüm, ətrafında ölüm... Bir anda hər şey bitib bilər, mən bir daha bu günəşi, bu suları, bu dəroni görməyəcəyəm..."

Bu dəqiqədə günəş buludların dalında gizlənməyə başladı. Rostov qarşısında başqa xərəklər gördü. Ölüm və xərəklər qorxusu ilə günəş və həyat sevgisi bir-birinə qarşıaraq, xəstə və iztirablı bir təsir əmələ gətirdi.

Rostov öz-özünə:

"İlahi! Ey o göydəki, xilas et, məni əfv və mühafizə et!" – deyə pıçıldadı.

Qusarlar at saxlayanların yanına yüyürdülər, səslər daha yüksək və mülayim eşidilməyə başladı, xərəklər gözəndən itdi.

– Qardaş, barıtın qoxusu burnuna dəydimi? – Vaska Denisovun səsi qulağının dibində eşidildi.

"Hər şey bitdi, mən qorxağam, bəli qorxağam" – Rostov düşündü və köksünü ötürərək ayağını geri qoyan Qraçiki atsaxlayandan alıb minməyə başladı.

– Bu nə idi, saçmamı idi? – deyə o, Denisovdan soruşdu.

– Lap yağlısından! – deyə Denisov bağırdı. Qoçaq iş gördük. Amma bu bir iş deyil! Can deyil hücum – kəs, doğru, amma burada, zəhrimar, adamı lap cansız hədəf kimi vururlar.

Denisov da atını Rostovdan bir az uzaqda duran alay komandirindən, Nesvitskidən, Jerkov və məiyyəət zabitindən ibarət olan dəstəyə tərəf sürdü.

"Amma, deyəsən, heç görün olmayıb" – Rostov öz-özünə düşündü. Doğrudan da, heç kəs bir şey hiss etməmişdi, çünki güllə görməmiş yunkerin ilk dəfə hiss etdiyi şey hər kəsə tanış idi.

Jerkov:

– Təltif edərlər, mütləq, – dedi, – bir də gördün, məni podporuçik keçirdilər.

Polkovnik təntənə və sevinclə:

- Knyaza ərz edin ki, körpünü mən yandırdım, – dedi.
  - Bəlkə, tələfatı soruşdular?
  - Əhəmiyyətsizdir! – deyə polkovnik yoğun səsi ilə cavab verdi.
- İki qusar yaralanıb, biri də ölüb. – O, gözəl ölüb sözünü ahəngdar bir tələffüzlə söyləyərək, təbəssümünü saxlaya bilməyib sevinclə cavab verdi.

IX

Bonapartın komandası altında olan yüz min nəfərlik fransız ordusu tərəfindən təqib edilən otuz beş minlik rus ordusu Kutuzovun komandası altında Dunayboyu ilə tələsik aşağı-geriyə çəkildi. Ordu artıq öz müttəfiqlərinə inanmır, ərzaq qıtlığı çəkir, rast gəldiyi əhalinin düşmənanə rəftarına məruz qalır və müharibənin gözlənilməz hallarına göz yumaraq məcburən hərəkət edirdi. Yalnız düşmənlə üz-üzə gəldiyi yerlərdə dayanır və itkisiz geriyyə çəkilmək üçün arıy-qradaq vuruşmaları ilə özünü müdafiə edirdi. Belə hallar Lambaxda, Amştetəndə və Melkedə olmuşdu, lakin rus ordusunun düşmənlə tərəfindən də etiraf olunan bir sücaət və mətanətlə döyüşməsinə baxmayaraq, nəticədə onlar daha sürətlə geriyyə çəkildilər. Ulmda əsir düşməkdən yaxalarını qurtaran və Braunau yanında Kutuzova qoşulan Avstriya ordusu indi rus ordusundan ayrılmışdı. Kutuzov isə ancaq öz zəif, yorğun qüvvəsi ilə qalmışdı. Artıq Venanı müdafiə etmək haqqında düşünmək belə mümkün deyildi.

Oktyabrın 28-də Kutuzov ordu ilə bərabər Dunayın sol sahilinə keçdi və Dunayı özü ilə fransızların əsas qüvvələri arasında qoyub, ilk dəfə olaraq dayandı. Ayın 30-da Dunayın sol sahilində olan Morte diviziyasına hücum edib onu əzdi. İlk dəfə hərbi qənimət olaraq bayraq, bir neçə top və iki düşmənlə general əsir alındı. İki həftə geri çəkildikdən sonra rus qoşunu ilk dəfə olaraq dayandı və mübarizədən sonra nəinki özünü hərbi meydanında saxladı, hətta fransızları tamamilə qovdu. Qoşunun çılpaq və yorğun olmasına, geridə qalanlar, yaralılar, ölənlər və xəstələr hesabına ordunun üçdə birinin sıradan çıxmasına, Dunayın o biri sahilində Kutuzovun yazdığı məktub vasitəsilə düşmənin insanpərvərliyinə tapşırılan xəstə və yaralıların qalmasına, Kremsdə lazaretə çevrilmiş böyük hospitaların və evlərin artıq yaralı və xəstələri tutmamasına baxmayaraq, Kremsdə dayanmaq və Morteyə qalib gəlmək, qoşunun ruhunu xeyli yüksəltmişdi.

Bütün ordu içərisində və qərargahda şad, lakin yalan şayiələr dolayırdı, guya yeni dəstələr gəlib çıxmaqda idi, guya avstriyalılar harada isə qalib gəlmiş və Bonapart qorxub geriye çəkilməmişdi.

Knyaz Andrey döyüş zamanı bu hücumda öldürülmüş avstriya generalı Şmitin yanında idi. Altındakı at yaralanmış, özünün də əli güllə ilə yüngülcə cızılmışdı. Baş komandanın xüsusi lütfkarlığı ilə knyaz Andrey bu qalibyyət xəbərini, artıq fransız ordusunun təhdid etdiyi Venada deyil, Brünndə yerləşmiş Avstriya sarayına aparmışdı. Mühəribə gecəsi həyəcan keçirmiş, lakin yorulmamış knyaz Andrey (zahirən qüvvətsiz görünməsinə baxmayaraq, knyaz Andrey cismani yorğunluğa ən qüvvətli adamlardan daha yaxşı dözə bilirdi) atla Doxturovdan paport götürərək Kremso, Kutuzovun yanına gəlib həmin gecə də qasid sifətilə Brünne yola salınmışdı. Qasid sifəti ilə getmək, bir mükafat almaqdan başqa, qulluq böyütməyə doğru da ciddi bir addım idi.

Qaranlıq, ulduzlu bir gecə idi. Yol bir gün əvvəl döyüş günü yağmış qarın arasında qaralırdı. Poçt arabasında gedən knyaz Andrey gah keçən döyüşün dəhşətlərini xatırlayırdı, gah qalibyyət xəbəri ilə oyaacağı təsiri sevinclə təsəvvür edirdi, gah da baş komandanın və yoldaşlarının onu yola salmasını düşünürdü. O, çoxdan gözlədiyi və nəhayət, arzuladığı səadətə yaxınlaşan bir adamın hissiyyatını yaşayırdı. Gözlərini yuman kimi qulaqlarında top və tufəng atəşləri səslənir və bu səslər təkərlərin taqıltısı və qalibyyət xəbərini ilə qarışırdı. Bəzən ona elə gəlirdi ki, ruslar qaçır, özü isə öldürülmüşdür, lakin o, belə şeyin olmadığını və əksinə, fransızların qaçmasını yenedən öyrənmiş kimi, sevinclə tələsik ayılırdı. O yenə də qalibyyətin bütün təfsilatını, döyüş zamanı özünü bir igid kimi apardığını xatırlayırdı və sakit olduqdan sonra mürğülüydü... Qaranlıq, ulduzlu gecədən sonra parlaq və nəşəli bir səhər açıldı. Qar günəş altında əriyir, atlar cəld çapır, sağdan və soldan yeni-yeni müxtəlif meşələr, çöllər, kəndlər laqeydcəsinə gəlib keçirdi.

Knyaz Andrey stansiyalardan birində rus yaralılarının arabalarını ötürüb keçdi. Arabaları aparən rus zabiti qabaqdakı arabada uzanıb qaba sözlərlə əsgəri söyə-söyə çağırırdı. Daşlı yolla gedən uzun alman arabalarının hər birində altı və daha çox solğun bənizli, sarıqlı və kirli yaralı silklənirdi. Bəziləri danışırdı (o, rus danışıqı eşitdi), bəziləri çürək yeyir, ən ağır yaralılar isə dimməzə, həlim və xəstə uşaqların nəzəri ilə yanlarından çaparaq keçən qasidə baxırdı.

Knyaz Andrey öz arabasını saxlatdırdı və hansı döyüşdə yaralandıqlarını əsgərdən soruşdu. Əsgər: "Srağagün Dunayda", – deyə cavab verdi. Knyaz Andrey kisasını çıxarıb ona üç qızıl pul verdi.

– Hamı üçün, – deyə yaxınlaşan zabito yönələrək əlavə etdi. – Sağalın, uşaqlar, – deyə əsgərlərə müraciət etdi, – hələ işimiz çoxdur.

– Nə var, cənab adyutant, yeni bir xəbər varmı? – zabıt danışımaq arzusu ilə soruşdu.

– Xeyirdir! Sür! – deyə o, arabacıya səsəndi və çapıb uzaqlaşdı.

Knyaz Andrey Brünne girdikdən artıq hava tamamilə qaranlıqlaşmışdı. Yüksək evlər, dükənlər, ev pəncərələrindən və fənərlərdən süzülən işıqlar, küçünün döşəməsi üzərində gurlayan gözəl minik arabaları, xülasə, böyük və gurultulu bir şəhərdə cəbhədən gələn hərbi adam üçün həmişə cazibəli görünən hər şey onu əhatə etdi. Sürətlə gəlməsinə və gecəni yuxusuz keçirməsinə baxmayaraq, knyaz Andrey saraya yaxınlaşarkən özünü düşünmədən daha qıvrıq hiss etdi. Yalnız gözləri isitməli adamın gözləri kimi parlayır və fikirləri fəvqəladə bir sürətlə döyüşdü. Yenə də döyüşün bütün təfərrüatı xəyalında canlandı, lakin bu dəfə dumanlı bir halda deyil, xəyalında imperator Fransa öz ədcoyuy şeylər qısa və aydın şəkildə, cəld gözü-nün qarşısında canlandı. Ona verilməli biləcəklər təsadüfi suallar və onun verəcəyi cavablar da təsəvvüründən cəld keçirdi. O zənn edirdi ki, onu dərhal imperatora təqdim edəcəklər. Lakin sarayın böyük qapısı ağızında onu bir məmur qarşılayıb, qasid olduğunu bildikdən sonra, o biri qapıya ötürdü.

Məmur ona:

– Koridordan sağa, Euer Hochgeboren¹, orada növbətçi fliqel-adyutant sizi hərbiyyət nazirini yanına aparar, – dedi.

Knyaz Andreyə rast gələn növbətçi fliqel-adyutant bir qədər göz-ləməsinə rica etdi və hərbiyyət nazirinin yanına getdi. Beş dəqiqə sonra fliqel-adyutant qayıtdı və hörmətlə təzim edib knyaz Andreyi özündən qabağa keçirərək, koridorla hərbiyyət nazirinin moşğul olduğu kabinetə apardı. Fliqel-adyutant öz incə hörmətçilikli ilə sanki rus adyutan-tının təklifsiz yanaşma təşəbbüsündən özünü qoruyurdu. Hərbiyyət nazirinin kabinetinin qapısına yaxınlaşarkən, knyaz Andreyin sevinci xeyli zəifləmişdi. O, özünü təhqir olunmuş hiss etdi və təhqir hissi özü də duymadan, əsassız bir nifrət hissinə çevrildi. Tez-fəhmliyi

¹ Əlahəzret

dərhal ona adyutanta və hərbiyyə nazirinə nifrət etməyə haqq verən səbəbi xatırladı. "Barıt qoxusu duymadan qalib gəlmək, ehtimal ki, bunlara çox asan görünəcək?" – deyə düşündü. Gözləri nifrətlə qıyıldı. O, hərbiyyə nazirinin kabinetinə çox yavaş girdi. Hərbiyyə nazirinin böyük bir stol başında oturan və bir-iki dəqiqə içəriyə girən adama etina etməyən gördükdə, onun nifrəti daha da artdı. Hərbiyyə naziri gicgahları çallaşmış daz başını iki mum şamın arasında oylub, kağızları oxuyur və karandaşla qeyd edirdi. Qapı açılıb addım səsləri eşidilərkən o, başını qaldırmadan son kağızları oxuyurdu.

– Alın bunu, oraya verin, – hərbiyyə naziri hələ qasidə etina etməyərək öz adyutantına döndü və kağızları ona verdi.

Knyaz Andrey hərbiyyə nazirinin Kutuzov ordusunun hərəkəti ilə hər şeydən az maraqlandığını. Ya da bunu rus qasidə hiss etdir-mək istədiyini anladı. "Lakin mənim üçün heç fərqi yoxdur" – deyə düşündü. Hərbiyyə naziri qalan kağızları qabağına çəkdi, kənarlarını tənləşdirdi və başını qaldırdı. Onun ağıllı və mənalı bir başı vardı. Lakin üzünü knyaz Andreyə çevirər-çevirməz, hərbiyyə nazirinin üzündəki ağıllı və möhkəm ifadə şüurlu olaraq dəyişdi: onun üzündə axmaq, hiyləgərliyini hiss etdirən bayağı bir təbəssüm, bir-birinin ardınca çoxlu ərizəçilər qəbul edən bir adamın təbəssümü göründü.

– General-feldmarşal Kutuzovdanmı? – deyə soruşdu. – Əminəm ki, xoş xəbərlə gəlmisiniz? Morte ilə döyüş oldumu? Qalibyyətmi? Vaxtdır!

O, öz adına gələndə depeşanı götürüb, qəmgin-qəmgin oxumağa başladı:

– Ah, İlahi! İlahi! Şmit! – heyifsilənərək almanca söyləndi. – Nə böyük müsibət, nə böyük müsibət!

Depeşanı gözdən keçirib, stolun üstünə qoydu və bir şey mülahizə edirmiş kimi, knyaz Andreyə baxdı:

– Ah, nə böyük müsibət! Deyirsiniz, iş qətidir? Lakin Morte əsir alınmamışdır. (O düşündü). Sizin xoş xəbər gətirmənizə çox şadam, amma Şmitin ölümü qalibyyətə qarşı ağır itgidir. İmperator həzrət-ləri, ehtimal ki, sizi görmək istəyəcək, amma indi yox. Təşəkkür edirəm, istirahət edin. Sabah paraddan sonra hazır olun. Yaxşı, mən sizə xəbər verərəm.

Söhbət zamanı yox olmuş axmaq təbəssüm yenə də hərbiyyə nazirinin üzündə göründü.

– Xoş gəldiniz, çox təşəkkür edirəm. İmperator, ehtimal ki, sizi görmək istəyəcək, – yenə təkrar etdi və başını aşağı salladı.

Knyaz Andrey saraydan çıxdıqdan sonra hiss etdi ki, qalibyyət-dən sonra qazandığı marağ və sevinc indi onun öləndən alınmış və hərbiyyə naziri ilə nəzakətli adyutantin laqeyd əlinə verilmişdir. Dər-hal bütün fikri dəyişdi. Döyüş ona çoxdan olmuş uzaq bir xatirə kimi gəldi.

***

Knyaz Andrey Brünndə öz tanış, rus diplomatı Bilibinin yanına düşmüşdü.

Bilibin Knyaz Andreyi qarşılaşmağa çıxıb:

– Ah, əziz knyaz, mənim səndən əziz qonağım yoxdur, – dedi və Bolkonskini müşayiət edən xidmətçiyə: – Frans, knyazın şeylərini yataq otağına apar! – deyə müraciət etdi. – Bir də görüm, qalibyyət xəbəri iləmi gəlmisiniz? Çox gözəl. Amma mən, görürsünüz, evdə xəstə otururam.

Yuyunub geyindikdən sonra knyaz Andrey diplomatın qəşəng kabinetinə girdi və hazırlanmış nahar süfrəsinin başında oturdu. Bili-bin isə rahatca buxarının yanında öyləşdi.

Knyaz Andrey yalnız bu səyahətdən sonra deyil, hətta təmizlik-dən və həyat gözəlliyindən məhrum olduğu bütün müharibə səfərin-dən sonra, indi uşaqlıqdan adət etdiyi gözəl həyat şəraitinə içərisində xoş bir istirahət hiss etdi. Bundan başqa, Avstriya qəbulundan sonra rusca olmasa da (onlar fransızca danışdılar), heç olmasa bir rusla, onun zənnincə avstriyalılara ümumi rus nifrəti bəsləyən (bu nifrət o indi daha aydın hiss edirdi) bir rusla söhbət etmək ona xoş gəlirdi.

Bilibin otuz yaşında, subay, knyaz Andreylə eyni cəmiyyətdən olan bir adam idi. Onlar hələ Peterburqdan tanışdılar, lakin knyaz Andrey sonuncu dəfə Kutuzovla Venaya gəldikdə orada daha yaxın-dan tanış olmuşdular. Knyaz Andrey gənc olub, hərbi sahədə daha da irəliləməyə ümid verdiyi kimi, Bilibin də diplomatiya sahəsində eləcə və daha çox ümid verirdi. O, hələ gənc idi, lakin bir diplomat olaraq gənc deyildi, çünki o on altı yaşından xidmətə başlamış, Parisdə, Kopenhagendə olmuş və indi də Venada olduqca görkəmli bir mövqə tuturdu. Baş nazir və Venadakı səfirimiz onu tanıyır və xətrini istəyirdilər. O, ancaq mənfəət xasiyyətlərə malik olan, müəyyən iş görməyən və ən yaxşı diplomat olmaq üçün fransızca danışan bir çox

diplomatlardan deyildi. O işləməyi həm sevən və həm də bacaran diplomatlardan idi və tənbelliyinə baxmayaraq, o bəzən gecəni yazı stolu başında səhər edirdi. İşin mahiyyətini nəzərə almadan hər şeyi eyni surətdə yaxşı yerinə yetirirdi. Onu “nə üçün?” sualı deyil, “necə?” sualı maraqlandırır. Diplomatik işin nədən ibarət olmasının onun üçün əhəmiyyəti yox idi, məharətlə, təsirli və gözəl təmin-namə, memorandum və ya raport hazırlamaq ona böyük həzz verirdi. Bilibinin xidmətləri yazı işlərindən başqa bir də ali məclislərdə rəfartarı və danışmaq məharəti ilə təqdir edilirdi.

Söhbət çox gözəl və duzlu olduqda Bilibin söhbəti də iş qədər çox sevirdi. Cəmiyyətdə o, həmişə gözəl bir söz söyləmək məqamını gözlərdi və ancaq belə hallarda söhbətdə iştirak edirdi. Bilibinin söhbəti həmişə orijinal, hazırcavab, tamamlanmış cümlələrlə dolu olur, hamını maraqlandırır. Bu cümlələr Bilibinin daxili laboratoriyasında sanki qəsdən yığcam bir şəkildə, cəmiyyət adamlarının yaxşı yadda saxlaya bilmələri və məclisdən-məclisə nağıl edə bilmələri üçün hazırlanırdı. Doğrudan da, *les mots de Bilibine se collportaient dans les salons de Vienne*¹ və çox vaxt mühüm işlər deyilən işlərə də təsir edirdi.

Ariq, yorğun, sarımtıl üzü, bütünlüklə iri qırıqlarla örtülmüşdü. Bu qırıqlar həmişə hamamdan çıxmış barmaqların ucu kimi təmiz-karcasına və diqqətlə yuyulmuş bənşəyirdi. Bu qırıqların tərpe-nişi onun simasının əsas hərəkətini təşkil edirdi. Gah alnı enli büküş-lərlə qırıq, qaşları yuxarıya qalxırdı, gah qaşları aşağıya enir və yanaqlarının yanında iri qırıqlar əmələ gəlirdi. Dərində yerləşmiş, böyük olmayan gözləri həmişə dik və şən baxırdı.

– Hə, indi öz şücaətinizdən danışın, – dedi.

Bolkonski ən təvazökar bir şəkildə, bir dəfə də olsun özündən bəhs etmədən, əhvalatı və hərbiyyə nazirinin onu qəbul etməsini danışdı.

– *Ils m'ont reçu avec ma nouvelle, comme un chien dans un jeu de quilles*², – deyərək o nəticə vurdu.

Bilibin gülümsündü və üzünün qırıqlarını açdı.

O, uzaqdan öz dırnağına baxaraq və sol gözünün üzərindəki dərinliyi yığaraq dedi: *Cependant, mon cher, malgré la haute estime que je*

¹ Bilibinin sözləri Vena məclislərində dolayıdır.

² Onlar mənim götirdiyim xəbərləri, geçel oynamağa mane olan bir iti qəbul edən kimi qəbul etdilər.

*professe pour le “pravoslav Rusiya qoşununa” je vous que votre victoire n'est pas des plus victorieuses*¹.

O, yenə də fransızca davam edir, yalnız həqarətlə qeyd etmək istədiyi sözləri rusca deyirdi:

– Axı, hanı? Siz hamınız var qüvvənlə yazıq Mortyenin birca diviziyası üstünə düşmüşünüz, yenə də Mortye əlinizdən çıxıb qaçıb? Bəs sizin qalibiyətiniz hanı?

Knyaz Andrey:

– Lakin ciddi söyləmiş olsaq, – dedi, – biz lovqalanmadan deyə bilərəm ki, bu hər halda Ulmdan bir az yaxşıdır...

– Nə üçün siz heç olmazsa, bir marşal belə tutub gətirmədiniz?

– Çünki hər şey zənn edildiyi kimi və paradda olduq kimi nizamlı olmur. Biz, söylədiyim kimi, səhər yeddiddə arxaya keçmək niyyətində idik, amma axşam saat beşdə də gəlib çata bilmədik.

– Nə üçün səhər saat yeddiddə gəlib çata bilmədiniz? Siz səhər saat yeddiddə gəlməli idiniz, – Bilibin gülümsədi. – Səhər saat yeddiddə gəlməli idiniz.

Knyaz Andrey də eyni tonla:

– Nə üçün siz diplomatik yolla Bonaparta tələqin edə bilmədiniz ki, onun üçün Cenevrəni tərk etmək daha yaxşıdır?” – dedi.

– Mən bilirəm, – Bilibin onun sözünü kəsdi, – Siz düşünürsünüz ki, buxarı qabağında, divan üstündə otura-otura marşalları əsir almaq çox asandır. Bu doğrudur, amma yenə axı nə üçün əsir almadınız? İndi heç təəccüb etməyin ki, yalnız hərbiyyə naziri deyil, böyük imperator və kral Frans belə sizin bu qələbənzədən məmnun qalmayacaq, hətta mən özüm – rus səfərinin zavallı katibi də böyük bir sevinc əlaməti duymuram...

O, düz knyaz Andreyə baxdı və alnında topladığı dərinliyi birdən endirdi.

– İndi, əzizim, növbə mənimdir, indi də “nə üçün”ləri mən sizdən soruşacağam, – deyərək Bolkonski başladı. – Etiraf edirəm, bəlkə anlamıram, bəlkə burada mənim zəif ağılımın kəsmədiyini diplomatik bir incəlik vardır. Lakin mən anlamıram: Mak bütöv bir ordunu qırğına verir, ershersoq Ferdinand və ershersoq Karl heç bir dirilik əlaməti göstərmirlər və səhvi səhv üstündən buraxırlar, nəhayət, təkcə

¹ Lakin, əzizim, pravoslav Rusiya qoşununa olan hörmətimə baxmayaraq, güman edirəm ki, sizin bu qalibiyətinizi ən parlaq qalibiyətlərdən deyildir.

Kutuzov həqiqi bir qələbə çalır, fransızların məğlub edilməliyini məhv edir, amma hərbiyyə naziri işin təfsilatı ilə maraqlanmışdır!

– Hələ buna görə, özizim *voyez-vous, mon cher*:¹ ura! Padşahın yolunda, Rusiyanın yolunda, din yolunda! *Tout za est bel et bon*², lakin bizə nə, yeni deyirəm ki, sizin qalibiyyətinizin Avstriya sarayına nə dəxli? Siz bizə ershersoq Karln və ya Ferdinandın qalibiyyətinədən şad xəbər gətirin, – *un archiduc vaut l'autre*³ bilirsiniz, – heç olmazsa Bonapartın yanğın taqımına qalib gəlmiş olsaydılar belə kifayət idi. Biz aləmə səs salardıq. Amma indi, gətirdiyiniz xəbər bizi ancaq əsəbiləşdirə bilər. Ershersoq Karl heç bir şey etmir, ershersoq Ferdinand özünü rüsvay edir. Siz Venanı tərk edirsiniz, artıq müdafiə etmirsiniz, *comme si vous nous disiez*⁴ bizim işimiz yoxdur, Allah sizə də sizin paytaxtınıza da, kömək olsun. Hamımızın sevdiyi general Şmiti siz güllə qabağına verir və qalibiyyətə təbrik edirsiniz!.. Razi olunuz ki, sizin gətirdiyiniz bu xəbərdən daha çox əsəbiləşdirici bir xəbər ola bilməz. *C'est comme un fait exprès, comme un fait exprès*⁵. Ondən başqa, parlaq bir qalibiyyət əldə etmiş olsaydınız belə, ershersoq Karl da qalib gələydə belə, ümumi işdə heç bir dəyişiklik yaranə bilməzdi. Venanı fransız qoşunu işğal etdikdən sonra artıq gecdir.

– Necə? Vena işğal edilmişdir?

– Nəinki işğal edilmişdir, Bonapart Şenbrunnadır, qraf isə, öziz qrafımız Vrbna isə onun yanına əmr almağa gədir.

Bolkonski yorğunluqdan və səfər təəssüratından, qəbuldan və xüsusən, nahardan sonra eşitdiyi bu sözlərin mənasını anlamadığını hiss edirdi.

Bilibin davam edərək deyirdi:

– Bu gün səhər qraf Lixtenfels burada idi, o, mənə bir məktub göstərdi, orada fransızların Venadakı paradı təfsilatı ilə təsvir edilmişdi. *He prince Murat et tout le tremblement*...⁶ Görürsünüz ki, sizin qalibiyyətiniz çox da sevindirici deyildir və sizi bir xilaskar hesab etmək olmaz...

¹ Görürsünüzmü, özizim.

² Bunlar hamısı gözəldir.

³ Ershersoq, ershersoqun ayağını basmaz.

⁴ Elə bil ki, siz bizə deyirsiniz.

⁵ Sanki qəsdən, sanki qəsdən

⁶ Prins Murat və sair ali möqamlar...

– Doğrusu, mənim üçün heç fərqi yoxdur, hamısı birdir, – knyaz Andrey, doğrudan da Avstriya paytaxtının işğal edilməsi xəbəri yanında Krems döyüşü haqqındakı xəbərlərin az əhəmiyyətli olduğunu anlamağa başladı. – Axı Vena necə alınmışdır? Bəs körpü və məşhur *tête du pont*¹, knyaz Auersperq? Bizə belə şeyə gəlib çatdı ki, guya Auersperq Venanı müdafiə edir.

– Knyaz Auersperq bu tayda, bizim tərəfdə durub bizi müdafiə edir. Zənnimcə, çox pis müdafiə edir, amma hər halda edir. Vena isə o biri taydadır. Yox, körpü hələ alınmamışdır, ümidvaram ki, alınmayacaq da, çünki oraya mina qoyulmuş və parladılması əmr edilmişdir. Yoxsa biz çoxdan Boqemiya dağlarında olardıq, siz də öz ordunuzla on beş dəqiqə iki atəş arasında qalib tərlərdiniz.

Knyaz Andrey:

– Lakin, hər halda, bu o demək deyil ki, döyüşlər bitmişdir, – dedi.

– Məncə, bitmişdir və mənə elə gəlir ki, buradakı böyük axmaqlar da bunu bilirlər, amma deməyə cəsarət etmirlər. Gedişat əvvəl dediyim kimi olacaq, yəni sizin *échauffourrée de Dürenstein*² deyil, ümumiyyətlə, bərt deyil, bərti ixtira edən qazanacaqlar, – Bilibin öz kalamlarından birini təkrar edərək və alınmadakı qırıqığı açaraq bir az dayandı. – Məsələ imperator Aleksandrın Prussiya kralı ilə Berlində görüşməsinin nəticəsindən asılıdır. Əgər Prussiya ittifaq bağlasa, *on forcera la main à l'Autriche*³ və müharibə olacaq. Əgər bağlamasa, o zaman məsələ, yeni Compo Formio-nun ilk maddələrinə harada tərtib etmək şərtindən asılıdır.

Knyaz Andrey birdən balaca yumruğunu düyümləyib stola vuraraq bəğirdi:

– Bu nə xariqələdə bir dühadır! Bu adamın bəxti necə bəxtidir!

– *Bonaparte*?⁴ – Bilibin alını qırıqdıraraq və bununla da un məsələni söyləyəcəyini hiss etdirərək soruşdu. – *Bonaparte*? – o, “u” səsinə uzatdı. – Lakin, zənnimcə, indi Şenbrunn Avstriyaya qanunlar verdiyi bir zamanda *il faut lui faire grâce de l'u*⁵. Mən qəti olaraq bir dəb qoyub onu *Bonaparte tout court*⁶ adlandırırım.

¹ İstehkam

² Dürenşteyndə atışma

³ Avstriyanı məcbur edəcəklər.

⁴ *Bonaparte*?

⁵ Onu “i”dən xilas etməlidir.

⁶ Sadəcə Bonapart

Knyaz Andrey:

– Zarafət bir yana qalsın, – dedi, – doğrudanmı siz işin bitdiyini zənn edirsiniz?

– Mən elə zənn edirəm ki, Avstriya axmaq bir vəziyyətdə qalmışdır, o isə buna adət etməmişdir. O əvəzini çıxacaq. Ona görə axmaq vəziyyətdə qalmışdır ki, əvvəla, qəza şəhərləri talan edilmiş (*on dit, le pravoslavlar est terrible pour le pillage*¹, ordu dağılmış, paytaxt alınmış və bütün bunlar Sardinya həzrətlərinin *pour les beaux veaux*² olmuşdur. Buna görə də – *entre nous, mon cher*³ – mən hiss edirəm ki, bizi aldadırlar, mən Fransa ilə sazişi və sülh layihələrini, gizli sülhün, xüsusi olaraq bağlanmış sülhün layihələrini incədən-incəyə hiss edirəm.

Knyaz Andrey:

– Bu ola bilməz, – dedi. – Bu çox çirkin bir iş olardı.

Bilibin söhbətin bitməsinə işarə olaraq yenə də üzünün qırışığını açaraq dedi – *qui vivra, verra*⁴.

Knyaz Andrey gəlib, onun üçün hazırlanmış otaqda təmiz yorğan-döşəkdə, ətirli və isidilmiş pərquların üzərində uzananda xəbərini gətirdiyi döyüşün ondan uzaqda, çox uzaqda olduğunu hiss etdi. Prusiyanın ittifaq bağlaması, Avstriyanın xəyanəti, Bonapartın yeni qalibiyyəti, çıxış, parad və sabah imperator Frans tərəfindən qəbul ediləcəyi fikri onu məşğul etmişdi.

O, gözlərini yumdu, lakin dərhal qulaqlarında top güllələri, yaylım atəşləri, araba təkərlərinin taqıltısı gurlamağa başladı. Odur yenə də dağdan sap kimi uzanmış müşkaterlər enir, fransızlar atəş açır, qəlbinin şiddətlə çarpdığını hiss edir. O, Şmitlə yanaşı atını irəliyə sürür, güllələr nəşə ilə ətrafında fit çalır və o, uşaqlıqdan bəri hiss etmədiyini şiddətli bir həyat sevinci duyur. O ayıldı...

“Hə, bunlar hamısı olmuşdur!” – deyərək xoşbəxt, uşaq təbəssümü ilə gülümsədi və şirin yuxuya getdi.

¹ Deyirlər ki, pravoslavlar soyğunçuluqda çox doşətlidirlər.

² Qara gözləri xotrına

³ Öz aramızdır, özizim

⁴ Yaşayarsız, görürük.

Ertəsi gün o, gec ayıldı. Keçmişin hadisələrini təsəvvüründə canlandırarkən, hər şeydən əvvəl, bu gün imperator Fransla görüşməli olduğunu, hərbiyyə nazirini, nəzakətli Avstriya fliqel-adyutantını, Bilibini və dünən gecəki söhbətləri xatırladı. Saraya getmək üçün çoxdan geymədiyi mükəmməl parad paltarını geyərək əli sarınmış olduğu halda təzə, qıvrıq və gözəl bir şəkildə Bilibinin kabinetinə girdi. Kabinetdə diplomatik korpusdan dörd nəfər vardı. Səfərətin katibi knyaz İppolit Kuraginlə Bolkonski tanış idi. O biriləri ilə də Bilibin tanış etdi.

Bilibinin yanına gələn cənablar yüksək cəmiyyət adamları, cavanlar, zəngin, kefi kök adamlar idi. Venada da, burada da onlar ayrıca bir dəstə təşkil etmişdilər. Bu dəstənin sadıq başçısı olan Bilibin dəstəni bizimkilər, les notres adlandırırdı. Yalnız diplomatlardan ibarət olan bu dəstənin, deyərsən, özünün müharibə və siyasətlə heç bir əlaqəsi olmayan mənfəətləri, yüksək cəmiyyətə aid mənfəətləri vardı, onların bəzi qadınlara və dəftərxana işçilərinə münasibətlərində də qəribəlik vardı. Bu cənablar, deyərsən, knyaz Andreyi də öz adamları hesab edərək məmnuniyyətlə öz dəstələrinə qəbul etdilər (bu lütfü çox az adamlara edirdilər). Bir nəzakət və müsahibəyə girişmək üçün bəhanə olaraq, ona ordudan və müharibədən bir neçə sual verdilər, söhbət yenə də qeyri-müntəzəm, nəşəli zarafatlarla, dedi-qodularla uzanıb getdi. Birisi öz diplomat yoldaşının uğursuzluğundan danışaraq deyirdi:

– Qəribə burasıdır, qəribə burasıdır ki, baş nazir ona açıqca dedi ki, Londona təyin edilməklə sənin qulluğun böyüdü, bunu nəzərdə tut. Onun nə hala düşdüyünü təsəvvür edirsinizmi!

– Lakin, cənablar, hər şeydən pis orasıdır ki, Kuragini deyirəm, ona bədbəxtlik üz verib, bu Don-Juan, bu müdhiş adam da bu haldan istifadə edir.

Knyaz İppolit, ayaqlarını yuxarı qaldıraraq, Volter kreslosunda oturmuşdu. O güldü.

– *Parlez-moi de ça!*, – dedi.

– *Ay Don-Juan!* – *Ay ilan!* – deyərək sözlər eşidildi.

Bilibin knyaz Andreyə müraciətlə:

¹ Məno satışmayın.

– Bolkonski, siz bilmirsiniz, bu adamın qadınlar arasında gördüyü işlərin yanında, bütün fransız ordusunun (az qalmışdı – rus ordusunun deyəcəkdim) dəhşətləri bir heç dərəcəsinə qalar.

Knyaz İppolit:

– *La femine est la compagne de l'homme*¹ – dedi və yuxarı qaldırılmış ayaqlarına lornetlə baxdı.

Bilibin və bizimkilər İppolitin gözlərinə baxaraq gülüşdülər. Knyaz Andrey gördü ki, (etiraf etməlidir) az qala arvadına qarşı qışqanmağa başladığı bu İppolit, bu cəmiyyətin təlxəyidir. Bilibin yavaşca Bolkonskiyə:

– Yox, mən sizi Kuraginlə tanış edəcəyəm. O, siyasətdən danışanda qiyamət olur, görməli vücuddur.

O, İppolitin yanında oturdu və alını qırıqşıraraq onunla siyasətdən danışmağa başladı. Knyaz Andrey və başqaları onları araya aldılar.

İppolit mənalı bir tərzdə hamını gözəndən keçirərək:

– *Le cabinet de Berlin ne peut pas exprimer un sentiment d'alliance... sans exprimer... comme dans sa dernière note... vous comprenez... vous comprenez... et puis si sa majesté l'empereur ne déroge pas au principe de notre alliance...*²

O, knyaz Andreyin öləndən tutaraq:

– *Attendez, je n'ai pas fini... Je suppose que l'intervention sera plus forte que la non-intervention. Et... o susdu. – On ne pourra pas imputer à la fin de non recevoir notre dépêche du 18 novembre. Voilà comment tout cela finira*³.

O, Bolkonskinin əlini buraxdı və bununla da indi artıq sözünü tamamilə qurtarmış olduğunu göstərdi.

Bilibin:

– *Demoshènes, je te reconnais au caillou que tu as caché dans ta bouche d'or!*⁴ – dedi və sevincindən başında şapka şəklində olan tükləri hərəkətə gəldi.

¹ Qadın kişinin rəfiqəsidir.

² Berlin kabineti. Son notasındakı kimi... İfadə etməsə... İttifaq haqqında öz rəyini ifadə edə bilməz... Anlayırsınız mı?... Anlayırsınız mı?... Sonra əgər imperator həzrətləri ittifaqımızın prinsiplərini dəyişməsə...

³ Durun, mən qurtarmadım... Mənə elə gəlir ki, müdaxilə işə qarışmamaqdan daha mühüm olacaq və... 18 noyabr hesab etmək olmaz. Bütün bunlar qurtaracaq.

⁴ Demosfen, mən səni, qızıl ağızında gizlətdiyin daşdan tanıyıram.

Hamı gülüşdü. İppolit hamıdan bərk gülürdü. Deyəsən, o əzab çəkir, boğulur, lakin daima hərəkətsiz olan üzünü əyən vəhşi qəh-qəhədən özünü ala bilmirdi.

Bilibin:

– Bilirsinizmi, cənablar, – dedi. – Bolkonski mənim evimdə, burada Brünnədir və qonaqdır, mən də onu buradakı həyatın nəşələri ilə bacardığım qədər tanış etmək istəyirəm. Əgər biz Venada olsaydıq, asan olardı, lakin burada, *dans ce vilain trou morale*¹, daha çətindir, mən sizdən yardım diləyirəm. *Il faut lui faire les honneurs de Brünn*². Siz teatrı üzərinizə götürün, mən cəmiyyəti, siz isə, İppolit, əlbəttə, qadınları.

Bizimkilərdən birisi barmaqlarının ucunu öpərək:

– Ameli, o gözəl qadını ona göstərməlidir! – dedi.

Bilibin:

– Ümumiyyətlə, – dedi, – bu qansoran əsgəri daha insanpərvər simalarla tanış etməlidir.

Bolkonski saata baxaraq:

– Cənablar, sizin qonaqpərvərliyinizdən, cəhətdən ki, istifadə edə bilməyəcəyəm, indi getməliyəm, vaxtdır.

– Haraya?

– İmperatorun yanına.

– O! o! o!

– Elə isə, sağ ol, Bolkonski! Sağ ol, knyaz, nahara tez gəlin, – deyərək əsərlər eşidildi. – Biz sizi əvəz edirik.

Bilibin Bolkonskini dəhlizə qədər ötürərək:

– İmperatorla danışarkən ərzaq və marşrut haqqındakı qaydaları mümkün qədər tərifləməyə çalışın, – dedi.

Bolkonski gülümsəyərək:

– Tərifləmək istərdim. Amma, deyəsən, bacarmayacağam, – dedi.

– Hər halda mümkün qədər çox danışın. Belə qəbulları o, çox sevdi, ancaq görəcəksiniz, özünü danışmağı sevmir və bacarmır.

¹ Bu murdar morav gölməsində

² Onu Brünnlə şərəfyab etməlidir.

Çıxışda imperator Frans müəyyən edilmiş yerdə, Avstriya zabitlərinin arasında dayanan knyaz Andreyin üzünə ancaq diqqətlə baxdı və uzun başı ilə ona işarə etdi. Çıxışdan sonra dünəni fliqel-adyutant imperatorun onunla görüşmək istədiyini nəzakətlə Bolkonkiyə xəbər verdi. İmperator Frans onu otağın ortasında qəbul etdi. Söhbətə başlamazdan əvvəl knyaz Andrey imperatorun sanki nə deyəcəyini bilməyib özünü itirdiyinə və qızardığına təəccüb etdi.

– Deyin görək, döyüş nə zaman başladı? – deyə imperator tələsik soruşdu.

Knyaz Andrey cavab verdi. Bu sualdan sonra imperator yenə eyni sadə suallar verdi: “Kutuzov salamətdirmi? Kremstdən nə vaxt çıxmısan?” və sairə. İmperator elə bir ifadə ilə danışdı ki, elə bil, onun bütün məqsədi yalnız müəyyən miqdarda sual verməkdən ibarət idi. Bu sualların cavabı isə aydın idi ki, onu maraqlandıra bilməzdi.

– Döyüş saat neçədə başladı? – deyə imperator soruşdu.

– Cəbhədə döyüşün saat neçədə başladığını əlahəzrətə əz edə bilməyəcəyəm, lakin mənim olduğum Dürenşteyndə ordu axşam saat altı radələrində hücumla başladı. – Bolkonki ruhlanaraq cavab verdi. O, bununla bütün görüb bildiklərinin, çoxdan başında hazır olan doğru təsvirini təqdim etməyə müvəffəq olacağını zənn edirdi.

Lakin imperator gülümsündü və onun sözünü kəsdi.

– Neçə mildir?

– Əlahəzrə, haradan haraya?

– Dürenşteyndən Kremse?

– Üç mil yarım, əlahəzrət.

– Fransızlar sol sahilə tərk edilərmidi?

– Kaşfiyatçıların verdiyi məlumatlara görə son hissələri gecə salar üzərində üzüb keçmişdir.

– Kremstdə kifayət edəcək qədər ələf varmı?

– Ələf lazımı qədər aparılmamışdır...

İmperator onun sözünü kəsdi:

– General Şmit saat neçədə öldürüldü?..

– Deyəsən, saat yeddədə.

– Saat yeddədə. Çox təəssüf! Çox təəssüf!

İmperator təşəkkür etdiyini söylədi və təzim etdi. Knyaz Andrey çıxdı və dərhal saray əhli ilə əhatə edildi. Hər tərəfdən ona nəvazişli

gözlər baxır və nəvazişli sözlər eşidirdi. Dünəni fliqel-adyutant, onu sarayda qalmadığı üçün məzəmmətləyir və öz evini təklif edirdi. Hərbiyyə naziri yaxınlaşmış, imperatorun onu 3-cü dərəcəli Marya-Tereza ordeni ilə təltif etməsi münasibəti ilə təbrik etdi. İmperatriçənin kamergeri onu əlahəzrət imperatriçənin yanına dəvət etdi. Ershersogina da onu görmək istəyirdi. O, kimə cavab verəcəyini bilmədən, bir neçə dəqiqə düşüncələrini toplamağa çalışdı. Rus səfəri onu çiyindən tutub pəncərəyə tərəf çəkdi və onunla danışmağa başladı.

Bilibinin dediklərinə baxmayaraq, onun gətirdiyi xəbər sevinclə qəbul edilmişdi. Təşəkkür ayini təyin edildi. Kutuzov böyük Marya-Tereza xaçı ilə təltif edilmiş və bütün ordu mükafat almışdı. Bolkonki hər tərəfdən dəvət edilirdi, o, bütün günü baş Avstriya əyanlarını ziyarət etməli idi. Knyaz Andrey ziyarətlərini axşam saat beşdə bitirib, döyüşdə iştirakı və Brünne gölməsi haqqında atasına yazacağı məktubu xəyalında tərtib edərək Bilibinin yanına qayıdırdı. Bilibinin yaşadığı evin eyvanı qarşısında yarısına qədər əşya yüklənmiş bir araba dayanmışdı. Bilibinin xidmətçisi Frans da çamadanı güclə daşıyaraq qapıdan çıxdı.

Knyaz Andrey Bilibinin yanına getmədən, yola kitab ehtiyatı görmək üçün, kitab dükanına gedib xeyli yubanmışdı.

Bolkonki:

– Nə olmuşdur? – deyə soruşdu.

Frans çamadanı güclə arabaya aşırıraq cavab verdi:

– *Ach Erlaucht, – wir ziehen noch weiter. Der Bösewicht ist schon wieder hinter, uns her!*

– Nə olmuş? Nə? – deyə knyaz Bolkonki soruşdu.

Bilibin onunla üz-üzə gəldi. Bilibinin həmişə sakit olan üzündə həyəcan vardı.

– Non, non, avouez que c'est charmant, – dedi, cette historie du pont de Thabor (Vyanada körpü). *Ils l'ont passé sans coup férir!*

Knyaz Andrey heç bir şey anlamırdı.

– Haradan gəlirsiniz ki, şəhərdə hər bir arabacının bildiyi bir şeyi bilmirsiniz?

– Ershersoginyanın yanından gəlirəm. Orada heç bir şey eşitmədim.

¹ Ah, conab knyaz! Biz çox uzaqlara gedirik. Bəla bizi addım-addım təqib edir (alm.).

² Yox, yox, etiraf edin ki, bu Tabor körpüsü məsələsi çox gözəl bir şeydir. Onlar bunu müqavimətsiz keçmişlər.

– Hər yerdə yol tədarükündə olduqlarını da görmədin?
– Görmədim... Axı nə olmuşdur? – deyər knyaz Andrey səbir-sizliklə soruşdu.

– Nə olmuşdur? O olmuşdur ki, fransızlar Auerspergin müdafiə etdiyi körpünü keçmişlər, körpü də partladılmamışdır, belə ki Mürat indi Brünna yolunda at çapır, onlar bu gün-sabah burada olacaqlar.

– Necə yəni burada olacaqlar? Necə ki, körpü partladılmamışdır, axı oraya mina basdırılmışdı.

– Onu mən sizdən soruşuram? Bunu heç kəs, Bonapart özü belə bilmir.

Bolkonski çiyinlərini oynatdı.

– Əgər körpü keçilmişsə, demək, ordu da məhv oldu, ordunun yolu kəsilmiş olacaqdır, – dedi.

– Elə məsələ də burasındadır, – Bilibin cavab verdi. – Dinləyin! Dediym kimi, fransızlar Venaya girirlər. Hər şey öz qaydası ilə gedir. Səhəri gün, yəni dünən, Mürat, Lann və Belyar adlı cənab marşallar ata minib körpüyə tərəf yollanırlar (Baxın ha, hər üçü qas-konludur). Biri deyir, – cənablar, bilirsiniz ki, Tabor körpüsündə minalar və kontrminalar basdırılmış, körpünün qarşısında müdhiş bir *tête de pont*¹ və on beş min qoşun vardır, bu qoşuna körpünü partlatmaq və bizi irəli buraxmamaq tapşırılmışdır. Lakin əlahəzrət imperator Napoleon üçün çox xoş olardı ki, bu körpünü alaydıq. Üçümüz birlikdə gedib o körpünü tutaq. – O birilər də gedək deyirlər və gedib körpünü tuturlar, keçirlər və indi də bütün orduları ilə Dunayın bu tayında bizə, sizə və sizin nəqliyyat vasitələrinizə doğru hərəkət etməkdədirlər.

– Zərəfatı buraxın, – deyər knyaz Andrey məyus və ciddi bir tərzdə cavab verdi.

Bu xəbər knyaz Andrey üçün kədərli və eyni zamanda xoş idi.

Rus ordusunun belə ümitsiz bir vəziyyətdə olduğunu bilər-bilməz, onun başına belə bir fikir gəldi ki, rus ordusunu bu vəziyyətdən çıxarmaq ancaq onun, Andreyin taleyinə yazılmış bir məsələdir, bu həmin Tulondur ki, onu tanımayan zabitlər arasında çıxaracaq və ilk şan və şöhrət yolunu üzünə açacaqdır. Bilibini dinlərkən artıq Andrey orduya gəlib, hərbi şurada ordunu xilas edəcək yeganə rəyini öz dəyəyini və bu planın icrasının təkə ona tapşırılacağını təsəvvür edirdi. O:

– Zərəfatı buraxın, – dedi.

– Zərəfat etməm, – Bilibin davam etdi, – bundan daha doğru və qəmgin bir şey yoxdur. Bu cənablar körpüyə gəlirlər və ağ dəsmallarını qaldıraraq inandırırırlar ki, bərişiqdir, özləri də marşallardır, knyaz Auersperqlə danışığa gedirlər. Növbətçi zabit onları tete de pont-a buraxır. Onlar zabitə minlərcə Qaskon hədyanları söyləyirlər. Deyirlər ki, müharibə bitmişdir, imperator Frans Bonapartla görüş təyin etmişdir, onlar da knyaz Auersperi görmək istəyirlər və sairə. Zabit Auersperin dalınca adam göndərir. Bu cənablar zabitləri qucaqlayır, zərəfat edir, topların üstündə oturlurlar, o yandan isə fransız batalyonu duyulmadan körpüyə çıxır, partlayıcı şeylərlə dolu olan kisələri suya atır və tkte de pont-a yaxınlaşırlar. Nəhayət, general-leytenant, sevimli knyazımız Auersperq fon-Mautern gəlir. “Əziz düşmən! Avstriya ordusunun gözü, Türkiyə müharibələrinin qəhrəmanı! Düşmənçilik bitdi, biz bir-birimizə əl verə bilərik... İmperator Napoleon knyaz Auersperqin əhvalını bilmək arzusunda”. Bir sözlə, əbəs yerə qas-konlu olmayan bu cənablar Auersperqi ələvəzirlər ki, o, fransız marşalları ilə belə tez dostlaşmasına o qədər aludə olur, Müratın mantiyasına və dəvəquşu lələklərinə o qədər aldanır ki, *qu'il n'y voit que du feu, et oublie cela qu'il devait faire, faire sur l'ennemi*¹ (tez-tez danışmasına baxmayaraq, Bilibin bu mot-dan sonra, onu qiymətləndirmək üçün bir qədər dayanmağı unutmadı). Fransız batalyonu tete de pont-a yüyürür, topları bərkidir və körpünü zəbt edir. Yox, qərribə orasıdır ki, – Bilibin öz heqayəsinin gözəlliyi ilə həyəcanını soyudaraq davam edirdi, – minaları yandırmaq və körpünü partlatmaq üçün siqnal verəcək topun yanında qoyulmuş serjant, fransızların körpüyə tərəf yüyürdüyünü gördükdə, atəş açmaq istəyir, lakin Lann mane olur. Öz generalından daha ağıllı olan serjant Auersperqə yanaşır deyir ki: “Knyaz, sizi aldadırlar, fransızlar budur, gəlir!” Mürat serjanta danışmaq imkanı verilsə, işlərin pis olacağını görür. O, hiyləgər bir təəccüblə (həqiqi bir qaskonlu kimi) Auersperqə müraciət edir: “Dün-yada Avstriya intizamı kimi tərifi bir intizam görmədim, – deyir, – amma siz aşağı rütbəli bir adama sizinlə belə danışmağa icazə verirsiniz!” *C'est génial. La prince d'Auersperq se pique d'honneur et fait mettre le sergent aux arrêts. Non, mais avouez que c'est charmant toute*

¹ O ancaq onların atəşini görür və özünün düşməni qarşı açacağı atəşi yaddan çıxarır.

¹ Körpü istehkamu

*cerre histoire du pont de Thabor. Ce n'est ni bêtise, ni bêtise, ni lâcheté...*¹

Knyaz Andrey:

– *C'est trahison peut-être*², – deyə cəld onu gözləyən boz şincləri, yaralıları, bant tüstüsünü, atəş səslərini və qazanacağı şöhrəti xəyalında canlandırmağa başladı.

– Non plus. Cela met le cour dans de trop mauvais draps, deyə Bilibin sözüne davam etdi. Ce n'est ni trahison, ni lâcheté, ni betise; c'est comme a Ulm...

O ifadə axtararaq düşünən kimi oldu:

– *c'est... c'est du Mack. Nous sommes mackés*³, – deyə un mot dediyni və təzə mot, ağızlara düşəcəkdir mot dediyni hiss edərək nəticə vurdu.

Bu vaxtdək alında toplanmış qırışıqlar, bir məmnuniyyət əlaməti olaraq, açıldı və o, xəlif bir təbəssümlə dimaqlarına baxmağa başladı.

Birdən durub öz otağına yollanan knyaz Andrey mürciətlə dedi:

– Hara belə?

– Gedirəm.

– Haraya?

– Orduya.

– Siz ki, iki gün daha qalmaq istəyirdiniz.

– İndi isə bu saat gedirəm.

Knyaz Andrey yola düşmək haqqında əmr verərək öz otağına keçdi.

Bilibin onun otağına girərək:

– Bilirsinizmi, əzizim, – dedi, – mən sizin haqqınızda düşünürəm.

Nə üçün gedirsiniz?

Bu dəlilin möhkəmliyini isbat üçün onun üzündəki bütün qırışıqlar çəkildi.

Knyaz Andrey sualverici bir nəzərlə müsahibinə baxdı və heç bir söz demədi.

¹ Bu dahiyano bir işdir. Knyaz Auersperq özünü təhqir olunmuş hesab edir və serjantın hobs edilməsi əmrini verir. Yox, etiraf edin ki, bütün bu körpü hadisəsi çox gözəl bir işdir. Bu axmaqlıq da deyil, rəzalət də deyil.

² Bolka, xəyanətdir.

³ Yəni yox. Bu saray olduqca çətin bir vəziyyətə salır, bu nə xəyanətdir, no rəzalət və nə də axmaqlıq, bu Ulmda olduğu kimi, bu... bu məqəlləkdir. Biz maklaşmışıq...

– Nə üçün gedirsiniz? Bilirəm, siz düşünürsünüz ki, indi ordu təhlükədə olduğu bir zamanda, sizin vəzifəniz orduya çatmaqdır. Bunu anlayıram, *mon cher, c'est de l'hyroisme*¹.

Knyaz Andrey:

– Heç də yox, – dedi.

– Lakin siz *un philosophe*²-sınız, tamamilə elə olun, şeylərə o biri tərəfdən baxın, o zaman görərsiniz ki, sizin vəzifəniz, əksinə, özünü qorumaqdır. Bunu başqalarına, bundan artıqna ləyaqətləri olmayanlara buraxın... Geriyə qayıtmaq sizə əmr edilməmişdir, buradan da sizi buraxmırlar, demək, siz bizimlə qalıb bədbəxt taleyimizin sürüklədiyi yerə gedə bilərsiniz. Deyirlər, Olmyusa gedirlər. Olmyus isə çox sevimli bir şəhərdir. Bir yerdə mənim kolyaskamda rahatca gedərik.

Bolkonski:

– Bilibin, zarafatı boşlayın, – dedi.

– Mən sizinlə səmimi və dostanə danışırım. Mülahizə edin. Burada qala bildiyiniz halda, siz indi haraya və nə üçün gedirdiniz? Sizi iki şeydən biri gözləyir (o, üzünün dərisini sol gicgahı üzərində qırışdırdı), ya siz orduya çatmadan süll elan ediləcək, ya da bütün Kutuzov ordusu məğlub olub, özünü biabır edəcəkdir.

Bilibin öz dilemmasının sarsılmazlığını hiss edərək, üzünün qırışığını açdı.

Knyaz Andrey soyuq bir ifadə ilə:

– Bunu mülahizə edə bilmərəm, – dedi və düşündü: “Ordunu xilas etmək üçün gedirəm”.

Bilibin:

– *Mon cher, vous ktes un hyros*³ – dedi.

XIII

Həmin gecə Bolkonski hərbiyyə naziri ilə vidalaşib orduya yola düşdü. Ordunu harada tapacağını özü də bilmir və Kremsə gedən yolda fransızların əlinə keçəcəyindən qorxurdu.

Brünnədə bütün saray xalqı hazırlanmışdı və yüklər artıq Olmyusa göndərilməyə başlanmışdı. Eselsdorfun yaxınlığında knyaz Andrey rus ordusunun olduqca tələsik və olduqca nizamsız bir halda hərəkət

¹ Əzizim, bu qəhrəmanlıqdır.

² Filosof

³ Əzizim, siz qəhrəmansınız.

etdiyi yola çıxdı. Yol, yük arabaları ilə elə tutulmuşdu ki, minik arabasında getmək mümkün deyildi. Knyaz Andrey kazak roisindən at və kazak alıb, ac və yorğun bir halda arabaları qabaqlayaraq, baş ordu komandanını və öz yük arabasını axtarmağa getdi. Yolda orlunun vəziyyəti haqqında çox pis xəbərlər eşidirdi. İntizamsız bir halda qaçısan ordunun görünüşü də bu xəbərləri təsdiq edirdi.

*"Cette armée russe que l'or de l'Angleterre a transportée, des extrémités de l'univers, nous allons lui faire éprouver le même sort (le sort de l'armée d'Ulm)"*¹, – kampaniyanın başlanğıcından övvəl Bonapartın öz ordusuna verdiyi əmrin bu sözlərini xatırladı, bu sözlər onda həm də qəhrəmana qarşı bir heyrət, həm də təhqir olunmuş qürur hissi və şöhrət ümidi oyadırdı. "Bəlkə, ölməkdən başqa bir çarə qalmamışdır", – deyə düşündü. "Nə olar, lazım gələrsə, ölərəm. Mən bunu başqalarından pis etmərəm".

Knyaz Andrey özlərini itirmiş sonsuz komandalara, arabalara, hərbi avadanlığa, topxanaya və yenə də bir-birini qabaqlayan, palçıqlı yolu üç-dörd sıra ilə tutan müxtəlif arabalara, arabalara və arabalara nifrətlə baxırdı.

Hər tərəfdən, arxadan və irəlindən, qulaq eşitdikcə təkər səsləri, araba və top qundaqlarının gurultusu, at tapplısı, qamçı zərbəsi, "ho-ho" çığırtıları, əsgərlərin, xidmətçilərin və zabitlərin söyüşləri eşidilirdi. Yolun o tərəf-bu tərəfində tez-tez, gah yəhər-əsbabı götürülmüş və götürülməmiş at ölüsü, gah yanında tək əsgər oturub nə işə gözləyən qırıq arabalar, gah komandadan ayrılıb dəstə-dəstə qonşu kəndlərə gedərək toyuq-cücə, qoyun, ot və ya başqa şeylə doldurulmuş kisə daşıyan əsgərlər görünürdü. Eniş və yoxuşlarda izdiham daha da sıxlaşır, inilti və çığırtı ara vermədən davam edirdi. Dizlərinə qədər palçığa girmiş əsgərlər topları və arabaları əlləri ilə tutmuşdular. Qamçıları şappıldayır, atlar sürüşür, yan qaşıqlar qırılır və çığırtıdan boğazlar yırtılırdı. Hərəkəti idarə edən zabitlər atlarını arabaların arasından irəliyə və geriyə sürürdülər. Ümumi gurultu içərisində onların səsi zəif eşidilirdi və bu intizamsızlığın qarşısını almaq imkanına inanmadıqlarını üzlərindən görmək olurdu.

Bolkonski Bilibinin sözlərini xatırlayaraq *"Voilà le cher² pravoslav qoşunu"* – deyə düşündü.

¹ İngiltərə qızılı ilə dünyanın o başından buraya gələn bu rus ordusunun başına da (Ulm ordusunun başına gələn) qəzavü qədr gələcək".

² Budur, öziz

Knyaz Andrey adamların birisindən baş komandanın harada olduğunu soruşmaq üçün arabalara yanaşdı. Onun lap qarşısında, zahirən, evdə düzəldilmiş, yarım kabriolyot, yarım kolyaska kimi bir şey, qərribə bir araba gedirdi. Arabanı bir əsgər sürürdü, içində meşin kibitgə altında, önlüyün arxasında başı-gözü dəsmallarla bağlı bir qadın oturmuşdu. Knyaz Andrey yanaşdı əsgərə sual vermək istəyirdi ki, birdən kibitgədə oturan qadının acı fəryadı diqqətini cəlb etdi. Bu kiçik kolyaskanın sürücüsü olan əsgər o biri arabaları ötmək istədiyi üçün, arabaları idarə edən zabit onu vurur, qamçı işə arabanın önlüyünə deyirdi. Qadın zil bir səslə çığırıldı. Knyaz Andreyi görər-görməz başını önlüyün altından çıxarıb xalı çəsnili yaylığın altından çıxan ariq əllərini silkələyərək bağırdı:

– Adyutant! Cənab adyutant!.. Allah xatirinə, kömək edin... Bu necə işdir?.. Mən 7-ci yeqer alayı feldşerinin arvadıyam... Bizi qoy-murlar, dala qalıb özümüzü-küləri itirmişik...

Hirsələnmiş zabit əsgərin üstünə çığırıldı:

– Başını fətir kimi yastırlaram, döndər! İfrtəni də döndər dala.

Feldşer arvadı bağırıldı:

– Cənab adyutant, kömək edin, bu necə işdir?

Knyaz Andrey zabitə yaxınlaşaraq:

– Lütfən, bu arabanı buraxın. Görmürsünüzümü, qadıncıdır?

Zabit ona baxdı və cavab vermədən yenə əsgərə tərəf dönüb:

"Qabağa keçməyi mən sənə göstərəm... Geri!.." – dedi.

Knyaz Andrey dodaqlarını sıxaraq təkrar etdi:

– Buraxın, sizə deyirəm.

– Sən kimsən? – deyə zabit birdən sərxoş bir çilgünlüqlə bağırdı.

– Sən kimsən? Sən (o, sən sözünü daha ucadan deyirdi) roissən, nəsən? Burada rəis mənəm, sən deyilsən. Geriyə bas, fətir kimi yastırlaram, – yenə də təkrar etdi.

Bu ifadə, deyəsən, zabitə xoş gəlirdi.

– Adyutanti yaman kəsdi ha, – arxadan bir səs eşidildi.

Knyaz Andrey zabitin nə dediyini bilməyərək, səbəbsiz bir sərxoşluq halı keçirdiyini gördü. O gördü ki, onun kibitgədə oturan feldşer arvadına havadar çıxması, dünyada ən çox qorxduğu və *ridicule*¹ deyilən şeylə doludur, lakin instinkt ona başqa şey deyirdi. Zabit sən sözlərini deyib qurtarmamışdı ki, knyaz Andrey qəzəbindən üzü eybəcərleşmiş halda ona yanaşdı qamçısını yuxarı qaldırdı:

¹ Güllünə

– Bura-xı-nız! – dedi.

Zabit əlini salladı və tələsik atını sürüb uzaqlaşdı.

– Bütün intizamsızlığı törədən bunlardır, bu qərargah adamlarıdır, – deyə mırıldandı. – Necə bilirsiniz, edin.

Knyaz Andrey tələsik, başını belə qaldırmadan onu xilaskar adlandıran feldşer arvadından aralandı və bu təhqiramiz səhnənin bütün xırda təfərrüatını nifrətlə xatırlayaraq, atını səyirdib baş komandanın olduğu kəndə sürdü.

Kəndə girdikdə atdan düşüb heç olmasa bir dəqiqə dincəlmək, bir şey yemək və onu narahat edən təhqiramiz fikirləri aydınlaşdırmaq niyyəti ilə birinci evə yanaşdı.

“Bu qoşun deyil, əclaflar yığındır”, – deyə düşünə-düşünə birinci evin pəncərəsinə yanaşarkən, tanış bir səs onu çağırdı.

O döndü. Kiçik pəncərədən Nesvitskinin gözəl üzü bayıra çıxmışdı. Nesvitski sulu ağzında bir şey çeynəyə-çeynəyə əllərini yel-ləyib onu yanına çağırır:

– Bolkonski, Bolkonski, eşitmirsənmi? Tez gəl, – deyə bağırırdı.

Evə girərkən knyaz Andrey, Nesvitskini və daha başqa bir adyutanti nə işə yeyən gördü. Onlar tez Bolkonskidən yeni əhvalatdan xəbəri olub-olmadığını soruşdular. Knyaz Andrey çox yaxşı tanış olduğu bu simalarda bir təşviş və rahatsızlıq ifadəsi duydu. Bu ifadə Nesvitskinin həmişə gülər üzündə daha aydın oxunurdu.

Bolkonski:

– Baş komandan haradadır? – deyə soruşdu.

– Burada, o evdə, – adyutant cavab verdi.

– Sülh və təslim olmaq xəbəri doğrumudur? – Nesvitski soruşdu.

– Mən sizdən soruşuram. Mən heç bir şey bilmirəm, ancaq onu bilərəm ki, zorla gəlib sizi tapmışam.

Nesvitski:

– Bizim işimiz fırqdır, qardaş! Dəhşətdir! Taqırımı boynuma alıram, qardaş. Maka güldük, amma özümüz ondan da pis günə qaldıq, – dedi. – Yaxşı, otur, bir şey ye.

O biri adyutant:

– İndi, knyaz, – dedi, – araba-filan tapmazsınız, sizin Pyotr da, Allah bilir hayandadır.

– Baş mənzil haradadır?

– Snaymda gecələyirik.

Nesvitski:

– Mən özümü, – dedi, – elə yükləmişəm ki, çəkmək üçün iki at lazımdır, taylarımı çox gözəl bağlamışlar. Lap Boqem dağlarından aşib keçmək olar. İşlər fənadır, qardaşım. – Nesvitski knyaz Andreyin Leyden bankasına toxunmuş kimi diksindiğini görüb: – Sən xəstə-sənmi, nədir? Niyə belə titrəyirsen? – deyə soruşdu.

– Heç, – deyə knyaz Andrey cavab verdi.

O, bu dəqiqə bir az əvvəl feldşer arvadı ilə fərşat zabiti arasındakı toqquşmanı xatırlamışdı.

– Baş komandan burada nə iş görür?

– Heç anlamıram, – Nesvitski cavab verdi.

Knyaz Andrey:

– Mən yalnız bir şey anlayıram ki, bunlar hamısı rəzalətdir, rəzalət, rəzalət, – deyə-deyə baş komandanın düşüüyü evə getdi.

Knyaz Andrey Kutuzovun minik arabasının məiyyətin və bir-biri ilə ucadan danışan kazakların yorğun minik atlarının yanından keçərək, dəhlizə girdi. Knyaz Andreyə deyildiyi kimi, Kutuzov özü knyaz Baqration və Veyroterlə daxmada idi. Veyroter ölmüş Şmiti əvəz edən Avstriya generalı idi. Dəhlizə kiçik Kozlovski katibin qarşısında çöməlib oturmuşdu. Katib üzüqüylü qoyulmuş cəlləyin üstündə mundirinin qollarını qatlayaraq tələsik yazırdı. Kozlovskinin üzü yorğun idi, deyəsən, o da gecə yatmamışdı. O, knyaz Andreyə baxdı, lakin başı ilə olsa da salam vermədi.

Kozlovski katibə diqqət edərək:

– İkinci xətt... yazdın? Kiyev qrenadyoru, Prodolski...

Katib Kozlovskiyə dönərək, nəzakətsiz və acıqlı bir tərzdə:

– Hörmətli cənab, çatışdırı bilmirəm, – dedi.

Bu zaman qapının arxasından Kutuzovun qızğın və narazı səsi eşidilirdi, naməlum bir adamın səsi Kutuzovun səsinə kəsirdi. Bu səslərin ahəngindən, Kozlovskinin ona belə etinasızca baxmasından, yorğun katibin nəzakətsizliyindən, katib ilə Kozlovskinin baş komandana belə yaxın, döşəmə üzərində, cəlləyin yanında oturmalarından, at saxlayan kazakların evin pəncərəsi altında ucadan gülüşmələrindən – bütün bunlardan knyaz Andrey mühüm və bədbəxt bir hadisə baş verəcəyini hiss etdi.

Knyaz Andrey təkidlə Kozlovskiyə bir neçə sual verdi.

Kozlovski:

– Knyaz, bu saat Baqrationa dispozisiya yazıq, – dedi.

– Bəs təslim olmaq.

– Elə şey yoxdur, vuruşmaq əmri verilmişdir.

Knyaz Andrey arxasından səslər gələn qapıya tərəf yönəldi. Lakin o, qapını açmaq istərkən otaqdakı səslər kəsildi, qapı özü açıldı və şişkin sifətli, qartal burunlu Kutuzov astanada göründü. Knyaz Andrey Kutuzovun lap qarşısında durmuşdu, lakin baş komandanın yeganə işıqlı gözünün ifadəsindən görünürdü ki, düşüncə və qayğı onu, gözünü qapayacaq dərəcədə məşğul etmişdir. O öz adyutantının düz üzünə baxır və onu tanıyırdı.

– Hə, nə oldu, bitirdinmi? – deyə Kozlovskiyə müraciət etdi.

– Bu dəqiqə, əlahəzrət.

Boyu çox uca olmayan, şərq tipli, möhkəm və hərəkətsiz simaya malik, quru, lakin hələ qoca olmayan Baqraton baş komandanın dalınca çıxdı.

Knyaz Andrey zərfi uzadaraq, xeyli ucadan:

– Müsəidənizlə gəldim, – deyə təkrar etdi.

– Hə, Venadanmı? Yaxşı. Sonra, sonra!

Kutuzov Baqratonla eyvana çıxdı.

Kutuzov Baqratonla: – Knyaz, əlvida, – dedi. – İsa köməyin olsun.

Böyük qələbələrə çatmanızı təmənna edirəm.

Birdən Kutuzovun üzü yumşaldı və gözlərində yaş göründü. O, sol əli ilə Baqratonu özünə tərəf çəkdi və üzük olan sağ əli ilə, ehtimal ki, adəti olan bir hərəkətlə onu dualadı və şişkin yanağını ona uzatdı, Baqraton isə onun yanağını deyil, boynunu öpdü.

– İsa köməyin olsun! – Kutuzov kolyaskaya yanaşdı və Bolkonkiyə müraciətlə: – mənimlə otur, – dedi.

– Əlahəzrət, mən burada qalıb fayda verməyi arzu edərdim. Knyaz Baqratonun dəstəsində qalmağıma icazə verin.

Kutuzov:

– Otur, – dedi və knyaz Bolkonskinin yubandığını görüb:

– Yaxşı zabit mənim özümə də lazımdır, özümə də lazımdır, – deyə əlavə etdi.

Onlar kolyaskaya minib bir neçə dəqiqə dinməz-söyləməz getdilər.

Kutuzov Bolkonskinin qəlbindəkilərdən xəbər tutmuş kimi, öz nüfuzedicisi qoca ifadəsi ilə:

– Hələ irəlidə çox şeylər olacaq, çox şeylər olacaq, – dedi. – Sabah onun dəstəsinin onda biri geriyyə qayıtsa, mən Allaha şükür edərəm,

– Kutuzov özü-özü ilə danışmış kimi əlavə etdi.

Knyaz Andrey Kutuzova baxdı və yarım arşın özündən aralıda, Kutuzovun gicgahında təmiz yuyulmuş bir çapıq yeri ixtiyarsız olaraq nəzərinə çarpdı. İsmayıl gülləsi onun başını və gözünün birisini dəlməşdi. “Doğrudur, insanların qırılması haqqında onun belə sakit danışmağa haqqı vardır” – deyə Bolkonski düşündü.

– Ona görə də mən o dəstəyə göndərilməmi rica edirəm, – dedi.

Kutuzov cavab vermədi. Sanki o, dediklərini unutmuş və düşün-cəyə dalararaq oturmuşdu. Kolyaskanın yumşaq yayları üzərində mün-təzəm surətdə yurğalanan Kutuzov, beş dəqiqə sonra knyaz Andreyə müraciət etdi. Üzündə həyəcandan iz belə yox idi. O, incə bir istehza ilə knyaz Andreydən imperatorla görüşünün təfəsilatını, Krems işi haqqında sarayda eşidilən rəyləri və bəzi ümumi qadın tanışlarını soruşdu.

XIV

Kutuzov noyabr ayının 1-də öz kəşfiyyatçısı vasitəsilə bir məlumat almışdı. Bu məlumat onun komandası altında olan ordunu tamamilə çıxılmaz bir vəziyyətdə qoymuşdu. Kəşfiyyatçı xəbər vermişdi ki, fransızlar böyük bir qüvvə ilə Vena körpüsünü keçib, Kutuzovun Rusiyadan gələn qoşunla birləşəcəyi yola hərəkət etməkdədirlər. Kutuzov Kremsdə qalmaq qərarına gəlsə idi, Napoleonun yüz əlli minlik ordusu onun bütün birləşmə yolunu kəsəcək, onun qırx minlik yorğun-argın ordusunu əhatə edəcəkdə, o da Makın Ulmda düşdü-yü vəziyyətə düşəcəkdə. Kutuzov Rusiyadan gələn qoşunla birləşmə yolundan əl çəksə idi, o, düşmənin mükəmməl qüvvəsindən özünü müdafiə edərək, yolsuz bir halda məchul Boqhem dağları ölkəsinə girməli və Buksqvedenlə birləşmək ümidindən tamamilə əlini üzməli idi. Yox, əgər Kutuzov Krems yolu ilə geriyyə çəkilsə, Olmyusda Rusiyadan gələn qoşunla birləşmək qərarına gəlsə idi, o, bu yolda Venada körpünü keçən fransızlar tərəfindən qabaqlanacaq və bu surətdə yük və arabaların ağırlığına dözərək, yürüş vəziyyətində döyüşmək, həm də özündən üç dəfə qüvvətli və onu hər iki tərəfdən əhatə edən bir düşmənlə döyüşmək məcburiyyətində qalacaqdı.

Kutuzov sonuncu çıxış yolunu seçdi.

Kəşfiyyatçının verdiyi məlumata görə, fransızlar Venada körpünü keçərək, Kutuzovun geriyyə çəkildiyi yolda, yüz verstdən daha çox irəlidə olan Snaym şəhərinə sürətlə hərəkət edirdilər. Snayma fran-

sızlardan tez çatmaq, ordunu xilas etmək üçün böyük bir ümid öldü etmək demək idi. Fransızların Snayma daha tez çatmasına imkan vermək isə, bütün ordunu Ulmda olduğu kimi mütəq rüsvay və ya tamamilə tələf etmək olardı. Lakin fransızları bütün ordu ilə birlikdə qabaqlamaq mümkün deyildi. Fransızların Venadan Snayma qədər olan yolu rusların Kremsdən Snayma qədər olan yolundan həm qısa, həm də yaxşı idi.

Məlumat alınan gecəsi Kutuzov Baqrationun dörd minlik avanqardını sağa, dağ yolu ilə Krems – Snaym yolundan Vena – Snaym yoluna göndərdi. Baqration dincəlmədən bu yolu getməli, üzü Venaya, arxası isə Snayma olaraq dayanmalı idi. Fransızları qabaqlamağa müvəffəq olduqda isə, onları bacardıqca çox yubandırmalı idi. Kutuzov özü isə bütün ağırlıqlarla Snayma hərəkət etdi.

Baqration ac, çılpaq əsgərlərlə yolsuz dağlarla fırtınalı gecədə qırx beş verst yol getdikdən və adamlarının üçdə biri yorulub geridə qaldıqdan sonra, Qollabruna yaxınlaşb Venadan Qollabruna gələn fransızlardan bir neçə saat əvvəl Vena – Snaym yoluna çıxdı. Snayma çatmaq üçün Kutuzov hələ öz arabaları ilə bir gecə-gündüz yol getməli idi, ödə ki, ordunu xilas etmək üçün Baqration dörd min ac və əldən düşmüş əsgər ilə Qollabrunda rast gəldiyi bütün düşmən ordusunun qarşısını günlərlə saxlamalı idi, bu isə aydındır ki, mümkün deyildi. Lakin qərübə tale mümkün olmayan şeyi mümkün etdi. Vena körpüsünü döyüşsüz fransızların əlinə verən kələyin uğuru Müratı şirnikdirdiyi üçün o, Kutuzovu da aldatmaq istədi. Mürat Snaym yolunda Baqrationun zəif dəstəsinə təsadüf edib, bunu Kutuzovun bütün ordusu zənn etdi. Bu ordunu mütəq əzmək üçün o, Vena yolunda geridə qalmış qoşunu gözləmək qərarına gəldi və hər iki tərəfin qoşunlarının öz vəziyyətlərini dəyişdirməməsi və yerlərindən tərpənməməsi şərtlə üçgünlük barışıq təklif etdi. Mürat inandırmağa başladı ki, artıq sülh haqqında danışıq gedir, ödə ki, nahar yerə qan tökülməsən deyər barışıq təklif edir. Ön cəbhədə duran Avstriya generalı qraf Nostis Müratın elçilərinə inandı və Baqrationun dəstəsinin qabağını açıq buraxaraq gəriyə çəkildi. O biri elçi də sülh haqqındakı danışıq xəbərini vermək və rus qoşununa üç günlük barışıq təklif etmək üçün rus ordusu içərisinə gəldi. Baqration barışıq təklifini qəbul edib-ətməməyi bacarmadığını bildirdikdən sonra, ona edilən təklif haqqında öz adyutantu ilə Kutuzova xəbər göndərdi.

Vaxtdan istifadə etmək, Baqrationun yorğun-argın dəstəsinə istirahət vermək və arabaları, cəbbəxanaları (bunların hərəkətindən fransızların xəbəri yox idi) Snayma doğru heç olmasa bir çapaxana irəliləmə bilmək üçün barışıq Kutuzovun əlində yeganə bir vasitə idi. Barışıq təklifi ordunu xilas etmək üçün yeganə və gözlənilməz bir imkan yaradırdı. Bu xəbəri alar-almaz, Kutuzov dərhal yanındakı general-adyutant Vinsengerodeni düşmən düşərgəsinə göndərdi. Vinsengerode barışıq qəbul etməklə bərabər, onlara təslimolma şərtlərini də təklif etməli idi. Kutuzov isə bütün ordu arabalarının hərəkətini Krems-Snaym yolu ilə mümkün qədər tələsdirmək üçün öz adyutantlarını gəriyə göndərdi. Baqrationun yorğun-argın, ac dəstəsi təkbəşinə, arabaların və bütün ordunun hərəkətini gizləyərək, özündən səkkiz dəfə güclü olan düşmənin qarşısında hərəkətsiz olaraq durmalı idi.

Kutuzovun gözlədiyi oldu, bir tərəfdən, heç bir şeyə məcbur etməyən təslim olmaq təklifi arabaların bir hissəsinin keçib getməsinə fürsət verdi, o biri tərəfdən isə Müratın səhvinin üstü çox tez açıldı. Qollabrunun 25 verstliyindəki Şenbrunnunda Bonapart Müratın raportunu, barışıq və təslim layihəsini alar-almaz yalanı anlayıb Mürata belə bir məktub yazdı:

"Au prince Murât. Sehoenbrunn, 25 brumaire eu 1805 à huit heures du matin.

"Ilm'est impossible de trouver des termes pour vous exprimer mon mécontentement. Vous ne commandez que mon avant-garde et vous n'avez pas le droit de faire d'armistice sans mon ordre. Vous me faites perdre le fruit d'une campagne. Rompez l'armistice sur le champ et marchez à l'ennemi. Vous lui ferez déclarer, que le général qui a signé cette capitulation, n'avait pas le droit de le faire, qu'il n'y a que l'empereur de Russie qui ait ce droit,

"Toutes les fois cependant que l'empereur de Russie ratifierait la dite convention, je la ratifierai; mais ce n'est qu'une ruse. Marchez, détruisez l'armée russe... vous êtes en position de prendre son bagage et son artillerie.

"L'aide de camp de l'empereur de Russie est un... Les officiers ne sont rien quand ils n'ont pas de pouvoirs: celui-ci-n'en avait point... Les Autrichiens se sont laissés jouer pour le passage du

pont de Vienne. vous vous laissez jouer par un aide de camp de l'Empereur.

*Napoléon*¹.

Bonapartin adyutantu atını var gücü ilə sürərək, bu müdhiş məktubu Mürata gətirirdi. Bonapart öz generallarına etimad etməyərək, ovu əldən buraxmaqdan qorxaraq, özü bütün qvardiya ilə müharibə meydanına hərəkət etdi. Baqrationun 4000 nəfərlik dəstəsi isə nəşə ilə tonqallar qalayıb qurunur, qızınur, üç gün içərisində ilk dəfə olaraq kaşa hazırlayırdı, dəstədəki insanlardan heç birisi bir az sonra başına nələr gələcəyini bilmir və bu barədə düşünmürdü də.

XV

Axşam saat dördə knyaz Andrey Kutuzova etdiyi ricanın üzərində təkid edərək Qrunta gəldi və özünü Baqrationa təqdim etdi. Bonapartin adyutantu hələ Müratın dəstəsinə gəlməmişdi və döyüş də başlanmamışdı. Baqrationun dəstəsində işin gedişindən kimsənin xəbəri yox idi, sülhdən danışıq, lakin onun mümkün olacağına inanmırdılar. Döyüşdən danışırdılar, lakin döyüşün də bu tezliklə başlanacağına inanmırdılar. Baqration Bolkonskini sevimli və inanılmış bir adyutant kimi tanıdığından, onu xüsusi bir lütf və inayətlə qəbul etdi, bu gün və ya sabah döyüş ehtimalı olduğunu ona anladı və döyüş zamanı yanında olmasına və yaxud arxada bulunub geri çəkilmək intizamına nəzarət etməsinə, – “bu da çox mühüm işlərdən birisi idi” – tam bir sərbəstlik verdi.

¹ “Prins Mürata. Şenbrunn, 25 bryumer, 1805-ci il, səhər saat 8.

“Öz narazılığımı sizə bildirmək üçün söz tapa bilmirəm. Siz yalnız mənim avanqardıma komanda edirsiniz və mənim əmrim olmadan barışıqə girişməyə haqqınız yoxdur. Siz məni bütün səfərin səmərələrini itirməyə məcbur edirsiniz. Dərhal barışıqə pozun və düşməne qarşı hərəkət edin. Siz ona elan edin ki, bu təslim aktını imzalayan generalım buna haqqı yoxdur, buna Rusiya imperatorundan başqa heç kəmin haqqı yoxdur.

“Əgər, işdir, Rusiya imperatoru bu sərə razı olsa, mən də razıyam, lakin bu hiylədən başqa bir şey deyil. Gedin, rus ordusunu məhv edin, onun arabalarını və top-tüfəngini ələ keçirmək sizin üçün asandır.

“Rus imperatorunun general-adyutantu fərdaqçdır... Əllərində hakimiyyət olmadığı üçün zabitlərin əhəmiyyəti yoxdur, onun da əlində hakimiyyət yoxdur... Avstriyalılar Vena körpüsünü keçən zaman aldanmışdılar, siz də rus imperatorunun adyutantına sizi öldürməyə yol verirsiniz.

Napoleon”.

– Amma bu gün, ehtimal ki, bir şey olmayacaq – deyərək Baqration knyaz Andreyə təskinlik vermiş kimi əlavə etdi.

Baqration belə düşündü: “Əgər bu xaç nişanı almaq üçün göndərilmiş adi qorargah işçilərindədirsə, o, arxada da mükafat ala bilər, yox əgər mənimlə olmaq istəyirsə, qoy olsun... cəsur zabitdirsə, işə yarar”. Knyaz Andrey heç bir cavab vermədən, tapşırıq verildiyi təqdirdə haraya gedəcəyini bilmək üçün cəbhəni gözmək və ordunun mövqeyini öyrənmək istədi. O, knyazdan icazə istədi. Dəstənin növbəti zabiti knyaz Andreyi müşayiət etmək istədiyini bildirdi. O, gözəl geyinmiş, şəhadət barmağında almaz üzüyü olan, fransızca pis, lakin həvəslə danışan gözəl bir kişi idi.

Hər tərəfdə sanki bir şey axtaran məhzun, düşgün zabitlər və kənddən qayıq, taxta-tuxta və çəpər daşayan əsgərlər görünürdü. Qorargah zabiti bu adamları göstərərək:

– Knyaz, bax bu camaatın öhdəsindən gəlmək olmur, – dedi. – Komandanlar onları başlı-başına buraxırlar. Budur burada, – deyərək markiantun çadırını göstərdi, – toplaşib otururlar. Bu gün səhər hamısını qovmuşdum, baxın, yenə doludur. Gedək, knyaz, onları qorxuzaq. Bir dəqiqə.

Yeməyə imkan tapmamış knyaz Andrey:

– Gedək, mən də ondan pendir və çörək alacağam, – dedi.

– Bəs nə üçün demədiniz, knyaz, mən sizə öz-üzü çörəyimi təklif edərdim.

Onlar atdan düşüb markiantun çadırına girdilər. Qızarmış və yorğun üzlü bir neçə zabit stol başında oturub, yeyir və içirdilər.

Qorargah zabiti eyni şeyin bir neçə dəfə təkrar etmiş bir adam kimi məzəmmətlə:

– Cənablar, bu nədir! – dedi. Axı işdən belə uzaqlaşmaq olmaz. Knyaz əmr edib ki, heç kəs getməsin. Amma, siz, cənab ştab-kapitan, – deyərək o, kiçikboylu, kirli, arıq topçu zabitinə müraciət etdi. Zabit çəkmələrini qurutmaq üçün markianta vermişdi, təkçə corabda olduğu halda, qeyri-təbii bir təbəssümlə gülərək, içəri girənlərin qarşısında durmuşdu.

– Kapitan Tuşin, heç utanırsınız? – qorargah zabiti davam etdi. – Siz, topçu olduğunuz üçün, görərk başqalarına nümunə olasınız, amma özünü çəkməsiniz, birdən həyəcan işarəsi verilə, çəkmə sizə nə vəziyyətdə qalarsınız. (Qorargah zabiti gülümsədi). Cənablar, buyurun öz yerinizə, hamınız, hamınız, – o, amirane bir səslə əlavə etdi.

Knyaz Andrey ştabs-kapitan Tuşinə baxaraq, ixtiyarsız olaraq gülümsədi, Tuşin dinmədən gülümsəyərək, yalın ayaqlarını götürüb-qoyaraq, iri, ağıllı və mehriban gözlərlə gah knyaza, gah da qərargah zabitinə sualedici bir nəzərlə baxdı.

Kapitan Tuşin sanki düşdüyü pis vəziyyəti zarafata salmaq üçün gülümsəyərək qorxa-qorxa:

– Əsgərlər deyirlər ki, ayaqyalın olanda adam daha cəld olur, – dedi.

Lakin hələ sözünü deyib qurtarmamışdan zarafatının yersiz olduğunu hiss etdi. O, pört oldu.

Qərargah zabiti ciddiyyətini mühafizə etməyə çalışaraq:

– Buyurun gedin, – dedi.

Knyaz Andrey bir də topçunun cüssəsinə nəzər yetirdi. Onda nə isə xüsusi, qətiyyətlə hərbiyə məxsus olmayan, nə isə bir qədər gül-məli, lakin olduqca cazibəli bir şey var idi.

Qərargah zabiti və knyaz Andrey ata minib uzaqlaşdılar.

Dalbadal gələn və gedən əsgərləri, müxtəlif komandaya məxsus zabitləri ötüb keçə-keçə və ya qarşılaya-qarşılaya kənddən çıxdılar, sol tərəfdə, yeni qazılmış təzə qırmızı torpaqlardan istehkam tikildiyini gördülər. Soyuq külək əsməsinə baxmayaraq, bir neçə batalyon əsgər yalın köynəkdə ağ qarnıclar kimi bu istehkamlarda əlləşirdilər, torpaq təpəsinin arxasından kürəklə ardıcıl qırmızı torpaq atanların kim olduğu görünmürdü. Onlar istehkama yanaşdılar, gözdən keçirdilər və yenə də uzaqlaşdılar. İstehkamin dal tərəfində istehkamdan gəlib dalbadal ayaqyoluna çıxan onlarla əsgərlərə rast gəldilər. Knyaz Andrey və qərargah zabiti bu üfunətli havadan uzaqlaşmaq üçün burunlarını tutub atlarını çapmağa məcbur oldular.

Növbətçi qərargah zabiti:

– *Voila l'agrément des camps, monsieur le prince*¹, – dedi.

Onlar qarşıdakı dağa çıxdılar. Bu dağdan artıq fransızlar görünürdü. Knyaz Andrey dayandı və baxmağa başladı.

Qərargah zabiti ön uca bir nöqtəni göstərərək:

– Budur, burada bizim batareyamız qoyulmuşdur, həmin çəkmə-siz oturan qəribə adamın batareyası, oradan hər yer görünür, gedək, knyaz, – dedi.

Knyaz Andrey qərargah zabitindən xilas olmaq istəyərək:

– Təşəkkür edirəm, daha tək gedirəm, zəhmət çəkməyin, rica edirəm, – dedi.

Qərargah zabiti dayandı, knyaz Andrey isə atını sürüb təkə getdi.

O, düşməne doğru irəlilədikcə, ordunun görünüşü get-gedə intizamlı və nəşəli olmağa başlayırdı. Ən çox intizamsızlıq və ümitsizlik Snaym qarşısındakı arabalarda idi, fransızların on verstliyində olan bu yer knyaz Andrey səhər keçmişdi. Qurutda da bir tələş və nədənsə, qorxu hiss edilirdi. Lakin knyaz Andrey fransızların xəttinə daha çox yanaşdıqca, ordumuzun görünüşü daha etimadlı bir şəkil alırdı. Şinelli əsgərlər sıraya düzülmişdilər. Feldfebel və taqım komandiri hər manqanın sonundakı əsgərin döşünə barmaqlarını vurub, əlini qaldırmasın əmr edərək, əsgərləri sayırdı. Ətrafa yayılmış əsgərlər odun, çırpı daşyib yst-üstə yığır, nəşə ilə gülüşür və danışırdılar, geyimli və çılpaq adamlar tonqalların yanında oturmuşdular, köynəklərini, patavalarını qurudur və ya çəkmələrini və şinellərini yamayırıdılar, qazanların və əspazların ətrafında toplaşmışdılar. Taqımlardan birində nahar hazır idi, əsgərlər tamarzı-tamarzı buğlanan qazanlara baxır və nümunəni gözləyirdilər. Taxta çanaqdakı nümunə naharı əspaz, öz balaqanı qabağında, tir üstündə oturmuş zabitə gətirdi.

Daha xoşbəxt olan o biri taqımda (çünki hamısında araq yox idi) əsgərlər enli kürəkli, çopur feldfebelin başına toplaşmışdılar, o, çəlləyi öyərək növbə ilə düzülmiş manerka qapaqlarına araq töküürdü. Dindar sifətli əsgərlər manerkaları ağızlarına aparıb boşaldır, ağızlarını yaxalayır və şinellərinin qolları ilə silərək, nəşəli halda feldfebelə uzaqlaşdırıdılar. Bütün üzler sakit idi, sanki bu işlər düşmən qarşısında, döyüş ərəfəsində, qoşunun ən azı yarısının tələf olma biləcəyi yerdə deyil, vətəndə, sakit bir düşərgə gözlənilən yerdə olurdu. Yeger alayını keçib Kiyev qrenadyorlarının sıralarına çatdıqda, eyni dinc zamanlara məxsus işlərlə məşğul olan qoçaq adamlar arasında hündürlüyü ilə başqalarından fərqlənən alay komandiri balaqanının yanında knyaz Andrey bir bölük qrenadyorla üz-üzə gəldi. Onların qarşısında çılpaq bir adam uzanmışdı. İki əsgər onu tutub müntəzəm surətdə elastiki çubuqları havaya qaldırır və dalbadal çılpaq adamın arxasına vururdu. Cəzalanın adam qeyri-təbii bir halda bağırırdı. Şişman bir mayor dəstənin qabağında gəzir və bağırıtıya qulaq asmayıb ara vermədən mütəmadi bir surətdə deyirdi:

– Oğurluq əsgər üçün rüsvayçılıqdır. Əsgər sədaqətli, nəcib və qoçaq olmalıdır. Öz qardaşından oğurlayanın heç namusu yoxdur, o, əclafın biridir. Bir də, bir də!

¹ Budur düşərgənin ləzzəti, knyaz

Yenə də elastiki zərbələr və çılğın, lakin riyakar çığırtdılar eşilirdi.

– Bir də, bir də, – mayor əmr edirdi.

Gənc zabıt üzündə heyrət və əzab ifadəsi atla keçən adyutanta sualedici bir nəzərlə baxaraq, cəzalanən əsgərdən uzaqlaşdı.

Knyaz Andrey irəli xəttə çıxıb, cəbhə boyu getməyə başladı. Düşmənin ordu sıraları bir-birindən aralı olaraq, sol və sağ cinahda durmuşdular, lakin ortada, səhər elçilərin keçdiyi yerdə sıralar o qədər yaxın idi ki, əsgərlər bir-birinin üzünü görür və bir-biri ilə danışa bilirdilər. Burada sıranı təşkil edən əsgərlərdən başqa, hər iki tərəfdə qərribə və yabançı düşməyə tamaşa edən və gülən bir çox maraqlı da dayanmışdı.

Sıraya yaxınlaşmağın qadağan edilməsinə baxmayaraq, rəislər səhər tezdən bu maraqlıları qova bilməmişdilər. Sırada duran əsgərlər, nadir bir şey göstərən insanlar kimi artıq fransızlara baxmır, ancaq gələnləri müşahidə edir və danışıq, növbənin dəyişməsinə gözləyirdilər. Knyaz Andrey fransızlara baxmaq üçün dayandı.

Bir əsgər zabitle bərabər sıraya yaxınlaşan fransız qrenadyoru ilə tez-tez və qızğın bir surətdə danışan rus müşketyor-əsgərini yoldaşına göstərərək deyirdi:

– Görürsən necə qırıldadır, fransız da ona dil çatdırı bilmir, hə, Sidorov, sən də başla görək!

Fransızca danışmaqda usta hesab olunan Sidorov:

– Dayan, qulaq as. Yaman danışır! – dedi.

Gülüşlərinin göstərdiyi əsgər Doloxov idi. Knyaz Andrey onu tanıdı və danışdığı sözlərə qulaq asmağa başladı. Doloxov öz taqım komandiri ilə bərabər alaylarının dayandığı sol cinahdan sıraya gəlmişdi.

Taqım komandiri qabağa əyilərək və bütün danışılan sözləri anlamağa çalışaraq, onu tələsdirirdi:

– Hə, bir də, bir də! Lütfən, tez ol. Nə deyir?

Doloxov taqım komandirinə cavab vermirdi, o fransız qrenadyoru ilə qızğın bir mübahisəyə girişmişdi. Onlar müharibədən danışdırlar, belə də olmalı idi. Fransız avstriyalıları ruslarla qarşıdıraraq, rusların təslim olub Ulmdan qaçdıqlarını isbat edirdi. Doloxov isə, rusların təslim olmadığını və fransızları məğlub etdiyini isbat edirdi.

Doloxov:

– Burada da sizi qovmağı bizə əmr etsələr, qovarıq, – deyirdi.

Fransız qrenadyoru isə:

– Çalşın ki, sizi bütün kazaklarınızla birlikdə əsir almasınlar, – deyər cavab verirdi.

Tamaşa edən və dinləyən fransızlar gülüşdülər.

Doloxov:

– Sizi Suvorov zamanında olduğu kimi rəqs etməyə məcbur edərlər, *on vous fera danser*¹ – dedi.

Fransızlardan birisi:

– *Qu'est-ce qu'il chante?*² – dedi.

Bir başqası keçmiş müharibələrdən bəhs edildiyini hiss edərək:

– *De l'histoire ancienne*³, – dedi. *L'Empereur va lui faire voir à votre Souvara, comme aux autres*...⁴

– Bonaparte... – deyər Doloxov başlamaq istədi, lakin fransız onun sözünü kəsdi.

– Bonaparte yoxdur. İmperator var! *Sacré nom*...⁵ – deyər fransız acıqla bağırdı.

– Allah vursun sizin imperatorunuzu!

Doloxov rusca, qaba, əsgərcəsinə söydü və silahını götürüb kənara çəkildi.

– Gedək, İvan Lukiç, – deyər taqım komandirinə müraciət etdi.

Sıradakı əsgərlər:

– Bax, bu da fransızca, – deyər səsləndilər, – Sidorov, sən başla görək!

Sidorov göz vurub fransızlara müraciətlə tez-tez anlaşılmaq sözlər yağdırmağa başladı:

– Kari, mala, tafa, safi, muter, kaska, – o öz səsinə ifadəli bir şivə verməyə çalışaraq qırıldadı.

– Ho, ho, ho! Ha, ha, ha, ha! Ux! Ux! – deyər əsgərlər arasında fransızlara da sirayət edən bir qəhqəhə qopdu ki, daha bundan sonra birce o qalırdı ki, tüfənglər boşaldılsın, mərmilər partladılsın və hər kəs tez dağılıb öz evinə getsin.

Lakin silahlar doldurulmuş halda yenə eyni dəhşətlə irəliləyər baxmaqda davam etdi və toparlaqdan açılmış toplar da əvvəlki kimi ağızlarını bir-birinə çevirmiş halda qaldı.

¹ Sizi rəqs etməyə məcbur edərlər.

² O, orada nə çalır?

³ Qədim əhvalatdır.

⁴ İmperator sizin Suvara və başqalarına həddini bildirir...

⁵ Tərəfçüsü mümkün olmayan bir hədə nidasıdır: toxmən "İonoto goloşon" deməkdir.

Knyaz Andrey sağ cinahdan tutmuş sol cinaha qədər bütün ordu xəttini gözdikdən sonra batareyaya qalxdı. Qərargah zabitanın deməyinə görə oradan bütün çöl görünürdü. Burada Andrey atdan düşdü və toparlaqdan açılmış dörd topdan ən kənardakının yanında dayandı. Topun önündə gözünən növbətçi-topçu təzimə hazırlanarkən, ona işarə olunduğunu görüb, müntəzəm və usandırıcı gəzinməsinə davam etdi. Topların arxasında toparlaqlar, bir az daha arxada atlar bağlanan dirəklər və topçuların tonqalları görünürdü. Sol tərəfdə, kənardakı topdan bir az aralı yeni hörülmüş alaıqdan zabıtlərin qızğın səsləri eşidilirdi.

Doğrudan da, batareyadan bütün rus ordusunun və düşmən ordusunun tutduğu sahənin çoxu görünürdü. Batareya ilə üzbəüz təpənin üfünündə Şenqraben kəndi görünürdü, sağında və solunda, üç yerdə tonqallardan qalxan tüstülərin arasında çoxlu fransız qoşunu görmək olardı, görünür ki, onların çoxu həmin kənddə və dağın arxasında idi. Kəndin solunda, tüstülər arasında, batareyaya oxşayan bir şey görünürdü, ancaq adı gözlə yaxşı seçmək mümkün deyildi. Sağ cinahımız çox dik bir yerdə yerləşmişdi, bu yüksəklik fransızların cəbhəsinə hakim idi. Burada piyadalarımız yerləşmişdi, ən kənarda isə draunlar görünürdü. Bizi Şenqrabəndən ayıran çaya tərəf gedən eniş və yoxuş tam mərkəzdə, Tuşinin batareyası olan yerdə, knyaz Andreyin cəbhəni nəzərdən keçirdiyi yerdə idi. Sol tərəfdən qoşunumuz meşəyə qədər uzanırdı, orada odun doğrayan piyadalarımızın tonqalları tüstülənirdi. Fransızların xətti bizimkindən geniş idi, aydın görünürdü ki, fransızlar asanlıqla bizi hər iki tərəfdən çevrəyə ala bilərlər. Səngərimizin arxası sıldırım və dərin bir dərə idi, buradan topçuların və süvarilərin geri çəkilməsi çətin idi. Knyaz Andrey topa dirsəkləndi və dəf-tərəsini çıxarıb, özü üçün qoşunların yerləşdiyi sahələrin planını çizdi. Baqrationa xəbər vermək məqsədilə iki yerdə karandaşla nişan qoydu. O, əvvələ, bütün topçuları mərkəzə toplamaq, ikincisi isə, süvariləri geriye, dərənin o biri tərəfinə keçirmək fikrində idi. Knyaz Andrey həmişə baş ordu komandanının yanında olduğundan, kütlələrin hərəkətini və ümumi əmrləri təqib etdiyindən və daima döyüşlərin tarixi təsviri ilə məşğul olduğundan, bu yaxında baş verəcək hadisədə də qeyri-ixtiyari gələcək müharibə hərəkətlərini ancaq ümumi şəkildə təsəvvür edirdi. Onun xəyalına yalnız aşağıdakı kimi

böyük təsadüflər gəlirdi. O, öz-özünə belə deyirdi: “Düşmən sağ cinahdan hücum edərsə, Kiyev qrenadyorları və Podolsk yeger alayı mərkəzden onlara kömək gəlməyə qədər öz cəbhələrini saxlamalı olacaqlar, yoxsa draunlar cinaha hücum edib onları məğlub edə bilərlər. Mərkəzə hücum etdikləri təqdirdə, biz bu yüksəklikdə mərkəzi batareyanı qurub onun arxasında gizlənərək, sol cinahı geriye çəkər və eşalonlarla birlikdə dərəyə qədər gerilərək”, o, öz ələmində belə mülahizə edirdi...

Batareyada topun yanında durduğu bütün müddətdə, çox zaman olduğu kimi, o ara vermədən, balaqanda danışan zabıtlərin səsinə eşidirdi, lakin danışılardan bir kəlmə də anlaya bilmirdi. Birdən balaqandan gələn yanıqlı səslər onu elə maraqlandırdı ki, o, qeyri-ixtiyari qulaq asmağa başladı.

Xoş və knyaz Andreyə sanki tanış olan bir səs deyirdi:

– Yox, quzum, mən deyirəm ki, ölümdən sonra nə olacağını bilmək mümkün olsaydı, heç birimiz ölümdən qorxmazlıq. Belədir, quzum. Digər, daha gənc bir səs onun sözünü kəsdi:

– İstər qorx, istər qorxma, öləcəksən.

Üçüncü mərdanə bir səs onların hər ikisinin sözünü kəsdi:

– Adam yenə də qorxur! Eh, çoxbilmiş adamlar. Siz topçular ona görə çoxbilmişsiniz ki, hər şeyi, arığı da, qəlyanaltını da özünüzlə apara bilərsiniz.

Piyada zabiti olduğu anlaşılan mərdanə səsin sahibi güldü.

Birinci tanış səs davam etdi:

– Adam, necə olsa, qorxur. Yoxluqdan qorxur, bilirsənmi? Sən çox da de ki, ruhumuz göyə gedəcək... axı biz bilirik ki, göy yoxdur, ancaq fəza var.

Yenə də mərdanə səs topçunun sözünü kəsərək:

– Tuşin, – dedi, – bizi ot suyunuza qonaq eləsəniz.

“Bu ki markitantin yanında çəkməmiş dayanan kapitan özüdür”, – deyər knyaz Andrey filosofluq edən bu xoş səsi tanıdığına məmnun olaraq düşündü.

Tuşin:

– Ot suyu olar, – dedim, – amma adam gələcək həyata vəqif olsaydı... – O, sözünü bitirmədi.

Bu halda havada bir fit səsi eşidildi, yaxınlaşdı, yaxınlaşdı, daha aydın, daha aydın eşidilməyə, daha sürətlə gəlməyə başladı və birdən mərmə, sözünün hamısını deyib qurtarmamış kimi, qeyri-insani bir

qüvvətlə ətrafa saçılaraq balaqandan bir az aralı yerə çırpıldı. Yer bu müdhiş zərbədən sanki inlədi.

Eyni zamanda ani olaraq hamıdan əvvəl balaqandan çubuğunu ağızının yan tərəfində tutan kiçik Tuşin sıçradı, onun sevimli və ağıllı üzünü bir qədər saralmışdı. Arxasınca mərdanə səs sahibi qoçaq piyada zabiti çıxdı və qaça-qaça yaxasını düyməyələyərək öz taqımına yüyürdü.

XVII

Knyaz Andrey at üstündə, mərmini atan topun tüstüsünə baxa-baxa batareyada dayanmışdı. Gözləri geniş fəzaya baxırdı. O ancaq əvvəlcə hərəkətsiz dayanan fransız kütlələrinin bir-birinə qarışdığını və sol tərəfdə doğrudan da batareya olduğunu gördü. Batareya üzərindən hələ tüstü dağılmamışdı. Adyutant olduğu zənn edilən iki fransız atlısı dağa sarı çapırdı. Dağın aşağısında aydınca görünən kiçik bir düşmən dəstəsi, ehtimal ki, sıraları qüvvətləndirmək üçün hərəkət edirdi. Hələ birinci top gülləsinin tüstüsü dağılmamış, ikinci bir tüstü göründü və atəş açıldı. Döyüş başladı. Knyaz Andrey atını döndərdi və knyaz Baqrationu axtarmaq üçün geriye, Qrunta doğru çapdı. Arxasında top atəşlərinin get-gədə daha sürətlə və ucadan partladığını eşidirdi. Deyəsən, bizimkilər cavab verməyə başlamışdı. Aşağıda, elçilərin keçdiyi yerdə silah səsləri eşidilirdi.

Lemarrua (Lemarrois) Bonapartın təhdidli məktubunu yenice Mürata gətirmişdi, utanmış Mürat öz səhvini düzəltmək üçün qoşununun dərhal mərkəzə hərəkət etdirdi və axşama qədər, imperator gəlinçəyə qədər qarşısında duran bu zəif dəstəni əzib məhv etmək ümidi ilə hər iki cinahdan hücumə keçməyə başladı.

"Başlandı! Bax!" – deyə knyaz Andrey ürəyinin tez-tez döyündüyünü hiss edərək: "Bəs hansı? Mənim Tulonum bəs necə təzahür edəcək?" – deyə düşündü.

Beş dəqiqə əvvəl sıyıq yeyən və araq içən taqımların arasından keçdikcə, o, hər yerdə eyni cəld hərəkətlərə rast gəldi. Əsgərlər sıraya düzəlib silahlarına sarılırdılar, hamısının üzündə knyaz Andreyin qəlbində olan bir hərəkət və həyəcan hissi vardı. "Başlandı! Bax, başlandı! Həm dəhşətli və həm də nəşəlidir!" – hər əsgərin və zabitin üzündə bu sözləri oxumaq olardı.

Hələ tikilməkdə olan istehkama yanaşmadan o, tutqun payız havasının alaqlanlığında ona tərəf gələn atlıları gördü. Qabaqdakı ağıl atlının öyündə yapıncı, başında kartuz vardı. Bu, knyaz Baqration idi. Knyaz Andrey dayanıb onu gözlədi. Knyaz Baqration atını saxladı və knyaz Andreyi tanıyıb, ona baş əydi. Knyaz Andrey gördüklərini ona söylərkən, o, irəliləməyə baxmaqda davam edirdi.

"Başlandı! Bax!" – ifadəsi həтта knyaz Baqrationun yarı qapanmış, yuxudan doymamış kimi bulanıq gözlərində, möhkəm qonur üzündə belə oxunmaqda idi. Knyaz Andrey rahatsız bir maraqla bu hərəkətsiz üzə baxdı. O bilmək istəyirdi ki, bu dəqiqə bu insan düşünür və hiss edirmi? Düşünürsə, nə düşünür, hiss edirsə, nə hiss edir? "Bu hərəkətsiz üzün arxasında bir şey varmı?" – knyaz Andrey ona baxaraq özü-özündən soruşurdu. Knyaz Baqration knyaz Andreyin sözlərinə şərək olduğunu başının hərəkəti ilə bildirərək: "Yaxşı!" – dedi. O, bu sözü elə bir ifadə ilə dedi ki, sanki bütün baş verən hadisələr və ona xəbər verilən şeylər hamısı onun əvvəlcədən bildiyi şeylərdir. Knyaz Andrey atını yeyin sürdüyündən, tövşüyür və tez-tez danışırdı. Knyaz Baqration sözləri öz şərqli ləhcəsilə çox ağır-ağır söyləyir və bununla sanki tələsmək lazım deyil deyirdi. Buna baxmayaraq o, öz atını Tuşinin batareyasına çapdı. Knyaz Andrey məiyətlə bərabər onun arxasınca sürdü. Knyaz Baqrationun ardınca məiyətlə zabiti, knyazın xüsusi adyutantu Jerkov, ordinar, gözəl ingilis atı minmiş növbətçi qərgah zabiti və çox maraqlanaraq döyüşə getmək üçün icazə almış sivil məmur, auditor gedirdi. Dolğunsifətli şişman auditor sadələvh təbəssümlə at üstündə titrəyə-titrəyə ətrafa baxırdı, qusarlar, kazaklar və adyutantlar arasında o, öz kamlot şineli və fərştat vərəhi ilə qəribə görünürdü.

Jerkov auditoru göstərərək Bolkonskiyə dedi:

– Bu gəlib döyüşə baxmaq istəyir, amma indidən yanları ağrıyır.

– Bəsdir, bəsdir, – deyə auditor sadələvh və eyni zamanda hiyləgər bir təbəssümlə cavab verdi. Sanki o, Jerkovun zarafatlarına hədəf olmasından xoşlanırdı, sanki o, qəsdən əslində olduğundan daha axmaq görünməyə çalışırdı.

– *Très drôle, mon monsieur prince*¹, – deyə növbətçi qərgah zabiti əlavə etdi. (O, fransızca knyaz ləqəbinin xüsusi bir ifadə ilə söyləndiyini xatırladı, lakin bacarmadı).

¹ Çox oyləncəlidir, conab knyaz

Onlar Tuşinin batareyasına yaxınlaşmaqda idilər ki, qarşılarında bir mərmi partladı.

Auditor sadələvh bir gülüşlə:

– O nə idi düşdü? – deyər soruşdu.

– Fransız kətəsi idi, – Jerkov cavab verdi.

– Demək, onunla vururlar? Əcəb işdir! – auditor soruşdu.

Sanki o, bundan böyük bir həzz aldırdı. O, sözünü bitirincə birdən qorxunc bir fit səsi eşidildi. Birdən maye halında olan bir şey dəymiş kimi fit səsi bir fısıltıya çevrildi. Auditorun arxa tərəfində, bir az sağdan gedən kazak atı ilə bərabər yerə dəydi. Jerkov və növbətçi qərar-gah zabiti yəhərlərə yataraq atlarını kənara çəkildilər. Auditor maraqla kazakı nəzərdən keçirərək, onun qarşısında durdu. Kazak ölmüşdü, atı isə hələ çapalıydı.

Knyaz Baqration gözlərini qıyaraq geriye baxdı və qarışıqlığın səbəbini bilib laqeydcəsinə atını sürdü. Sanki bu hərəkəti ilə belə axmaq şeylərlə məşğul olmağa dəyərmə deyirdi. O, yaxşı bir minici hərəkəti ilə atını saxladı. Bir az əyildi və yapıncısına ilişən qılıncını düzəldi. Bu, qədim bir qılınc idi, indikilərdən deyildi. Knyaz Andrey bu zaman İtaliyada Suvorovun öz qılıncını Baqrationa bağışlaması haqqındakı hekayəni xatırladı. O, bu dəqiqə bu xatirədən çox xoşlandı. Onlar Bolkonskinin döyüş meydanını nəzərdən keçirdiyi batareyaya yaxınlaşdılar.

Knyaz Baqration qutuların yanında dayanan feyerverkərdən:

– Bu takım kimindir? – deyər soruşdu.

O, “bu takım kimindir?” – deyər soruşdusa da, amma əslində bu sual: “Burada qorxmayırınsız ki?” – demək idi. Feerverker də bunu anlamışdı.

Üzü çillərlə dolu olan feerverker özünü doğruldaraq, nəşəli bir səslə:

– Knyaz cənabları, kapitan Tuşinindir, – cavabını verdi.

Baqration:

– Hə, hə, – deyər-deyər bir şey düşünürmüş kimi, toparlağın yanından keçərək atını kənardakı topa tərəf sürdü.

Buradan keçərək həmin topdan, onun və məyyətinin qulaqlarını batıran bir atəş gurladı və topu əhatə edən tüstünün içərisində topu tutan və tələsərək öz yerinə diyirləndən topçular göründü. Enli kürəkli bir nömrəli əsgər qıclarını geniş ayıraraq əlindəki topsilənlə təkrər tərəf sıçradı. İki nömrəli əsgər titrəyən əlləri ilə gülləni lüləyə qoydu.

Kiçik, donqar zabıt Tuşin topun lüləsinə toxunub generalı görmədən kiçik əlinin arxasından baxaraq, irəliyə yüyürdü.

– İki xətt daha əlavə et, yaxşıdır, bax belə! – O, nazik səsində öz vücuduna yaraşmayan bir qoçaqlıq verməyə çalışaraq bağırdı, – İkinci! Guruldat Medvedyev!

Baqration zabiti səslədi, Tuşin qorxaq və yəndəmsiz bir hərəkətlə üç barmağını şapkasının günlüyünə qoyaraq, generala yanaşdı. Onun bu salamı əsgəri bir salam deyil, keşişlərin xeyir-dua verməsinə bənzəyirdi. Tuşinin topları dərəni atəşə tutmalı ikən, qarşısından böyük fransız kütlələri keçən Şenqraben kəndinə yanğın mərmiləri atırdı.

Haraya və nə atmağı Tuşin heç kim ömrə verməmişdi, o çox hörmət bəslədiyi feldfel Zaxarçenko ilə məsləhətləşərək, kondi yandırmağın daha yaxşı olması qərarına gəlmişdi. Baqration zabitin sözlərinə: “Yaxşı!” cavabı verdi və bir şey təsəvvür edirmiş kimi qarşısında açılan döyüş meydanını nəzərdən keçirməyə başladı. Sağ tərəfdə fransızlar hamıdan irəlidi idilər. Kiyev alayının durduğu sağ aşağısında, dərədə, ürəkləri yerindən oynadan bir silah saqqıltısı eşidilməkdə idi. Daha sağda, draquonların arxasında, məyyəti zabiti, cinahımızı çevrəyə almaq istəyən fransız dəstələrini knyaza göstərdi. Sol tərəfdən üfük yaxındakı meşə ilə hüdudlanmışdı. Knyaz Baqration iki batalyona, mərkəzdən çıxıb sağ cinahı möhkəmləndirməyə getmələrini əmr etdi. Məyyəti zabiti cəsarətlənərək knyaza göstərdi ki, bu batalyonlar getmə, toplar müdafiəsiz qalacaq. Knyaz Baqration məyyəti zabitinə döndü və dimməzəcə, tutqun gözləri ilə ona baxdı. Knyaz Andrey elə gəldi ki, məyyəti zabitinin göstərişi haqlıdır və doğrudan da ona qarşı heç bir söz demək olmaz. Lakin bu halda alay komandirinin yanından bir adyutant çaparaq gəldi və xəbər verdi ki, böyük fransız kütlələri aşağıdan hücumə keçmişlər, alay qarışıb və Kiyev grenadyorlarına tərəf geriye çökür. Knyaz Baqration razılıq və təsvib əlaməti olaraq başını əydi, addım-addım sürərək sağa tərəf getdi və adyutanti fransızlara hücum etmək əmrini draquonların yanına göndərdi. Lakin oraya göndərilən adyutant yarım saatdan sonra belə bir xəbərlə geriye qayıtdı ki, draquon alay komandiri artıq dərənin arxasına çökəlmişdir, çünki ona şiddətli bir atəş açılmışdı, nəhaq yerə insanları tələf edirdi, odur ki, nişançıları meşəyə göndərmişdir.

Knyaz Baqration:

– Yaxşı! – dedi.

O, batareyadan uzaqlaşdıqda, sol tərəfdən, meşədən güllə səsləri eşidilməyə başladı. Sol cinah çox uzaqda olduğundan, özü oraya yax-

tında gəlib çata bilməyəcəyindən, knyaz Baqration Jerkovu oraya göndərdi. Ona tapşırırdı ki, baş generala – Braunauda Kutuzova alayı göstərən generala söyləsin ki, o, mümkün qədər tələsik dərənin arxasına çəkilsin, çünki sağ cinah, ehtimal ki, düşməni çox yubandırmaq iqtidarında olmayacaqdır. Tuşın və onu gizləyən batalyon yaddan çıxdı. Knyaz Andrey knyaz Baqrationun komandirlərlə danışıqına və onlara verdiyi əmrlərə diqqətlə qulaq asarkən təəccüblə hiss etdi ki, knyaz Baqration heç bir əmr vermir, ancaq özünü elə göstərməyə çalışırdı ki, bütün bu zəruri, təsadüfi və ya ayrı-ayrı komandirlər tərəfindən görülən işlər, bütün bu işlər onun əmri ilə görülməyə də, onun fikirlərinə uyğun olaraq görülür. Knyaz Baqrationun tutduğu xətti-hərəkətdən knyaz Andrey belə düşündü ki, hadisələrin bu təsadüfiliyinə və bu komandirin iradəsindən asılı olmamasına baxmayaraq, onun burada olması çox böyük işlər görür. Özlərini itirərək knyaz Baqrationun yanına gələn komandirlər sakitləşirdilər. Əsgərlər və zabitlər onu alqışlayır və onun yanında ruhlanırdılar və görünür, onun qarşısında öz igidlikləri ilə fəxr edirdilər.

XVIII

Knyaz Baqration sağ cinahımızın ən yüksək bir məntəqəsinə qalxıb, aşağıya doğru enməyə başladı. Aşağıdan atışma səsi gəlirdi. Lakin barıt tüstüsündən heç bir şey görünmürdü. Onlar yaxınlaşdıqca, daha az şey görürdülər, ancaq həqiqi mübarizə meydanının yaxınlığını daha şiddətlə hiss edirdilər. Onlara yaralılar təsadüf edirdi. Başı qanlı, şapkasız bir əsgəri iki nəfər qoluna girərkə aparırdı. O xırıldaıyır və tüpürürdü. Güllə, deyəsən, ağzına və ya boğazına dəymişdi. Onlara təsadüf edən başqa birisi, silahsız olaraq, təkə, cəsərlə gedir, bərkdən zarıyır və qan axan əlinin təzə ağrısını unutmaq üçün qolunu yelləyirdi. Əlindən qan şüşədən axırmış kimi axıb şinelinin üstünə tökülürdü. Üzü əziyyət çəkən adamın üzündən daha çox, qorxmuş adamın üzünə bənzəyirdi. O, bir dəqiqə əvvəl yaranlanmışdı. Yolu keçdikdən sonra onlar dik bir enişdən enməyə başladılar və enişdə bir neçə nəfər yerə sərilmiş adam gördülər. Onlar bir dəstə əsgərə rast gəldilər. Bu əsgərlər içərisində yaralı olmayanlar da vardı. Əsgərlər ağır-ağır nəfəs alaraq, dağa qalxır və generalın üzünə baxmadan əllərini yelləyərək, ucadan danışırdılar. İrəlində tüstü içərisində boz şinel sıraları və zabitlər görünürdü. Baqrationu görə-görməz zabıt, dəstə ilə gedən əsgərlərin dalınca yüyürdü və qayıtmalarını tələb etdi. Baqration tək-tək,

sürətlə güllə saqqıldadıb danışıqı və komanda bağırıqlarını boğan sıralara yanaşdı. Havanı barıt tüstüsü bürümüşdü. Əsgərlərin üzləri barıtdan hislənmışdi, onlar həyəcanlı idilər. Bəziləri silahlarını sünbəleyir, kimi od qoyur, bəziləri torbalarından güllə çıxarıp, bəziləri isə atəş açırdılar. Lakin kimə atəş açıqlarını, havada hərəkətsiz dayanan barıt tüstüsündən görmək mümkün deyildi. Tez-tez qıjıltı və fit səsləri eşidilirdi. Knyaz Andrey bu əsgərlərə yanaşaraq: “Bu nədir?” – deyə düşündü. “Bu, sıra deyildir, çünki onlar topa halda durmuşlar; hücum da ola bilməz, çünki onlar hərəkət etmirlər, kare də ola bilməz, çünki onlar o cür durmamışdılar”.

Artıq və zahirən zəif görünən qoca alay komandiri xoş bir təbəssümlə gözlərini yarıdan çox yuman və ona həlim bir görünüş verən göz qapaqları ilə knyaz Baqrationa yanaşdı və onu ev sahibi əziz qonağını qəbul edirmiş kimi qəbul etdi. O, knyaz Baqrationa məlumat verdi ki, alaya atlı fransızlar hücum etmişlər. Bu hücum dəf edilməmiş olsa da, alay öz adamlarının yarısından çoxunu itirmişdir. Alay komandiri dedi ki, hücum dəf edilmişdir, o, bu hərbi təbiri öz alayının vəziyyətinə görə uydurdu, halbuki, bu yarım saat içərisində ona tapşırılan qoşun içərisində nə olduğundan onun doğrudan da xəbəri yox idi. Odur ki, o, hücumun dəf edildiyini və yaxud öz alayının hücum nəticəsində məhv olduğunu qəti deyə bilməzdi. Döyüşdən əvvəl o, ancaq alayı üzərindən mərmilər və bombalar uçuğunu, daha sonra birisinin: “Atılırlar!” – deyə bağırıldığını və bizimkilərin atəş açdığını bilirdi. Onlar indiye qədər artıq gözdən itən atlılara deyil, dərədə görünən və bizə atəş açan piyada fransızlara atəş açırdılar. Knyaz Baqration bütün bunların özünün arzu etdiyi və nəzərdə tutduğu kimi olduğunu bildirərək, başı ilə işarə etdi. Adyutantına müraciətlə, bayaq yanlarından keçdikləri dağdakı altıncı yeger alayından iki batalyon götürülməsini əmr etdi. Bu dəqiqədə knyaz Baqrationun üzündə əmələ gələn dəyişiklik knyaz Andreyi heyrətə saldı. Onun üzündə isti gündə suya atılmağa hazırlaşan adamın qəti və sevincli bir qərarı oxunurdu. Artıq yuxudan doymamış tutqun gözlərdən və hiyləgərcəsinə dərin mənalı görünüşdən bir əsər qalmamışdı. Girdə, möhkəm, tərflan gözləri sevinc və bir az da istehza ilə irəliyə baxırdı. Görünür ki, o, heç bir şeyin qarşısında dayanmayacaqdı, lakin hərəkətlərində yenə də əvvəlki sakitlik və təmkin vardı.

Alay komandiri knyaz Baqrationa müraciət edərək, burada dayanmaq çox təhlükəli olduğu üçün knyazın geriye getməsinə rica etdi.

“Lütfən, cənab knyaz, Allah xatirinə” – deyə o, sözünü təsdiq etmək intizarı ilə məyyəət zabitinə baxdı. Zabit isə üzünü ondan çevirdi. “Bax, görürsünüzmü!” – o, ətraflarında fit çalan və vızıldayan güllələri xatırladı. O, baltasını əlinə alan ağasına: “Biz adət etmişik, amma sizin əliniz qabar olar” – deyən bir dülgər kimi rica və məzəmmət tonu ilə danışırdı. O elə danışırdı ki, elə bil bu güllələr onu öldürə bilərdi, onun yarım qapalı gözləri sözlərinə daha inandırıcı bir hal verirdi. Qərargah zabiti alay komandirinin ricalarına şarik oldu, lakin knyaz Baqration onlara cavab vermədi, ancaq atışmanı kəsməyi və yaxınlaşmaqda olan iki batalyona yer verəcək bir şəkildə sıraya düzülmələrini əmr etdi. O danışarkən tüstü pərdəsi görünməz bir əllə hərəkətə gətirilmiş kimi sağdan-sola doğru qalxdı və dərəmin üzünü açdı. Bütün gözlər ixtiyarsız olaraq dağın ətəyilə üzərimizə hərəkət edən fransız dəstəsinə dikildi. Artıq əsgərlərin tüklü papaqları görünürdü, artıq zabitləri nəfərlərdən seçmək mümkün idi, bayraqlarının ağac başında yelləndiyi də görünürdü.

Baqrationun məyyəti içərisindən birisi:

– Yaman gəlirlər, – dedi.

Dəstənin başı artıq dərəyə enmişdi. Toqquşma enişin bu tərəfində baş verməli idi...

Döyüşdə olan alayımızın qalan hissəsi tələsik sıraya düzülərək, sağ tərəfə çəkilibdi. Onların arxasınca geridə qalanları qovaraq, sıra ilə 6-cı yeqer alayının iki batalyonu yaxınlaşırdı. Onlar hələ Baqrationun bərabərinə gəlməmişdilər, amma bütün kütlənin nizamla atdıqları ağır addımların səsi eşidilirdi. Sol cənahdan Baqrationa daha çox yaxınlaşan taqım komandiri idi. Bu komandir balaqandan çıxıb yüyürən adam idi, girdəsiyə, üzündə axmaq və xoşbəxt ifadə olan bir kişi idi. Deyəsən, o, bu saat, generalın yanından bir qəhrəman kimi keçməkdən başqa heç bir şey düşünmürdü.

Sıraya məxsus bir arxayınlıqla, əzələli ayaqları ilə, azacıq belə olsun qüvvə sərf etmədən, özünü çəkərək, uçurmuş kimi yeriyir və bu yüngüllüyü ilə, onunla ayaq-ayağa gedən əsgərlərin ağır addımlarından fərqlənirdi. Ayağının bərabərində ensiz, nazik və sıyrılmış bir qılınc tutmuşdu, (silaha bənzəməyən, əyri, kiçik qılınc idi), gah komanda heyətinə, gah geriye baxaraq, addımını çəşdirmədən bütün qüvvətli vücudunun elastiki hərəkətlə o tərəf-bu tərəfə dönürdü. Sanki onun bütün daxili qüvvəsi komanda heyətinin qarşısından olduqca gözəl bir şəkildə keçməyə sərf edilmişdi. O, bu işi yaxşı ifa

etdiyini hiss etdikcə, özünü xoşbəxt sayırdı. Sanki o, hər addımında daxilən: “Sol... Sol... Sol...” deyər komanda edir və çantalarla, silahlarla yüklənmiş müxtəlif ciddi simalı yüzlərcə əsgər də addımladıqca fikrən: “Sol... Sol... Sol...” – deyər təkrar edirdi. Şişman mayor tövşüyərək və addımlarını qarışdıraraq, yoldakı kolun arxasına keçdi, geridə qalmış əsgər öz nqnsanı üçün qorxaraq tövşüyə-tövşüyə yüyürüb taqıma çatmağa çalışdı. Məmi havanı yararaq knyaz Baqrationun və məyyətinin başı üzərindən keçdi. Sanki bu məmi də: “Sol-Sol!” ahənginə uyğun olaraq, dəstəyə düşdü. Taqım komandirinin sarsıdıcı səsi eşidildi: “Toplaşın!”. Əsgərlər məminin düşdüyü yerdə nəyi isə qövs şəklində əhatə etdilər. Qoca kavalər, cinah unter-zabit önlərlərin yanında yubandığı üçün öz sırasına tərəf yüyürdü, tullandı, ayağını dəyişdirdi, addımını düzəltdi və açıqla ətrafına baxdı. Sanki vahiməli sükutun və bir zamanda yerə deyən ayaqların yeknəsək səsi arxasından: “Sol... Sol... Sol...” səsləri eşidilirdi.

Knyaz Baqration:

– Sağ olun, qoçaqlar! – dedi.

Sıralardan:

– “Salam... ho-ho-ho!” səsi qopdu. Sol tərəfdən gedən qəmgin bir əsgər bağıraraq gözlərini Baqrationa çevirdi. O sanki – “özümüz bilirik” – deyirdi. O birisi isə geriye baxmadan, bir şeyə uyacağında qorxurmuş kimi ağzını ayırıb, bağırı və keçirdi.

Dayanmaq və çantaları çıxarmaq əmr edildi.

Baqration yanından keçən sıraların o biri tərəfinə keçib atdan düşdü. Atın cilovunu kazaka verdi, yapıncısını da çıxarıb ona uzatdı, ayaqlarını rahatladı və başındakı kartuzu düzəltdi. Fransız dəstələrinin başı qabaqda zabitlər olmaq üzrə dağın arxasından görünürdü.

Baqration: “Allah kömək olsun!” – deyər möhkəm və eşidiləcək bir səsle sösləndi, ani olaraq cəbhəyə tərəf döndü və bacarıqsız süvari addımları ilə, çətinlik çəkirmiş kimi, çala-çuxur çöllə qabağa getdi. Knyaz Andrey yenilməz bir qüvvə ilə irəliləyərək sövq edildiyini hiss etdi və böyük bir nəşə duydu¹.

¹ Burada baş vermiş hücum haqqında Ter deyir: “Les russes se conduisirent vaillamment, et chose rare a la guerre, on vit deux masses d'infanterie marcher rysolument l'une contre l'autre sans qu'aucune des deux ceda avant d'etre abordee” (ruslar özlərini bir igid kimi göstərdilər və müharibədə az-az görülən iki kütlə bir-birinə qarşı gəldi və heç kimi göstərdilər və müharibədə az-az görülən iki kütlə bir-birinə qarşı gəldi və heç birisi üzərinə hücum edilmədən geri çəkilmədi). Napoleon da Müqəddəs Elena adasında bu barədə belə demişdi: “Quelques bataillons russes monterent de l'intrepidite”. (Bir neçə rus batalyonu qorxmazlıq göstərdi).

Fransızlar artıq yaxında idi. Baqrationla yanaşı gedən Andrey artıq fransızların çiyin qayıqlarını, qırmızı epoletlərini, hətta üzlərini belə aydınca görürdü. (O, öyriyaqlı, ştibletli qoca bir fransız zabitanın güclə dağa qalxdığını aydınca görürdü). Knyaz Baqration yeni bir əmr vermir, eyni vəziyyətdə, dinmədən sıraların önündə gedirdi. Birdən fransızların arasında bir atəş açıldı, birisi də, birisi daha... Bir-birinə qarışmış düşmən sıralarının hamısından tüstü qalxdı və yaylım atəşi şaqqıldatılmanın hamısından tüstü qalxdı və yaylım atəşi şaqqıldamağa başladı. Bizimkilərdən bir neçə nəfər yığıldı, yığılanlar içərisində çox nəşə və səylə yüyürən girdəsifət zabıt da vardı. Birinci atəş açılaraq, Baqration döndü və : "Ura!" – deyə bağırdı.

"Ura-a-a-a! səsləri ilə bizim xətdə bir bağırtı uzanıb getdi. Bizimkiler knyaz Baqrationu və bir-birlərini qovaraq, intizamsız, lakin nəşəli və çevik bir kütlə halında sıraları pozulmuş fransızların ardınca dağdan endilər.

XIX

6-cı yeqer alayının hücumu sağ cinahın geriyə çəkilməsini təmin etdi. Mərkəzdə unudulmuş Tuşin batareyası Şenqrabeni yandıraraq fransızların hərəkətini dayandırmışdı. Fransızlar küləyin qızısqırdığı yanğını söndürməklə məşğul olduqlarından, geriyə çəkilməyə fürsət verirdilər. Mərkəzi hissənin dərəcə vasitəsilə geriyə çəkilməsi tələsik və gurultulu idi, amma qoşun geriyə çəkilməyə komandaları qarışdırmırdı. Eyni zamanda həm hücumu məruz qalan və həm də fransızların Lann komandası altındaki mükəmməl qüvvəsi tərəfindən çevrəyə alınan Azov və Podolsk piyadalarından və Pavloqrad qusar alaylarından ibarət olan sol cinah pozulmuşdu. Baqration dərhal Jerkovu geriyə çəkilmək əmri ilə sol cinah generalının yanına göndərdi.

Jerkov əlini furajkasından çəkməyərək, cəld atını sürdü və çapdı. Lakin Baqrationdan ayrılır-ayrılmaz, canına bərk qorxu düşdü, təhlükəli yerə gedə bilmədi.

Sol cinahın qoşunlarına yanaşıb daha irəliyə, atışma olan yerə gedə bilmədi, generalı və komandanları onların olmadığı bir yerdə axtarmağa başladı və buna görə də əmri yerinə yetirmədi.

Sol cinahın komandası yaşca böyük olan, Braunauda Kutuzova təqdim edilmiş və Doloxovun əsgər sifətilə xidmət etdiyi alay komandirinə aid idi. Kənardakı sol cinahın komandası isə Rostovun xidmət etdiyi Pavloqrad alayı komandirinə veriləməli idi ki, bunun nəticəsində də bir uyğunsuzluq əmələ gəlmişdi. Hər iki komandan bir-birinə qarşı kin bəsləyirdi. Sağ cinahda artıq çoxdan döyüş getdiyi və fransızlar hücumu başladığı halda, bu iki komandan bir-birini təhqir etmək məqsədilə danışıq aparmaqla məşğuldular. İstər süvari və istərsə piyada alay qarşıda duran döyüşə çox az hazırlanmışdı. Alayın adamları, əsgərdən tutmuş generalına qədər, döyüş gözləməyirdilər, onlar sakitcə öz işləri ilə məşğuldular; süvarilər öz atlarını yemləyir, piyadalar isə odun yığırdılar.

Qusar polkovniki-alman qızmış halda, ona yaxlaşan adyutanta dedi:

– O, rütbədə məndən böyükdür. Qoy nə edir etsin. Mən öz qusarlarımı qurban verə bilmərəm. Şeypurçu! Geriyə çəkilmək çağırışını çal!

Lakin iş-işdən keçmişdi.. Top və güllə atəşləri bir-birinə qarışaraq sağ tərəfdə və mərkəzdə gurlayırdı. Lannın fransız atıcıları artıq dəyirman bəndini keçmiş və bu tərəfdən iki tufəng mənzilində yerləşmişdilər. Piyada polkovniki büdrəyə-büdrəyə ata yaxınlaşdı, mindi, çox qamətli və yüksək bir vəziyyət alıb, Pavloqrad komandanına tərəf sürdü. Alay komandirləri qəzəblərini ürəklərində gizləyib nəzakətlə salamlasaraq, bir yerə toplasdılar.

General:

– Axı, polkovnik, mən adamlarımın yarısını meşədə qoya bilmərəm, sizdən rica edirəm, rica edirəm – deyə təkrar etdi, – cəbhəni tutun və hücumu hazırlaşın.

Polkovnik acıqlanaraq cavab verdi:

– Mən də sizdən rica edirəm ki, başqasının işinə qarışmayasınız. Siz süvari olsaydıız...

– Mən süvari deyiləm, polkovnik, mən rus generalıyam, əgər siz bunu bilirsinizsə...

Polkovnik atını sürərək birdən:

– Çox yaxşı bilirəm, cəbah general, – deyə bağırdı və qıpqırmızı oldu. – Sıraya doğru buyurmaq istəməzsiniz, orada görürsünüz ki, bu cəbhə heç bir şeyə yaramaz. Mən öz alayımı sizin kefiniz üçün məhv edə bilmərəm.

– Danışdığınız sözü bilin, polkovnik. Mən öz kefimi gözləmirəm və belə danışmağa icazə vermərəm.

General polkovnikin igidlik meydanına dövətini qəbul edərək köksünü qabartdı və qaşqabağını sallayaraq, onunla bərabər sıraya doğru yönəldi. Sanki onların bütün ixtilafı orada, sırada, güllələrin altında həll edilməli idi. Sıraya gəldilər, başları üzərindən bir neçə güllə keçdi, onlar dinnməzcə dayandılar. Sırada baxılacaq bir şey yox idi, çünki onların əvvəlcə dayandığı yerdən və hər şey aydınca görünürdü. Kollar və dərələr arasında süvarilərin keçməsi mümkün deyildi, fransızlar isə sol cənabı əhatə edirdilər. General və polkovnik döyüşməyə hazırlaşan iki xoruz kimi ciddi və mənalı bir tərzdə bir-birlərinə baxdılar. Onlar nəhaq yerə bir-birində qorxaqlıq əlaməti axtarırdılar. Hər ikisi imtahanndan yaxşı çıxdı. Danışılacaq bir şey olmadığından və heç biri o birisinə “güllənin altından əvvəl qaçdı” – deyə bilməsi üçün imkan vermək istəmədiyindən, onlar hələ bir-birinin qoçaqlığını sına-yaraq, burada çox dayanacaqdılar, lakin bu halda, birdən meşədən, tam onların arxasından, silah şaqqıldları və bir-birinə qarışan boğuş bağırışları eşidildi. Fransızlar meşədən odun yığan əsgərlərin üzərinə hücum etmişdilər. Qusarlar artıq piyadalarla birlikdə geriyyə çökəyə bilməzdilər. Geriyə çəkiləcək yolu fransızlar kəşmişdilər. İndi nə qədər imkansız olsa da, yol açmaq üçün hücumə keçmək lazım idi.

Rostovun xidmət etdiyi eskadron yenidən atlanmışdı ki, üzü düşməne doğru olaraq dayanırıldı. Yenə də En körpüsündə olduğu kimi eskadronla düşmən arasında heç kəs yox idi, onların arasında yenə də yoxluğun və qorxunun müdhiş xətti durur və onları bir-birindən ayırırdı. Bu xətt sanki diriləri ölülərdən ayıran bir xətt idi. Bütün insanlar bu xətti hiss edirdi, hamını bu xətti keçmək, nə cür keçmək məsələsi narahat edirdi.

Polkovnik səngərə gəldi, zabitlərin suallarına acıqlı cavab verdi və öz sözünün üstündə möhkəmcə dayanmış adamlar kimi bir əmr verdi. Heç kəs müəyyən bir şey söyləməzdi, lakin eskadrona hücum sayiəsi yayılmışdı. Sıraya düzülmək komandası verildi, sonra sıynlan qılımlar cingildədi, lakin hələ heç kəs yerindən tərpənmirdi. Sol cənabın qoşunu, piyadalar və qusarlar hiss etdilər ki, hələ komandanlar özləri də nə edəcəklərini bilmirlər, komandanların qərarlılığı qoşunlara da keçdi.

Rostov, nəhayət, dəfələrlə qusar yoldaşlarından eşitdiyi hücumun dadını hiss etmək zamanı gəldiyini duyaraq – “Bircə tez olaydı” – deyə düşündü.

Denisov:

– Allah kömək olsun, uşaqlar, çapın, marş! – dedi.

Qabaq sırada atların sağrıları hərəkətə gəldi. Qraçık cilovları dardı və özü tərpəndi.

Rostov sağ tərəfdən öz qusarlarının ilk sıralarını görürdü, bir az uzaqda onun aydın seçə bilmədiyi, lakin düşmən hesab etdiyi qara bir zolaq gördü. Silah səsləri uzaqdan eşidilirdi.

– Atları yeyin sürün! – deyə komanda səsi eşidildi. Rostov Qraçikin yortmağa başladığını hiss etdi.

O, atın hərəkətini əvvəlcədən hiss edirdi, getdikcə nəşələnir, nəşələnirdi. Qabaqda tək bir ağac gördü. Bu ağac əvvəlcə irəliddə, çox müdhiş zənn edilən xəttin ortasında idi. Bax, bu xətti keçdilər, burada nəinki heç bir qoxulacaq şey yox idi, hətta nəşə və ruh yüksəkliyi vardı. Rostov qılıncın dəstəsinə əlində sıxaraq: “Ah, gör mən onu nə cür doğrayacağam!” – deyə düşündü.

– Ur-r-a-a-a!!! – deyə səslər gurladı. Rostov məhmızlarını Qraçıkə sıxaraq: “Ah, indi əlimə bir düşən ola” – deyə düşündü və başqalarını ötüb keçərək atın başını buraxdı. İrəliddə artıq düşmən görünürdü. Birdən böyük süpürgə kimi bir şey eskadronun üzərindən keçdi. Rostov onu kəsib-doğramağa hazırlaşaraq, qılıncını qaldırdı. Lakin bu halda onun qabağında çapan əsgər Nikitenko ondan uzaqlaşdı. Rostov yuxuda imiş kimi, qeyri-təbii bir sürətlə irəliyə çapdıgını və eyni zamanda öz yerindən tərpənmədiyini hiss etdi. Geridən tanış qusar Bondarçuk düz Rostovun üstünə çapıb, acıqla ona baxdı. Bondarçukun atı tappılı ilə onun yanından ötüb keçdi.

Rostov ani olaraq özündən soruşdu və cavab verdi: “Bu nədir? Mən hərəkət etmədim? – Mən yıxılmışam, mən öldürülmüşəm”... O artıq çöldə tək idi, hərəkət edən atların və qusarların kürekləri əvəzində, o, öz ətrafında hərəkətsiz torpaq və əkin yerləri görürdü. Altında isti qan vardı. “Yox, mən yaranmışam, at öldürülmüşdür”. Qraçık qabaq ayaqları üzərində qalxmaq istədi. Lakin Rostovun ayağını altında qoyaraq yıxıldı. Atın başından qan axırdı, çapalayır, lakin qalxa bilmirdi. Rostov qalxmaq istədi və yıxıldı, qılıncı yəhərə ilişmişdi. Bizimkilərin və fransızların harada olduqlarını bilmirdi. Ətrafda heç bir kəs yox idi.

Ayağını atın altından çıxarıb qalxdı. “İki qoşunu bir-birindən qəti olaraq ayıran o xətt indi haradadır, hansı tərəfdədir?” – deyə öz-özündən soruşdu və cavab verə bilmədi. “Mənə bir bədbəxtlik üz

verməmişdir ki? Belə hallar olurmu və belə hallarda nə etməlidir?" – O qalxarkən öz-özünə belə suallar verirdi. Eyni zamanda keyimiş sol əlindən bir şey sallandığını da hiss edirdi. Əli sanki onun deyildi. O, əlinə baxdı, diqqətlə orada qan axtarmağa başladı. Ona tərəf yüyürən bir neçə nəfəri gördükdə sevinərək: "Budur, gəlirlər, onlar mənə kömək edər!" – deyər sevinərək düşündü. Bu adamların qabağında qərribə bir kiver qoymuş, mavi şinelli, qaralmış, donqaburunlu birisi yüyürdü. Arxasınca daha iki nəfər və daha bir çoxu yüyürdü. Onlardan birisi qərribə bir söz dedi, o, rusca danışırdı. Dalca gələn eyni adamların və eyni şəkildə kiver qoymuş adamların arasında bir rus qusan durmuşdu. Onun əllərindən tutmuşdular, bir az arxada onun atını saxlamışdılar.

"Yəqin ki, bizim əsirdir... Hə. Yoxsa məni də əsir alacaqlar? Bu adamlar kimdir?" – deyər öz gözlərinə inanmaraq düşündü. "Bunlar fransızdır?" " O yaxınlaşmaqda olan fransızlara baxdı və bir saniyə əvvəl bu fransızların üzərinə hücum etmək və onları doğramaq üçün çapdığına baxmayaraq, bu adamların yaxınlığı indi ona elə dəhşətli göründü ki, o, öz gözlərinə belə inanmadı. "Bunlar kimdir? Nə üçün yüyürürlər? Mənim yanıma yüyürürlər? Nə üçün? Məni öldürmək üçünmü? Hamının sevdiyi məni öldürmək üçünmü?" O, anasının, ailələrinin, dostlarının onu sevdiklərini düşündü və onu öldürmək istəyən düşmənlərin məqsədi ona qeyri-mümkün göründü. "Öldürməyə də gələ bilərəm!" On saniyədən artıq yerindən tərpənməyərək və öz vəziyyətini aydınlaşdırma bilməyərək dayandı. Öndə gedən donqaburunlu fransız ona o qədər yaxın gəlmişdi ki, üzünün ifadəsi belə görünürdü. Süngüsünü hazır tutub, nəfəsini gizləyərək ona tərəf gələn bu adamın qəzəbli və yabancu siması Rostovu qorxutdu. O, tapançasını çıxartdı və atəş açmaq əvəzində tapançasını fransızla tozaladı və var gücü ilə kolların arasında qaçdı. Qaçarkən ona En körpüsünə gedəndə olduğu kimi, şübhə və mübarizə hissi deyil, köpəklərdən qaçan bir dovşan hissi hakimdi. O, indi öz gənc və məsud həyatını təhlükədən qorumaq hissi ilə məşğul idi. Mərzlərdən tez-tez atılaraq, vaxtilə qorelki oynarkən atıldığı kimi, sürətlə atılaraq çöllə qaçmağa başladı. Bəzən saralmış, sevimli, gənc üzünü ətrafa çevirir və dəhşət soyuqluğu bütün vücudunu qaplayırdı. "Yox, baxmamaq daha yaxşıdır!" – deyər düşündü. Ancaq kolları tərəf qaçdıqdan sonra, bir daha baxdı, fransızlar geridə qalmışdı, hətta o, gəriyə baxdıqda, irəlidəki fransız atını addım-addım sürməyə başlayıb gəriyə

dönərək arxadakı yoldaşına bərkədən bağınırdı. Rostov dayandı. "Yox, deyəsən belə deyil, – deyər düşündü – ola bilməz, onlar məni öldürməzlər". Lakin sol əli üzərindən iki pudluq daş asılmış kimi ağırlaşmışdı. O artıq qaça bilmədi. Fransız da dayandı və nişan aldı. Rostov gözlərini qıydı və öyildi, güllələr bir-bir vızılı ilə onun yanından ötüb keçdilər. Rostov son qüvvəsini topladı və sol əlini sağ əlinə alaraq kolları qəddər qaçdı. Rus nişançıları kolların arasında idi.

XX

Məşədə qəfildən əhatə edilmiş piyada alaylar oradan qaçırdılar, taqımlar bir-birlərinə qarışaraq, intizamsız bir kütlə halında gedirdilər. Bir əsgər vahimə ilə, müharibədə dəhşət doğuran mənasız bir söz söylədi: "Yolu kəsiblər!". Bu söz qorxu hissi ilə birlikdə bütün kütlə içərisinə yayıldı.

Yüyürənlər:

– Əhatə ediblər! Yolu kəsiblər! Məhv olduq! – deyər bağınırdılar. Alay komandiri atışma səsini və arxadan gələn bağırtıları eşidər-eşitməz, alayının başına bir fəlakət gəldiyini anladı. İllər uzunlu taqsırsız xidmət edərək başqalarına nümunə olan bir zabitin indi baş komandanın hüzurunda zabitesizlik və səhlənkarlıqda müqəssir ola biləcəyi fikri onu dəhşətə gətirdi. Dərhal itaətsiz süvari polkovnikini və öz generalıq özəmətini unudaraq, daha doğrusu, təhlükəni və özünü mühafizə duyğusunu tamamilə unudaraq, yəhərin qaşından yapışib atını mahmızladı və dolu kimi yağan, lakin xoşbəxtlikdən ötüb keçən güllələrin altında alaya tərəf çapdı. O, bir şey arzu edirdi: nə olduğunu öyrənsin və əgər bu səhv onun tərəfindən baş vermişse, mütləq kömək edib o səhvi düzəltsin və iyirmi iki il taqsırsız və nümunəvi bir zabit olaraq çalışdığı halda birdən-birə müqəssir olmasın.

Sevinə-sevinə fransızların arasından atını çaparaq məşənin o tayındakı çölə çıxdı. Bizimkilər komandaya qulaq asmadan məşədən qaçır və dağdan aşağıya enirdilər. Döyüşün taleyini həll edən mənəvi tərəddüd dəqiqəsi başladı. Bu başını itirmiş əsgər dəstələri öz komandirlərinin səsini dinləyəcəkmə və yaxud ona baxmadan qaçıb uzaqlaşqını idilər? Alay komandirinin əvvəllər əsgər üçün çox müdhiş olan kəskin bağırtısına, qəzəbli, qızarmış və xeyli dəyişmiş üzünə və qılinc oynatmasına baxmayaraq, yenə də əsgərlər qaçır, bir-biri ilə

danışır, havaya atəş açır və komandaya qulaq asmırdılar. Görünür ki, döyüşün taleyini həll edən mənəvi tərəddüd öz qorxunc işini görmüşdü.

General bağırtıdan və barıt tüstüsündən öskürərək dayandı, o, həyəcan içərisində idi. Sanki hər şey məhv edilmişdi, lakin bu anda bəzəmlərə hücum edən fransızlar birdən, zahiri bir səbəb olmadığı halda, geriyyə qaçdılar, meşədən yox oldular və meşədə rus nişançıları gördü. Bu, Timoxinin taqımı idi, o, meşədə öz intizamını saxlayan yeganə taqım idi. O, meşənin yanındakı xəndəyə girərək, birdən fransızlara hücum etmişdi. Timoxin əlində bir qılınc olduğu halda, düşmən üzərinə elə amansız bir bağırtı, çığırın və sərxoş bir qətiyyətlə hücum etmişdi ki, fransızlar nə olduğunu aydınlaşdırma bilmədən silahlarını ataraq qaçmışdılar. Timoxinlə bərabər qaçan Doloxov bir fransız yerində ölmüş və təslim olan zabitin boynundan yapışmışdı. Qaçanlar qayıtdılar, batalyonlar toplaşdılar, qoşunun sol cənabını iki yerə bölmüş fransızlar bir an içərisində dəf edilildilər. Ehtiyat hissələri birləşdilər və qaçanlar dayandılar. Alay komandiri mayor Ekonomovla birlikdə körpü üstündə dayanıb geriyyə çəkilib taqımları bir-bir buraxırdı, bu halda ona bir əsgər yaxınlaşdı və üzəngisindən yapışdı ona tərəf əyildi. Əsgərin əynində göyümtül fabrik mahudundan şinel vardı, çantasız və kiversizdi, başı sarınmışdı, çiyindən fransız güllə çantası asılmışdı. Əlində zabit qılıncı tutmuşdu. Əsgər saralmışdı, göy gözləri dik alay komandirinə baxır, ağzı isə gülümseyirdi. Alay komandiri, mayor Ekonomova əmr verməklə məşğul olmasına baxmayaraq, bu əsgərə diqqət yetirməyi bilmədi.

Doloxov fransız qılıncını və çantasını göstərərək:

– Cənab polkovnik, budur, iki qənimət almışam. Zabit əsir tutmuşam. Taqımı saxlamışam. – Doloxov yorulduğundan ağır-ağır nəfəs alır, dayana-dayana danışdı. – Bütün taqım şahid ola bilər. Cənab polkovnik, rica edirəm yadınızda saxlayasınız.

Alay komandiri:

– Yaxşı, yaxşı, – dedi və mayor Ekonomova müraciət etdi.

Lakin Doloxov getmədi, o, başına sarınmış yaylığı sıyırtıb açdı və saçlarında qurumuş qanı göstərdi:

– Səngü yarasıdır, mən cəbhədə qalmışdım. Cənab polkovnik, yadınızda saxlayın.

* * *

Tuşinin batareyası unudulmuşdu, ancaq döyüşün lap axırlarında mərkəzdə top atəşləri səsi eşidən knyaz Baqration növbəti qərargah zabitini və sonra knyaz Andreyi oraya göndərdi ki, batareyaya mümkün qədər tez geriyyə çəkilməsini əmr etsinlər. Tuşinin topları qoruyan mühafizə dəstəsi kimin əmri ilə isə, döyüşün ortalarında çıxıb getmişdi, lakin batarya atəş açmaqda davam edirdi və fransızlar yalnız ona görə bu topları almamışdılar ki, onlar belə cürətlə atəş açan dörd topun kimsə tərəfindən müdafiə edilmədiyini ağıllarına gətirmişdilər. Əksinə, bu batareyanın qızgın hərəkətindən, düşmən belə fərz etmişdi ki, burada, mərkəzdə rusların baş qüvvələri toplanmışdır. O, iki dəfə bu nöqtəyə hücum etmək təşəbbüsündə olmuş və hər iki dəfədə də, eyni dikdirdə təkə duran dörd topun çarpaz atəşləri ilə qovulmuşdu.

Knyaz Baqration getdikdən sonra Tuşin Şenqrabeni yandıрмаğa müvəffəq olmuşdu.

Bir əsgər sevinərək:

– Bax, əl-ayağa düşdülər! Yanır! Bax, tüstünü görürsən! Qiyamətdir! Tüstü, tüstü! – deyə səsləndi.

Bütün topçular əmr almadan yanğına tərəf atəş açıdıqdan sonra, düşməni qovurlarımı kimi: “Əcəb! Bax, belə, belə! Görürsən... Qiyamətdir!” – deyə çığırırdılar. Küləklə yayılan yanğı tez ətrafı bürüdü. Kəndin arxasına keçən fransız dəstələri geriyyə qayıtdılar, lakin bu uğursuzluq üçün bir cəza imiş kimi, düşmən kəndin sağında on top qurdu və Tuşinə atəş açmağa başladı.

Yanğından əmələ gələn uşaq sevincindən və fransızlara qarşı açılan müvəffəqiyyətli atəşlərin havəsindən topçularımız bu düşmən batareyasını ancaq o zaman gördülər ki, artıq iki mərmə, onun dalınca da dördü topları arasına düşdü, mərmilərin birisi iki atı yıxdı, o birisi isə güllə qutusu gözetçisinin ayağına apardı. Lakin başlanmış qızgın hərəkət zəifləmədi, ancaq vəziyyəti dəyişdirdi. Atlar, ehtiyat lafetəsindəki başqa atlarla əvəz edildi, yaralılar qaldırıldı və dörd top on toplu batareyaya qarşı çevrildi. Tuşinin zabit yoldaşı döyüşün əvvəlində öldürülmüşdü. Bir saat içərisində qırx nəfər əsgərdən on yeddisi aradan çıxmışdı, lakin topçular hələ də şən və diribaş idilər. Fransızları aşağıda, öz yaxınlıqlarında iki dəfə görmüş və onlara çarpaz atəş açmışdılar.

Zəif, biçimsiz davranan kiçik bir adam aramsız surətdə xidmətçidən öz dili ilə: bir trubka daha tələb edir, trubkadan yerə od tökərək irəliyə yüyürür və kiçik əlinin altından fransızlara baxırdı.

– Vurun, uşaqlar! – deyə səslənir, özü topların təkərindən yapışıq və vintlərini açırdı.

Tüstülər içərisində, aramsızca açılan atəşlərin gurultusundan tez-tez diksinən və qulaqları batan Tuşin öz trubkasını əlindən buraxmayaraq, bir topdan o birisinə qaçır, gah nişan alaraq, gah güllələri sayaraq, gah ölmüş və yaralı atların dəyişdirilməsi və yaxud bir topdan açılib o birisinə qoşulması haqqında əmr verərək, zəif, incə, qərarsız bir səs ilə çığırırdı. Üzü getdikcə daha çox canlanırdı. Ancaq adam öldükdə və yaxud yaralandıqda, üz-gözünü turşudur və öləndən adamdan üzünü döndərərək, yaralı və yaxud meyiti qaldırmağa tərəddüd edən adamlara acıqlanırdı. Əksəriyyətlə gözəl gənclərdən ibarət olan əsgərlər (həmişə batareyə təqimində olduğu kimi, zabitlərindən həm uca və həm də iki dəfə enli kürək olan əsgərlər) uşaq kimi çıxılmaz bir vəziyyətdə öz komandirlərinə baxırdılar. Komandirlərinin üzündəki ifadə eynilə onların simasında əks edirdi.

Bu müdhiş gurultu, səs-küy, diqqət və fəaliyyət tələb edən vəziyyət sayəsində Tuşin, azacıq belə olsun, qorxu hiss etmirdi. Ağına gəlmirdi ki, onu öldürə bilərlər və yaxud ağır yaralaya bilərlər. Əksinə, o, getdikcə coşur, coşurdu. Ona elə gəlirdi ki, çoxdan, bəlkə də dünyanın o, düşməni görmüş və ilk atəşi açmışdır. İndi onun dayandığı çöl ona çoxdan tanış və yaxın gəlirdi. Ən yaxşı bir zabitin edə biləcəyi hər şeyi etdiyinə, hər şeyi xatırladığına, mülahizə etdiyinə baxmayaraq, o, qızdırma sayıqlamasına və yaxud sərxoş bir adamın vəziyyətinə bənzər bir hal keçirirdi.

Öz toplarının ətrafda gurlayan qulaq batırıcı səsləri, düşmən toplarının gurultu və vızıltısı, topların ətrafında tələsərək, qıpqırmızı qızararaq, tərləyərək hərəkət edən əsgərlər, insanlardan və atlardan axan qan, o biri tərəfdə düşmən tüstüləri (bu tüstülərdən sonra hər dəfə top gülləsi gəlib yerə düşür, bir insanı, bir topu və yaxud atı məhv edirdi) – bütün bu şeylər onun başında xüsusi əfsanəvi bir aləm yaratmışdı. Bu aləm onun bu dəqiqə aldığı həzzdən ibarət idi. Düşmən topları onun təsəvvüründə bir top deyil, bir trubka idi, bu trubkaları gözəgörünməz bir adam çəkir və hərdən bir tüstü dumanlarını havaya buraxırdı.

Dağdan qalxan tüstünü külək sola qovanda Tuşin öz-özünə pıçıldadı:

– Bax, yenə qalxdı! – İndi dəf etmək üçün kosu gözlə.

Tuşinin yaxınlığında dayanan və onun dodağı altında bir şey söylədiyini eşidən topsilən:

– Nə buyurursunuz, cənab zabit, – deyə soruşdu.

– Heç bir şey, qumbara... – deyə Tuşin cavab verdi.

O, öz-özünə: “Hə, bizim Matvevna” – dedi. Ona elə gəlirdi ki, kənardakı böyük, qədim top Matvevna. Öz topları ətrafında görünən fransızlar onun gözüne qarınca kimi görünürdü. İkinci topun birinci nömrəsi olan gözəl və sərxoş adam onun ələmində bir dayı idi; Tuşin hər kəsdən çox ona baxır və onun hər bir hərəkəti ilə sevinirdi. Dağın dibində gedən tufəng atışması gah kəsilir, gah qüvvətlənirdi. Bu atışma ona bir adamın nəfəs alması kimi görünürdü.

O, bu səslərin sakitləşməsinə və yenidən qalxmasına qulaq asırdı. Öz-özünə:

– Bax, yenə nəfəs aldı, yenə nəfəs aldı, – deyirdi.

Özünü isə böyük, qüvvətli və hər iki əli ilə fransızlara mərmə atan bir kişi kimi təsəvvür edirdi.

– Hə, Matvevna, bizi ələ vermə, canım Matvevna! – deyə topdan uzaqlaşdı, birdən başı üzərində yabancı, tanımadığı bir şəxs:

– Kapitan Tuşin! Kapitan! – deyə səsləndi.

Tuşin diksinərək geriye baxdı. Bu, onu Qruntdan qovan qərgah zabiti idi. O, batmış səsi ilə bağırırdı:

– Siz dəlimi olmusunuz? Sizə iki dəfə əmr olunmuşdur ki, geriye çəkiləsiniz, siz isə...

“Mən nə etmişəm ki, onlar məni...” – Tuşin öz-özünə düşündü və qorxa-qorxa rəisə baxdı.

İki barmağını qalpağının sipərinə doğru apararaq:

– Mən... heç bir şey... Mən... – dedi.

Lakin polkovnik deyəcəyi sözləri deyib qurtara bilmədi, yaxından keçən mərmə onu atın üstündə öyilməyə məcbur etdi. O kiridi və yenə bir söz demək istədikdə, bir başqa mərmə onu dayandırdı. O atını döndərərək çaparaq uzaqlaşdı.

Polkovnik uzaqdan:

– Geriyə çəkilin! Hamınız geriye çəkilin! – deyə bağırdı.

Əsgərlər güllüşdülər. Bir dəqiqə sonra adyutant cyni əmrlə gəldi.

Bu, knyaz Andrey idi. Tuşinin topları yerləşən sahəyə girərkən knyaz Andreyin gördüyü ilk şey, ayağı yaralanmış, qoşqudan açılmış bir at idi. Bu at qoşqu atlarının yanında kişnəyirdi. Ayağından bulaq

kimi qan axırdı. Topların arasında bir neçə ölü uzanmışdı. O, buraya yaxınlaşarkən bir-birinin ardınca bir neçə mərmi gəlib keçdi. Knyaz Andrey bütün vücudunun əsəbi bir titrəyişlə əsdiyini hiss etdi. Lakin qorxduğunu düşünər-düşünməz, o yenə də ruhlandı. "Mən qorxa bilmərəm" – deyə düşündü və topların arasında yavaş-yavaş atdan düşdü. Əmri verdi, amma batareyadan getmədi. O, öz yanında da topları cəbhədən qaytarıb geriye gətirtmək qərarına gəlmişdi. Tuşinlə bərabər meyitlərin üzərindən adlayaraq, fransızların dəhşətli atəşləri altında topları yığıdırmağa başladı.

– İndicə rəis gəlmişdi, amma tez ökildi, – deyə topsilən knyaz Andreyə müraciət etdi. – Sizin kimi eləmədi, cənab zabit.

Knyaz Andrey Tuşinlə heç danışmırdı. Onlar o qədər məşğul idilər ki, elə bil bir-birlərini heç görmüdürlər. Dörd topdan salamat qalmış iki topu toparlağa taxıb, dağa doğru hərəkət etdikdə (partlamış top və təkbyunuz orada buraxılmışdı), knyaz Andrey atını Tuşinə yaxın sürərək əlini ona uzatdı və:

– Xudahafiz! – dedi.

– Xudahafiz, özizim, – deyə Tuşin cavab verdi, – özizim, əlvida, əzizim! – Tuşinin gözləri nədənsə birdən yaşardı.

XXI

Külək yatdı, qara buludlar üfüqdə bərt tüstülərinə qarışaraq döyüş meydanına yayıldı. Hava qaranlıqlaşdı və iki yerdə alovlanan yanğının şəfaqi daha aydın görünməyə başladı. Top atəşləri zəifləmişdi, lakin arxadan və sağdan tüfəng şaqqıltıları daha tez-tez və yaxından eşidilirdi. Tuşin öz topları ilə bərabər yaralıların üstündən keçərək atəş altından çıxıb dəryəyə endikdə, rəis və adyutantlar onu qarşıladılar. Qərargah zabiti və iki dəfə onun yanına göndərilmiş və heç birində Tuşinin batareyasına gedib çatmamış Jerkov da onların içərində idi. Hamı bir-birinin sözünü kəsərək, haraya və necə getmək haqqında təkrar əmrlər verdi və onu töhmət edib danlamağa başladı. Tuşin heç bir əmr vermədən, dinməzəcə, danışmaqdan qorxaraq (çünki ağzını açan kimi özü belə səbəbini bilmədən onu ağılamaq tuturdu), öz top yabısında arxadan gəlirdi. Yaralıları atmaq əmri verilmişdisə də, onların çoxusu qoşunun dalınca sürünür və topların üstünə mindirilmələrini rica edirdilər. Döyüş zamanı Tuşinin çadırından sıçrayan

qoçaq piyada zabiti qərmandan güllə dəydiyi üçün, Matvevnanın lafeti üzərinə qoyulmuşdu. Dağın dibində saralmış bir qusar yunkerı bir əlilə o birisini tutaraq, Tuşinə yanaşdı və topa minməyə icazə istədi.

O qorxa-qorxa:

– Kapitan, sən Allah, əlim əzilmişdir. Allah xatirinə, gedə bilmərəm. Allah xatirinə! – dedi.

Görünür ki, bu yunker minmək üçün bir neçə dəfə icazə istəmiş və hər yerdə rədd edilmişdi. O, cəsarətsiz və yazıq bir səsle yalvarırdı: – Allah xatirinə, əmr edin mindirsinlər.

Tuşin:

– Mindirin, mindirin – dedi. – Dayı, şineli altına qoy, – deyə o, öz sevimli əsgərinə müraciət etdi. – Bəs yaralı zabit haradadır?

– Öldü, öldü, – deyə birisi cavab verdi.

– Mindirin. Minin, əzizim, minin. Antonov, şineli altına sal.

Bu yunker Rostov idi. O, bir əli ilə o birisini tutmuşdu, rəngi qaçmışdı. Qızdırmanın şiddətindən alt dodağı əsirdi. Ölmüş zabiti açıqdan sonra onu Matvevnanın üzərinə mindirdilər. Altına qoyulmuş şineli qanlı idi. Rostovun əlləri qana batmışdı.

Tuşin Rostovun mindiyi topa yaxınlaşaraq:

– Əzizim, yaralanmışsınız mı? – deyə soruşdu.

– Yox, əzilmişdir.

– Bəs şalvarımızdakı qan nədir? – deyə Tuşin soruşdu.

Topçu əsgər:

– Cənab zabit, bunu zabit qana bulamışdır, – cavabını verdi və topun bulanması üçün üzr istəyirmiş kimi, şinelinin qolu ilə qanı sildi.

Piyadaların yardımı ilə, zorla topları dağa çıxartdılar və Quntersdorf köndinə çatdıqda dayandılar. Artıq elə qaranlıq idi ki, on addımlıqdan əsgərlərin mundirlərini görmək olmurdu. Atışma sakitləşmirdi. Birdən yaxında, sağ tərəfdə yenə çığırta və atışma qopdu. Atəşlər qaranlıqda parlayırdı. Bu, fransızların son hücumu idi. Həmin hücumu kəndin evlərində daldalanmış əsgərlər cavab verirdilər. Yenə hamı kənddən çıxdı, lakin Tuşinin topları hərəkət edə bilmədi. Topçular, Tuşin və yunker dimməzəcə bir-birinə baxaraq öz talelərini gözlədilər. Atışma sakitləşdi və yan küçədən danışa-danışa höyəcənli əsgərlər çıxdılar.

– Petrov, salamatsan? – biri soruşdu.

– Ağızlarının odunu aldıq. Daha hücum etməzlər, – o birisi səs-ləndi.

– Heç bir şey görmək olmur. Onlar özlərininkilərə atəş açırdılar! Heç bir şey görmür, balam, qaranlıqdır. İçməyə bir az su yoxdurmu?

Fransızlar son dəfə dəf edilmişdilər. Yenə də qatı bir qaranlıq içərində, Tuşinin topları səs-küy salan piyadalarla bir çərçivə kimi əhatə edilmiş halda, irəliyə hərəkət etdi.

Qaranlıqda sanki pıçıldılardan, at ayaqlarının və araba təkərlərinin səşindən ibarət bir gurultulu çay axırdı. Ümumi gurultu və gecənin qaranlığı içərində yaralılarn iniltiləri və səsləri daha aydın eşidilirdi. Sanki qoşunları əhatə edən qaranlığı bir inilti doldurmuşdu. Bu iniltilər və gecənin qaranlığı eyni şey idi. Bir az sonra hərəkət edən kütlədə bir həyəcan əmələ gəldi. Birisi öz məyyəti ilə ağız atda çaparaq keçdi və keçərkən nə isə söylədi.

– Nə dedi? İndi haraya? Dayanmaqımı? Təşəkkürümü etdi? – hər tərəfdən möhtəris suallar eşidilməyə başladı. Bütün hərəkət edən kütlə öz-özünü sıxışdırmağa başladı (görünür ki, irəlilədikilər dayanmışdılar), dayanmaq əmri şayiəsi yayıldı. Hamı getdiyi yerdə, palçıqlı yolun ortasında dayandı.

İşıqlar gözündü və danışq daha aydın eşidildi. Kapitan Tuşin taqımda əmr verib, əsgərlərdən birini yunker üçün sarğı montaqəsinə və ya feldşeri tapmağa göndərdi, özü isə əsgərlərin yolda qaldıqları tonqalın kənarında oturdu. Rostov da sürünə-sürünə odun kənarına gəldi. Ağrıdan, soyuqdan və rütubətdən vücudu əsirdi. Yuxusu gəlirdi, lakin sıızıldayan və yöndəmsiz halda qalan əlindəki acı ağrıdan yata bilmirdi. O gah gözlərini yumur, gah ona qıpqırmızı görünən oda baxır, gah da yanında bardaş qurub oturmş zəif vücudlu donqar Tuşinə baxırdı. Tuşinin böyük, həlim və ağıllı gözləri şəfqətlə ona dikilmişdi. O gözüdü ki, Tuşin bütün varlığı ilə ona yardım etmək istəyir, lakin əlindən heç bir şey gəlmir.

Hər tərəfdən gəlib keçənlərin, ətrafda yerləşən piyadaların ayaq səsləri və danışqları eşidilirdi. Danışq səsləri, ayaq səsləri və palçıqda hərəkət edən atların tapplıtıları, uzaqda və yaxında şaqıldayan odunların səsi bir-birinə qarışaraq, titrək bir gurultu əmələ gətirmişdi.

Artıq bayaqkı kimi qaranlıqda gözə görünməz bir çay axmırdı, sanki fırtınadan sonra qara bir dəniz dayanıb yırgalanırdı. Rostov düşüncəsiz bir halda qarşısında və ətrafında olan şeylərə baxır və dinləyirdi. Piyada əsgər tonqala yanaşdı, çöməlib oturdu, əllərini oda üzərdi və üzünü döndərdi.

O, sualedici bir tövrlə Tuşinə müraciət edərək:

– Necə olsun, cənab zabit? – dedi. – Taqımdan ayrılmışam, harada ayrıldığımı özüm də bilmirəm. Fəlakət!

Əsgərlə bərabər üzü sarıqlı piyada zabiti də tonqala yaxınlaşdı və Tuşinə müraciət edərək, arabanı sürmək üçün topu bir azca yerindən tərptəməyi əmr etməsini rica etdi. Taqım komandirinin dalınca tonqalın yanına iki nəfər əsgər yüyürdü. Onlar bir çəkməni dartsıdıraraq bərk dalaşır və söyüşürdülər.

Birisi batmış bir səslə:

– Sən götürdün? Nə zirəksən! – deyə bağırırdı.

Sonra boğazı qanlı bir dolaqla sarılmış arıq və saralmış bir əsgər yanaşdı və açıqlı bir səslə topçulardan su istədi.

– Nə deyirsiniz, it kimi ölümmü?

Tuşin ona su verilməsini əmr etdi. Sonra kefi kök bir əsgər yüyürüb gəldi və piyadalar üçün od istədi.

– Piyadalar üçün od verin! Xoşbəxt olasınız, həmyerlilər, od üçün də sağ olun, artıqlamasilə əvəzini verərik, – deyə qızaran kösövü hara isə apardı.

Bu əsgərin ardınca, şinel arasında ağır bir şey aparən dörd nəfər əsgər gəlib tonqalın yanından keçdi. Onlardan biri büdrədi.

– Bura bax, şeytanlar yola odun atıblar, – deyə mırıldandı.

– Daha işi bitdi, haraya aparırıq? – o biri əlavə etdi.

– Cəhənnəmə ki!

Onlar öz yükləri ilə qaranlıqda gözəndən itdilər.

Tuşin pıçıldayaraq:

– Nə var? Ağrıyırmı? – deyə Rostovdan soruşdu.

– Ağrıyır.

Topsilən Tuşinə yanaşaraq:

– Cənab zabit, generalın yanına buyurun, burada komadadır, – dedi.

– Bu saat, quzum.

Tuşin qalxdı və şinelini düymələyib özünü düzəldərək tonqaldan uzaqlaşdı...

Knyaz Baqrations topçuların tonqalından bir az kənarında xüsusi hazırlanmış komada oturub nahar edir və yanına toplaşmış bəzi hissə rəisləri ilə danışdı. Burada gözləri yarım yumulu bir qoca vardı, bir qoyun sümüyünü aqgözlüklə gəmirirdi. Bir rumka araqdan və nahardan qızarmış iyirmi iki yaşlı nöqsansız general, barmağında ad üzüyü olan qəragah zabiti, hamını sakitcə nəzərdən keçirən Jerkov və saral-

miş, dodaqları qıslmış, gözləri qızdırmalı gözləri kimi parlayan knyaz Andrey də burada idi.

Komanın küncündə ələ keçirilmiş fransız bayrağı dururdu. Sadə-lövh auditor bayrağın parçasını yoxlayır və təəccüblə başını yırğalayır. O, başını, bəlkə də, doğrudan da bayrağın görkəmi ilə maraqlandığı üçün və bəlkə də ac olduğu halda stolda ona yer çatmadığından nahara baxa-baxa qaldığı üçün yırğalanırdı. Draqların əsir aldığı fransız polkovniki qonşu komada idi. Zabitlərimiz onun başına toplaşmış tamaşa edirdilər. Knyaz Baqrations ayrı-ayrı rəislərə təşəkkür edərək, döyüşün təfərrüatı və itgillər haqqında soruşurdu. Braunau yanında orduya qoşulmuş alay komandiri knyaza belə məlumat verirdi ki, döyüş başlar-başlamaz mən, meşədən geri çəkildim, odun doğrayanları toplayıb öz yanımdan ötürdükdən sonra, iki batalyonla süngü hücumuna keçib fransızları məğlub etdim.

– Knyaz cənabları, birinci batalyonun pozulduğunu görürkən, mən yolda durub: “bunları qabağa buraxıb atəslə qarşılamalıyam” – deyə düşünürdüm, elə də etdim.

Alay komandiri belə etmək istəyirdi, lakin bunu edə bilmədiyini üçün çox heyfislənirdi, ona elə gəlirdi ki, bunlar həqiqətən olmuşdur. Hətta bəlkə doğrudan da olmuşdu. Məgər bu hərç-mərclikdə olub-olmayan şeydən baş çıxarmaq mümkün idi mi?

Doloxovla Kutuzov arasında gedən danışığı və rütbəsi əksilmiş Doloxovla öz arasında olan son görüşü xatırlayaraq: – Knyaz cənabları, bunu da qeyd etməliyəm ki, sıra nəfəri, rütbəsi əksilmiş Doloxov mənim gözümdən qabağında fransız zabitini əsir tutdu və böyük xidmət göstərdi, – deyə alay komandiri əlavə etdi.

Həmin gün heç də qusurları görməyən, onlar haqqında piyada zabitindən eşidən Jerkov rahatsız bir halda ətrafına baxaraq sözə qarışıdı:

– Knyaz cənabları, mən orada pavloqradıların hücumunu gördüm. Knyaz cənabları, onlar iki kareni özdilər.

Jerkovun bu sözüne bəziləri gülümsündülər və həmişə olduğu kimi, onun zarafat edəcəyini gözlədilər, lakin onun sözlərinin bu günkü hərbi uğurlarımız üçün bir şərəf artırdığını gördükdə, ciddi bir vəziyyət aldılar, halbuki bir çoxları Jerkovun sözlərinin əsassız bir yaldandan ibarət olduğunu çox gözəl bildirdilər. Knyaz Baqrations qoca polkovnikə müraciət etdi:

– Cənablar, hamınıza təşəkkür edirəm, bütün hissələr: piyada, süvari və topçular qəhrəman kimi döyüşdülər. – O, gözləri ilə birisini axtararaq, – necə oldu ki, mərkəzdə iki top qaldı? (Knyaz Baqrations sol cinahdakı topları soruşmurdu, orada hələ döyüşün əvvəlində, bütün topların qaldığını bilirdi). – Knyaz Baqrations qərargah zabitinə müraciətlə, – Mən, deyəsən sizi çağırmışdım, – dedi.

Növbətçi qərargah zabitini:

– Biri əzilmişdi, – deyə cavab verdi, – biri də başa düşə bilmirəm, mən özüm həmişə orada idim və əmrlər verirdim, ayrılar-ayrılmaz... Hərçənd cəhənnəm idi, – deyə təvəzökarlıqla əlavə etdi.

Kapitan Tuşinin kəndin yanında dayandığını və onun dalınca adam göndərildiyini söylədi.

Knyaz Baqrations knyaz Andreyə müraciətlə:

– Siz ki, oradaydınız, – dedi.

Növbətçi qərargah zabitini Bolkonskiyə gülümsəyərək:

– Əlbəttə, biz bir qədər bir-birimizdən ayrındıq, – dedi.

Knyaz Andrey soyuq və qəti səsle:

– Mən sizi görmək şərəfinə nail olmadım, – dedi.

Hamı kiridi. Tuşin qorxa-qorxa, generalların arxasından keçərək, astanada göründü. Darısqal komada generalların yanından keçərək, həmişəki kimi rəislər yanında utanan Tuşin, bayrağın ağacını görmədi və ona toxunaraq büdrədi. Bir neçə nəfər gülüşdü.

Baqrations qaş-qabağını sallayaraq:

– Necə oldu ki, top orada buraxıldı? – deyə soruşdu, o, qaş-qabağını kapitandan çox, gülənlərə və bu gülənlər içərisində səsi daha çox yüksələn Jerkova çevirdi.

Bu müdhiş rəisi görürkən Tuşin yalnız indi öz günahını və özü sağ qaldığı halda, iki topu itirdiyini bütün dəhşəti ilə təsəvvür etdi. O, o qədər həyəcanlanmışdı ki, bu dəqiqəyə qədər bu barədə heç düşünməmişdi. Zabitlərin gülüsməsi onu daha da çaşdırdı. Alt dodağı əsə-əsə Baqrationsun qarşısında dayanıb zorla çıxan bir səsle:

– Bilmirəm... Knyaz cənabları... adam yox idi, knyaz cənabları.

– Mühafizə dəstəsindən ala bilərsiniz!

Mühafizə yox idi, bu eyni həqiqət idi. Lakin Tuşin bunu demədi. O, bununla o biri rəisi ələ verəcəyindən qorxdu və dinməzce, hərəkətsiz gözləri ilə, imtahanda kəsilmiş bir tələbə müəllimin gözlərinə baxmış kimi, dik Baqrationsun üzünə baxdı.

Sükut çox uzun sürdü. Knyaz Baqration çox da ciddi olmaq istəmədiyi üçündür ki, bir söz deyə bilmədi, o biriləri də danışığa qarışmağa cəsarət etmədilər. Knyaz Andrey altıdan-altıdan Tuşinə baxdı, barmaqları əsəbi bir halda titrədi.

Knyaz Andrey:

– Knyaz cənabları, – deyə öz kəskin səsi ilə sükutu pozdu, – siz məni kapitan Tuşinin batareyasına göndərmişdiniz. Mən oraya gedərkən atları və insanları üçdə ikisinin qırıldığını, iki topun özildiyini və heç bir mühafizə dəstəsi olmadığını gördüm.

Knyaz Baqration və Tuşin, hər ikisi təmkin və həyəcanla danışan Bolkonskiyə diqqətlə baxırdılar.

– Knyaz cənabları, əgər rəyimi öz etməyə icazə versəniz, – deyə knyaz Andrey əlavə etdi, – deyərəm ki, bugünkü uğurumuz üçün biz hər şeydən əvvəl bu batareyanın döyüşünə və kapitan Tuşinlə onun taqımının qəhrəmanlığına borclu yuqa, – knyaz Andrey cavab gözləmədən dərhal qalxdı və stoldan uzaqlaşdı.

Knyaz Baqration Tuşinə baxdı və Bolkonskinin kəskin mülahizəsinə etimadsızlıq göstərmək istəməyərək və eyni zamanda ona tamamilə inana bilmədiyini hiss edərək, başını əydi və Tuşinə gedə biləcəyini söylədi. Knyaz Andrey onun dalınca çıxdı.

Tuşin ona:

– Təşəkkür edirəm, mənə yardım etdiniz, – dedi.

Knyaz Andrey Tuşinə baxdı, heç bir söz demədən uzaqlaşdı. Knyaz Andrey sıxılırdı, o məyus idi. Bütün bu hadisələr çox qərribə idi və ümid edilən hadisələrə bənzəmədi.

Rostov qarşısından keçən kölgələrə baxaraq düşünürdü: “Bunlar kimdir? Nəyə lazımdır? Onlar nə istəyirlər? Bu işlər nə zaman qurtaracaqdır?”

Əlinin ağrısı getdikcə artırdı. Onu yuxu basırdı, gözlərində qırmızı dairelər dolaşırdı, bu səslərin, bu simaların təəssüratı və yalqızlıq hissi ağır hissəyə qarışırdı. Bu döyüşçülər, yaralılar və yarasızlar, – bütün bunlar onu əzir, onu sıxır, onu xırdalayır, sınımış qolundakı və çiyindəki əti yandırdı. Bunlardan xilas olmaq üçün o, gözlərini yumdu.

Bir dəqiqə özünü unudu, lakin bu qısa zaman içərisində o, yuxuda saysız-hesabsız şeylər gördü. Anasını, onun böyük və ağ əlini, Sonyanın arıq çiyinlərini, Nataşanın gözlərini və gülüşünü, Denisovun səsinə və bığlarını, Telyanini, Telyanın və Boqdanıçla olan əhvalatı gördü.

Bütün bu əhvalat kəskin səslə əsgərdən başqa bir şey deyildi, bütün bu əhvalat və bu əsgər onu möhkəm tutub əzir, xırdalayır və əlini daim bir tərəfə dartırdı. O, bunlardan uzaqlaşmağa çalışır, lakin onlar azacıq belə olsun, bir saniyə belə olsun, onun çiyini buraxmırdılar. O ağrımazdı, sağalardı, onu dartışdırmısaydılar, o sağalardı, lakin onlardan xilas olmaq mümkün deyildi.

O, gözlərini açıb yuxarıya baxdı. Gecənin qara örtüsü bir arşın yüksəkliyində, kömür işığı üzərində dayanmışdı. Yağan qarın parçaları işıqda uçurdu. Tuşin qayıtmamışdı, feldşer gəlməmişdi. O, tək idi, yalnız birçə əsgər indi çılpaq bir halda ocağın o biri tərəfində oturub öz arıq və sarı bədənini qızdırırdı.

Rostov: “Mən kimsəyə lazım deyiləm! – deyə düşünürdü. – Kimsə halıma acımır, kimsə yardım etmir. Amma bir zaman vardı ki, mən də evdə qüvvətli, nəşəli və sevimli bir adam idim” – o, köksünü ötürdü və ixtiyarsız bir ah çəkib inlədi.

– Bir yerin ağrıyırımı? – əsgər köynəyini ocağa çıxaraq, soruşdu və cavabını gözləmədən: – bir günün içərisində bir aləm camaatı qırğına verdilər, – dedi.

Rostov əsgəri dinləmirdi. O, ocaq üzərində uçan qar parçalarını baxır, isti və işıq evli, yumşaq şubalı, yeyin kirşəli, sağlam vücutlu rus qışını bütün ailə məhəbbət və qayğısı ilə xatırlayırdı. “Ah, mən nə üçün buraya gəldim!” – deyə düşünürdü.

Ertəsi gün fransızlar hücumə keçmədilər, Baqrationun dəstəsinin qalan hissəsi Kutuzovun ordusu ilə birləşdi.

ÜÇÜNCÜ HİSSƏ

I

Knyaz Vasili öz planlarını düşünmürdü. Öz mənəfəti üçün başqalarına yamanlıq etmək fikrində də deyildi. O ancaq kübar cəmiyyə-tində uğur qazanmış və bu uğurlara adət etmiş bir cəmiyyət adamı idi. Şəraitə və insanlara görə, onda daima müxtəlif planlar və mülahizələr əmələ gəlirdi. Bu şeylər haqqında o, müəyyən anlayışa malik olmasa da, bunlar onun həyatının bütün mənasını təşkil edirdi. Onda belə planlar və mülahizələr bir və iki deyildi, onlarla idi, bunların bəziləri hələ yenicə yaranır, bəziləri əldə edilir, bəziləri isə məhv olurdu. O, özünə, məsələn: “Bu adam indi qüvvətlidir, mən onun etimadını və dostluğunu qazanmalı və onun vasitəsilə özümə müavinət düzəltməliyəm” və yaxud: “Artıq Pyer zəngindir, mən onu qızım-la evlənməyə təşviq etməli və mənə lazım olan qırx min manatı ondan borc almalyam” – deyərdi, lakin qüvvəli adam ona təsadüf edərdi və dərhal instinkti ona xəbər verərdi ki, bu adam sənə fayda verə bilər. Knyaz Vasili də ilk imkanda, hazırlıqsız, instinktlə ona yaxınlaşar, yaltaqlanar, təklifsizcəsinə münasibətə girişər, lazımı şey haqqında onunla danışırdı.

Pyer Moskvada onun əlində idi, knyaz Vasili onu o zaman mülki müşavir rütbəsinə bərabər olan kamer–yunker vəzifəsinə təyin etdirdi və o gəncin özü ilə bərabər Peterburqa gedib onun evində qalmasını təkid elədi. Knyaz Vasili sanki dalgınlıqla və eyni zamanda şübhəsiz bir etimadla qızını Pyerə vermək üçün əlindən gələni əsirgəmədi. Knyaz Vasili öz planlarını əvvəlcədən ətraflı düşünmüş olsaydı, özündən yuxarı və aşağı olan adamlarla belə təbii, belə sadə və təklifsizcə münasibətdə ola bilməzdi. Onu nə isə daima qüvvəli və zəngin insanlara doğru cəzb edirdi. Onda elə nadir bir məharət vardı ki, insanlardan nə zaman və nə cür istifadə etmək dəqiqələrini tuta bilirdi.

Bir az əvvəlki yalqızlıqdan və qayğısızlıqdan sonra birdən–birə zənginləşən və qraf Bezuxov olan Pyer özünü o dərəcədə əhatə edilmiş hiss etdi ki, yalnız yataqda təkbaşına qalmağa müvəffəq olurdu. O, kağızlara imza etməli, vəzifələri haqqında aydın təsəvvürə malik olmadığı idarələrlə görüşməli, baş müdirdən bəzi şeylər soruşmalı,

Moskva yanındakı mülkünə getməli və bir çox adam qəbul etməli idi. Bu adamlar əvvəllər onu tanımaq belə isitəmədikləri halda, indi onlarla görüşmək istəməsəydi, rəncidə olub küsərdilər. Bütün bu müxtəlif simalar – iş adamları, qohumlar, tanışlar – hamısı bu gənc varisə hörmət edirdilər, deyəsən, onlar, Pyerin yüksək ləyaqətlərinə inanırdılar. O, daima bu sözləri eşidirdi: “Siz fəvqəladə bir mərhəmətə maliksiniz” ya “Gözəl bir qəlbiniz vardır”, yaxud “Qraf, siz nə qədər təmiz adamsınız”... və yaxud “O da sizin kimi belə ağıllı olsaydı” və s. O, ciddən öz fəvqəladə mərhəmətinə və fəvqəladə zəkasına inanmağa başlayırdı. Çünki onsuz da həmişə, qəlbinin dərinliyində, ona elə gəlirdi ki, doğrudan da çox mərhəmətli və ağıllı bir adamdır. Hətta əvvəllər bədrəftar və ədavətli görünən adamlar belə ona qarşı nəzakətli və sevimli olmuşdular. Uzunbel, kukla kimi parlaq saçlı, çox acıqlı böyük knyaz qızı dəfn mərasimindən sonra Pyerin otağına gəldi. Gözlərini yerə dikərək və tez–tez içini çəkərək dedi ki, aramızda olan narazılıqlar üçün çox təəssüf edirəm və indi heç bir şey istəməyə özümü haqlı görmürəm. Yalnız rica edirəm ki, mənə üz verməyib müsibətdən sonra, çox sevdiyim və çox qurbanlar verdiyim bu evdə bir neçə həftə qalmağa icazə verəsiniz. O, özünü saxlaya bilmədi və bu sözləri deyəndə ağlamağa başladı. Bu heykələ bənzəyən knyaz qızının belə dəyişməsindən mütəəssir olan Pyer onun əlindən tutub, özü belə səbəbini bilmədən, əfv edilməsini rica etdi. O gündən etibarən knyaz qızı Pyer üçün zolaqlı bir şarf hörməyə başladı və ona münasibəti tamamilə dəyişdi.

Knyaz Vasili Pyerə bir kağız verərək:

– *Mon cher*, bunu onun üçün düzəldin, hər halda o, mərhumun yolunda çox müsibət çəkmişdir, – deyər knyaz qızı üçün kağıza imza etməsini rica etdi.

Knyaz Vasili otuz min manatlıq bir veksəldən ibarət olan bu sümüyü zavallı knyaz qızının qabağına atmaqla onu naxışlı portfelin taleyi haqqında düşünməkdən vaz keçirmək qərarına gəlmişdi. Pyer vekseli imzaladı, knyaz qızı bu gündən etibarən daha da məhrəbanlaşdı. Kiçik bacılar da ona qarşı xoşrəftar olmuşdular, xüsusən ən kiçiyi, qəşəngi, xallısı Pyeri görərək, öz təbəssümünü və həyəcanını ilə onu təəccübləndirirdi.

Pyer təbii olaraq, hamının onu sevdiyini zənn edirdi, əgər birisi onu sevməsəydi, bu ona çox qeyri–təbii görünərdi. Odur ki, o, ətrafındakı insanların səmimiyyətinə inanmaya bilməzdi. Bu adamların

səmimiyyətini və yaxud qeyri-səmimiliyini öz-özündən soruşmaq üçün vaxtı da yox idi. Onun heç macalı yox idi. O, daima özünü iltq və nəşəli bir sərxoşluq içərisində, mühüm ümumi bir hərəkətin mərkəzində hiss edirdi, sanki o, bu işi görməseydi, bir çoxlarını rəncidə və gözlədikləri şeydən məhrum edirdi, əksinə filan və filan işləri görmüş olsa, çox yaxşı olardı. Odur ki, özündən tələb edilən şeyləri yerinə yetirirdi, lakin yaxşı şeylər hələ gözləndirdi.

İlk zamanlarda Pyeri və onun işlərini hər kəsdən artıq knyaz Vasili öz əlinə almışdı. Qraf Bezuxov öldükdən sonra, o, Pyeri öldən buraxmamışdı. Knyaz Vasili iş öləndən macal tapmayan, yorğun, özgin, lakin şəfqətli olması üzündən öz dostunun oğlunu, bu köməksiz gənci, *après tout*¹, belə böyük sərvətə malik bir gənci kor taleyin və fırladaçılıqların öhdəsinə buraxmaq istəməyən bir adama bənzəyirdi. Qraf Bezuxovun ölümündən sonra Moskvada keçirdiyi bir neçə gün içərisində o, Pyeri yanına çağırırdı və yaxud özü onun yanına gəlib nə etmək lazım gəldiyini ona öyrətdi və bunların hamısını elə yorğun və inandırıcı bir əda ilə danışırdı ki, elə bil hər dəfə: "*Vous savez, que je suis accablé d'affaires et que ce n'est que par pure charité, que je m'occupe de vous, et puis vous savez bien, que ce que je vous propose est la seule chose faisable*"², – deyirdi.

O, bir gün gözlərini yumaraq və barmaqları ilə onun dirseyini oxşayaraq, çoxdan öz aralarında qərara alınmış və başqa cür həll edilə bilməyən bir şey haqqında danışırmış kimi bir tonla Pyerə müraciət etdi:

– *Mais, mon cher*³, nəhayət, biz sabah gedirik, mən sənə öz kolyas-kamda yer verirəm. Çox şadam. Burada bütün mühüm işlərimizi bitirdik. Mən çoxdan getməliydim. Kanslərdə işi düzəltdim. Ondan sənin üçün rica etmişdim, artıq sən diplomatik korpusa daxil edilmiş və kamer-yunker təyin olunmuşsan. Artıq sənin üçün diplomatik yol açıqdır.

Bu sözləri söylərkən knyaz çox yorğun və inandırıcı olduğu halda, Pyer mənəsb haqqında çoxdan bəri düşünməsinə baxmayaraq, etiraz etmək istədi. Lakin knyaz Vasili onun etirazına öz gurultulu və yoğun səsi ilə mane oldu. Bu səs onun sözünü kəsmək imkanını aradan qaldırırdı, bu səsi o, çox inandırma ehtiyacı olduğu zamanlar işlədirdi.

¹ Nəhayət

² Bilirsen ki, iş başından aşır, lakin sənə belə vəziyyətdə buraxmaq insafsızlıq olardı, əlbəttə, bu söylədiklərim yeganə mümkün olan şeylərdir.

³ Ancaq, mənim əzizim

– *Mais, mon cher, mən bunları özüm üçün, öz vicdanım üçün etdim. Təşəkkür etməyə dəyməz. Heç kəs heç vaxt çox sevilməsindən şikayət etməmişdir, bir də ki, sən azadsan, günü sabah buraxa bilərsən. Özün Peterburqda hamısını görə bilərsən. Qorxunc xatirələrdən əl çəkmək vaxtdır. – Knyaz Vasili köksünü ötürdü. – Belədir, əzizim... Qoy kamerdinerim də sənə kolyas-kanda getsin. Hə, hə, az qala yadından çıxmışdı, – knyaz Vasili əlavə etdi. – Bilirsen ki, mon cher, bilirsen ki, bizim rəhmətliklə hesabımız var idi, ryazanlıdan almışam, qoy mənə də qalsın, sənə lazım deyil. Səninlə düzəlişik.*

Knyaz Vasilinin "ryazanlıdan" dediyi bir neçə min bəhrə pulu idi ki, onları knyaz Vasili alıb özündə saxlamışdı.

Peterburqda da Moskvada olduğu kimi mehriban insanlar Pyeri əhatə etdilər. O, knyaz Vasilinin verməmiş olduğu vəzifədən, daha doğrusu addan (çünki o bir iş görmürdü) vaz keçə bilmədi. Tanışlar, dəvətlər və ictimai məşğələlər o qədər idi ki, Pyer Moskvada olduğundan daha çox məstlik, tələsiklik və yaxınlaşan, lakin meydana çıxmayan nemətlər hiss edirdi.

Onun əvvəlki subay yoldaşlarından bir çoxları Peterburqda yox idi. Qvardiya cəbhəyə getmiş, Doloxovun rütbəsi əksilmiş, Anatoli orduda, qəzada, knyaz Andrey xarici ölkədə idi. Odur ki, Pyer nə əvvəlki kimi gecələri xoş keçirir və nə də böyük hörmətli dostu ilə səmimi söhbət edib ürəyini boşalda bilirdi. Bütün günləri naharlarda, ballarda, knyaz Vasilinin, onun arvadı şişman knyaginyanın və gözəl Elenin yanında keçirirdi.

Anna Pavlovna Şerər də başqaları kimi cəmiyyətdə Pyerə qarşı əmələ gələn dəyişikliyi onun nəzərinə çarpdırırdı.

Əvvəllər Pyer Anna Pavlovnanın yanında həmişə ədəbsiz, yersiz və bacarıqsız danışdığını hiss edirdi, ona elə gəlirdi ki, hələ təsəvvüründə hazırlarkən ağıllı hesab etdiyi sözlər ucadan söyləndiyi zaman tamamilə mənasızlaşır və əksinə olaraq, İppolitinin ən mənasız sözləri ağıllı və sevimli çıxır. İndii isə, o, nə danışsa, hamısı *charmant*¹ çıxırdı. Anna Pavlovna bunu deməyə də, o, qadının bunu demək istədiyini görürdü və qadın ancaq onun təvəzökarlığına hörmət edərək bundan vaz keçirdi.

1805-ci il ilə 1806-cı il arasındakı qışın əvvəlində Pyer Anna Pavlovnanadan adi çəhrayı bir dəvətnamə aldı. Bu dəvətnamədə belə

¹ Cazibədar

bir əlavə vardı: "Vous trouverez chez moi la belle Hélène, qu'on ne se lasse jamais voir"¹.

Bu yeri oxuyarkən Pyer Elenə özü arasında bir əlaqə əmələ gəldiyini ilk dəfə hiss etdi. Bu əlaqəni başqaları da təsdiq edirdi. Bu fikir onu eyni zamanda həm qorxudur, sanki o ifa edə bilməyəcəyi bir öhdəliyi üzərinə götürürdü, həm də bu hal ona öyləncəli bir fərziyyə kimi xoş gəlirdi.

Anna Pavlovnanın bu müsəmirəsi də birinci müsəmirəsi kimi idi, lakin Anna Pavlovnanın öz qonaqlarına təqdim etdiyi yenilik bu dəfə Mortemar deyil, Berlindən gəlmiş bir diplomat idi. Bu diplomat çar Aleksandrın Potsdamdakı görüşü və iki ali məqam dostun And içərik ayrılmaz bir müttəfiq kimi bəşəriyyət düşməninə qarşı həqiqəti müdafiə etmək qərarına gəldikləri haqqında ən yeni təfəsilatı gətirmişdi. Anna Pavlovna Pyeri bir hüznə qəbul etdi, ehtimal ki, bu hüznə gəncə üz verməmiş tənə itkiyə, qraf Bezuxovun ölümünə aid idi. (Pyer atasını, demək olar ki, heç tanımadığı halda, hamı daima onu atasının ölümündən məyus olduğuna inandırır). Bu hüznə eynilə böyük imperatriçə Marya Fyodorovnanın adı çəkildiyi zaman təzahür edən özəmətlili hüznə bənzəyirdi. Pyer bununla özünə qarşı yaltaqlıq edildiyini duyurdu. Anna Pavlovna öz adı məharəti ilə qonaq otağında dəstələr təşkil edirdi. Knyaz Vasili ilə generalar olan böyük dəstədə diplomat iştirak edirdi. O biri dəstə çay stolunun ətrafında idi. Pyer birinci dəstəyə qoşulmaq istədi, lakin müharibə meydanında başına minlərlə yeni fikirlər gələn və bu fikirləri həyata keçirməyə imkan tapmayan bir sərkərdənin səbəbi vəziyyətini keçirən Anna Pavlovna onu görüb barmağı ilə qoluna toxundu.

– Attendez, j'ai des vues sur vous pour ce soir², – deyərək Elenə baxdı və gülümsədi.

– Ma bonne Hélène, il faut, que vous soyez charitable pour ma pauvre tante, qui a une adoration pour vous. Allez lui tenir compagnie pour 10 minutes³.

Sıxılmamaq üçün bu sevimli qrafı sizə verirəm, sizi müşayiət etməkdən boyun qaçırmaq.

¹ Güzəl Elen bizdə olacaq, tamaşasından doymazsan.

² Dayanın, bu axşam sizin haqqınızda mənim müəyyən planlarım var.

³ Özümün Elen, zavallı xalama qarşı şəfqətli olun, o, sizi çox sevir. On doqquz onun yanında olun.

Güzəl qız xalasına tərəf yönəldi, lakin Anna Pavlovna Pyerə sonuncu və zəruri bir tapşırıq verəcəkmis kimi bir hal alaraq, onu hələ də öz yanında saxlayırdı.

Süzməkdə olan özəmətlili güzəli Pyerə göstərərək:

– Dilbər qızıdır, deyilmi? – dedi. *Et quelle tenue!*¹. Belə gənc qız belə bir odaya, belə özünü aparmaq məharətinə malik olmalıdır. Bu ürəkdən gəlir. Bu qıza sahib olan xoşbəxt olar! Cəmiyyət adamı olmayan bir ər belə, bunun sayəsində şəksiz, cəmiyyətdə ən parlaq bir mövqə tuta bilər. Deyilmi? Mən ancaq sizin rəyinizi bilmək istədim, – deyərək Anna Pavlovna Pyeri buraxdı.

Pyer Anna Pavlovnanın Elenin özünü aparmaq məharəti haqqındakı sualına səmimiyyətlə müsbət cavab verdi. Pyer Elen haqqında düşünmüşdüsə də, məhz onun güzəlliyini və cəmiyyətdə dinnməz – ləyaqətli bir tərdə davranmasını düşünmüşdü.

Xala bu iki gənci öz guşəsinə qəbul etdi, lakin elə bil Elenə qarşı olan mehribanlığını gizlətmək və Anna Pavlovna qarşısındakı qorxusunu daha dərinləndirən ifadə etmək istəyirdi. O, mən bu adamlarla necə rəftar edim, – deyərək soruşmuş kimi qardaşı qızına baxdı. Onlardan uzaqlaşdıqda Anna Pavlovna yenə barmağı ilə Pyerin qoluna toxunub:

– *J'espère, que vous ne direz plus qu'on s'ennuie chez moi*², – dedi və Elenə baxdı.

Elen gülümsədi, bu gülümsəmə ilə o demək istəyirdi ki, məni gören bir adam məftun olmaya bilməz, bu mümkündür deyil. Xala öskürdü, tüpürçəyini uddu və fransızca, Eleni gördüyü üçün çox şad olduğunu söylədi, sonra eyni salam və eyni sima ilə Pyerə müraciət etdi. Sıxıntılı və qarışıq söhbət arasında Elen Pyerə baxdı və gülümsədi. Bu gülümsəmə hər kəsə tərəf çevrilən aydın, güzəl bir təbəssüm idi. Pyer bu təbəssümə çox alışırdı, ona təsir etmirdi, odur ki, o, buna qətiyyətlə əhəmiyyət vermədi. Bu zaman xala Pyerin mərhum atası qraf Bezuxovun burunotu qutusu kolleksiyası haqqında danışib öz burunotu qutusunu göstərdi. Knyaz qızı Elen xalanın örinin bu burunotu qutusu üzərindəki şəklinə baxmaq istədi.

Pyer:

– Bunu, yəqin Vines çəkmişdir, – deyərək məşhur bir miniatürçü rəsmin adını çəkdi və burunotu qutusunu ölinə götürmək üçün stolun

¹ Özünü necə də tutur!

² Ümidvaram ki, bir daha mənim evimdə adamların sıxılmasından şikayət etməzsiniz.

üzərinə öyilərək, o biri stolun ətrafındakı söhbətə qulaq asmağa başladı. O, o biri tərəfdən keçmək üçün qalxdı, lakin xala qutunu Elenin arxasından ona uzatdı. Elen yol vermək üçün öyildi və gülümsəyərək geriyyə baxdı. O, həmişə müsəmirələrdə olduğu kimi o zamanki dəb ilə, qabaqdan və geridən açıq paltar geymişdi. Pyerə həmişə bir mərmər kimi görünən bu bədən ona o qədər yaxın bir məsafədə idi ki, Pyer yaxından görünən gözləri ilə qızın çiyinlərinin və boynunun canlı lətafətini qeyri-ixtiyari seyr edirdi, həm də bu onun dodaqlarına o qədər yaxın idi ki, bir azca öyilsə idi, toxunardı. Pyer onun vücudunun sıcaqlığını, ətilərinin qoxusunu və hərəkət edərkən korsetinin qıcırtsını eşidirdi. O, bu qızın paltarları ilə bir vəhdət təşkil edən mərmər gözəlliyini deyil, onun ancaq paltarla örtülü olan bədəninin bütün lətafətini hiss edir və görürdü. Biz bir dəfə açılmış yalana ikinci dəfə qayıda bilmədiyimiz kimi, o da bunu bir dəfə belə gördükdən sonra, başqa cür görə bilmirdi.

Elen sanki: "Siz bu vaxta qədər mənim belə gözəl olduğumu görməmişdinizmi? – dedi. – Siz mənim qadın olduğumu görməmişdinizmi? Bəli, mən qadınam, hər kəsə müyəssər ola bilərəm, sizə də müyəssər ola bilərəm" – qızın baxışları bu sözləri ifadə edirdi. Eyni dəqiqədə Pyer də hiss etdi ki, Elen nəinki onun arvadı ola bilər, bəlkə olmalıdır, başqa cür ola bilməz.

O, bu dəqiqə buna elə inanmışdı ki, qızla bərabər izdivac mərasimi qarşısında drduğunu zənn edirdi. Bu nə zaman olacaqdır? Necə olacaqdır? O bilmirdi, hətta bu işin yaxşı bir iş olub-olmadığını da bilmirdi, (o hətta hiss edirdi ki, nədənsə, bu yaxşı iş deyildir), lakin o, bunun olacağını bilirdi.

Pyer gözlərini yerə dikdi, yenə qaldırdı və o qızı bir daha əvvəllər, hər gün gördüyü kimi, uzaq, yabancısı bir gözəl kimi görmək istədi, lakin o, bunu bacarmadı. Dumanlı bir gündə, kiçik bir əlaq otunu ağaca bənzətmiş bir adam, balaca bir ot görürkən yenə də orada ağac görməməyi bacarmadığı kimi, o da bu işi bacarmadı. Qız ona olduqca yaxın idi. Qız ona hakim idi. Onunla qız arasında öz iradəsindən başqa heç bir maneə yox idi.

Anna Pavlovnanın səsi eşidildi:

– *Bon, je vous laisse dans votre petit coin. Je vois que vous y êtes très bien!*

¹ Yaxşı, mən sizi narahət etmək istəmirəm. Görürəm ki, burada sizə xoşdur.

Pyer qorxaraq, bir qəbahət edib-etmədiyini düşünərək, qızardı və ətrafına baxdı. Ona elə gəldi ki, hamı onun könlündən keçənləri onun özü kimi bilir.

Bir azdan sonra o, böyük dəstəyə yaxınlaşdıqda, Anna Pavlovna ona müraciət edərək:

– *On dit que vous embellissez votre maison de Pétersbourg!* – dedi.

(Bu doğru idi, məmar təmirə lüzum olduğunu söyləmişdi. Pyer də səbəbini özü belə bilmədən, Peterburqdakı böyük evini təmir etdirirdi).

Anna Pavlovna knyaz Vasiliyə gülümsəyərək:

– *C'est bien, mais ne demenez pas de chez le prince Basile. Il est bon d'avoir un ami comme le prince. J'en sais quelque chose. N'est-ce pas?*² Siz hələ çox gəncsiniz. Sizə məsləhət lazımdır. Qarlıların hüququndan istifadə etməyinizə acıqlanmayın. – O, qadınlar öz yaşları haqqında danışırdıqdan sonra həmişə bir söz gözəllikləri vəziyyətində susdu. – Əgər evlənirsiniz, o, başqa məsələ. – Anna Pavlovna onları bir baxışda birləşdirdi. Nə Pyer Elenə və nə də Elen Pyerə baxırdı. Lakin qız yenə də Pyerə əvvəlki kimi çox yaxın idi.

Pyer nə isə mızıldanaraq qızardı.

Evə qayıtdıqdan sonra Pyer başına gələnləri düşünərək, uzun müddət yata bilmədi. Ona nə olmuşdu? Heç bir şey. Ancaq o anladı ki, hələ körpə ikən tanıdığı bu qadın, həmişə "Elen gözəldir" – deyildiyi zaman, dalgın bir tövrlə "bəli, gözəldir" – dediyi bu qadın ona mənsub ola bilər.

"Lakin qız axmaqdır, mən özüm deyirdim ki, axmaqdır, – deyərək Pyer düşündü. – O qadının mənə oyaatdığı hissədə bir çirkinlik, qadağan edilmiş bir şey vardır. Mənə demişlər ki, qardaşı Anatoli ona aşiq olmuşdur. Bu da onu sevirmiş, böyük bir həngamə olmuşdur. Buna görə də Anatolini uzağa göndərmişlər. Qardaşı – İppolit... Atası – knyaz Vasili... Bu yaxşı iş deyildir" – deyərək düşündü. Eyni zamanda, belə düşünürkən (bu düşüncələr natamam qalmışdı), o, düşüncədən ayıldıqda, özünü gülümsəyən görüb anlayırdı ki, birinci düşüncələrin arxasından başqa bir sıra düşüncələr meydana çıxırdı. O, qızın əhəmiyyətsizliyi haqqında düşünürkən, eyni zamanda, onun öz arvadı olacağını, onu sevcəyini, qızın tamamilə başqalaşacağını və qız haqqında düşüncələrinin və eşitdiklərinin yalan ola biləcəyini düşündü.

¹ Deyirlər, siz Peterburqdakı evinizi təmir etdirirsiniz.

² Yaxşı, ancaq knyaz Vasilin evindən köçməyin, knyaz kimi dostu olmaq xoşbəxtlikdir. Mən bu barədə bir şey bilərəm, elə deyilmi?

O yenə də o qızı knyaz Vasilinin qızı kimi deyil, onun boz bir pal-tarla örtülmüş olan bütün vücudunu görürdü. "Yox, yox, bu fikir mənim başıma əvvəlcədən nəyə gəlməmişdi?" O yenə də bunun mümkün olmadığını düşündü, bu izdivacda bir çirkinlik, sanki bir qeyri-təbiiyyət, bir ismətsizlik var idi. O qızın əvvəlki sözlərini, baxış-larını və onları bir yerdə görənlərin baxışlarını və sözlərini xatırladı. O, Anna Pavlovnanın ev haqqında danışıqdan dediyi sözləri və baxış-larını xatırladı. Knyaz Vasilinin və başqalarının atdıqları minlərcə eyhamları xatırladı, onu vahimə bürüdü, o, özünü yaxşı olmayan və görülməsi lazım gəlməyən bir işin icrası ilə əlaqədar etdiyi ehtima-lından qorxuya düşdü. Lakin eyni zamanda, özü-özlüyündə bu qərara gələrkən, qəlbinin digər tərəfindən o qızın xəyalı bütün qadın gözəlliyi ilə təzahür edirdi.

II

1805-ci ilin noyabr ayında knyaz Vasili dörd qubemiyaya təftişə getməli idi. O, bu vəzifəni özü üçün düzəldərək, eyni zamanda öz dağılmış malikanələrinə getməyi və oğlu Anatolini (onun alayının yerləşdiyi yerdən) özü ilə götürüb, bərabər knyaz Nikolay Andreeviç Bolkonskigilə getməyi və oğlunu o varlı qocanın qızına evləndirməyi nəzərdə tutmuşdu. Lakin getmədən və bu yeni işlərə başlamadan, knyaz Vasili Pyerlə işini bitirməli idi. Son vaxtlarda Pyer bütün günü evdə, yəni yaşadığı knyaz Vasiligildə keçirsə və Elenin yanında çox gülünc, həyəcanlı və axmaq görünərsə də (sevənlər belə olurlar), hələ bu vaxta qədər ona evlənməyi təklif etməmişdi.

Knyaz Vasili bir səhər bir çox cəhətdən borclu olduğu Pyerin (Allah köməyi olsun!) bu işdə yaxşı hərəkət etmədiyini düşünərək öz-özünə belə dedi: "*Tout ça est bel et bon, mais il faut que ça finisse*¹. Gənclikdir, ağılsızlıqdır... Allah köməyi olsun, – deyə knyaz Vasili öz xeyirxahlığından xoşhal olaraq düşündü və: – *mais il faut, que ça finisse*², – dedi. – Səhər yox, o biri gün Lelyanın ad günüdür, bəzi adamlar çağıraram, əgər o, nə edəcəyini başa düşməsə, o zaman bu vəzifə mənim olmalıdır. Bəli, bu mənim işidir. Mən – atayam!"

Anna Pavlovnanın müsəmirəsindən və bu müsəmirədən sonrakı yuxusuz, həyəcanlı və Elenlə evlənmənin bir bədbəxtlik olduğu və

o qızdan qaçıb uzaqlaşmaq qərarına gəldiyi gecədən ay yarım sonra, Pyer knyaz Vasilinin evindən köçmədi və bir dəhşətlə, insanların nəzərində o qızla daha çox bağlanmış olduğunu hiss etdi. O hiss etdi ki, artıq heç bir vaxtla qız haqqındakı əvvəlki fikrinə qayıda bilmə-yəcək, qızdan ayrılma bilməyəcək, nə qədər müdhiş olsa da, öz taleyini o qızla bağlamağa məcburdur. Bəlkə də o, bu işdən yaxasını konara çəkə bilirdi, lakin gün olmazdı ki, knyaz Vasilinin (onun evində qəbul az-az olardı) evində müsəmirə olmasın. Bu müsəmirələrdə Pyer ümumi zövqü pozmamaya və hamının intizarını qırmağa üçün iştirak etməli idi. Evdə qaldığı çox az zamanlarda knyaz Vasili Pyerin yanın-dan keçərkən onun qolunu aşağıya dartaraq dalğın bir halda qırılmış qırıq yanağını öpmək üçün uzadırdı və ona – "səhər qədər" və ya – "nəhər qədər, yoxsa, səni görə bilmərəm" və ya "mən sənin üçün qalırım" və s. kimi sözlər deyirdi. Lakin knyaz Vasili (özü dediyi kimi) Pyer üçün qalırkən, onunla iki kəlmə belə danışmasına bax-mayaraq, Pyer onun intizarını qırmağa cəsarət etmirdi. O, hər gün öz-özünə eyni sözləri deyirdi: "Nəhayət, o qızı anlamaq və onun kim olduğunu düşünmək lazımdır. Mən əvvəlmi səhv edirdim, yoxsa indimi səhv edirəm? Yox, axmaq deyildir, o, çox gözəl bir qızıdır. O, az danışılır, lakin həmişə sadə və aydın danışır. O, axmaq deyildir, o heç vaxt qarıxmır və qarıxmamışdır. O, pis qadın deyildir!" – Pyer bəzən belə düşünürdü. O, tez-tez qızla söhbət edir, mühakimələr yürütürdü və hər dəfə qız ona, ya məsələdən maraqlanmadığını gös-tərərkə, yerində söylənmiş qısa bir qeydlə cavab verir və yaxud din-məzəcə gülümsəyir və baxırdı, bu baxışlar Pyerə qızın üstün olması təsirini bağışlayırdı. Qız bu təbəssümün qarşısında bütün mühakimə-lərin boş şey olduğunu iddia etməyə haqlı idi.

Elen həmişə ona şad, etibarlı, yalnız ona məxsus olan bir təbəss-ümlə, daima çöhrəsini bəzəyən adi təbəssümə nisbətən daha gör-kəmli bir təbəssümlə müraciət edirdi. Pyer bilirdi ki, hamı onun nəhə-yət bir söz söyləməsini, müəyyən xətti aşmasını gözləyir. O bilirdi ki, tez-gec bu xətti aşacaq, lakin bu qorxunc addımı həttə düşünərkən onu anlaşılmaz bir dəhşət bürüyürdü. Özünün bu vahiməli uçuruma getdikcə daha çox düşdüyünü hiss etdiyi bu ay içərisində o, min dəfə öz-özünə: "Bu nədir? Qəti qərara gəlməlidir! Məndə bir qətiy-yət yoxmudur?" – demişdi.

O qərara gəlmək istəyirdi, lakin istərkən bir zaman özündə gör-düyü və həqiqətəndə olan qətiyyətin indi olmadığını dəhşətlə hiss

¹ Bunlar hamısı gözəldir, yaxşıdır, lakin buna son qoymaq lazımdır.

² Lakin buna son qoymalıdır.

edirdi. Pyer özlərini ancaq büsbütün təmiz hiss etdikləri zaman qüvətli olan insanlar cümləsindən idi. Lakin Anna Pavlovnagildə burunu qutusunda baxarkən hiss etdiyi arzuya düşdüyü gündən bəri, bu arzunun müqəssirliyinə işarə edən anlaşılmaz duyğu onun qətiyyətinə öləndən almışdı.

Elenin ad günündə knyaz Vasiligildə, knyaginyanın dediyi kimi, qohumlardan və dostlardan ibarət kiçik bir cəmiyyət şam edirdi. Bütün bu qohumlara və dostlara hiss etdirilmişdi ki, bu gün Elenin taleyi həll edilməlidir. Qonaqlar şam etməkdə idilər. Bir zamanlar gözəl olan dolğun qadın knyaginya Kuragina ev sahibəsi yerində oturmuşdu. Onun hər iki tərəfində ehtiramlı qonaqlar – qoca general, arvadı, Anna Pavlovna Şerer oturmuşdu, stolun sonunda ahıllar, hörmətli qonaqlar və ev adamları, Pyer və Elen yan-yanı oturmuşdu. Knyaz Vasili şam etmirdi. O, nəşəli bir halda qonaqlardan gah birisinin, gah o birisinin yanında oturaraq, stolun ətrafında dolaşdı. Pyerdən və Eləndən başqa (o sanki onların burada olduğunu heç görmürdü), hamıya açıq və xoş sözlər söyləyirdi. Knyaz Vasili hamını öyləndirirdi. Mum şamlar parlayaraq yanır, gümüş və bülür qablar par-par parlayır, xanımların paltarları, epoletlərin zər baftaları şəfəq saçdı. Stolun ətrafında qırmızı kaftanlı xidmətçilər dolaşırdılar. Biçaqların, stəkanların, boş qabların və stol başındakı qızğın söhbətlərin səsi eşidilirdi. Qoca bir kamergerin stolun sonunda qarın bir baronessanı çilğın bir məhəbbətlə sevdiyini inandırmasın, qarının qəhqəhələrini, stolun o biri başında isə Marya Viktorovna adlı birisinin uğursuzluğu haqqında söylənən hekayəni eşitmək olardı.

Stolun ortasında knyaz Vasili dinləyicilərin diqqətini özünə cəlb etmişdi. O, dodaqlarında istehzalı bir təbəssüm olduğu halda, xanımlara çərşənbə günü vəqə olmuş sonuncu dövlət şurası iclasından danışdı. Bu iclasda Peterburqun yeni hərbi general-qubernatoru Sergey Kuzmiç Vyazmitinov çar Aleksandr Pavloviçin ordudan yazdığı məşhur fərmanını almış və oxumuşdu. Bu fərmanda çar Sergey Kuzmiçə müraciətlə deyirdi ki, hər tərəfdən xalqın sədaqət və itaəti haqqında ona xəbərlər gəlməkdədir. Peterburqdan gələn xəbər isə onu daha çox sevindirir, o belə bir millətin başcısı olmaq şərəfi ilə fəxr edir və bu millətə layiq olmağa çalışacaqdır. Fərman bu sözlərlə başlayırdı: Sergey Kuzmiç! Hər tərəfdən mənə xəbər gəlir ki, və s.

Xanımlardan birisi:

– Demək, “Sergey Kuzmiçdən” o yana getmədi? – deyər soruşdu.

Knyaz Vasili gülərək:

– Hə, hə, zərrə qədər də, – deyər cavab verdi, “Sergey Kuzmiç... hər tərəfdən, hər tərəfdən, Sergey Kuzmiç...” Zavallı Vyazmitinov bundan o yana gedə bilmədi. Bir neçə dəfə yenidən məktubu oxumağa başladı, amma Sergey... deyən kimi hiçqırdı. Ku... zmi...ç-də göz yaşları axdı... hər tərəfdən sözlərinə çatanda hiçqırıqlar arasında boğuldu və bundan o yana gedə bilmədi. Yəni də yaylığını çıxartdı, yəni də “Sergey Kuzmiç”, yəni də “hər tərəfdən” yəni də göz yaşları... axırda elə oldu ki, məktubu oxumağı bir başqasından rica etdilər.

– Kuzmiç... hər tərəfdən... və göz yaşları... – deyər birisi gülərək təkrar etdi.

Stolun o biri başından Anna Pavlovna barmağı ilə hədələyərək:

– Amansız olmayın, *c'est un si brave et excellent homme notre bon Viasmitinoff...*¹ – dedi.

Hamı xeyli gülüşdü. Stolun yuxarı başında sanki hamı nəşəli və ən müxtəlif xoş əhvali-ruhiyyə təsiri altında idi, yalnız Pyer və Elen dinməzəcə stolun aşağı başında bir-birinin yanında oturmuşdu. Hər ikisinin üzündə Sergey Kuzmiçdən asılı olmayan bir xoş təbəssüm vardı, – bu təbəssüm öz hissələri qarşısındakı utancaqlıqdan irəli gəlirdi. Hamı gülür və zarafat edirdi. Hamı iştahla Reyn çaxırını içir, come və dondurma yeyir, hamı bu iki nəfərə baxmaqdan çəkinir, laqeyd görünür, qıza qarşı etinasız davranırdı, lakin bütün bunlara baxmayaraq, bəzən onlara baxan nəzərlər hiss etdirirdi ki, istər Sergey Kuzmiç haqqındakı lətifə, istər qəhqəhə və istərsə yemək, hamısı bir hiylədir, cəmiyyətin bütün diqqəti bu iki adama, Pyerə və Elənə çevrilmişdir. Knyaz Vasili Sergey Kuzmiçin hiçqıraraq ağıladığını təsvir edir və eyni zamanda qızını nəzərdən keçirirdi, güldüyü zaman üzündə bu sözləri oxumaq olardı: “Bəli, bəli, işlər yaxşı gedir. Bu gün hər şey həll ediləcək”. *Anna Pavlovna notre bon Viasmitinoff*² üçün onu hədələyirdi, amma onun bu anda öteri olaraq Pyerə baxan gözlərində, knyaz Vasili gələcək yəznəsinin və qızının xoşbəxtliyi münasibəti ilə bir təbrik oxuyurdu. Qoca knyaginya qəmgin-qəmgin köksünü ötürərək, yanında oturan qadına şərəb təklif edir və açıqla qızına baxaraq, bu köks ötürməsi ilə sanki “artıq bizim şirin şərəb içməkdən başqa bir işimiz qalmamışdır, əzizim, indi belə inadkarcasına xoşbəxt olmaq bu günlərə

¹ Bizim mərhəmətli Vyazmitinov elə yaxşı adamdır ki...

² Bizim mərhəmətli Vyazmitinov

yaraşar" – deyirdi. Diplomat, sevgililərin məsəd üzlərinə baxaraq belə düşünürdü: "Mən nə axmaq şeylər danışırım, sanki bunlar məni maraqlandırır. Xoşbəxtlik buna deyərlər!"

Bu cəmiyyət üzvlərini bir-birinə bağlayan əhəmiyyətsiz dərəcədə xırda, süni mənafe içərisinə gözəl və sağlam gənc kişi ilə qadının bir-birinə meyli də gəlib düşmüşdü. Bu insani hiss hər şeyi əziz, bütün bu süni laqçırtılar üzərində qanad çalırdı. Zarafatlar nəşəsiz, yeniliklər maraqsız, həyəcanlar da, yəqin ki, saxta idi. Nəinki onlar, hətta stol ətrafında fırlanan lakeylər də, sanki bunu hiss edir və xidmət intizamını unudaraq, gözəl Elenin gülümsəyən üzünə və Pyerin qırmızı, şişman, məsəd və rahatsız üzünə baxırdılar. Sanki şamların alovları da ancaq bu iki xoşbəxt üzə işıq salırdı.

Pyer hər şeyin mərkəzində olduğunu hiss edirdi, bu vəziyyət onu həm sevindirir, həm də sıxırdı. O, işlə dərindən məşğul olan bir adam vəziyyətində idi. Heç bir şeyi aydın görmür, anlamır və eşitmirdi. Yalnız bəzən ani olaraq, qəlbində həyat haqqında qırıq fikirlər və həyəcanlar canlanırdı.

"Artıq hər şey bitdi! – deyə düşünürdü. – Bütün bunlar necə başa gəlir? Həm də belə sürətlə! Artıq bilirəm ki, ancaq o qız üçün deyil, təkcə mənim üçün deyil, hamı üçün bu zəruri olaraq əmələ gəlməlidir. Hamı bunu gözləyir, hamı bunun belə olacağına, mənim onları aldada bilməyəcəyimə inanır. Lakin bu necə olacaq? Bilmirəm, amma olacaq, mütləq olacaq!" – Pyer gözlərini lap qabağında parıldayan çiyinlərə baxır və belə düşünürdü.

Bəzən o nədənsə utanırdı. Hamının diqqətini özünə cəlb etdiyi üçün, hamının nəzərində xoşbəxt göründüyü üçün, çirkin simaya malik olan Paris kimi Elenaya malik olduğu üçün sıxılırdı. "Lakin doğrudur, həmişə belə olur və belə də olmalıdır, – deyə özünə təsəlli verirdi. – Mən bunun belə olması üçün nə etdim? Bu nə zaman başlandı? Moskvadan knyaz Vasili ilə bərabər çıxdım. Orada hələ bir şey yox idi. Sonra mən nə üçün onlarla qala bilməzdim? Sonra mən o qızla kart oynadım, ridikülünü qaldırdım və onunla at çapmağa getdim. Bu nə zaman başladı, nə zaman oldu?" Budur, indi o, qızın yanında bir nişanlı kimi oturur, onun yaxınlığını, nəfəsini, hərəkətini, gözəlliyini görür, eşidir, hiss edir. Bəzən ona elə gəlirdi ki, bu qız o qız deyil, özü isə o qədər xariqülədə bir gözəlliyə malikdir ki, hamı ona belə diqqətlə baxır və o, hamının ona diqqət yetirməsi ilə özünü xoşbəxt hesab edərək, döşünü irəli verir, başını qaldırır və öz xoşbəxtliyinə

sevinir. Birdən tanış bir səs eşidilir və ona ikinci dəfə olaraq nə isə söyləyir. Lakin Pyer o qədər məşğuldur ki, ona nə dediklərini anlamır.

Knyaz Vasili üçüncü dəfə təkrar edir:

– Mən səndən soruşuram ki, sən Bolkonskidən nə zaman məktub aldın? Əzizim, sən nə qədər dağınsan!

Knyaz Vasili gülümsəyir, Pyer hamının ona və Elenə gülümsədiyini görür. Pyer öz-özünə: "Nə, nə olsun, hamınız bilirsiniz! He, nə olsun, doğrudur!" – deyir və öz məsum uşaq təbəssümü ilə gülümsəyir. Elen də gülümsəyir.

– Nə zaman aldın? Olmyusdanmı? – deyə knyaz Vasili (bu, ona bir mübahisənin həlli üçün lazım olmuş kimi) təkrar soruşur.

"Belə mənasız şeylər haqqında danışmaq və düşünmək olarmı?" – deyə Pyer düşünür.

O, köksünü ötürərək:

– Bəli, Olmyusdan, – deyə cavab verir.

Pyer şamdan sonra öz xanımını başqalarının ardınca qonaq otağına apardı. Qonaqlar dağılmağa başlayırdı. Bəziləri Elenə vidalaşmadan çıxıb getmişdi. Bəziləri sanki onu öz ciddi məşguliyyətindən ayırmaq istəməyərək, bir dəqiqəyə ona yanaşır, tez uzaqlaşır və qızın onları ötürməsini tapşırırdılar. Qonaq otağından çıxarkən diplomat məyus bir halda sükut edirdi. Öz diplomatik qələbəsi Pyerin xoşbəxtliyi yanında ona çox mənasız görünürdü. Qoca general ayaqlarının ağrısını soruşan arvadına acıqla mırıldandı. "– Ey, qoca axmaq, – deyə düşünür. – Bax, Elena Vasilyevna əlli yaşında da gözəl qalacaqdır".

– Deyəsən, mən sizi təbrik edə bilərəm, – deyə Anna Pavlovna knyaginyaya pıçıldadı və bərk öpdü. – Başımın ağrısı olmasaydı, qalardım.

Knyaginya heç bir cavab vermədi, qızının xoşbəxtliyinə həsəd aparması onu narahat edirdi.

Qonaqları yola salarkən Pyer uzun zaman kiçik qonaq otağında Elenə birlikdə oturdu. O, son ay yarım içərisində, əvvəllər də tez-tez Elenə təkliddə qalardı, lakin heç vaxt onunla məhəbbətdən danışmazdı. İndi isə bunun zəruri olduğunu hiss etdi, lakin bu sonuncu addımı atmaq qərarına gələ bilmədi. O utanırdı, ona elə gəlirdi ki, burada, Elenin yanında o, bir özgəsinin yerini tutmuşdur. "Bu səadət sən üçün deyildir" – deyə içəridən qulağına bir səs gəlirdi. "Bu səadət səndə olan şeylərə malik olmayan bir adamındır".

Lakin hər halda bir şey demək lazım idi, o danışdı, o, qızdan bu gecəki müsəmirədən məmnun qalıb-qalmadığını soruşdu. Qız həmi-

şəki kimi, sadə bir tərzdə, bugünkü ziyafətin ona çox xoş təsirlər bağışladığını söylədi.

Yaxın qohumlardan bəziləri hələ getməmişdi. Onlar böyük qonaq otağında oturmuşdular. Knyaz Vasili tənbel addımlarla Pyerə yanaşdı. Pyer qalxdı və artıq gec olduğunu söylədi. Knyaz Vasili ciddi, təcübüblü bir nəzərlə ona baxdı, sanki onun söylədiyi söz o qədər qəribə idi ki, onu eşitmək belə olmazdı. Lakin bu ciddi ifadə dəyişdi, knyaz Vasili Pyerin qolunu aşağıya dartıb oturdu və nəvazişlə gülümsədi.

– Hə, Lelya, nə var? – deyə o, dərhəl qızına müraciət etdi. Bu müraciətdə körpəlikdən öz uşaqlarını oxşamış ata-anaların verdiş etdiyi qeydsiz bir mehribanlıq sezilirdi, lakin bunu knyaz Vasili yalnız başqa ata-anaları təqlid etmək yolu ilə mənimsəmişdi. O, yenə də Pyerə müraciət etdi, jiletinin yuxarı düymələrini açaraq:

– Sergey Kuzmiç, hər tərəfdən, – dedi.

Pyer gülümsədi, onun gülümsəməsindən görünürdü ki, bu dəqiqə knyaz Vasilini Sergey Kuzmiç haqqındakı lətifənin maraqlandırmadığını anlayır. Knyaz Vasili də Pyerin bunu anladığını duymuşdu. Knyaz Vasili birdən nə isə söyləyərək çıxdı. Pyerə elə gəldi ki, knyaz Vasili də pörtirdi. Belə ciddi bir cəmiyyət adamının pört görünməsi Pyerə də təsir etdi, o, Elenə baxdı, sanki qız da pört idi və nəzərləri ilə – “nə olsun, özünüz müqəssirsiniz” – deyirdi. Pyepr – “mütəlq son addımı atmalıyam, lakin bacarmıram, bacarmıram” – deyə düşünüb yenə başqa şeylərdən danışırdı. Sergey Kuzmiçdən danışırs, bu lətifəni yaxşı eşitmədiyini və onun nədən ibarət olduğunu soruşdu. Elen gülümsəyərək cavab verdi ki, mən də bilmirəm.

Knyaz Vasili qonaq otağına girdikdə, knyaginya qoca bir xanımla yavaşcadan Pyer haqqında danışırdı.

– Əlbəttə, c'est un parti tris brillant, mais le bonheur, ma chere...

Qoca xanım:

– *Les mariages se font dans les cieux*¹ – deyə cavab verdi.

Knyaz Vasili xanımları eşitmirmiş kimi, uzaqdakı bucağa getdi və divan üzərində oturdu. O, gözlərini yumdu və sanki mürgülməyə başladı. Baş əyilən kimi oldu, o, gözlərini açdı.

– Aline, – deyə arvadına müraciət etdi, – *allez voir ce qu'ils font*² – dedi.

¹ Bunlar bir-birinə çox gözəl uyşur, amma, azizim, xoşbəxtlik... – izdivac Allah ıdır.

² Aline, bax gör, onlar nə edirlər.

Knyaginya qapıya yaxınlaşdı, yanından ötdü və laqeyd bir tövrlə qonaq otağına baxdı. Pyerlə Elen eyni vəziyyətdə oturub söhbət edirdilər.

– Elə bayaqki kimi, – deyə knyaginya ərinə cavab verdi.

Knyaz Vasili qaş-qabağını sallayıb, ağızını büzdü, yanaqları özünə-məxsus çirkin, qaba bir ifadə ilə səyridi, o silkinərək qalxdı, başını qaldırdı və qəti addımlarla xanımların yanından ötərək, kiçik qonaq otağına keçdi. Sürətli addımlarla sevinə-sevinə Pyerə yanaşdı. Knyazın üzü o qədər nəşəli idi ki, Pyer onu gördükdə, diksinərək yerindən qalxdı.

Knyaz Vasili:

– Allaha şükür! – dedi. – Arvadım mənə hamısını danışıdı! – O bir əli ilə Pyeri, o biri əli ilə qızını qucaqladı. – Mehriban Lelyam! Çox məmnunam, çox şadam. – Onun səsi titrəyirdi. – Mən sənin atını sevirdim... İndi bu sənə yaxşı bir arvad olacaq... Allah mübarək eləsin!..

O, qızını, sonra Pyeri qucaqladı və pis qoxulu ağız ilə onu öpdü. Göz yaşları, doğrudan da yanaqlarını islatdı.

– Knyaginya, buraya gəl, – deyə bağırdı.

Knyaginya çıxdı və o da ağılamağa başladı. Qoca xanım da dəsmalla gözlərini sildi. Pyeri öpdülər, o da bir neçə dəfə gözəl Elenin əlini öpdü. Bir neçə müddət sonra onları yenə də tək buraxdılar.

“Bunlar hamısı belə olmalı idi, başqa cür ola bilməzdi” – Pyer düşündü. – Odur ki, bu işin yaxşı və ya pis iş olduğunu soruşmaq əbəsdir. Yaxşıdır, çünki müəyyəndir, əvvəlki kimi şübhə işgəncələri yoxdur”. Pyer dinnməzcə adaxlısının əlini tutub, onun qalxıb enən gözəl döşünə baxırdı. O:

– Elen! – dedi və dayandı.

– Belə hallarda nə isə, fəvqələdə bir söz söyləyirlər” – düşündü, lakin belə hallarda nə demək lazım gəldiyini xatırlaya bilmədi. O, qızın üzünə baxdı. Qız ona bir az da yaxınlaşdı. Onun üzü qızarmışdı.

Qız onun cəynəyini göstərərək:

– Ah, bunları çıxarın... bunları... – dedi.

Pyer gözlüyünü çıxartdı, cəynəklərini çıxarmış adamların gözlərində əmələ gələn ümumi qəribəlikdən əlavə Pyerin gözləri qorxmuş və sualedici bir tövrlə baxırdı. O əyilib qızın əlini öpmək istədi; lakin qız başının cəld və qaba hərəkəti ilə onun dodaqlarını öz dodaqları ilə qovuşdurdu. Onun dəyişmiş, şaşqın ifadəli üzü Pyeri heyrətləndirdi.

“Artıq gecdir, hər şey bitdi, bəli mən də onu sevirəm” – deyə Pyer düşündü.

– *Je vous aime!*¹ – deyə belə hallarda deyilməsi lazım gələn sözlü xatırladı, lakin bu sözlər o qədər cansız idi ki, o, bu vəziyyətdən utandı.

Ay yarım sonra o evləndi və deyildiyi kimi, gözəl bir arvad və milyonlar sahibi olaraq, qraf Bezuxovun Peterburqdakı yenicə təmir edilmiş böyük evində xoşbəxt yaşamağa başladı.

III

1805-ci ilin dekabr ayında qoca knyaz Nikolay Andreyeviç Bolkonski knyaz Vasilidən bir məktub aldı. Məktubda knyaz Vasili öz oğlu ilə bərabər gələcəyini xəbər verirdi. (“Mən təftişə gedirəm, əlbəttə, mənim üçün yüz verst böyük bir şey deyildir. Gəlib sizi, hörmətli xeyirxahımı ziyarət edəcəyəm. Anatoli məni ötürür, o, orduya gedəcək. Ümidvaram ki, atasına təqlidən, sizə bəslədiyiniz dərin hörməti şəxsən izhar etməsinə icazə verərsiniz”).

Balaca knyaginya bunu eşidərək ehtiyatsızca:

– Artıq Marini aparmaq lazım deyil, nişanlılar özləri bizə gəlirlər, – dedi.

Knyaz Nikolay Andreyiç üz-gözünü turşutdu və heç bir söz demədi.

Məktubdan iki həftə sonra axşam çağı əvvəlcə knyaz Vasilinin adamları, sabahı isə oğlu ilə özü gəldi.

Qoca Bolkonski əvvəldən də knyaz Vasilinin xasiyyətini bəyənmirdi, xüsusən son zamanlar, Pavelin və Aleksandrın yeni padşahlıqları zamanı knyaz Vasili rütbə və hörmət cəhətindən xeyli irəlilədikdən sonra. İndi isə məktubun və kiçik knyaginyanın eyhamlarından işin nə yerdə olduğunu anladı və knyaz Vasili haqqındakı rəy knyaz Nikolay Andreyiçin qəlbində bir nifrətə çevrildi. O, knyaz Vasili haqqında danışarkən daima fınıxırdı. Knyaz Vasilinin gələcəyi gün knyaz Nikolay Andreyiç çox narazı və kefsiz idi. Onun bu kefsizliyinə səbəb knyaz Vasilinin gəlməsi idimi, yaxud o, belə kefsiz olduğu üçün knyaz Vasilinin gəlməsindən çox narazı idimi, hər halda o, kefsiz idi və Tixon hələ səhər knyazın yanına məruzəyə girməyi memara məsləhət görməmişdi.

¹ Mən sizi sevirəm!

Tixon memarın diqqətini knyazın ayaq səslərinə cəlb edərək:

– Eşidirsinizmi, necə gəzir? Bütün dabanımı yerə basır – biz bunları bilirik...

Lakin adəti üzrə, saat doqquzda knyaz öz samur yaxalı mərmər paltarında və başında həmin cür papaq gözməyə çıxdı. Bir gün əvvəl qar yağmışdı. Knyaz Nikolay Andreyiçin oranjeriyaya doğru getdiyi yol təmizlənmişdi, süpürülmüş qarn üzərində süpürgənin izləri görünürdü, kürək yolun hər iki tərəfinə atılmış yumşaq qar yığınının sancılmışdı. Knyaz oranjeriyaları, həyəti və tikintiləri qaşqabaqlı və dimməzə gözdü.

– Kirşədə gözmək olarmı? – deyə onu evə qədər ötürən hörmət-kar, üzündən və hərəkətlərindən ağasına oxşayan eşik ağasından soruşdu.

– Cənab knyaz, qar qalıdır, mən prespektin təmizlənməsini əmr etmişəm.

Knyaz başını əydi və eyvana yaxınlaşdı. Eşik ağası:

– “Allah, sənə şükür, təhlükə keçdi!” – deyə düşündü.

– Keçmək çətin idi, cənab knyaz, – deyə əlavə etdi. – Eşitdiyimə görə, nazir cənabınızla təşrif gətirəcəkdir.

Knyaz eşik ağasına tərəf dönüb acıqlı gözlərini ona dirədi.

– Nə nazir, hansı nazir? Kim dedi? – o, sört və kəskin bir səslə çığırdı. – Knyajna üçün, qızım üçün təmizləmədiniz, nazir üçün təmizləyəcəksiniz! Mən nazir-filan tanımıram!

– Cənab knyaz, mən elə güman etdim ki...

– Sən elə güman etdin! – knyaz getdikcə sözləri daha sürətlə və rəhbətsiz söyləyərək çığırdı. – Sən güman etdin!.. Quldurlar! Yaltaqlar! Güman etməyi mən sənə öyrədərəm! – Əsasını qaldıraraq Alpatičə hücum etdi, əgər eşik ağası itxiyarsız olaraq geriye çəkilməsəydi, vuracaqdı. – Güman etdim!.. Yaltaqlar!.. – deyə tələsik bağırıldı.

Lakin Alpatič ağacın zərbəsindən qaçmaqla qabaqlı etməsindən qorxaraq, knyaza yaxınlaşdı və daz başını itaətlə onun qabağında əydi, buna baxmayaraq və yaxud elə buna görə knyaz: “Yaltaqlar!.. Yolu örtün!..” – deyə bağırmaqda davam etdi və daha əsasını qaldırmayıb tez otağa girdi.

Nahardan əvvəl knyaz qızı və m-lle Bourienne¹ knyazın kefsiz olduğunu bilərək dayanıb gözləyirdilər. M-lle Bourienne: “Mən heç

¹ Mademuzel Buren

bir şey bilmirəm, mən həmişəki kimiyəm” – deyə xoş bir sima ilə knyaz qızı Marya ilə solğun, hürkmüş və yerə baxan gözləri ilə dayanıb dururdu. Knyaz qızı Marya üçün hər şeydən ağır orası idi ki, o, belə hallarda m-llə Bourienne kimi etmək lazım gəldiyini bilirdi, amma bunu bacarmırdı. Ona elə gəlirdi ki: “Mən onu görmürəmmiş kimi hərəkət etsəm, o elə düşünür ki, mənim ona rəğbətım yoxdur. Özümü sıxılmış və kefsiz kimi göstərsəm, o, yenə də deyəcək ki, burnunu sallayıb (necə ki, deyirdi) və sairə...

Knyaz qızının qorxmuş üzünə baxaraq fındırdı.

– Axmaqın biri axmaq!.. – deyə sosləndi.

“O biri yoxdur! Ona da gedib qeybot çəyiblər” – deyə yemək otağında olmayan balaca knyaginya haqqında düşündü.

– Knyaginya haradadır? – deyə soruşdu. – Gizlənmirmi?..

M-llə Bourienne xoş bir tobəssümlə:

– Bir az kefsizdir. O, gəlməyəcək. Onun vəziyyəti məlumdur. Knyaz:

– Hm! Hm! Qx! Qx! – deyə sosləndi və stolun başında oturdu.

Boşqab ona natəmiz göründü, bir ləkə göstərər boşqabı atdı. Tixon boşqabı tutub bufetçiyə ötürdü. Kiçik knyaginya xəstə deyildi, o, knyazdan elə qorxurdu ki, onun acıqlı olduğunu eşidib, gözünə görünməyə cəsarət etmirdi.

O, m-llə Bourienneyə:

– Mən uşaq üçün qorxuram, qorxudan hər şey ola bilər, – deyirdi.

Ümumiyyətlə, kiçik knyaginya Lisiyə Qorıda daima qoca knyaza qarşı qorxu və antipatiya hissi ilə yaşayırdı, lakin bu antipatiyanı knyaginya özü dərk etmirdi, qorxu çox üstün gəldiyindən o, bunu duymurdu. Knyazda da antipatiya vardı, lakin bu nifrət hissi ilə örtülmüşdü. Lisiyə Qorıda yaşadığı zaman knyaginya m-llə Bourienneyi çox sevmişdi, gündüzləri onunla keçirir, gecələr yanında yatmasını rica edir və ona tez-tez qayınatasından danışır və onu pisləyirdi.

M-llə Bourienne çəhrayı əlləri ilə ağ salfetkanı açaraq.

– *Il nous arrive di monde, mon prince*, – dedi və – *son excellence le prince Kouraguine avec son fils, à ce que j'ai entendu dire?*¹ – deyə sual tərzində əlavə etdi.

– Hm... bu excellence uşaqdır... mən onu kollegiyaya təyin etmişdim, – deyə knyaz təhqir edilmiş bir tövrlə cavab verdi. – Oğlu nə

¹ Knyaz, bizə qonaq gəlir. Eşitdiyimə görə, knyaz Kuragin cənabları oğlu ilə?

üçün, heç anlamıram. Bəlkə, knyaginya Lizaveta Karlovna və knyaz qızı Marya bilirlər, mən bilmirəm, oğlunu niyə buraya gətirir. Məna lazım deyil, – o, qızarmış qızına baxdı.

– Xəstəmisən? Axmaq Alpatıçın dedi ki, nazirin qorxusundanmı?

– Yox, *mon père*¹.

M-llə Bourienne çox ehtiyatsızlıq edərək söhbəti buraya gətirib çıxarmışdı. İndi dayanmadan, oranjereyalardan, yeni çiçəklənmiş qonçələrin gözüllüyündən danışdı, nəhayət, şorbadan sonra knyaz yumşaldı.

Nahardan sonra o, gəlinin yanına gəldi. Kiçik knyaginya balaca stolun daldında xidmətçi qız Maşa ilə oturub laqçırtı vururdu. O, qayınatasını gördükdə saraldı.

Kiçik knyaginya çox dəyişmişdi. O, indi gözəl deyil, bəlkə çirkin idi. Yanaqları batmış, dodaqları yuxarıya qalxmış, gözləri aşağıya dartılmışdı.

Knyazın, – özünü necə hiss edirsən, – sualına cavab olaraq:

– Bəli, bir ağırlıq hiss edirəm, – dedi.

– Bir şey lazım deyil ki?

– Yox, *merci, mon père*².

– Hə, yaxşı, yaxşı.

O çıxdı və ofisiənt otağına gəldi. Alpatıç başını sallayaraq orada dayanmışdı.

– Yolu ördünürmü?

– Ördük, cavab knyaz, Allah xatirinə, bağışlayınız, axmaq bir işdir. Knyaz onun sözünü kəsdı və qeyri-adi bir qəhqəhə ilə güldü.

– Hə yaxşı, yaxşı.

O, əlini uzatdı, Alpatıç onun əlini öpdükdən sonra, knyaz öz kabinətinə girdi.

Axşam knyaz Vasili gəldi. Onu sürücülər və ofisiəntlər prşpektdə (prospekt deməkdir) qarşıladılar, hay-küylə arabasını və kirsəsini qəsdən qarlı örtülmüş yolla fligelə doğru gətirdilər.

Knyaz Vasili və Anatoli üçün xüsusi otaq ayrıldı.

Anatoli kamzolunu çıxarıb əllərini böyrünə dayaraq stolun qabağında oturmuş və gülümsəyərək böyük, qəşəng gözlərini diqqətli və

¹ Atacan

² Təşəkkür edirəm, atacan

dalğın bir halda stolun bir bucağına dirəmişdi. Bütün həyatına ardı-
arası kəsilmədən bir nəşə kimi baxırdı, sanki birisi nə üçün isə bu
nəşəni onun üçün düzəltməyi boynuna götürmüşdü. O, indi də bu
acıqlı qocanın və zəngin, çirkin vərəsə qızın yanına gəlməsinə də belə
baxırdı. Onun zənnincə, bütün bunlar çox yaxşı və əyləncəli bir nəticə
verəcəkdi. "Madam ki, qız belə zəngindir, nə üçün evlənməməli? Bu,
heç vaxt ona mane ola bilməz" – Anatoli, belə düşündü.

O vərdiş etdiyi bir diqqət və işlə ilə üzünü qırxdı, ətirləndi və
özünəməxsus şəfqətli-qalib bir ifadə ilə gözəl başını dik tutaraq ata-
sının otağına girdi. Knyaz Vasilinin ətrafında iki kamerdineri çalışır,
onu geyindirirdilər, özü isə nəşə ilə ətrafına baxınırdı; içəriyə girən
oğluna: "Bax belə, mən səni belə görmək istəyirəm!" – deyirmiş kimi
sevincək halda başı ilə işarə etdi.

Anatoli səfər boyu dəfələrlə başlanmış olan söhbəti davam etdi-
rmiş kimi:

– Zarafatsız, atacan, qız çox çirkindirmi? – deyər fransızca soruşdu.

– Bəsdir, axmaq olma! Hər şeydən əvvəl qoca knyaza qarşı hör-
mətli və ağıllı olmağa çalış.

Anatoli:

– O deyinse, çıxıb gedəcəyəm, – dedi. – Bu qocaların nazına
dözə bilmirəm. Hə?

– Unutma ki, sənin hər şeyin bundan asılıdır.

Bu zaman qızlar otağında nəinki nazirin oğlu ilə gəlməsindən
xəbər tutmuşdular, hətta hər ikisinin zahiri görünüşü və müfəssəl
surətdə təsvir edilmişdi. Knyaz qızı Marya öz otağında təkə otu-
raraq əbəs yerə daxili həyəcanını dəf etməyə çalışırdı.

O, güzgüyə baxaraq öz-özünə: "Niyə onlar yazdılar, niyə Liza
bunu mənə söylədi? – deyirdi. – Axı bu ola bilməz. Mən qonaq ota-
ğına necə çıxacağam? Onu bəyənsə idim belə, indi onunla ikilikdə
qala bilməzdim".

Atasının təkə baxışını düşünərkən qız dəhşətə gəlirdi.

Kiçik knyaginya və m-lle Bourienne artıq xidmətçi qadın Maşad-
dan nazir oğlunun qırmızıyanaq, qaraqas, gözəl bir oğlan olması,
atasının güclə ayağını pilləyə atdığı halda, oğlanın bir qartal kimi üç
pilləni birdən atlayaraq onun dalınca yüyürdüyü haqqında lazımı
məlumatı almışdılar. Bu məlumatı aldıqdan sonra, kiçik knyaginya
m-lle Bourienne ilə bərabər, hələ koridordan səsləri eşidiləcək dərəcə
də şirin söhbət edə-edə knyaz qızının otağına girdilər.

Kiçik knyaginya qarnını irəli verib ağır-ağır kresloya oturaraq:

– *İls sont arrivés, Marie¹*, bilirsinizmi? – dedi. Artıq onun əyində
səhərlər geyib oturduğu bluzə deyildi, o ən yaxşı paltarlarından biri-
sini geymişdi, başı səliqə və diqqətlə darlanmışdı, üzündə solğun və
sallaq cizgilərini gizlədə bilməyən bir sevinc vardı. Adətən Peterburq
cəmiyyətlərində geydiyi zinətli paltarda onun kifirləşdiyini daha
aydın görmək olurdu. M-lle Bourienne də öz zinətini duyulmadan
müəyyən surətdə təkmilləşdirmişdi, bu zinət onun gözəl və təzə
üzünü daha cazibədar bir şəkə salmışdı. O dedi:

– *Éh bien, et vous restez comme vous êtes, chère princesse? On va
venir annoncer, que ces messieurs sont au salon; il faudra descendre,
et vous ne faites pas un petit brin de toilette!*²

Kiçik knyaginya kreslodan qalxdı, xidmətçi qadına zəng vurdu,
tələsə-tələsə və sevinə-sevinə knyaz qızı Maryanı necə bəzəndirmək
barəsində düşünməyə başladı. Vəd edilmiş nişanlığın gəlməsi knyaz
qızı Maryanı mütəəssir etdiyindən o, özünü təhqir olunmuş hiss
edirdi, hər iki yoldaşının bu işi başqa cürə təsəvvür etməməsi onu daha
da təhqir edirdi. Özünün və onların yerinə xəcalət çəkdiyini açıb söy-
ləsə idi, öz həyəcanını bürüzə verməş olardı, digər tərəfdən, təklif edi-
lən zinətdən boyun qaçırmaq da bir çox zarafatlara və təkidlərə səbəb
olacaqdı. O qızardı, gözəl gözləri söndü, üzü ləkə-ləkə oldu və hər
şeydən artıq çöhrəsində canlanan çirkin bir itaətkarlıq ifadəsi ilə m-lle
Bourienne və Lizaya tabe oldu. Hər iki qadın səmimiyyətlə onu gözəl-
ləşdirməyə çalışdı. Knyaz qızı Marya o qədər çirkin idi ki, onunla
rəqabətə girişmək onlardan heç birinin ağına belə gəlmirdi, odur ki,
onlar zinətlə qızın üzünü gözəlləşdirəcəklərinə möhkəmcə inanən
sadələvh qadınlar kimi tam bir səmimiyyətlə qızı geyindirməyə baş-
ladılar.

Liza uzaqdan, yan tərəfdən baldızına baxaraq:

– Yox, vallah, *ma bonne amie*³, bu paltar yaxşı deyil. Masakan var
ki, de götürsünlər. Vallah! Kim bilir, bəlkə, burada adamın taleyi həll
olunur. Bu çox açıqdır, yaxşı deyil, yox, yaxşı deyil!

Yaxşı olmayan şey paltar deyildi, knyaz qızının üzü və zahiri gör-
kəmi idi, lakin bunu m-lle Bourienne və kiçik knyaginya hiss etməirdi.

¹ Onlar gəliblər, Marya.

² Əziz knyaz qızı, siz elə əvvəlki paltarnızdasınız? İndi gəlib deyəcəklər ki, salon-
dadırlar. Aşağıya getmək lazım gələcək, heç olmazsa, bir az bəzənəyiniz!

³ Əziz dostum

Onlara elə gəlirdi ki, qızın yuxarıya daranmış saçlarına mavi bir lent taxsalar və qolhvəyi paltarının üstündən mavi bir şarf örtülər və sairo, hər şey öz yoluna düşəcək. Lakin onlar qorxmuş bir üzü və görkəmi dəyişmək mümkün olmadığını unudurdular. Odu ki, bu üzün dörd çevrəsini və bəzəyini nə qədər dəyişsələr də, üz özü zavallı və çirkin olaraq qalırdı. Knyaz qızı Marya iki-üç dəfə geyinib-soyunmağa itaətlə dözdü etdi, nəhayət, saçları yuxarıya daranıb (bu onun üzünü tamamilə dəyişdirmiş və korlamışdı), mavi şarf və maskadan paltar geydikdən sonra, kiçik knyaginya balaca əli ilə gah onun paltarının qırçınıni düzəldərək, gah şarfını bir az dartaraq, iki dəfə onun başına dolandı və başını gah bu tərəfə, gah o tərəfə öyrək baxmağa başladı.

Kiçik knyaginya əllərini silkələyərək qətiyyətlə:

– Yox, bu olmaz, – dedi. – *Non, Marie, décidément ça ne vous va pas. Je vous aime mieux dans votre petite robe grise de tous les jours. Non, de grâce, faites cela pour moi!*, – xidmətçi qadına müraciətlə: – Katya, knyaz qızının boz paltarını gətir, – dedi və bir artist səvinci ilə gülümsəyərək, – görürsünüz, – m-llə Bourienne, necə düzəldəcəyəm, – deyərək əlavə etdi.

Katya tələb edilən paltarı gətirincəyə qədər, knyaz qızı Marya hələ də hərəkətsiz bir halda güzgünün qabağında oturur, öz-özünə baxır və gözlərinin yaşla dolduğunu, ağızının isə ağlamağa hazır bir vəziyyətdə titrədiyini güzgüdə görürdü.

M-llə Bourienne:

– *Voyons, chère princesse, encore un petit effort!*, – dedi.

Kiçik knyaginya paltarı xidmətçi qadının əlindən alıb knyaz qızı Maryaya yanaşdı.

– Yox, indi daha biz bunu sadə və gözəl bir hala salaraq, – dedi.

M-llə Bourienne-nin və nəyə isə gülən Katyanın səsi bir-birinə qarışaraq quş oxumasına bənzər nəşəli bir cəh-cəhə çevrildi.

Knyaz qızı:

– *Non, laissez – moi!*, – dedi.

Onun səsinə o qədər ciddiyyət və iztirab vardı ki, dərhal quşların cəh-cəhi kəsildi.

¹ Yox, Marya, bu, sizə heç yaramır. Sizi hər günkü boz paltarınızda daha çox sevirəm; lütfən, mənim xatirəm üçün onu geyin.

² Hə, öziz knyaz qızı, bir balaca da zohmət çəkin.

³ Yox, məndən əl çəkiniz.

Onlar yaşla və düşüncələrlə dolu olan və aydın, yalvarışlı nəzərlə baxan iri, gözəl gözlərə baxdılar və təkidin faydasız, hətta ağır olduğunu anladılar.

Kiçik knyaginya m-llə Bourienneyə müraciət edib töhmətlə dedi:

– *Au moins changez de coiffure. Je vous disais, m-llə Bourienne, – Marie a une de ces figures, auxquelles ce genre de coiffure ne va pas du tout. Mais du tout, du tout. Changez de grâce!*

Göz yaşlarını zorla saxlayaraq: – *laissez-moi, laissez-moi, tout ça m'est parfaitement égal!*, – deyərək cavab verdi.

M-llə Bourienne və kiçik knyaginya öz-özlərinə etiraf etməli idilər ki, bu şəkildə knyaz qızı Marya çox kifirdir, həmişəkindən daha kifirdir, lakin artıq onlar qızın üzündəki ifadəni anladılar, bu, fikir və kədər ifadəsi idi. Bu ifadə onlarda Maryaya qarşı qorxu hissi oyatmırdı. (O, heç kəsdə belə bir hissə yaratmırdı). Lakin onlar bilirdilər ki, knyaz qızı Maryanın üzündə bu ifadə görünərkən o dinməz-danışmaz və öz qərarından dönməz olur.

Liza:

– *Vous changerez, n'est-ce pas?*³ – dedi və knyaz qızı Maryanın cavab vermədiyini görüb otaqdan çıxdı.

Knyaz qızı Marya tək qaldı. O, Lizanın arzusunu yerinə yetirmədi və nəinki saçını yenidən darandı, hətta güzgüyə belə baxmadı. Qüvvətsiz bir halda gözlərini yerə tikərək və əllərini yanına salaraq oturub düşünməyə başladı. Onun xəyalına bir ər, bir kişi, qüvvətli, möziyyətli və qoribə – cazibəli bir vücud gəldi, bu adam onu tamamilə başqa, bəxtiyar bir aləmə apardı. Körpə uşağını, dünən dayənin qızında gördüyü uşaq kimi körpə bir uşağı, sanki öz döşündə zənn etdi. Əri yanında durub sevə-sevə ona və uşağı baxırdı. “Yox, bu mümkün deyil, mən çox çirkinəm” – deyərək düşündü.

– Çaya buyurun. Knyaz indi çıxacaq, – qapının dalından xidmətçi qadın səsləndi.

Knyajna Marya ayıldı və düşüncələrindən dənşətə gəldi. Aşağıya düşmədən əvvəl durub dini təsvirlər olan otağa girdi və böyük bir xilaskar təsvirinin lampa ilə işıqlanmış qara surəti qarşısında bir neçə dəqiqə əli qoynunda dayandı. Knyaz qızı Maryanın qəlbində

¹ Heç olmasa, saçını başqa cürə darayın. Mən sizə demişəm ki, Maryanın üzü elə üzərdəndir ki, ona bu cür daranaq heç yaramır. Lütfən, dəyişin.

² Məndən əl çəkin, mənim üçün fərqli yoxdur.

³ Siz dəyişəcəksiniz, deyilmi?

xırpalayıcı bir şübhə gəzirdi. Sevgi səadəti, bir kişi tərəfindən sevil-mək səadəti ona mümkün olacaqmı? İzdıvac barəsində düşünərkən Marya ailə səadətini və uşaqları da düşünürdü, lakin onu məşğul edən ən qüvvətli və gizli düşüncə dünyəvi sevgi xəyalı idi. O, bu hissi baş-qalarından və özündən belə gizləməyə çalışdıqca, o daha da qüvvət-lənirdi. “İlahi, – deyirdi, – mən bu şeytan fikirlərini qəlbimdən necə qovum? Sənin iradəni rahat bir qəlblə həyata keçirmək üçün bu boş fikirlərdən həmişəlik olaraq necə yaxa qurtarım?”. Bu sualı verər- verməz Allah onun öz qəlbində ona cavab verdi: “Özün üçün heç bir şey arzu etmə, axtarma, təlaş etmə və həsəd aparma. İnsanların gələ-cəyi və sənin taleyin sənə məlum olmamalıdır, lakin elə yaşa ki, hər şeyə hazır olasan. Allah səni izdivac vəzifələrində yoxlamaq istərsə, onun da iradəsini icra etməyə hazır ol”. Bu, təsəlli verici düşüncə ilə (lakin hər halda, öz qadağan edilmiş dünyəvi arzusunu həyata keçirmək ümidi ilə) knyaz qızı Marya köksünü ötürdü, xaç vurdu, nə öz paltarını, nə saçının daranması və nə də içəriyə necə girəcəyi və nə söyləyəcəyi haqqında düşünmədən aşağıya endi. Bütün bunlar Allahın qisməti yanında nə deməkdi, onun iradəsi olmadan insanın başından bir tük belə əskik olmaz.

IV

Knyaz qızı Marya otağa girərkən, Knyaz Vasili öz oğlu ilə bəra-bər qonaq otağında kiçik knyaginya və m-İle Bourienne ilə söhbət edirdilər. Qız öz ağır yerisi ilə dabanlarını yerə basa-basa içəriyə gir-dikdə, kişilər və m-İle Bourienne qalxdılar, kiçik knyaginya onu kişi-lərə təqdim edərək: “Voila Marie!”¹ – dedi. Xanım qız Marya hamını görür, bütün incəliyi ilə görürdü. O, knyaz Vasilinin qızı görərkən ani olaraq ciddiləşən və dərhal gülümsəyən üzünü, Marie-nin qonaqlarda oyatdığı təsiri maraqla oxuyan kiçik knyaginyanın üzünü görürdü. Gözəl üzü və həmişəkindən daha şən olan nəzəri ilə Anatoliyə baxan saçları lentli m-İle Bourienne-ni də görürdü, özü isə Anatolini görmürdü, ancaq knyaz qızı otağa girərkən özünə doğru yaxınlaşan böyük, parlaq və gözəl bir şey gördü. Əvvəlcə ona knyaz Vasili yanaşdı, qız əlinə tərəf əyilmiş daz başı öpdü və knyazın sözlərinə cavab olaraq, əksinə, onu çox yaxşı xatırladığını söylədi. Sonra Anatoli ona yanaşdı. Knyaz

¹ Budur, Marya!

qızı onu hələ də görmürdü. O ancaq əlindən möhkəmcə tutan zərif bir əl hiss etdi və üzərində gözəl sarışın saçlar sığallanmış ağ alına xəlifcə toxundu. Marya ona baxarkən, gözəlliyinə heyran qaldı. Anatoli sağ əlinin böyük barmağını mundirinin düymələnmiş yaxasına keçirərək, döşünü irəliyə, kürəyini isə geriyyə vermiş bir halda, sərbəst buraxdığı ayağını tərpədə-tərpədə, dinnməz-söyləməz, qız haqqında heç də düşünmədən sakitcə ona baxırdı. Anatoli danışıqda hazırcavab, cəld və şirindil deyildi, lakin onda kübar cəmiyyəti üçün çox dəyərlili olan bir qabiliyyət vardı, o, özünü çox arxayın və sərbəst aparırdı. Özünə inanmayan bir adam ilk tanışlıqda susarsa və bu sükutun uyğunsuzlu-ğunu düşündüyünü və başqa bir şey axtardığını hiss etdirərsə, çox pis olar, amma Anatoli ayağını tərpədərkən, sevinclə knyaz qızının saçları-nı seyr edərək susurdu. Görünür ki, o, beləcə uzun müddət susa bilirdi. Onun görünüşü sanki belə deyirdi: “Bu sükutdan xoşu gəlmə-yən varsa, danışsın, mən istəmirəm”. Bundan başqa, Anatolun qadınlarla rəftarında elə bir əda vardı ki, bunun vasitəsilə hər şeydən daha çox qadınlarda maraqlı, qorxu, hətta məhəbbət də oyadırdı – bu, öz üstünlüyünü həqarətlə gözə soxmaq ədəsi idi. Anatoli öz görünüşü ilə sanki onlara belə deyirdi: “Sizi tanıyıram, tanıyıram, sizinlə məşğul olmağa dəyərmimi? Siz buna da şad olun!” Bəlkə də, qadınlarla görü-şərkən o, belə düşünürdü (hətta, çox ehtimal ki, düşünürdü, çünki ümumiyyətlə o, az düşünürdü), lakin onun zahiri görünüşü və ədəsi belə idi. Knyaz qızı bunu hiss etdi və Anatolini məşğul etmək haqqında düşünməyə belə cəsarət etmədiyini ona göstərmək itəyirmiş kimi, qoca knyaza müraciət etdi. Söhbət ümumi idi, kiçik knyaginya-nın səsi və ağ dişləri üzərində qalxmış bığlı dodağı sayəsində çox qız-ğın gədirirdi. Kiçik knyaginya knyaz Vasilini xüsusi bir zarafatla qarşı-ladı. Çox vaxt söhbətçil və şad adamların işlətdiyi bu zarafatlar ondan ibarət olur ki, söhbət əsnasında çoxdan baş vermiş zarafatlar, gülməli, bəzən də hamıya məlum olmayan, qəribə xatirələr müəyyən edilir, halbuki belə xatirələr həqiqətdə heç də olmamışdır, kiçik knyaginya ilə knyaz Vasili arasında da belə xatirələr yox idi. Knyaz Vasili məm-nuniyyətlə bu söhbətə uydu, kiçik knyaginya heç bir zaman olmamış bu gülməli xatirələrə, demək olar ki, tanımadığı Anatolini də cəlb etdi. M-İle Bourienne də bu ümumi xatirələrə qoşuldu, hətta xanım qız Marya da bu xoş xatirələrə cəlb olunduğunu məmnuniyyətlə hiss etdi.

Kiçik knyaginya, söz yox ki, fransızca danışaraq, knyaz Vasiliyə belə deyirdi:

– Öziz knyaz, indi heç olmasa, sizdən lazımcına istifadə edə bilirik, Annetegildəki müsahibələrimizdən həmişə qaçardınız, bu dəfə elə olmaz, *cette chere Annette*¹ yadınızdadırmı?

– Hə, siz Annette kimi siyasətdən danışmayacaqsınız!

– Hələ bizim çay stolumuz?

– Bəli, bəli!

– Siz nə üçün heç Annetegilə gəlmirdiniz? – deyərək kiçik knyaginya Anatoliddən soruşdu. – Hə, bilərəm, bilərəm, – deyərək göz vurdu, – qardaşınız İppolit işlərinizi mənə söyləmişdir. – O! Knyaginya barmağı ilə onu hədələdi. Parisdəki küllöklərinizdən də xəbərim vardır!

Knyaz Vasili (knyaginya qaçırılmış və güclə onu tutub saxlayırmış kimi, knyaginyanın əlindən tutaraq, oğluna mürciətlə) dedi:

– Bəs, o, İppolit sənə deməmişdir ki, özünə sevimli knyaginyanın dərdindən necə solumuş və knyaginya *le mettait à la porte*?²

– Oh! *C'est la perle des femmes, princesse*³ – deyərək knyaz Vasili knyaz qızına mürciət etdi.

M-İle Bourienne də Paris sözünü eşidərkən, xatirələr haqqında ümumi müsahibəyə qoşulmaq fürsətini əldən buraxmadı.

O, Anatoliddən çoxdanmı Parisdən çıxdığını və şəhərin xoşuna gəlib-gəlmədiyini soruşmağa cəsarət etdi. Anatoli çox məmnuniyyətlə fransız qızına cavab verdi və ona baxıb gülümsəyərək, qızla vətəni haqqında söhbət etdi. Qəşəng Bourienne-ni gördükdə, Anatoli burada – Lisiye Qoruda da onun üçün pis keçməyəcəyini qərarlaşdırdı. Anatoli qızı gözdən keçirərək: “Heç də pis deyil, deyərək düşünürdü, – bu *demoiselle de compagnie*⁴. Heç də pis deyil, zənnimcə o, mənə getdikdən sonra bu qızı da özü ilə bərabər götürür, – *la petite est gentille*⁵.”

Qoca knyaz qaş-qabağını sallayaraq və nə edəcəyini düşünərək, tələsmədən kabinetində geyinirdi.

Qonaqların gəlişi onu acıqlandırmışdı. “Knyaz Vasili və oğlu nəyimə görədir? Knyaz Vasili lovğanın birisidir, səfeh adamdır, oğlu da onun tayı, – deyərək öz-özünə mırıldanırdı. Qonaqların gəlişi onun qəlbində həll edilmədən daima yatırılan bir məsələni qaldırırdı, qoca knyazı acıqlandıran da bu idi. Məsələ elə məsələ idi ki, knyaz bu

barədə həmişə özünü aldadardı. Günlərin birində o, knyaz qızı Maryadan ayrılacaq və onu ota verə biləcəmi idi, – məsələ bundan ibarət idi. İnsafla cavab verəcəyini və bu insafın onun hissiyyatına deyil, bəlkə, bütün həyat imkanlarına zidd olacağını övvəlcədən bilən knyaz heç vaxt bu sualı özüne açıq-açıq verməyə cəsarət etmirdi. Çox da həyat qeydino qalmadığı zənn edilərsə də, knyaz Nikolay Andreyiç Maryasız yaşayacağını düşünə bilmirdi. “Nə üçün də ota getsin? – deyərək düşünürdü, – bədbəxt olmaq üçün mü? Odur, Liza Andreyo getdi (belə ota indi, yəqin ki, çətin tapılar), o, öz baxtından razıdır mı? Bir də onu kim sevir alar? Kifirin biridir, zirik də deyil, alsalar, ancaq mal-dövlət xatirəsi üçün alacaqlar. Qız qalıb yaşamaq olmaz mı? Daha xoşbəxt yaşamaq olar!” Knyaz Nikolay Andreyiç geyinməyə belə düşünürdü, halbuki, daima toxiro salınan məsələ təcili surətdə həll olunmağı tələb edirdi. Aydın idi ki, knyaz Vasili öz oğlunu qıza sevgisini bildirmək məqsədilə gətirmişdi və ehtimal ki, bugün ya səhər qəti cavab tələb edəcəkdə. Adı və cəmiyyətdəki vəziyyəti yaxşıdır. “Nə eybi var, sözüm yoxdur, – deyərək öz-özünə düşünürdü, – ancaq qoy o da qıza layiq olsun. Ondan sonra baxarıq”.

– Ondan sonra baxarıq, – o, ucadan söyləndi. – Ondan sonra baxarıq.

O, həmişəki kimi çevik addımlarla qonaq otağına girdi, cəld hamını gözdən keçirdi. Kiçik knyaginyanın paltarındakı dəyişikliyi, Bourienne-nin lentini, qızı Maryanın saçının cybəcör bir şəkildə daranmasını. Bourienne ilə Anatolinin gülümsmələrini və öz qızının ümumi söhbətdən kənar qaldığını gördü. Qəzəblə qızına baxaraq: “Axmaq kimi bəzənmişdir, bir utanmır da, o isə bunu tanımaq belə istəmir!” – deyərək düşündü.

O, knyaz Vasiliyə yanaşdı:

– Hə, salam, salam, çox şadam.

Knyaz Vasili həmişəki kimi cəld, arxayın və təklifsiz bir ota ilə: – Hər şeyin təzəsi, dostun köhnəsi – dedi. – Bu monim ikinci oğlumdur, rica edirəm, hörmətinizi əksik etməyiniz.

Knyaz Nikolay Andreyiç Anatolini nəzərdən keçirdi.

– Afərin, afərin! – deyərək – yanağını ona yaxınlaşdırıb, – hə, gəl, gəl, – dedi.

Anatoli qocanı öpdü və atasının vəd etdiyi qəribəliklərin zühurunu gözləyərək, tamamilə sakit bir halda və maraqla ona baxmağa başladı.

¹ O məhraban Annet

² Onu evindən necə çölə salmışdır?

³ Ah! Bu knyaginya bütün qadınların gözüdür.

⁴ Kompanionka (rəfiqə)

⁵ Heç, heç pis deyil.

Knyaz Nikolay Andreyiç adi yerində, divanın kənarında oturdu, kreslonu knyaz Vasili üçün öz yanına çəkdi, oturmasını işarə etdi və siyasi işlərdən, yeniliklərdən soruşmağa başladı. O, müdam qızı Maryaya baxır və knyaz Vasilinın söhbətinə diqqətlə qulaq asırmış kimi görünürdü.

– İndi Potsdamdanmı yazırlar? – deyər knyaz Vasilinın son sözlərini təkrar etdi və birdən qalxıb qızına yanaşdı: – Qonaqlar üçünmü belə bəzənmişən, hə? – dedi. – Yaxşı, çox yaxşı. Sən qonaqların yanında başını yeni qayda ilə daramısan, mən də son qonaqların yanında deyirəm ki, bir də məndən soruşmamış paltarımı dəyişmə.

Kiçik knyaginya qızaraq, ona qahmar çıxdı:

– Mən müqəssirəm, *mon père*¹.

Knyaz Nikolay Andreyiç gəlininin qabağında ayaqlarını saqqıldadaraq durdu və:

– Siz ixtiyar sahibisiniz, amma bu, özünü abırdan salmamalıdır, onsuz da kifirdir, – dedi.

Sonra yenə yerində oturdu və ağlamaq dərəcəsinə gətirilmiş qızına bir daha baxmadı.

Knyaz Vasili:

– Əksinə, belə daranma knyaz qızına çox yaraşır, – dedi.

Knyaz Nikolay Andreyiç Anatoliyo müraciətlə:

– Hə, qoçaq, gənc knyaz, bunun adı nədir? – dedi, – bura gəl, söhbət edək, tanış olaq.

Anatoli:

– “Bax, əyləncə başlayır” – deyər düşünərək təbəssümlə qoca knyazın yanında oturdu.

– Bilirsinizmi nə var, özizim, deyirlər ki, siz xaricdə tərbiyə almısınız. Bizim kimi deyilsiniz, atanla mən savadı keşidən öyrənmişik. Əzizim, deyin görüm, indi siz süvari qvardiyadamı xidmət edirsiniz? – deyər qoca yaxından və diqqətlə Anatoliyə baxaraq soruşdu.

Anatoli gülüşünü zorla saxlayaraq:

– Yox, orduya keçmişəm, – deyər cavab verdi.

– Hə! Çox yaxşı. Əzizim, demək çara və vətənə xidmət etmək istəyirsiniz? Hər bə ayıdır. Sizin kimi qoçaq xidmət etməlidir. Xidmət etməlidir. Cəbhədəsinizmi?

– Yox, knyaz, alayımız çıxmışdır. Mən də vəzifədəyəm. Ata, hansı vəzifədəyəm? – Anatoli gülərək atasına müraciət etdi.

– Əcəb xidmət edir, əcəb xidmət edir. Mən nə vəzifədəyəm! Ha-ha-ha! – knyaz Nikolay Andreyiç güldü.

Anatoli də daha ucadan güldü. Birdən knyaz Nikolay Andreyiç qaş-qabağını salladı və Anatoliyə müraciətlə:

– Yaxşı, get, – dedi.

Anatoli gülümsəyərək yenə xanımlara yanaşdı.

Qoca knyaz:

– Knyaz Vasili, sən bunlara xaricdə tərbiyə verdirmisən? Eləmi? – deyər soruşdu.

– Bacardığımı etmişəm, deməliyəm ki, oranın tərbiyəsi bizimkindən daha yaxşıdır.

– Bəli, indi hər şey dəyişib, hər şey yeni qayda ilə gedir. Qoçaqdır, qoçaq oğlandır! Hə, gedək mənim otağıma.

O, knyaz Vasilinın oğlunu tutub öz kabinetinə apardı.

Knyaz Vasili qoca knyazla təkbətək qaldıqda, dərhal öz arzusunu və ümidlərini ona bildirdi.

Qoca knyaz:

– Sən elə güman edirsən ki, – dedi, – mən onu tutub saxlayıram, ondan ayrılı bilmirəm? Bu xam xəyaldır! – deyər acıqlı-acıqlı söyləndi. – Mənə qalsa, lap sabah! Ancaq sənə deməliyəm ki, mən öz yəznəmi yaxşıca tanımaq istəyirəm. Sən mənə qaydamı bilirən: açıq-açıqna! Sabah sənin yanında soruşaram, qız istəyirsə, qoy oğlanla yaşasın. Qoy yaşasın, mən də baxaram. – Knyaz fıxırdı. – Qoy qız ərə getsin, mənə üçün fərqi yoxdur, – deyər oğlu ilə vidalaşdığı zaman danışıdığı kimi köskin bir səslə bağırdı.

Knyaz Vasili dərəkəli bir müsahib qarşısında hiyləgərlik etməyə lüzum olmadığını anlayan hiyləgər bir adam kimi dedi:

– Açıq deməliyəm. Siz onsuz da adamları bu üzündən o üzünə görürsünüz. Anatoli dahi deyildir, amma namuslu və mehribandır, gözəl və istiqanlı bir oğuldur.

– Yaxşı, yaxşı, görürük.

Anatoli knyaz Nikolay Andreyeviçin evinə gələndən sonra, adətən uzun zaman kişi cəmiyyətindən kənarında yaşamış qadınlar kimi, hər üç qadın hiss etdi ki, bu vaxta qədər keçən həyatları həyat deyilmiş. Düşünmək, duymaq və müşahidə etmək iqtidarları bir on artıdı və sanki bu vaxta qədər qararıqda keçmiş olan ömürləri yeni və mənalı bir işıqla parladı.

¹ Atacan

Knyaz qızı Marya qətiyyəən öz üzünü və saçının daranmasını düşünmürdü. Bəlkə də, əri olacaq bir adamın gözəl və açıq üzü onun bütün diqqətini özünə cəlb etmişdi. Bu adam qıza mehriban, cəsur, iradəli, mərdanə və alicənab görünürdü. Qız buna əmin idi. Təsəvvüründə ara vermədən gələcək ailə həyatının min bir xəyalı canlanırdı. Qız o xəyalları qovur və gizlətməyə çalışırdı.

– “Mən onunla çox soyuq davranırammı? – knyaz qızı Marya düşündü. – Qəlbimin dərinliyində onu özümə çox yaxın hiss etdiyimdəndir ki, mən özümü sıxmağa çalışıram, amma onun haqqında düşüncələrimi o, özü bilmir, sonra zənn edir ki, mən onu xoşlamıram”.

Knyaz qızı Marya yeni qonaqla mehriban olmağa çalışır, lakin bacarmırdı. Anatoli isə onun haqqında: “*La pauvre fille! Elle est diablement laide*”¹ – deyər düşünürdü.

Anatolinin gəlişi ilə dərin həyocanlar keçirməyə başlayan m-lle Bourienne isə başqa cür düşünürdü. Əlbəttə, kübar cəmiyyəti içərisində müəyyən mövqeyə malik olmayan, qohumsuz, tanışsız, hətta vətənsiz gözəl və gənc bir qız öz həyatını ancaq knyaz Nikolay Andreyeviçə xidmətə, onun üçün kitab mütaliə etməyə və knyaz qızı Maryaya dostluğa həsr etmək fikrində deyildi. M-lle Bourienne çoxdan gözləyirdi ki, bir rus knyazı çıxacaq, onun kifir və pis geyinən rus qızlarından, bacarıqsız əsilzadə xanımlardan üstün olduğunu dərhal qiymətləndirəcək, ona bənd olacaq və götürüb özü ilə aparacaq. Budur, o rus knyazı, nəhayət, gəldi. M-lle Bourienne-nin bir macərəsi vardı, bunu o, xalasıdan eşitmiş və özü tamamlamışdı, həmin əhvalatı öz təsəvvüründə təkrar etməyi çox sevərdi. Aldadılmış bir qız öz zavallı anası ilə, *sa pauvre mère*² görüşür, arvad nikahsız kişiyyə getdiyi üçün qızını danlayır. O macərə bundan ibarətdir. M-lle Bourienne öz təsəvvüründə bu əhvalatı ona, aldadan kişiyyə nağıl edərkən, ağlamaq dərəcəsinə gəlirdi. İndi o həqiqi rus knyazı gəlmişdi. O, bunu aparacaqdı, sonra *ma pauvre mère*³ gələcəkdi və kişi qıza evlənəcəkdə. M-lle Bourienne Anatoli ilə Parisdən söhbət edəndə, onun gələcək əhvalatı başından beləcə gəlib keçirdi. M-lle Bourienne mülahizə ilə iş görmürdü (o, bir dəqiqə belə olsun nə edəcəyini düşünmürdü), hər şey çoxdan hazır idi və yalnız indiki yeni gəlmiş Anatolinin ətrafında qruplaşmışdı; o, Anatoliyə bacardıqca xoş görünməyə çalışırdı.

¹ Yazıq qız nə qədər də kifirdir.

² Yazıq anası ilə

³ Yazıq anam

Kiçik knyaginya, köhnə alay atı kimi, boru səsi eşidər–eşitməz, şüursuz olaraq və öz vəziyyətini unudaraq (həç bir başqa məqsəd güdmədən və ya mübarizə etmədən, sadələh və hərəcayi bir nəşə ilə) adi naz və qəmzə yürüşünə hazırlanırdı.

Anatoli qadın cəmiyyətində özünü adətən qadınların təqibindən bezmiş bir adam vəziyyətinə salsada, bu üç qadına bağlıdığı təsiri görürkən, qoltuqlarının altı şişirdi. Bundan başqa onda gözəl və cazibəli Bourienne-yə qarşı ehtiraslı və yirtıcı bir hiss doğur, onu fəvqəladə bir sürətlə istilə edir və ən qaba, ən cəsarətli əməllərə təşviq edirdi.

Çaydan sonra məclisdəkilər istirahət otağına keçdilər və knyaz qızından klavikord çalmasını rica etdilər. Anatoli onun qarşısında, m-lle Bourienne-nin yanında dirsəklənib gülürək və sevinərək gözlərini knyaz qızı Maryaya dikmişdi. Xanım qız Marya əzab və nəşə ilə onun nəzərlərini hiss edirdi. Sevimli sonat onu ən dərin–şairanə bir aləmə aparmış, hiss etdiyi nəzərlər isə, bu aləmi daha şairanə bir şəkə salmışdı. Anatolinin nəzəri ona dikilsə də, ona aid deyildi, bu nəzər m-lle Bourienne-nin ayağının hərəkətinə aid idi. Anatoli ayağı ilə fərtorianonun altında onun ayağını tərpedirdi. M-lle Bourienne də knyaz qızı Maryaya baxırdı, onun gözəl gözlərində də Marya üçün yeni bir ifadə, qorxmş bir sevinc və ümid ifadəsi vardı.

“Bu qız məni nə qədər sevdir! – deyər knyaz qızı Marya düşünürdü. – Mən indiki nə qədər xoşbəxtəm, belə bir dostla və belə bir ərələ nə qədər xoşbəxt ola bilərəm! Doğrudanmı belə bir ərələ? – deyər knyaz qızı düşünür, Anatolinin ona doğru çevrilmiş nəzərlərini hiss etdiyi halda, ona baxmağa cəsarət etmirdi.

Axşam üstü, şamdan sonra dağılmağa başlarkən, Anatoli knyaz qızının əlini öpdü. Knyaz qızı özü belə bu cəsarətin haradan gəldiyini bilmədi, yaxından görünən gözlərinə yaxınlaşan gözəl üzə dik baxdı. Knyaz qızından sonra Anatoli m-lle Bourienne-nin əlini tutdu (bu, nəzakətsizlikdi, lakin o, hər işi çox cəsarətlə və sadə görürdü), m-lle Bourienne qızardı və diksinərək Maryaya baxdı.

Knyaz qızı: “*Quelle délicatesse*”¹ – deyər düşünürdü. – Yoxsa Ameli (m-lle Bourienne-nin adı Ameli idi) elə zənn edir ki, mən onu qısqana bilər və onun ülfətini və sədaqətini qiymətləndirməyə

¹ Nə böyük nozakət

bilərəm". Knyaz qızı m-lle Bourienne-yə yanaşaraq, onu möhkəmcə öpdü. Anatoli kiçik knyaginyanın ölinə yaxınlaşdı. Knyaginya:

– *Non, non, non! Quand votre père m'écrit, que vous vous conduisez bien, je vous donnerai ma main à baiser. Pas avant!* – dedi və barmağını qaldırıb, gülümsəyərək otaqdan çıxdı.

V

Həmı dağılıb getdi və yatağa giren kimi dorhal yuxuya gedən Anatolidan başqa, heç kəs bu gecə çox yata bilmədi.

“Doğrudanmı o yad, gözəl, mehriban kişi, hər şeydən artıq – mehriban adam mənim ərimdir”? – knyaz qızı Marya düşünür və ömründə qorxu hiss etmədiyi halda, qorxmağa başlayırdı. Ətrafına baxmağa qorxurdu. Ona elə gəlirdi ki, şirmanın dalında, qaranlıq bucaqda birisi dayanmışdır. O da şeytan idi, həmin ağ alınlı, qara qaşlı və qırmızı ağızlı kişi idi.

Knyaz qızı zəngi çalib xidmətçi qadını çağırırdı və öz otağında uzanmasını rica etdi.

M-lle Bourienne həmin axşam qış bağçasında xeyli gözdü, kimi isə boş yerə gözlədi, kimə isə gülümsədi və oxlaqsızlıq etdiyi üçün onu töhmətləndirən *pauvre mère*² xəyali sözlərindən ağlamaq dərəcəsinə gəldi.

Kiçik knyaginya yorğan-döşəyi pis olduğu üçün xidmətçi qadının üstünə çıxmırdı. O, nə böyrü üstə uzana bilirdi, nə də döşü üstə. Hər şey ağır və yəndəmsiz idi. Qarnı ona mane olurdu. Qarnı ona hər zamankından daha çox mane olurdu. Bu saat daha çox mane olurdu, çünki Anatolinin gəlişi onu tez başqa bir əyyama, daha yüngül və şad olduğu bir əyyama köçürmüşdü. Əynində kofta, başında ləçək kresloda oturmuşdu. Yuxulu, saçları qarışmış Katya üçüncü dəfə idi ki, ağır tük döşəyi çırpır və qarışdıraraq yumşaldır, nə isə deyirdi.

– Sənə dedim ki, yumru-yumrudur, kələ-kötürdür, – kiçik knyaz xanımı təkrar edirdi, – yatmaq istəyirəm, ancaq nə edim, taqsır məndə deyil, – onun səsi ağlamağa hazırlaşan bir uşaq səsi kimi titrəyirdi.

¹ Yox, yox, yox! Atanız sizin özünüzdü yaxşı apardığınızı mənə yazdıqdan sonra, olimi öpənizə icazə verəcəyəm. Ondan əvvəl yox.

² Yazıq anasının

Qoca knyaz da yatmamışdı. Tixon yuxuda knyazın acıqlı-acıqlı addımladığını və finxırdığını eşidirdi. Qoca knyaza elə gəlirdi ki, qızı barədə onu təhqir etmişlər. Bu haqarət çox ağır idi, çünki özünə deyil, başqasına, qızına, özündən daha çox sevdiyi qızıma aid idi. Bütün işi yenidən fikirləşməyi və daha doğru bir yol tapıb o yolla hərəkət etməyi qorara aldıda da, əvəzində özünü daha çox əsobiləşdirdi.

“İlk təsadüfi kişi görünür-görünməz, ata da, hər şey də yaddan çıxdı, tez yuxarıya yüyürdü, darandı sığallandı, quyruq bulamağa başladı! Tamamilə dəyişdi! Atasını atmağa hazırdır! Bilirdi ki, mən görəcəyəm. Fır... fır... fır... O axmağın ancaq Buryenkaya baxdığını görmürdüm (o qızı qovmaq lazımdır)! O qədor qeyrəti də yoxdur ki, bunu anlasın! Özü üçün olmur olmasın, heç olmasa mənim üçün qeyrəti olaydı. Ona bildirmək lazımdır ki, o sarsaq onu heç düşünmür də, ancaq elə Bourienne-yə baxır. Qızın qeyrəti yoxdur, amma mən bunu ona deyəcəyəm...”

Qızın səhv etdiyini, Anatolinin Bourienne-yə meyl saldığını qızı Maryaya söyləməklə onun izzəti-nəfsinə toxunacağını və beləliklə, öz məqsədinə (qızından ayrılmamaq arzusuna) nail olacağını bilən qoca knyaz bununla sakitləşdi. O, Tixonu səslədi və soyunmağa başladı.

Tixon gecə köynəyini onun quru döşünün çal tüklər basmış qoca bədəninə geydirərkən, o, belə düşündü: “Haradan gəlib çıxdılar! Mən ki onları çağırmamışdım. Gəlib həyatımı pozdular. Ömrümün do ki çoxu gedib, azı qalmışdır”.

Başı hələ köynəklə örtülü olduğu halda:

– Cəhənnəmə ki! – deyər mırıldandı.

Tixon knyazın bəzən ucadan danışmaq vərdisi olduğunu bildiyindən, knyazın köynək altından çıxan sorgulu-qəzəbli baxışını sakit bir sifətlə qarşıladı.

Knyaz:

– Yatdıları? – deyər soruşdu.

Bütün yaxşı lakeylər kimi, Tixon da ağasının fikir istiqamətini hiss edib anlayırdı. O, ağasının knyaz Vasili və oğlu haqqında soruşduğunu anladı.

– Knyaz cənabları yatıblar və işıqları da söndürüblər.

Knyaz ayaqlarını ayaqqabıya və qollarını xalata soxaraq cəld:

– Nahaq yerə, nahaq yerə... – dedi və üstündə yatdığı divana doğru getdi.

Anatoli ilə m-lle Bourienne arasında heç bir danışıq olmadığına baxmayaraq, romanın birinci hissəsində, *pauvre mère*¹ gəlinçəyə qədər olan hissəsində, onlar bir-birlərini tamamilə anladılar. Anladılar ki, hələ onlar bir-birlərinə gizli olaraq çox şeylər söyləməlidirlər, odur ki, təkliddə görüşmək üçün səhərdən fürsət axtarırdılar. Knyaz qızı müəyyən saatda atasının yanına gələrkən m-lle Bourienne qış bağında Anatoli ilə tapışdı.

Marya bu gün kabinetin qapısına xüsusi bir ürək çırpıntısı ilə yanaşdı. Ona elə gəlirdi ki, hamı ancaq bu gün onun taleyinin həll ediləcəyini deyil, hətta onun bu barədə düşündüyünü də bilir. O, bu ifadəni Tixonun və əlində isti su apararkən dəhlizdə ona rast gələndə əylələrək təzim edən knyaz Vasilinin kamerdinerinin üzündə də oxudu.

Qoca knyaz bu səhər öz qızı ilə rəftarında çox mehriban və səyli idi. Bu səy və diqqət ifadəsi knyaz qızı Maryaya çox yaxşı tanış idi. Marya hesab məsələlərini anlamadıqda, knyaz acıqlanar, acıqdan quru əlləri yumruq halında düynələnər, qalxıb qızından uzaqlaşar və sakit bir səslə eyni sözləri bir neçə dəfə təkrar edərdi, belə dəqiqələrdə onun üzündə həmin ifadə görünərdi.

Knyaz dərhal işə keçdi və "siz" deyə sözbə başladı.

Qeyri-təbii bir təbəssümlə gülümsəyərək:

– Mənə sizin elçiliyinizi etmişlər. Zənnimcə, hiss etmişsiniz, – deyər davam etdi, – knyaz Vasilinin buraya gəlməsi və öz şeyirdini (nədənsə knyaz Nikolay Andreyevic Anatolini şeyird adlandırır) buraya gətirməsi mənim qəşəng gözlərimin xətrinə deyildir. Dünyə mənə sizin haqqımızda təklif ediblər. Siz mənim qaydamı bildiyiniz üçün, məsələni sizə həvalə etdim.

Knyajna Marya qızarıb bozararaq:

– Sizi necə anlamalıyam, *mon père*?² – ilə soruşdu.

– Necə anlamalısan? – atası hiddətlə bağırırdı. – Knyaz Vasili öz zövqünə görə səni gəlinliyə layiq görür və səni öz şeyirdi üçün istəyir. Bax, belə anlamalısan. Necə anlamalıyam?.. Mən də səndən soruşuram.

Qızı Marya pıçılıtılı ilə:

– Mən bilmirəm, siz *mon père* – dedi.

¹ Yazıq ana

² Atacan

– Mən? Mən? Mən nəçiyəm? Məni bir kənara qoy. Mən ora getməyəcəyəm. Siz nə deyirsiniz? Bunu bilmək istərdik.

Knyaz qızı atasının bu işə xeyirxahcasına baxmadığını gördü. Lakin eyni zamanda onun başına belə bir fikir gəldi ki, həyatının taleyi ya indi həll ediləcək və ya heç bir zaman həll edilməyəcək. Atasının nəzərlərinin təsiri altında düşüncə bilmədiyini, ancaq adətə üzrə itaət etdiyini duyurdu, odur ki, atasının nəzərini görmək üçün gözlərini yerə dikdi və dedi:

– Mənim istədiyim ancaq sizin iradəniyə əməl etməkdir, amma arzumu söyləmək lazım gələrsə...

Qız sözünü bitirə bilmədi. Knyaz onun sözünü kəsdirdi

– Çox gözəl! – deyə bağırırdı. – O, səni cəhizlə bərabər alacaq və m-lle Bourienne-ni də özü ilə aparacaq. O, onun arvadı olacaq, sən də...

Knyaz dayandı. O, bu sözlərin qızına bağışladığı təsiri hiss etdi. Qız başını aşağıya salaraq, ağıllamağa hazırlaşdı.

Knyaz:

– Yox, yox, zarafat edirəm, – dedi. – Qızım, unutma ki, mənim belə bir qanunum var, qız ər seçməkdə tam ixtiyar sahibidir. İxtiyarı sənə verirəm. Bir şeyi yəndə saxla: həyatının xoşbəxtliyi öz qərarından asılıdır. Mənə dəxli yoxdur.

– Mən bilirəm... *mon père*.

– Mənə dəxli yoxdur. Ona əmr edirlər, o bir sənə deyil, hər kəsə istəsə evlənər, sən isə qərar verməkdə azadsan... Get öz otağın, ətrafı düşün, bir saat sonra gəl yanıma və onun yanında öz fikrini söylə: ya hə, ya yox. Bilirəm, gedib dua edəcəksən. Nə eybi var, dua et. Ancaq yaxşı düşün. Get. "Ya hə, ya yox, ya hə, ya yox, ya hə, ya yox!" – Knyaz, qız başı dumanlı bir halda səndələyərək, kabinetdən çıxıncaya qədər bağırırdı.

Knyaz qızının taleyi həll edildi və xoşbəxtliklə həll edildi. Bəs atasının m-lle Bourienne haqqında dedikləri nə idi? Bu ehyam müdhiş bir ehyam idi. Təbii ki, doğru deyildi, amma müdhiş idi, o, bu barədə düşünməyə bilməzdi. Knyaz qızı heç bir şey görmədən və heç bir şey eşitmədən düz doğru qış bağından keçirdi, birdən m-lle Bourienne-nin tanış pıçılıtılı onu ayıltı. O, başını qaldırdı, iki addımlığında Anatolinin fransız qızını qucaqladığını və ona nə isə pıçıldadığını gördü. Anatoli gözəl üzündəki qorxunc bir ifadə ilə knyaz qızı Maryaya baxdı və cəld hələ Maryanı görməyən m-lle Bourienne-nin belini baxdı.

Anatolinin üzü sanki: "Kimdir? Nə üçün? Dayanın!" – deyirdi. Knyaz qızı Marya dinməzəcə onlara baxırdı. O, bunu anlaya bilmirdi.

Nəhayət, m-lle Bourienne çığırdı və qaçdı. Anatoli nəşəli bir təbəssümle Maryaya təzim etdi, sanki onu bu qərībā hadisəyə gülməyə dəvət edirdi, sonra çiynlərini çəkərək, öz otağına açılan qapıya tərəf yönəldi.

Bir saat sonra Tixon knyaz qızı Maryanı çağırmağa gəldi. O, qızını atasının yanına çağırdı və knyaz Vasili Sergeyiçin də orada olduğunu dedi. Tixon gələrkən Marya öz otağındakı divanda oturub, ağlayan m-lle Bourienne-ni qolları arasına almışdı. Knyaz qızı Marya onun başını yavaşca oxşayırdı. Maryanın gözəl gözləri, bütün övvləki sakitliyi və parlaqlığı ilə, səmimi bir məhəbbət və şəfqətlə m-lle Bourienne-nin qəşəng üzünə baxırdı.

M-lle Bourienne:

– *Non, princesse, je suis perdue pour toujours dans votre coeur*¹, – deyirdi.

Knyaz qızı Marya isə:

– *Pourquoi?* – deyirdi. – *Je vous aime plus, que jamais, et je tacherai de faire ce qui est en mon pouvoir pour votre bonheur*².

– *Mais vous me méprisez, vous si pure, vous ne comprendrez jamais cet égarément de la passion. Ah, ce n'est que ma pauvre mère...*³

Knyaz qızı Marya kədərli gülümsəyərək:

– *Je comprends tout*⁴, – deyər cavab verirdi. – Əzizim, sakit olun. Mən atamın yanına gedirəm, – deyər knyaz qızı çıxırdı.

Knyaz qızı Marya içəri girərkən knyaz Vasili ayağını-ayağının üstünə aşıraraq, burunotu qutusu əlində olduğu halda oturmuşdu. Çox mütəəssir və öz həssaslığına heyfəsilənib gülürmüş kimi, rıqqətlə gülümsəyirdi. O, bir çimdik burunotu götürüb, tez burnuna apardı.

O qalxıb knyaz qızının hər iki əlindən tutaraq:

– *Ah, ma bonne, ma bonne*⁵ – dedi. Sonra köksünü ötürərək əlavə etdi. – *Le cort de mon fils est en vos mains. Décidez, ma bonne, ma chère, ma douce Marie, que j'ai toujours aimée, comme ma fille*⁶.

O, geriyə çəkildi. Gözlərində həqiqi göz yaşı göründü.

Knyaz Nikolay Andreyiç:

¹ Yox, knyaz qızı, mən homişəlik sizin hörmətinizi itirdim.

² Nə üçün? Mən sizi homişəkəndən daha çox sevirəm və sizin xoşbəxtliyiniz üçün əlimdən gələni etməyə çalışacağam.

³ Siz nə qədər paksınız, siz mənə nifrət edirsiniz, siz bu ehtiras hovosini heç vaxt anlaya bilməzsiniz. Ah, zavallı anam...

⁴ Hamısını anlayıram.

⁵ Ah, özizim, özizim!

⁶ Oğlumun taleyi sizin əlinizdədir. Həll edin, özizim, mehribanım, quzum Marya, mən sizi homişə qızım kimi sevmişəm.

– Fr... fr... – fıxırdı. Sonra: – Knyaz öz şeyirdinin... öz oğlunun tərəfindən sənə elçilik edir. Knyaz Anatoli Kuraginın arvadı olmaq istəyirsiniz, ya yox? Cavab ver: hə, ya yox! – deyər çığırdı, – sonra mən də öz rəyimi söyləyəcəyəm. Hə, öz rəyimi, ancaq öz rəyimi, – knyaz Nikolay Andreyiç knyaz Vasiliyə müraciətlə və onun yalvarıcı simasına cavab olaraq əlavə etdi. – Hə, ya yox?

Knyaz qızı Marya gözəl gözləri ilə knyaz Vasiliyə və atasına baxaraq qətiyyətlə:

– Mənim arzum, mən pere, heç vaxt sizi tərk etməmək, həyatımı sizin həyatınızdan ayırmamaqdır. Mən ərə getmək istəmirəm.

Knyaz Nikolay Andreyiç üzünü turşudaraq:

– Axmaqlama, axmaq-axmaq danışma! Axmaq-axmaq danışma! – deyər qızının əlindən tutub özünə tərəf çəkdi, öpmədi, ancaq alını qızın alınına doğru öyib ona toxundu və əlini elə sıxdı ki, qız üz-gözünü turşudu və çığırdı.

Knyaz Vasili ayağa durdu.

– *Ma chère, je vous dira, que c'est un moment que je n'oublierai jamais, jamais; mais, ma bonne, est-ce que vous ne nous donnerez pas un peu d'esperance de toucher ce coeur si bon, si généreux. Dites, que peut-être... L'avenir est si grand. Dites: peut-être*¹.

– Knyaz, mən bütün qəlbimdəkiləri söylədim. Lütfünüzə qarşı minnətdaram, lakin heç vaxt oğlunuzun arvadı olmayacağam.

– Yaxşı, bitdi, əzizim. Səni görməyimə çox şadam, çox şadam. Qızım, get öz otağına, get, – qoca knyaz knyaz Vasiliyə qacaqlayaraq, – səni görməyimə çox şadam, çox şadam, – deyər təkrar etdi.

Xanım qız Marya öz-özünə belə düşündürdü: “Mənim qismətəm başqadır, mənim qismətəm başqa bir səadətə bəxtiyar olmaq, sevgi və fədakarlıq səadəti ilə bəxtiyar olmaqdır. Mənə nəçəyə otursa da, mən zavallı Amelie-ni xoşbəxt edəcəyəm. O, Anatolini elə bir ehtirasla sevir ki, elə ehtirasla pəşman olur ki, onun bu oğlanla evlənməsinə çalışacağam. Oğlan zəngin deyildir, amma mən qıza vəsait düzəldərəm, atamdan rica edərdim, Andreydən rica edərdim. O qız bunun arvadı olsa, mən nə qədər xoşbəxt olaram. Amelie bədbəxtidir, qərbdir, təkdir, köməksizdir! İlahi, qız onu elə ehtirasla sevir ki, özünü tamamilə unudur. Bəlkə, mən də elə elərdim!” – knyaz qızı Marya belə düşündü.

¹ Əzizim, deməliyəm ki, mən bu doqiqoni heç vaxt unutmayacağam, lakin quzum, bu sevimli və alıcanab qəlbi ola almağa bizə kiçik bir ümid verin. Bolko, deyən... Gələcək o qədər böyükdür ki, deyən, bolko...

Rostovgil çoxdan Nikoluşkadan bir xəbər almırdılar, ancaq qışın ortasında qrafə bir məktub verdilər, zərfin üstündə o, oğlunun xəttini tanıdı. Məktubu alan qraf həyəcan və təlaşla, gözə görünməməyə çalışaraq, ayaq barmaqları ucunda kabinetinə girdi, qapını bağladı və oxumağa başladı. Anna Mixaylovna məktub alındığını bilib (o, evdə baş verən bütün şeyləri bilirdi), səssiz addımlarla qrafın yanına girdi və onu, öləndə məktub hıçqıran və eyni zamanda gülən gördü.

İşlərinin düzəlməsinə baxmayaraq, Anna Mixaylovna yenə də Rostovgildə yaşayırdı.

Anna Mixaylovna məyus və eyni zamanda hər hansı bir müdaxiləyə hazır bir tövrlə:

– *Mon bon ami?*¹ – deyə soruşdu.

Qraf daha şiddətlə ağladı.

– Nikoluşka... Məktub... yaralanmış... yara... yara... yaralanmış... ma chere... yaralanmış... əzizim... qrafinuşka... zabitliyə keçiriblər... Allaha şükür... qrafinuşkaya necə deyək?..

Anna Mixaylovna onun yanında oturdu, yaylığı ilə onun gözlərini, məktubun üzərinə düşən yaşları və öz göz yaşlarını sildi, məktubu oxudu, qrafı sakit etdi və dedi ki, nahara və çayadək qrafıyanı hazırlaram, çaydan sonra, Allah qoysa, xəbər verəsiniz.

Bütün nahar zamanı Anna Mixaylovna, müharibə xəbərlərindən və Nikoluşkadan danışdı; Nikoluşkadan gələn məktublardan xəbəri ola-ola, son məktubun nə zaman gəldiyini soruşdu və qeyd etdi ki, çox ehtimal ki, bu günlərdə məktub gələr. Bu işarələrdən qrafıya narahat olub, həyəcanla gah Anna Mixaylovnanın və gah da qrafın üzünə baxdıqda, Anna Mixaylovna, duyulmaz bir tərzdə, başqa əhəmiyyətsiz şeylərdən söhbət salırdı. Səs və ifadələrdəki dəyişikliyi ailə içərisində hər kəsdən daha artıq hiss etmək qabiliyyətinə malik olan Nataşa naharın ta əvvəlindən qulaqlarını şəkləmişdi. O bilirdi ki, Anna Mixaylovna ilə atası arasında bir şey var və bu şey qardaşına aidirdi və Anna Mixaylovna hazırlıq aparır. Cəsarətli olmasına baxmayaraq (Nataşa anasının Nikoluşkaya aid olan hər bir məlumata qarşı çox həssas olduğunu bilirdi), o, nahar zamanı bir şey soruşmağa cəsarət etmədi, narahat olduğu üçün naharda heç bir şey yemədi və mürəbbiyəsinin etirazlarına qulaq asmadan, stulun üstündə qurcalanmağa

başladı. Nahardan sonra Nataşa cəld Anna Mixaylovnanın dalınca yüyürdü və istirahət otağında qaçaraq onun boynuna sarıldı:

– Xalacan, əzizim, deyin görüm, nə olub?

– Heç bir şey, əzizim.

– Yox, əzizim, iki gözüm, əl çəkməyəm, bir şey bilirsiniz, bilirəm. Anna Mixaylovna başını buladı.

– *Vous etes une fine mouche mon enfant!*, – dedi.

– Nikolinkadan məktubmu var? Eləmi! – Anna Mixaylovnanın üzündə təsdiqedicə bir ifadə görün Nataşa bağırdı.

– Amma sən Allah, ehtiyatlı ol, bilirsən ki, anan çox mütəəssir ola bilər.

– Olaram, olaram, deyin. Demirsiniz? Bax bu saat gedib xəbər verərəm.

Anna Mixaylovna, heç kəsə deməmək şərtilə, məktubun qısaca məzmununu ona söylədi.

Nataşa xaç vuraraq – Namusuma and olsun, heç kəsə demərəm, – dedi və cəld Sonyanın yanına qaçdı. Sevinc və ifixarla: – Nikolinka... yaralanıb... məktub var... – deyə xəbər verdi.

Sonya:

– Nicolas! – deyə bir an içində sarıldı.

Nataşa qardaşının yaralanması xəbərinin Sonyaya təsirini görür-görməz, ilk dəfə bu xəbərin bütün acılığını hiss etdi.

O, Sonyanın üzərinə atıldı, qucaqladı və ağladı. – Azacıq yaralanıb, zabitliyə keçiriblər; indi salamatdır, məktubu özü yazıb, – deyə göz yaşları arasından əlavə eçdi.

İri və qəti addımlarla otaqda gözən Petya:

– Görünür ki, siz qadınlar hamınız ağlağansınız! – dedi. – Mən çox şadam, mən doğrudan da çox şadam ki, qardaşım belə rəşadət göstərib. Siz hamınız ağlağansınız! Heç bir şey anlamırınsız.

Nataşa göz yaşları arasından gülümsədi.

– Sən məktubu oxudunmu? – deyə Sonya soruşdu.

– Oxumadım, amma o, dedi ki, qorxulu bir şey yoxdur, o, indi zabitdir...

Sonya xaç vuraraq:

– Allaha şükür, – dedi, – bəlkə, o, səni aldadır. Gedək ananın yanına.

Petya dinməzəcə otaqda gəzinirdi.

¹ Mərhəmətli dostum?

¹ Quzum, sənin qulaqların darı dolur.

– Mən Nikoluşkanın yerində olsaydım, bu fransızları daha çox öldürürdüm, – dedi, – onlar çox zəhərlidirlər! Mən onlardan o qədər öldürürdüm ki, leşlərdən bir qalaq ömələ gəlirdi, – deyə Petya davam etdi.

– Sus, Petya, nə axmaq adamsan!..

– Axmaq mən deyiləm, axmaq boş bir şey üçün ağlayanlardır.

Bir dəqiqəlik sükutdan sonra Nataşa:

– Sən onu xatırlayırsanmı? – deyə birdən soruşdu.

Sonya gülümsədi:

– Nicolasi xatırlayırammı?

Nataşa sözlərinə ən ciddi bir mənə vermək istəyirmiş kimi, söylə:

– Yox, Sonya, o, sənənin tamamilə yadındadır, yəni sən onu lap yaxşı xatırlayırsanmı? – dedi, – Nikolinkanı mən də xatırlayıram, xatırlayıram. Borisi isə xatırlamıram. Heç yadıma gətirə bilmirəm...

– Necə? Borisi xatırlamırsan? – deyə Sonya təəccüblə soruşdu.

– Xatırlamağına xatırlayıram, yəni onun necə adam olduğunu bilirəm, ancaq Nikolinka kimi xatırlamıram. Gözlərimi yumduqda Nikolinkanı gözümün qabağına gətirə bilirəm, Borisi isə yox (o gözlərini yumdu), bax heç bir şey yoxdur!

Sonya Nataşanı deyəcəyi sözləri eşitməyə layiq bir adam hesab etmirmiş kimi və bu sözləri zarafat edilməyəcək başqa bir adama söyləyirmiş kimi sevinc və ciddiyyətli:

– Ah, Nataşa, – dedi. – Mən sənənin qardaşını bir dəfə sevmişəm, bundan sonra ona və mənə nə olursa-olsun, ömrüm olduqca onu sevməkdən əl çəkməyəcəyəm.

Nataşa maraqlı gözləri ilə Sonyaya təəccüblə baxır və dinmirdi. O, Sonyanın dediyi kimi bir sevginin mövcud olduğunu hiss edirdi, amma Nataşa hələ buna bənzər bir şey təcrübə etməmişdi. O, belə bir şeyin ola biləcəyinə inanırdı, amma onu anlamırdı.

– Sən ona bu barədə yazarsanmı? – deyə soruşdu.

Sonya düşündü. Nikolasa yazıb yazmamaq və nə yazmaq, ona əzab verən bir məsələ idi. İndi o artıq zabit və yaralanmış bir qəhrəman olduğu bir zamanda, ona məktub yazmaq, özünü və onun verdiyi vədləri ona xatırlatmaq Sonya üçün yaxşı bir hərəkət olardı mı?

Sonya qızaranaq:

– Bilmirəm, amma o yazsa, mən də yazaram, – dedi.

– Utanmazsanmı?

Sonya gülümsədi:

– Yox.

– Amma mən Borisə məktub yazmağa utanaram, mən yazmayacağam.

– Niyə utanarsan?

– Elə belə, bilmirəm. Yaxşı deyil, eyibdir.

Nataşanın bayaqkı sözündən incimmiş Petya dedi:

– Mən biliyəm niyə utanır, çünki o, övvəl çəsməklə yoğun oğlana (Petya öz adaşı olan yeni qraf Bezuxovu bu adla çağırırdı) bənd olmuşdu; indi də bu xanəndəyə (Petya Nataşanın musiqi müəllimi italiyalıya işarə edirdi) aşıq olmuşdur, ona görə də utanır.

Nataşa:

– Petya, sən axmaqsan, – dedi.

Doqquz yaşlı Petya lap qoca bir briqadir kimi:

– Səndən axmaq deyiləm, bacı, – deyə cavab verdi.

Qrafınaya nahar vaxtı Anna Mixaylovnanın eyhamları ilə hazırladılmışdı. Öz otağına çökildikdə, kreslodə oturub gözlərini oğlunun tütün qutusuna taxılmış xırdaca şəkildən çökmirdi, gözləri dolmuşdu. Anna Mixaylovna öləndə məktub ayaqlarının ucunda səssizcə qrafının otağına yaxınlaşdı və dayandı. Dəlincə gələndə qrafa:

– Siz içəriyə girməyin, sonra, – dedi və özü içəriyə girib dəlincə qapını örtüdü.

Qraf qulağını qapının açar yerinə dayayıb dinləməyə başladı.

Əvvəlcə laqeyd söhbətlər eşitdi, sonra uzun-uzadı danışan Anna Mixaylovnanın səsinə eşitdi, sonra bir çığırtdı, sonra sükut, sonra yenə hər iki səs sevincə danışdı, sonra ayaq səsləri eşidildi və Anna Mixaylovna onun üçün qapını açdı. Anna Mixaylovnanın üzündə ən çətin bir əməliyyatı bitirmiş və öz məharətini qiymətləndirmək üçün adamları içəriyə çağırən bir cərrahın möğrur ifadəsi vardı.

Anna Mixaylovna möğrur bir hərəkətlə bir öləndə şəkili tütün qutusunu, o biri öləndə isə məktubu tutaraq, gah birini, gah o birini öpən qrafınıyını göstərərək qrafa dedi:

*C'est fait!*¹

Qrafı görür-görməz qrafınıya qollarını uzadıb onun daz başını qucaqladı, başı üzərindən yenə məktuba və şəkllə baxdı və onları dodaqlarına yapışdırmaq üçün daz başı bir az itələdi. Vera, Nataşa, Sonya və Petya otağa girdi, məktub oxunmağa başlandı. Məktubda qısaca ordunun səfəri və Nikoluşkanın iştirak etdiyi iki döyüş, zabitliyə keçirmə təsvir edilmişdi və yazılmışdı ki, ananın və atanın ölini

¹ Düzəldi!

öpürəm, onlardan xeyir-dua istəyirəm. Veranı, Nataşanı və Petyanı öpürəm, daha sonra, o, m-r Şellinqə, m-me Şosa və dayıya salam göndərir və xahiş edirdi ki, sevimli Sonyanı öpsünlər, onu yenə eləcə sevir və yenə eləcə xatırlayır. Bunu eşidərkən, Sonya elə qızardı ki, gözləri belə doldu. Sonya ona tərəf çevrilən nəzərlərə dözə bilməyib salona qaçdı, fırlandı, paltarını balon halında üfürdürək, qızarmış və gülümsər bir halda döşəmə üzərinə oturdu. Qrafinya ağlayırdı.

Vera:

– Niyə ağlayırsınız, maman? – deyər soruşdu. – Onun yazdıqlarından belə məlum olur ki, ağlamaq yox, sevinmək lazımdır.

Bu tamamilə doğru idi, amma qraf, qrafinya və Nataşa – hamı Veraya töhmət nəzərilə baxdı. “Bu qız kimə oxşadı!” – deyər qrafinya düşündü.

Nikoluşkanın məktubu yüz dəfələrlə oxundu. Məktubu dinləməyə layiq olanlar qrafinyanın yanına gəlməli idilər, çünki o, məktubu əldən buraxmırdı. Mürəbbilər, dayılar, Mitenka, bəzi tanışlar gəlirdilər. Qrafinya da hər dəfə məktubu yeni bir həzzlə oxuyur və hər dəfə bu məktubda Nikoluşkasının yeni bir yaxşı cəhətini kəşf edirdi. Çox qərribə idi, o, çox seviniirdi, o, Nikoluşkanın iyirmi il əvvəl öz xırdaca əl-ayaqları ilə onun bətnində duyulmaz bir şəkildə hərəkət edən oğlu olduğuna sevinirdi. Bu həmin oğul idi ki, onun üstündə qrafla, dəcəl qrafla dalaşırdı, həmin oğul idi ki, ilk əvvəl “qrışa”, sonra “baba” sözlərini öyrənmişdi. Həmin bu oğlu indi qərrib bir ölkədə, qərrib bir aləmdə idi, igid bir əsgər idi, tokbaşına, köməkətsiz və rəhbərsiz orada ərlərə məxsus işlər görürdü. Bütün dünyaya məşhur qədim bir təcrübə vardı ki, uşağın beşikdən başlayaraq, gözə çarpmadan kişiləşdiyini təsdiq edirdi, qrafinya buna inanmırdı. Oğlunun bütün inkişafı boyu yavaş-yavaş böyüyüb kişiləşməsi ona elə qərribə görünürdü ki, elə bil onun kimi böyüyüb kişi olan milyonlarlı adamlar heç də yox idi. İyirmi il əvvəl xırdaca bir məxluq olan və bətnində yaşayan bir vücudun çıxıracağına, döşünü əmməyə başlayacağına və dil açacağına inanmadığı kimi, indi də həmin vücudun belə qüvvətli, cəsarətli bir kişi olmasına, bu məktubdan görüldüyü kimi, indi oğullara və insanlara nümunə olmasına inanmırdı.

O, məktubun təsviri hissəsini oxuyaraq:

– Üsluba bir bax, nə qəşəng yazır! – dedi. – Hələ ürəyinin genişliyinə bax! Özündən heç bir şey yazmır... heç bir şey! Denisovdan yazır, o, kimdir, özü yəqin ki, hamısından qoçaqdır. Öz əzabından,

əziyyətdən heç bir yazmır. Ürəyi tomizdir! Mən onu çox yaxşı tanıyıram! Hamını xatırlayın! Heç kəsi yaddan çıxarmayıb. Mən həmişə deyirdim, o lap körpə ikən mən deyirdim...

Bir həftədən artıq hazırlıq getdi, bütün ev adamları Nikoluşkaya məktub yazıb üzünü köçürdülər. Qrafinyanın nəzarəti və qrafın ciddi-cəhdli ilə, yeni zabitliyə keçirilmiş Nikoluşkanın rəsmi paltarını və başqa ehtiyacları üçün lazımı şeylər və pul tədarük edildi. İşgüzar qadın olan Anna Mixaylovna özünü və öz oğluna orduda vasitə və məktublaşmaq üçün imkan da yaratdı. O, öz məktublarını qvardiyaya komandanlıq edən böyük knyaz Konstantin Pavlovicə göndərməyə fürsət tapdı. Rostovgil elə zənn edirdilər ki, xaricdə rus qvardiyası müəyyən bir ünvandır və məktub qvardiya komandanı böyük knyaza çatarsa, məktubun o yaxınlarda olan Pavloqrad alayına çatmamasına heç bir səbəb olmaz, buna görə də belə qərara aldılar ki, məktubları və pulu böyük knyazın köməkçisi vasitəsilə Borisə göndərsinlər, Boris isə özü onları Nikoluşkaya çatdırar. Məktublar qoca qradan, qrafinyadan, Petyadan, Veradan, Nataşadan və Sonyadan idi. Bunlardan başqa rəsmi paltar üçün 6000 manat pul və müxtəlif şeylər idi ki, bunları qraf oğluna göndərirdi.

VII

Noyabr ayının 12-də Olmyusun yaxınlığında düşərgə salan Kutuzovun döyüş ordusu sabah Rusiya və Avstriya imperatorları tərəfindən yoxlanmağa hazırlanırdı. Rusiyadan yenicə gəlmiş qvardiya Olmyusun 15 verstliyində gecələmiş və sabah səhər saat onda Olmyus çölünə baxılmağa çıxacaq idi.

Nikolay Rostov o gün Borisdən İsmayıl alayının Olmyusa çatmadan 15 verstlikdə gecələməsi, məktubu və pulları vermək üçün onu gözləməsi barədə məktub almışdı. Qoşun səfərdən qayıdıb, Olmyusun yanında dayandığı bir zamanda Rostova pul çox lazım idi. Ordu alverçiləri və Avstriya yəhudiləri müxtəlif mallarla düşərgəni doldürmüşdular. Pavloqradlılar tez-tez ziyafət düzəldir, döyüşdə aldıkları hədiyyələr şərafinə şənlik edir və Olmyusa yenicə gəlmiş qadın xidmətçiləri olan bir meyxana açmış Karolina Vengerkanın yanına gedirdilər. Rostov bu günlərdə kornetliyə keçməsinə bayram etmişdi. Denisovun atını – Bədəvini almışdı, odur ki, hər tərəfdən yoldaşlarına və ordu alverçilərinə borclu idi. Borisin məktubunu aldıqdan sonra Rostov yoldaşı ilə Olmyusa gəldi, orada nahar etdi, bir şüşə şorab içib

öz uşaqlıq yoldaşını tapmaq üçün təkcə qvardiya düşərgəsinə getdi. Rostov hələ təzə paltar ala bilməmişdi. Əynində əsgər xaçı, əldən düşmüş bir yunker gödəkçəsi, yəhərə sürtülməkdən yırtılmış bir minik şalvarı, belində isə qotazlı zabıt qılıncı vardı. Altındakı at Don atı idi, səfər zamanı bir kazakdan almışdı, əzilmiş qusar papağı dəliqanlıcasına geriye və yana qoyulmuşdu. İsmayıl alayı düşərgəsinə yaxınlaşarkən o, bu atəşdən çıxmış döyüşkən qusar qiyafəsi ilə Borisə və onun bütün yoldaşlarını heyran buraxacağını düşünürdü.

Qvardiya bütün müharibə səfərini, gəzintiye çıxmış kimi, öz təmizliyi və intizamı ilə öyünərək başa vurmuşdu. Düşərgələr bir-birinə yaxın idi, çantaları arabalarda daşıyırdılar, bütün düşərgələrdə Avstriya ordu komandanlığı zabitlər üçün gözəl naharlar hazırlayırdı. Alaylar şəhərlərə musiqi ilə girib-çıxırdılar və bütün yolu, böyük knyazın əmrinə görə, süvari əsgərlər birgə ayaq atır, zabitlər isə piyada öz yerlərində yürüyürdülər (bununla qvardiyaçıları fəxr edirdilər). Bütün səfər boyu Boris indi artıq təqdimat komandiri olmuş Berqə bərabər gedir və onunla da birlikdə dayanırdı. Berq səfər zamanı təqdimat əlinə alaraq öz işgüzarlığı, bacarığı və inzibatçılığı ilə böyüklərin etimadını qazanmış və iqtisadi işlərini yaxşıca düzəltdirmişdi. Səfər zamanı Boris fayda verə biləcək bir çox adamlarla dostluq-tanışlıq etmişdi və Pyerin göndərdiyi təqdimat məktubu vasitəsilə o, knyaz Andrey Bolkonski ilə tanış olmuşdu ki, onun vasitəsilə də baş ordu komandanının qərargahında vəzifə əldə etmək ümidində idi. Berqlə Boris gündüz keçdikləri sonuncu düşərgədən sonra istirahət edib, təmiz və səliqə ilə geyinərək, onlara verilmiş təmiz otaqda, dairəvi masanın qabağında oturub, şahmat oynayırdılar. Berq üstünlənən çubuğu dizlərinin arasında tutmuşdu. Boris özünəməxsus səliqə ilə, nazik ağı əlləri ilə qılıncı kiçik ehram şəklinə düzür, Berqin oynamasını gözləyirdi. Boris öz oyun yoldaşının üzünə baxır və ehtimal ki, onun kimi oyunu düşünürdü; o, həmişə ancaq məşğul olduğu şeyi düşünürdü.

– Hə, bu vəziyyətdən necə çıxacaqsınız? – deyə soruşdu.

Berq piyadaya toxunub yenə əlini çəkərək:

– Çalışırıq, – deyə cavab verdi.

Bu halda qapı açıldı.

– Axır ki, tapdım! – Rostov səsləndi. – Berq də buradadır ki! *Ah, petizanfan, ale kuşe dormir*¹ – deyə vaxtilə Borislə oylənib güldükləri dayanın sözlərini təkrar etdi.

¹ Ah, kiçik uşaqlar, gedin uzanın yatın!

– Aman Allah! Sən nə qədər döyüşmüşsən! – Boris Rostovu görüb qalxdı, qalxarkən düşən şahmatları da öz yerinə qoymağı unutmadı, o, dostunu qucaqlamaq istədi. Lakin Nikolay özünü ondan kənara çəkdi. Öz hisslərini, çox vaxt böyüklərin ifadə etdiyi kimi saxta bir şəkildə yox, başqalarına təqlid etmədən, tamamilə yeni, xüsusi bir şəkildə ifadə etmək istəyən bir gənclik duyğusu ilə Nikolay Borislə görüşərkən, yeni bir şey ələmək istəyirdi, o, Borisə hamının etdiyi kimi öpmək deyil, bir növ çimdikləmək, itələmək istəyirdi. Boris isə, əksinə, sakitcə və mehribanlıqla Rostovu qucaqladı və üç dəfə öpdü.

Altı ay vardı ki, onlar bir-birlərini görməmişdilər. Gənclər həyat yollarında ilk addımlarını atdıqları yaşlarda hər ikisi bir-birində böyük dəyişiklik, ilk həyat addımlarını atdıqları cəmiyyətlərin tamamilə yeni inikaslarını tapdılar. Son dəfə görüşdükləri zamandan bəri hər ikisi xeyli dəyişmişdi və hər ikisi özündə əmələ gələn dəyişikliyi o birinə söyləməyə tələsirdi.

Rostov palçıq sıçramış şalvarını göstərərək Boris üçün yeni olan bariton səsi ilə və ordu nəfəri hərəkəti ilə:

– Ah, mələm təmizkarlar! – dedi. – Siz biz yazıq ordu nəfərləri kimi deyilsiniz, tərtemiz, tər-təzəsiniz, elə bil, gəzməkdən gəlinirsiniz.

Rostovun gurultulu səsinə ev sahibəsi – alman qadını başını qapıdan içəri uzatdı.

Rostov göz vuraraq:

– Yaxşı qadındırımı? – dedi.

Boris:

– Nə çığırırın! Onları hürküdərsən, – dedi və sonra – mən səni bu gün gözləmədim, – deyə əlavə etdi. – Mən hələ dünən səni bir tanış Kutuzov adyutantı ilə – Bolkonski ilə məktub göndərdim. Belə tez gətirib səni çatdıracağımı zənn etməzdim... Sən necəsən? Burnuna bari qoxusu dəyibmi? – Boris soruşdu.

Rostov cavab vermədən mundirinin döşündən sallanan əsgərlərə məxsus Georgi xaçını taqqıldatdı və sarıqlı qolunu göstərərək, gülümsəyə-gülümsəyə Berqə baxdı:

– Görürsən! – dedi.

Boris gülümsəyərək:

– Bəs belə, hə, hə! – dedi. – Biz də yaxşı bir səfər etdik. Sən ki bilirən, Şahzadə də həmişə alayımızla bir yerdə gedirdi, belə ki hər bir tədbirimiz və səliqəmiz düz idi. Polşada bizi necə qəbul etdilər, nə naharlar verdilər, ziyafətlər düzəldilər – danışmaqla qurtarmaz. Şahzadə özü də bizim zabitlərə çox yaxşı baxırdı.

Bu surətlə hər iki dost – birisi öz qusar kef məclislərindən və hərbi həyatdan, o birisi isə alimənsəb şəxslərin komandası altındakı xidmətin xoş və əlverişli olmasından və sairədən bir-birinə danışdı.

Rostov:

– Qvardiya zarafat deyil! – dedi. – Şərab dalınca adam göndərsənə.

Boris üz-gözünü turşutdu.

– Hökmən istəyirənsə, göndərəm, – dedi.

O, çarpayuya yaxınlaşıb təmiz yastıqların altından pul kisəsini götürdü və şərab gətirilməsini əmr etdi:

– Hə, sənə də pul və məktub verməliyəm, – deyər əlavə etdi.

Rostov məktubu aldı və pulları divanın üstünə atıb, hər iki qolu ilə stola dirsəklənərək oxumağa başladı. Bir neçə sətir oxuyub qəzəblə Berqin üzünə baxdı. Onun üzünü görər-görməz, Rostov öz üzünü məktubla örtüdü.

Berq divanın üstündə yer eləyən ağır pul kisəsinə baxaraq:

– Amma sizə xeyli pul göndəriblər ha, – dedi. – Biz isə, qraf, ancaq maaşla dolanırıq. Öz aramızda deyirəm...

Rostov:

– Bilirsinizmi nə var, əzizim Berq, – dedi, – siz evdən məktub almış olsaydınız və öz adınıza rast gələrək ondan bir çox şeylər soruşmaq istəsəydiniz və belə vaxtda mən sizin yanınızda olsaydım, sizə mane olmamaq üçün dərhal çıxıb gedərdim. Lütfən gedin, bir yerə gedin, çıxın bir yerə... gedin... cəhənnəmə! – deyər çığırdı və yəqin ki, öz sözünün qaballığını yumşaltmaq üçün, dərhal onun çiyinlərindən tutub nəvazişlə üzünə baxaraq: – siz ki, bilirsiniz, açıqlanmayın, əzizim, quzum, körpə bir dostum olduğunuz üçün sizə səmimi olaraq deyirəm, – deyər əlavə etdi.

Berq qalxıb məxrəcdən gələn səsi ilə: – Ah, lütfən, qraf, çox yaxşı anlayıram, – dedi.

Boris dedi:

– Ev sahibigilə gedin: Onlar sizi çağırırdılar.

Berq təmiz, ləkəsiz və tozsuz sürtükünü geydi, güzgünün qabağında durub gigahlarının tükünü Aleksandr Pavloviçinki kimi durmaq üçün yuxarı dardı və Rostovun baxışlarından onun sürtükünü gördüyünə inandıqdan sonra xoş bir təbəssümlə otaqdan çıxdı.

Rostov məktubu oxuyaraq:

– Ah, amma mən də heyvanam ha! – dedi.

– Nə olub ki?

– Ah, mən də donuzam ha, bir dəfə də olsa, yenə məktub yazmayıb indi onları yaman qorxutmuşam. Ah, donuzam ha, – deyər bir-dən qızaraq təkrar etdi. – Yaxşı, Qavrilanı şərab üçün göndər! Yaxşı, vurarıq! – dedi.

Qohunlarının məktubları içərisində knyaz Baqrationa yazılmış bir təqdimat da vardı. Bu məktubu Anna Mixaylovnanın məsləhəti ilə qoca qrafına tanışları vasitəsilə əldə etmiş və oğluna göndərərək, lazımı yerinə aparmasını və ondan istifadə etməsini tapırmışdı.

Rostov məktubu stolun altına ataraq: – Axmaqlığa bax! Çox lazımdır, – dedi.

Boris soruşdu:

– Məktubu niyə atdın?

– Təqdimat məktubudur, nəyim lazımdır!

Boris məktubu götürüb, üzərindəki yazını oxuyaraq:

– Necə yəni nəyimə lazımdır? – dedi. – Bu məktub sənə çox lazımdır.

– Mənə heç bir şey lazım deyil və heç kimə də adyutantlığa getməyəcəyəm.

– Nə üçün? – Boris soruşdu.

– Lakey qulluğudur!

Boris başını yırgalayaraq:

– Görünür, sən yenə də əvvəlki kimi xəyalpərəst olaraq qalırsan, dedi. – Sən də bir diplomat olaraq qalırsan. Nə isə, məsələ onda deyil... Yaxşı, sən nə haldasan? – Rostov soruşdu.

– Gördüyün kimi. Bu vaxta qədər işlər yaxşı getmişdir, lakin etiraz edirəm ki, cəbhədə qalmağı deyil, adyutantlığa keçməyi çox arzu edərdim.

– Niyə?

– Ona görə ki, hərbi xidmətdə rütbəperstliyə başladığında, mümkün qədər böyük bir rütbə qazanmağa çalışılmalıdır.

Rostov başqa bir şey düşündüyü halda:

– Eləmi! – dedi.

O, diqqətlə bir məsələni həll etmək istəyirmiş kimi, təəccüblə yoldaşının gözlərinin içinə baxdı.

Qoca Qavrilə şərab gətirdi.

Boris:

– İndi də Alfons Karliçin dalınca göndərməyəkmi? – dedi. – Səninlə o içər, mən içər bilmərəm.

– Gəndör, gəndör! O lemsəcik necə şeydir? – deyə Rostov istehlalı bir təbəssümlə soruşdu.

Boris:

– O, çox, çox yaxşı, sədəqətli və xoşroftar bir adamdır, – dedi.

Rostov bir daha Borisin gözləri üçün baxıb köksünü ötürdü. Berq qayıdıb gəldi və şərab butulkası ətrafında üç zabıt arasında söhbət qızıqı. Qvardiyaçılar Rostova öz səfərlərindən, Rusiyada, Polşada və xaricdə hörmətlə qarşılandıqlarından danışdılar. Komandirləri olan böyük knyazın sözlərindən və hərəkətlərindən danışib, onun mehribanlığı və tündməcazlığı haqqında lətifələr söylədilər. Berq, adətən, məsələ şəxsin özüne aid olmadığı zamanlarda susurdu, məsələ lətifələrə və böyük knyazın tündməcazlığına gəldikdə, Qalıçada, alayları gözib hərəkətin düzgün olmamasına açıqlanan böyük knyazla danışmağa müvəffəq olduğu haqqında sevinclə bir hekayət danışmağa başladı. Üzündə xoş bir təbəssüm olduğu halda, böyük knyazın çox hirsli olduğuna əsaslanaraq: “arnautlar!” (hirsliyə görə “Arnautlar” şahzadənin on sevimli bir sözü idi), – deyə çıxardığını və taqım komandirlərini tələb etdiyini danışdı.

– Qraf, inanırsınız ki, mən heç qorxmadım, çünki mən haqlı olduğumu bildim. Bilirsinizmi, qraf, mən özümü tərifləmədən deyə bilərəm ki, bütün əlaqə verilən ömrləri özərdən bilərəm, nizamnaməni də bilərəm, beş barmağım kimi bilərəm. Ona görə də, qraf, taqımımızda səhvim olmur. Odu ki, vicdanım da rahatdır. Mən goldim. (Berq qalxdı və əlini salam vəziyyətində tutaraq, şahzadəyə yaxınlaşmasını təsvir etdi. Doğrudan da, sifətdə bundan daha artıq ehtiram və xudpəşəndlik əks etdirmək çətin idi). Necə deyirlər, mənə döşədi ha, döşədi, döşədi, necə deyirlər lap ölüncə döşədi: “Arnautlar”, “Şeytan”, “Sibiro”, daha nə qaldı deməsin, – Berq təsirli bir tərzdə gülümsəyərək davam etdi. – Mən haqlı olduğumu bildim, ona görə də dimirdim. Elə deyilmi, qraf? “Sən lalsanı?” – deyə çıxırdı. Mən yenə dimirdim. Nə düşünürsünüz, qraf, ertəsi gün heç ömrə adım da olmadı, özünü itirmək buna deyirlər. Qraf, deməli belə, – deyə Berq çubuğu çəkib tüstüsünü halqa-halqa buraxdı.

Rostov gülümsəyərək:

– Bəli, böyük məharətdir, – dedi.

Boris Rostovun Berqə gülüməyə hazırlaşdığını görüb, söhbəti ustalıqla dəyişdirdi. O, Rostovdan harada və necə yaralandığını söyləməsinə rica etdi. Bu, Rostov üçün xoş idi, o danışmağa başladı və danış-

dıqca həvəsləndi. O, öz Şenqrabən vuruşunu onlara söylədi, adətən, döyüşdə iştirak edən adamların danışdığı kimi, yəni olduğu kimi deyil, özlərinin arzu etdikləri kimi, başqa hekayəçilərdən eşitdikləri kimi, daha gözəl danışmaq üçün danışdıqları kimi söylədi. Rostov doğru danışan bir gənədi, heç bir vaxt qosdon yalan danışmazdı. O, hər şeyi olduğu kimi düzgün söyləmək niyyəti ilə hekayə etməyə başlamışdı, lakin özü də hiss etmədən, ixtiyarsız və zəruri olaraq yalana keçdi. Əgər o, özü kimi, hücum haqqında dəfələrlə hekayələr eşitmiş və bu barədə müəyyən təəssürəldə olmuş və indi də o cür bir hekayə göstərmək üçün ləğv edilmiş söyləməyə istəyirdi, onlar ya inanmayacaqdılar, ya da daha pis, elə zənn edərdilər ki, adətən süvari hücumları haqqında danışanların başına gələn şeylərin Rostovun başına gəlməməsində Rostov özü müqəssirdir. O, sadəcə, bütün ordu nəfərlərinin bir yerdə yortaraq sürdüklərini, özünün atdan yıxılmasını qolunun burxulmasını və var qüvvəsi ilə fransızlardan məşəyo qaçdığını danışa bilmədi. Həm də, hər şeyi olduğu kimi nağıl etmək üçün xüsusi diqqət sərf etməli idi. Həqiqəti söyləmək çox çətinidir, gənələr bunu çox az bacarırlar. Yoldaşları gözəldirdilər ki, o, özünü belə unudaraq, atəşlər içərisində yandığından, düşmən ordusu üzərinə bir qasırga kimi hücum etməsindən, oraya girib çarpışmasından, sağa-sola qılıç çalıb qırmasından, leşi-leş üstünə yığmasından və yorulub ölməyə bir halda yıxılmasından və sairədən danışacaq. Rostov da bütün bunları danışdı.

Söhbətin ortasında, Rostov: “hücum zamanı adamın qərribə bir coşqunluq hiss etdiyini sən təəssür edə bilməzsən” – dedi. Zaman, otağa Borisin gözlədiyi knyaz Andrey Bolkonski girdi. Gənələrə qarşı himayəkar bir münasibətdən xoşlanan knyaz Andrey dənən özünü ona sevdirməyi bacaran Borisə qarşı xoş bir hiss duyaraq, gənə adamın arzusunu yerinə yetirmək istəmişdi. Kutuzovdan şahzadəyə kağızlar aparan knyaz Andrey Borisi evdə tək görəcəyi ümidi ilə onun yanına gəlmişdi. Otağa girərkən və hərbi sərəjüstlərindən danışan ordu qusarını (bu növ adamları knyaz Andreyin görməyə gözü yox idi) gördükdə, nəvazişlə Borisə gülümsədi, Rostova baxaraq üz-gözünü turlutdu, gözünü qıydı, yavaşca baş əyərək, yorğun və tənbel bir hərəkətlə divanın üzərinə oturdu. Belə pis bir cəmiyyətə düşdüyü üçün, özünü yaxşı hiss etmirdi. Rostov bunu anlayaraq, qızardı. Lakin onun üçün bunun heç bir əhəmiyyəti yox idi: o, yad adamdır. Amma Borisə baxdıqda, onun da sanki bu ordu qusarı üçün utandığını gördü. Knyaz

Andreyin xoşa getməyən istehzalı davranışına, özünün ordu döyüşü nöqtəyi-nəzərindən bütün qərargah adyutantıqlarına (ehtimal ki, o, içəriyə girən Andreyi də bu sıraya daxil etmişdi) qarşı bəslədiyi ümumi nifrətinə baxmayaraq, Rostov pərt oldu, qızardı və susdu. Boris: – Qərargahda yeni nə var, nə yox, gələcək vəziyyətimiz necə olacaq, deyərək lovğa-lovğa soruşdu.

Bolkonski kənar adamların yanında ətraflı danışmaq istəməyərək:

– Ehtimal ki, irəliləyəcəklər, – cavabını verdi.

Berq fürsətdən istifadə edərək, xüsusi bir ehtiyatla, – əsildiyinə görə ordu taqım komandirlərinə ikiqat ərzaq veriləcəkdir, bu doğrudurmu, – deyərək soruşdu. Bu suala knyaz Andrey gülümsəyərək, belə mühüm dövlət sərəncamları haqqında heç bir şey deyərək bilməyəcəyini söylədi, Berq də nəşə ilə güldü.

Knyaz Andrey yenə Borisə müraciətlə:

– Sizin işiniz haqqında sonra danışarıq, – dedi və Rostova baxdı.

– Baxışdan sonra yanıma gəlin, nə mümkünsə, hamısını edərək.

Otağı nəzərdən keçirdikdən sonra Knyaz Andrey Rostova müraciət etdi. Rostovun qəzəbə çevrilən uşaq inadkarlığı ilə pərtləşməsinin diqqətini heç də cəlb etməmişdi.

– Siz, deyəsən, Şenqraben döyüşündən danışırıdınız? Orada olmuşsunuzmu?

Rostov öz cavabı ilə adyutantu təhqir etmək istəyirmiş kimi qəzəblə:

– Mən orada olmuşam, – dedi.

Bolkonski qusarın vəziyyətini anladı və bu vəziyyət ona çox gül-məli göründü. O, xəfif bir istehza ilə gülümsədi.

– Hə, o barədə indi çox danışirlar!

Rostov birdən qəzəblənmiş gözləri ilə gah Borisə və gah da Bolkonskiyə baxaraq:

– Hə, danışirlar, – deyərək bərkdən çıxırdı, – çox danışirlar, ancaq bizim danışdığımız, doğrudan da düşmənlə atəşləri içərisində olanların danışığıdır, bizim danışığımızın mənası var, bu danışığı mükafat alan və heç bir iş görməyən qərargah qoçaqlarının danışığı deyildir.

Knyaz Andrey:

– Siz mənim də bu adamlar sırasına daxil olduğumu zənn edirsiniz, deyilmi? – deyərək sakit və xüsusi xoş bir təbəssümlə soruşdu.

Bu dəqiqə Rostovun qəlbində qərribə bir qəzəb hissi ilə bu adamın sakitliyinə hörmət hissi bir-birinə qarışmışdı.

– Mən sizə demirəm, – dedi, – mən sizi tanıyıram və etiraf edirəm ki, tanımaq da istəmirəm. Mən ümumiyyətlə, qərargahda xidmət edənlərdən danışmaram.

Knyaz Andrey sənsindəki sakit bir qüvvətlə onun sözünü kəsərək:

– İndi görün mən sizə nə deyirəm. Siz məni təhqir etmək istəyirsiniz, mən də sizinlə razılaşmağa hazırım ki, özünüzlə lazımı qədər hörmət etmərsinizsə, o zaman bu işi asanlıqla görə bilərsiniz, lakin etiraf edin ki, bunun üçün çox pis zaman və məkan qismət olmuşdur. Bu günlərdə biz hamımız böyük və daha ciddi bir dueldə olmalıyıq, bundan başqa, sizin köhnə dostunuz olduğunuzu söyləyən Drübetskoy heç də müqəssir deyildir ki, mənim sir-sifətim sizə xoş gəlmir. Bir də, – knyaz Andrey qalxaraq söylədi, – siz mənim familiyamı bilirsiniz və məni harada tapmaq mümkün olduğunuzu da bilirsiniz, lakin unutmayın, – o əlavə etdi, – mən özümü və sizi heç də təhqir edilməmiş hesab etmirəm. Sizdən yaşlı olduğum üçün mənim məsləhətim belədir: bu işi nəticəsiz buraxın. Drubetskoy, demək, cümə günü baxışdan sonra sizi gözləyirəm, əlvida! – knyaz Andrey hər ikisinə baş əyərək çıxdı.

Rostov ancaq o çıxıb getdikdən sonra cavab verməli olduğunu xatırladı. Cavab verməyi unuduğu üçün daha da acıqlandı. Dərhal atını götürmələrini əmr etdi və Borislə soyuq görüşərək getdi. Baş qərargaha gedib bu iddialı adyutantu duelə çağırırsınımı, yaxud doğrudan da məsələni olduğu kimi qoysunmu? – Bu sual ona bütün yol uzunluğunda rahatlıq vermədi. O gah qəzəblənərək bu kiçik, zərif və məğrur adamın onun tapançasından qorxdığını ləzzətlə görəcəyini düşünür, gah da bütün tanıdığı adamlar içərisində görmək istəmədiyi bu adyutandan artıq heç kəsin dostluğunu bu qədər arzu etmədiyini heyrətlə hiss edirdi.

VIII

Borislə Rostovun görüşdüyü günün ertəsi Avstriya qoşunu ilə rus qoşununun baxış mərasimi keçirildi. Bu mərasimdə həm Rusiyadan gəlmiş təzə və həm də Kutuzovla bərabər müharibə səfərindən qayıtmış qoşun iştirak etdi. Hər iki imperator – Rusiya imperatoru şahzadə ilə və Avstriya imperatoru ershersoxla bərabər bu baxış mərasimində 80 minlik müttəfiq ordusunu nəzərdən keçirdi.

Səhər tezden, çöldə istehkamların önündə qəşəng yuyunub darandı və geyinib-gecirmiş qoşun sıralarla hərəkət etməyə başladı. Gah

bayraqları yellənən minlərlə adam və süngü hərəkət edir, gah zabıtların komandası ilə dayanır, dönür və intervallarda, başqa mundir geymiş eyni piyada dəstələrini arxasına keçərək düzəltilir, gah qara, küren və köhr atlarda, üstləri bəzəklə naxışlarla örtülmüş musiqiçilər qabaqda olmaq üzrə, sırmalı mavi, qırmızı və yaşıl mundirli süvari müntəzəm tappılı və cingilti ilə səslənirdi, gah topçular, lafetlər üzərində silkelənən təmizlənmiş və parıltılı toplardan çıxan mis səslərini uzadaraq və top fitillərini qorxusunu ətrafa yayaraq piyadalarla süvarilər arasında sürünür və müəyyən edilmiş yerlərdə dayanırdı. Yalnız mükəmməl keçid forması geymiş, nazik və yoğun bellərini sıx çəkmiş, dar yaxalı boyunları qızarmış, şarflı və bütün ordenlərini taxmış generallar deyil, yalnız yağlanıb boyanmış və sıq geyinmiş zabıtlar deyil, üzü təzə yuyulmuş və qırxılmış, üst-başı son dərəcəyə qədər silinib ışıldadılmış, hər bir əsgər, dərisi atlas kimi parlayıncaya qədər tumarlanan və isladılmış yalları tel-tel bir-birinin üzərinə yatan atlar belə – hamı ciddi, mühüm və tənənəli bir şey olacağını hiss edirdi. Hər bir general və əsgər özünün bu insan dənizində bir damla olduğunu anlayaraq, əhəmiyyətsizliyini duyur və eyni zamanda bu böyük küllün bir hissəsi olduqlarını dərk edərək, öz qüdrətlərini hiss edirdilər.

Səhər tezdən qızgın bir hərəkət və canfəşanlıq başladı. Saat onda isə hər şey tələb olunan bir qaydaya düşdü. Böyük çöldə sıralar durmuşdu. Bütün ordu üç xətt boyu uzanmışdı. İrəlində süvarilər, onun arxasında topçular, ən arxada isə piyadalar durmuşdular.

Qoşunun hər cərgəsi arasında sanki bir küçə açılmışdı. Ordunun üç hissəsi: mübariz Kutuzov ordusu (bu ordunun sağ cinahında, irəli xətdə pavloqradlılar durmuşdu), Rusiyadan gəlmiş ordu, qvardiya alayları və Avstriya ordusu bir-birindən tamamilə fərqlənirdi, lakin hamısı bir xətdə, bir komanda altında və eyni nizamda dayanmışdı.

Külək yarpaqlar arasında xışıldayırmış kimi, həyəcanlı bir pıçılı eşidildi: “Gəlirlər! gəlirlər!”. Diksinmiş səslər eşidildi və bütün ordu son hazırlıqlar üçün həyəcanla hərəkətə gəldi.

Olmyusdan irəlində hərəkət edən bir dəstə göründü. Bu anda küləksiz bir gün olduğuna baxmayaraq, ordu üzərində yüngül bir külək axını keçdi, mızraqların flyugerini və ağaclarına doğru sallanmış bayraqları xəfifcə yelləndirdi. Sanki ordu özü yüngül hərəkəti ilə padşahların yaxınlaşması münasibətilə sevincini ifadə edirdi. “Farağat!” – deyərək bir səs eşidildi. Sonra səhərlər xoruzlar banlaşdığı kimi, bu səs başqa-başqa yerlərdə təkrar edildi. Və hamı susdu.

Bu ölü sükut içərisində yalnız atların tappılıtsı eşidilirdi. Bunlar imperatorların məyyəti idi. Padşahlar cinaha yaxınlaşdılar və general-marş çalan birinci süvari alay boruçularının səsi eşidildi. Sanki bu səsi boruçular deyil, padşahların yaxınlaşmasından sevinən ordu özü çıxarırdı. Bu səslərin arxasından imperator Aleksandrın gənc və novazışlı səsi aydın eşidildi. O təbrək etmişdi, birinci alay: Urra! – deyərək elə gurultulu, davamlı, coşqun bir halda bağırdı ki, adamlar özlərinin özəmət və qüvvətlərindən dərəcəyə gəldilər.

Kutuzov ordusunun ilk sıralarında duran Rostov padşah bu sıraya birinci olaraq yanaşdıqda, bütün ordu nəfərlərinin duyduğu hissi duydu; bu hiss özünü unutmaq, öz özəmətinə ixtisarla dərk etmək və bu tənənənin səbəbkarına tərəf həvəslə qoşmaq hissi idi.

Əhəmiyyətsiz bir damcıdan ibarət olan özü ilə bərabər bütün bu özəmətin oda, suya, cinayətə, ölümə və yaxud böyük qəhrəmanlıqlara atılması üçün bu adamın birca sözü kifayət idi. Rostov bunu hiss edirdi, odur ki, yaxınlaşmaqda olan sözü eşidərkən özünü titrətdikdən, mat qalmaqdan saxlaya bilmədi.

Hər tərəfdən:

– Urra! Urra! – səsləri gurlayırdı. Alaylar bir-birinin ardınca padşahı övvələ general-marş, sonra: “Urra!” və “Urra!” – səsləri ilə qəbul edirdilər. General-marş və sonra bu səslər çoxalaraq, yaxınlaşaraq, bir-birinə qarışır və qulaqbatıran bir gurultuya dönürdü.

Hələ padşah yaxınlaşmadan övvəl hər bir alay öz sakitliyi və hərəkətsizliyi ilə cansız bir cəsədə bənzəyirdi. Padşah bərabərə gələr-gəlməz, alay canlanır və padşahın keçmiş olduğu xəttin bağırıtsına qoşularaq, gurlamağa başlayırdı. Bu səslərin qulaq batıran müdhiş gurultusu altında öz dördbucaq biçimləri ilə daşa dönmüş kimi, hərəkətsiz görünən qoşun kütlələri arasında yüzlərlə məyyəti süvariləri və onların qabağında iki adam – iki imperator qeydsiz, lakin simmetrik və sərbəst hərəkət edirdi. Bütün bu insan kütləsinin diqqəti tamamilə bu iki adama cəlb edilmişdi.

Əynində süvari-qvardiya mundiri, başında bucaqları irəliyə və geriyyəyə öyülmüş üçbucaqlı şlyapa olan, xoşsəməli və ağıllı, mülayim səsi, gözəl, gənc imperator Aleksandr bütün diqqəti özünə cəlb etmişdi.

Rostov boruçulardan bir qədər kənarda durmuşdu. O, iti gözləri ilə uzaqdan padşahı tanıdı və onun yaxınlaşmasını nəzəri ilə təqib etməyə başladı. Padşah iyirmi addımlığa qədər yaxınlaşdıqda, Nikolay imperatorun gözəl, gənc və bəxtiyar üzünü bütün cizgiləri ilə nəzərdən

keçirdi. O, ömründə bu cür səfəqət və sevinc hiss etməmişdi. Padşahın hər bir addımı, hər bir hərəkəti ona olduqca gözəl görünürdü.

Padşah Pavloqrad alayının qarşısında dayanıb, Avstriya imperatoruna fransızca nə isə dedi və gülümsədi.

Bu gülümsəməni görən Rostov özü də ixtiyarsız olaraq gülümsəməyə başladı və padşahına qarşı daha qüvvətli bir sevgi hiss etdi. O, padşaha olan sevgisini bir şeylə ifadə etməyi arzu etdi. O, bunun mümkün olmadığını bilirdi, odur ki ağlamaq istədi. Padşah alay komandirini çağıraraq ona bir neçə söz dedi.

“İlahi! – Rostov düşündü, – padşah mənə müraciət etsəydi, mən nə edərdim, sevincimdən ölərdim!”

Padşah zabıtlərə də müraciət etdi:

– Cənablar, hamınıza (Rostov hər bir sözü göydən eşidirmiş kimi olurdu) səmimi qəlbədən təşəkkür edirəm.

Rostov bu dəqiqə öz padşahının yolunda ölsəydi, nə qədər xoşbəxt olardı!

– Siz Georgi nişanı almısınız, ona da layiq olacaqsınız.

Rostov isə:

– “Ancaq ölmək, onun yolunda ölmək!” – düşündü.

Padşah yenə nə isə dedi, lakin Rostov yaxşı eşitmədi və əsgərlər kökslərini zorlayaraq: “Urta!” – deyə bağırıldı.

Rostov da var gücü ilə yəhərin üstünə öyilərək bağıraraq, padşaha olan sevincini izhar etmək üçün o, özünü bu bağıraraq zədələmək istəyirdi.

Padşah bir qərara gələ bilmirmiş kimi, bir neçə saniyə qusarların qarşısında dayandı.

Rostov: “Padşah da qərarızsız dayana bilərmə?” – deyə düşündü, lakin sonra padşahın bütün hərəkətləri kimi bu qərarızsızlığı da ona çox özəmətli və füsunkar gördü.

Padşahın qərarızsızlığı bir an çəkdi. O, vaxtilə geyilən dar, itiburunlu çəkməsi ilə altındakı enqizə edilmiş kəhər atının qasığına xəlifcə toxundu. Padşahın ağ əlcəkli əlləri cilovları çəkdi, intizamsız bir halda dalğanan adyutantlar dənizinin müşayiəti ilə hərəkət etdi. O biri alayların yanında dura-dura get-gədə uzaqlaşdı və nəhayət, Rostov imperatoru əhatə edən məyyəət arxasından onun yalnız şlyapasının lələyini gördü.

Məyyəət alamları sırasında Rostov at üstündə tənbel-tənbel və yayılaraq oturmuş Bolkonskini də gördü. Rostov onunla dünənki

höcətəlməsini xatırladı və onu duələ çağıraraq-çağırmaq haqqında düşünməyə başladı. “Əlbəttə, çağırmaqmahtam...” – Rostov indi belə düşündü... “Və bir də belə bir dəqiqədə bu barədə düşünməyə və danışmağa dəyərmə? Belə bir məhəbbət, sevinc və fədakarlıq anlarında bizim höcət və incikliyimiz nə deməkdir!? Mən indi hamını sevir, hamını öfə edirəm”.

Padşah bütün alayların yanından keçdikdən sonra, qoşun rəsm-keçid marşı ilə padşahın yanından keçməyə başladı. Rostov da Denisovdan yenidən aldığı Bədəvinin üstündə öz eskadronunun qabağında, yeni tək və tamamilə padşahın gözü qarşısından keçdi.

Əla at sürən Rostov padşaha çatmadan öz Bədəvisini iki dəfə məhmızladı və onu xoşluqla coşqun yortma yerləşə qaldırdı, qızıxmış Bədəvi bu yerləşə çapırdı. Padşahın nəzərini öz üzərində hiss edən Bədəvi köpüklənmiş çənösini sinəsinə doğru öyib, quyruğunu qaldıraraq, yerdən ayağını üzərək, göyde uçurmuş kimi, ayaqlarını yüksək atıb dəyişdirərək çox gözəl keçdi.

Rostov özü isə ayaqlarını geriye verib qarnını çəkərək, özünü atla birgə bir şey kimi hiss edərək, qaşqabaqlı, lakin bəxtiyar bir üzlə, Denisov demişkən, şeytan kimi padşahın yanından çapıb keçdi.

Padşah:

– Afərin pavloqradlılar! – dedi.

Rostov: “İlahi! O, indi mənə oda atılmağı ömrə etsə idi, mən nə qədər xoşbəxt olardım!” – deyə düşündü.

Baxış qurtardıqda zabıtlər (yeni gələnələr və Kutuzovunkular) dəstə-dəstə toplaşaraq mükafatlardan, avstriyalılardan və onların mundirlərindən, onların cəbhəsindən, Bonapartdan, xüsusilə Essenin korpusu gəldikdən və Prussiya bizim tərəfimizə keçdikdən sonra Bonapartın işi çox pis olacağından danışmağa başladılar.

Lakin bütün dəstələrdə hər kəsdən artıq padşah Aleksandrın danışıq, onun hər bir sözünü, hərəkətini təsvir edir və ona valeh olurdular.

Hamı yalnız bir şeyi arzu edirdi: padşahın rəhbərliyi altında tez düşməne hücum etmək. Baxışdan sonra Rostov və zabıtlərin çoxusu belə düşündü ki, padşahın komandası altında kimi olursa-olsun məğlub etməmək mümkün deyildir.

Baxışdan sonra hamı qalibyyətə əmin idi, iki dəfə müvəffəriyyətlə qurtarmış dəyüşdən sonra olduğundan daha əmin idi.

Baxışın ertəsi günü Boris ən gözəl mundirini geyib, yoldaşı Berqdən "uğurlar olsun" kimi bir xeyir-dua aldıqdan sonra Olmyusa, Bolkonskinin yanına yola düşdü. Məqsədi onun nəvəzindən istifadə etmək, özü üçün ən gözəl bir mövqe düzəltmək, xüsusən, mühüm bir şəxsin adyutantı mövqeyinə keçmək idi, bu mövqe ona ordudan çox cazibəli görünürdü. "Rostov üçün atası 10 minlərlə pul göndərir, o, heç kəsə baş əyməz, heç kəsə lakeyliyə getməz, onun bu cəhətdən işi yaxşıdır. Mənim isə başımdan başqa heç bir şeyim yoxdur, mən mənəsb uğrunda çalışmalı, fürsəti əldən verməməli, ondan istifadə etməliyəm".

Boris Olmyusda o gün knyaz Andreyi tapa bilmədi. Lakin baş düşərgənin, diplomatik korpusun yerləşdiyi, hər iki imperatorun öz məyyətləri ilə, əyan və əşrafi ilə yaşadığı Olmyusun görünüşü, Borisin bu ali təbəqəyə mənsub olmaq arzusunı daha da qüvvətləndirdi.

O, heç kəsi tanıdırmı, əynindəki şıq qvardiya mundirinə baxmaraq, dəbdəbəli minik arabalərında, küçələrdə gəzişən, lələkli, lentli və ordenli saray adamları və hərbiçiləri sanki ondan, qvardiya zabitiyindən, xeyli yüksəklikdə durmuşdular, sanki onlar nəinki bunun varlığını saya almaq istəmirdilər, hətta sala da bilməzdilər. Baş ordu komandanı Kutuzovun binasında Boris Bolkonskini soruşdu, bütün bu adyutantlar və hətta dəşəklər ona: "Sənin kimi zabitlər burada çox veyillənir, zəhləmizi tökürlər" – deyirlərmiş kimi, bir nəzərlə baxdılar. Buna baxmayaraq və yaxud elə buna görə, ertəsi gün ayın 15-də nahardan sonra o yenə də Olmyusa gəlib Kutuzovun yaşadığı evə girərək Bolkonskini soruşdu. Knyaz Andrey evdə idi. Borisi böyük bir salona apardılar, burada ehtimal ki, qabaqlarda rəqs edərəkmiş, indi isə beş çarpayı, müxtəlif mebel: stol, stullar klavikordalar dururdu. Qapıya yaxın olan adyutant, əynində İran xalası, masanın arxasında oturub yazırdı. O birisi – qırmızı, şişman Nesvitski qollarını başının altına qoyaraq yataqda uzanıb, yanında oturan zabitlə gülürdü. Üçüncüsü klavikordada Vena valsı çalırdı. Dördüncüsü – bu klavikordaların üstündə uzanıb o havada oxuyurdu. Bolkonski otaqda yox idi. Bu cənablardan heç birisi Borisi gördükdə, öz vəziyyətini dəyişdirmədi. Yazıya məşğul olan və Borisin müraciət etdiyi cənab həqarətlə ona baxdı və Bolkonskinin nəvbətçi olduğunu, onu görmək istəyirsə, sol qapıya, qəbul otağına getməsini söylədi. Boris təşəkkür edib qəbul otağına getdi. Qəbul otağında on nəfərə qədər zabit və general vardı.

Boris içəriyə girərkən knyaz Andrey istehza ilə gözlərini qıyaraq, ordenli qoca bir rus generalını dinləyirdi (o, elə bir yorğun görünüşlə dinləyirdi ki, bu görünüş aydınca deyirdi: əgər vəzifəm olmasaydı, bir dəqiqə belə sizinlə danışmazdım), qoca general az qala ayaq barmaqları üzərində şax dayanıb, qırmızı xüzdəki əsgər itaətkarlığı ilə knyaz Andreyə nə isə ərz edirdi.

– Çox yaxşı, buyurun gözləyin, – Bolkonski generala müraciət etdi. O yalnız istehza ilə danışmaq istərkən belə rus dilində fransız ləhcəsi ilə danışırdı. Knyaz Andrey Borisi görüb, artıq generala qulaq asmadan (general yalvara-yalvara onun dalınca düşüb daha nəyi isə dinləməsinə rica edirdi), nəşəli bir təbəssümlə baş əyərək, Borisə müraciət etdi.

Bu dəqiqə Boris əvvəllər hiss etdiyi bir şeyi artıq aydınca anladı, o anladı ki, orduda nizamnamədə yazılan və alayda hamının bildiyi, onun da bildiyi tabelikdən və intizamdan başqa ayrıca və mühüm bir tabelik də var ki, kapitan knyaz Andrey öz zövqü üçün praporşik Drübetskoy ilə söhbət etməyi daha əlverişli sayaraq, qırmızı sifətli şax dayanmış generalı hörmətlə gözləməyə məcbur edir. Boris bundan sonra o nizamnamədə yazılmış yolla deyil, bu, yazılmamış itaətlə xidmət etməyi indi hər zamankından daha böyük bir qətiyyətə qərara aldı. O, indi hiss edirdi ki, yalnız knyaz Andreyin yanına iltimasla göndərilməsi nəticəsində o birdən-birə generaldan daha yüksək olmuşdu, başqa hallarda, məsələn, cəbhədə bu general onu, bu qvardiya praporşikini məhv edə bilərdi. Knyaz Andrey ona yanaşib əlindən tutdu.

– Təəssüf edirəm ki, dünən məni tapmamışsınız. Bütün günü almanlarla məşğuldum. Veyroterlə bərabər dispozişiyani yoxlamağa getmişdik. Almanlar səliqə ilə işə başladılarını, daha əl çəkməzlər!

Boris knyaz Andreyin hər kəsə məlum olan bir məsələ kimi qeyd etdiyi bu sözləri anlayırmış kimi gülümsədi. Halbuki, o, Veyroter soyağını və hətta dispozişiyə sözünü ilk dəfə idi ki, eşidirdi.

– Ha, dostum adyutantlığımı keçmək istəyirsiniz? O gündən bəri haqqımızda düşünürdüm.

Boris nədənsə qəfildən qızaraq:

– Bəli, baş ordu komandanından rica etmək istəyirdim, – dedi, – ona mənim bəmədə knyaz Kuragindən məktub vardı, ancaq onun üçün rica etmək istəyirdim ki, – o üzr istəyirmiş kimi əlavə etdi: – qvardiyanın döyüşdə olmayacağından qorxuram.

Knyaz Andrey:

– Yaxşı! Yaxşı! Hamısını danışarıq, – dedi, – ancaq bu cənab haqqında əz etməmə müsaidə buyurun, sonra mən sizin ixtiyarınızdayam.

Knyaz Andrey qırmızısifət general haqqında öz etməyə getdikdə, həmin general zahirən Borisin yazılmamış tabelik haqqında mülahizələri ilə razılaşmayaraq, gözlərini adyutantla danışmış qurtarmasına mane olan bu qaba praporşikə elə zillədi ki, Boris dayana bilmədi, üzünü o tərəfə çevirdi və knyaz Andreyin baş ordu komandanın kabinetindən qayıtmasını səbirsizliklə gözələdi.

Onlar klavikordalar olan böyük salondan keçdikdə, knyaz Andrey belə dedi:

– Əzizim, bilirsinizmi, mən sizin haqqınızda düşünmüşəm. Baş ordu komandanının yanına getməyin mənası yoxdur, o, sizə bir çox etəvazili sözlər söylər, öz yanına nahara dəvət edər (“həmin tabelik etibarlı və çox da pis olmazdı” – deyər Boris düşündü), ancaq nəticədə bunlardan heç bir şey çıxmaz. Çox çəkməz ki, biz adyutantlardan və ordinareslərdən bir batalyon əmələ gələr. Biz belə edərək: Mənim yaxşı bir dostum var, general-adyutant knyaz Dolqorukov, gözəl bir adamdır, siz bunu bilməyəndə də olar, ancaq iş orasıdır ki, indi Kutuzov öz qərarı ilə bərabər və biz heç bir şeyik, indi hər şey padşahın yanında mərkəzləşmişdir, Dolqorukovun yanına gedək, mən onun yanına gedəcəyəm, sizin haqqınızda mən ona söyləmişəm, sonra işə baxarıq. Görək o, sizi öz yanına və yaxud başqa isti bir yerdə düzəldə bilirmi?

Knyaz Andrey həmişə bir gəncə rəhbərlik etməli olarkən və cəmiyyət içərisində ona yardım edərkən çox həvəslənərdi. O, məğrur olduğu üçün, belə bir yardımı özü istəməzdi, lakin başqasına yardım etmək bəhanəsi ilə o, uğur qazandıran və onu özünə çəkən mühitə yaxın olurdu. O, çox həvəslə Borisin işinə girişdi və onunla bərabər knyaz Dolqorukovun yanına getdi.

Onlar imperatorların və müqərriblərinin olduğu Olmyus sarayına girdikdə, artıq gecədən xeyli keçmişdi.

Həmin gün hərbi şura toplaşmışdı, hofkriqsratin bütün üzvləri və hər iki imperator orada iştirak etmişdi. Şurada qocaların – Kutuzovun və knyaz Şvartsenberqin rəyi xilafına olaraq, təxirsiz hücumə keçmək və Bonaparta qarşı baş döyüşə girmək qərara alınmışdı. Knyaz Andrey Borislə bərabər saraya knyaz Dolqorukovu axtarmağa gələrkən, hərbi şura yenidən qurtarmışdı. Baş düşərgənin bütün adamları gənclərin

qalibyyəti ilə keçən bugünkü hərbi şuranın xoş təsiri altında idilər. İş yubandıranların və nəyi isə gözləyərək hələ hücum etməməyi məsləhət görənlerin səsi hamı tərəfindən elə susdurulmuş və getirdikləri dəlillər döyüşün faydalarını təsdiq edən sübutlarla elə rədd edilmişdi ki, bütün şurada müzakirə edilən məsələlər gələcək döyüş və sözsüz qalibyyət artıq bir gələcək kimi deyil, keçmiş kimi görünürdü. Bütün faydalar bizim tərəfimizdə idi. Heç şübhəsiz Napoleonun qüvvəsindən üstün olan böyük qüvvələr bir yerdə toplanılmışdı. Padşahların orada olması qoşunu ruhlandırmışdı, hamı döyüşə can atırdı, hərəkət meydana olacaq strateji sahə ön xırda təfsilatına qədər, qoşuna rəhbərlik edən Avstriya generalı Veyrotərə məlum idi (sanki xoş təsadüf işi elə gətirmişdi ki, indi fransızlarla döyüşmək lazım olan homin bu çöllərdə keçən il Avstriya qoşunu hərbi manevrlər aparmışdı), qabaqdakı sahə də bütün təfərrüatına qədər öyrənilmiş və xəritəyə köçürülmüşdü. Bonapart isə, ehtimal ki, zəifləyərək, heç bir tədbir görməmişdi.

Hücumun ən şiddətli tərəfdarlarından biri olan Dolqorukov yorğun, əzgin, lakin əldə etdiyi qələbə sayəsində həvəslə və məğrur bir halda şuradan yenidən qayıtmışdı. Knyaz Andrey himayəçiliyini etdiyi zabiti ona təqdim etdi, knyaz Dolqorukov onun əlini nəzakətlə bərk bərk sıxdı və Borisə heç bir söz demədi, görünür ki, o, bu dəqiqə onu hər şeydən artıq məşğul edən fikirləri söyləməməkdən acizdi, odur ki, knyaz Andreyə fransızca müraciət edərkən:

– Əzizim, bilirsinizmi nə cür qələbə qazandıq! Allah ələsin, nəticədə də belə qalibyyət qazanılsın. Ancaq, əzizim, – Dolqorukov kəsik-kəsik və həvəslə danışdı, – mən avstriyalılar qarşısında, bilxassə Veyrotə qarşısında təqsirimə boynuma almalyam. Bu qədər də dəqiqlik və düzgünlük olarmı, səhni belə diqqətlə öyrənmək, bütün imkanları, bütün şəraiti, bütün xırda təfsilatı əvvəlcədən görmək olarmı! Yox, əzizim, olduğumuz şəraitdən daha əlverişlisini düşünmək belə mümkün deyil. Avstriya mühakiməsi ilə rus qoçaqlığı birləşmişdir – daha nə istəyirsiniz?

– Demək, hücum qəti olaraq həll edilmişdir? – deyər Bolkonski soruşdu.

– Həm də bilirsinizmi, əzizim, mənə elə gəlir ki, Bonapart lap başını itirir. Bilirsinizmi, bu gün imperator ondan bir məktub almışdır, – Dolqorukov mənalı-mənalı gülümsədi.

– Belə de! O nə yazır? – deyər Bolkonski soruşdu.

– Nə yaza bilər? Tradiridira və sairə, məqsədi vaxtı yubatmaqdır. Sizə deyirəm, o, bizim əlimizdədir, bu doğrudur! Amma məzəli

orasıdır ki, – Dolqorukov birdən sadələlvhçəsinə güldü, – məzəli orasıdır ki, ona cavab məktubunu hansı ada yazmağı düşünüb tapa bilmədilər. Əgər konsul deyilsə, imperator da deyil, mənəcə general Buonaparta yazılmalıdır.

Bolkonski:

– Lakin onu bir imperator kimi qəbul etməklə, general Bonopart adlandırmaq arasında fərq vardır, – dedi.

– Elə iş də orasındadır, – deyə Dolqorukov gülərək və sözünü kəsərək cəld söylədi. – Bilibini tanıyırınsızımı, çox ağıllı bir adamdır, o təklif etdi ki, belə yazılsın: “İnsan nəslinin qəsbkarına və düşmə-ninə”.

Dolqorukov nəşə ilə qaçqıldadı.

– Elə bu? – deyə Bolkonski qeyd etdi.

– Hər halda Bilibin ciddi bir ünvan tapmışdır. O həm hazırcaıvab, həm də ağıllı bir adamdır...

– Necə bir ad?

– Fransa hökumətinin başçısına, au chef du gouvernement fran-çais, – Dolqorukov ciddi və sevinə-sevinə qeyd etdi. – Yaxşıdır, deyilmi?

Bolkonski:

– Yaxşıdır, amma heç xoşuna getməyəcək, – dedi.

– Heç, heç! Onu qardaşım tanıyır. O, indiki imperatorun yanında, Parisdə dəfələrlə nahar etmişdir. O, mənə deyərdi ki, bundan daha incə və hiyləgər bir diplomat görməmişdir. Bilirsinizmi, o, fransız çevikliyi ilə italyan aktyorluğunu özündə birləşdirmişdir! Qraf Markovla olan lotifələrini bilirsinizmi? Onunla ancaq qraf Markov bacara bilirdi. Dəsmal əhvalatını bilirsinizmi? Qiyamətdir! Səhbətçil Dolqorukov bu sərətlə gah Borisə, gah knyaz Andreyə müraciət edə-rək, nağıl etdi ki, bir gün Bonapart bizim səfirimiz Markovu sınamaq məqsədilə onun qarşısında dəsmalını yerə salıb dayanır və Markov-dan xidmətkarlıq gözləyərək ona baxır. Markov da dərhal öz dəsmalını götürür, Bonapartınkini isə götürmür.

Bolkonski:

– *Charmant!*, – dedi, – ancaq, knyaz, mən sizin yanınıza bu gənc üçün bir xahişçi sifətilə gəlmişəm. Bilirsinizmi nə var? – Lakin knyaz Andrey sözünü qurtarmamışdı ki, adyutant içəriyə girib knyaz Dolqo-rukovu imperatorun yanına çağırdı.

¹ Çox güzəl

Dolqorukov:

– Ah, nə böyük xəcalət! – deyə tələsik qalxdı, knyaz Andreyin və Borisin öllərini sıxaraq dedi: – Bilirsinizmi, məndən asılı olan hər bir şeyi məmmuniyyətlə edərəm, sizinçin də, bu sevimli gənc üçün də. – O, Borisin ölini bir daha saf qəlb, səmimi və həvəslı bir yüngüllükdə sıxdı. – Lakin görürsünüz də... başqa vaxta qalsın!

Boris bu dəqiqə özünü ali hökumətə yaxın bir vəziyyətdə hiss etməsi fikri ilə həyəcanlanmışdı. O, burada özünü, kütlənin böyük hərəkətini idarə edən yaylarla təmasda görürdü. Alayda isə həmin Boris özünü həmin bu kütlənin kiçik, müti və əhəmiyyətsiz bir his-səsi hesab edirdi. Onlar knyaz Dolqorukovun ardınca koridora çıxdılar və Dolqorukovun girdiyi padşah qapısından çıxan sivil paltarlı, orta boylu bir adama rast gəldilər. Bu adamın ağıllı bir siması vardı, çənəsi qabağa çıxmış və üzünün ifadəsini pozmadan, ona olduqca diribaşlıq və canlılıq vermişdi. Bu orta boylu adam öz adamı kimi Dolqorukova baş endirdi və diqqətli, soyuq bir nəzərlə knyaz Andreyə baxdı. O, düz doğru knyaz Andreyə tərəf gəlir və deyəsən, knyazın ona təzim etməsini və yaxud yol verməsini gözləyirdi. Knyaz Andrey nə təzim etdi, nə də yol verdi. Onun üzündə bir kin və qəzəb oxundu və gənc adam dönərək koridorun bir tərəfi ilə getdi.

– Bu kimdir? – deyə Boris soruşdu.

– Bu ən görkəmli, lakin ən xoşuma gəlməyən adamlardan biridir. Bu, xarici işlər naziri knyaz Adam Çartorijkskidir.

Bolkonski saraydan çıxarkən özünü saxlaya bilməyib köksünü ötürdü:

– Bu adamlar, bax bu adamlar xalqların taleyini həll edirlər, – dedi.

Ertəsi gün qoşunlar yola düşdü. Boris ta Austerliç döyüşünə qədər nə Bolkonskini görə bildi, nə də Dolqorukovu. Hələlik bir müddət də İsmayıl alayında qaldı.

X

Ayın 16-da səbh vaxtı Nikolay Rostovun xidmət etdiyi Denisov eskadronu (bu eskadron knyaz Baqrationun dəstəsində idi) düşər-gedən döyüşə yola düşdü və o biri hərbi birləşmələrin arxasında bir verstə qədər getdikdən sonra böyük yolda dayandırıldı. Rostov yanın-dan ötüb irəliyə gedən kazakları, 1 və 2-ci qusar eskadronlarını, topçu-larla bərabər piyada batalyonlarını, adyutantları ilə bərabər gedən

general Baqrationu və Dolqorukovu görürdü. Əvvəllər olduğu kimi, döyüş ərafəsində keçirdiyi bütün qorxu, bu qorxunu dəf etmək üçün sərf etdiyi bütün daxili mübarizə, bu döyüşdə bir qusar kimi qoçaqlıqlar göstərmək haqqındakı düşüncələri – hamısı hədəf getdi. Onların eskadronu ehtiyatla saxlanmışdı; Nikolay Rostov bu günü sıxıntı və kədərlə başa vurdu. Səhər saat 9-da o, irəlindən yaylım atəşi, urra səsləri eşitdi, geriyə daşınan yaralıları (yaralı çox deyildi) və nəhayət, yüzlərlə kazakın arasında bir böyük dəstə fransız süvarisi gətirildiyini gördü. Deyəsən, döyüş bitmişdi, ehtimal ki, döyüş kiçik, lakin uğurla olmuşdu. Geriyə qayıdan əsgərlər, zabitlər əldə edilən parlaq qalibiyyətdən, Vişau şəhərinin alınmasından və bütün bir fransız eskadronunun əsir alınmasından danışdılar. Gecəki şiddətli şaxtadan sonra günəşli və aydın bir gün idi, beləliklə, payız gününün şən parıltısı qalibiyyət haqqındakı xəbərlərə uyğun idi. Qalibiyyət xəbərini yalnız orada iştirak edənlər gətirməmişdi. Bunu Rostovun yanında keçərək araya gedən və geriyə qayıdan əsgərlərin, zabitlərin, generalların və adiutantların üzrlərindəki nəşəli ifadələr də əks etdirirdi. Döyüşdən qabaq nəhaq yerə qorxu və həyəcan keçirmiş və bu sevincli günü hərəkətsiz bir halda başa vurmuş Nikolayın qəlbi daha çox sıxılırdı.

Yolun kənarında qabağında matra və yemək olaraq oturan Denisov:
– Rostov, gəl içək, dərdimiz dağılsın! – deyər bağırır.

Zabitlər yeyərək və söhbət edərək Denisovun yemək çantası ətrafında dövrə vurdular.

Zabitlərdən biri iki kazakın piyada apardığı bir əsir fransız süvari əsgərini göstərərək:

– Odur, birini də aparırlar! – dedi.

Kazaklardan birisi əsirdən alınmış uca boylu, gözəl fransız atının cilovundan tutub aparırdı.

– Atı mənə sat! – deyər Denisov kazakı səslədi.

– Buyurun, cənab zabit...

Zabitlər durub kazakları və əsir fransızı araya aldılar. Fransız süvarisi gənc bir oğlandı, Alzaslı idi, fransızca alman şivəsi ilə danışdı, həyəcanından boğulurdu, üzü qıpqırmızı qızarmışdı, fransızca danışanların səsinə eşidər-əşitməz, tez gah o zabitlə, gah bu zabitlə danışmağa başladı. O deyirdi ki, mənə əsir tuta bilməzdilər, bu işdə mən müqəssir deyiləm, le caporal müqəssirdir. O, mənə göndərdi ki, get çulu gətir, dedi ki, ruslar oradadır. Fransız süvarisi hər sözünə *mais*

*qu'on ne fasse pas demal à mon petit cheval*¹, – deyər əlavə edir və öz atını oxşayırdı. Görünür ki, o, hələ harada olduğunu yaxşı anlamırdı. O gah əsir düşdüyü üçün üzr istəyir, gah qarşısında öz komandanları durduğunu ehtimal edərək öz əsgərlik səlhiqəsini, xidmət haqqındakı qeydkeşliyini göstərirdi. O, özü ilə bərabər bizim arxa hissəmizə, ordumuza çox yabançı olan təzə bir fransız qoşunu havası gətirmişdi.

Kazaklar atı iki çervona satdılar. İndi pul aldığı üçün zabitlərin hamısından varlı olan Rostov atı aldı.

At Rostova verildikdə, alzaslı saf bir qəlblə:

– *Mais qu'on ne fasse pas de mal à mon petit cheval*², – dedi. Rostov gülümsəyərək, süvarini arxayın etdi və ona pul verdi.

Kazak əsirin qoluna toxunaraq, getsin deyər:

– Alyo! Alyo! – dedi.

Birdən qusarlar arasından:

– Padşah! Padşah! – səsləri eşidildi.

Hamı tələsik qaçırdı və Rostov arxadan, şlyapalarında ağ tuğ olan bir neçə süvarinin yolla gəldiyini gördü. Bir dəqiqədə hər kəs öz yerini tutub gözləməyə başladı.

Rostov öz yerinə yüyürüb çatdığını və ata mindiyini nə xatırlaya bildi, nə də hiss etdi. Bir an içərisində onun, döyüşdə iştirak etməmək haqqındakı təəssüf, bəyənilməmiş adamlara qarşı adi əhvali-ruhiyyəsi yox olub getdi, bir an içərisində özü haqqındakı düşüncələrindən belə bir əsər qalmadı. O, indi padşahın yaxınlığından duyduğu bir səadət hissi ilə yaşayırdı. O təkcə bu yaxınlıqla, itirdiyi bu gün əvəzində özünü mükafatlanmış hiss edirdi. O, həsrətində olduğu vüsəla qovuşan bir sevgili kimi məsud idi. Sırada durduğu üçün dönmə baxmağa cəsarət etmədən və dönməz baxmadan, o, öz coşğun duyğusu ilə onun yaxınlaşdığını hiss edirdi. O, bunu yalnız yaxınlaşmaqda olan süvari dəstəsindəki atların ayaq səslərindən deyil, bir də ondan hiss edirdi ki, o yaxınlaşdıqca, Rostovun ətrafındakı hər şey daha parlaq, daha nəşəli, daha əhəmiyyətli və daha təntənəli olurdu. Bu günəş getdikcə Rostova yaxınlaşır, həlim və əzəmətli şüalarının ətrafa yayırdı. Artıq o, özünü bu şüaların altında hiss edir, onun səsinə eşidirdi – bu səs, oxşayıcı sakit ülvə və eyni zamanda çox sadə bir səs idi. Rostovun hiss etdiyi kimi də oldu, aralığa bir ölüm sükutu çökdü və bu sükut içində padşahın səsi eşidildi:

¹ Atıma yazığımız gəlsin

² Ancaq mənim atımı incitməyin

– *Les huzards de Pavlograd*?¹ – deyə o, soruşdu.

Bu: “*Les huzards de Pavlograd*?” sözlərini deyən qeyri-insani səsdən sonra başqa insani bir səs:

– *La réserve, sire!*² – deyə cavab verdi.

Padşah Rostovun bərabərinə gəlib dayandı. Aleksandrın üzü üç gün əvvəl baxışda olduğundan daha gözəl idi. Bu üz elə bir şadlıq və gəncliklə, elə məsum bir gəncliklə parlayırdı ki, on dörd yaşlı bir uşağın şuxluğunu xatırladırdı, lakin bununla bərabər bu üz, hər halda, əzəmətli imperatorun üzü idi. Eskadronu nəzərdən keçirərkən, padşahın gözləri təsadüfi olaraq Rostovun gözlərinə sataşdı və iki saniyəyə qədər ona tikilib qaldı. Padşah Rostovun qəlbindən keçənləri anladımı (Rostova elə gəldi ki, o, hamısını anladı), lakin o, iki saniyə öz mavi gözləri ilə Rostovun üzünə baxdı (Bu gözlərdən şəfqətlə və nəvazişlə nur süzülməkdə idi). Sonra birdən qaşlarını qaldırdı, sol ayağı ilə atı vurdu və çaparaq irəli sürdü.

Gənc imperator döyüşdə iştirak etmək arzusundan özünü saxlaya bilmədi və bütün saray oyanının onu müşayiət etməsinə baxmayaraq, saat 12-də bərabər getdiyi üçüncü kolondan ayrılıb avanqarda doğru çapdı. Hələ qusarlara çatmamış, bir neçə adyutant döyüşün xoşbəxtliklə qurtarması xəbəri ilə onu qarşıladı.

Ancaq fransızların eskadronunu zəbt etməkdən ibarət olan döyüş, fransızlar üzərində parlaq bir qalibyyət kimi qələmə verilmişdi. Odur ki, padşah və bütün ordu hələ döyüş meydanı üzərindən barıt tüstüsü çəkilməmiş, fransızların məğlubiyyətinə və istəmədikləri halda geriye çəkildiklərinə inanmışdılar. Padşah keçəndən bir neçə dəqiqə sonra pavloqraddlıların divizionunun irəli çıxmasını tələb etdilər. Vişəunun özündə, bu kiçik alman şəhərində Rostov bir daha padşahı gördü. Şəhərin padşah gəzməmişdən əvvəl şiddətli atışma gedən bir meydanında hələ götürülməmiş bir neçə ölü və yaralı vardı. Hərbiilər və qeyri-hərbiilər məyyəti ilə əhatə edilmiş padşah baxışda mindiyi atı deyil, kürən, enqilizə edilmiş bir at minmiş, böyrü üstə əyilib, qızıl lormetini əzəmətli bir hərəkətlə gözlərinə tutaraq, üzüquyulu düşmüş, kiversiz başı qanlı əsgərə baxırdı. Yaralı əsgər o qədər natəmiz, qaba və çirkin idi ki, onun padşaha yaxınlığı Rostovu təhqir edirdi. Rostov padşahın dik çiyinlərinin sanki ani bir şaxtadan əsdiyini, sol ayağının

¹ Pavloqradd qusarlandırmı?

² Əlahəzrət, ehtiyat qoşunudur!

iradəsiz olaraq atı mahmızladığını və öyrədilmiş atın laqeydcəsinə baxaraq, yerindən tərpənmədiyini görürdü. Atdan düşən adyutant əsgərin qolundan yapışıb gətirilən xərəyə qoydu. Əsgər zarıyırdı.

Padşah sanki ölməkdə olan əsgərdən daha çox əzab çəkirmiş kimi:

– Yavaş, yavaş, bir az yavaş olmazmı? – dedi və atını kənara sürdü.

Rostov padşahın gözlərini dolduran yaşları gördü və kənara sürərək Çartorijskiyə:

– Mühəribə nə dəhşətli şeydir, nə dəhşətdir! *Quelle terrible chose que la guerre!*¹ – dediyini eşitdi.

Avanqardın qoşunu Vişəunun qabağında, bütün günü hər kiçik atışmadan sonra öz yerlərini bizə tərk edən düşmən cərgələrinin görünməsi daha nəşəli çıxırdı. Denisov bu gecə mayor rütbəsinə keçməsinə bayram edirdi. Ziyafətin sonunda çox içmiş Rostov padşahın sağlığına tost təklif etdi, lakin “rəsmi naharlarda deyildiyi kimi padşahın – imperatorun deyil, – dedi, – mehriban, sehrkar və böyük bir insan olan padşahın sağlığına, fransızlar üzərindəki həqiqi qalibyyətin sağlığına!”

– Biz ki əvvəllər də fransızlarla döyüşür və Şenqraben yanında olduğu kimi, onlara aman vermirdik, – dedi – indi isə, o, qabağımızda ola-ola biz nələr edə bilmərik? Biz hamımız onun yolunda ölərik, məmnuniyyətlə ölərik. Bəli, cənablar? Bəlkə, mən yaxşı danışmıram, çox içmişəm, amma belə hiss edirəm, siz də belə hiss edirsiniz. Birinci Aleksandrın sağlığına! Ura!

– Ura! – deyə zabitlərin coşqun səsləri eşidildi.

Qoca rotmistr Kirsten də iyirmi yaşlı Rostovdan daha səmimi və coşqun bir səslə bağırırdı.

Zabitlər içib öz stəkanlarını sındırıdıqdan sonra Kirsten o biri stəkanlara tökdü və bir köynəklə şalvarda, əlində stəkan, əsgər tonqallarına yanaşdı, əzəmətli bir görünüşlə əlini yuxarıya qaldırdı, uzun çal bıqları, yaxası açıq köynəyinin altından görünən ağ köksü tonqalın işığında aydın göründü. Bir igidi andıran qoca qusarlara məxsus bariton səsi ilə:

– Uşaqlar, padşahın – imperatorun düşmənlər üzərindəki qalibyyəti şəərəfinə, ura! – deyə bağırırdı.

¹ Mühəribə nə dəhşətli şeydir!

Qusarlar bir yerə toplaşib gurultu ilə cavab verdilər.

Gecə keçdikdən, hamı dağılıb getdikdən sonra, Denisov gödək ilə sevimli dostu Rostovun çiyinə vurdu.

– Mühəribədə bənd olmalı adam olmadığı üçün, bu da padşaha bənd olub, – dedi.

– Denisov, bununla zarafat etmə, – deyə Rostov çığırdı, – bu, elə yüksək, elə gözəl bir hissdır ki...

– İnanıram, inanıram, dostum, şərəkəm də, anlayıram da...

– Yox, anlamırsan!

Rostov qalxdı və tonqalların arasında gəzinməyə başladı. O, həyatını qorumadan (həyat haqqında düşünməyə cəsarət belə etmirdi), sadəcə, padşahın gözləri qarşısında ölməyin böyük bir səadət olacağını düşünürdü. O doğrudan da həm çara, həm rus silahının şöhrətinə və həm də gələcək qalibiyyət ümidinə bənd olmuşdu. Austerliç döyüşü ərafəsindəki bu hissi təkcə o yaşamırdı. O zaman rus ordusundakı adamların onda doqquzu, daha az məftuniyyətlə olsa da, öz çarlarına və rus silahının şöhrətinə bənd olmuşdu.

XI

Ertəsi gün padşah Vişauda qaldı. Saray həkimi Vile bir neçə dəfə onun yanına çağırıldı. Baş düşərgəyə və yaxındakı qoşun arasına xəbər yayılmışdı ki, padşah xəstələnmişdir. Yaxın adamların dediyinə görə o, heç bir şey yemirdi və bu gecə çox pis yatmışdı. Bu xəstəliyin səbəbi yaralıların və ölənlərin padşahın həssas qəlbinə şiddətli təsir etməsi idi.

Aydın 17-də, sübh vaxtı avanpostdan Vişauya bir fransız zabiti gətirildilər. Elçi bayrağı altında gələn zabit rus imperatoru ilə görüşməyi tələb edirdi. Bu zabit Savari idi. Padşah yenicə yuxuya getmişdi, odur ki, Savari gözləməli oldu. Günorta onu padşahın yanına buraxdılar, bir saat sonra isə o, knyaz Dolqorukovla bərabər fransız ordusunun avanpostuna gəldi.

Devidiyinə görə, Savarinin gəlişindən məqsəd imperator Aleksandr ilə Napoleonun görüşməsinə təklif etmək idi. Padşahla şəxsən görüşmə rədd edildi, bu, hamının sevincinə və bütün ordunun iftixarına səbəb oldu. Padşahın əvəzinə Vişaudakı döyüşün qalib qəhrəmanı knyaz Dolqorukov Savari ilə bərabər bu görüş arzularının ziddinə olaraq, həqiqətən sülh üçün isə, Napoleonla görüşməyə getdi.

Axşamüstü Dolqorukov qayıtdı, düz padşahın yanına keçdi və uzun müddət onunla təkliddə qaldı.

Noyabrın 18 və 19-da qoşun iki mənzil daha irəlilədi və düşmən avanpostları qısa atışmadan sonra təslim oldular. Ordunun baş hissələri arasında, ayın 19-da günortadan etibarən şiddətli, həyəcanlı bir hərəkət başlandı, bu hərəkət sabahı günə qədər, məşhur Austerliç müharibəsi gədən 20 noyabr gününə qədər davam etdi.

Aydın 19-da günortaya qədər hərəkət, qızğın danışıq, qaçışma, adyutantları o tərəf-bu tərəfə göndərmə ancaq imperatorların baş mənzili ətrafında baş verirdi. Günortadan sonra hərəkət Kutuzovun baş mənzilinə və kolonna komandanlarının qərarlarına qədər yayıldı. Axşam adyutantlar vasitəsilə bu hərəkət ordunun hər tərəfinə, bütün hissələrinə yayıldı. Aydın 19-u ilə 20-i arasındakı gecədə 80 minlik müttəfiq qoşunu səs və gurultu ilə yataqlardan qalxdı, tərpendi və böyük, doqquz verstlik bir kətan halında hərəkətə gəldi.

Şəhər imperatorların baş mənzilində başlanmış və bütün sonrakı hərəkətə təkan vermiş mərkəzi hərəkət böyük qüvvə saatlarının orta təkərindəki ilk hərəkətə bənzəyirdi. Bir təkər yavaş-yavaş hərəkət etdi, sonra o birisi fırlandı, sonra üçüncüsü, get-gedə daha sürətlə başqa çarxlar, bloklar, dişlilər fırlandı, çalğı alətləri tərpendi, fiqurlar atılıb düşdü və əqrəblər müntəzəm surətdə tərpenərək, hərəkətin nəticəsini göstərməyə başladılar.

Saat mexanizmində olduğu kimi hərbi işin mexanizmində də bir dəfə başlanan hərəkət dayanmadan son nəticəyə qədər gedir, hələ hərəkət gəlib çatmayan mexanizm hissələri isə tamamilə hərəkətsiz qalırlar. Dişləri ilə bir-birinə yapışan oxlar üzərində təkərlər cırıldayı, hərhlənən bloklar sürətin çoxluğundan fıısıldayı, qonşu təkər isə, elə sakit və hərəkətsiz dayanır ki, elə bil yüz illərlə belə hərəkətsiz qalmaq istəyir, lakin elə bir an gəlir ki, manivela ilişir, o, təkər də hərəkətə müti olaraq xışırdayı, fırlanır, nəticəsini və məqsədini anlamadığı vahid bir hərəkətə qoşulur.

Saatlarda, saysız-hesabsız müxtəlif təkərlərin və blokların mürəkəb hərəkətinin nəticəsi – vaxtı göstərən əqrəbin yavaş və müntəzəm hərəkətindən ibarət olduğu kimi, bütün bu 160 000 rus və fransız mürəkəb insan hərəkətlərinin, bu insanların bütün ehtiras, arzu, peşmanlıq, təhqir, əzab, qürur, qorxu və sevinclərinin nəticəsi ancaq Austerliç müharibəsinin məğlubiyyətindən, üç imperator döyüşü adlanan müharibənin məğlubiyyətindən ibarət idi, yəni bütün dünya

– tarixi əqrəbinin başəriyyəti tarixi siferblatında yavaş-yavaş hərəkət etməsi idi.

Knyaz Andrey bu gün növbəti idi, həm də ayrılmadan baş ordu komandanının yanında idi.

Axşam saat 6-da Kutuzov imperatorların baş mənzilinə gəldi və bir az padşahın yanında qaldıqdan sonra baş hofmarşal qraf Tolstoyun yanına getdi.

Bolkonski bu müddətdən istifadə edərək, döyüşün təfsilatı haqqında məlumat almaq üçün Dolqorukovun yanına getdi. Knyaz Andrey Kutuzovun nədənsə pozulduğunu və narazı olduğunu hiss etdi. Baş qərargahda ondan razı qalmadıqlarını və imperatorun baş qərargahındakı adamların onunla, başqalarının bilmədiyi bir şeyi bilən adamlar kimi davranışlarını duydu, buna görə də knyaz Andrey Dolqorukovla danışmaq istədi.

Bilibinlə çay stolu arxasında oturan Dolqorukov:

– Xoş gördük, mon cher, – dedi, – sabah bayramdır. Sizin qoca necədir? Ovqatı təlxidirmi?

– Ovqatı təlxidir deyər bilmərəm, ancaq deyəsən o istəyir ki, onu yaxşıca dinləsinlər.

– Hə, onu hərbi şurada dinlədilər və döyüşdən danışdığı zaman yenə onu dinləyəcəklər, amma indi, Bonapart hər şeydən artıq baş döyüşdən qorxdığı bir zamanda, yubanmaq və nəyi isə gözləmək mümkün deyil.

Knyaz Andrey:

– Siz onu gördünüz mü? – dedi. – Hə, Bonapart nə haldadır? O, sizə necə təsir bağışladı?

Dolqorukov:

– Hə, gördüm və əmin oldum ki, o, baş döyüşdən qorxdığı qədər dünyada heç bir şeydən qorxmur, – deyər Napoleonla görüşündən çıxardığı bu ümumi nəticəni çox qiymətləndirmiş kimi təkrar etdi, – əgər döyüşdən qorxmasaydı, daha bu görüşü tələb etməz, danışmaq aparmaz və geri çəkilmək onun bütün müharibə üsuluna heç uyğun gəlmədiyi bir halda, geri çəkilməzdi. Mənə inanın, o qorxur, baş döyüşdən qorxur, onun son saati yaxınlaşıb. Mən bunu sizə deyirəm.

Knyaz Andrey:

– Yaxşı, bir deyin görək, o, necə adamdır? – deyər bir daha soruşdu.
– Onun əynində boz sürtük vardı, çox arzu edirdi ki, mən ona “imperator həzrətləri” – deyər müraciət edim, amma onun acığına mən

bu ləqəbi ona vermədim. O, belə adamdır, vəssəlam, – Dolqorukov gülümsəyərək Bilibinə baxa-baxa cavab verdi.

– Qoca Kutuzova olan bütün hörmətimə baxmayaraq, – o davam etdi, – nəyi isə gözləyərək dayansaq, ona qaçmaq üçün və bizi aldatmaq üçün fürsət versək, yaxşı vəziyyətdəmi qalarırıq? Halbuki, o, indi tamamilə bizim əlimizdədir. Yox, Suvorovu və onun qaydalarını unutmamalıdır: – Özünü hücum edilmiş vəziyyətinə qoyma, özün hücum et. İnanın, müharibədə gənclərin enerjisi çox zaman, böyük təcrübə sahibi olan qoca kunkatorlardan daha doğru yol göstərir.

Knyaz Andrey:

– Bəs bizi hansı cəbhədən ona hücum edəcəyik? Mən bu gün avanpostlarda idim, onun əsas qüvvələrinin harada durduğunu təyin etmək mümkün deyil, – dedi.

O, şəxsən tərtib etdiyi hücum planını Dolqorukova söyləmək istəyirdi.

Dolqorukov qalxıb, stolun üstündəki xəritəni açaraq sürətlə:

– Eh, onun heç fərqi yoxdur, – dedi, – hər şey nəzərdə tutulmuşdur. Əgər o, Brünn yanında durursa...

Knyaz Dolqorukov tez-tez və dumanlı bir tərzdə Veyroterin cinah hərəkəti planını danışdı.

Knyaz Andrey itiraz edib öz planını isbat etməyə başladı. Onun planı da Veyroterin planı qədər yaxşı ola bilərdi, lakin bir nöqsanı vardı ki, Veyroterin planı artıq müzakirə olunub təsdiq edilmişdi. Knyaz Andrey o planın zərərini və öz planından xeyirli olmasını isbat etməyə başladığıda, knyaz Dolqorukov artıq onu dinləməkdən vaz keçib, dalğın bir halda xəritəyə deyil, knyaz Andreyin üzünə baxdı.

Dolqorukov:

– Bu gün Kutuzovun yanında hərbi şura olacaqdır, siz bunları orada danışa bilərsiniz, – dedi.

Knyaz Andrey xəritədən aralanaraq:

– Belə də ələyəcəyəm, – dedi.

Bu vaxta qədər şən bir təbəssümlə onların söhbətini dinləyən və indi də zarafatlaşmaq istəyən Bilibin:

– Cənablar, nəyin dərdini çəkirsiniz? – dedi. – İstər sabah qalibiyyət öldürülsün, istər məğlubiyyət, hər halda rus silahının şöhrəti düşübdür. Sizin Kutuzovdan başqa rus kolonna rəisiniz yoxdur. Rəislər: *Herr general Wimpfen, le comte de Langeron, le prince de*

*Lichtenstein, le prince de Hohenloe et enfin Prsch... prsch... et ainsi de suite, comme tous les noms polonais*¹.

Dolqorukov:

– *Taisez vous, mauvaise langue*², – dedi. – Doğru deyil, indi artıq iki rus var: Miloradoviç və Doxturov, üçüncüsü də qraf Arakçeev ola bilərdi, ancaq onun əsəbləri zəifdir.

Knyaz Andrey:

– Mənə, Mixail İllarionoviç indiyə qədər gəlmiş olar, – dedi və: – cənablar sizə xoşbəxtlik və uğurlar arzu edərim, – deyib, Dolqorukovla Bilibinin əllərini sıxdıqdan sonra çıxdı.

Evə qayıtdıqdan sonra knyaz Andrey yanında dinməzcə oturan Kutuzovdan sabahkı döyüş haqqında nə fikirdə olduğunu soruşmaq arzusunun qabağını ala bilmədi.

Kutuzov ciddi bir nəzərlə öz adyutantına baxdı, bir qədər sükuttən sonra dedi:

– Mən o fikirdəyəm ki, bu döyüşdə biz məğlub olacağıq, qraf Tolstoya da belə dedim və xahiş etdim ki, bunu padşaha da bildirsin. Bilirsənmi, o, mənə nə cavab verdi? *Eh, mon cher général, je me mêle de riz et des côtelettes, mêlez vous des affaires de la guerre*³. Bəli, mənə belə cavab verdilər.

XII

Axşam saat 10-da Veyroter öz planlarını götürüb Kutuzovun mənzilinə gəldi, orada hərbi şura təyin edilmişdi. Bütün kolon rəisləri baş komandanın yanına çağırılmışdı. Gəlməkdən boyun qaçıran knyaz Baqrationdan başqa hamı təyin olunmuş saatda gəlmişdi.

Nəzərdə tutulan döyüşün külli-ixtiyari olan Veyroter öz diribaşlığı və tələsgənliyi ilə narazı və yuxulu Kutuzovun tam ziddini təşkil edirdi. Kütüzov könülsüz olaraq, hərbi şuranın sədrliyini və rəhbərliyini boynuna götürmüşdü. Görünür ki, Veyroter özünü, artıq qarşısı alınmaz bir hərəkətin başçısı hiss edirdi. O, qoşulduğu arabanı dağ aşağı sürüyən bir ata bənzəyirdi. O, özü də bilmirdi ki, o, arabanı çəkir, yoxsa araba onu itələyir. O, bu hərəkətin nə ilə nəticələncəyini

fikirləşməyə vaxt tapmadan var qüvvəsilə qaçırdı. Bu gecə Veyroter iki dəfə şəxsən düşmənin xəttinə keçib baxmış, iki dəfə də rus və Avstriya padşahlarının hüzuruna gedib məruzə etmiş və izahat vermişdi, daha sonra öz dəftərxanasında alman dispoziyasını tərtib etmişdi. İndi də argın-yorğun bir halda Kutuzovun yanına gəlmişdi.

Ehtimal ki, çox məşğul olduğu üçün, baş komandanla nəzakətli rəftar etməyi də yadından çıxarırdı. Onun sözünü kəsir, tez-tez danışır, fikrini yaxşı başa sala bilmir, müsahibinin üzünə baxmır, verilən suallara cavab vermirdi. Üst-başı palçığa bulanmışdı, zavallı, yorğun, kərxmiş və eyni zamanda özünə arxayın və məğrur bir görkəmi vardı.

Kutuzov Ostralis yanında kiçik bir zadəgan malikanəsi tutmuşdu. Baş komandanın kabineti olan böyük qonaq otağında Kutuzov özü, Veyroter və hərbi şuranın üzvləri oturmuşdular. Çay içirdilər. Şuranın işinə başlamaq üçün ancaq knyaz Baqrationu gözləyirdilər. Saat 8-də knyaz Baqrationun ordinaresi gəlib knyazın gələ bilməyəcəyini bildirdi və Kutuzovun əvvəllər verdiyi icazədən istifadə edərək otaqda qaldı.

Veyroter tələsik yerindən durub, üzərində Brunn şəhərinin həvalisini göstərən böyük bir xəritə sərilmiş stola yanaşaraq:

– Knyaz Baqration gəlməyəcəyi məlum olduğu üçün, biz başlaya bilərik, – dedi.

Kutuzovun əynində düymələri açıq mundir vardı, piyli boynu mundirin boyunluğundan kənara pırlamışdı. O, hündür söykənəcəkli kreslodə oturub, ətli qoca əllərini kreslonun dirsəkliyi üzərinə simmetrik bir vəziyyətdə qoyaraq, yuxuya gedirdi. Veyroterin səmindən güclə tay gözünü açdı.

– Bəli, buyurun, sonra gec olar, – deyər başını qaldırdı, sonra yenə aşağı öyərək gözünü yumdu.

– Şura üzvləri əvvəlcə Kutuzovun özünü yuxululuğa vurduğunu zənn edirdilər, amma plan oxunduğu zaman onun burnundan çıxan səslər isbat edirdi ki, bu dəqiqə baş komandanı dispoziyaya və ya başqa bir şeyə qarşı nifrətini ifadə etmək arzusu deyil, daha mühüm bir şey maraqlandırır. Onun üçün bu dəqiqə insani ehtiyacını mütləq ödəməkdən, yəni yatmaqdan mühüm bir şey yox idi. O doğrudan da yatırdı. Veyroter, bir dəqiqə belə itirmək istəməyən çox məşğul adamlar kimi, Kutuzova baxdı və onun yatdığına inandıqdan sonra kağızı əlinə aldı ucadan yeknəsəq bir səslə gələcək döyüşün dispoziyasını oxumağa başladı, sərlövhesini də oxudu:

¹ Cənab general Vimpfen, qraf Lanjeron, knyaz Lixtenşteyn, knyaz Hohenloe və daha sonra Prş... prş... hamısı polyak adlarıdır.

² Siz xeyir söyləməzlik etməyiniz.

³ Əzizim general! Mən düyü və kotletlə məşğulam, siz isə hərbi işlərlə məşğul olun.

"20 noyabr 1805-ci il tarixdə Kobelnitsin və Sokolnitsin o tərəfində düşmən cəbhəsinə hücumun dispoziyası".

Dispozisiya çox mürəkkəb və çətin idi.

Əslində belə yazılmışdı: *Da der Feind mit seinem Hn-ken Fluegel an die mit Wald bedeckten Berge Lehnt und sich mit seinem rechten Fluegel laengs Kobelnitz und Sokolnitz hinter die dort befindlichen Teiche zieht, wir im Gegentheile mit unserm linken Fluegel seinen rechten sehr debordiren, so ist es vortheilhaft letzteren Fluegel des Feindes zu atta-kiren, besonders wenn wir die Doerfer Sokolnitz und Kobelnitz im Besitze haben wodurch wir dem Feind zugleich in die Flanke fallen und ihn auf der Flaechte zwischen Schlapahitz und dem Thuerassa-Walde verfolgen koennen, indem wir dem Defileen von Schlapanitz und Bellowitz ausweichen, welche diefeindliche Front decken. Zu diesem Endzwecke ist es noethig... Die ers-te Kolonne marschirt... die zweite Kolonne marschirt... die drit-te Kolonne marschirt...*¹ və sairə və sairə – Veyroter oxuyurdu.

Generallar sanki bu çətin döyüş planını könülsüzcəsinə dinləyirdilər. Sarışın, ucaboy general Buksqevden arxasını divara dayayaraq durmuşdu. O, yanan şama baxaraq, sanki dinləmir və dinlədiyini güman etmələrini belə istəmədi. Veyroterin lap qarşısında parlaq, açıq gözlərini ona dikərək, hərbi tərdə əllərini dizlərinə dayayaraq qırmızı yanaqlı Miloradoviç oturmuşdu. O, bıçqlarını və çiyinlərini bir qədər qaldırmışdı. Veyroterin üzünə baxaraq susurdu, ancaq Avstriya qərargah rəisi susduqdan sonra gözlərini ondan çəkdi. Bu zaman Miloradoviç mənalı nəzərlə başqa generalara baxdı. Bu mənalı baxışdan onun döyüş planı ilə razılışmıyadığını anlamamaq mümkün deyildi. Hamıdan artıq Veyroterə qraf Lanjeron yaxın oturmuşdu. O, cənub fransızına xas olan simasındakı incə təbəssümlə (bu təbəssüm plan oxunub qurtarana qədər onun üzündən çəkilmədi) üzəri şəkilil bütün qabını sürətlə fırladan nazik barmaqlarına baxırdı. Bir az

¹ Düşmənin sol cinahı meşəli dağlara dayandığından və sağ cinahı Kobelnits və Sokolnits boyu uzanaraq, oradakı göllərin arxasına dayandığından, bizim isə əksinə olaraq, öz sol cinahımız onun sağ cinahına üstün gəldiyindən, bizim düşmənin sağ qoluna hücum etməmiş, xüsusən Sokolnits və Kobelnits kondlorini tutmuşuz ölvərişlidir. Bu şərhlə ki, düşmənin qolu üzərinə hücum edib Şlapanits ilə Turas meşəsi arasındakı düzənlikdə onu təqib edə bilək və düşmən cəbhəsi ilə örtülü olan Şlapanits və Belovits arasındakı dar keçiddən boyun qaçırıq bilək. Bu məqsəd üçün aşağıdakılar zəruridir. Birinci kolon... istiqamətdə hərəkət edir, ikinci kolon... üçüncü kolon... istiqamətdə hərəkət edir...

sonra fırladığı bütün qabını saxlayaraq, başını qaldırdı, incə dodaqlarının ucu ilə Veyroterin sözünü kəşib bir şey demək istədi, lakin Avstriya generalı oxumasını kəsmədən açıqla üzünü turşutdu və: "Sonra, sonra siz öz fikrinizi söylərsiniz, indi isə lütfən xəritəyə baxın və dinləyin" – deyirmiş kimi dirsəyi ilə hərəkət etdi. Lanjeron təəcübü gözlərini qaldırdı. İzahat axtarırmış kimi, Miloradoviçə baxdı, lakin Miloradoviçin heç bir şey ifadə etməyən mənalı nəzərinə təsadüf etdikdə, məyus bir halda gözlərini aşağıya endirdi və yenə də bütün qabını fırlatmağa başladı.

– *Une leçon de géographie*¹ – deyə o öz-özünə danışmış kimi dilləndi, ancaq o qədər ucadan söylədi ki, hamı onun dediklərini eşitdi.

Prjebişevski hörmətlə və nəzakətlə qulağını əli ilə Veyroterə tərəf tutub diqqətlə qulaq asan bir adam görünüşü aldı. Kiçik boylu Doxturov tam Veyroterin qarşısında oturub diqqətli və təvəzökar bir halda xəritənin üzərinə öylərdə, döyüş planını layiqilə öyrənin və tanımadığı yerlərə diqqət edirdi. Yaxşı eşitmədiyi sözləri və çətin kənd adlarını təkrar etməsini bir neçə dəfə Veyroterdən rica etdi. Veyroter onun arzusunu yerinə yetirdi. Doxturov bir-bir yazdı.

Bir saatdan artıq davam edən plan oxunması bitdikdə, Lanjeron yenə də bütün qabını dayandırdı, Veyroterə və başqalarına baxmadan, belə bir döyüş planını həyata keçirməyin nə qədər çətin olduğunu söylədi. Çünki bu plan üzrə düşmənin vəziyyəti məlum hesab edilirdi, halbuki düşmənin vəziyyəti bizə məlum olmaya bilərdi, düşmən hərəkətdə idi. Lanjeronun etirazları əsaslı idi. Lakin aydın görünürdü ki, bu etirazlardan məqsəd, başlıca olaraq, qarşısında məktəblilər oturmuş kimi, öz döyüş planını çox arxayınlıqla oxuyan general Veyroterə buradakıların axmaq olmadıqlarını, bu adamların onun özünə hərbi işi öyrədə biləcəklərini hiss etdirməkdir. Veyroterin yeknəsəq səsi kəsiləndə, Kutuzov, deyirman çarxlarının yuxu gətirən səsi kəsilən oyanan deyirmançı kimi, gözlərini açdı və Lanjeronun dediklərini dinlədi. Sonra: "Siz hələ də bu axmaq şeylərdən danışırsınız" – deyirmiş kimi, tez gözünü yumdu və başını bir az da aşağı aydı.

Lanjeron Veyroterin hərbi müəlliflik izzəti-nəfsini bir az daha kəskin təhqir etməyə çalışaraq, isbat edirdi ki, Bonapart bizim hücumumuz gözləməyəcək, çox asanlıqla özü bizə hücum edə bilər və

¹ Tam monasile bir coğrafiya dərsi

bu surətdə bütün bu döyüş planını tamamilə faydasız bir şəkllə sala bilər. Veyroter bütün etirazlara qəti və istehzalı bir təbəssümlə cavab verirdi, aydın görülürdü ki, deyilən sözlərdən asılı olmayaraq bütün etirazlara əvvəlcədən cavab hazırlanmışdır:

– Əgər o, bizə hücum edə bilsəydi, bu gün edərdi.

Lanjeron:

– Demək, siz onun gücsüz olduğunu düşünürsünüz, eləmi?

Veyroter köməkçisindən müalicə üsulları eşidən bir hökim təbəssümü ilə:

– Olsa-olsa, onun qırx min qoşunu vardır, – deyə cavab verdi.

Lanjeron incə kinayəli bir təbəssümlə:

– Belə olduqda, o, bizim hücumumuzu gözləyərək, özünü oda atır, – dedi və sözünün təsdiqi üçün yenə də yaxınlığında oturan Miloradoviçə baxdı.

Lakin görünür ki, Miloradoviç bu dəqiqə generalların mübahisə etdiyi məsələ haqqında daha az düşünürdü.

– *Ma foi!*, sabah döyüş meydanında hamısını görəcəyik, – dedi.

Veyroter yenə də eyni təbəssümlə gülümsədi, bu təbəssüm göstərir ki, rus generallarından etiraz eşitmək və nəinki yalnız özünün, bəlkə imperatorların belə çox yaxşı arxayın olduqları bir şeyi inkar etmək, ona gülməli və təəccüblü görünür.

– Düşmənlər öz işiqlərini söndürmüşdür, onların düşərgəsindən ardı kəsilməyən gurultular gəlir. Bu nə deməkdir. Ya geriyə çəkilir, biz bundan qorxmalıyıq, yaxud cəbhəsini dəyişir (o gülümsədi). Lakin Türasdə qəhbə tutsa idi belə, bizi böyük əziyyətdən qurtarardı. Beləliklə, əmrlərimiz ən xırda təfərrüatına qədər dəyişilməz qalır.

– Bu nə cür olur? – deyə öz şübhələrini söyləmək üçün çoxdan firsət axtaran knyaz Andrey soruşdu.

Kutuzov oyandı, ağır-ağır öskürdü və generallara baxdı.

– Cənablar, – dedi, – döyüş planı, sabahlıq, hətta bu günlük (çünki artıq saat birdir) dəyişilə bilməz, siz onu eşitdiniz və biz hamımız vəzifəmizi yerinə yetirməliyik. Döyüşdən əvvəl isə mühüm şey... (o bir qədər susdu) yaxşıca yatmaqdır.

Yerindən qalxırmış kimi tərpəndi. Generallar baş əyərək getdilər. Gecə yarıdan keçmişdi. Knyaz Andrey çıxdı.

¹ Vallah

Öz fikrini ümid etdiyi kimi söyləyə bilmədiyi üçün, hərbi şura, knyaz Andreydə tutqun və həyəcanlı bir təsir buraxmışdı. Kim haqlı idi: Dolqorukovla Veyrotermi və yaxud hücum planını bəyənməyən Kutuzov, Lanjeron və başqalarını, bilmirdi. O düşünürdü: “Əcəba, Kutuzov öz fikrini padşaha açıq aydın bildirə bilməzdimi? Bütün bu işlər başqa cür ola bilməzdimi? Saray və şəxsi mülahizələr üzündən on minlərlə insanların və mənim, mənim həyatımı təhlükəyə salmadırmı?”

“Bəli, çox ola bilsin ki, sabah məni öldürəcəklər” – deyə düşündü. Bu ölüm düşüncəsi ilə birlikdə bir sıra ön uzaq, ön sıcaq xatirələr onun təsəvvüründə canlandı: Atası və arvadı ilə son görüşünü xatırladı, arvadına ilk məhəbbət yetirdiyi vaxtları yadına saldı, arvadının hamiləliyini xatırladı, həm ona və həm də özünə yazdığı gəldi, əsəbi və həyəcanlı bir halda Nesvitski ilə bərabər yaşadığı daxmadan çıxdı və evin qarşısında gozməyə başladı.

Dumanlı bir gecə idi. Dumanların arasında ayın işığı əsrarlı bir şəkildə görünürdü. “Bəli, sabah, sabah! – deyə düşündü. Ola bilsin ki, sabah mənim üçün hər şey bitəcək, bu xatirələr də olmayacaq, onların mənim üçün artıq heç bir mənası qalmayacaq. Ehtimal ki, sabah, mütləq sabah, mənim hiss ediyim, nəhayət, ömrümdə ilk dəfə bütün bacarığımı göstərməli olacağam”. O, döyüşü təsəvvürünə gətirdi, onun tələfatını, bir nöqtədə toplanmasını və bütün komandanların şaşıb qaldığına xəyalına gətirdi. Bax, bu bəxtiyar dəqiqə, onun çoxdan bəri intizarında olduğu Tulon, nəhayət, ona müyəssər oldu. O, öz fikrini qəti və aydın bir surətdə Kutuzova, Veyroterə və imperatorlara söyləyir, hamı onun mülahizələrinin doğruluğundan heyrətə gəlir, lakin heç kəs icra etməyə cəsarət etmir, o, özü bir alay, bir diviziya götürür, heç kəs onun əmrlərinə qarışmaması şərtilə, öz diviziyasını qəti nöqtəyə doğru aparır və təkbaşına qalib gəlir. Bəs ölüm və əzab? – deyə başqa bir səs eşidilir. Lakin knyaz Andrey bu səsə cavab vermədən, öz uğurlarına davam edir. Sonrakı döyüşün planını özü təktərtib edir. Kutuzovun yanında ordu növbətçisi mənsəbi qaldığı halda, hər işi özü təktərtib görür. Sonrakı döyüşdə təkbaşına qalib gəlir. Kutuzov dəyişdirib yerinə onu təyin edirlər... Yaxşı, bəs sonra? – başqa bir səs eşidilir. Sonra əgər sonra bu işləri görmədən qabaq on dəfə yaralanmasam, öldürülməsəm və yaxud aldadılmasam, yaxşı bəs

sonra?" Sonra... – deyə knyaz Andrey özü-özünə cavab verir, – sonra nə olacağını bilmirəm, bilmək istəmirəm və bilə də bilmərəm. Əgər bilmək istəsəm, şöhrət istəyirəm, insanlar içərisində məşhur olmaq istəyirəm, sevlmək istəyirəm. Bütün bunları istədiyim üçün, yalnız bunu istədiyim üçün və yalnız bunun üçün yaşadığıma görə müqəssir deyiləm. Bəli, ancaq bunun üçün! Mən heç vaxt bunu heç kəsə söyləməyəcəyəm, lakin İlahi! Mən şöhrətdən və insanların məhəbbətindən başqa heç bir şeyi sevmirəmsə, nə etməliyəm. Ölümdən, yarıdan, ailəmi itirməkdən, heç bir şeydən qorxmuram. Bir çox insanlar – atam, bacım, arvadım, – mənim üçün nə qədər qiymətli və öziz olsalar da (bu, nə qədər qorxunc və qeyri-təbii görünsə də), onların hamısını bu saat bir dəqiqəlik şöhrətə, insanlar üzərindəki qələbəyə, insanların, tanımadığım və tanımayacağım insanların məhəbbətinə qurban verərəm" – knyaz Andrey Kutuzovun həyətidəki söhbətlərə qulaq asaraq düşündü. Kutuzovun həyətidə yola hazırlaşan dəşiklərin səsi eşidilirdi. Soslərdən birisi, ehtimal ki, sürücünün idi, Kutuzovun qoca aşpazına sataşdı. Knyaz Andrey bu aşpazı tanıyırdı: adı Tit idi. Sürücü deyirdi: "Tit, ay Tit!"

Qoca cavab verirdi:

– Nə deyirsən?

Zarafət edən sürücü:

– Tit, duzlu yeyirsən, ya şit?

– Tfu, lənətə gələsən, – qocanın bu sözündən sonra dəşiklərin və xidmətçilərin qaqqılması eşidildi.

"Hər halda mən bütün bunların üzərində qalibyyət qazanmağı sevir və bax, burada başımın üzərində bu dumanın içərisində axan əsrarəngiz gücü və şöhrəti əzizləyirəm!"

XIII

Rostov bu gecə vzvodla birlikdə Baqrationun dəstəsinin içərisində, flankyor xəttində idi. Onun qusarları cüt-cüt xətt boyu yayılmışdı, özü isə at üstündə xətt boyunda gəzir və ona qalib gələn yuxunu dağıtmağa çalışırdı. Arxa tərəfində, duman içərisində, ordumuzun tutqun yanan tonqalları ilə əhatə edilmiş böyük bir sahə görünürdü, qabaq tərəfində isə dumanlı bir qaranlıq vardı. Rostov bu dumanlı uzaqlara nə qədər baxdısa, bir şey görmədi. Nə isə gah bozadır, gah da qaralırdı, gah düşmənin olacağı yerdə işıqlar görünür, gah

da ona elə gəlirdi ki, heç bir şey yoxdur, ancaq öz gözləri parlıdır. Onun gözləri örtülürdü, təsəvvüründə gah padşah, gah Denisov, gah da Moskva xatirələri canlanırdı, o yenə gözlərini tez açırdı və yaxında, öz qarşısında mindiyi atın başını və qulaqlarını, bəzən altı addımlığa qədər yaxınlaşdıqda qusarların qara kölgələrini, uzaqlarda isə dumanlı qaranlıqları görürdü. Rostov düşündü: "Nə üçün yox? Çox ola bilər ki, padşah mənə rast gəldikdə, başqa zabitlər kimi, mənə də bir tapşırıq verər: "Get, gör orada nə var" deyər. Çox danışılar ki, bir gün tamamilə təsadüfi olaraq, bir zabitlə tanış olub öz yanına aparıb. O, mənimlə də tanış olub öz məyyəti içərisinə alsaydı, nə olardı! – Ah, mən onu necə mühafizə edər, bütün həqiqəti necə açıb ona söylər, onu aldanları necə ifşa edərdim!" Padşaha olan məhəbbət və ixlasını aydın təsəvvür etmək üçün, Rostov bir düşməni və yaxud bir hiyləgər almanı xəyalına gətirir və onu yalnız ləzzətlə öldürməyə deyil, hətta padşahın gözü qabağında şillələməyə hazır bir vəziyyətdə dururdu. Birdən uzaqdan gələn bir çığırtdı Rostovu ayıldı. O diksindi və gözlərini açdı.

"Mən haradayam? – Rostov düşündü, – hə, xətt boyundayam. Şuar və parol – dişlə, Olmyus. Çox heyif ki, sabah eskadronumuz ehtiyatda olacaq... Döyüşə girməyə icazə istəyəcəyəm. Bu, bəlkə də, padşahı görmək üçün yeganə fürsətdir. Bəli, növbənin dəyişməsinə çox qalmamışdır. Bir dəfə də dolanım, qayıtdıqdan sonra generalın yanına gedərəm və ondan rica edəərəm". Öz qusarlarının ətrafında bir dəfə daha dövrə vurmaq üçün yohərin üstündə özünü düzəltirdi və atını sürdü. Ona elə gəlirdi ki, hava işıqlanır. Sol tərəfdə işıq bir yamac, qabaqda isə divar kimi dik qara bir təpə görünürdü. Bu təpədə ağ bir ləkə vardı, bu ləkənin nə olduğunu Rostov anlaya bilmədi: bu, meşədə ayın işığı ilə işıqlanmış bir talamı idi, əriməyib qalmış qarmı idi, ağ evlərimi idi? Ona elə gəlirdi ki, bu ağ ləkənin üzərində nə isə bir şey tərpendi də. "Qar olmalıdır, o ləkə qardır, ləkə – *une tache*"¹, – deyər Rostov düşündü. "Bu da taş..."

"Nataşa, bacım, onun qara gözləri. Na... taşka (padşahı gördüyümü ona söyləsəm, necə sevinəcək!) Nataşkanı... taşkanı apar"... Rostov mürgüləyərək, bir qusarın yanından keçərkən, qusar: "Cənab zabit, bir az sağa, ora kolluqdur" – dedi. Rostov atın yalnız qədər əyilən başını qaldırdı və qusarın yanında dayandı. Gənc uşaq yuxusu onu

¹ Ləkə

amansızcasına dolaşdırıb başını əyirdi. "Hə, mən nə düşündüm? – Unutmamalıyam. Padşahla necə danışmağımı? Yox, o deyil, o sabahdır. Hə, hə! Taşkaya hücum... hücum bizə – kimə? – Qusarlara. Qusarın bığı var. Bıgılı qusar Tverskoy küçə ilə gedirdi, Qurvevin evinin yanında mən onu düşündüm... Qoca Qurvev... Eh, Denisov yaxşı oğlandı! Hə, bunlar boş şeylərdir. Məsələ ondadır ki, padşah buradadır. O, mənə baxdı, bir şey demək istədi, amma cəsarət etmədi. Yox, mən cəsarət etmədim... Eh, bunlar boş şeylərdir, məsələ ondadır ki, mən görək mühüm şey haqqında düşündüyümü unutmayam, hə. Na-taşkanı, hücumu, hə, hə, hə. Bu yaxşıdır". Yenə də başı atın boynuna doğru düşdü. Birdən Rostova elə gəldi ki, ona atəş açırlar. Gözlərini açaraq: "Nə var? Nə olub? Vur, kəs!" – deyə səsləndi. Rostov gözlərini açarkən, qarşidan, düşmən olan yerdən minlərlə adamın uzanan çığırtısını eşitdi. Onun və yanında duran qusarın atı bu səsə qulaqlarını şəkələdi. Çığırtı eşidilən yerdə bir işıq yandı və söndü, sonra biri də yanıb söndü və bütün fransız qoşunlarının xətti boyu dağda işıqlar yandı və çığırtılar getdikcə şiddətləndi. Rostov fransızca sözlər eşidir, lakin nə danışıldığını ayırd edə bilmirdi. Səslər bir-birinə qarışmışdı. Qalmaqal içərisindən yalnız aaaa! rrrr! – səslərini eşitmək olurdu.

Rostov yanında duran qusardan soruşdu:

– Bu nədir? Ağlın nə kəsir? Bu səslər düşmən ordusundanmı gəlir? Qusar heç bir cavab vermədi.

Rostov bir xeyli cavab gözlədikdən sonra:

– Nə oldu, eşitmirsənmi? – deyə soruşdu.

Qusar könülsüzcəsinə:

– Kim bilir, cənab zabit, – cavab verdi.

– Səmtinə görə, düşmən olmalıdır! – deyə Rostov yenə təkrar etdi.

– Bəlkə odur, bəlkə o deyil, – deyə qusar söyləndi, – gecədir, bilmək olmaz. Ey! Dinc ol! – deyə altında qımıldanan ata çığırdı.

Rostovun da atı tələsir, səslərə qulaq asıb işıqlara baxır və ayaqlarını donmuş yerə döyürdü. Çığırtı səsləri getdikcə şiddətlənir və bir neçə minlik ordunun törədə biləcəyi bir gurultuya çevrilirdi. İşıqlar, ehtimal ki, fransız düşərgə xəttində getdikcə daha da öz sahəsini genişləndirirdi. Rostov artıq yatmaq istəmirdi. Düşmən ordusundakı şən və təntənəli bağırğular ona oyandırıcı bir təsir bağışlayırdı: "*Vive l'empereur, l'empereur!*" – bu sözləri artıq Rostov aydın eşidirdi.

Rostov yanında duran qusara:

¹ Yaşasın imperator, imperator!

– Deyəsən, uzaqda deyillər, çayın o tayındadırlar? – dedi.

Qusar heç bir cavab vermədən köksünü ötürdü və açıqlı-acıqlı öskürdü. Qusarların xəttində yorğa çapan bir atlının tapılışı eşidildi. Gecənin dumanı içərisindən birdən qusar çavuşunun cüssəsi böyük bir fil kimi göründü.

Atlı çavuş Rostova yaxınlaşaraq:

– Cənab zabit, generallar gəlirlər! – dedi.

Rostov işıqlara və çığırtılara tərəf baxa-baxa, çavuşla bərabər xətt boyu ilə gələn bir neçə atlıya qarşı sürdü. Birisi ağ atda idi. Knyaz Baqration və knyaz Dolqorukov adyutantlarla bərabər düşmən ordusundakı qoribə işıqlara və bağırğulara baxmaq üçün çıxmışdılar. Rostov Baqrationa yaxınlaşaraq, raport verdi və generalların danışığını dinləyərkən adyutantlara qoşuldu.

Knyaz Dolqorukov Baqrationa deyirdi:

– İnanın ki, bu, hiylədən başqa bir şey deyildir. O, geriyyə çəkilməmiş və bizi aldatmaq üçün cəbhə arxasında işıq yandırıb gurultu salmağı ömr etmişdir.

Baqration:

– Güman etmirəm, – dedi, – dünəndən mən onları o tərpedə görürdüm, getsələr, oradan da çıxıb getmiş olardılar. Cənab zabit, – knyaz Baqration Rostova müraciət etdi, – onun cinahları hələ də oradadırmı?

– Axşam orada idi, indi isə, cənab general, bilmirəm. Əmr edin, qusarlarla gedib baxım, – deyərək Rostov cavab verdi.

Baqration dayandı və cavab vermədən dumanda Rostovun üzünü yaxşı görməyə çalışdı. Bir az sükut etdikdən sonra:

– Yaxşı, gedin, baxın, – dedi.

– Baş üstə!

Rostov atını mahmızladı, çavuş Fedçenkonu, iki nəfər də qusarı səslədi, dalınca sürmələrini əmr etdi və yortaraq dağın döşünə, bağırğular davam edən səmtə çapdı. Təkbaşına, üç qusarla bərabər, ondan qabaq heç kəsin getmədiyini bu əsrarəngiz və qorxunc dumanlı uzaqlara getmək Rostova həm dəhşət verirdi, həm də sevinc. Baqration dağın üzərindən çığıraraq, çaydan o yana getməməsini tapşırırdı, lakin Rostov onun sözlərini eşitməməzliyə vurdu və dayanmadan daha uzaqlara sürdü. Yolda tez-tez aldanır, kolları ağac, çuxurları adam hesab edir və dalbadal öz səhvlərini düzəldirdi. Yorğa sürərək dağ endikdə o artıq nə bizim işıqları gördü və nə də düşmən işıqlarını, amma fransızların çığırtısını daha aydın eşitdi. Qarşısındakı dərədə

çaya bənzer bir şey gördü, yaxınlaşarkən, araba yolu olduğunu bildi. Yola çıxarkən tərəddüd içərisində atı saxladı: Yollamı getsin və yaxud yolu kəsb qara çöl ilə dağa tərəfmi getsin? Dumanda parlayan yolla getmək daha təhlükəsiz idi, çünki burada adamları tez seçmək olardı. "Dalımca sürün" – deyə yoldan çıxdı və atı dördnala çaparaq dağa, axşam fransızların qaraul dəstəsi duran yerə qalxmğa başladı.

Qusarlardan birisi arxadan:

– Cənab zabit, budur! – deyə səsləndi.

Rostov dumanda qaralan şeyin nə olduğunu yaxşı ayırd etməmiş birdən işıq parladı, silah şaqıldadı və güllə bir şeydən şikayət edirmiş kimi, yüksəkdə, duman içərisində vızıldadı və eşidilməz oldu. O biri silah açılmadı, ancaq işıq parladı. Rostov atını döndərdi və dördnala geriyyə çapdı. Ayrı-ayrı, fasilələrlə dörd atəş daha açıldı və güllələr duman içərisində müxtəlif ahənglərlə vızıldayıb keçdilər. Rostov açılan atəşlərdən özü kimi həvəslənmiş atını saxlayaraq, addım-addım sürdü. Qəlbində nəşəli bir səs: "Bir də, bir də" – deyirdi. Lakin artıq atəş açılmırdı.

Baqrationsa yaxınlaşarkən, Rostov yenə də atını dördnala çapdı və əlini şapkasının sipərində tutaraq ona yanaşdı.

Dolqorukov hələ də öz sözünün üstündə dururdu, deyirdi ki, fransızlar geriyyə çəkilməşlər və bizi aldatmaq üçün işıq yandırmışlar.

Rostov onlara yaxınlaşarkən Dolqorukov deyirdi:

– Bu nəyi göstərir? Onlar geri çəkilib qaraul dəstələri qoymuş olurlar.

Baqrations dedi:

– Görünür, hələ hamısı getməmişdir, knyaz, sabah səhərə qədər gözləyirik, sabah hamısını öyrənərik.

Rostov irəliyə doğru əyilib, əlini şapkasının sipərində tutaraq və səfərdən, başlıca olaraq güllələrin səsindən doğan sevinc təbəssümünü gizləyə bilməyərək:

– General həzrətləri, dağda qaraul dəstəsi vardır, axşam durluğu yerdə durur, – dedi.

Baqrations:

– Yaxşı, yaxşı, – dedi, – təşəkkür edirəm, cənab zabit.

Rostov dedi:

– General həzrətləri, izn verin, sizdən bir ricam var.

– Nə olmuşdur?

– Sabah eskadronumuz ehtiyata gedəcəkdir. İzn verin, 1-ci eskadrona ezam edilməmi sizdən xahiş edirəm.

– Familiyanız nədir?

– Qraf Rostov.

– Hə, yaxşı! Yanımda ordinares qal.

Dolqorukov:

– İlyə Andreyiçin oğlumu? – dedi.

Lakin Rostov ona cavab vermədi.

– Demək, general həzrətləri, mən arxayın oluram.

– Əmr verərəm.

– "Sabah, bəlkə də, bir ömrə padşahın yanına göndərərlər, Allaha şükür", – Rostov düşündü.

* * *

Düşmən ordusundakı bağırtıların və işıqların səbəbi o idi ki, ordu hissələrində Napoleonun əmri oxunarkən, imperator özü at belində öz ordugahını gəzirdi. Əsgərlər, imperatoru görüb çəngə-çəngə güləş yandırır və: "Vive l'empereur!"¹ – deyə ardınca yüyürüşürdülər. Napoleonun əmri bundan ibarət idi:

"Əsgərlər! Rus ordusu Avstriya və Ulm ordusunun intiqamını almaq üçün sizə qarşı çıxır. Bunlar həmin batalyonlardır ki, siz onları Qollabrunn yanında məğlub edib və o vaxtdan bəri qova-qova buralara qədər gətirmişsiniz. Tutduğumuz cəbhələr hakim cəbhələrdir; onlar məni sağ tərəfdən dövrəyə almaq üçün bizə qarşı bir cinah çıxaracaqlar! Əsgərlər! Sizin batalyonlarınıza özüm rəhbərlik edəcəyəm. Əgər siz öz həmişəki igidliyinizlə düşmənin sıralarına intizamsızlıq və iğtişaş salsanız, mən atəşdən uzaqda duracağam, yox, əgər, qalibiyət bir dəqiqə belə sübhə altına altına alınsa, öz imperatorunuzu düşmənin ilk atəşlərinə sinə gərən görəcəksiniz, çünki qalibiyətdə tərəddüd ola bilməz, xüsusən, öz millətinin namusunu qorumaq üçün çox zəruri olan fransız piyadasının namusundan bəhs edilən bir gündə.

Yaralıları aparmaq bəhanəsilə sıraları pozmamalı! Böyük nifrətlə millətimizə qarşı duran bu ingilis nökrələrini məğlub etməliyik, hamı bunu yaxşıca yadında saxlamalıdır. Bu qalibiyətlə səfərimiz qurtarar, biz öz qış mənzillərimizə qayıda bilərik, orada bizi Fransada yeni təşkil olunan fransız qoşunları qarşılayar, o zaman bağlayacağım sülh xalqıma, sizə və mənə layiq olar

Napoleon".

¹ Yaşasın imperator!

Səhər saat beş idi, hələ hava tamamilə qaranlıq idi. Mərkəz ilə ehtiyat qoşunları və Baqrationun sağ cinahı hərəkətsiz dayanmışdı, lakin fransızların sağ cinahına hücum etmək və onları döyüş planına görə Boqema dağlarına qovmaq əmrini alan piyada, süvari və topçu kolonnaları hərəkətə gəlib öz yerlərindən qalxmağa başlamışdılar. Bütün artıq şeylər tonqallara qalanmışdı, tonqallardan qalxan tüstü gözləri açırdırdı. Soyuq və qaranlıq idi. Zabitlər tələsə-tələsə çay içir, çörək yeyir, əsgərlər ayaqlarını götürüb qoyaraq özlərini qızıdırır, suxarı çeynəyir və ocaqların yanına axışaraq, tonqala odun əvəzinə taxta-tuxta, stul, stol, təkər, çəllək və aparılması mümkün olmayan bütün artıq şeyləri atıb yandırırdılar. Avstriya süvariləri rus qoşunları arasında gəzir və hərəkətin başlanması xəbərini verirdilər. Alay komandirinin dayandığı yerdə Avstriya zabiti görünür-görünməz, alay hərəkətə gəlirdi. Əsgərlər tonqallardan uzaqlaşdı, bütün çubuqlarını çəkmələrinin boğazına soxdular, torbalarını arabaya qoydular, silahlarını götürüb sıraya düzüldülər. Zabitlər yaxalarını düymələdilər, qılınc və çantalarını taxdılar, çığır-a-çığır sıraları gəzməyə başladılar. Dənşiklər də arabaları qoşdular, yüklədilər və iplə sarıdılar. Adyutantlar, batalyon və alay komandirləri atlarına mindilər, xaç vurdular, son əmrilərini, tapşırıqlarını verdilər və minlərlə ayaqların yeknəsək tap-pılısı eşidilməyə başladı. Kolonnalar ətrafdakı insanlardan, tüstüdən və qatılan dumandan başqa heç bir şey görmür, haraya getdiklərini, haradan çıxdıklarını və haraya girdiklərini bilmədən hərəkət edirdilər.

Dəniz qoşunları öz gəmisi ilə əhatə edildiyi kimi, əsgər də hərəkətdə öz alayı ilə əhatə edilir, onunla məhdudlaşır və onunla irəliyə sövq edilir. Nə qədər uzaqlara gedirsə-getsin, hansı qorib, anlaşılmaq və təhlükəli sahələrə düşürsə-düşsün, onun ətrafında (dənizçinin ətrafında eyni göyərtə, dər, gəmi kəndirləri olduğu kimi) həmişə və hər yerdə eyni yoldaşlar, eyni sıralar, eyni feldfebel İvan Mitriç, eyni taqım iti Juçka və eyni komandanlar olur. Əsgər çox az-az öz gəminin olduğu sahələri bilmək arzusuna düşür, lakin döyüş günü hansı yolla və haradansa, qoşunun mənəvi aləmində hamı üçün ciddi bir nota səslənir. Bu nota nə isə qəti və təntənəli bir şeyin yaxınlaşdığını xəbər verir və onların marağını cəlb edir. Döyüş günlərində əsgərlər coşaraq, öz alaylarının mənafeyi xaricinə çıxmağa çalışırlar, ətrafda olan şeylər haqqında ehtirasla sorğu-sual edir, qulaq asır, nəzər yetirirlər.

Duman o qədər güclü idi ki, havanın işıqlansa da, adam on addımdan uzağı görmürdü. Kollar böyük ağaclara, düz yer dəryəyə və uçuruma oxşayırdı. Hər yerdə, hər tərəfdə on addımlıqdan görünməyən düşmənlə üz-üzə gəlmək mümkün idi. Lakin kolonnalar, eyni duman içərisində dağları enib qalxaraq, bağları və çəpərləri geridə buraxaraq, yeni və anlaşılmaz yerlərdən keçdilər və heç yerdə düşmənlə rast gəlmədilər. Əksinə, əsgərlər gah irəliddən, gah geriddən, hər tərəfdən eyni istiqamətdə rus kolonnalarının getdiyini öyrəndilər. Özlərinin getdikləri yerə, yəni məchul bir yerə bu qədər çox rus qoşunu getdiyini bilən əsgərlərin könlü xoş olurdu.

Sıralarda belə deyirdilər:

– Görürsənmi, Kursk qoşunları da keçdi.

– Qoşunumuzun sayı-hesabı yoxdur. Axşam baxırdım, tonqallar yananda, ucu-bucağı görünmürdü, lap elə bil Moskvadır!

Kolonna komandanlarından heç birisi sıralara yaxınlaşb əsgərlərlə danışmırdı (kolonna komandaları hərbi şurada gördüyümüz kimi, döyüşə könlüsüz gedirdilər və başlanılan döyüşdən narazı idilər. Ona görə də ancaq əmrləri yerinə yetirir və əsgərlərin könlünü açmağa çalışmırdılar), buna baxmayaraq, əsgərlər həmişə döyüşə, xüsusən hücum getdikləri kimi, nəşə ilə gedirdilər. Lakin qalın duman içərisində bir saata qədər yol getdikdən sonra qoşunun böyük bir hissəsi dayanıqlı oldu. Baş verən intizamsızlığın və başıpozuqluğun qara xəbəri sıralar vasitəsilə qoşun içərisinə yayıldı. Bu xəbər nə cür yayıldığını təyin etmək çox çətindir, lakin bir şey sübhəsidir ki, bu xəbər qeyri-adi bir şəkildə artır, dəyə çayı kimi sürətlə, duyulmadan və qarşısı alınmadan daşıb ətrafa yayılırdı. Rus qoşunu tək və müttəfiqsiz olsaydı, bəlkə də bu intizamsızlıq xəbərinin hamıya yayılması uzun çəkərdi, amma indi bu intizamsızlığın səbəbini qanmaz almanlar da görürək və bunu təbii hesab edərək, hamı çox məmnuniyyətlə kalbasçılığın törətdiyi zərərli hərə-mərçliyin bir həqiqət olmasına inanmağa başladı.

– Nəyə dayandılar? Yoxsa yolu kəsiblər? Yoxsa fransızlara toxunmuşuq?

– Yox, səsləri gəlmir. Elə olsaydı, atardılar.

– Bizi tələdirirdilər ki, çıxın, çıxın. – İndi çölün ortasında boş-boş dayanıblar, işləri korlayan məlun almanlardır. Çox qanmazdırlar!

– Mən olsaydım, onları buraxardım qabağa. Daldə qalıb basabas salırlar. İndi də acqarına dayan burada.

– Nə oldu, tezmi qurtaracaq? Deyirlər, süvarilər yolu tutublar, – deyə zabit söyləndi.

Başqa bir zabit:

– Eh, mələn almanlar, öz torpaqlarını da tanımırlar, – dedi.

Bir adyutant yaxınlaşaraq bağırdı:

– Siz hansı diviziyadansınız?

– On səkkizinci.

– Bəs niyə burada durursunuz? Siz görək çoxdan qabaqda olaydınız, indi axşama kimi keçib gedə bilməyəcəksiniz.

– Gör nə axmaq əmrlər veririrlər, nə etdiklərini özləri də bilmirlər,

– deyərək zabit uzaqlaşdı.

Sonra bir general keçdi və əcnəbicə danışaraq acıqlı-acıqlı bağırdı.

Bir əsgər bu generalı yamsılayaraq:

– Tafa-lafa, nə mırıldayır, heç bilmək olmur. Mən olsaydım, bu cür alçaqları güllələrdim!

Hər tərəfdən bu sözlər təkrar edilirdi:

– Əmr olunub ki, saat doqquzda yerimizdə olaq, amma biz yolu heç yarı da eləməmişik. Gör neçə əmrlər veririrlər!

Qoşun özündə bir enerji hiss edərək, döyüşə yola düşmüşdü, amma indi enerji hissi dolaşığı əmrlərə və almanlara qarşı kin və qəzəbə çevrilməyə başlamışdı.

Hərç-mərcliyin səbəbi o idi ki, sol cihadda gedən Avstriya süvarisi hərəkət edərkən, baş komandanlar, mərkəzimizin sağ cihadından çox uzaq düşdüyünü görmüşdülər və bütün süvarilərə sağ tərəfə keçmək əmrini vermişdilər. İndi neçə min süvari piyadaların qarşısından gəlib keçirdi, piyadalar da gözləməli idilər.

İrəlidə Avstriya kolonna rəhbəri ilə rus generalı arasında toqquşma əmələ gəlmişdi. Rus generalı süvarilərin dayandırılmasını tələb edərək bağırdı. Avstriyalı da isbat edirdi ki, bu işdə müqəssir o deyil, bəlkə baş komandanlardır. Qoşun isə dərindən və ruhdan düşərək, hələ də dayanırdı. Bir saat yubandıqdan sonra, nəhayət, qoşun hərəkət etdi və dağdan enməyə başladı. Dağ üzərində seyrəkləşən duman qoşunun düşdüyü enişlərdə qalın bir təbəqə halında yayılmışdı. İrəlidə, duman içərisində bir, daha bir atəş açıldı. Əvvəlcə müxtəlif fasilələrlə: tat-ta... tat, – sonra isə intizamla və daha sıx-sıx atılaraq, Holdbax çayı sahilində döyüş başladı.

Çayın aşağısında düşməne rast gələcəyini gözləməyən və birdən-birə duman içərisində düşməne rast gələn rus qoşunu baş komandan-

larından ruh yüksəldəcək heç bir söz eşitmədi, artıq gecikmiş olduqları haqqındakı xəbərin təsiri ilə və başlıca olaraq, qalın duman içərisində, irəlidi və ətrafda nə olduğunu görməyərək, düşmənlə tənbəl-tənbəl və yubanaraq atışır, irəliləyir, vaxtlı-vaxtında komandanlardan və adyutantlardan bir tapşırıq almadan, yenə də özbaşına dayanırdılar. Komandanlar və adyutantlar öz qoşun hissələrini tapa bilməyərək nabelə bir yerdə, duman içərisində avara qalmışdılar. Dağdan aşağıya enməkdə olan birinci və ikinci və üçüncü kolonnaların döyüşə girişməsi bu cür başladı. Dördüncü kolonna Pras dağları üzərində dayanmışdı, Kutuzov da bu kolonnada idi.

Aşağılarda, döyüşün başladığı yerdə hələ də qalın duman vardı, yuxarıda hava aydın idi. Lakin yenə də irəlidi baş verən hadisələrdən heç bir şey görmək mümkün deyildi. Düşmənin qüvvələri, güman etdiyimiz kimi, bizdən on verst uzaqdamı idi və yaxud bu duman təbəqəsinin arxasında dayanmışdı? – Bunu saat doqquza qədər kimsə bilmədi.

Səhər saat 9 oldu. Aşağıda qalın duman dəniz kimi yayılmışdı. Lakin Şlapantis kəndi yanında, Napoleonun öz marşalları arasında dayandığı yüksək yerdə hava tamamilə işıq idi. Onların başı üzərində aydın, mavi bir göy və günəşin böyük kürəsi dururdu. Günəş ağ duman dənizi üzərində böyük, içi boş, qırmızı bir qovucu kimi üzürdü. Nəinki fransızların bütün qoşunu, hətta Napoleon özü, qərargahı ilə bərabər, bizim cəbhəni tutub döyüşə başlamaq istədiyimiz çayın, Sokolnits və Şlapanits kəndlərinin düzənliyindən o tərəfdən deyildi, bu tərəfdə, həm də bizim qoşunumuza o qədər yaxın idilər ki, Napoleon adı gözle qoşunumuz içərisində süvarini piyadadan seçə bilərdi. Napoleon öz marşallarından bir qədər irəlidi, iştik böz bir ərəb atın üstündə, göy bir şində, İtaliya kampaniyasında iştirak etdiyi şində durmuşdu. O, duman dənizi içərisindən çıxmış kimi görünən təpələrə dinməzəcə baxırdı. Bu təpələr üzərində uzaqda rus qoşunu hərəkət edirdi. Napoleon dərədə gedən atışma səsinə qulaq asdı. O zaman hələ onun arıq üzündə bir əzələ belə tərpənmədi. Onun parlaq gözləri hərəkətsiz bir halda, bir nöqtəyə dikilmişdi. Napoleonun fərziyyələri doğru çıxdı. Rus qoşununun bir hissəsi dərəyə, göllərə doğru enmiş, bir hissəsi də Pras dağlarından enib oranı boşaltmada idi. Napoleon həmin dağlara hücum etmək niyyətində idi. O, bu dağları döyüşün açarı hesab edirdi. O, Pras kəndi yaxınlığında iki dağın əmələ gətirdiyi dərədə rus kolonnalarının süngülərini parladaaraq, bir-birinin arxasınca eyni istiqamətdə

yeriyib duman dənizi içərisində gizləndiyini görürdü. Dünəndən aldığı məlumata, axşam avanpostlarda eşitdiyi təker və ayaq səslərinə, rus kolonnalarının intizamsız hərəkətinə və öz ehtimallarına əsaslanaraq, o, aydın görürdü ki, müttəfiqlər onu çox irəlində, uzaqda zənn edirlər. O görürdü ki, Pras yaxınlığında hərəkət edən kolonnalar rus ordusunun mərkəzi hissəsini təşkil edir, bu mərkəz ona uğurla hücum etmək üçün çox zəifləmişdir. Amma Napoleon hələ də döyüşə başlamırdı.

Bu gün onun üçün əziz və təntənəli bir gün idi – tac qoymasının ildönümü idi. Səhərə yaxın bir az mürgüləmiş və sağlam, nəşəli, təzə, hər şeyin mümkün olacağına arxayın bir əhvali ruhiyyə ilə atına minib çölə çıxmışdı. O, hərəkətsiz bir halda durub duman arxasından görünən yüksəkliklərə baxırdı. Soyuq üzündə aşıq və bəxtiyar bir oğlanın üzündə olduğu kimi, arxayınlıq və bəxtiyarlıq cizgiləri görünürdü. Marşallar onun arxa tərəfində dayanıb diqqətini məşğul etməyə cəsarət etmirdilər. O gah Pras dağlarına və gah da duman içərisində üzüb çıxan günəşə baxırdı.

Günəş tamamilə dumandan çıxdıqdan və gözləri qamaşdıran şüalarını çöllərə və dumanın üzərinə yaydıqdan sonra (o sanki bunu döyüşün başlaması üçün gözləyirdi), gözəl ağ əlindən əlcəyini çıxardı, əlcəklə marşallara işarə etdi və döyüşün başlanması əmrini verdi. Marşallar adyutantlarla birlikdə müxtəlif tərəflərə çapdılar. Bir neçə dəqiqə sonra fransız ordusunun baş qüvvələri sürətlə dərənin sol tərəfinə enən rus qoşunlarının tərk etdiyi Pras dağlarına doğru hərəkət edilər.

XV

Saat 8-də Kutuzov atını sürərək 4-cü Miloradoviç kolonnasının qabağında yola düşdü. Bu kolonna artıq aşağıya enmiş Prjebışevski və Lanjeron kolonnalarının yerini tutmalı idi. İrəlindəki alayın adamları ilə salamlaşdı və bu kolonnanı özü aparmaq fikrində olduğunu göstərərək hərəkət əmri verdi. Pras kəndinə çatanda dayandı. Baş ordu komandanının məiyyətini təşkil edən bir çox adamla birlikdə knyaz Andrey də onun arxasında durmuşdu. Knyaz Andrey çoxdan arzuladığı bir dəqiqəyə çatmış adamlarda olduğu kimi, özünü həyəcanlı, coşğun və eyni zamanda təmkinli, sakit hiss edirdi. O, arxayın idi ki, bu gün onun Tulonunun və yaxud onun Arkol körpüsünün günüdür. Bunun necə olacağını bilmirdi, lakin bunun mütləq olacağını bildirdi,

o, tamamilə arxayın idi. Qoşunumuzun yeri və vəziyyəti, ordumuzdan birinə məlum olduğu qədər də ona məlum idi. Öz xüsusi strateji planını unutmuşdu, ehtimal ki, artıq onu həyata keçirmək haqqında düşünmək belə olmazdı. İndi artıq Veyroterin planı ilə hərəkət edərkən, knyaz Andrey baş verə biləcək təsadüfi halları düşünür və onun cəld mühakiməsinə və cəsarətinə ehtiyac doğuracaq yeni mülahizələr yürüdürdü.

Sol tərəfdə, aşağıda, duman içərisində görünməyən qoşunlar atırdılar. Knyaz Andreyə elə gəlirdi ki, döyüş orada qızışacaq, orada maneyə təsadüf ediləcək və “məni də oraya göndərəcəklər, briqada və ya diviziya ilə göndərəcəklər, orada mən əlimdə bayraq qabağa gedib qarşıma çıxan hər şeyi qırıb tökəcəyəm” – o, belə düşündü.

Knyaz Andrey gəlib keçən batalyonların bayraqlarına laqəyd baxa bilmirdi. Bayrağa baxarkən o düşündü: bəlkə, mən həmin bu bayraqa qoşunun qabağında getməli olacağam.

Səhərə yaxın gecəki duman dağlarda ancaq qırov buraxıb getdi ki, bu da sonra şəbnəmə çevrildi. Dərələrdə isə duman hələ də süd kimi ağ bir dəniz halında dururdu. Qoşunumuzun endiyi və atışma səsləri gələn dərənin sol tərəfində heç bir şey görünmürdü. Dağların üzərində tünd, aydın bir səma, sağ tərəfdə də böyük günəş kürəsi vardı. İrəlində, uzaqda, duman dənizinin o biri sahilində meşəli təpələr görünürdü, düşmənin ordusu bu təpələrin üzərində olmalı idi, oralarda nə isə görünürdü. Sağ tərəfdən qvardiya tappılı və təker səsləri ilə bəzən də süngülərini parıldadaraq duman içərisinə daxil olurdu, sol tərəfdən, kəndin arxasından da süvari dəstələri gəlir və duman dənizində gözdən itirdilər. İrəlində və geridən piyada hərəkət edirdi. Baş ordu komandanı kəndin ağzında dayanıb qoşunu ötürürdü. Bu səhər Kutuzov yorğun və əsəbi görünürdü. Yanından ötüb keçən piyadalar, yəqin ki, qabaqda hərəkətə mane olduqları üçün, əmrərsiz dayanırdılar.

Kutuzov yaxınlaşan generala – acıqlı-acıqlı:

– Nəhayət, əmr edin, batalyonlar kolonnalara düzülüb kəndin dövrəsinə keçsinlər, – dedi. – Cənab general, düşməne qarşı getdiyimiz bir zamanda, kəndin bu dərissəl küçəsində bu cür uzanıb qala bilmərik, məgər bunu anlamırsınız?

General cavab verdi:

– Əlahəzrət, mən kəndin arxasında düzülməyi nəzərdə tutmuşdum. Kutuzov acı-acı gülümsündü.

– Düşmənin gözü qabağına düzülənsə, çox yaxşı olar, lap yaxşı olar.

– Düşmən hələ uzaqdadır, əlahəzrət. Döyüş planına görə...

– Döyüş planı! – Kutuzov hirsle çığırdı, – onu sizə kim dedi?..

Nə əmr olunursa, onu yerinə yetirin!

– Baş üstə!

Nesvitski pıçılıtlı ilə knyaz Andreyə dedi:

– *Mon cher, le vieux est d'une humeur de chien!*¹

Kutuzovun yanına şlyapasında yaşıl lələk olan ağ mundirli bir Avstriya zabiti çapdı və imperatorun adından: dördüncü kolonnanın döyüşə girib-girmədiyini soruşdu.

Kutuzov ona cavab vermədən döndü və qəfildən gözləri, yanında dayanan knyaz Andreyə sataşdı. Bolkonskini gördükdə Kutuzov bu işlərdə adyutantının müqəssir olmadığını anlamış kimi, üzündəki qəzəbli ifadəni yumşaltdı və Avstriya adyutantına cavab vermədən, Bolkonskiyə müraciət etdi:

– *Allez voir, mon cher, si la troisième division a dépassé le village. Ditez-lui de s'arrêter et d'attendre mes ordres.*²

Knyaz Andrey uzaqlaşar-uzaqlaşmaz, onu saxladı:

– *Et demandez – lui, si les tirailleurs sont postés* – deyər əlavə etdi və hələ də avstriyalıya cavab vermədən öz-özünə söyləndi:

– *Ce qu'ils font, se qu'ils font*³.

Knyaz Andrey tapşırığı yerinə yetirmək üçün atını çapdı.

İrəlidə gedən batalyonlara çatıb üçüncü diviziyanı saxladı və öyrəndi ki, doğrudan da kolonlarımızın qabağında nişançı xətti yoxdur. İrəlidəki alayın komandiri baş ordu komandanının nişançıları yaymaq haqqındakı əmrini aldıqda, çox heyrət etdi. Alay komandiri “irəlidə yenə də qoşun var, düşmən on verstdən yaxında ola bilməz” – fikri ilə çox arxayın dayanmışdı. Doğrudan da, qabaqda düzənlikdən, qalın dumanla örtülmüş düzənlikdən başqa bir şey görünmürdü. Knyaz Andrey buraxılmış səhvin düzəldilməsini baş ordu komandanı adından əmr edərək, geriyyə qayıtdı. Kutuzov yenə eyni yerdə, dolğun gövdəsi ilə yəhər üzərində qocalara məxsus bir tərzdə əylərək, gözünü

¹ Əzizim, qoca çox pərtidir.

² Əzizim, gedin, görün, üçüncü diviziya kənddən keçmişmi? Ona əmr edin ki, dayanıb omrini gözləsin.

³ Və soruşun görək nişançılar öz yerlərini tutmuşlarmı!? – Onlar nə edirlər, onlar nə edirlər!..

yumub tənbel-tənbel əsnəyirdi. Qoşun artıq hərəkət etmirdi, silahını yerə qoyaraq dayanmışdı.

Kutuzov knyaz Andreyə:

– Yaxşı, yaxşı, – dedikdən sonra, əlində saat olduğu halda, sol cinahdakı bütün kolonlar artıq enib getdiyi üçün hərəkət etmək lazım olduğunu söyləyən generala müraciət etdi və əsnəyə-əsnəyə:

– Hələ vaxt var, gedərik, conab general, gedərik! – deyər təkrar etdi.

Bu halda Kutuzovun arxasında uzaqdan salam verən alayların səsi eşidildi. Bu səs bütün hücum edən rus kolonnaları boyu sürətlə yaxınlaşmağa başladı. Görünür ki, salam verilən adam atını sürətlə çapırdı. Kutuzovun dayandığı alayın əsgərləri bağırdıqda, o bir qədər geriyyə çəkildi və üz-gözünü turşudaraq yola baxdı. Pras dağından gələn yolla sanki müxtəlif rəngli süvarilər eskadronu çaparaq gəlirdi. Onlardan ikisi dördnala çaparaq o birilərdən qabaqda yan-yana gedirdi. Birisi qara mundirli, ağ tuğlu, enqlizə edilmiş kürən atlı, o birisi ağ mundirli, qara atlı idi. Bunlar öz məyyətləri ilə gələn iki imperator idi. Kutuzov sıra qarşısında dayanan xidmətkar komandanlara məxsus qondarma bir təlaş ilə qoşunlara “faraqat” komandası verdi və salam vəziyyətdə imperatora yaxınlaşdı. Bütün görkəmi və ədəsi birdən-birə dəyişdi. O, tabe və mühakiməsiz bir adam görünüşü aldı. Kutuzov, ehtimal ki, imperator Aleksandrın qeyri-məmnun heyrətinə səbəb olan qondarma bir ehtiramla yanaşib salam verdi.

Məmnuniyyətsizlik aydın göy üzündəki duman qalıqları kimi imperatorun gənc və məsud üzündən ötüb keçdi və yox oldu. Xəstəlikdən qalxmış imperator bu gün Olmyus çölündəkinə nisbətən bir az arıq idi. Bolkonski onu o zaman xarici ölkədə ilk dəfə görmüşdü, lakin onun qəşəng ala gözlərində yenə də əzəmət və həlimlik füsunkar bir halda birləşmişdi, incə dodaqlarında isə müxtəlif ifadələr, hər şeydən artıq, arxayın və məsum gəncliyin ifadələri vardı.

Olmyus baxışında o daha əzəmətli idi, burada isə daha şad və diribaş görünürdü. Üç verst yolu at çapdığından, bir qədər qızarmışdı, atı saxladıqda rahat bir nəfəs aldı və məyyətinin öz üzü kimi gənc, nəşəli üzünə baxdı. Çartorijski, Novosilsev, knyaz Bolkonski, Stroqanov və başqa zəngin geyinmiş, nəşəli, gənc adamlar, gözəl tumarlanmış, azacıq tərləmiş təzə atların belində bir-birləri ilə danışıaraq və gülümsəyərək padşahın arxasında dayanmışdılar. Qırmızı üzünsifət gənc padşah Frans gözəl qara bir aygır üstündə dümdüz otu-

rub tələsmədən, həyəcanla ətrafına boylanırdı. O, ağ geyimli adyutantlarından birisini çağırıb nə isə soruşdu. Knyaz Andrey öz köhnə tanışını nəzərdən keçirərək: “Yəqin, saat neçədə çıxdıqlarını soruşur” – deyə düşündü; – bu padşah tərəfindən necə qəbul edildiyini xatırladıqca təbəssümünü gizləyə bilmədi. İmperatorların məyyəyətində qvardiya və ordu alaylarından alınmış rus və avstriyalı qoçaq ordinareslər vardı. Onların arasında bəreytorlar padşahların sırmalı çullu gözəl ehtiyat atlarını gəzdirirdilər.

Açılmış ponçerədən havası ağır otağa birdən saf çöl havası gəlmiş kimi, Kutuzovun bu nəşəsiz qərargahına da çapıb gələn bu gözəl gəncələr cavanlıq, enerji və qalibyyətə inam havası gətirirdilər.

İmperator Aleksandr tələsik Kutuzova müraciət edərək və eyni zamanda nəzakətlə imperator Fransa baxaraq:

– Mixail Lariyonoviç, neçin başlamırsınız? – dedi.

Kutuzov hörmətlə irliyə əyilərək:

– Padşah həzrətləri, gözləyirəm, – deyə cavab verdi.

İmperator azacıq üzünü turşudaraq və yaxşı eşitmədiyini göstərərək qulağını əydi.

Kutuzov:

– Padşah həzrətləri, gözləyirəm, – deyə təkrar etdi (knyaz Andrey, bu “gözləyirəm” sözünü deyərək Kutuzovun üst dodağının qeyri-təbii bir halda titrədiyini gördü). – Padşah həzrətləri, hələ kolonneların hamısı toplaşmamışdır.

Padşah eşitdi, ancaq görünür ki, bu cavab ona xoş gəlmədi, o bir az bükük olan çiyinlərini yığdı, yanında duran Novosilsevə baxdı, sanki o, bu baxışla Kutuzovdan şikayət edirdi.

Padşah yenə də imperator Fransın gözlərinə baxaraq:

– Mixail Lariyonoviç, biz Saritsın çəmənində deyilik ki, alayların hamısı gəlməmiş paradı başlamaq olmasın, – dedi. O, öz baxışı ilə sanki imperator Fransı, söhbətdə iştirak etməsə də, bu sözləri dinləməyə dəvət edirdi. İmperator Frans isə ətrafına baxınmaqda davam edərək, onu dinləmirdi.

Kutuzov padşahın bir daha eşitməməsinə imkan verməmək üçün, ahəngdar səsi ilə aydın və səlis bir tərzdə:

– Elə ona görə başlamıram, padşahım, – dedi, – elə ona görə başlamıram ki, biz nə rəsmi keçiddə, nə də Saritsın çəmənindəyik. – Bu sözləri dedikdə, onun üzündə yenə nə isə titrədi.

Padşahın məyyəyəti içərisində ani olaraq bir-birinə baxan bütün üzlərdə töhmət və məzəmmət ifadəsi göründü. Bu üzlərdə: “Nə qədər qoça olsa da, o heç vaxt belə deməməli idi” – sözləri oxundu.

Padşah daha bir şey deyəcəyini gözləyərək, diqqətlə Kutuzovun gözləri içinə baxdı. Lakin Kutuzov özü də gözləyirmiş kimi, hörmətlə başını əydi. Sükut bir dəqiqə qədər davam etdi.

Kutuzov başını qaldıraraq və yenə də səsinə əvvəlki küt, mühakiməsiz, lakin müti bir general ahənginə dəyişərək dedi:

– Lakin, padşah həzrətləri, əmr sizindir. – O, atını sürdü və kolonna rəisi Miloradoviçi yanına çağırıb hücum əmri verdi.

Qoşun yenə hərəkətə gəldi, Novqorod alayının iki batalyonu, Aşşeron alayının isə bir batalyonu padşahın yanından irəliyə hərəkət etdi.

Aşşeron batalyonu keçib gedərkən, qızarmış Miloradoviç şinelsiz, mundirli və ordenli, böyük bir tuğ taxılmış şlyapasını yan qoyaraq, atını irəliyə çapdı, igidcəsinə salam verib atını padşahın qabağında saxladı.

Padşah ona:

– General, Allah kömək olsun, – dedi.

Miloradoviç:

– *Ma foi, sire, nous ferons ce que qui sera dans notre possibilité, sire*¹, – deyə nəşə ilə cavab verdi, lakin fransızca pis danışdığı üçün, padşahın məyyəyətindəki conablarn istehzal təbəssümünə səbəb oldu.

Miloradoviç cəld atını döndərdi və bir qədər padşahdan kənarında daldə dayandı. Padşahın burada olmasından həyəcana düşmüş aşşeronlular çevik addımlarla imperatorun və məyyəyətin qarşısından keçib gətdilər.

Miloradoviç atışma səslərindən, döyüş intizarından, imperatorların qarşısından çeviliklə keçən qoçaq aşşeronlulardan, öz suvorovçu yoldaşlarını görməkdən o qədər həyəcanlanmışdı ki, padşahın burada olduğunu unudaraq, yoğun, arxayın və nəşəli səsi ilə:

– Qoçaqlar! Siz çox belə kəndlər alıbsınız! – deyə bağırdı.

– Can və başla çalışırıq! – deyə əsgərlər bağırdılar.

Gözlənilməz bağırtıdan padşahın atı yerindən oynadı. Hələ Rusiyadakı baxışlarda padşahı gözədirən bu at burada, Austerliç çölündə də

¹ Əlahəzrət, mümkün olan şeyi edəcəyik, əlahəzrət.

öz sahibini gözdürür, onun fikirli-fikirli sol ayağı ilə vurduğu zərbələrə dözüür və Mars çölündə olduğu kimi, güllə səslerinden qulaqlarını şəkləyirdi. O, nə eşitdiyi güllələrin mənasını, nə imperator Fransın qara ayğırının burada olmasını, nə də belində gedən adamın bu gün nə danışdığını, nə düşündüyünü, nə hiss etdiyini anlamırdı.

Padşah qoçaq apşeronlarını göstərərək, gülümsündü, yanındakılardan birinə müraciət edib nə işə dedi.

XVI

Öz adyutantları ilə gələn Kutuzov atını addım-addım sürərək, karabinçilərin dalınca gedirdi.

Yarım verstə qədər kolonnaların arxasınca getdikdən sonra, tərək edilmiş tənha bir evin (ehtimal ki, bura meyxana imiş) yanında iki yol ayrıcının yaxınlığında dayandı. Hər iki yol dağın dibinə tərəf gədirdi və hər ikisi ilə qoşun keçirdi.

Duman dağılmağa başlayırdı. İki verstlik məsafədən qarşı dağlarda düşmən qoşunu görünürdü. Kutuzov Avstriya generalı ilə danışmağa dayandı. Knyaz Andrey bir az daldə durub onlara baxırdı. O, durbini almaq arzusu ilə adyutanta müraciət etdi. Adyutant uzaqda görünən qoşunlara deyil, öz qarşısındakı dağın aşağısına baxaraq deyirdi:

– Bir baxın, bir baxın, bunlar fransızlardır.

İki general və adyutantlar durbini bir-birinin əlindən almağa başladılar. Hamının üzü birdən dəyişdi, üzlərdə bir dəhşət göründü. Fransızlar iki verst bizdən uzaqda ehtimal edildiyi halda, birdən-birə qarşımıza çıxmışdılar.

Səslər eşidilməyə başladı:

– Bu düşməndirmi? – ... Bir baxın, odur ey... yəqin odur... Bəs nədir?

Knyaz Andrey durbinsiz baxıb aşağıda, sağ tərəfdə, Kutuzovun dayandığı yerdən beş yüz addım uzaqda apşeronlulara tərəf sıx bir fransız kolonnası qalxdığını gördü.

Knyaz Andrey: “Budur, qəti dəqiqə başladı! Nəhayət, döyüş məna gəlib çatdı” – deyərək düşündü və atını vuraraq Kutuzova yaxınlaşdı.

– Əlahəzrət, apşeronluları dayandırmaq lazımdır, – deyərək bağırırdı.

Ancaq bu halda hər şeyi tüstü bürüdü, yaxından atışma səsi eşidildi. Knyaz Andreyin iki addımlığında qorxulu və sadəlvəh bir səsle:

“Qardaşlar, işimiz bitdi!” – deyərək bağırıldı. Sanki bu səs komanda idi, onu eşidərkən hamı qaçmağa başladı.

Bir-birinə qarışmış, getdikcə artan bir izdiham gəriyə, beş dəqiqə əvvəl imperatorların yanından keçdikləri yerə qaçırdı. Bu izdihamı nəinki saxlamaq çox çətin idi, hətta ona qoşularaq gəriyə çəkilməmək belə mümkün deyildi. Bolkonski izdihamdan gəriyə qalmamağa çalışaraq, heyərlə gəriyə baxır və irəlində nələrdə olduğunu anlaya bilmirdi. Nesvitski acıqlı, qızarmış və özündən çıxmış bir halda Kutuzova deyirdi ki, bu saat getməsəniz, mütləq əsir düşəcəksiniz. Kutuzov eyni yerdə durub cavab vermədən dəsmalını çıxarırdı. Onun yanağından qan axırdı. Knyaz Andrey birtəhər ona yanaşdı.

Knyaz Andrey alt çənəsinin titrəməsinə güclə saxlayaraq:

– Siz yaralanmışsınız mı? – deyərək soruşdu.

Kutuzov dəsmal yaralanmış yanağına tutaraq:

– Yara burada deyil, bax, oradadır, – o, əli ilə qaçanları göstərdi, – onları dayandırın, – deyərək bağırırdı və eyni zamanda onları dayandırmamaq mümkün olmadığına inanmış kimi, atını vurub sağa sürdü.

Qaçanların yeni izdihamı onu ağzına alıb özü ilə gəriyə apardı.

Qoşun elə sıx bir kütlə ilə qaçırdı ki, bu izdihamın ortasına düşən adam bir də çətinliklə oradan çıxıb bilərdi. Kimisi: “yüyür, yenə niyə dayandı?” – deyərək bağırır, kimisi gəriyə dönərək oradaca havaya bir güllə atır, kimisi gəriyə dönərək oradaca havaya bir güllə atır, kimisi də Kutuzovun atını vururdu. Kutuzov böyük bir səylə izdihamın axından sol tərəfə çıxdı, iki dəfədən artıq azalmış məyyəti ilə yaxından gələn top atəşləri səsinə tərəf gətirdi. Qaçanların izdihamlarından xilas olmuş knyaz Andrey Kutuzovdan gəriyə qalmamağa çalışaraq, dağın döşündə, tüstü içərisində hələ də atəş açan rus batareyasını və ona tərəf qaçan fransızları gördü. Daha yuxarıda rus piyadası durmuşdu. O, nə irəliyə, batareyaya köməyə, nə də gəriyə, qaçanlar tərəfə hərəkət edirdi. Atlı general bu piyadadan ayrıldı. Kutuzova yanaşdı. Kutuzovun məyyətidən ancaq dörd adam qalmışdı. Hamısı sapsarı saralıb dimməzə bir-birinə baxırdı.

Kutuzov qaçanları göstərərək, boğula-boğula alay komandirinə dedi:

– Bu əclafları dayandırın! – lakin bu anda, həmin sözlərin acığına imiş kimi, alayın və Kutuzovun məyyətinin üzərindən quş qatırı kimi güllələr keçib vizildəməyə başladı.

Fransızlar batareyalara hücum edirdilər, birdən Kutuzovu görüb ona atəş açmışdılar. Bu yaylım atəşindən sonra alay komandiri ayağından yapışdı, bir neçə əsgər yıxıldı, əlində bayraq tutmuş podporşik bayrağı əlindən buraxdı, bayraq yırgalandı və düşüb əsgərlərin silahlarına ilişdi. Əsgərlər komandasız atəş açmağa başladılar.

– O oof! – deyə Kutuzov həyəcanla bağırdı və geriye baxdı. Qocalıqdan zəif düşdüyünü hiss edərək, titrək bir səs ilə:

– Bolkonski, Bolkonski, – deyə pıçıldayaraq, pozulmuş batalyonu və düşmənləri göstərdi, – bu nədir?

Lakin Kutuzov bu sözləri deyib qurtarmamış, knyaz Andrey xəcalətdən gözlərinin yaşardığını və qəzəbindən boğulduğunu hiss edərək, atından sıçradı və bayrağa tərəf yüyürdü.

O, uşaq kimi nazik bir səsle bağırdı:

– Uşaqlar, irəli!

Knyaz Andrey bayrağın ağacından yapışaraq və ehtimal ki, onun özünə atılan güllələrin vizitindən bir həzz duyaraq: “Bax, budur!” – deyə düşündü. Bir neçə əsgər yıxıldı.

Knyaz Andrey ağır bayrağı güclə əlində tutub:

– Ura! – deyə bağırdı. Bunu deyib, bütün batalyonun dalınca yüyürəcəyinə tamamilə arxayın bir vəziyyətdə, irəliyə doğru yüyürdü.

Doğrudan da, o ancaq bir neçə addım tək yüyürdü. Əsgərlərdən biri hərəkət etdi, ikisi hərəkət etdi və bütün batalyon “ura!” – səsləri ilə irəliyə cumdu və onu ötüb keçdi. Batalyon unter-zabiti onun yanına yüyürərək, ağırlıqdan knyaz Andreyin əlində yırgalanan bayrağı aldı, lakin dərhal vuruldu. Knyaz Andrey yenə də bayrağı götürdü və ağacından yapışib batalyonun dalınca yüyürdü. O, topçularımızı öz qarşısında görürdü, onlardan bəziləri döyüşür, bəziləri toplanıb ona sarı qaçırdılar, o, fransız piyada əsgərlərini də görürdü. Fransızlar bizim top atlarını saxlayır, toplanı çevirirdilər. Knyaz Andrey batalyona bərabər toplanın iyirmi addımlığında idi. O, başı üzərində ara verməyən güllə vizitəsi eşidirdi. Sağında və solunda ara vermədən əsgərlər fəryad qoparı və yıxılırdılar. Lakin knyaz Andrey onlara baxmırdı, o ancaq qabaqda, batareyada nələrdə olduğuna diqqət yetirirdi. O, qalpağı yana düşmüş kürən topçunu gördü, topçu topsilənin bir ucundan tutub çəkirdi, o biri ucundan isə fransız əsgəri tutub özünə tərəf dartırdı. Knyaz Andrey nə etdikləri özləri belə anlamayan bu iki adamın üzündəki şəşqınlığı və eyni zamanda, qəzəb ifadəsini aydınca görürdü.

Knyaz Anlrey onlara baxaraq düşündü:

“Bunlar nə edirlər? Kürən topçunun silahı ki yoxdur, neçin qaçmır? Fransız onu nə üçün süngü ilə vurmur? Topçu qaçmaq fikrinə düşür-düşməz, fransız silahını xatırlayıb onu vuracaq”.

Doğrudan da, başqa bir fransız əlində silah döyüşənlərə yanaşdı. Başına nələrdə gələcəyindən xəbəri olmayan topçu hələ də topsiləni dartırdı, onun taleyi həll ediləcəkdə, ancaq knyaz Andrey bunun nə ilə bitdiyini görmədi. Birdən sanki yanındakı əsgərlərdən birisi möhkəm bir ağacla onun başına ağır bir zərbə vurdu. Bu zərbə çox ağrıtmadı, ancaq çox pis vaxtda dəydi, çünki ağrı ona mane oldu və baxdığı şeyi görə bilmədi.

“Bu nədir? Mən yıxılıram? Ayaqlarım əsir” – deyə düşündü və arxası üstə yığıldı. Fransızla topçunun mübarizəsinin nə ilə bitməsini görmək ümidi ilə gözlərini açdı və kürən topçunun öldürülüb-öldürülmədiyini, toplanın aparılıb və ya xilas edildiyini bilmək istədi, lakin heç bir şey görmədi. Başı üzərində yüksək səmənə başqa heç bir şey yox idi. Bu səmənə aydın deyildi, ancaq çox yüksəkdə idi, orada boz buludlar sakitcə üzürdü. Knyaz Andrey düşündü: “Nə qədər də sakit, rahat və özəmətlə axırlar, bunlar heç mənə oxşamırlar, mən qaçırdım. Biz qaçırdıq, bağırdıq və döyüşürdük. Fransızla topçu qəzəbli və qorxmuş bir halda bir-birinin əlindən topsiləni qoparmağa çalışırdılar, buludlar isə elə deyillər. Bu yüksək, sonsuz səmənədə buludlar yavaş-yavaş axır. Necə olub ki, mən bu vaxta qədər bu yüksək səmənə görməmişəm. Nəhayət, bu səmənə gördüyüm üçün nə qədər xoşbəxtəm. Bəli! Bu sonsuz səmənədə başqa hər şey boş, hər şey yalandır. Bundan başqa heç bir şey yoxdur! Heç bir şey. Lakin səmənə özü də yoxdur. Sükutdan və istirahətdən başqa heç bir şey yoxdur. Allaha şükür!..”

XVII

Baqrationun sağ cinahında saat 9-da hələ döyüş başlanmamışdı. Dolqorukovun döyüşü başlamaq tələbilə razılaşmaq istəməyən knyaz Baqration məsuliyyəti öz üzərindən atmağa çalışaraq, bu barədə xəbər götürmək üçün baş komandanın yanına adam göndərməyi Dolqorukova təklif etdi. Baqration bildirdi ki, göndərilən adamı, bir cinahı o birisindən ayıran on verstlik məsafədə öldürməsələr belə (öldürmək ehtimalı çox idi), o, baş ordu komandanını tapsa belə (bu çox çətin idi), göndərilən adam axşamdan tez qayıda bilməyəcək.

Baqraton heç bir şey ifadə etməyən və doyunca yatmamış iri göz-
lrlilə öz moiyətini nəzərdən keçirdi və ixtiyarsız olaraq, Rostovun
həyəcandan və ümiddən sarsılan uşaq siması ilk olaraq onun göz-
linə sataşdı. O, Rostovu göndərdi.

Rostov əlini əsgəri təzimlə:

– Knyaz cənabları, əgər imperator həzrətlərinə baş ordu koman-
danından daha əvvəl rasti gəlsəm, necə?– deyə soruşdu.

Dolqorukov tələsik Baqratonun sözünü kəsərək:

– İmperator həzrətlərinə deyə bilərsiniz, – dedi.

Rostov sıradakı yerini başqası ilə əvəz edərək, səhərə yaxın bir
neçə saat yata bilmişdi, ona görə də indi özünü şən, cəsur və qətiy-
yətli hiss edirdi. O, elə bir əhvali-ruhiyyədə idi ki, indi ona hər şey
asan, nəşəli və mümkün görünürdü, hərəkətləri çevik idi, öz bəxtinə
tamamilə əmin idi.

Onun bütün arzuları bu sabah yerinə yetmişdi. Baş döyüş elan edil-
mişdi, o da bu döyüşdə iştirak edirdi. Bundan başqa, o ən cəsur bir
generalın yanında ordinares idi, indi də tapşırıqla Kutuzovun, bəlkə də,
padşahın özünün yanına gedirdi. Səhər çox aydın, altındakı at isə yaxşı
idi. Qəlbi sevinc və bəxtiyarlıqla dolu idi. Əmri aldıqdan sonra, atının
başını buraxdı və xətt boyu çapmağa başladı. Əvvəlcə o, hələ döyüşə
başlamamış və hərəkətsiz durmuş Baqraton qoşunlarının xətt ilə sürdü,
sonra Uvarov süvarilərinin yerləşdiyi sahəyə girdi. Burada bir hərəkət
və döyüşə hazırlıq əlamətləri gördü. Uvarov süvarilərini ötüb keçdik-
dən sonra qarşıdan aydın surətdə top və silah səsləri eşitdi. Atışma
getdikcə şiddətlənirdi.

Səhərin təmiz havasında əvvəlki kimi qeyri-müntəzəm fasilə-
lərlə, ikibir-üçbir atəş səsi, sonra bir və yaxud iki top atəşi deyil, Pras
dağının bu tərəfindən, dağ döşlərində yaylım tufəng atəşləri eşidildi.
Bu atəşlər tez-tez top güllələrilə elə qət edilirdi ki, bəzən bir neçə top
atəşi bir-birindən ayrılmayaraq, vahid bir gurultuya dönürdü.

Silahlardan çıxan tüstülərin sanki dağ döşündə bir-birlərini qov-
duqları, top tüstülərinin burularaq qalxdığı, yeridiyi və bir-birinə qarş-
dığı görünürdü. Tüstü arasındakı süngü parlısından hərəkət edən
piyada kütlələrini və yaşıl qutulu ensiz topçu sıralarını görmək olurdu.

Rostov ətrafında nələrdə olduğunu nəzərdən keçirmək üçün bir tər-
pən üzərində atını bir dəqiqəliyə saxladı, ancaq nə qədər diqqətini
topladısa, nə aydın görə bildi, nə də bir şey anlaya bildi. Orada tüstü
içerisində insanlar tərpaşirdilər, həm geridən, həm də irəlidən qoşun

sıraları hərəkət edirdi, lakin nə üçün, kimlər idi? Haraya gedirdi?
Anlamaq mümkün deyildi. Bu görünüş və bu səslər onda bir qəmgin-
lik, ya da bir cəsarətsizlik hissi oyatmadı, əksinə, ona qüvvət və cəsa-
rət verdi.

“Bir də, bir də” – deyə zehmində atəş səslərinə xitab etdi və yenə
də xətt boyu çaparaq, artıq döyüşə girişmiş qoşunların içərisinə gir-
məyə başladı.

“Orada nə olacaq, bilmirəm, ancaq yaxşı olacaq!” – deyə Rostov
düşündü.

Tanımadığı Avstriya qoşunları arasında keçdikdə, Rostov sonrakı
xəttin (bu qvardiya xətti idi) döyüşə başladığını gördü.

“Daha yaxşı! Yaxından baxaram” – deyə düşündü.

O, demək olar ki, ön xətdə gedirdi. Bir neçə atlı ona tərəf çapırdı.
Bunlar bizim leyb-ulanlar idi, sıraları pozulmuş halda hücumdan qayı-
dırdılar. Rostov onları keçdi, birinin qana boyandığını bilaixtiyar görüb
çaparaq uzaqlaşdı.

Rostov: “Mənim bunlarla işim yoxdur! – deyə düşündü. Bir neçə
yüz addım getməmişdi ki, sol tərəfindən bütün çöl bərabəri kəhər atlı,
ağ parlaq mündirli, böyük bir süvari dəstəsinin çaparaq ona tərəf gəl-
diyini gördü. Rostov bu süvarilərdən uzaqlaşb yoldan çıxmaq üçün
atının başını buraxdı, o uzaqlaşma bildirdi, ancaq süvarilər əvvəlki kimi
yürüş addımları ilə gəlmiş, getdikcə sürəti artırırdılar. Bəzi atlar hətta
dördnala çapırdı. Rostov getdikcə onların təpəlisini və silahlarının
cingiltisini daha aydın eşidir, atlarının kölgələrini və hətta üzlerini
belə görməyə başlayırdı. Bunlar üzübüz gələn fransız süvarilərinə
hücumə keçən kavalryerqardlarımız idilər.

Kavalryerqardlar hələ atlarının başını tamamilə buraxmayaraq
çapırdılar. Rostov indi onların üzlerini görür və öz sevimli atını dörd-
nala çapdıran zabitin “marş, marş”, komandasını eşidirdi. Rostov süva-
rilər tərəfindən tapdalanmaqdan və yaxud onlara qoşularaq, fransız-
lara qarşı hücumə keçməkdən qorxaraq, atını çapıb, var gücü ilə onlar-
dan uzaqlaşmağa çalışdı, lakin yenə də xilas ola bilmədi.

Kənardakı kavalryerqard zorbə və çöpür bir kişi idi. Rostovla müt-
ləq toqquşacaq bu adam onu görərək qəzəblə qaş-qabağını salladı.
Bu kavalryerqard mütələq Rostovu öz Bədəvisi ilə bərabər yıxacaqdı.
(Bu zorbə adamların və atların yanında Rostov özünü çox kiçik və zəif
hiss etdi), bostov birdən öləndəki qəmçəyi ilə kavalryerqardın atının
gözlərinə vurdu. Ağır vücudlu, beş vərəklə qəhər at qulaqlarını

yatırdaraq dayandı. Çopur kavaleryqard var gücü ilə böyük mahmızların atın böyrünə sıxdı, at quyruğunu çıparaq boynunu uzatdı və daha sürətlə çapdı. Kavaleryqardlar Rostovdan yenicə uzaqlaşmışdılar ki, Rostov onların səsini və çığırtısını eşitdi: "Ura!" Rostov geriye baxıb onların qabaq sıralarının başqa sıralarla, ehtimal ki, fransız sıraları ilə, qırmızı epoletli süvarilərlə qarışdığını gördü. Bundan sonra heç bir şey görmək mümkün olmadı, çünki haradansa toplar atəş açdı və hər şey dumana büründü.

Kavaleryqardlar Rostovdan uzaqlaşdı tüstü içərisində gizləndikdən sonra Rostov tərəddüd etməyə başladı: onların dalıncamı çapsın və yaxud lazımı yerəmi getsin? Kavaleryqardlar burada elə parlaq bir hücumla keçmişdilər ki, fransızlar özləri də heyrətə düşmüşdülər. Rostov bu boylu-buxunlu gözəl adamlardan, bu qəşəng atlardan, zəngin gənclərdən, zabitlərdən və yunkerlərdən, onun yanından çapıb keçən bu adamlardan, hücumun sonunda ancaq 18 nəfər sağ qaldığını sonradan eşidib, dəhşətə gəlirdi.

Rostov: "Mən niyə onlara həsəd aparıram, mənim baxtım üzdedir. Bəlkə, elə bu saat mən padşahı görəcəyəm!" – deyərək düşündü və atını çapıb uzaqlaşdı. Qvardiya piyadası ilə bərabərləşdikdə o, başı üzərində və ətrafında top güllələri uçduğunu hiss etdi. O, bu güllələrin səsini eşitməkdən artıq, əsgərlərin üzündəki rahatsızlığı və zabitlərin simasındakı qeyri-təbii hərbi tontənəni görürdü.

Piyada qvardiya alaylarından birinin arxasından keçərkən, onu çağırən bir səs eşitdi:

– Rostov!

Rostov Borisi tanımadan səsini səs verdi:

– Nə var?

Boris ilk dəfə atəş içərisinə düşmüş gənc adamlarda olduğu kimi, məsud bir təbəssümlə gülümsəyərək:

– Görürsənmi? Birinci xəttə gəlib çıxmış!q! Alayımız hücumla keçmişdi! – dedi.

Rostov dayandı.

– Belə de! – dedi. Bəs nə oldu?

Boris dil açaraq sevinə-sevinə:

– Qaytardıq! İnanırsanmı? – dedi.

Boris nağl etməyə başladı. Qvardiya öz yerində dayanarkən qabağındakı qoşunun Avstriya qoşunu olduğunu zənn edir, birdən bu qoşunun atdığı güllələrdən anlayır ki, qvardiya birinci xəttə gəlib çıxmışdır və dərhal döyüşə başlamalı olur.

Rostov Borisin sözünün axırına qulaq asmadan atını sürdü.

– Haraya gedirsen? – deyərək Boris soruşdu.

– Əlahəzrətin hüzuruna, tapşırıq var.

– Budur ha! – Boris Rostovun padşahı deyil, böyük knyazı axtardığını zənn edib səsləndi. Boris böyük knyazı Rostova göstərdi. Böyük knyaz onlardan yüz addım uzaqda, başında dəmir qalpaq, əyində kavaleryqard koleti, çiyinləri dik, qaş-qabağı sallanmış halda, ağ və rəngi qaçmış Avstriya zabitinə nə isə çığırdı.

– Bu ki böyük knyazdır, mənə baş ordu komandanı və ya padşah lazımdır, – deyərək Rostov atını sürdü.

– Qraf, qraf! – deyərək Berq də o biri tərəfdən yüyürərək, Boris kimi nəşəli bir halda çığırdı, – qraf, mən sağ əlimdən yaralanmışam (o bunu deyərək cib dəsmalı ilə sarılı qanlı əlini göstərdi), özüm də cəbhədə qalırım. Qraf, qılını sol əlimdə tuturam, bizim fon-Berq nəslində hamı cəngəvər idi.

Berq daha bəzi şeylər dedi, amma Rostov axırını dinləməyərək, uzaqlaşdı.

Qvardiyayı və boş sahəni keçdikdən sonra, kavaleryqardların hücumuna rast gəldiyi kimi, yenə də birinci xəttə düşməmək üçün, Rostov ehtiyatlar xəttinə sürdü. Odur ki, qızğın atışma və top gurultularından uzaqda idi. Birdən qabaqda, qoşunlarımızın gerisində, düşmənlə rast gəlmək gözlənilməyən bir yerdə yaxından silah səsləri eşidildi.

"Bu nə ola bilər?" – deyərək Rostov düşündü. Düşmənlə qoşunlarımızın arxasındamıdır? Bu ola bilməz. – Rostovu öz taleyi və bütün döyüşün nəticəsi dəhşətə gətirdi. – Nə olursa-olsun, daha qaçmaya-çağam, – deyərək düşündü. Mən baş ordu komandanını burada axtaracağam, hamı məhv olmuşsa, mən də hamı ilə bərabər məhv olmalıyam".

Rostovu bürümüş qara fikirlər, Prax kəndi arxasında, müxtəlif qoşun dəstələri tərəfindən işğal edilən sahəyə daxil olduqca, daha da qüvvətlənirdi.

Rostov bir-birinə qarışaraq, dəstə ilə onun yolu üstündən gəlib keçən rus və Avstriya əsgərlərinə çataraq:

– Nə olmuşdur? Nə olmuşdur? Kimə atırlar? Kim atır? – deyərək soruşdu.

Rostov kimi vəziyyətdən baş çıxarmayan və qaçısan dəstələr ona rusca, almanca və çexcə:

– Əşi nə bilək! Hamı qırıldı! Hamı batdı! – deyərək cavab verirdilər.

– Vurun almanları! – deyö birisi bağırdı.
– Allah o xainlərin bəlasını versin.
– *Zum Henker diese Russen!*..¹ – deyö bir alman nə işə mırıldanırdı.

Yolla bir neçə yaralı gedirdi. Söyüş, bağırıtı və inilti, bir-birinə qarışb ümumi bir gurultuya çevrilmişdi. Atışma kəsildi, Rostov sonra bildi ki, rus əsgərləri ilə Avstriya əsgərləri bir-birinə güllə atmış.

“İlahi, bu nə olan şeydir? – Rostov düşündü. – Burada onları padşah hər dəqiqə görə bilər... Onlar nələr edirlər? Yox, bu ancaq bir neçə əclafın işidir. Yox, elə şey olmaz, bu keçər, gedər, – deyö düşündü. – Mən buralardan mümkün qədər tez çıxıb getməliyəm!”

Məğlub olmaq və qaçmaq fikri Rostovun ağına belə gəlmirdi.

O, baş ordu komandanını axtarmaq əmrini aldığı Pras dağlarında fransızların toplarını və qoşunlarını gördüyü halda, buna inanmaq belə istəmirdi.

XVIII

Rostova Kutuzovu və padşahı Pras kəndi yanında axtarıb tapmaq əmr edilmişdi. Ancaq burada nəinki onlar, hətta bir nəfər başçı belə yox idi, ancaq pozulmuş qoşunların müxtəlif dəstələri vardı. Bu dəstələri tez ötüb keçmək üçün o, yorğun atını qovdu. Lakin irəli getdikcə, dəstələr daha da pozğunlaşırdı. Gəlib çıxdığı böyük yolda kolyaskalar, müxtəlif arabalar, müxtəlif cinsli qoşunlar, yaralı və sağlam rus və Avstriya əsgərləri toplaşmışdı. Bunlar Pras dağlarında qoyulmuş fransız batareyalarının atdığı güllələrin dəhşətli səsləri altında çığırır və özlərini itirərək vurmuxurdular.

Rostov dayandıra bildiyi hər kəsdən:

– Padşah haradadır? – Kutuzov haradadır? – deyö soruşur və heç kəsdən cavab ala bilmirdi.

Nəhayət, bir əsgərin boğazından yapışb onu cavab verməyə məcbur etdi.

Əsgər nəyə isə gülərək və dartınaraq dedi:

– Eh! Qardaş! Onlar çoxdan qaçıblar, hamıdan qabaq qaçıblar.

Rostov sərxoş zənn etdiyi bu əsgəri buraxıb, mühüm bir şəxsin, dənsikin və yaxud bereytorun atını saxlayıb ondan soruşmağa başladı.

¹ Cəhənnəmə olsun bu ruslar!..

Dənşik Rostova xəbər verdi ki, bir saat bundan əvvəl padşahı həmin bu yolla bir kareyə sürütlə apardılar, həm də padşah ağır yaralanmışdı.

– Ola bilməz, yəqin, başqa adammış.

Dənşik özünə arxayın bir təbəssümlə:

– Özüm gördüm, – dedi. – Mən də padşahı tanımayacağam? Onu neçə dəfə Peterburqda lap yaxından görmüşəm. Sapsarı saralmış, kareyə oturmuşdu. Dörd kəhər at kareti elə sürütlə çəkirdi ki, vallah, yer-göy titrəyirdi. Bəs necə, mən padşahın atlarını da, İlya İvanıçı da tanıyıram. Sürücü İlya padşahdan başqa heç kəsi aparmaz.

Rostov onun atını buraxıb uzaqlaşmaq istədi. Yanında gedən yaralı zabit ona müraciət etdi:

– Siz kimi istəyirsiniz? – deyö soruşdu. – Baş ordu komandanını mı? – O öldü, bizim alayda döşünə güllə dəydi, öldü.

– Ölmədi, yaralandı, – başqa bir zabit ona düzəliş verdi.

– Kim, Kutuzov? – Rostov soruşdu.

– Kutuzov yox, adını bilmirəm, axır ki, hamısı birdir, sağ adam çox az qaldı. Bax, oraya, o kəndə, bütün komandanlar oraya yığışıblar, – deyö zabit Qostieradek kəndini göstərərək uzaqlaşdı.

Rostov, artıq nə üçün və kimin yanına getdiyini bilmədən, atını addım-addım sürürdü. Padşah yaralanmış, döyüş uğursuz qurtarmışdı. Artıq buna inanmamaq olmazdı. Rostov göstərilən və uzaqdan qüllə və kilsəsi görünən kəndə tərəf gedirdi. O, haraya tələsəcəkdə? İndi padşah və Kutuzov sağ, yaralanmamış belə olsaydı, Rostov onlara nə deyəcəkdə?

– Cənab zabit, bu yolla gedin, yoxsa öldürürlər. Burada öldürürlər! – bir əsgər bağırdı.

– O, nə deyirsən! Haraya gedəcək? Bu yol kəsmədir, – bir başqası səsləndi.

Rostov düşündü və atını əsgərin, “öldürürlər” deyö xəbərdarlıq etdiyi səmtə sürdü.

“İndi heç bir fərqi yoxdur. Padşah yaralanandan sonra mənnimi özümü qoruyacağam?” – deyö düşündü. O, Pras dağından qaçan adamların daha çox tələf olduğu sahəyə girdi. Fransızlar bu yeri hələ tutmamışdılar. Sağ qalan və yaxud yaralanan ruslar isə çoxdan qaçmışdılar. Yaxşı tarlada bol dərz qalağı olduğu kimi, bu meydanın da hər bir metrində on-on beş ölü və yaralı düşmüşdü. Yaralılar iki-bir, üç-bir sürünürdülər. Onların acı və bəzən Rostovun zənn etdiyi kimi, qondarma çığırtı və iniltiləri eşidilirdi. Rostov bu əzab çəkən

insanları görməmək üçün atını çapdı və ürəyinə qorxu düşdü. O, öz həyatı üçün deyil, ona lazım olan mərdənəliyi itirəcəyi üçün qorxurdu. Bilirdi ki, bu mərdənəlik fəlakətlərə təhəmmül etməyəcəkdir.

Fransızlar, ölü və yaralı ilə dolu olan bu çöldə daha atəş açmırdılar, çünki bu çöldə canlı bir şəxs yox idi, ancaq adyutantı görər-görməz, topları ona tərəf çevirib bir neçə güllə atdılar. Güllələrin fit çalan bu müdhiş səsləri və ətrafdakı ölümlər Rostovun qəlbində bir qorxu hissi oyadı, onun öz-özünə yazdığı gəlməyə başladı. O, anasının son məktubunu xatırladı. "O, mənə bu saat burada, bu çöldə, üzərimə çevrilmiş topları görsəydi, nələr hiss edərdi!" – düşündü.

Qostieradek kəndində qarışıq halda olsa da, döyüş meydanından uzaqlaşmış xeyli nizamlı rus qoşunu vardı.

Buraya fransız güllələri artıq yetişmiş, atışma səsləri sanki çox uzaqdan gəlirdi. Artıq hamı aydın görünür və deyirdi ki, döyüş uğursuz qurtarmışdır. Rostov hər kəsə müraciət etdisə, nə padşahın yerini deyən oldu, nə də Kutuzovun. Bəziləri deyirdilər ki, padşahın yaralanması haqqındakı şayiə doğrudur, bəziləri də deyirdilər ki, doğru deyil, bu yalan şayiəyə səbəb odur ki, doğrudan da imperatorun məiyət ilə döyüş meydanına gələn saray hofmarşalı qraf Tolstoy sapsarı saralmış və qorxmış bir halda padşahın kəməndə geriyyə aparılmışdı. Bir zabıt kəndin arxasında, sol tərəfdə, böyük komandanlardan birini gördüyünü Rostova xəbər verdi. Rostov artıq komandanlardan birini tapmaq ümidi ilə deyil, öz vicdanı qarşısında təmiz olmaq qəsdilə atını ora sürdü. Üç verst getdikdən və son rus qoşunlarını geridə buraxdıqdan sonra, dövrəsində xəndək qazılmış bir bostanın yanında Rostov iki atlı gördü. Şlyapasında at tuğ olan bir atlı, nədənsə, Rostova tanış gəldi. Tanımadığı o biri süvari gözəl kürən bir at minmişdi (bu at da Rostova tanış gəldi). İkinci atlı xəndəyə tərəf sürdü, atı mahmızladı, cilovları buraxdı və asanlıqla bostanın xəndəyindən atıldı. Atın dal ayaqlarından xəndəyə torpaq töküldü. Atın başını bərk çəkib, yenə də xəndəkdən geriyyə atıldı və ehtiramla ağ tuğlu atlıya müraciət etdi, sanki ona da eyni sürətlə xəndəkdən atılmağı təklif edirdi. Rostova tanış gələn və nədənsə ixtiyarsız olaraq diqqətini cəlb edən atlı başı və əli ilə işarə edib bu təklifi rədd etdi. Bu işarədən Rostov dərhal dərdinə ağladığı sevimli padşahını tanıdı.

"Amma o, bu boş çölün ortasında tək ola bilməz" – Rostov düşündü. Bu halda Aleksandr başını çevirdi və Rostov onun hafizəsində nəqş olunmuş sevimli simasını gördü. Padşah saralmışdı, yanaq-

ları batmış, gözləri çuxura düşmüşdü, lakin simasında daha artıq bir gözəllik və incəlik vardı. Padşahın yaralanması şayiəsinin doğru olmadığını inanan Rostov sevindi. O, padşahı gördüyü üçün xoşbəxt idi. O bilirdi ki, indi düz doğru padşaha müraciət edib Dolqorukovun tapşırığını ona verə bilər və verməlidir.

Lakin gecələr xülyasında olduğu bir şeyi vüsal dəqiqələrində, qızla tək qaldığı zamanlarda açıb söyləməyə cəsarət etməyən, titrəyən, susan, kömək və ya möhlət, qaçmaq üçün imkan axtaran bir gənc aşıq kimi, Rostov da dünyada hər şeydən artıq arzu etdiyi bir şeyə çatdığı halda, padşaha necə yaxınlaşacağını bilmirdi, hərəkətinin uğursuz, ədəbsiz və qeyri-mümkün olacağına min bir bəhanə tapırdı.

"Bu necə ola bilər! Elə çıxar ki, mən onun tək və məyus olmasından istifadə etdiyim üçün sevinirəm. Belə qəmgin dəqiqələrdə tanımadığı bir adamla görüşmək ona xoş görünməz və ağır gələr. Onun bircə üzünə baxarkən, boğazım quruyur və nitqim kəsilir, belə bir vəziyyətdə ona mən nə deyə bilərəm?" – Padşaha müraciət etmək üçün zehində düzəltdiyi saysız-hesabsız nitqlərdən birisi də yadına düşmədi. Bu nitqlər əksəriyyətlə başqa şərait üçün hazırlanmış idi. Bu nitqlər qalibiyyət və zəfər dəqiqələri üçün və xüsusən özünün aldığı yaralardan ölüm yatağına düşdüyü dəqiqələr üçün hazırlanmışdı, bu nitqləri söylədikdən sonra padşah ona göstərdiyi qəhrmanlıqlar üçün təşəkkür edirdi, o da ölərkən padşaha olan məhəbbətini işdə sübut etdiyini söyləyirdi.

"Artıq axşam saat 4-dür, döyüş uğursuzluqla nəticələnmişdir, belə bir zamanda mən padşahdan onun sağ cınah haqqındakı əmriləri barəsində nə soruşacağam? Yox, mən qatiyyəən ona yaxınlaşmamalıyam. Onun düşüncəli vəziyyətini pozmamalıyam. Onun pis bir baxışını, pis rəyini görməkdənsə, min dəfə ölmək daha yaxşıdır" – deyərək Rostov qət etdi və məyus, ümitsiz bir halda, hələ də eyni qararsız vəziyyətdə duran padşaha baxa-baxa uzaqlaşdı.

Rostov belə düşünüb qəmgin bir halda padşahdan uzaqlaşdığı zaman kapitan fon-Tol təsadüfən həmin yerə gəlib çıxdı, padşahı görüb ona yaxınlaşdı, öz yardımını təklif edib xəndəkdən piyada keçməsinə kömək etdi. Padşah istirahət etmək istəyərək və özünü bir qədər xəstə hiss edərək, alma ağacının dibində oturdu, Tol da onun yanında dayandı. Rostov həsəd və peşimanlıqla, uzaqdan fon Tolun padşaha uzun-uzadı və hərətlə nə işə dediyini, padşahın da, ehtimal ki, ağlayaraq əli ilə gözlərini tutduğunu və Tolun əlini sıxdığını gördü.

“Mən indi onun yerində ola bilərdim!” – Rostov öz-özünə düşündü və təəssüfədən doğan göz yaşlarını zorla saxlayaraq, tamamilə ümitsiz bir halda, haraya və nə üçün getdiyini bilməyərək uzaqlaşdı.

Rostov öz kədərlərinin səbəbini öz zəifliyində gördükcə, onun ümitsizliyi daha da artırdı.

O gedə bilirdi... Nəinki gedə bilirdi, o, padşahın yanına getməli idi. Padşaha öz sədaqətini göstərmək üçün, bu, yeganə bir fürsət idi. O isə bu fürsətdən istifadə etmədi... “Mən nə etdim?” – Rostov düşündü. O, atının başını çevirib geriyyə, imperatoru gördüyü yerə çapdı, lakin orada artıq heç kəs yox idi. Oradan ancaq yüklü arabalar keçirdi. Arabaçıların birisi Rostova dedi ki, Kutuzovun qərargahı yaxındakı kənddədir, arabalar da oraya gedirlər.

Rostov da onların dalınca sürdü.

Qabaqda Kutuzovun bəreytoru çullu atların cilovundan tutaraq gedirdi. Bəreytorun arxasınca yüklü bir araba, arabanın ardınca başında kartuz, əynində kürk olan əyri qılçalı qoca bir kəndli – nökrə gedirdi.

– Tit, ay Tit! – bəreytor onu çağırırdı.

– Nə deyirsən? – fikri özündə olmayan qoca cavab verdi.

– Tit, duzlu yeyirsən ya şit?

– Eh, axmaq, tfu! – deyər qoca acıqlanıb tüpürdü. Bir qədər dinməz yeridilər, sonra eyni zarafat yenə təkrar edildi.

***

Axşam saat beşdə bütün məntəqələrdə döyüş uğursuzluqla nəticələndi. Fransızların əlində indi yüzdən artıq top vardı.

Prjebişevski öz korpusu ilə təslim olmuşdu. O biri kolonnalar öz adamlarının yarısını itirdikdən sonra pozulmuş və bir-birinə qarışmış dəstələrlə geriyyə çəkilirdilər.

Lanjeronun və Doxturovun yerdə qalan qoşunları bir-birinə qarışaraq, göl yanındakı bəndin üstündə və August kəndi yaxınlığındakı sahillərdə sıxışib dayanmışdılar.

Saat altıda ancaq August bəndi yanında hələ də fransızların qızğın top atəşləri eşidilirdi. Onlar Pras dağının döşündə saysız batareyalar qoyub geriyyə çəkilən qoşunlarımıza atəş açırdılar.

Doxturov və başqaları cəbhə arxasında batalyonları toplayaraq, bizimkiləri təqib edən fransız süvarilərinə atəş açırdılar. Hava qaralırdı. Auqesin ensiz bəndi üzərində illərdən bəri başında qalpaq, qoca

bir dəyirmançı oturub balıq tutardı, növəsi isə köynəyinin qollarını çirməyib gülsulayanın içində tərpoşən gümüşü balığı oynadardı. Həmin bu bənd üzərindən illərdən bəri tükü papaq və göy döşəkçə geymiş moravlar buğda ilə yüklənmiş arabaları sürüb keçir və un tozuna bulanmış ağ arabalarla dinc bir halda geriyyə qayıdıb gedərdilər. – Həmin bu dar bənd üzərində indi ölüm dəhşətindən eybəcər-ləmiş insanlar arabaların və topların arasında, atların altında, təkərlərin arasında çapalayır, bir neçə addım keçdikdən sonra özləri də eyni vəziyyətdə tapdalanıb ölmək üçün, bir-birini basaraq, ölərkən, ölümlərin üzərindən adlayaraq və bir-birlərini öldürərək keçirdilər.

Hər on saniyədən bir havanı yararaq, bu izdihamın ortasında bir mərmə şaqıldayır və yaxud bir bomba partlayır, öldürür və yaxında duranları qana bulayırdı. Əlindən yaralanmış Doloxov piyada, on nəfər əsgərdən ibarət olan taqımı ilə (o artıq zabıt idi) və bir də onun atlı alay komandiri gedirdi, bütün alaydan sağ qalan yalnız bunlar idi. İzdihamla axan bu dəstə bəndə girən yerdə hər tərəfdən sıxışdırılaraq dayandı. Qabaqda topun altına bir at düşmüşdü, bir dəstə adam onu çəkib çıxarırdı. Bir mərmə dalda kimi isə öldürdü. Bir mərmə də partladı və Doloxovun üzərinə qan sıçradı. İzdiham həyəcan içərisində hərəkətə gəldi, adamlar bir-birinə qısıldı, bir neçə addım atdı və yenə dayandı.

“Yüz addım da atsam, xilas olacağam, iki dəqiqə artıq dayansam, məhv olacağam” – hamı belə düşünürdü.

İzdihamın ortasında olan Doloxov bəndin kənarında tərəf can atdı, iki əsgəri yıxıb gölün buz bağlamış səthi ilə qaçdı.

Ayaqlarının altında şaqıldayan buzun üzərində atılıb düşərək topçuya bağrıdı:

– Bu tərəfə çək, bu tərəfə çək, davam götürür!

Buz onu saxlamışdı, amma əyilir və xışıldayırdı, aydı ki, topun və ya izdihamın ağırlığı altında deyil, onun özünün ayaqları altında belə bu saat davam götürə bilməyib qırılacaqdı. Ona baxır, sahilə qısıılır, buzun üzərinə ayaq basmağa cəsarət etmirdilər. Bəndə giriləcək yerdə at üstündə duran alay komandiri əlini qaldırdı, ayağını açdı və Doloxova nə isə demək istədi. Birdən izdiham üzərində bir mərmə elə alçaqdan vızıldadı ki, hamı başını əydi. Nə isə yaş bir yerə dəyərək şappıldadı, general atı ilə bərabər qan gölməçəsinə düşdü. Generala baxan, onu qaldırmağı düşüncə etmədi.

Generala dəyən mərmədən sonra, nə dediklərini və nə üçün çıxır-dıqlarını özləri belə anlamayan saysız-hesabsız bağırtı səsləri eşidildi:

– Buzun üstünə! Sür buzun üstünə! Yeri! Sür! Eşitmirsən! Yeri!
Bəndin üzünə çıxmaqda olan arxa toplardan birisi buzun üstünə sürüdü. Bənd üzərindəki əsgərlər donmuş gölün üzünə yüyürdülər. Qabaqdakı əsgərlərdən birinin altında buz çatladı və əsgərin bir ayağı suya girdi. O qalxmaq istədi, amma belinə qədər suya batdı. Ordakı əsgərlər özlərini itirdilər. Top atına minmiş əsgər atı saxladı. Lakin arxadan: “Buzun üstünə sür, niyə durdun, sür! Yeri!” – səsləri gəlirdi. İzdihamdan dəhşət bağırırları eşidilirdi. Toplar əhatə edən əsgərlər əllərilə atları vurur, onları geriyə qaytarmaq, yeritmək istəyirlər. Atlar sahildən tərpendilər. Piyadaları saxlayan buzun böyük bir parçası çökdü və buz üstündəki qırx nəfər adam bir-birini suya basaraq irəliyə və geriyə qaçmağa başladılar.

Mərmilər eyni müntəzəm surətdə vızıldayıb, buz üzərində, suda və daha çox bəndi, gölü və sahili bürüyən izdiham içərisində partlayırdı.

XIX

Knyaz Andrey Bolkonski əlində bayrağın ağacı olduğu halda Pras dağında yıxılmış, qanlara boyanaraq, özü belə fərqi varmıdan həzin, yanıqlı və uşaq kimi inləyə-inləyə qalmışdı.

Axşama yaxın o iniltisini kəsdi və tamamilə sakitləşdi. Huşsuzluğunun nə qədər sürdüyündən xəbəri yox idi. Birdən yenə də özünün diri qaldığını, başındakı sancıdan və sarsıdıcı ağrıdan əzab çəkdiyini hiss etdi.

Onun ilk düşündüyü bu idi: “Bu vaxta qədər tanımadığım, ancaq indi gördüyüm bu yüksək səma haradadır?” O düşündü: “Bu vaxta qədər mən belə bir əzab çəkməmişdim. Mən bu vaxta qədər heç bir şey, heç bir şey bilməmişəm. Lakin mən haradayam?”

O dinləməyə başladı, yaxınlaşan at ayaqlarının və fransızca danışan adamların səsinə eşitdi. Gözlərini açdı. Başı üzərində yenə də eyni yüksək səma, bu səmada yüksəyərək qalxaraq, dalğalanan buludlar və bu buludlar arasında lacivərd bir sonsuzluq görünürdü. O, başını çevirmədi, səslərdən ona yaxınlaşmış dayandıqlarını hiss etdiyi adamları da görmədi.

Yaxınlaşan atlılar Napoleon ilə iki nəfər adyutantı idi. Bonapart döyüş meydanını gözərkək Auqest bəndinə atış açan batareyaların qüvvələndirilməsi haqqında son əmrlərini verdikdən sonra döyüş meydanında qalan ölümləri və yaralıları nəzərdən keçirirdi.

Napoleon öldürülmüş rus qrenadyoruna baxaraq:

– *De beaux hommes!*¹ – dedi.

Qrenadyor üzüqoylu torpağa sərilməmişdi, qapqara qaralmış peysəri görünürdü, çoxdan donmuş olan bir əli yana düşmüşdü.

Bu zaman Auqesti topa tutan batareyadan adyutant:

– *Les munitions des plices de position sont ypuisyes, sire!*² – dedi.

Napoleon:

– *Faites evancer celles de la rèservè*³, – dedi və bir neçə addım uzaqlaşdı knyaz Andreyin başı üzərində dayandı. Knyaz Andrey arxası üstə uzanmışdı, bayrağın ağacı isə yanında yerə düşmüşdü (bayrağın özünü fransızlar bir qənimət kimi götürüb aparmışdılar).

Napoleon Bolkonskiyə baxaraq:

– *Voilà une belle mort!*⁴, – dedi.

Knyaz Andrey bu sözlərin özü haqqında deyildiyini və Napoleon tərəfindən deyildiyini anladı. O, bu sözləri deyən adama *sire*⁵ – deyərək müraciət edildiyini eşitdi. Lakin o, bu sözləri bir milçək vızıltısı kimi eşitdi. O nəinki bu sözlərlə maraqlanmadı, hətta fərqi belə varmı, dərhal unuttu. Başı bərk sancırdı, çoxlu qan itirdiyini hiss etdi və başı üzərində uzaq, yüksək və əbədi bir səma gördü. O, bunun Napoleon – öz qəhrəmanı olduğunu bildi, lakin bu dəqiqə Napoleon ona öz qəlbi ilə bu yüksək, sonsuz və qaçısan buludlarla dolu olan sonsuz səma arasında əmələ gələn hadisələrə nisbətən çox kiçik, əhəmiyyətsiz bir insan kimi görünürdü. Bu dəqiqə onun başı üzərində kim dayanırdı, dayansın, onun haqqında nə deyir-dəsin, heç fərqi yox idi, ancaq başı üzərində bir neçə adam dayandığına sevinir və bu adamların ona yardım etməsini, onu həyata qaytarmasını arzu edirdi. İndi bu həyat ona çox gözəl görünürdü, çünki bu həyatı indi o, başqa cür anlayırdı. Qımıldanmaq və bir səs çıxarmaq üçün bütün qüvvətini topladı, yavaşca ayağını tərptədi və özünün belə yazdığı gələn zəif, xəstə bir səs çıxardı.

Napoleon:

– A! Diridir, – dedi. – Bu gənci, ce jeune homme qaldırım və sarıyıcı məntəqəyə aparın!

¹ Gözəl insandırlar!

² Batareya gülləsi qurtarmışdır, imperator hözrətləri!

³ Əmr edin ehtiyatdan gətirinsinlər.

⁴ Gözəl ölüm buna deyərlik.

⁵ Əlahəzret

Bunu deyib Napoleon atını marşqal Lanna tərəf sürdü. Marşqal Lann şlyapasını çıxarıb gülümsəyərək və qalibiyət münasibətilə təbrik edərək, imperatora tərəf gəlirdi.

Knyaz Andrey artıq heç bir şey xatırlamadı xərəyə qoyularkən, aparılarkən və sarıyıcı məntəqədə yarası müayinə edilərkən keçirdiyi dəhşətli ağrılardan bayılmışdı. Ancaq axşamüstü ayıldı, onu da başqa yaralı və əsir rus zabitlərinə qoşaraq, xəstəxanaya aparırdılar. Bu hərəkət zamanı o, özünü bir az yaxşı hiss edir, ətrafa baxır və hətta danışa da bilirdi.

Aylarkən eşitdiyi ilk sözlər fransız mühafizə zabitanın tələsik söylədiyi bu sözlər oldu:

– Burada dayanmalıyıq, indi imperator buradan keçəcək, bu əsir cənabları görmək imperatora ləzzət verər.

Başqa bir zabit:

– İndi az qalib ki, bütün rus ordusu əsir düşsün, yaqın ki, bunlar imperatorun zəhləsini töküb, – dedi.

Birinci zabit ağ kavalierqard mundirli yaralı rus zabitanı göstərərək:

– Amma, yox! Deyirlər, bu, imperator Aleksandrın bütün qvardiyasının komandanıdır.

Bolkonski Peterburqda gördüyü knyaz Pernini tanıdı. Onun yanında 19 yaşlı bir oğlan, yaralı kavalierqard zabiti dururdu.

Bonapart dördnala çaparaq gəldi və atını saxladı. Əsirləri görərək:

– Böyükklərdən kim var? – dedi:

Polkovnik knyaz Repnini göstərdilər.

Napoleon soruşdu:

– Siz imperator Aleksandrın kavalierqard alayı komandirisi-nizmi?

Pernin cavab verdi:

– Mən eskadrona komanda verirdim.

Napoleon dedi:

– Sizin alay öz vəzifəsini şəərəflə yerinə yetirdi.

– Böyük sərkərdənin tərfi əsgər üçün ən böyük mükafatdır, – deyər

Repnin cavab verdi.

Napoleon:

– Məmnuniyyətlə o mükafatı sizə verirəm, – dedi, – yanınızdakı

o gənc kimdir?

Knyaz Pernin poruçik Suxteleni nişan verdi.

Napoleon ona baxdı və gülümsəyərək dedi:

– *Il est venu bien jeune se frotter à nous*¹.

Suxtelen qırıq-qırıq danışaraq:

– Gənclik igidliyə mane deyil, – dedi.

Napoleon:

– Gözəl cavabdır, – dedi. – Gənc oğlan, siz yüksələcəksiniz!

Əsir alınmış canlı qənimətləri yaxşı gözə çarpdırmaq üçün knyaz Andrey də başqaları ilə birlikdə imperatorun gözü qarşısında saxlanmışdı. Odu ki, Napoleonun diqqətini cəlb etməyə bilməzdi. Napoleon onu döyüş meydanında gördüyünü xatırladı və knyaz Andreyə müraciət edərək, eyni gənc oğlan – *jeune homme*, – sözü ilə, ilk dəfə Bolkonski hafizəsində əks etdiyi sözlərlə ona müraciət etdi:

– *Et vous, jeune homme?* Bəs siz, gənc oğlan? Siz özünüzü necə hiss edirsiniz, *mon brave*?²

Baş daqqıq əvvəl onu gətirən əsgərlərə bir neçə söz deməsinə baxmayaraq, indi knyaz Andrey gözlərini Napoleona dikərək, susdu... Bu daqqıq Napoleonu məşğul edən məsələlər ona o qədər əhəmiyyətə gətirilməmişdi, qəhrəman özü də, bu yüksək, adil və mehriban göyə nisbətən öz xırda şöhrətperəstliyi və qalibiyətə sevinməsilə o qədər xırda gördüyü ki, knyaz Andrey ona cavab verə bilmədi.

Qan axmasından, iztirabdan və ölüm intizarından əmələ gələn zəiflik nəticəsində knyaz Andreyin düşüncələri ciddi və özəmətlə bir şəkildə almışdı. Bu düşüncələrin yanında hər şey faydasız və əhəmiyyətə gətirilməmişdi. Napoleonun gözlərinə baxarkən, knyaz Andrey heç kəsin bir məna verə bilmədiyini həyatın əhəmiyyətsizliyi, ülviyyətin heçliyi və hətta çox yaşayanlardan heç birinin məna verə bilmədiyini ölümün heçliyi haqqında düşünürdü.

İmperator cavab gözləmədən döndü və uzaqlaşaraq rəislərdən birisinə müraciət etdi:

– Bu cənabların qeydinə qalsınlar və onları mənim qərargahıma aparsınlar, həkimim Larrey də onların yarasına baxsın. Əlvida, knyaz Pernin, – deyər o, atını dördnala sürərək uzaqlaşdı.

Onun üzündə bir sevincə və səadət parlayırdı.

Bacısı Maryanın qarşaşının boynuna taxdığı balaca qızıl təsviri əsgərlər knyaz Andreyin boynundan çıxartmışdılar. İmperatorun əsirlərlə belə nəvazişli rəftar etdiyini gördükdə, əsgərlər tez təsviri ona qaytardılar.

¹ Bizimlə vuruşmağa çox cavan gəlmişdir.

² Qoçağım

Birinci hissə	23
İkinci hissə	159
Üçüncü hissə	264

Knyaz Andrey bu təsvirin kim tərəfindən və nə zaman yenidən boynuna taxıldığını görmədi, mundirinin üstündən döşündə birdən xırda qızıl zəncirli təsvir gördü.

Knyaz Andrey bacısının dərin bir hiss və qüdsiyyətlə boynuna taxdığı təsvirə baxaraq düşündü. "Ah, nə olardı ki, hər şey bacım Maryaya göründüyü kimi, aydın və sadə olaydı. Bu həyatda kimdən kömək istəməyi, bu həyatdan sonra, öldükdən sonra nəyi gözləməyi bilmək nə yaxşı olardı! Ah, indi mən: "İlahi, rəhm et!" – deyə bilsəydim, nə qədər xoşbəxt və rahat olardım. Lakin mən bunu kimə deməliyəm. Bəlkə, o, elə qeyri-müəyyən, əlçatmaz bir qüvvədir ki, mən ona nəinki müraciət edə bilmərəm, hətta ona hər şeyi ifadə edən və ya heç bir şey ifadə etməyən o böyük sözü belə söyləyə bilmərəm. – O, belə düşündü:

– Bəlkə, knyaz qızı Maryanın həmin bu parçaya tikdiyi Allah özüdür? Anladığım şeylərin heçliyindən, anlamadığım, lakin mühüm olan bir şeyin ülvyyətinə başqa heç bir şey yoxdur, heç bir şey!"

Xərəklər hərəkətə gəldilər. Xərəyin hər bir hərəkəti ilə o, dözülməz bir ağrı hiss edirdi, qızdırması artdı, o sayıqlamağa başladı. Döyüş axşamı xəyalına gətirdiyi atası, arvadı, bacısı, gələcək oğlu, mehribanlıq, kiçik və əhəmiyyətsiz Napoleonun siması və bunların üzərindəki yüksək səma, onun qızdırmalı təsəvvürünün əsasını təşkil edirdi.

O, Lısıye Qonda keçən sakit həyatı və rahat ailə bəxtiyarlığını təsəvvürünə gətirirdi. O, bu bəxtiyarlıqdan həzz almağa başlayırdı ki, kiçik Napoleon öz soyuq, məhdud və başqalarının bədbəxtliyi ilə məsud olan baxışları ilə onun yanına gəldi. Onu şübhələr, iztirablar əzməyə başladı, ancaq göylər ona təsəlli vəd edirdi. Səhərə yaxın bütün düşüncələri bir-birinə qarışdı, baygınlıq və nisyən içərisində qərq oldu. Bu nisyən Napoleonun həkimi Larreyin rəyinə görə sağalmaqdan çox ölümlə nəticələnmə bilirdi.

Larrey dedi:

– *C'esy un sujet nerveux et bilieux, il n'en rechappera pas!*¹

Knyaz Andrey də başqa ümitsiz yaralılarla birlikdə əhəlinin himayəsinə verildi.

¹ Bu adam çox əsəbi və hirslidir, sağalmaz!

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Azər Rüstəmli</i>
Korrektor:	<i>İlhami Cəfərsəy</i>

Yığılmağa verilmişdir 06.07.2006. Çapa imzalanmışdır 07.09.2006.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 23,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 152.

Kitab "PROMAT" mətbəəsində çap olunmuşdur.

W6/2)

T72

